

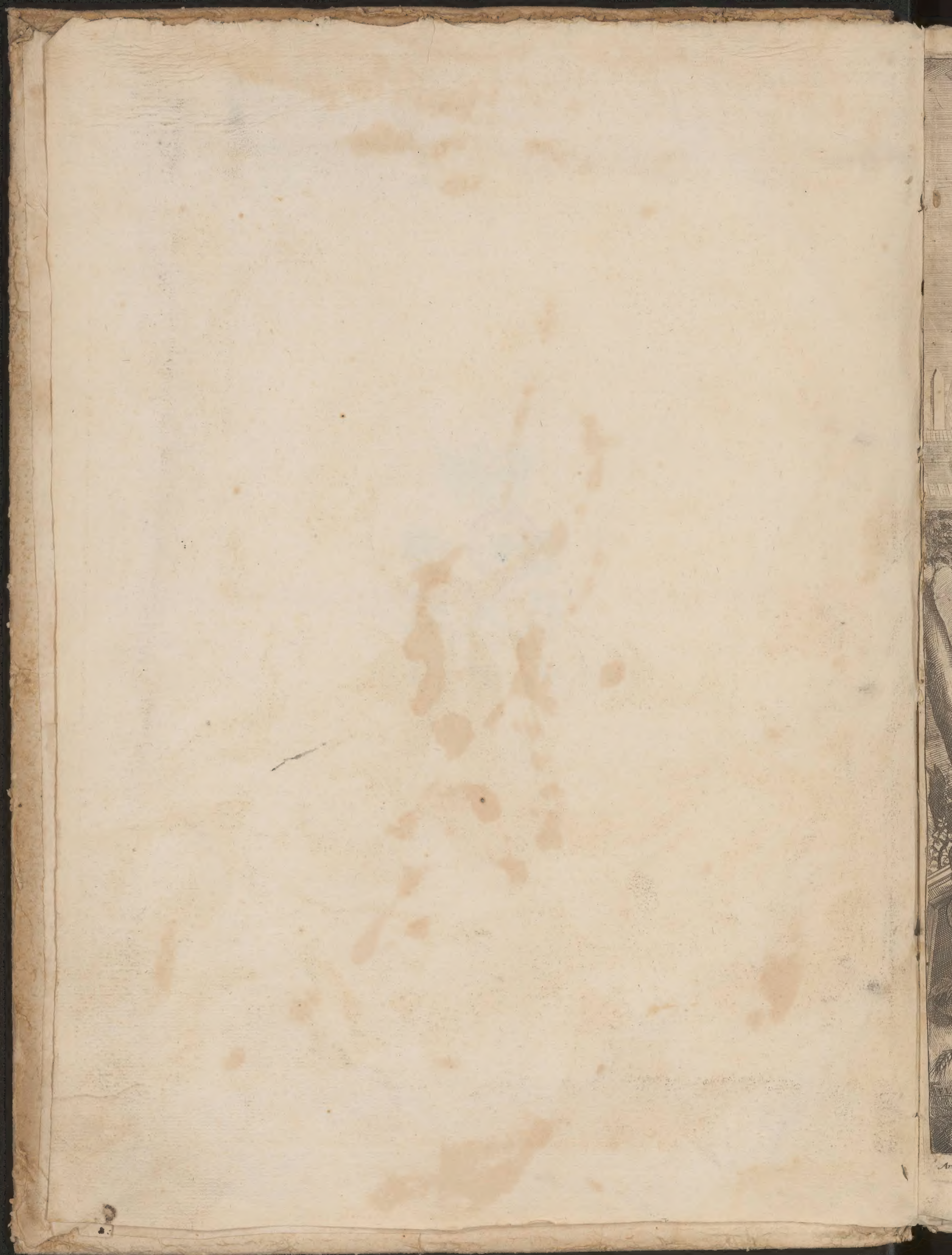

11378

Arnolfo van Westerhout Sculp.

V E T E R A
M O N I M E N T A.

In quibus præcipuè
MUSIVA OPERA SACRARUM,
PROFANARUMQUE ÆDIUM STRUCTURA,

*Ac nonnulli antiqui Ritus, Dissertationibus,
Iconibusque illustrantur.*

JOANNIS CIAMPINI ROMANI,
MAGISTRI BREVIUM GRATIÆ,

Ac literarum Apostolicarum Majoris Abbreviatoris, necnon
in utraque Signatura Referendarii.

P A R S P R I M A.

GABINET ARCHEOL. UNIW. JAGIELL.
KOLEKCJA PRZEDZIECKICH
(Za zbiorów Prof. Józefa Łepkowskiego.)

ROMÆ, MDCXC.

Ex Typographia Joannis Jacobi Komarek Bohemi,
apud S. Angelum Custodem.

SUPERIORUM PERMISSU.

INVENTARIUM
MUSIVAE OPERAE
THEORIAM ET PRAXIN
HABENS
AUCTORIS
JOHANNIS CLAVII ROMANI

948333

IV

1743

2500,-

St. Dr. 2017.D.74/32(33)

SANCTISSIMO, ET BEATISSIMO
PATRI, ET D. N.
ALEXANDRO
OCTAVO
PONTIFICI MAXIMO.

JOANNES CIAMPINUS MAGISTER BREVIUM
Sempiternam Felicitatem.

OL oriens ex alto à Patre
luminum, & misericordia-
rum DEO, ut luctuosas
decurrentis ævi tenebras
dissipet, & auspicatissimo
vitalium radiorum fulgore Urbem, at-
que Orbem Christianum illustret, ipsa
SANCTITAS VESTRA est, BEATISS. PATER,
quam

*Iacob. 1. 17.
Paul. ad Corint.
1. 3.*

quam ab æterno Antiquus dierum ar-
cano sapientiæ suæ decreto ad hæc tem-
pora reservavit, ut innumeris meritis
plena, Christianam Rempublicam in
pacis amœnitate regeret, & gubernaret.
Etequidem, si nobilitatem, profundam
doctrinam, rerum agendarum expe-
rientiam, summa cum prudentia con-
iunctam, & per tot annorum curricula
comprobatam spectemus, quis SANCTI-
TATE VESTRA melior, ac dignior inveni-
ri potuit, qui ad altissimum proximum-
que Divinitatis fastigium elevaretur?
Noverat profectò Urbs tota, noverat
Orbis Terrarum Magistrum inter Ma-
gistros, Patrem pauperum, verumque
Petrum temporis nostri, necnon nomi-
ne, & prænomine Petri dignissimum;
atque adeò sollicitâ prece Cœlum fati-
gabat, ut se tanto bono frui tandem ali-
quando pateretur. Quibus fidelium
votis non sine præsentî, atque etiam
perspicuo Summi Numinis ductu im-
pletis, quàm egregiè SANCTITAS VESTRA
respondit statim, atque Imperii habe-
nas suscepit. Gemebat, infimè præfer-
tim

*Cassian. 3. de In-
carnat. cap. 12.*

*Patriarch. Ne-
storianor. Orien-
tal. in profess. fid.
quem Rom. misit
ann. 1553. inter-
prete & Syriaco
Andrea Masio.
Episc. Germaniæ
ad Ioan. VIII.*

tim conditionis, populus carnis, sic temporum necessitate cogente, frumenti-
que molituræ vectigali gravatus: Sed
hoc paternâ SANCTITATIS VESTRÆ mi-
seratione, onere mitigato, mirum in mo-
dum est subleuatus, atque in dies majo-
ra sperat, nec sperat modo, sed experi-
tur, dum annua frumenti comparatio,
quæ annona denominabatur, & omni
postpositâ Pontificii ærarii utilitate, ne
quid inde Populi detrimenti pateren-
tur, è medio sublata est. Quinimò au-
reum quoque sæculum omnium voci-
bus celebrandum fore speramus, in quo
Justitia, & Pax sese ad inuicem osculen-
tur, ac omnigenæ Virtutes, bonæque
artes, præcipuè vero literæ nova splen-
doris sui incrementa suscipiant, dum
suus illis Mœcenas non deerit, à quo pe-
culiari curâ, & munificentia foveantur.
Præterea SANCTITAS VESTRA, divinam
ad exorandam Majestatem conversa
publicum Jubilæum indixit, ut lethali-
bus populi culpis poenitentia salutaris di-
luta, facilius à Deo pax, atque unitas Ec-
clesiæ, ejusdemque inimicorum con-
fusio

S. Leo serm. 9. de
Natiu. Dom.

fusio impetretur. Quapropter quis umquam non credat, SANCTITATE VESTRA in Petri Solio sedente, Græcorum unionem Eugenii IV. Veneti tempore factam, quo scilicet dispersæ oves ad proprium ovile reductæ fuere, iterum Serenissimæ Reipublicæ Venetæ victribus armis, esse renovandam? Plura in SANCTITATIS VESTRÆ laudes effundere deberem; sed nimium longè excedit eloquii facultatem Pontificis Majestas, & inde oritur difficultas fandi, unde adest ratio non tacendi, & ideò nunquam deficit materia laudis, quia nunquam sufficit copia laudatoris. Hæc autem, BEATISSIME PATER, matutina crepuscula sunt, quæ serenum, ac tranquillissimum diem promittunt. Ego igitur, quem innumeris SANCTITATIS VESTRÆ beneficiis cumulavit, & cumulat, cuique honorum meorum primitias, Prælatitiam scilicet dignitatem acceptam referre debeo, quidni inter publica lætitiæ argumenta Leonis Magni, SANCTITATIS VESTRÆ Prædecessoris verba usurpem? *Laudem Domini loquatur os*

meum.

meum, & nomen sanctum ejus anima mea, Psal. 144. 21.
S. Leo serm. 1. in
anniversarie As.
sua.
ac spiritus, caro, & lingua benedicat;

quia non verecundiae, sed ingratae mentis
judicium est beneficia tacere divina, & sa-
tis dignum est à Sacrificiis Dominicæ lau-
dis obsequium consecrati Pontificis orare.
Sed hæc privata sunt gratitudinis, &
venerationis munia, BEATISSIME PATER;
maxima beneficia accepisse professum
publicam grati animi tesseram proferre
decet; quod ego, cum exsolvere nullo
alio umquam modo possim, hæc meas
lucubrationes, quæ vetusta monimen-
ta, præsertim Sacra in se continent, & ad
impias antiquorum, recentiorumque
Iconomachorum opiniones retunden-
das directæ sunt, gloriosissimo SANCTI-
TATIS VESTRÆ nomini dicare audeo,
futurum quoque sperans, ut sub tanti
Pontificis. Principisque tutela in lucem
prodeuntes, majora estimationis incre-
menta accipiant, mihi que ad alia pro-
sequenda, quæ lucubrantur in dies va-
lidissimum sint incitamentum. Precor
interim Deum Opt. Max. ut SANCTITAS
VESTRA ad commissum sibi gregem,

b quam

quàm felicissimè gubernandum, diù incolumem seruet, ac ad ejusdem SANCTITATIS VESTRÆ pedes humiliter provolutus, illosque deosculans Pontificiam benedictionem imploro.

Eminentiss. & Reverendiss. D.
CARDINALI
PETRO OTTHOBONO
S.R.E. VICECANCELLARIO.

Literarumque Apostolicarum Summatori
Domino Colendissimo

JOANNES CIAMPINUS
Felicitatem

Onsuevit , EMINENTISSIME
PRINCEPS , *Ecclesiasticæ*
Historiæ Parens Cardi-
nalis Baronius in singulis
fermè Annalium suorum
Tomis , post epistolam Summo Pontifici
nuncupatam , alteram alicui ex presby-
teris , seu Diaconis Cardinalibus inscri-

Io. Villan. hist.
Florent. ad an-
num 1456, l. 7.
cap. 64.

Ferd. Lorenz.
del Miglior. in
suo Florent. il
lustr. pag. 567.

bere, ut ipsemet in quinto eorundem An-
nalianum Tomo testatur. Tanti ergo, ac
tam præclari viri exemplo adductus, post
beatissimorum pedum oscula, accedo ad
EMINENTIAM VESTRAM, Excellentiss.
Familiæ Otthobonæ dignissimum ger-
men, quam in publicum bonum à D.O.M.
Terris donatam fuisse in confesso apud
omnes semper erit. Enimvero, si Aldo-
brandinum Otthobonum spectemus, Vi-
rum in Republica Florentina clarissi-
mum, & Apostolicæ Sedi quàm maximè
addictum, adeo propter singularem in
Patriam pietatem, ac sollicitudinem Rei-
publicæ carus fuit, ut extincto, Populus
Florentinus ingrati animi testimonium
publico sumptu, ac splendidissimâ pompâ
justa persoluerit, & in Ecclesia S. Repa-
ratæ augustissimum monimentum exci-
taverit. Postmodum verò hæc Familia
in Venetam Rempublicam tractata eâ
curâ, ac studio publica negocia semper
amplexa est, ut jure inter primarias con-
numeretur. Romam denique cum Tuus
Magnus Patruus, nunc gloriosissimus
Pontifex ALEXANDER VIII. felici-

ter

ter regnans pervenisset, primò inter Præ-
latos descriptus fuit, mox ad gubernan-
das Civitates profectus, hic juredicun-
do in Sacro Rotæ Auditorio præcipuo in
Urbe Tribunali ascitus, atque inde inter
Eminentissimos Patres connumeratus,
postremò, cum Vir magnæ apud omnes
æstimationis moribus integerrimis præ-
ditus, præstanti doctrinâ, ac probatâ in
rebus agendis prudentiâ, necnon quacun-
que laude major haberetur, communi
omnium voto, summoque Christiani Po-
puli plausu ad illum gubernandum, Pe-
trique Cathedram regendam electus est.
Quæ autem ille supremâ hac inter homi-
nes dignitate conspicuus ad almæ hujus
Urbis, Orbisque Christiani bonum, ad
quod Otthobonam familiam natam asse-
rimus, in ipso etiam Pontificatus exordio
gesserit, atque gerat, mirari quidem,
quàm humiliter valeo, eâ verò; qua par
est orationis facundiâ prosequi neuti-
quam possum. Hæc igitur satis supèrquæ
ea, quæ diximus de Otthobona Familia
comprobare mihi videntur, PRINCEPS
EMINENTISSIME, atque adeò in præ-
senti

*senti longam laudum seriem prætereo
EXCELLENTISS. PRINCIPIS ANTONI
E.V. Genitoris, ad Apostolicæ Sedis,
ac status arma regenda, summoque cum
imperio administranda in Generalem
electi, neque EXCELLENTISS. PRINCIPIS
MARCI E.V. Patruï, qui ad ejusdem
S.R.E. maritimam Classẽ moderan-
dam Generalis renunciatus est. Verũ
quid ego alia argumenta quæram, & ab
E.V. ut ita dicam, extranea, quamvis do-
mestica, dum ipsa unicè maximum, ac
nobilissimum esse argumentum potest?
Dicant profectò omnes, quibus virtus,
ac bonæ artes cordi sunt, quantum ad-
mirationis, ac spei perceperunt, cum
E.V. pueritiã vix supergressa in propria
domo Lyceum aperuit, ubi literę amœ-
niores, Musęque tutò hospitarentur. Di-
cat ipsa Roma quantum sibi promi sit,
cum E.V. purpurâ latè conspicuam suspe-
xit. Stupuit quidem illa Jvuenem tantę
dignitati non imparem, immò non Jvue-
nem, sed verum senem prævertentem
annos sapientiã, religione, moribusque
gravissimis, amabilem, ac desiderabilem*

omni-

omnibus humanitate, magnificentiâ, & in
rebus agendis dexteritate, iis demum om-
nibus, quæ supremo in Principe desideran-
tur. Has autem ego magni animi Tui do-
tes, si quis umquam alius, maximè demi-
ratus sum, & quod dulcius expertus, quum
me E.V. in Prosummatoris, ac rerum Con-
sistorialium annotandarum muneribus
motu proprio confirmavit, ac insignis Col-
legiatæ Ecclesiæ S. Laurentij in Damaso
Vicarium deputavit; quodue satis num-
quam commendaverim, in hisce conferen-
dis muneribus tam officiosâ verborum
suavitate usa est, ut Tuis ipsis utens ver-
bis, veluti quadam aureâ catenâ, unioni-
bus, gemmisque interdistinguentâ ad Tibi
perpetuò quàm obsequentissimè famulan-
dum obstringar. Plura itaque, fateor,
mibi, quem præter cæteros beneficiis de-
vinxisti, de Tuis laudibus dicenda forent;
sed, cum illas tacere minus piaculum futu-
rum arbitrer, quàm ineleganti, atque im-
paricalamo prosequi, finem dicendi faciam,
humiliter E.V. deprecans, ut meos hosce li-
terarios labores, quos magno Patruo Tuo
ALEXANDRO VIII. Pont. Opt. Max.
dedi-

*dedicavi, Tui etiam sub nominis auspiciis,
ac patrocinio prodire, & per Eruditorum
manus felicius securiusque vagari patia-
ris. Excipe illos, PRINCEPS EMINENTISS.
eâ vultus hilaritate, qua jamdiu me eorum
Auctorem excipere soles: id enim ab huma-
nitate Tua si assequar, animum ad jam in-
cepta studia proseguenda promptiorem ad-
ijciam, quæve E.V. non ingrata futura esse
spero, quippe quæ literas adeò deperit, ut
omnes pro certo habeant, quod felicissima
tempora, quæ singulari Dei munere, Tui-
que Patruî magni beneficia adesse conspi-
ciuntur, majora in dies incrementa sump-
tura sint, E.V. gubernij clavum moderan-
te, utpote quæ sub tanto Principe educata,
illiusque moribus imbuta virtutes omnes,
bonæque artes propriæ munificentiae ra-
dijs fovere stupebit. Interea Sacram Pur-
puram quàm humiliter deosculans, lon-
gævam communi causâ incolumitatem à
divina majestate enixè deprecor.*

PRÆFATIO.

EA est Mentis Divinæ benemèrendi voluntas , eaque rerum utilitatem promovendi paterna sollicitudo , ut ab exiguis sæpè corporibus foecundissimam eruat , traducatque beneficiorum propaginem . Ingentem arborum molem,exiguo semine inclusam, ad fructum ita componit, ut apprimè tenuitatis studiosus Deus videri possit , & ubertatis magnificentiam,coarctatâ prius largitate,majorem faciat. Suavissimâ eadem lege universam propemodum vitæ nostræ rationem concinnat . Unde , si sedula animadversio ita paratos ad recipiendum nos redderet , ut Deus ipse ad donandum facilis est , nihil tam humile, nil tam exile nobis occurreret , à quo uberem proficiendi copiam elicere non possemus . Quid verbo tenujus , quid fugacius , videri potest ? At hoc sæpiùs inconsultò inter loquendum elapsum , si animadversione Auditorum cultum veluti , ac nutrimentum nanciscatur , adeò foecundum est excipientibus , ut vitæ totius rectiùs instituendæ , adipiscendæque æternæ salutis aliquando principium sit , & manu ductio . Simile quidpiam incitamentum fortitum hoc opus fuit , quòd apertiùs expedire non Jus modò scribentis arbitror esse, sed & necessitatem . Cum enim Auctorum mos sit operis sui propositum, divisionem, & compendiarium imaginem præseferre Lectoribus,piaculum fortè reputaretur,nisi Operis principium, progressum , ac finem exponerem . Accipe igitur , Lector candide , quæ olim me ad ista , quæ proponuntur , scribenda excitare , excitatumque impulerunt .

Quidam genere , & ingenio prænobilis Vir , cujus nomen æquis de causis reticendum duco, animi , ut sit , levandi causa , moresque & alia id generis addiscendi,quæ apud Exteros esse in pretio solent,

Italiam peragrans, Romam accessit, ubi, ut accuratiùs universa lustraret, tum Sacræ, tum profanæ antiquitatis Monimenta, necessitudinem coluit Joannis Lucii Viri, cujus dignitatem, cum in aliis, tum in hoc potissimùm studiorum genere præstantiam abundè testantur Historiæ Regni Dalmatiæ, & alii quamplures libri, quibus, dum Literariæ Reipublicæ consuluit, æternum nomini suo Monimentum constituit. Temperabo à cœteris ejus virtutum laudibus, cum hæc laudandi officia necessitudinis meæ erga illum jam publicus rumor prævenerit; & grati animi testimonia paucis indigeant apud eos, quibus ante beneficia constiterunt, quàm Viri nomen. Hunc itaque cum frequentior adiret Vir ille, & eruditos sermones de more haberet, quadam die fortuitò de Musivis operibus quæstio orta est, ac de iis potissimum, quæ in Urbis Ecclesiis hodie visuntur. Hanc nactus occasionem Lucius quotquot ibi præsto erant, quotquot erudita exercitatio suggerebat, testimonia recitavit, pollicitus plura, si cuperet, se allaturum ex probatissimis Scriptoribus excerpta, qui de nonnullis Urbis Ecclesiis aliquot retrò sæculis conscripssent. Ideoque eo tempore diligenter perscrutatus Auctores illos, qui de hujusmodi rebus plura tradiderant, & aliorum scripta cum Imaginibus, quæ ad hunc diem steterè, attentè conferens, Exteri studium illius oculari experimento excitare curabat. Sæpiùs & ipse hujusmodi inspectionibus adfui; cum enim locorum distantia, & Lucii gravis ætas vehiculi opem exposceret, meo ut plurimùm utebatur, rependebatque gratissimam mihi collocationis suæ vicem, quam & Exterus interrogationibus suis utilissimam experiebatur. At, ne frustraneus docto seni tam incommodus labor evaderet, digerebat in Codicem, quæ in Musivis operibus repererat, prout eo tempore, quo scribebat, conspiciebantur. Lucii exemplo allectus, qui tantùm descriptione contentus, Imaginum faciem, statumque, qualem nunc obtinent, paucis expressit, in memoriæ potiùs auxilium, quàm in historiæ rudimentum præsentia profecutus sum; animum tamen longiùs intendi, & tùm quæ supersunt, digna censui, quæ diligentius, ac prolixius describerentur; tum ea, quæ ab eis docemur, altiori indagine ab exordiis repetenda duxi. Hinc plura quandoque adnotavi ad Sacram eruditionem spectantia; plura interpretatus sum, quæ Hieroglyphicorum ambagibus continebantur; plures adduxi calculos Auctorum, sicubi aliquid probandum fuit; plures denique excitavi, si quando

è re

è re videbantur , & ad rem facere quæstiones . Hæc tamen operis extra limites, quos illi præscripseram, evagatio, diutinaque productio me ab evulgandi confidentia arcuisset , nisi Amicorum suasionibus tutius , quàm privatæ judicii nostri conscientiae morem gere-re duxissem ; Dulcissimâ ii me violentiâ impellebant , ut ederem ea, quæ propriæ eruditioni sedulâ observatione contuleram : quod ego ut detrectarem , ipsa operis difficultas , & Muneris mei curæ , vix otii brevioris capaces monebant . Vicit tandem reverentia Amico- rum animum sibi diffidentem, horasque subsecivas, ac secundarias hoc in Opus impendens ; expertus sum , satis temporis unicuique superesse , si eo uti velit . Adieci itaque animum non modò Operi absoluendo , sed , si per me fieri posset , etiam ornando . Hinc è re censui facturum , si Picturarum Musivarum Icones , prout modò visuntur , adnecterem, illarumque descriptionem, & interpretatio- nem adicerem. Inde & cum aliquid de Templorum erectione agen- dum videretur, ut scilicet ex illorum ætate fidelius colligeretur, tu- tiusque constaret , ævum picturarum , id quoque profequi conatus sum ; ac proinde in unaquaque Ecclesiarum describere fundatio- nem (ut vocant) & reliqua , quæ ad brevem ipsius Historiam per- tinent , opportunum existimavi . Mox ad Musiva descendam, quæ laminis æreis insculpta, exhibitaque sub oculos , præviâ descriptio- ne , interpreter : si in posterum simile quidpiam occurrerit , quo me utiliter exercere possim , ut hominum eruditorum expectatio, quæve ipse concepi, vota impleantur, pro virili curabo : Hanc enim meam desideriorum summam esse fateor, ut, præterquam quòd of- ficiosus in Joannis Lucii cineres , & Amicorum suasionibus obse- quens videar, Catholicæ potissimum veritati dilucidandæ studeam inferuire, dum apertissimè ex his , quæ scribuntur , elicitur , usum Sacrarum Imaginum, quem hodie colimus, Orthodoxæ Religioni admodum familiarem sæculis antea actis fuisse.

Operis partitionem brevi expediam, quam in quatuor partes di- stinguo . In prima, species quædam est Prolegomenorum, ubi Sacro- rum Ædificiorum varia genera profequor, quæ cum apud Ethnicos, tum apud Christianos in usu fuere . Deinde operum Musivorum originem , materiam, & compositionem explico ; quorum nonnul- la , quæ in sequenti Capitem Tabula reperies , in quinto reparatæ salutis sæculo concinnata fuere . In secunda autem parte de iis ser- mo erit, quæ à sexto usque ad decimum totum sæculum . In tertia

quæ undecimo usque ad totum decimumquintum . In quarta denique ea , quorum ætas ambigua prorsus est, congesta sunt: & omnia ad hæc nostra tempora partim ævo graviore paululùm afflata, pleraque illæsa permanent .

Primum igitur id à te (Lector eruditè) mihi petendum est: Veniam voluntati ne deneges, sicubi nisi salubriori præcessit ingenium; deinde Scriptoris animum excites benignâ eorum tolerantia, quæ homini in pluribus occupato cum hæc scriberem , minus fortasse accuratè exciderint , immo & corrigas ; acrius etenim incitabis in hæc studia suapte naturâ propensum , si castigationibus tuis ingenium docile , nec sui tenax ad meliora formaveris . Si quæ tibi nova attulisse videar , opus : sin minus , voluntatem tibi addictissimam , probabis . Præterea verborum delectum, & si quæ sunt, quæ ab Instituto officii mei plurimum distant , noli severiùs à me requirere . Duriùs quippè agere videreris, si à viro, quem plura distrahunt, distinentque , quæ sermonis nitorem , & elegantiam deterunt, & infirmant , omne verbum arceres , quod Tullium , Cæsaremque non sapiat ; Nam & vitibus folia detrahimus , ut illarum fructus citiùs ad maturitatem promoveantur . Ornatus operosior disquisitio, quæ nimiam moram operi attulisset, molesta erat animo tibi citò intervirī cupienti , memorique Tertullianæ sententiæ . *Compendium sermonis , & gratum , & necessarium est . Quoniam sermo laciniosus , & onerosus , & vanus est . Vale .*

Appro-

A Pprobatio operis, quod inscribitur *Vetera Monimenta &c.* Primorum
quinque seculorum. Musiva opera Religionis antiquæ tenuja illa
quidem, sed semper adoranda monimenta, temporum edacitati subducit, &
ad veritatis amissum satis accommodè explicat, in suis hisce elucubrationibus
Illustris. & Reverendis. D. Joannes Ciampinus. Insultant Acatolici, ut fir-
mandis Ecclesiæ Romanæ ritibus, unus producat testis Antiquitas. Auctor
in hac arena decertat non minori gloria, quam in fermento Latino asserendo,
Anastasio Bibliothecario vindicando, Launojo Constantiensi casticando.
Magno quippè rei Christianæ quæstu, Judex oculus ipse cognoscit scelerata
non esse templa, & Icones, quæ ad suam superbiam, nostram invidiam, no-
vam semper, veritatis gloriam, æternum dudum Erroris opprobrium, inno-
eenter, imò religiosè sacravit Fides quantò ætate tenellior, tantò pietate ro-
bustior. Gratulandum propterea Illustris. Domino tot inter negotiorum
moles, hanc sibi altissimam curam proposuisse, ut Romanæ Sedis, cui tot
annos inseruit, præclariora dogmata, semper inconcussa, magis ac magis suo
labore stabiliret. Ad operis presentis censuram obtestor, suam diligentiam,
suam sollicitudinem ne manum admoveat, nisi in Orbis utriusque litterarii,
& Christiani beneficium, collectis undique, quæ supersunt, priscorum die-
rum Musivis constructionibus. Ita sentio ego per Reverendis. P. Thomam
Mariam de Ferrariis S.P.A.M. operi examinando præstitutus, Ex Ædibus
S. Mariæ in Porticu in Campitello, hac die 12. Januarii 1689.

*Franciscus Maria Campionis Conciliaris Regularium
Academiae Præses.*

Impri-

Imprimatur.
Si videbitur Reverendis. P. Magistro Sac. Palatii Apostolici .

*Stephanus Joseph Menattus Episc. Cyrenen.
Vicesgerens.*

Imprimatur.
Fr. Thomas Maria Ferrari Ord. Prædicatorum Sacri Apostolici Pa-
latii Mag.

INDEX

INDEX CAPITUM

TOTIUS OPERIS.

- Cap. I. **D**E Sacrorum *Ædificiorum* structuris, tam apud *Ethnicos*, quàm apud antiquos *Christianos*. pag. 1.
- Cap. II. De singularibus partibus intra *Ecclesias* ad sacra peragenda spectantibus. 12.
- Cap. III. De nonnullis antiquis ornamentis, sive *Hieroglyphicis*, *Ecclesiarum* januis apponi solitis. 26.
- Cap. IV. De *Valvis æneis* in *Ecclesia S. Pauli* extra muros *Urbis*, via *Ostiensis*. 35.
- Cap. V. De *æneis Valvis*, in *Vaticana Basilica* nunc extantibus. pag. 43.
- Cap. VI. De antiquis *Valvis æneis* *Prælatialis Ecclesiæ* *Pisarum*. pag. 46.
- Cap. VII. De nonnullis ornamentis, quæ erant in *Basilica Sici-niana*, postea *S. Andreae* in *Barbara* appellatâ. 52.
- Cap. VIII. Quomodo ex structura, atque cæmentis constructionis *ædificiorum* tempus argui possit. 65.
- Cap. IX. Quomodo ex numero, amplitudine, ac forma fenestrarum, tempus, quo *ædificia* constructa sint, deduci valeat. 73.
- Cap. X. De *Musivorum* operum origine, nominibus, & speciebus. 78.
- Cap. XI. Ex quam materia opéra *musiva* componantur, & quomodo ipsæ materiæ præparentur. 84.
- Cap. XII. Quid requiratur ad *Musivi operis* pulchritudinem, & elegantiam. 88.
- Cap. XIII. *Dissertatio de Monogrammate L.*, & de nonnullis aliis literis, seu signis in vestium fimbriis antiquitus pingi solitis. 90.
- Cap. XIV. De *Coronis*, aliisque capitis ornamentis. 105.
- Cap. XV. De antiquo *Baculorum* usu, & symbolo. 116.
- Cap. XVI. De *Evangeliorum* Volumine, & quanta apud *Christi fideles* fuerit *Evangelii* veneratione. 126.
- Cap. XVII. *Dissertatio*, quâ contra *Acatolicos* demonstratur, in tribus primis *Ecclesiæ* seculis, persecutionum tempore, publica *ædificia* fuisse, in quibus *Christi fideles* *Sacras Synaxes* peragebant. 137.
- Cap. XVIII. *Ecclesiarum* Elenchus, in tribus primis *Ecclesiæ* seculis per universum Orbem à Fidelibus extructarum. 154.
- Cap.

Cap. XIX. De formis Sepulchrorum, tam apud Ethnicos, quàm Hebræos, antiquosque Christi Fideles. Deq; memoriis Martyrum, sive Martyriis, aut Confessionibus, seu Ciboriis, necnon de Basiliculis. 161.

Cap. XX. De Ecclesia S. Agathæ Majoris in Civitate Ravennate, ac opere musivo, in ea ab Exuperantio, ejusdem Civitatis Episcopo constructo, Anno circiter CCCC. 184.

Cap. XXI. De Musivis operibus, in Ecclesia S. Sabinæ à Celestino I. Summo Pontifice Anno circiter 424. constructis; ejusdemque Ecclesiæ antiquâ fundatione. 186.

Cap. XXII. De Liberiana, sive S. Mariæ Majoris Basilica: ac de antiquioribus Musivis operibus in ea extantibus à Xysto III. Anno 433. concinnatis. pag. 195.

Cap. XXIII. De Ecclesia SS Nazarii & Celsi, vulgò Gallæ Placidie appellata in Civitate Ravennateni; ac operibus mu-

sivis, ab eadem Galla Placidia Anno 440. constructis. 224.

Cap. XXIV. De Majori Arcu, Musivo opere in Basilica Sancti Pauli viâ Ostiensi à S. Leone I. Anno 441. ædificato. 228.

Cap. XXV. De Ecclesia S. Joannis in fonte in Civitate Ravennateni à Neone ejusdem Civitatis Episcopo Anno 451. musivo opere ornata. 233.

Cap. XXVI. De Oratoriis SS. Joannis Baptistæ, & Evangelistæ in Lateranensi Baptisterio: ac Musivis operibus in jisdẽ Oratoriis contentis, Hilario Papa jubente, Anno 462. elaboratis. pag. 238.

Cap. XXVII. De profanata Ecclesia S. Andree in Barbara, seu Catabarbara Patritia, ac Musivo opere, nuper in ea extante à Simplicio Papa Anno 643. decorata. 242.

Cap. XXVIII. Ecclesia S. Agathæ in Subura, ejusque Musivo opere, olim in ea à Fl. Ricimero circa Ann. Domini 472. constructo. 250.

JOANNIS CIAMPINI ROMANI

MAGISTRI BREVIUM GRATIÆ

AC LITERARUM APOSTOLICARUM

MAJORIS PRÆSENTIÆ ABBREVIATORIS.

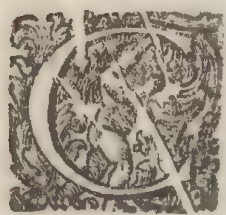
Necnon in utraq; Signatura Referendarii.

VETERA MONIMENTA

*In quibus Musiva præcipue Opera, Sacrarum, profanarum que Aedium
Structura, ac nonnulli antiqui Ritus, Dissertationibus,
Iconibusque illustrantur.*

CAPUT I.

*De Sacrorum Aedificiorum structuris,
tam apud Ethnicos, quam apud
antiquos Christianos.*

OÆVA mundo Reli-
gio devotam se prodi-
dit summo numini, sta-
tim ac nata est cum
primis humani generis
parentibus. Quippè quid aliud mor-
talibus ingerebat maximum hoc mun-
di templum, nisi univè colendum,
adorandumque Deum, eumque eti-
auctorem, quem prædicant universa?
Accedebat iis vivida, ac luculenta di-
vini conditoris imago, Adæ, & ne-
potum animis altè impressa, quæ Ars
erigi poscebat in hominum mentibus,

non ignoto Deo, ut Athenis, sed præ-
stantissimo illi, cujus, ipse homo spe-
cies erat, & imago simillima. Hinc
uniuscujusque mens originis suæ con-
scia, religionis ingentia præceptis, do-
mestico veluti Architecto præeunte,
privatas ædes in semetipsa numini ei-
dem statuit, & consecrat. At quia
monente Apostolo ad Roman. 10. Cor-
de creditur ad justitiam, ore autem con-
fessio fit ad salutem; idem animus, qui
arcanum, & intimum Dei cultum nos
docet, extimæ quoque adorationis
officia exposcit, quæ ut honestius, ac
dignius perficiantur, nonnulla eis loca
constituit, designatque, profanis exem-
pta commerciis, & nobilissimo huma-
norum operum, Deo scilicet adorationi
ni, tantum patentia. Sub ipsum mund-

A exor-

exordium Abel, & Caïn Deo munera primi obtulisse narrantur *Genes. cap. 4.* Noë autem postquam subsidentibus aquis periculum, imò excidium orbis evasit, Altare Domino ædificavit, ut habetur *Genes. 8.* Aram construxit obsequentissimus Abraham, nobilitate, victimæ, obedientiâ parentis, Divino miraculo abundè conspicuam *Gen. 22.* Altare Domino Moyſes erexit *Exodi 17.* heres avitæ religionis, dignusque qui sacræ supellectilis exemplar à Deo receptum transmitteret posteris. Plures denique sacrorum curam suscepisse compertum est, quos omnes mirum quantum superexcelluit unus Salomon, qui celeberrimum, ac omninò mirabile Hierosolymis templum ædificavit, ut *Regum lib. 3. cap. 6.* fusè dilucideque narrat historia. Pessima tamen peccati pedisequa impietas, ut in primi parentis labe divinas sanctiones violare hominem malè suavit, & intimum cordis Altare Deo suapte naturâ dicatum excindere; posteros quoque in id facinus impluit, ut effractâ pervicaciâ Diis mendacibus ea loca inaugurarent, quæ uni terrarum, Cælique conditori, ac Domino sacrandæ fuerant. Hinc sacra in historia impias Aras falsis gentium numinibus erectas non procul ab institutione divinorum offendimus, ut *Deuter. c. 3.* ubi Moyſes mansisse dicitur contra Fanum Phogor, quod Moabitarum, & Madianitarum numen erat, ac Baalpeor, sive Belphegor fuit appellatum. Plura de hoc falso numine collegit recens Hofmannus, quæ brevitatis causâ omittuntur, cùm apud ipsum videri possint in voce *Baalpeor*.

Horum verò ædificiorum structura qualis fuerit non satis constat. Multa

quidem de Hierosolymitano templo divinis literis sunt consignata, ex quibus aliqui absolutum illius exemplar describere conati sunt, quo tamen eventu, alii judicent. De Moabitarum Fano nulla certè extat descriptio; qua propter irritus labor foret, si vetustissima hæc vellemus prosequi, ut aliquam veterum templorum Iconem Lectoribus exhiberemus.

Pedem itaque ab iis referentes, quæ sua vetustas caligine involvit, & impervia prorsus reddidit, ad minus discessita, nec tam altè sepulta rudera divertamur, Græcorum, Romanorumque superstitionis, & impietatis monumenta. Græcos igitur ab Hebræis, Hebræos verò ab Ægyptiis, utpotè vicinis, multa desumpsisse, facile conjecturandum est, ut docet Annalium Ecclesiasticorum Parens Baronius ad ann. 44. n. 80. & nos infra in Cap. XIX.

E Græco autem fonte hausere Romani, qui eos non solum in turpi, & innumero Deorum grege, verum etiam in Ædificiorum venustate antecellere curarunt, ut ostendit quintus ordo regulis architectonicis additus, qui *Latinus* ab Inventoribus suis, sive *Compositus* tanquam ex aliis quatuor Ordinibus desumptus, denominatur.

Cùm igitur de Sacris Ædificiis apud Romanos sermo habendus sit, in quot species iidem illa diviserint, operæ præmium judicavimus præmittere, ut omnia deindè clariora sint.

Hanc Ædificiorum divisionem nobis suggerit Lex 25. Cod. Theodos. sub titulo de *Paganis Sacrificiis, & templis*, ubi cuncta Paganorum Fana, Tempia, & Delubra, si quæ integra restabant, destrui jubebantur. Singularum

larum verò istarum vocum etymon, ac significatio perpendi debet, ut melius infra narranda noscantur.

Fana igitur à *Faunis* dicta fuisse, nonnulli existimant, vel quia *Fanus* prima templa construxit, vel quia *Faunis* error Gentium illa excitabat. Alii verò *Fanum* à *fando* duxisse originem autumant, quòd fata inde petebantur; sive quia Pontifex loca istiusmodi consecrans certa verba fatetur, ut videri potest apud Liliū Gregorium Gyraldum To. I. Syntag. 17. de *Sacrificiis*, ubi fusè de Fanis, & aliis templis, falsis numinibus dicatis: ac apud Io. Gerardum Vossium in suo Etymologico, ubi multorum Auctorum sententias in unum congeffit. Hujus vocis varias audivimus definitiones, sed nullam Fani descriptionem invenimus. Eruditissimus Machaël Baudrand necessitudine mihi coniunctissimus, quem honoris causâ hic nomino, in suo Lexico Geographico multas refert Urbes, & Oppida sub nomina Fani; inter quæ sunt *Fanum Fortunæ*, *Fanum Luciferi*, *Fanum Martis*, *Fanum Saturni*, *Fanum Vacunæ*, *Fanum Voltumnæ*. Hæc etiam vox in alio sensu quandoque accepta fuit, ut in Gruterianis inscriptionibus legimus *Fanum Dianæ*, *Fanum Dominarum*, *Fanum Plutonis*, & *Fanum Matris Deum*, & *Isidis*, quæ sub pag. 27. n. 2. sic se habet.

MATRI. DEVM ET ISIDI.
C. MENATIVS. C. FIL. FAB.
SEVERVS. FANVM. REFECIT.
ET. PRONAVM. DE SVO FECIT
EX VOTO.

In hoc igitur lapide satis firma videbimur vestigia ponere, si dicamus

Fana eadem fuisse; ac templa. Vox enim illa *Pronaum*, quæ ex Græca præpositione *πρὸ*, idest *ante*, & nomine *Ναός* (quod *templum* latinè sonat) componitur, junctum verò anteriorem templi denotat partem, apertè indicat *Fana* eadem fuisse, ac quæ nunc templorum nomine accipimus. Hanc nostram sententiam videtur confirmare *Strabo lib. 17. Rerum Geograph.* qui apud Aegyptios qualis esset *Fani* forma ita demonstrat. *In ingressu Fani est pavimentum; latitudine quidem jugeri, aut paulò minus; longitudine verò triplâ, quadruplâve, & quibusdam in locis etiam magis, atque hoc quidem Dromus (quod est cursus) dicitur, ut & Callimachus inquit,*

Est Dromus hic sacratus Anubidi.

Per totam verò longitudinem deinceps ex utraque latitudinis parte sunt posite lapideæ *Sphinges*, vicenis cubitis, vel paulò pluribus inter se distantes: ut altera *Sphingum* series sit à dextera, altera à sinistra. Post *Sphinges* vestibulum ingens, & ubi processeris ulterius aliud vestibulum, rursusque aliud. Sed neque vestibulorum, neque *Sphingum* certus est numerus; sed alius, atque alius pro diversitate longitudinis, & latitudinis *Dromorum*. Post vestibula est templum, quod ingens atrium habet, ac memoratu dignum, & delubrum mediocre: simulacrum verò, aut nullum, aut non ad hominis formam, sed bestię alicujus effectum. Ex utraque parte *Artii* projectæ sunt, quæ pinnae appellantur, sunt autem duo muri, æquè alti, atque templum, in initio inter se distantes, paulò plus, quàm est latitudo crepidinis templi. Postea prorsum procedunt ad inclinantes invicem, lineas, usque ad L.

aut LX. cubitos . Hi parietes ingentium simulacrorum sculpturas habent, Etruscis, & antiquis Græcis operibus persimilium . Extat etiam ædes quædam multis columnis structa, sicuti Memphi, Barbaricâ fabricâ, nam præterquam quod columnæ multæ sunt, & ingentes, & multiplici ordine constitutæ, nihil pictum, aut elegans habet, sed potiùs inanem quendam laborem arguit . Romani autem sacros Etruriæ ritus, ut plurimùm, imitantes, non omnibus Diis in omni loco templa ponere consueverunt; nam qui Paci, qui Pudicitia, qui bonis artibus Dii præerant, eos intra moenia collocandos existimârunt: qui verò voluptatibus, rixis, incendiis præsidebant, ab urbibus excludendos, ut fusè Architecturæ Princeps Vitruvius docet lib. 1. cap. 7. vbi plura Philander eruditissimè . Sicuti autem certa loca certis Diis antiqui assignare fuere soliti, ita etiam certa ornamenta, videlicet uni Dòricum ordinem, alteri Ionicum, sublimioribus verò Diis Corinthium attribuerunt, ut sedulò observavit Vincentius Scamozzi in sua *Idea Architecturæ parte 2.* Italico idiomate scriptâ, in qua collegit ex antiquorum Scriptorum auctoritatibus, præsertim ex Pausania, plura insignia ædificia à variis Nationibus in honorem falforum numinum, diversis temporibus, diversisque Architecturæ ordinibus constructa .

Nonnulla exempla ex Vitruvianis regulis concinnata sub oculos ponimus, quæ in Tabulis I. II. III. conspici possunt . Nunc ad Templi vocem declarandam, in præcitata lege expressam, procedamus .

Templa propriè à *tuendo*, seu con-

templando appellata, ea loca fuere, quæ Augur vel in Cælo, vel in terra notâisset, quæque vel quamlibet Cæli partem videre possent, vel ipsa ab omni parte videri . Hinc Cælum ipsum quandoque templum audivit, ut apud Ennium .

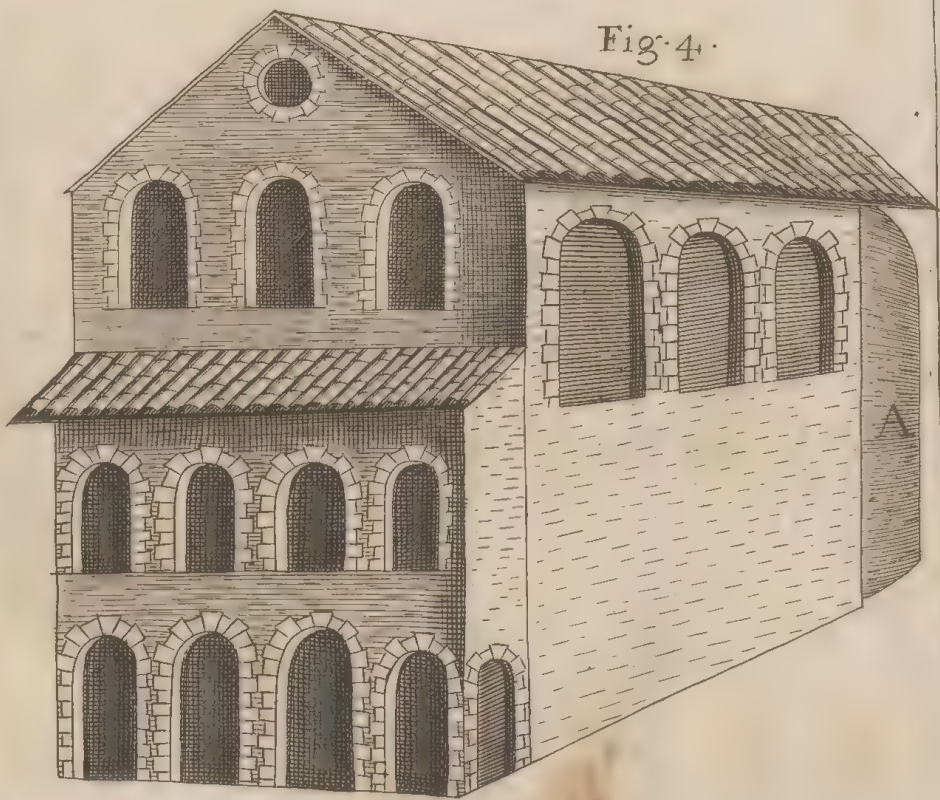
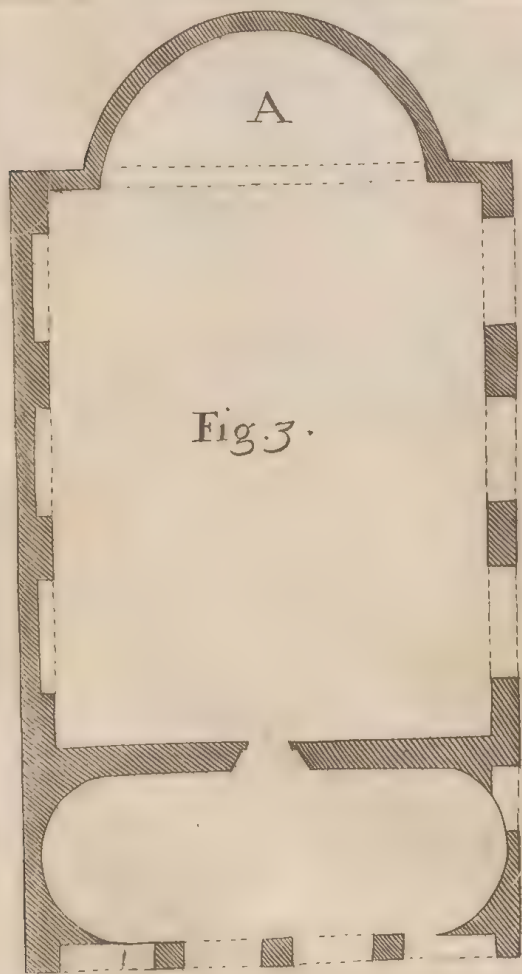
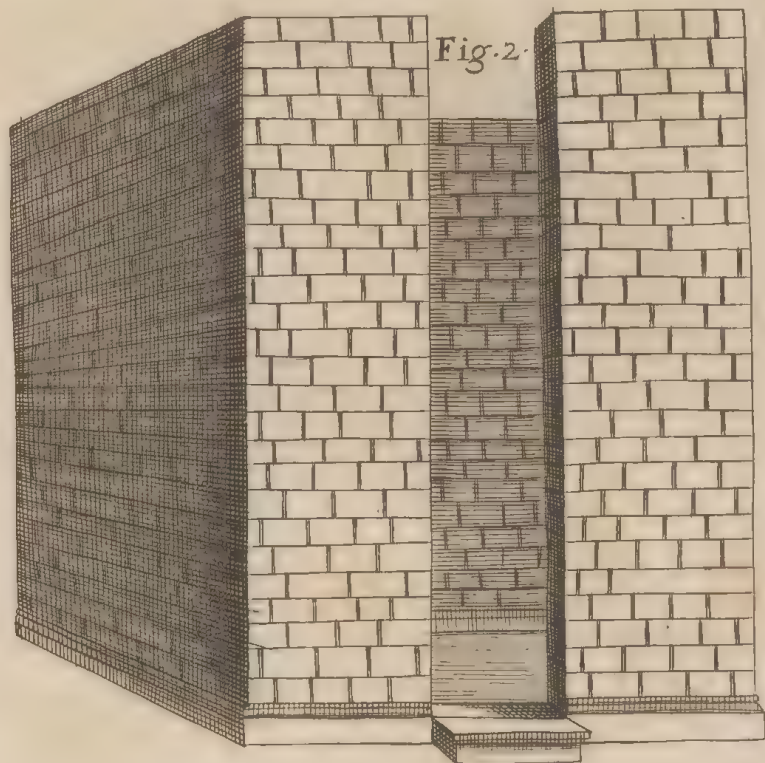
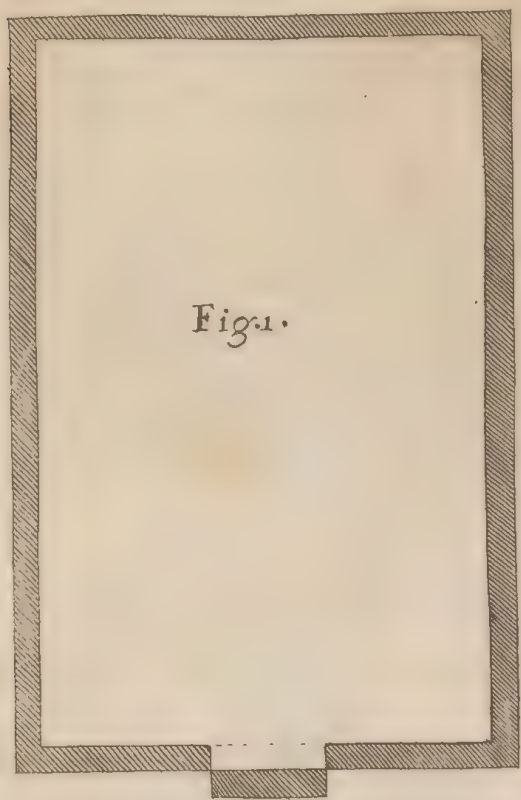
Contremuit templum magnum Iovis altitonantis.

Cæterùm Templorum partes quatuor sunt; sinistra ab Oriente, dextera ab Occasu, antica ad Meridiem, postica ad Septentrionem, ut demonstrat Varro de Lingua latina lib. 6.

Ex hac Templorum definitione colligimus templa ipsa absque ullo tecto fuisse; unde Cælum facillimè aspici posset . Hujusmodi Templi exemplum non procul à Lacu Gabino superioribus annis inspexi, cum curiositatis gratiâ ad invisenda antiquorum Gabiorum rudera cum CCLL. VV. Emanuele à Schelstrate Vaticanæ Bibliothecæ Præfecto, ac Raphaële Abbate Fabretto, nec non Abbate Francisco Blanchino me contulisset . Eiusdem Templi Ichnographiam, & Orthographiam exhibeo in Tabula I. sub Fig. 1. & 2. Templum est ex lapidibus Gabinis quadrilateris formatum, quod apertum fuisse colligitur ex ipso ingressu, cum nullum ullius epistylî vestigium, sive arcus in Janua appareat, sed sit aperta, ut Icon ipsa demonstrat, & ita omnes existimavimus; sicuti & ante ingressum duas columnas Ordinis Corinthii ex illorum fragmentis, quæ in proximo reperta sunt, olim stetisse censuimus .

Similium Templorum formam antiquissimam esse putamus; in quorum deinde locum alia successisse testudine, sive fornice cooperta, ac in testudinis summitate, sive medio, unicum, & ma-

BIBLIOTHECA
VNIV. IAGELL.
CRACOVENSIS

Fig. 1.

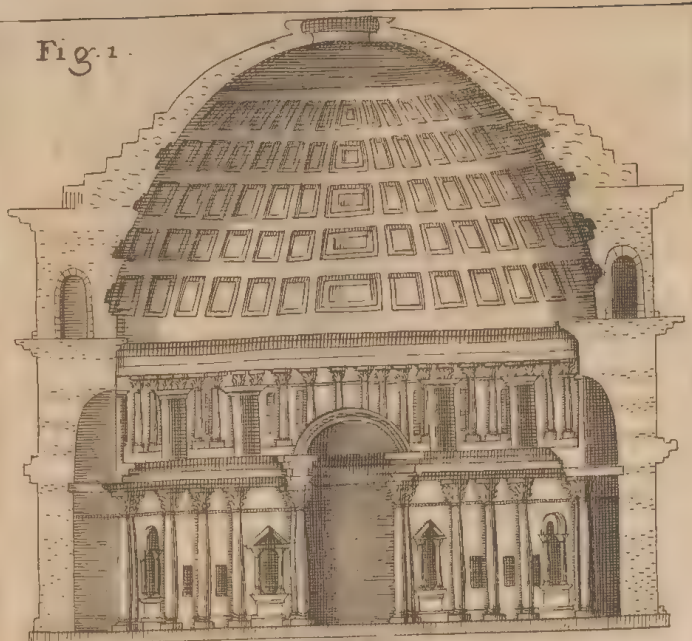

Fig. 2.

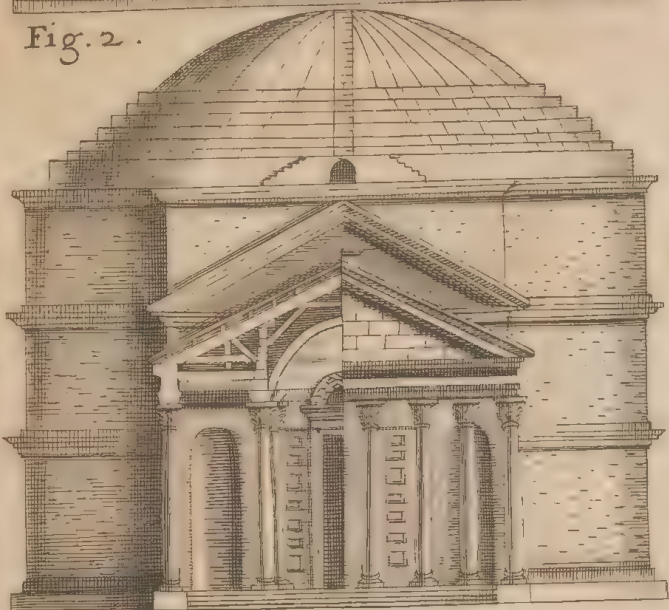

Fig. 3.

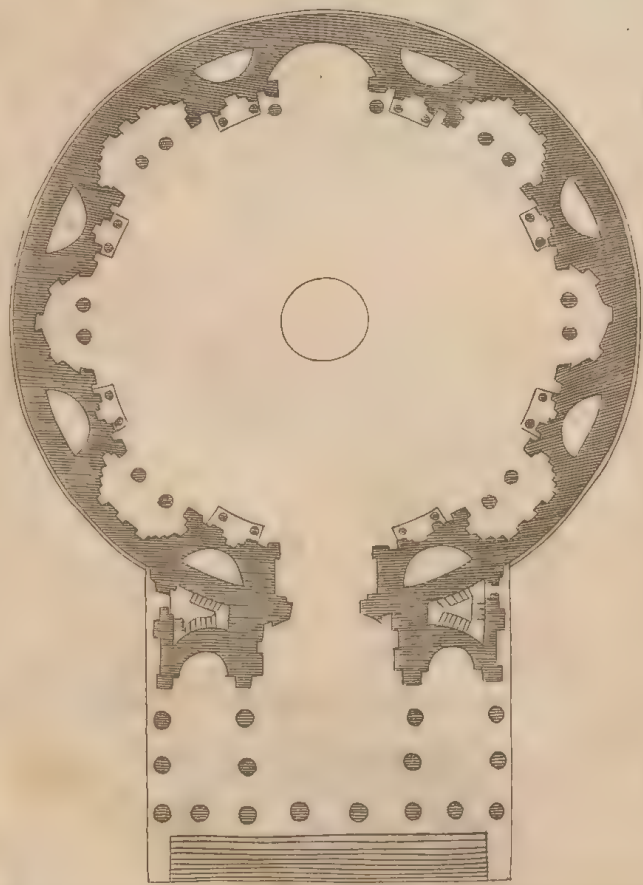

Fig. 7.

Fig. 6.

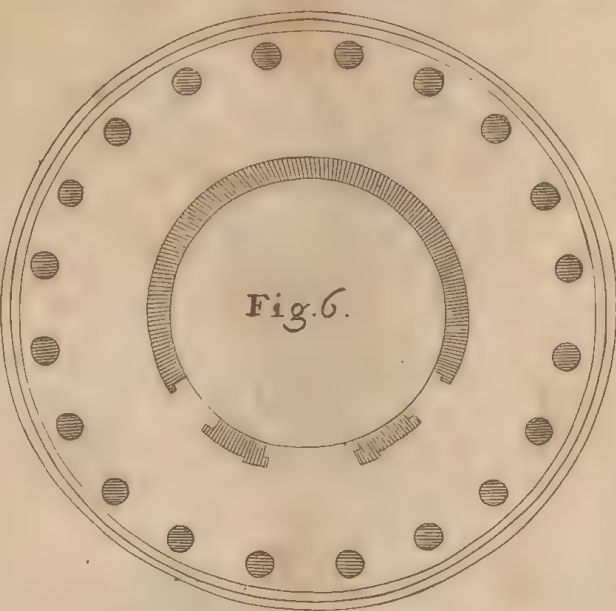

Fig. 5.

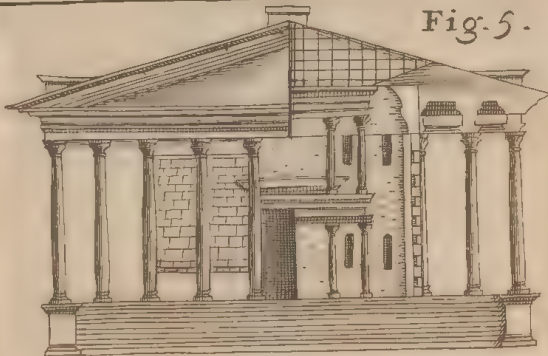
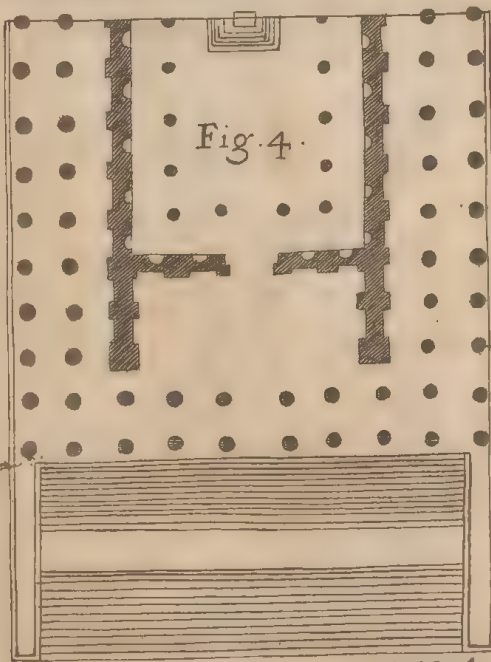

Fig. 4.

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOV. LINSIE

Fig. 4.

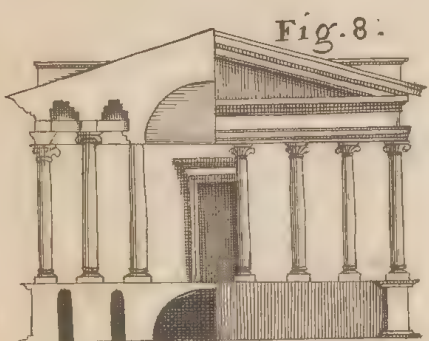
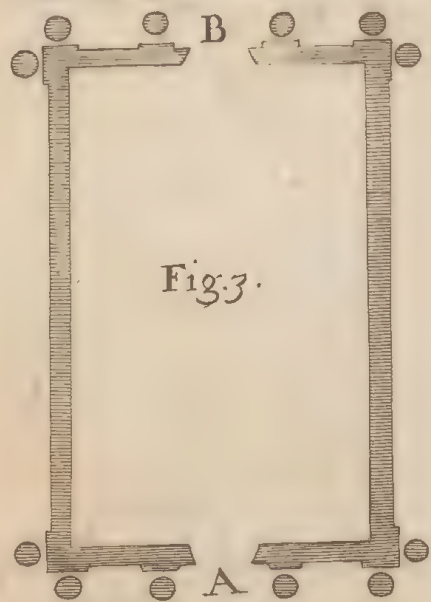

Fig. 8.

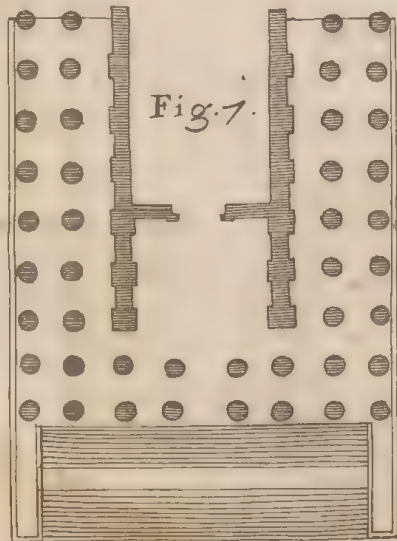
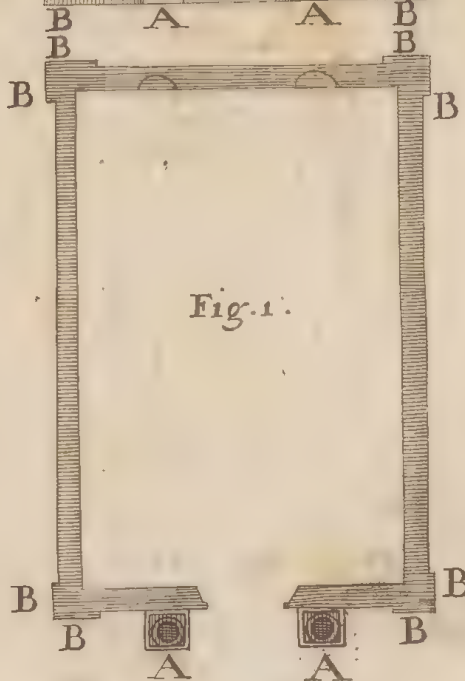

Fig. 2.

TAB. III.

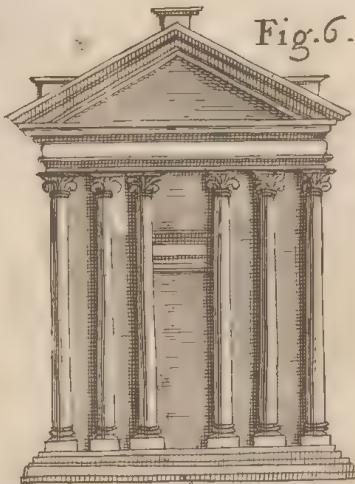
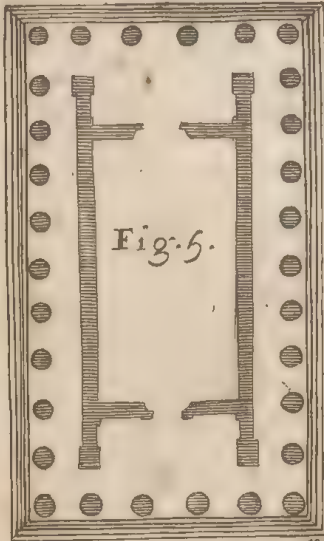

Fig. 6.

BIBLIOTHECA
UNIV. ACAD.
CRACOVILNSIS

& magnum foramen, five fenestram, relictam, unde unicè Cælum intueri, & auguria capi possent; ut observare est Romæ in celeberrimo Pantheo, ac in templo Romuli, aut falsi alterius numinis, quod adhuc integrum extat, & cernitur in vestibulo Ecclesiæ SS. Cosmæ, & Damiani in Foro Boario.

Quandoquidem Gabinorum lapidum mentionem fecimus, à rectâ via paulisper deflectere nobis liceat, ne quid omittamus, quod explicatu vel eruditionis, vel etiam lucis necessariae accessionem facere possit. Gabinus itaque lapis ejusdem speciei est ac Albanus, quem nos Itali vocamus *Peperino*, & ex Agro Oppidi Mareni nostris diebus effoditur: quare si in denominatione placitum antiquorum sequi velimus, lapis Marenus denominandus esset, cum antiqui lapidibus, & lapicidinis nomina indiderint à proximioribus locis. Gabinus autem lapis differt ab Albano in duritie, quia iste mollior, ille durior est, utpotè qui silicea quædam frustula diversæ magnitudinis interclusa, & inhærentia contineat. Præcitatus Scamozzius observat lapides, è propriis lapicidinis avulsos, aërique expositos alios indurescere, alios verò temporis progressu se comminuere, ut se habet iste Marenus. Hæc obiter. Iterum ad Delubri explicationem revertimur, de qua, ut diximus, voce in eadem lege fit mentio.

Delubrum nihil aliud esse, nisi Sacrarium, in quo Sacra reposita asservantur, arguere possumus ex D. Hieronymo, qui in Joëlis Proph. exposit. hæc ait; *Vespasianus & Titus Romæ templo Pacis ædificato, vasa templi (Hierosolymitani) & universa dona-*

ria in Delubro illius consecrârunt. Sacra tamen illa ædificia fuisse communior sententia est, quæ plures Deorum cellas templo additas, ad instar nostrarum cappellarum continebant: illorum definitionem affert Quintus Asconius, qui asserit Delubra esse multarum ædium conjunctionem sub uno tecto à diluvio pluviae munitarum. Plura, si libet, vide apud eruditissimum Gothofredum ad dictam. l. 25. de *Paganis*.

Pro Delubri exemplari affertur à nobis præfatum inclytum Pantheon, quod Plin. lib. 36. cap. 15. Jovi Ultori ab Agrippa factum, Dion verò lib. 53. ab Agrippa perfectum asserunt, atque cum simulacris Martis, & Veneris, multas, & penè omnes Deum imagines eundem posuisse; ad quas conciliandas auctoritates cum Nardino lib. 6 c. 4. proferre valemus templum longè antiquius, quàm porticum, ædificatum fuisse, ut ipse architectonicus ordo demonstrat; nam porticus meliori formâ constructa, imò à templo distincta intuentibus clarissimè apparet. Visuntur adhuc tam intus, quàm extra nonnullæ cellulæ, in quibus ipsorum Deorum imagines antiquitus collocatas fuisse, credibile est: Iccirco non solum Ichnographiam, & Orthographiam, sed etiam Scenographiam ejusdem exhibere voluimus, ut qui Romam non inuiserunt, figuras observando, suæ curiositati indulgere valeant, ut in Tab. II. sub Fig. 1. 2. 3.

Coopertis igitur templis, ut supra narravimus, cum nullum amplius fanum inter, & templum discrimen esset, fani vocabulum sensim obsolevisse, templique illud mansisse credo. Eorum verò templorum formæ à Vitruvio

truvio *lib. 3. cap. 1.* in octo dividuntur species, nempe in Antes, Græcè *παράστασις* deinde Prostýlos, Amphiprostýlos, Peripteros, Pseudodipteros, Dipteros, Hypæthros. Singulas has ædium species jam in annexis Tabulis expono.

In Tabula III. & Fig. 1. exemplare est Antis, quando scilicet in Ædificii fronte erunt ante parietem, & in medio duæ columnæ, ac super iis tympanum. Eadem Fig. 1. denotat Ichno-graphiam cum Parastatis in fronte, & in angulis, ac duabus columnis in medio, videlicet ubi sunt duæ literæ A A. est columnarum locus. B B. Parastatæ. Figura 2. repræsentat Orthographiam cum eisdem Parastatis, & duabus columnis, ac tympano C.

Prostýlos ejusdem structuræ est cum Ante. Addendæ tantum sunt in utroque angulo anteriori binæ hinc inde columnæ, hoc est, altera, quæ ad frontem, altera, quæ ad latus spectet, locandæque sunt ante angulorum parastatas, ut Figuræ 3. & 4. satis abundè indicant.

Si unica facies templi ita ornetur, vocatur ædificium Prostýlos, ut indicat Fig. 3. lit. A. si verò etiam in adversa parte simile ornamentum excitetur, ut in eadem Fig. lit. B. ædes dicetur Amphiprostýlos.

Peripteros, quod latinè circumcirca alas habens sonat, columnis quaquaversum cingitur, itaut in fronte sex assurgant, totidem in postica parte: in lateribus verò (exclusis duabus, quæ frontibus etiam communes sunt, ut potè in angulis positæ) octo utrinque. Inter columnas, & parietem interjacet Ambulacrum. Dilucidè omnia videbis in Fig. 5. & 6.

Pseudodipteros est, quando in fronte sunt duo ordines columnarum, ac in unoquoque ordine columnæ num. 8. In lateribus verò quindecim, angularibus computatis, ut Figura 7. & 8. exhibent: Ichnographia non est integra ob loci angustiam. Orthographia frontem, ac intercolumnii spatium, & ambulacra demonstrat.

Dipteros duabus alis, hoc est duplici columnarum ordine circumdatur. Differt ab antecedenti eodem, prorsus modo, ac Prostýlos distinguitur ab Amphiprostýlos; Dipteros enim tam in fronte, quàm in adversa parte, hoc est in postica, octonas habet columnas. Pseudodipteros verò tantum in Antica parte, & in lateribus, columnis ornata est.

Hypæthros itidem duplici ordine columnarum construitur, decem pro quolibet ordine in fronte; servatque eandem regulam, ac Dipteros. In interiori verò parte duplicem habet ordinem columnarum à parietibus distantium; ita ut inter columnas, & parietes ambulacrum remaneat; medium verò sub dio sine tecto est, ut apparet ex Tabula II. sub Fig. 4. quæ trunca remanet ob loci angustiam. Fig. 5. quæ Orthographiam repræsentat, frontem & deambulacra denotat.

Huc usque Vitruvius templorum formas quadrilateras, ac similes descripsit: in *lib. verò 4. cap. 7.* breviter differit de rotundis templis, quæ in duas dividit species, nempe in Monoptera, ac in Periptera. quorum primum sine cella est, secundum cum cella; utraque verò columnis circumdata, uti Philander explicat in *annot. ad lib. 4. eiusdem Vitruvii cap. 7.* eius hæc verba: *Cæli naturam imitati veteres*

tres, in primis, rotundis sunt delectati. Eorumque sine cella sunt, sed columnis tantum circumuallata, Monoptera dicuntur; quæ cellam habent Periptera vocantur. Peripteri templi exemplar in hac Urbe visitur B. M. dicatum, sub denominatione Solis, olim S. Stephani *delle Carrozze* ad ripam fluminis. Tiburi etiam adiacet templum haud absimile *Sibyllæ*. Domus vulgò indigitatum, quod Cluverius in sua Italia antiqua existimat Herculis Ædem fuisse.

Tabula II. exhibet utrumque ordinem in Fig. 1. 2. 3. 6. & 7 propterea ab explicatione facilè abstineo.

De templorum forma apud antiquos Romanos recepta, hucusque à nobis actum est. Superest ut de Basilicarum structura quidpiam addamus; ad priscarum enim exemplar plures constitutæ sunt ædes Sacræ à Christianis, quæ etiam hodie nomen Basilicæ retinent: quin imò quamplures quoque ex antiquis in sacros usus conuersæ sunt, & divino cultui sacratæ.

De Basilicis summatim egit laudatus Vitruvius *lib. 1. cap. 1.* Ex recentioribus verò Andreas Palladius *lib. 3. c. 19.* Vincentius Scamozzi *lib. 3. cap. 5.* Leo Baptista Albertus *lib. 7. cap. 14.*

Cùm autem vocis istius etymon, illiusque varia significatio non omnibus nota sit, idè ab incepto Laconico stylo aliquantulum non maiorem Lectoris gratiam deflectere in injcundum existimo.

Basilicam igitur omnes conveniunt Scriptorum à Græca voce βασιλική derivari, quæ Regiam denotat, cum βασιλεύς Regem, sive Imperatorem significet. A principio Basilicæ à Romanis ædificatæ fuere, ut Popu-

lus in eis ad jus dicendum convenire posset; illarum forma ut plurimum sic erat. Cingebantur porticibus, concameratis ex coaxatis contignationibus, immixtis in parastata columnis, aut pilis adjunctis, superque contignationem altera erat, & superior porticus, cujus tectum testudinatum aliis postibus, parastatis, & arctariis sustinebatur. Medium spatium, & quasi superior porticus, pluteus vocabatur, qui in utrumque latus per intercolumnia peristylorum liberum habebat prospectum. Parastatæ verò duplæ erant ad rectitudinem porticûs, sicut & columnæ perpetuò Scaporum ductu ad Basilicæ latitudinem. Solebant enim in eisdem quatuor adesse Tribunalia, in quibus stabant Oratores, ac in orbem Judices. Duæ aderant porticus, inferior, ac superior; in inferiori Judices, Aduocati, ac aliorum litigantium turba. In superiori verò ex una parte feminae, ex alia viri, qui judiciis intererant, stare consueverunt, ut videre, & iudicantes audire possent. Harum Basilicarum Iconismum refert Spanhemius expressum in quodam Numismate, ubi visitur Basilica Aemilia. Et ne graveris Spanhemium adire, idem Numisma exhibeo in Tab. XXI. sub fig. 4. earundem Basilicarum itidem forma inuerso tamen ordine porticûs, cùm intus sint, adhuc videri potest Romæ in Basilica Sanctæ Agnetis extra Urbis mœnia, & in Basilica Sancti Laurentii in Agro Verano, ubi & porticus duplex est; uti & in Ecclesia Aquisgranensi à Reverendissimo Domino N. Vander Linden meritissimo ejusdem Ecclesiæ Decano accepimus, cùm exemplari Musivi operis illic à Carolo Magno con-

constructi nobis transmiserit, de quo suo loco. Interim audiamus Plinium easdem Basilicas describentem, qui lib. 6. epist. 33. *Sedebant (inquit) Iudices centum & octoginta. ingens utrinque Aduocatorum, & Astantum corona latissimum Judicium multiplici circulo ambibat. Ad hoc stipatum Tribunal, atque etiam ex superiore BASILICÆ parte, quæ feminae, quæ viri, & audiendi quod erat difficile, & quod facile visendi studio imminebant; Unde Seneca de Ira lib. 3. c. 33. fremitu judiciorum Basilicæ resonant. Postea cum à Senatoribus, qui illuc veniebant, vel à Judicibus, qui ibi omnis generis causas cognoscere, vel ab hominibus peritis, qui clientibus inibi de jure respondere solebant, locus vacaret, Mercatores ibidem, ac Nummularii negotiari coeperunt; quod innuit Basilica Argentariorum, in octava Urbis Regione, de qua meminit P. Victor; nisi potius dicendum, quod Mercatores ad Basilicarum formam, construxerint loca, in quibus convenire possent, ut etiam hodie in aliquibus Civitatibus, & præcipuè maris Portibus obtinet.*

Quare eisdem locis ad Basilicarum formam constructis Basilicæ nomen. Priscos indidisse conjecturari haud temerè potest. Novemdecim Romæ Basilicas fuisse idem Victor narrat. Locus verò ubi Tribunalia stabant hemicycli formam retinebat, quare ab ipso Tribunali Tribunæ nomen sortitus est, qui etiam ab aliquibus Absida dictus fuit, de qua voce S. Paulinus in Epist. 12. ad Severum, ait: *Sed de hac Absida, an Abside magis dicere debuerim, tu videris; Ego nescire me fateor, quia hoc verbi genus nec legisse remini-*

scor. Isidorus lib. 15. c. 8. *Absida* (inquit) *Græco sermone, Latinè interpretatur lucida, eò quod lumine accepto per arcum resplendeat. Sed utrum Absidam an Absidem dicere debeamus, hoc verbi genus ambiguum quidam Doctorum existimant.* Præbuit etiam hæc eadem vox altercandi occasionem inter Orthographiæ Professores, an cum B. vel P. scribenda sit. Joannes Gerardus Vossius in suo Etymologico asserit scribendam esse cum B. suamque opinionem variis rationibus fulcit, cui obstat Claudius Dausquius in sua Orthographia per P. pingendam contendens. Quare cum Grammatici certent, & adhuc sub Judice lis sit, Orthographiæ studiosis relinquimus dirimendā.

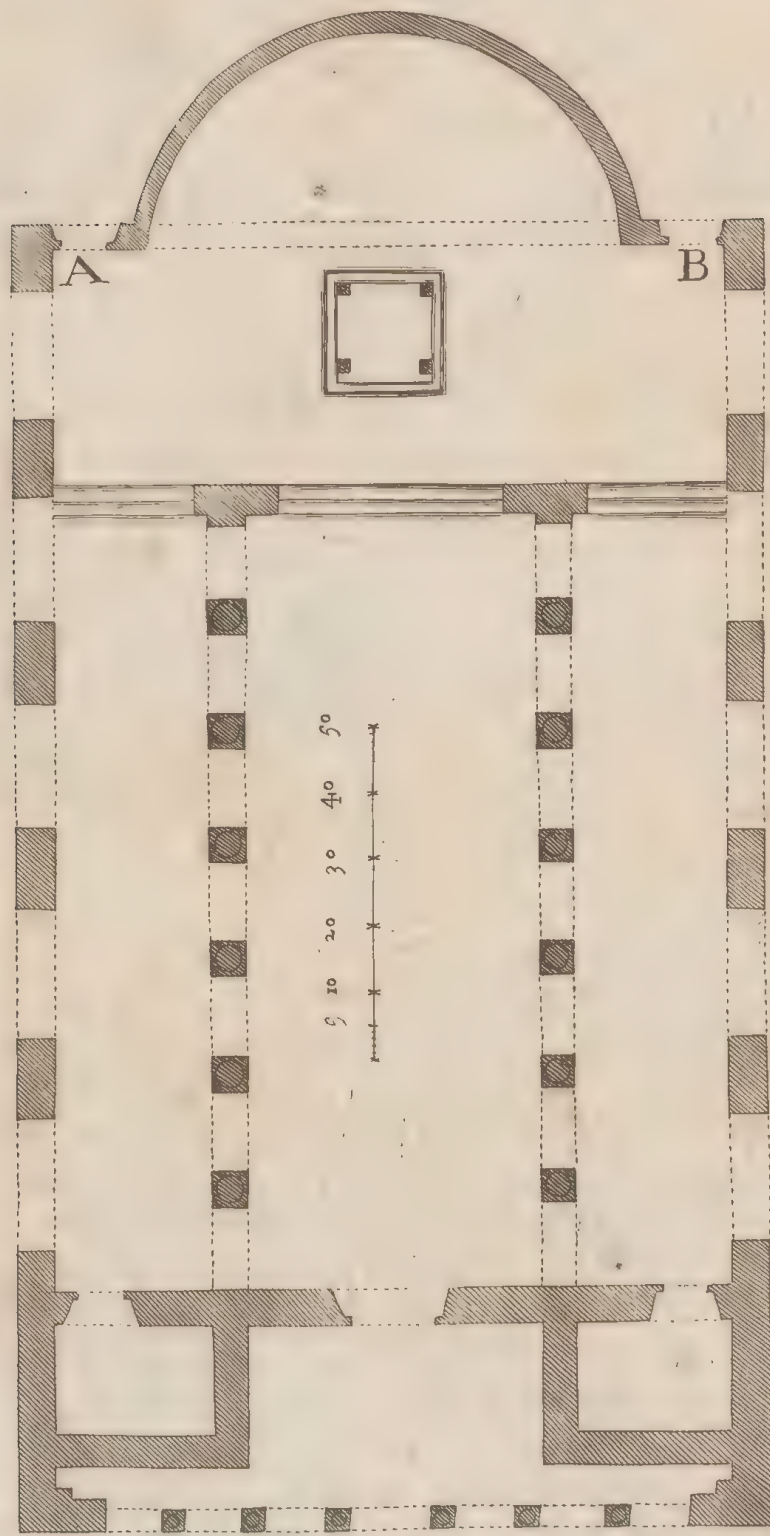
Verùm Basilicæ, unde diverteram, ut evaderet amplior, intus à lateribus antiqui addidère unicam Porticum, deinde duplicem. Insuper & ante Tribunal transversam Navim, quam aliquando bifariam adinstar Porticūs cum columnis diviserunt, hancque Causidicam denominarunt; quia in ea Notarii, & alii Causarum Patroni conveniebant. Quare Navis hæc literæ T. figuram repræsentabat; & ut commodior evaderet, exteriores superaddidère Porticus in Servorum usum. Has prope Forum Basilicas antiquis construere solenne erat, & in meridiem fronte aspicientes, ut in eas hyeme sine ulla temporis injuria Negotiatores se conferre possent. Earum latitudines nec minus quàm ex tertia, neque plus quàm dimidia longitudinis parte constare solebant. Fenestræ quoque ad lumen uberiùs excipendum, satis amplè patebant, ut litigantium commodo in perlegendis, examinandisque tabellis consuleretur.

BIBLIOTHECA
UNIV. JAGELL.
CRACOVENSIS

TAB. IV.
Ichnographia Basilicæ Sesforianæ

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
GRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
GRACOVENSIS

Ortothographia Basilicæ Sesforianæ

5 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100

Scala di p^{mi} 100. Romani

Prisci etenim Christifideles in ædificiis construendis Gentilium imitatores, ad eorum similitudinem sacra templa erigebant, vel ab Ethnicis jam erecta, ab omni profanæ superstitionis labe expiata, divinos in usus aptabant: ut innuit Aufonius in gratiarum actione pro Consulatu: *Basilica olim negotiis plenæ, nunc votis pro tua salute susceptis*. Et Isidorus Originum lib. 5. *Basilica prius vocabantur Regum habitacula, nunc autem ideo Basilica Divina templa nominantur, quia ibi Regi omnium Deo cultus, & sacrificia offeruntur*.

Supradicta Architectonica præcepta observata animadvertimus in Basilica Siciniana ab Ethnicis constructa, ac etiam in aliis Christianorum Basilicis, nempe Sessoriana, S. Pauli, S. Laurentii in Agro Verano, & aliis, de quibus infra.

Ut autem quæ narravimus clariores sint, ejusdem Sicinianæ Basilicæ Ichnographiam, & Orthographiam sub oculos ponimus, ut in superallata Tabula I. Fig. 3. & 4.

Istius Basilicæ longitudo est pal. 85. latitudo verò 65. diameter, sive chorda hemicycli, sive absidis est 44. semidiameter 28. Ejusdem absidis, quæ lit. A. denotatur, & retroacto anno diruta fuit, 24. Porticûs longitudo 68. latitudo 23. Tres in quolibet latere habet fenestras: singulorum latitudo pal. 15. altitudo sesquialtera, tres istarum ad Meridiem versæ muro clausæ sunt.

Porticus Occidentem hybernum respiciens, quatuor habet januas, quarum prior Septentrionem versus, aliis tribus minor est. In angulis quoque geminæ aliæ patebant, sicuti Ortho-

graphia demonstrat in dicta Tabula. Fig. 4. Super porticum aderant quatuor fenestræ, superque rectum porticûs tres, quarum mediæ imminet fenestra orbicularis.

Sessoriana autem Basilica in tria deambulacra, seu Naves distinguitur, ut in Tab. IV. quæ Basilicæ Ichnographiam demonstrat. Earundem Navium longitudo à liminibus usque ad arcum triumphalem, sive Navim transversam est pal. 118. medianæ Navis 42. lateralium 22. transversæ longitudo 86. latitudo 35. Ad ipsam per tres gradus ascenditur. In medio Altare majus assurgit cum Ciborio incumbente quatuor porphyreticis columnis. Literæ A. & B. descensum ad subterraneam Cappellam Sanctæ Crucis denotant; de qua suo loco differemus.

Duodecim magnæ columnæ è Numidico marmore Naves distinguunt, pro qualibet parte sex. Diameter absidis est palm. 68. semidiameter verò 32. ex quolibet latere quinque magnas fenestras habet, ut Tab. V. Orthographica indicat; & sub eisdem totidem sunt arcus latitud. palm. 20. altitud. verò duplicatâ proportionem. Fenestrarum eadem est latitudo, altitudo sesquialtera. Lateralis fenestra propè absidam, quæ Boream respicit, bifariam dividitur à columna marmorea, qua interfecatur. Reliquæ verò tres muro obductæ sunt, sive, ut veriùs dicam, coarctatæ, reverâ enim totus fenestræ hiatus oppletus non fuit, sed ingestis hinc inde lateribus tantum spatii relictum est, ut in altitudine palmis viginti quatuor, in latitudine verò tribus tantummodò pateat. In quarta solummodò fenestra nullus

B

aper-

aperturæ locus relictus est, sed muro penitus occupata fuit, quod contigit etiam arcubus, qui fenestris subjacent, ut ex ipsa Orthographia colligi potest, quam simul cum Ichnographia contemplare.

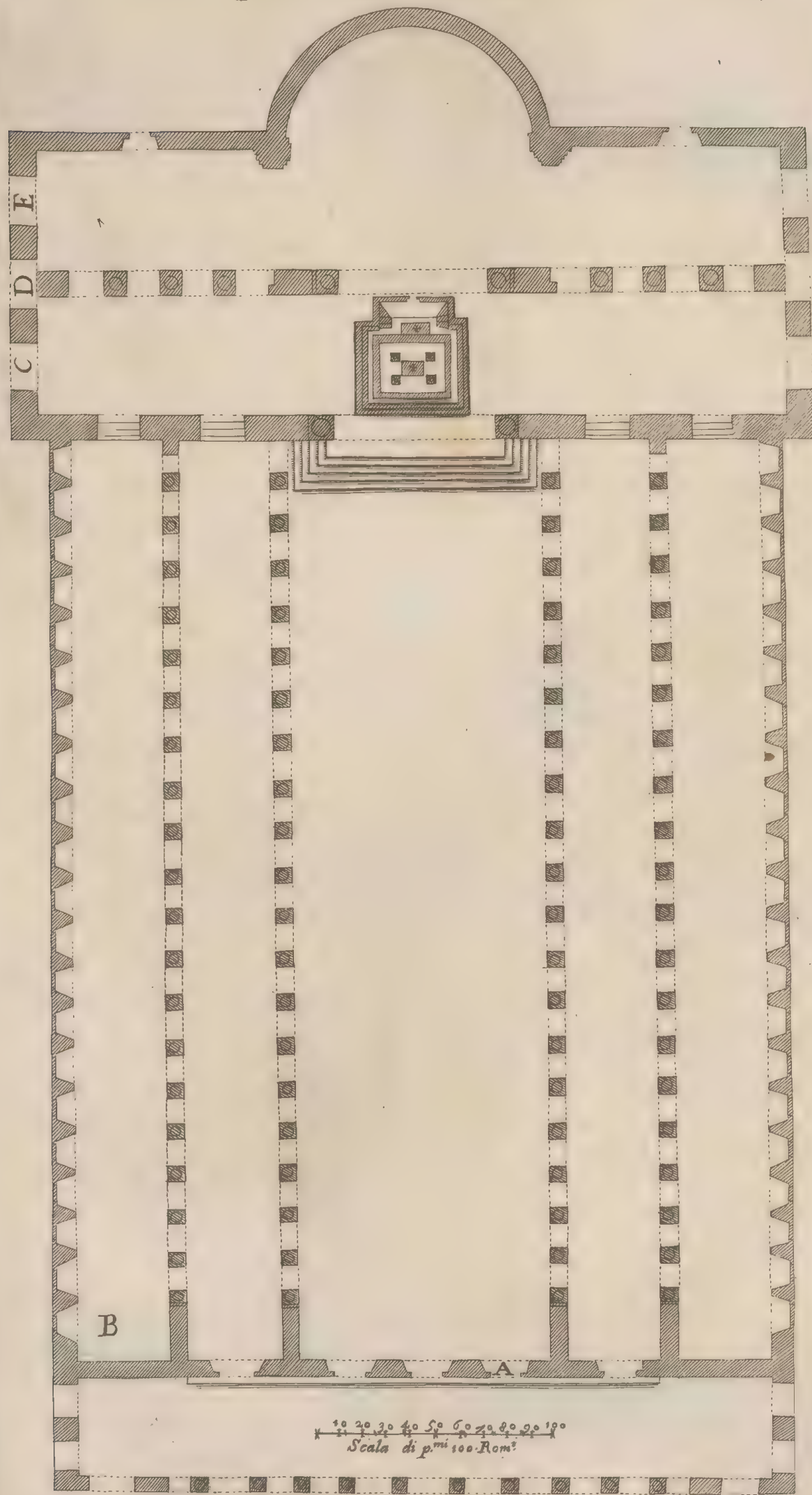
Porticum ante faciem Basilicæ sex columnæ suffulciunt, quarum aliæ ex Numidico, aliæ verò ex Phrygio marmore constant. Hac olim in porticu duæ aderant Cappellæ: at hodie una tantum. Neutram tamen illarum fuisse cum Basilica inchoatam existimo, sed posterioribus sæculis additam. Supra porticûs tectum, fenestræ olim amplitudinis non exiguæ laxabantur; cum altitudine pal. 30. latitudine verò 20. æquarent. Hæ tamen hodie ducto muro occluduntur. Porticum autem ingredientibus à dextris occurrit turris campanaria, quæ maximam vetustatem præfert.

Augustior est celeberrima Doctoris Gentium Basilica cum mole, tum auctoribus. Magnus enim Constantinus illam primò construxit; auxerunt verò, vel potius denuò à fundamentis in splendidiorem hanc formam, quâ modò visitur, excitârunt Valentinianus, Theodosius, & Arcadius A A A. latius de illa differemus in nostro tractatu, quem post præsentem in lucem edituri sumus, *De sacris ædificiis tam in Occidente, quàm in Oriente à Magno Constantino constructis*. Nunc enim ejus structuram brevibus prosequi satis fuerit. Basilica hæc septem continet porticus, sive Naves, quinque in longum, duasque transversas: ut Ichnographia demonstrat in Tab. VI. Quinque Navium longitudo est pal. 404. latitudo verò medianæ 110. lateralium 40. In totum Basilicæ lati-

tudo, comprehenso, quod occupant bases columnarum spatium, est pal. 304. Ascenditur ad transversas Naves per quinque gradus, quarum longitudo est pal. 324. Singularum latitudo pal. 52. ambarum simul, comprehenso columnarum spatium 120. In prima istarum Confessio est, sive Altare majus, & Presbyterium, sive Absis, in qua aderant viginti columnæ, inde à Xysto V. occasione restorationis asportatæ, ut scribit Severanus *De Septem Urbis Ecclesiis*; Navis medianæ columnæ sunt numero quadraginta; viginti videlicet à quolibet latere ordinis Corinthii, quarum sexdecim non sunt perfectè elaboratæ, sed in aliqua parte rudes; aliarum verò viginti quatuor, quatuordecim ex duabus marmoris partibus constructæ sunt. In aliis Navibus totidem numero columnæ, sed minoris magnitudinis, & altitudinis. Narrat idem Severanus nonnullas ex eisdem columnis fuisse desumptas ex mole Hadriana. Perfectò in omnibus non apparet eadem Architectonica regula, quod etiam basibus contigit. Hinc existimo, illas, quæ politiores sunt, ex eadem mole desumptas, alias verò rudiores fuisse elaboratas ætate supradictorum Imperatorum Theodosii &c. quo tempore bonæ artes in deterius labebantur.

Facies Ecclesiæ, quæ Occidentem hyemalem respicit, quinque habebat januas, quarum media tantum aperta est; aliæ verò muro obstructæ; tempore autem Jubilæi, sive Anni Sancti ea referatur, videlicet quæ in Ichnographia signatur lit. A. Ad sinistrum latus est turris campanaria ut lit. B. denotat. In quolibet Navis medianæ latere

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} GRADOVENSIS

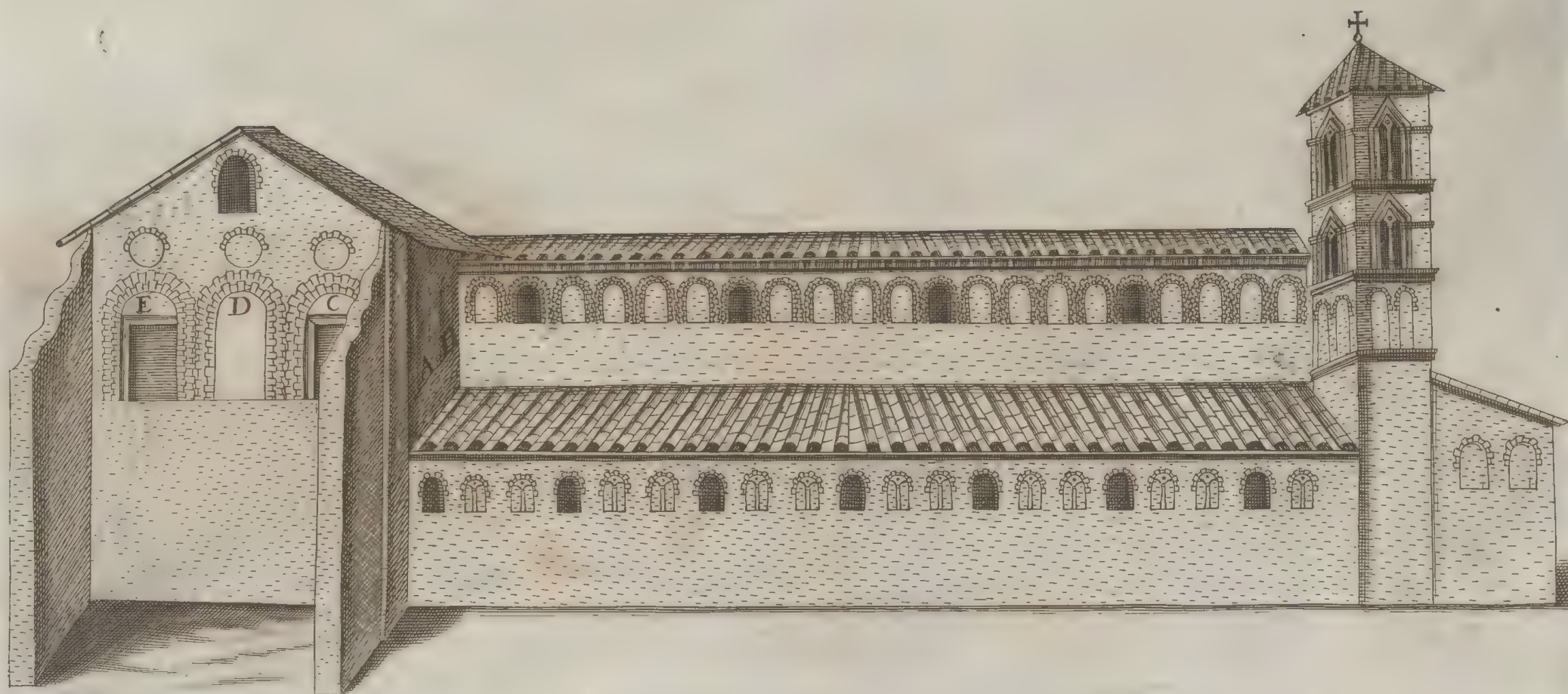
LIBRARY
VOLUME 100
GRADUATES

LIBRARY
VOLUME 100
GRADUATES

Orthographia Basilicæ S. Pauli

TAB. VII.

latere, una & viginti fenestæ, quarum latitudo, oculo iudice, est duodecim circiter palm. altitudo verò duplicatâ; modò autem aliæ apertæ sunt, aliæ clausæ.

Nonnullæ bifariam divisæ per columnam interpositam, ut in Ecclesia Sanctæ Crucis supra diximus: totidem fenestris ornantur duæ reliquæ Naves laterales: magnitudo tamen, & altitudo illarum minor est, prout ex ipsa Orthographia argui potest, quam habes in Tabula VIII. In transversis etiâ Navibus, ad sinistrum ingredientium latus, aderant tres aliæ maximæ fenestæ, indicatæ per literas C.D.E. singularumque latitudo 20. circiter palmorum, altitudo verò 40. His imminuebant tres aliæ orbiculares, quarum diameter est pal. 12. Item in facie, quæ turrim campanariam prospectat, ubi sunt lit. A. B. gemine aliæ ejusdem cum superioribus tribus, & longitudinis, & latitudinis, totidemque iis orbiculares supererant, quarum diameter est pal. 12. ut in aliis. Plagæ etiam Orientali sex aliæ respondebant cum orbicularibus superpositis, numero & magnitudine æquantibus eas, quas in Occidentali pariete descripsimus.

Antiquas inter Basilicas referri meritiò potest vetustissima Ecclesia S. Clementis: licet enim nomine Basilicæ Nostrates illam minimè nuncuparent, at tamen ob formam structuræ Basilicam refert. Insignis est hæc sacra Ædes titulo Cardinalis, referente Ugonio, ipsius S. Pontificis natalibus illustrior; asserit enim hanc olim extitisse paternam Domum S. Clementis, in qua & D. Barnabas, cum Romam advenisset, ab eodem exceptus fuit.

In hac eadem Ecclesia Cælestius Pelagii sectator, præfente Zosimo Summo Pontifice, erroneum dogma (licet lusoriè) abjuravit; ut habetur in Epistola ipsius Pontificis *ad Africanos Episcopos*, data Honorio Augusto XI. & Flavio Constantino Coss. scilicet anno 417. Itidem de hac Ecclesia meminit D. Hieronymus in *Illustrium Virorum* libro, de eodem Sancto Clemente ita scribens: *Nominis ejus memoriam usque hodie extructa Ecclesia custodit.* Quòd autem titulo Cardinalis perantiquo nobilis sit, patet ex Epistola S. Leonis Magni ad Flavianum Episcopum CP. in ordine 24. juxta nuperrimam ac eruditam Quesnelii editionem; in qua Epistola cujusdam Romani Presbyteri tituli S. Clementis mentio fit. Ejusdem autem Epistolæ data, est Idibus Junii, Asterio & Protogene Coss. qui floruerunt anno Christi 449. Hic obiter notandum, quòd Asterius præponitur Protogeni contra communem Consulium catalogum à diversis Scriptoribus concinnatum. Urbicum etiam Presbyterum tituli S. Clementis reperio subscriptum in Concilio I. Romano, sub Symmacho Papa Anno Domini 499. celebrato. In hac eadem Basilica Divus Gregorius Magnus Homilias 33. & 38. recitavit; ac in quarto Dialogorum libro narrat, Servulum nomine, patrimonio pauperem, sed meritis divitem, longâ correptum paralyfi jacuisse, quousque supremum vitæ diem, morbo, & egestate patienter toleratis, sanctissimè obierit.

Pompejus Ugonius supracitatus *De Stationibus Urbis*, autumat Basilicam hanc à Nicolao I. Summo Pontifice fuisse restauratam, suamque elicit

conjecturam ex annexo monogrammate in quinque locis speti marmorei insculpto, quod explicat *Nicolaus*; fulcitque ejusmodi conjecturam satis probabili rationum apparatu. Datur tamen aliquis dubitationi locus ex ipsa literæ conformatione, quæ ad vocem *Nicolai* exprimendam trahi non posse videtur cum litera principalis H. voci *Nicolaus* aptari nequeat. Desiderantur præterea literæ C. & L. nisi Ugonius asserat L. formari à linea transversa sub S. composita cum antecedenti hastula literæ N. utcunque sit, invenienda adhuc erit in monogrammate litera C. Ugonii sententiam sequuntur Alemannus de *Lateranensibus Parietinis* cap. 3. & eruditissimus Du Cange in suo *Magno Glossario* in hac voce *Monogramma*, pag. 666. Ego verò divinare tento, si meam profero sententiam, dum hoc monogramma J O H A N N E S denotare assero, qualis autem iste Joannes fuerit, fateor me ignorare. Ejusdem tibi Basilicæ interiorum Scenographiam exhibeo, ac Orthographiam porticûs, nec non faciei lateralis, quæ Austrum respicit, ut in Tabulis VIII. & IX. Plura de partibus interioribus dicenda forent, sed de his infra cap. 2. ubi Tabulam Ichnographicam exponemus.

Præterea pro coronide harum sacrarum Ædium, faciem templi Sanctæ Mariæ in Cosmedin, aliàs *Schola Græca*, quæ Diaconia, ac etiam Collegiata est, libuit annectere, quæque cum vetustissima sit, & in ea (uti fama est) Divus Augustinus Rhetoricam docuerit, observatione non perfunctoriâ digna est. Turris ibi campanaria visitur altitudine spectabilis, nam septem ordinibus Archite-

ctonicis constat, ut in Tab. X. conspici potest. In porticûs ingressu super columnis, ferrum quadratum ad columnarum concatenationem positum est, in quo nonnulli annuli ferrei, è quibus antiquitus vela suspendebantur. Qui annuli adhuc visuntur in similibus antiquis porticibus aliarum Ecclesiarum; nempe supradicti Sancti Clementis, SS. Cosmati, Alexii, Georgii in Velabro, ac S. Praxedis.

De hac eadem Basilica plura dici possent, sed nolo falcem ponere in messem alienam, cum de illa amicus noster D. Abbas Carolus Bartholomæus Piazza, ejusdem Ecclesiæ Archipresbyter (Reipublicæ eruditorum ob sacras memorias, quas in lucem indefessis laboribus revocavit, ac revocare minimè cessat, satis notus) in suo tractatu *De Titulis, ac Diaconiis EE. RR. DD. Sanctæ Romanæ Ecclesiæ Cardinalium*, quem propediem Typis mandare intendit, fusiùs ac eruditè, ut vidimus, agat.

C A P U T II.

De singularibus partibus intra Ecclesias ad sacra peragenda spectantibus.

CUM apud sacros Canones antiquosque Auctores de nonnullis sacrarum ædium internis partibus sæpè mentio fiat, quarum cum usus jam obsoleverit, ob quosdam vel in melius mutatos ritus, vel omninò sublatos, ita suadente temporum conditione, minus propterea singulis apertus est, & ignotus quamplurimis: hinc nostri muneris esse duximus, nihil hujusmodi obscurum relinquere, sed iconi-

Scenographia interior

Basilicæ S. Clementis TAB. VIII

LIBRARY OF THE
CITY OF CHICAGO
JAN 10 1895

Facies Porticus Basilicæ S. Clementis

TAB. IX

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVENSIS

BIRMINGHAM
VINTAGE
CR. 2000

BIRMINGHAM
VINTAGE
CR. 2000

iconibus, & descriptione congruâ partes illas exponere: quippè qui inter antiquas Ecclesiarum imagines illud potissimum inquirimus, quod ad ritus ecclesiasticos pertinet.

Majori igitur, quâ possumus diligentia, ad antiquarum Ecclesiarum, declarandas partes, nos convertimus. Selegimus proinde inter cæteras, quæ Romæ supersunt Ecclesias, supra-memoratam Sancti Clementis, quæ inter Lateranensem Basilicam, & Amphitheatrum Vespasiani Cæsaris, ferè mediâ viâ locata est. Singulas pro-pemodum partes adeò integras servat, ut religione, quam adhuc ingerit in-tuentibus, vel sola valeat priorem Ecclesiam unico obtutu explicare. Antequam tamen ad hujus Basilicæ interna, præcipuaque accedamus, ali-quid de illius extimis partibus præli-babimus. Sed ad hoc, præmittendum, præmonendumque omninò esse puta-mus, (quod non tam ad hanc, cæte-rasque quarti, & quinti sæculi Eccle-sias, sed etiam ad aliquot profana-ædificia examinanda multum lucis nobis afferet) nimirum, quod laben-tibus jam cum Romano Imperio bo-nis artibus, ad barbariem adeò deven-tum est, ut exciderent passim ex vete-rum Imperatorum nobilissimis ædifi-ciis columnæ, bases, capitula arte, cultissimâ elaborata, illisque adjice-rentur incondita quæque à novis illis Cæmentariis, potius quàm Architectis per artis contumeliam, & rudi, cras-sâque Minervâ coagmentata. Hinc in illis ædificiis multa reperies eodem tempore sibi adversantia, puta, co-lumnas unius ordinis, alias Corin-thiis, alias Ionicis basibus, & capi-tulis junctas, pavimentum partim sa-

cris, partim profanis inscriptionibus, quâ mutilis, quâ integris stratum; unum eundemque Zophorum, aut Epistylum quâ elaboratissimum, quâ omninò barbarè excisum veriùs, quàm sculptum. Testis sit arcus ille Ma-gno Constantino à S. P. Q. R. dicatus, in quo apertè dignoscitur sæculi ejus-dem infelicitas, cum Trajani ex arcu direptas statuas, coronides, columnas, & fortassis etiam molis symmetriam inde deductam, ipsi Cæmentarii corru-perint barbaris cælaturis, quas in basi-bus supra curvaturam arcus, & alibi collocarunt. Evidentiùs dignoscitur ex adhæsiōe operum adeò dissimilium, artificum, illorum inscitia, qui ævo Constantini vigeabant, quò propiùs ad-moventur elaboratissimis superiorum temporum cælaturis, infelicia postre-mæ ætatis anaglypha.

Quo argumento satis docemur, quantam cladem tractu temporis passa fuerit cum cæteris artibus Architectu-ra, cum quarto nostræ salutis sæculo (quo adhuc quidam primorum inge-niorum igniculi supererant) adeò à veteri sua dignitate prolapsa jaceret.

Verum hæc combinatio, & incom-pta conglutinatio uniuscujusque or-dinis columnarum, epistyliorum, & omnis generis cælaturarum, quas è collapsis Imperatorum ædificiis, & ex Idolorum dirutis templis rudes ar-tifices recollegerant, & in novas fa-bricas nullâ Architectonicæ artis lege servatâ congefferant, patet quoque, in quamplurimis sacris Basilicis, sicut benè advertentibus notum erit.

Ex multis illis præcipuum exem-plum sit pervetusta Basilica Sancto Laurentio dicata in Agro Verano. In hac omnes ferè bases, capitula, & colu-

columnæ inter se discrepant. Quin & in Zophoro ambonis insculpta prominent vasa quamplurima, atque instrumenta Sacris Gentilium adhiberi solita, ut videri potest in sequenti Tab. XIII. Fig. 1. lit. C. D. Ex quo quis non arguat, marmor illud ex aliquo Ethnicorum ædificio fuisse desumptum?

Hæc igitur prænotanda iudicavimus, ut quum huiusmodi dissimilium partium coagmentationes, tum in hac S. Clementis, tum in cæteris pervetustis Basilicis passim occurrant, ne harum Ecclesiarum vestibula intrantes scrupulosâ, ac inutili animadversione hæreant, sed potiùs ad utiliores præcipuarum internarum partium observationes nobiscum, si libet, procedant.

Ichnographiam itaque exponit Tab. XI. ubi lit. A. Prothyrum denotat, sive parvam porticum, in qua sunt quatuor columnæ ex Numidico marmore. Bases verò non visuntur, quia terra eas obruit. Duæ columnæ anteriores capitula habent Ionica, & invicem connectuntur ferreâ quâdam virgâ quadratâ, utramque tangente suis extremis. Excurrunt per ferream virgam annuli tres pariter ferrei, quorum ope appensa olim detinebantur vela, dum festis diebus solennioribus templa prisco ritu orarentur. Aliæ duæ columnæ muro adhærentes, Corinthiis donantur capitulis, quibus imminet marmorea Epistylia cum Zophoris, & Coronis.

Fulcitur hisce partibus testudo, Crucis in morem assurgens, decussatâ concameratione, & picturâ olim ornata, cujus tamen vestigia tractu temporis sensim erosa, vix hodie supersunt: In interiori parte Epistylîi dextrorsum

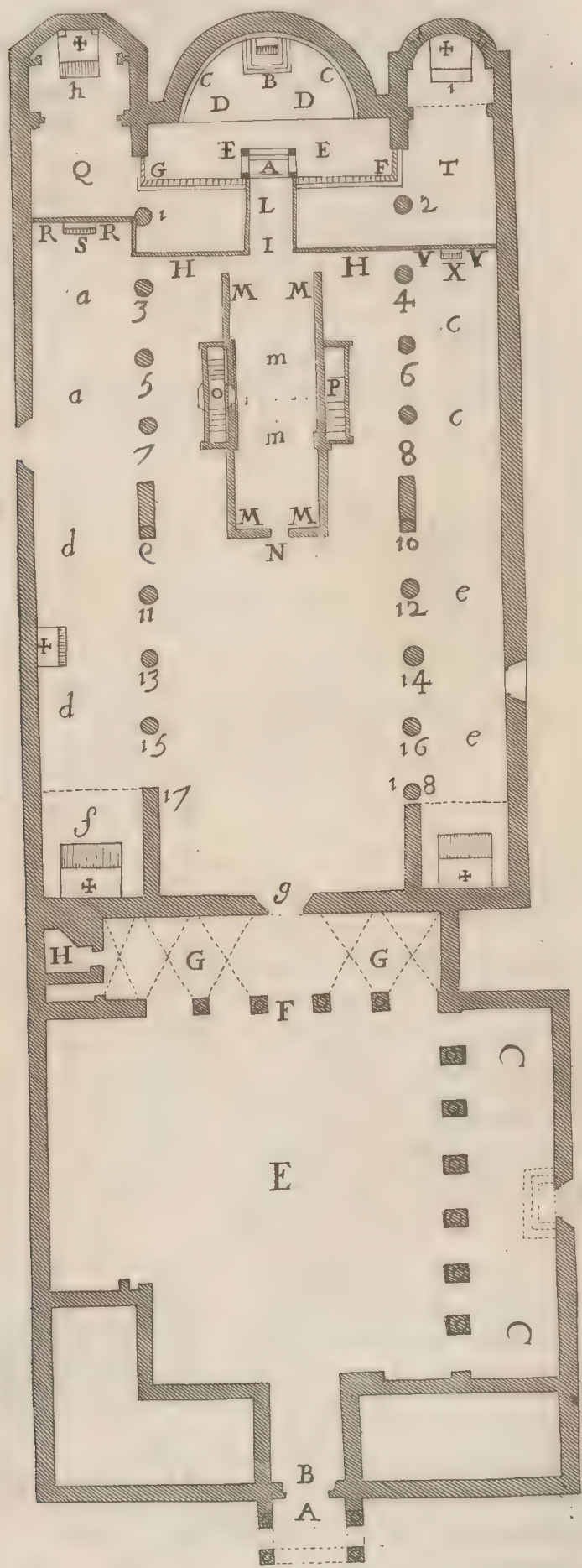
depictæ sunt aves nonnullæ se invicem insequentes. At Epistylîis imposita exteriùs sunt triangularia tympana, sive frontes, marmoreis mensulis elaboratæ. Fornici denique tectum fastigiatum incumbit. Prothyri latitudo est pal. 7. longitudo verò 10. Litera B. Januam denotat latitudinis pal. 10. per quam patet ingressus ad ambulacrum longitudinis pal. 20. $\frac{1}{2}$ ex quo item in impluvium. Dexteram partem ornat porticus C. fenis Numidici sustentata columnis, quarum prima post ingressum duabus è Pario marmore partibus constat. Sub eadem porticu in medio scalæ sitæ sunt. D. per quam in Coenobium ascenditur. E. est ipsum impluvium longitudinis pal. 83. latitudinis 87. F. est ingressus in porticum. G. ubi sunt quatuor columnæ Numidici marmoris cum Ionicis capitulis; basibus verò doricis. Hac in porticu veteres publicè poenitentes astabant, qui ad poenitentiam admissi, palàm crimina confitentes, cilicio, & cinere horridi, plorantesque, veniam, ac preces ab introeuntibus exposcebant. Porticus à sinistris assurgebat, nunc demolita. H. campanaria turris, sed recentiorum temporum opus.

Tota Ecclesia parallelogrammi figuram obtinet, cujus longitudo est pal. 188. latitudo verò 103. tribus distinguitur Navibus rudi mole constructis, & vix ullum inter se ordinem servantibus: mediana namque lata est pal. 53. dextera respectu ingredientium, Boreamque respiciens pal. 19. sinistra, quæ ad Austrum tendit 25. Reverâ tamen hæc amplitudinis discrepantia in Navibus consultò potiùs, quàm casu servata est, cum alibi etiam reperiatur, ut modò subdam.

Dili-

Ichnographia Ecc. S. Clementis TAB. XI.

UNIVERSITY OF
CRACOV

Diligentissimus antiquarum historiarum indagator Baronius in apparatu ad Annales Ecclesiasticos n. 52. ac in Annalibus ad annum 57. nu. 123. & seqq. ostendit, veterem, ac laudabilem morem, qui diu in Ecclesia permansit, ut seorsim à viris feminæ convenirent in Ecclesia, nec non distinctim virgines ab aliis orantes persisterent.

Amalarius verò Ecclesiasticus Scriptor, qui floruit in principio noni sæculi, in suo tractatu, quem reliquit *De Ecclesiasticis officiis* li. 3. cap. 2. hanc seminarum à viris in Ecclesiis segregationem sic describit. *In conventu Ecclesiastico seorsum masculi, & seorsum feminæ stant, quod accepimus à veteri consuetudine &c. & infra; Masculi stant in Australi parte, & feminæ in Boreali, ut ostendatur per fortiores sexum, firmiores sanctos semper constitui in maioribus tentationibus æstus hujus mundi: & per fragiliorem sexum infirmiores sanctos.* Pro majori dictorum firmitate addimus inscriptionem, quæ in antiqua Basilica Vaticana olim legebatur, quam refert idem Baronius; ac Severanus in suis *Memoriis sacris, septem Ecclesiarum Urbis* asservari asserit in Archivo ejusdem Basilicæ, cujus tenor est.

AD S. PETRVM APOSTOLVM
ANTE, REGIA IN PORTICV, CO-
LVMNA SECVNDA QVANDO IN-
TRAMVS, SINISTRA PARTE VI-
RORVM, LVCILLVS, ET IANVA-
RIA HONESTA FEMINA.

Mos iste etiam deducitur ex Pontificali libro in Symmachi vita, *qui fecit Oratorium S. Crucis à parte virorum, & in vita Sergii I. Hic fecit imaginem*

auream B. Petri Apostoli, quæ est in parte mulierum: & in Gregorio III. hic fecit Oratorium intra Basilicam S. Petri juxta arcum triumphalem in parte virorum.

Non solum in præmemorata Ecclesia S. Clementis hanc Navium disparitatem observavimus, verum etiam in Ecclesia S. Anastasiæ, quæ itidem antiquissima est, ubi Navis Meridiem respiciens est palmorum 16. altera verò ad Boream vergens duorum & viginti.

Hiscæ nos non contenti observationibus, extra Urbem animum adduximus, an in aliis Civitatibus eadem forma observata fuerit, percepturi. Ex colloquiis igitur, quæ cum amico nostro Gaspare del Torto Patritio Pifarum, sacrique Romani Imperii nobili, habuimus, nonnullas in eadem Civitate adhuc extare Ecclesias intelleximus, quæ magnam redolebant vetustatem; ideò illum rogavimus, ut earundem Ecclesiarum Ichnographias ad nos transmitti, curaret. Nostræ huic petitioni libentissimè indulgit, cum pauca temporis intercapedo intercefferit, quin nobis nonnullas earundem Ecclesiarum Ichnographias tradiderit, quarum contenta breuiter referimus, reductâ Pisanâ mensurâ ad Romanam.

Primitialis Ecclesia in eadē Civitate vetustissima adhuc visitur, quæ in summitate ad Crucis formam constructa, ac quinque distincta Navibus est. Illæ quæ propinquiores muro sunt, singulæ habent columnas quatuordecim, aliæ verò duæ juxta medianam Navim habent columnas duodecim cum duabus parastatis, in transversa verò Navis, quæ ad summitatem Basilicæ est, sunt

sunt columnæ sexdecim, ultra octo earundem Navium lateralium, quæ cum illis sexdecim eundem transversum ordinem constituunt, sicque in tota Basilica sunt columnæ nu. 68. ex Numidico marmore, altitudinis circiter palmorum 34. Totius Ecclesiæ longitudo est palmorum 403. latitudo verò est palmorum $134\frac{1}{3}$, ac Navium, quæ Septentrionem respiciunt, palmorum $35\frac{1}{2}$, quæ autem ad Meridiem tendunt, sunt palmorum $33\frac{2}{3}$.

In eadem Civitate est etiam alia antiquissima Ecclesia, in qua vetusta traditio extat, Sanctum Clementem primum hujus nominis Pontificem, ibi Missam celebrasse, ibique adhuc altare servatur, ac columna, cui S. Petrus cymbam alligare solebat. Templum hoc tribus est distinctum Navibus, quarum mediana habet palmos 117. in latitudine; altera ad Boream $32\frac{1}{2}$. altera verò ad Meridiem $30\frac{1}{4}$. Totius Ecclesiæ longitudo est palmorum 239. cum duabus tribunis, sive hemicyclis, quæ tam in capite, quam in pede Ecclesiæ, è conspectu invicem sunt.

Visitur quoque ibidem in dicta Civitate non inelegans alia Ecclesia sub nomine Sancti Xysti; quæ tribus etiam est divisa Navibus; quæ ad Aquilonem vergit est palmorum 13. illa verò ad Meridiem palmorum $12\frac{1}{2}$.

Nolo sub silentio prætermittere, aliam pariter Ecclesiam S. Pauli *ad ripam Arni* appellatam, quæ juxta consuetam formam antiquarum Ecclesiarum tres habet Naves; illa ad Boream tendens est palmorum 16. sita verò ad Meridiem 14.

Pro coronide istius celebris, & antiquæ Civitatis alteram adduco Eccle-

siam S. Perino dicatam, quæ licet inæqualis sit formæ, attamen in tres etiam distincta est Naves. Illa, quæ ad Aquilonem sita est, habet in latitudine palmos 18. quæ verò ad Meridiem palmos 13.

Animadvertendum tamen est menfuras nobis traditas fuisse in brachia, solidos, & quadrinos mensuræ Pisanæ, quam ad Romanos palmos reduximus, sed non scrupulosè: ut etiam observavimus, Naves angustiores esse propè Ecclesiæ frontem; in capite autem latiores, ideo scrupula omisimus tanquam minimè necessaria ad ostendendam intentionem nostram.

Allatis notitiis alias subdimus, quas nobis communicavit etiam amicus noster Abbas Franciscus Blanchinus, asserens, se observasse Veronæ in *Æde Divi Petri in arce*, quam omnium vetustissimam dicit Panvinus in suo Tractatu *De Antiquitatibus Veronensibus*, ubi Anno Christi 513. S. Verecundus ipsius Civitatis Episcopus sepultus fuit; additque Panvinus ipse Luitprandum eandem Ecclesiam *pretiosi operis* appellare, ejusque Borealem Navem esse palmorum $27\frac{1}{2}$. Meridionalem verò $23\frac{3}{4}$.

Præter supra adductas, habemus etiam Ecclesiam S. Sabinæ Urbis, cujus Navis Aquilonaris est palm. $22\frac{1}{2}$, Meridionalis verò palm. 29. quod aliis observationibus à laudatis amicis del Torto, & Blanchino factis confirmatur: Ulterius in Ecclesia divi Michaëlis in *Burgo* appellatâ Pifarum, Navis Borealis est pal. 12. Australis verò 13.

Idem Blanchinus in itinere, quod Româ ad patriam fecit, Otricoli animadvertit, Navem Australem latiore esse Boreali, nam illa est pedum $10\frac{1}{2}$ ista

ista verò novem. Itidem Narniæ Cathedralis Ecclesiæ Navis, quæ Meridiem respicit, est pedum 20. quæ verò ad Aquilonem tendit, 15. Adjacet tamen isti alia Navis minor, lata pedes 13. $\frac{1}{2}$; hanc arbitratus est posterius adjectam; Frons enim, quæ triplicem habet januam, optimè connectit cum Navium structura, si tres tantummodo ab initio supponantur constructæ. Ex hæcenus dictis colligi potest, varium fuisse usum hujusmodi construendi Naves, nam quandoque ad Boream angustiores, quandoque verò latiores erant.

At quia putamus forsan Baronii lectionem ad dictum annum 57. num. 124. aliquibus dubitandi ansam præbere posse, quòd auctoritatibus Sancti Gregorii Nazianzeni, ac Metaphrastes, in vita S. Ioannis Chrysostomi demonstratur, supra Ecclesiæ porticum mulierum locum fuisse, quod contrarium esset hæcenus dictis; nempe mulieres in Navi constitisse: cui moto dubio respondemus; aliquibus in Civitatibus ab Imperatoribus, & aliis Magnatibus, sacra loca, scilicet coenobia pro conservandis virginibus Deo dicatis (quæ Ancillæ Dei antiquitùs denominabantur) constructa fuisse, ac ne ipsæ extra coenobia, in assistentia ad sacra mysteria, vacare cogerentur: Ecclesias etiam juxta coenobia fuisse ædificatas, in nonnullis tamen Architecturæ ordine immutato. Cùm Ecclesiæ pro communi populo recipiendo constructæ, constantem ordinem trium, aut quinque Navium retineant; aliis verò, quæ & communi populo, & virginibus Deo sacratis inservire debebant, lateralibus Navibus, duæ superadditæ fuere, quæque

Porticus denominatæ sunt, in quibus Ancillæ Dei ad sacra visenda mysteria se reciperent. Ecclesiæ similis formæ exemplum habemus prope hanc Urbem, scilicet Ecclesiam S. Agnetis viâ Nomentanâ, juxta quam Magnus Constantinus, & coenobium, & ipsam Ecclesiam ædificavit, de qua plura dicturi sumus in nostro tractatu *De sacris ædificiis à Magno Constantino constructis*.

Tempus nunc est, ut post longam digressionem, quam non injucundam fore credimus, ad Ecclesiam S. Clementis, unde discessimus, gradum faciamus.

Columnæ, quæ Naves formant, diversi ordinis, & lapidis sunt: Nam duæ proximiores Tribunæ sub nu. 1. & 2. marmore Numidico; sequentes duæ sub num. 3. & 4. striatæ sunt ex Pario marmore; post has duæ aliæ sub nu. 5. & 6. sunt itidem ex Numidico: item duæ aliæ sub num. 7. & 8. pariter striatæ ex Pario marmore, quarum altitudo est circiter palmorum 30. Has columnas excipiunt duæ pilæ lateritiæ, ut sub num. 9. & 10. latitudinis palmorum 10. antiquissimis imaginibus pictæ. Post pilas, eodem ordine, disponuntur aliæ columnæ sub n. 11. & 12. ex Pario marmore; item aliæ duæ sub. nu. 13. 14. quarum una, idest 13. ex Pario, 14. ex Numidico; pariter sub n. 15. & 16. sunt Pariæ n. 17. non apparet utpotè muro inclusa. 18. verò muro cohæret, quæ ex Pario etiam marmore est.

Ecclesiæ pavementum ex opere tessellato variis marmoribus permixtum affabrè elaboratum est. Area Ecclesiæ tota non est in eodem horizontali plano, sed Presbyterium, Altare

majus, & vicinæ partes elevatiores sunt: ita ut ad illas ascendatur per plures gradus, quemadmodum videre est in omnibus fermè Basilicis: clariora tamen universa hæc fient, si Figuram Ichnographicam denuò repetentes, singulas partes explicemus.

A. Itaque est Altare majus sub Ciborio.

B. Cathedra Episcopalis marmorea super gradus, sub abside.

C. Confessus Presbyterorum sub abside.

D. Presbyterium à præfato confessu ita dictum.

E. Sanctuarium, sive area inter duos majores arcus.

F. Septum marmoreum Sanctuarii ad Septentrionem.

G. Septum marmoreum Sanctuarii ad Austrum.

H. Cancelli Sanctuarii sive Presbyterii.

I. Ostium Cancellorum in medio.

L. Gradus Sanctuarii hinc & illinc dispositi.

M. Chorus marmoreus peribolo septus, ubi Subdiaconi, Clericique minores, & Cantores consistebant.

N. Ostium Chori.

O. Ambo marmoreus ad lectionem Evangelii in parte Australi. Figura peculiari in Tab. XIII. exhibendū ambonem curavi, ut illius orthographica ornamenta distinctius expressa videri possent. Sed quoniam hic de ambone mentio occurrit, non incongruum fore arbitramur, si præter illius Figuram, aliquid de voce, origine, & usu breviter prælibemus. Nomen igitur *Ambonis* originem sumpsit vel à Græco verbo ἀμβαίνω quod *ascendere* significat, ut placet Panvinio; vel à

Latino *ambio*, eò quia circumquaque ambiat, ut scribit Walafridus Strabo *De Ecclesiasticis officiis* cap. 6. qui illius affert definitionem, nempe *Ambo* ab *ambiendo*, sic dictus, quia intrantem ambit, & stringit. Ego verò, huic subscribere minimè ausim, cum ἀμβων vox sit Græca, & ab antiquis usurpata, ideoque à Latino sermone originē traxisse rationi absconum est. S. Cyprianus Ambonem tribunal denominavit, ut docet Amalarius *De Ecclesiast. offic.* c. 17. Pulpitum fuit etiam nuncupatum, quia in publico statutum, ut qui ibi stant ab omnibus videantur.

P. Ambo marmoreus ad lectionem Epistolæ in parte Aquilonari.

Q. Senatorium in parte Australi, ubi Senatores consistebant.

R. Septum lapideum Senatorii.

S. Ostium Senatorii.

T. Matronæum à parte Aquilonari ubi Matronæ consistebant.

V. Septum lapideum Matronæi.

X. Ostium Matronæi.

a. Pars, sive locus, nunc Navis appellatus, virorum ad Austrum.

b. Aula Ecclesiæ viris potissimum destinata.

c. Pars, sive locus, aut Navis mulierum ad Aquilonem.

d. Cathecumenorum, & poenitentium virorum stationes.

e. Cathecumenarum, & poenitentium mulierum stationes.

f. Secretarium.

g. Regia, sive janua Ecclesiæ ad Orientem.

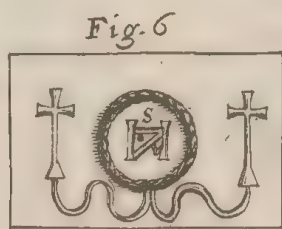
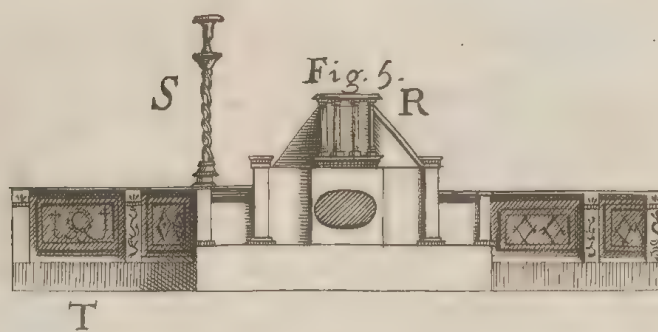
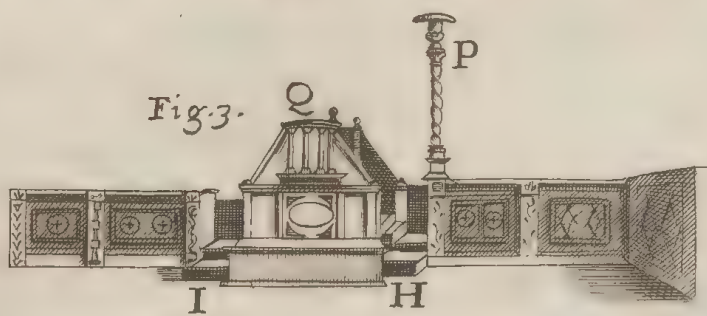
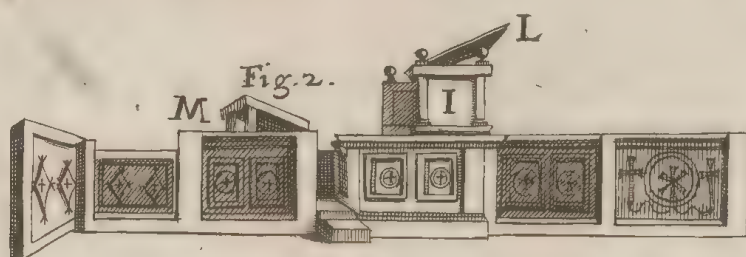
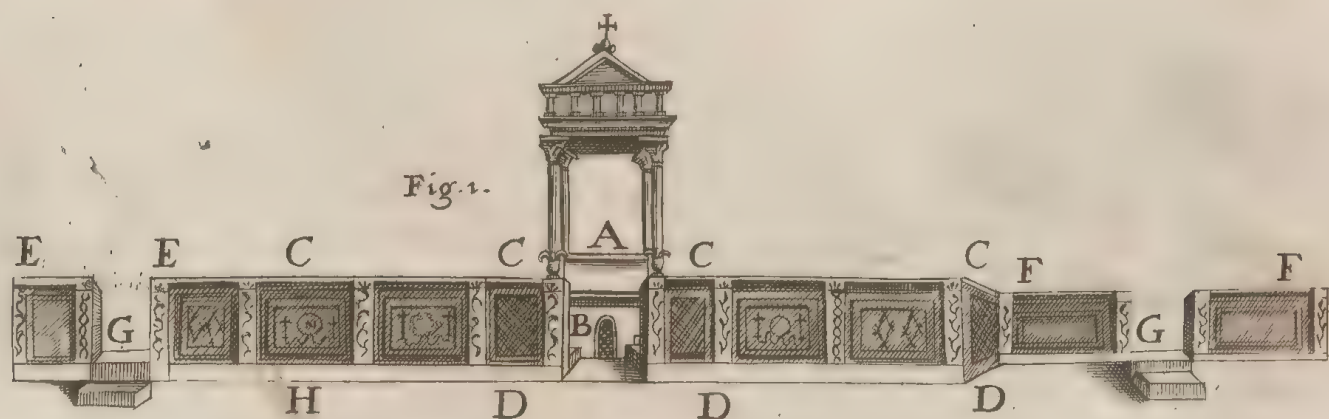
h. Ubi antiquitus Monachos constituisse aliqui putant.

i. Ubi antiquitus Ancillæ Dei, sive sacratæ Virgines constitere, tabulas septi separatas habentes, cujus rei meminit

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

ninit S. Ambrosius *Ad Virg. lapsam* cap. 6. *Nonne (ait) vel illum locum, tabulis separatum, in quo in Ecclesia stabas, recordari debuisti, ad quem Religiosæ Matronæ, & nobiles certatim currebant, tua oscula petentes, quare sanctioris & dignioris &c.*

l. Demonstrat lineam, quæ à septem Cereostatis in pavimento positæ formabatur, ab Austro in septentrionem, statim atque canebatur *Kyrie Eleison, Christe Eleison.*

m. Lineam aliam ostendit à septem Cereostatis similibus descriptâ, priori ad rectos angulos incumbentem, ita ut hæ lineæ se invicem decussantes, Crucis figuram imitarentur; accendebantur verò postrema hæ luminaria ex Oriente in Occidentem disposita, post recitatam collectionem.

Ut autem omnia, quoad fieri possit, magis prespicuè intelligantur, exhibeo Orthographiam Chori, uti in Tab. XII. ac Figura 1. Hic animadvertendū est, Figurarum Incisorem illarum pervertisse ordinem, quas si Lector juxta proprium situm concipere velit, oportet, ut paginam impressam, versâ illius facie ad lumen, à tergo aspiciat.

A. Est Altare majus sub Ciborio quatuor columnis suffulto. Utor autem hæc voce Ciborii tanquam expressivâ, quæ licet multas significationes obtineat, ut videre est passim apud Lexicographos; attamen in libro Pontificali tam in Magni Gregorii, quàm in aliorum Pontificum vitis, ad tegumen Altaris significandum fuit adhibita; sic enim in ipsius Gregorii vita Bibliothecarius ait: *Hic fecit Ciborium Beato Petro Apostolo cum columnis suis quatuor ex argento puro.*

B. Est locus sub altari, in quo San-

ctorum corpora sunt recōdita; parvula anteriùs fenestra prominet, intus verò eleganti concameratione cellula est excitata, in qua lampades, & lumina accendi solent in honorem Sanctorum ibi quiescentium. Ab aliquibus Scriptoribus locus iste Confessio denominatur, ut inter alios ostendit necessitudine mihi valdè conjunctus Illustriss. & Reveren. D. Angelus de Nuce, olim Archiepiscopus Rossanensis in suis eruditissimis Notis ad Chronicon Casinense sub. num. 853. Nec omittendum, aliquando nomine Confessionis intelligi locum, in quo Sacerdos consistit ante Missæ introitum, ut notat Bellet. *De divin. off. cap. 33.* qui ait: *Est locus in templo, ubi Sacerdos priusquam cantet Missam, confessionem pronunciat.* Hanc opinionem sequitur Goldastus in Notis ad c. 9. lib. 1. *Alemannicarum rerum.* Nec incongruè à Sacerdotis Confessione, Conditoriū hoc Sanctorum corporum sub Altari situm, nomen desumpsit. In illis enim Ecclesiis, ubi tale Conditorium constructum est, locus, in quo Sacerdos recitat Confessionem, cellula eidem imminet, quam propterea Confessionem appellârunt.

C. Septum marmoreum, quod Presbyterium claudit.

D. Lapideæ tres fenestræ retis ad instar perforatæ, quæ Transennæ dicebantur: unde illarum observatione ingens controversia circa vocem *Transennæ* inter eruditos jam excitata omninò posse solvi mihi videtur. Nam Vossius in suo *Etymologico* in hac eadem voce, sic ait. *Transenna quid sit, etiam inter eruditissimos homines disputatio est. quod nemo negarit, qui legerit Turnebum lib. 5. cap. 9. Budæum*

deum lib. 4. c. 19. Lambinum ad Bacch. act. 4. sect. 6. & alios, qui post eos scripserunt. In eo dissensu dicam, quid maximè probem. Transenna est opus cancellatum, siue reticulatum, atque ut Græci vocant, δικτυωτόν, atque appellatio ex eo, vel quia ad spectus transeat, contra quam fit in corpore solido: vel quia perticæ, unde Trāsenna fit, se transeant mutuò: ut quæ lignis constet transversis: unde Varro in III. de RR. cap. 5. ubi de turdis loquitur, requirit perticas inclinatas ex humo ad parietem, & in iis transversis gradatim, modicis intervallis perticis annexis ad speciem cancellorum scenicorum, & theatri. Nimis laxè Nonius Transennam interpretatur fenestram: neque enim quælibet fenestra sic dicitur; sed ubi spatium fenestræ implent cancelli: hoc est, quum fenestra vel janua est reticulata. Unde διγῆς δὲ δικτυωμένην vocatur τοῖς ἑξήκοντα. 3. Reg. aliis εἰδὲ διὰ ξύλων, Polibio διγῆς διαφανῆς. quo modo & perlucentem Transennam dixit Paulinus, epist. 12. ad Severum. In Glossis legas: Transenna, κυκλῆς, at κυκλῆς idem ac κάλυκτοι, ut ex octavo Pollucis, & Aristophanis Scholiaste constat. Quare ex his colligimus, Transennam siue Transenam dici, siue aspectûs ratio habeatur: siue perticarum transversarum: ut diximus. At omnino Becmanus durius, qui ait, conflare ex trans & Senna, hoc autem esse ex אֶשְׁנַב hoc est transenna: uti hoc à שְׁנַב Transennam propriè, uti dixi, notare opus cancellatum, siue reticulatum, indicat locus Ciceronis lib. 1. de Oratore, quem & Nonius adduxit. Huc usque de hac voce, Transenna eruditissimus Vossius dissevit.

Hæc Auctorum discrepantia componi facilè potest solâ inspectione ecclesiasticæ hujus Transennæ. Illi enim apprimè convenit nomen operis cancellati, siue reticulati, cùm per cancellos se decussantes retis in morem, contexta videatur. A transitu luminis, nec non ad spectûs per ea foramina, Transennæ etymon colligi potuit. Fenestræ nomenclatura non ineptè illi attribuitur, cùm reverâ vices obeat fenestræ, tum in admittenda luce, tum in prospectu ad exteriora promovendo. Uno verbo, adjuncta omnia, complectitur, quæ ab Auctoribus in opinionum suarum varietate recensebantur. Illius exemplar ab antiquis fuisse desumptum arguere non est difficile, cum plura, ut supra innuimus, prisca fideles desumpserint ab ethnicorum ædificiis, quippè quæ obvia illis, & permixta erant. Existimo igitur antiquos Romanos ligneis septis triclinia clausisse, ideò ad illorum formam, ubi sacra ministrabantur, fideles Transennâ claudere voluisse: adhuc hodie ritus illius umbram videre est in aulis EE. DD. Cardinalium, ubi Abaci, ligneis cæcellis, obvallati conspiciuntur.

E. Septum marmoreum Senatorium claudens.

F. Septum marmoreum claudens Matronæum.

G. Gradus, & transitus ad Senatorium, & Matronæum.

H. Orbiculus, in quo Monogramma est expressum: ut in Fig. 6. ampliori formâ demonstratur, de quo supra cap. 1. differuimus.

In secunda Figura ejusdem Tabulæ est septum marmoreum ad dexteram, partem ingredientium Basilicam, in quo litera.

I. Ambo-

I. Ambonem ad Boream pro sacris lectionibus recitandis, indicat.

L. Legile marmoreum sacros Codices sustinens, quos Lector legit, conversâ semper facie ad altare, nullo Orientis, sive Occidentis habito discrimine.

M. Legile marmoreum in primo ambonis ingressu, ad quod Cantor versâ ad Orientem facie Graduale, sive Responsorium, aut Alleluja decantat, ut tradit Duran. *lib. 4. cap. 20. num. 8.* Liceat hîc ad hanc vocem *Graduale* orationem parùm inflectere, & illius vocabuli significationem ex antiquis Ritualibus attingere. Honorius Augustodunensis in *lib. 1. De antiquo ritu Missarum* cap. 96. nuperrimæ editionis apud Bibliothecam Patrum; *Graduale* (inquit) à gradibus dicitur, quia in gradibus canitur. Hoc etiam Responsorium vocatur, quia Choro cantante, ab uno versus respondetur, & illo, versusum cantante à choro respondetur &c. infra addit: *Graduale* idèò cantamus, quia de virtute in virtutem gradatim ire debemus. Amalarius etiam in Prologo de ordine Antiphonarii circa finem, de *Graduali* ait. Notandum est, volumen quod nos vocamus Antiphonarium, tria habere nomina apud Romanos: Quod dicimus *Gradale*, illi vocant Cantatorium; qui adhuc iuxta morem antiquum apud illos in aliquibus Ecclesiis in uno volumine continetur: sequentem partem dividunt in duobus nominibus: Pars quæ continet Responsorios vocatur *Responsoriale*: & pars, quæ continet Antiphonas, vocatur *Antiphonarius*: utrasque partes sub titulo, *Responsoria*, & *Antiphonaria Romanae Ecclesiae* à S. Gregorio Magno disposita hîc Romæ

Typis mandavit in præsentî anno M DC LXXXVI. dum hæc scribebamus, sacrorum, & antiquorum Rituum studiosissimus, Joseph Maria Thomasius, quæ eruditîs Notis illustravit. Quis autem *Gradalis*, sive *Gradualis* fuerit Auctor: Du Cange diligenter inquirît, qui in ea sententia est, ut à Cælestino I. hujus nominis Pontifice institutum fuisse arbitretur; & hanc lucem asserit se deduxisse ex Codd. MM SS. Anastasii, qui in ejusdem Pontificis vita, ait. *Constituit Graduale post Officium ad Missas cantari.* Quod scripsit Bibliothecarius, Sigibertus in suo Chronico ad ann. 426. & alii confirmant. Radulphus vltro Decanus Tungrensis de *Canonum observantia* propos. 23. docet, hunc Ritum recitandi *Graduale* defluxisse ex Sancto Ambrosio.

Animadvertendum hîc est, Legile hoc ad Orientem, haberi in iis tantum Ecclesiis, in quibus Lector stans in superiori ambonis gradu terga vertit ad Orientem; nam si ad altare conversus, vnâ pariter Orientem aspiceret, in eodem loco Cantor consisteret ad *Graduale* cantandum.

Figura 4. idem Septum marmoreum exhibet, sicut in externa parte, dextrorsum conspicitur. In orbiculo super literam N. visitur Monogramma, de quo superiùs, anaglyphicè insculptum, & extuberans, quemadmodum reliqui ornatus ejusmodi cælaturâ extantes.

Respondet à sinistro Ecclesiæ latere pars altera ejusdem Septi, cujus exterior prospectus Figurâ 5. internus verò Figurâ 3. adumbratur. lit. H. denotat ascensum ex parte altaris. I. descensum versùs Ecclesiæ januam. Hîc

rei

rei opportunitas poscit, ut antequam ulterius progrediamur, duplicem graduum ordinem, amboni appositum fuisse demonstramus, ita ut una ex parte pateret ascensus, ex alia verò descensus. Indicatur mos iste antiquus ab Hittorio in Ordine Romano I. sic enim ritus in Evangelii lectione ab ipso describitur. Deinde Diaconus osculans pedes Pontificis, petitæque benedictione, venit ante Altare, & osculans Evangelium: levat in manus suas Codicem, in quo lecturus est, & partem ejus in dextero humero ponens vadit ad ambonem; & procedunt ante ipsum duo Subdiaconi cum duobus thuribulis; sive uno, levantes Thymiamaterium de manu Subdiaconi sequentis, mittentes incensum, & duo Acolyti portantes duo Cereostata venientes ante ambonem dividuntur à se, & transeunt Subdiaconi, & Diaconi cum Evangelio per medium eorum. Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte ascendentes, & ex altera parte statim descendentes redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Ille autem absq; Thymiamaterio vertens se ad Diaconum, porrigit ei brachium suum sinistrum, in quo ponit Evangelium, ut manu Subdiaconi aperiatur ei locus, in quo signum lectionis positum fuerit, inventoque loco lectionis ascendit in ambonem in superiorem gradum, & dicit Dominus vobiscum &c. Notanda sunt verba in superiorum gradum, quem nemo ascendeant nisi Diaconus, ut innuit idem Ordo Romanus; alio loco videlicet: Subdiaconus, qui lecturus est, mox ut viderit post Pontificem Presbyteros residentes, ascendit in ambonem, ut legat: non tamen in superio-

rem gradum, quem solus solet ascendere, qui Evangelium lecturus est. Marmoreum istum gradum omnibus in ambonibus observavi separatum ab aliis, estque in Periboli, sive Pulpiti ascensu:

Pariter hæc verba illa in eodem ordine sic expressa perpendi possunt: Subdiaconi autem duo cum thuribulis ante Evangelium in ambonem ex una parte ascendentes, & ex altera parte statim descendentes, redeunt stare ante gradum descensionis ambonis. Audiendus est Durandus qui lib. 4. cap. 14. num. 10. sic ait: In Ecclesia Romana, & in quibusdam aliis, Subdiaconus per unam viam, & Diaconus per aliam in pulpitem ascendit. Quæ autem fuerint istæ viæ, non exprimitur. Puto igitur Diaconum per gradum, nempe per I. januam Ecclesiæ, & Subdiaconum per illos videlicet per H. Altare respicientes; ascendisse: è contra in descensu observabatur; nam per illos gradus, per quos Subdiaconus ascenderat, Diaconus descendeat; eò quia brevior reditus erat ad altare; quare verba illa, Subdiaconi redeunt stare ante gradum descensionis, sic intelligenda existimo; quòd Subdiaconi stitebant ante gradum descensionis Diaconi, nempe in H. sed unde coepimus, redeamus.

P. Columna marmorea pro Cereo Paschali.

Q. Ambo marmoreus, in quo Diaconus legit Evangelium versâ facie ad Aquilonem.

Figura 5. Septi marmorei in præfata Fig. 3. expressi, faciem exteriorem demonstrat, ubi lit. R. indicat aliam ambonis faciem, in qua Lector ad Austrum se convertit.

S. Est eadem columna pro Cereo Paschali.

T. Est

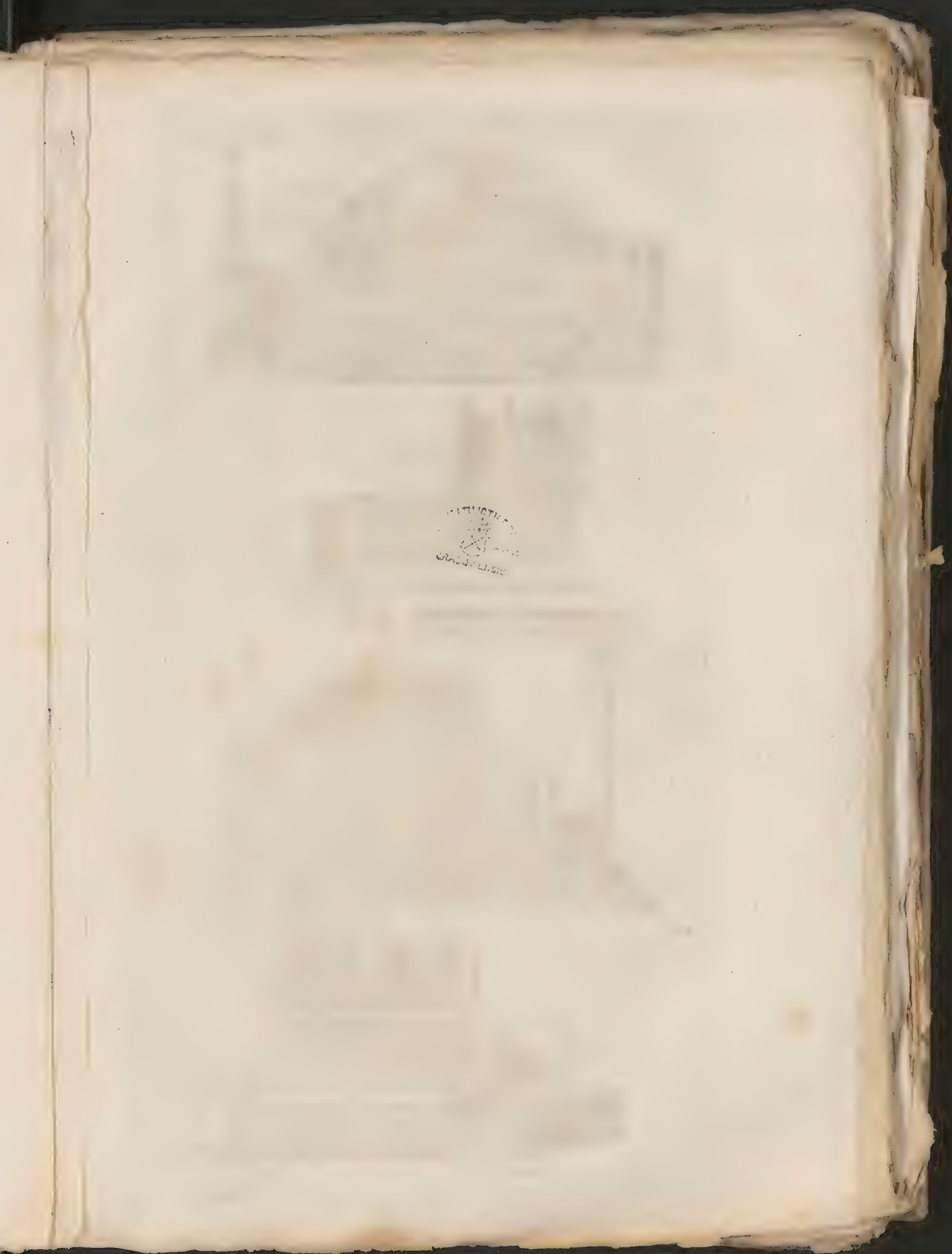

Fig. 1.

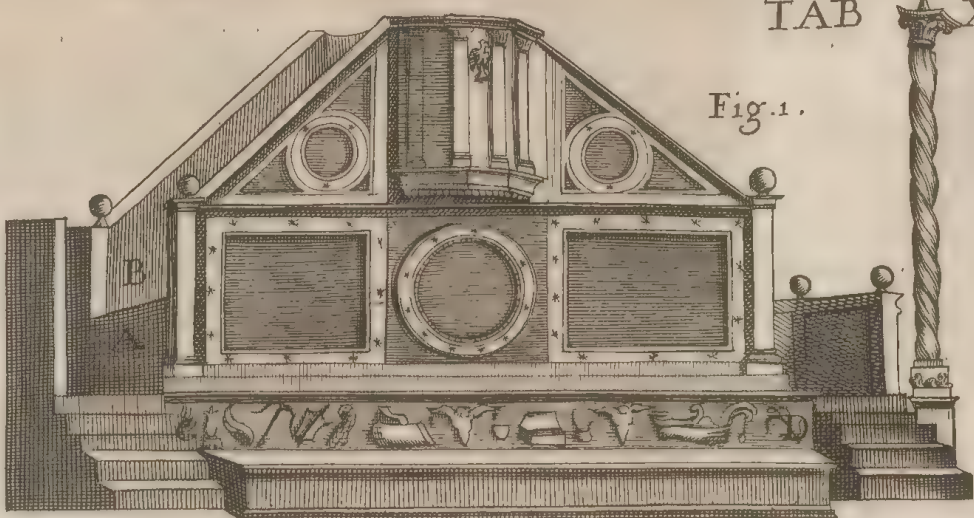

Fig. 2.

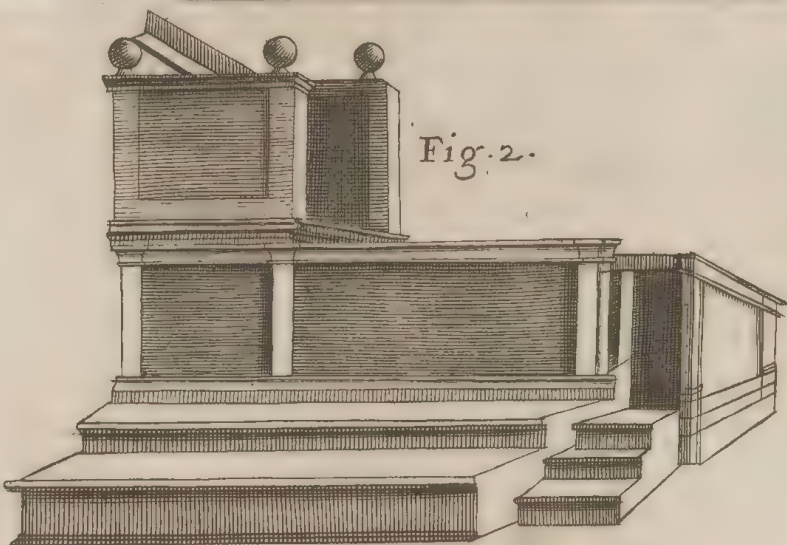

Fig. 3

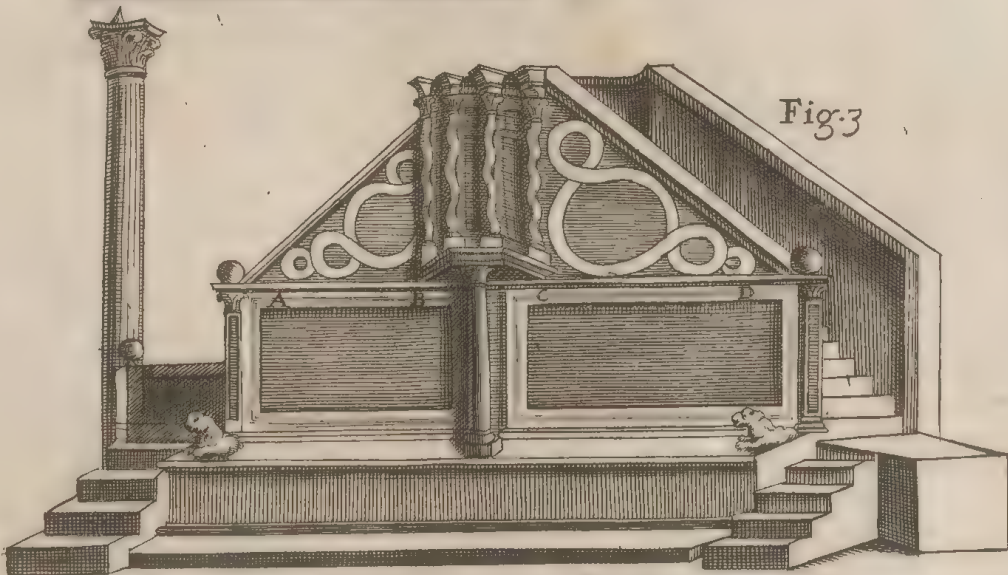
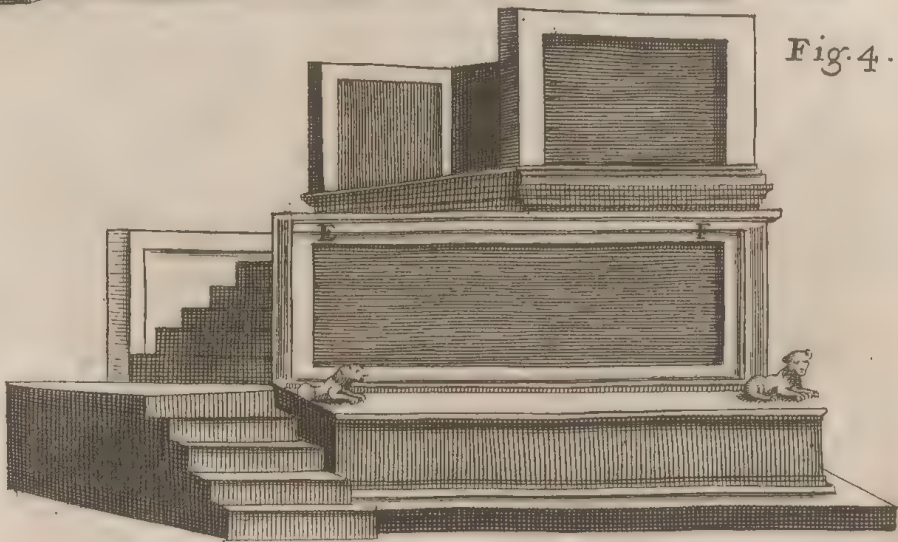

Fig. 4.

T. Est alius orbiculus, in quo itidem expressum est supramemoratum Monagramma, quod in Fig. 6. demonstratur.

In isto Septo marmoreo, peculiari observatione dignus est duplex ambo, cum alibi unicus reperiatur. In aliis enim Ecclesiis, hemicycli formam repræsentat: hic verò ex utraque graduum parte, dimidius prominet circulus, peribolo septus, hoc est, duplex ambo. Hinc fit, ut iudicem hanc Basilicam esse antiquiorem, aliis pluribus: cum illa duplicis ambonis structura, ritum denotet vetustissimum, quo Diaconus Euangelium lecturus, modò ad Aquilonem; modò ad Austrum convertebatur, ut Romanus ordo declarat. Ipse verò Diaconus stat versus ad Meridiem, ad quam partem viri solent confluere, aliàs autem ad Septentrionem.

Aperta igitur verba videntur, quæ dicunt, Diaconum aliquando legisse Euangelium versâ facie ad Austrum, quandoque ad Aquilonem; quæ sic intelligenda esse censeo. Si Ecclesia virorum numero adeò referta erat, ut ipsi non solum Navim ad Austrum positam, verum etiam medianam repleant, tunc Diaconus se ad Aquilonem vertebat, & è conspectu feminarum insimul, & virorum qui media in Navi versabantur, Euangelium legebat: si verò pauciores viri fuissent, & Navis ad Meridiem sita omnes caperet; tunc Diaconus in ambone ad Austrum posito, ac in eandem plagam versâ facie, Euangelium recitabat: quem ritum ad utramque partem se vertendi in seculo octavo, & sequentibus non ubique fuisse observatum comperio; ut ex albino Flacco, sive Alcuino, qui floruit circa finem ejusdem sæculi,

Bedæque discipulus, ac Caroli Magni Præceptor fuit, in libro *de Divinis officiis* cap. *de celebrat. Missæ*: ac ex Jvone Carnotensi, qui vixit circa finem XI. sæculi, in sermone *De Convenientia veteris & novi sacrificii*, & cum ambo isti Auctores degerent in Galliis, de Ecclesiasticis Ritibus, qui tunc in eisdem Regnis observabantur, scripsisse autumo:

Insuper ex Micrologo Jvoni synchro *De Eccles. observat.* cap. 9. ac Honorio Augustodunense, qui floruit in sæculo XII., in sua *Gemma Animæ* cap. 16. sive in tractatu *De antiquo ritu Missarum* lib. 1. cap. 22. Durando qui vixit in sæculo XIII. *In Rationale divini off.* lib. 4. cap. 24. num. 21. Ritus iste antiquitus, ut diximus, promiscuus erat, prout se offerebat occasio, postmodum verò certus factus est, ut legentis facies Aquilonem tantum respiceret, ut ex ipsorum ambonum situatione, qui adhuc hinc in Urbe superstitēs sunt, facillimè colligi valet.

Huc usque de ambonibus dicta, erudire eos poterunt, quibus veterum Ecclesiarum singulas partes addiscere statutum est. Attamen, ut ulterius indulgeam legentium humanitati, & facultati imaginatrici latius consulam, plura eorundem exemplaria proponā ex prototypis Romæ adhuc stantibus diligenter excerpta. Sequentis itaque Tabulæ XIII. Fig. 2. orthographiam exhibet ambonis ad Epistolam legendam constructi in Basilica S. Laurentii in Agro Verano adhuc conspiciui. Alterum etiam exprimit Fig. 1., sicuti hodieque visitur, in quo Euangelium recitari consueverat. Amboni astat columna marmorea, Paschalis Cerei fulcimentum. Gradus columnæ pro-

proximi ascensui patent, oppositi verò A. & B. descensui addicti erant, antequam marmoreo lapide A. interposito (recenter id contigit post abolitum ambonis usum, & post gradus ad aream Ecclesiæ amplificandam sublatis) via descendentes obstruerentur. Animadvertendum est, hinc quoque Incisorum pervertisse Figurarum ordinem, nam ea quæ ad dextram sunt, posuit ad sinistram, & gradus C. hodie non extare. In Inferiori Zophoro literis C. D. indicato, vides ornatus plurimos ad Ethnicorum sacrificia spectantes, ut alibi, sub initium scilicet operis, observavimus, ubi diximus tam Imperatores, quam Pontifices, in Basilicarum constructionibus usos fuisse marmoribus ab Ethnicorum ædificiis desumptis.

Præfatis ambonibus duos iam indicatos addo in Ecclesia S. Pancratii adhuc extantes, ut in Fig. 3. & 4. qui non ob solam structuræ elegantiam spectabiles sunt: verum etiam quia in ambone Evangelii, ut in Fig. 3. ubi sunt A. B. C. D. legitur tempus ipsius constructionis, ex quo deducitur argumentum, ad eam usque ætatem usum ambonis in Evangelii lectione durasse; sed in oblivionem transiisse credo, quum Apostolica Sedes Avinionem translata fuit, eaque leguntur antiquo rudi charactere, & abbreviatè, ac barbarè insculpta hæc sunt.

IN NOIE DNI ANNO DNICE INCARNATIONIS MCCXLVIII. SEXTO PONTIFICATVS Dñi INNOCENTII III. INDICT. SEPTIMA MENSE IANVARII DIE XV. DETVB PANCRATI CELESTIS GRATIA DONI HOC OPVS ABBI FIERI QVI FECIT HVGONIS.

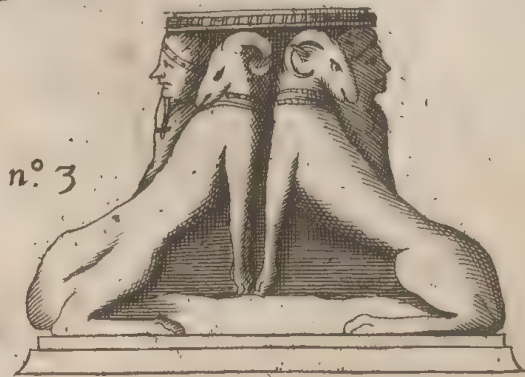
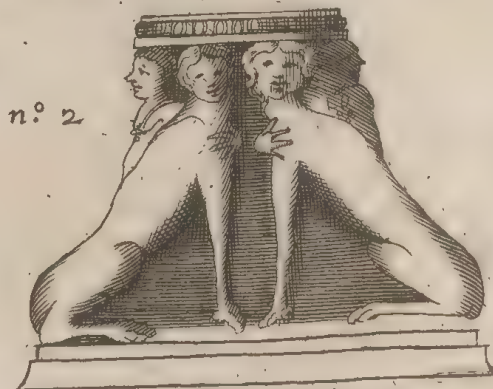
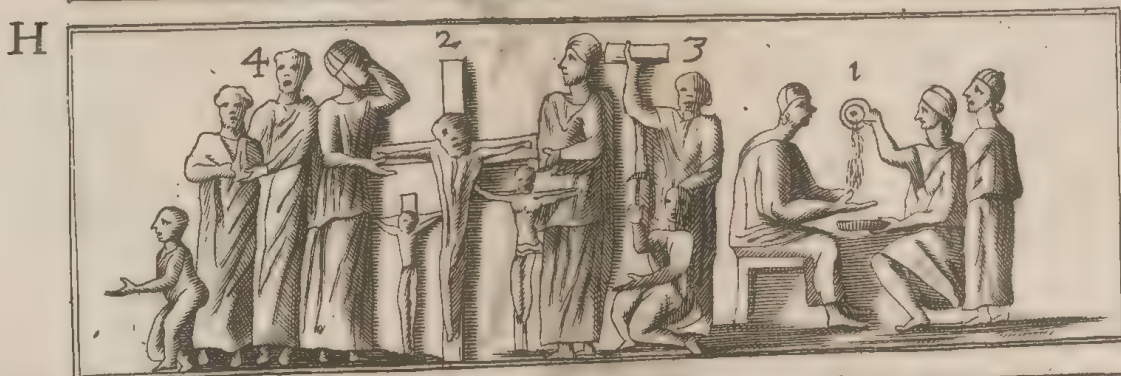
In quibus fidelissimè expressis vocibus eæ notandæ sunt, S E T O pro

S E X T O , D E T V B pro D E T V R , A B B I pro A B B A T I S , ex quibus quàm gravis esset temporis barbaries facillè arguitur. In eadem Ecclesia degebant Monachi Sancti Benedicti, à Magno Gregorio Pontifice, in locum Presbyterorum sæcularium suffecti, qui curam Ecclesiæ negligebant, ut deducitur ex Epist. 18. lib. 3. ejusdem S. Gregorii ad Maurum Abbatem S. Pancratii. In altero verò ambone ut in Fig. 4. in Zophoro ubi literæ E. F. Musivis literis infra scripta tantum leguntur, cum reliqua temporis injuria oblitteraverit.

HIC LAVS DIVINA LECTOR CANITVR ..... LEGIT ADTEN DAT AD QVID SACRA LECTIO TENDAT AD CVLMEN ..... HITOMNES VOCE.

In superioribus Tabulis quasdam columnas marmoreas indicavimus, quæ in Ecclesiis ad sustinendum Cereum Paschalem collocabantur; propterea silentio obvolvenda non est ea, quæ pro eodem usu olim in Basilica S. Pauli via Ostiensi fixa erat, modò verò visitur extra Ecclesiam, in formam pyramidis erecta, eique tres monticuli impositi sunt, quorum è summitate Crux eminet. Hujus columnæ cum anaglyphicis figuris, aliisque ornamentis, ut ad præsens se habet, exemplar sub oculis ponitur in Tab. XIV. ubi A. B. denotant ipsam columnam. B. C. recentem stylobatam. A. D. monticulos cum Cruce ad ornatum superimpositos. Tota altitudo secundum aspectum est, palmarum 36. in stylobatæ facie, quæ viam publicam respicit, est Ecclesiæ, sive annexi Monasterii, quod Monachi Casinenses incolunt, stemmma, videlicet bra-

BIBLIOTHECA
VNI. MAG. S. S. S. S.
GRADUENSIS

brachium ensẽ nudatum tenens ,
quæ pro S. Pauli symbolo accipimus .
In opposita autem facie Stemma Ca-
sinenfis Congregationis conspicitur ,
nempe tres monticuli cum Cruce Ar-
chiepiscopali , ac Voce PAX. In fa-
cie, quæ Urbem respicit hæc leguntur.

HANC SACRIS VETERES
FACIBVS STATVERE .
COLVMNAM .
QVAM CASINENSES
RESTITVERE
CRVCIS .

In opposita verò hæc :

OLIM IGNES NVNC
CLARA DEI VEXILLA
TRIVMPHV .
DEVICTÆ MORTIS
SYMBOLA PACIS
HABET .

Super stylobatam est columna ,
cujus prima , quæ occurrit pars , est
basis B. E. anaglyphicis profanis fi-
guris insculpta . Hujus quatuor aspe-
ctus exhibeo , ut num. 1. 2. 3. & 4.
in quibus cerni potest . Ad angulos
virum stantem , seu quendam Genium ,
Sphinges , aliaque animalia ample-
ctentem , vt ex iisdem Figuris liquet . In
ipsius basis Astragalo antiquis chara-
cteribus incisa leguntur hæc carmina :

ARBOR POMA FERT ARBORE COLVMINA
GESTO .

PORTO LIBAMINA , NVNCIO GAVDIA ,
SED DIE FESTO

SURREXIT CHRISTVS NAM TALIA MV-
NERA PRESTO .

Hi versus alludere videntur ad diẽ
Sabbati Santi , in quo Cereus accen-
ditur , quare allusionem sic explico :
Arbor poma fert , scilicet , Crux fert Chri-
stum crucifixum . *Columina gesto* , Cru-
ce salutem affero , *Porto libamina* , In-

nocentia munera , *Nuncio gaudia* ,
alleluja . *sed die festo* , In die Paschatis .
Surrexit Christus , nam talia munera
presto .

Idest hæc sunt munera , quæ in hac
die Fidelibus elargior .

In infima parte columnæ , seu re-
gulâ , nonnulla etiam incisa sunt , ali-
qua sui parte corrofa , adeoque lectu
difficillima , vt licuit tamen ea tran-
scripsi ; & hæc sunt .

O QVI TRANSITIS VITAM ROGO PO-
SCITE CELSI .

OTHONVS FIERI MONACHVS ME IVSSIT
OLIM PIVS .

In Astragalo litera G. denotato , mi-
nutis characteribus hujus columnæ Ar-
tificum nomina expressa sunt , nempe .
EGO NICOLAUS DE ANGELO CVM PETRO
PASSALLETIO HOC OPVS COMPLEVI .

E. F. Secunda columnæ pars est
frondentibus arborum ramis ornata .
Tertia F. G. duo Dominicae Passionis
mysteria refert . Primum quidem sub
num. 1. quum Christus Dominus no-
ster ad Annam ductus fuit , qui eum
interrogavit , teste Evangelistâ Joan-
ne cap. 8. nĩ fallor Num. 2. Malchum
exprimit in terram lapsum , cui Petrus
auriculam scidit . Num. 3. Caipham
Pontificem sedentem . Num. 4. Chri-
stum à Judæis , & militibus illusum ,
qui eum per ludibrium salutantes , di-
cebant : *Ave Rex Judeorum* . G. H.
alia ejusdem Passionis mysteria deno-
tant . Etenim sub num. 1. Pilatus ma-
nus lavat . Sub 2. Christus cum latro-
nibus è Cruce pendet . Sub 3. Vir qui-
dam Titulum Cruci apponendũ attol-
lit , alius verò malleum tenet . Demum
sub n. 4. ii , qui iuxta Crucem stantes
Christi Domini crucifixionem specta-
verant , revertebantur percutientes
pecto-

pectora sua, ceu Euangelista testatur.

H. I. Duo alia Mylteria repræsentant; nempe num. 1. Resurrectionem: etenim in Icone sarcophagum vides, in cuius medio minutis characteribus compendiario inscriptum est, *Sepulchrum*. Stat supra sarcophagum Christus Albâ indutus, dexterâ coronam, sinistrâ Crucem gerens, quibus indicatur Triumphus, quem resurgendo, de humani generis hoste, atque de ipsa morte tulit. Num. 2. Christi Ascensionem exhibet; nam ibi sunt quatuor Angeli, qui eum in Cælum è terra evolantem efferre videntur. Nu. 4. Sunt animæ quas secum Christus è limbo in Cælum adduxit. N. 3. Milites supra, ac prope sepulchrum dormientes.

I. L. & L. M. Duæ aliæ partes columnæ sunt, ramis ac frondibus circumseptæ. M. N. Hypotrachelium est, nonnullis figuris conspicuum. N. A. ipsum Capitulum elegantibus canaliculis, atque Astragalis exornatum.

CAPUT III.

De nonnullis antiquis ornamentis, sive Hieroglyphicis, Ecclesiarum Januis apponi solitis.

EGI MVs supra Cap. II. de ornamentis intra Ecclesias ad Sacra peragenda spectantibus, restat modò de ornamentis, sive hieroglyphicis in earundem Ecclesiarum januis apponi solitis, aliquid differere: cum nonnullæ sacræ januæ, quæ adhuc ex antiquis supersunt, leonibus, statuis, aliisque animalium figuris insignitæ conspiciantur. Nolo hîc in januæ vocis etymologia explicanda immorari, cum aliquibus ab hinc annis luculentum tractatum ediderit eruditissimus vir

Caspar Sagittarius, sub titulo *De Januis veterum*, ac in primo ejus capite vocis istius etymon retulerit, multaque alia ad januas spectantia fusè pertractaverit. Nihilominus cum in illo nonnulla adhuc desiderentur, præsertim ad Ecclesiasticam historiam spectantia, ideo de iis hîc aliqua tradere congruum duximus, ut secundum nostri operis institutum, Ecclesiæ, maxime veteris, sacræ renouentur memoriæ.

Ex hujus inclytæ Urbis Ecclesiarum januis, tres inter alias observatione dignas existimavimus. Prima est Ecclesiæ S. Pudentianæ, cujus exemplar habes in Tab. XV. hæc ex Pario marmore non solum ob elegantem structuram, cum Corinthia ratione similitudinem habentem, verum etiam ob alias figuras, quibus affabrè cælata est, oculos in se rapit. Habet enim in fastigii tympano faciem Cherubim anaglyphicè sculptam, quæ omnia recentioris structuræ esse judico; antiquæ enim sunt Zophorus, & Epistylum, quod columnis imminet: ipsæ columnæ sunt striatæ in formam spiræ, seu cochleæ, Capitula sunt foliis tenuissimis Corinthii ordinis ornata, ut Epistylum, in quo leguntur hæc carmina.

AD REQVIEM VITÆ CVPIŒ OTVQQ
VENIRE.

EN PATET INGRESSVS FVERIS SI RITE
REVERSVS.

ADVOCAT IPSE QVIDEM VIA DVX ET
JANITOR IDEM.

GAVDIA PROMITTENS, ET CRIMINA
QVÆQVE REMITTENS.

Habet etiam Zophorum variis truncis, foliisque itidem anaglyphicè cælatum, eisque interpositi sunt quinque circuli, sive Orbes, veluti tot numismata, in quorum singulis cum Ima-

BIBLIOTHECA
MUSEI
HISTORICO-NATURALIS
MUSEI
HISTORICO-NATURALIS

go quædam promineat, earundem descriptionem aggrediar. Ut melius igitur oculi & mente concipi possint, eas in grandiori forma, quàm in Zophori exemplari expressæ sunt, sub signatis numeris referimus.

Circulus igitur, qui in Epistylîi medio locatur, continet Agnum cum diademate Cruce distincto; Agnus dexterum pedem elevat, quo Crucem sustinet: hoc hieroglyphicum satis omnibus notum est; cum prisci Fideles per Agnum Cruce insignitum, Christum Dominum Nostrum Cruci affixum exprimere consueverint. In hujus Emblematis peripheria, seu fasciâ Agnum circumambiente, sequentes versus incisi sunt, singuli, ut vides, cruce in principio notati.

✠ HIC AGNVS MVNDVM RESTAV-
RAT SANGVINE LAPSVS.

✠ MORTVVS ET VIVVS IDEM SVM
PASTOR ET AGNVS.

Secundus circulus Agno dexterio-
Virginis imaginem præfert, pretiosis
vestibus indutæ, ac turritam in capi-
te coronam habentis; signum (nî fal-
lor) fortitudinis, quâ enituit, dum
mundi delicias, dæmonis astus, ac
propriæ carnis illicia, stimulosque su-
begit, quâ jejuniis, ceterisque poeni-
tentia rigidioribus armis, qua perpe-
tue maximæque curâ illibatam virginita-
tem servandi, ut indicat accensa lam-
pas, quam sinistrâ tenet: demonstrat
enim, hanc esse unam ex illis quinque
Virginibus prudentibus, quæ accensis
lampadibus exierunt obviam sponso:
ut in Euang. Matth. cap. 15. notanda
hîc est forma lampadis, seu potius va-
sis lampadem continentis, quod for-
tasse antiquitus omnibus commune
erat, cum ejusdem similitudinis aliud

expressum sit in Musivo opere in facie
Ecclesiæ S. Mariæ Transtyberim, ubi
decem illæ Virgines, quinque fatuæ
& quinque prudentes, quæ in præ-
fato Evangelii capite describuntur,
constructæ sunt. Vult Macrus in suo
Hierolexico simile vas Cantharum
denominari, de quo vide eundem in
voce *Cantharus*. In peripheria hujus
hieroglyphici sequentia carmina ha-
bentur.

✠ VIRGO PVDENQTIANA CORAM
STAT LAMPADE PLENA.

✠ PROTEGE PRECLARA NOS VIR-
GO PVDENQTIANA.

Notandum etiam est, pretiosas ve-
stes illas non ad libitum sculptoris cæ-
latis fuisse, sed ad denotandam Vir-
ginis nobilitatem cum Senatorii gene-
ris esset, utpote filia Pudens, cujus
ades in hanc Ecclesiam celsere.

Ad Agni sinistrâ est alter circulus,
quem in ordine tertium denomina-
mus, ubi alia similis præcedenti figura
cernitur, dexterâ quoque ardentem
lampadem sustinens. Hæc Imago Pra-
xedem sororem ejusdem Pudentianæ
repræsentat: nam ambæ Sanctæ Vir-
gines fuere. Circa hujus circuli peri-
pheriam, hæc carmina leges.

✠ OCCVRRIT SPONSO PRAXEDIS LV-
MINE CLARO.

✠ NOS PIA PRAXEDIS PRECE SAN-
CTAS CONFER AD EDIS.

In explicando hoc eblemate diu-
tius non hæremus, cum ea quæ dixi-
mus de S. Pudentiana, Sanctæ Pra-
xedi ejus sorori conveniant.

Redeamus igitur ad Agni dexte-
ram, ubi orbicularis Imago columnæ
Capitulo imminet, eamque in ordine
sub n. 4. ponimus. Hæc virum refert
pretiosâ veste decorum, & diademato

capite, qui veluti actu benedicat, elevat dexteram, velatamque sinistram habet, quâ librum occlusum sustinet. Quinam sit vir iste, versus in peripheria sculpti sat indicant.

✠ HIC CUNCTIS VITÆ PASTOR
DAT DOGMATE SANCTÆ.

✠ SANCTE PRECOR PASTOR PRO
NOBIS ESTO ROGATOR.

Pastor autem fuit Presbyter; quam sacram dignitatem ipse benedicendi actus, ac liber, quem manu tenet, Codicem Euangeliorum representans, demonstrant. S. Praxedis Acta conscripsit, ac ejusdem Sanctæ corpus sepulturæ tradidit, ut docet Baronius ad Ann. 164. n. 24.

Ultimò, in quinto scilicet ordine, vir alter inspicitur, caput & ipse diademate ornatum habens, ac dexterâ complicatum volumen retinens: quis autem sit, epigraphæ circa Orbem ostendit.

✠ ALMVS ET ISTE DOCET PV-
DENS AD SIDERA CALES.

✠ TE ROGO PVDENS SANCTE NOS
PVRGA CRIMINA TRVDENS.

Vir iste Sanctus ex ordine Senatorio fuit, ut idem volumen innuit: Licet volumen non Senatoriæ solùm & Cõsularis, verum etiâ alterius dignitatis indicium sit. Vir sanè dignus, qui tales liberos, & tam admirandæ Sanctitatis haberet, cum eos ipse vivax exemplar præcederet; ejus tamen Imaginem uti laicum representantem, in infimo loco positam arbitror.

Meritò igitur, tota hæc Sanctissima familia in Januæ Epythilio, illiusque Zophoro expressa fuit, cum S. Pio hujus nominis primo Pontifici, propriam S. Pudens domum tradiderit, ut in sacrum, & publicum Fidelium

usum converteret, & consecraret; ac à nonnullis piè creditur, primam hanc Ecclesiam in Urbe fuisse, ubi Fideles ad Sacras Synaxes peragendas congregarentur.

Quo autem tempore hæc Janua constructa fuerit, plurimâ licet curâ, & diligentia usus fuerim, nihil reperi; at conjectari si liceat, tam è caracteribus, quàm ex Agni supra indicati figura, existimo redolere tempora VI. vel VII. sæculi, præsertim ex Can. 82. Conciliabuli Quini-sexti, sive Trullani, ubi ausu nimis improbo pseudo-synodus illa Romanam Ecclesiam corrigere præsumpsit, quæ legalem Agnum parieti appingere consueverat: decrevit igitur, *ne Christus Dominus sub Agni forma depingeretur*: Quare Agnum istum expressum dicerem aut ante dictam synodum, vel paullò post in dicti Canonis confutationem, de quo latè Lupus in Notis ad hoc Conciliabulum.

Scio tamen ab eruditis hîc obijci mihi posse, longè sæculum sextum, vel septimum excedere, tum duodecimum redolere, argumento desumpto ex verbis, qui circa Iconum peripherias leguntur, & Leonini censentur, cum eorum aliqui nihil ab illis differant, quorum inventor dicitur Leo quidam Poëta, coævus Ludovico, vel Philippo Augusto Regibus Franciæ, qui floruerunt sæculo XII. & XIII. ut scribit Stephanus Paschasius lib. 7. *disquisit Francicarum cap. 2.* à Du Cange allatus. At hujusmodi carminum usum aliquem prædictis sæculis XII. & XIII. antiquiorem esse tradit Stiglianus *de arte versificandi cap. 14.* primò Virgilianum illud adducens lib. 6. v. 165.

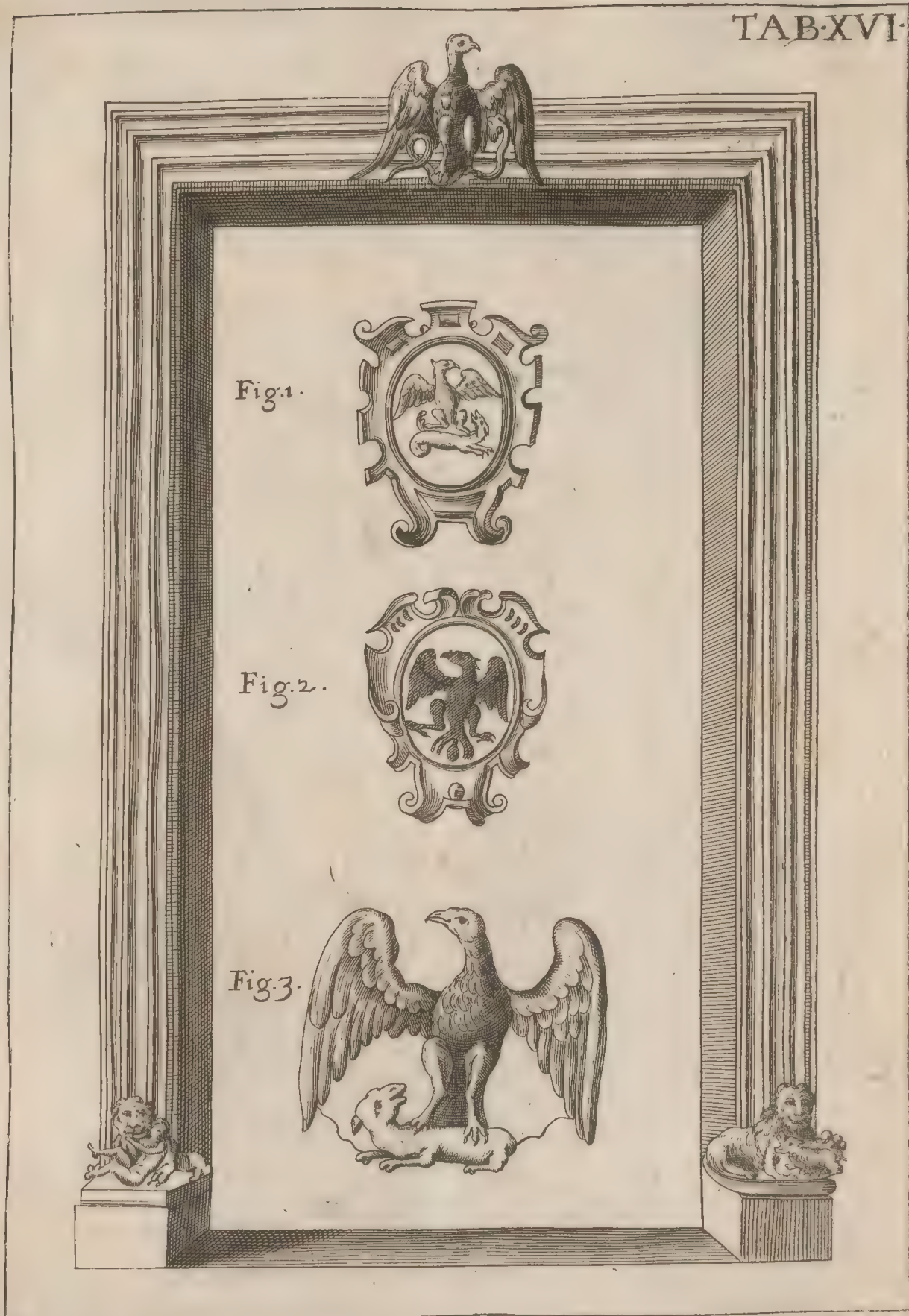
Aere cière viros, Martemque accendere cantu. De-

12

BIBLIOTHECA
VNI. CA. PRAG.
CRACOVIAE

Deinde aliud ex Ovidio, cui ad-
miffim Leonina respondent.

*Quot Cælum Stellas, tot habet tua
Roma puellas.*

Item duo alia Propertii.

*Non non humani sunt partus ta-
lia dona:*

*Ista Deum menses non peperere,
bona.*

ac totidem Horatii de Art. Poët.

*Non satis est pulchra esse poemata,
dulcia sunt,*

*Et quocunque volent animum audi-
toris agunto.*

Quibus adde aliud Aufonii in
Idyllo II.

*Vel tria potanti, uel ter tria multi-
plicanti.*

Quare non satis mihi probatur ju-
diciū illorum, qui ex hujusmodi
carminum textura tempus arguunt;
quovis quippe sæculo accidere po-
tuit, ut reperirentur Poëtæ, qui
artem pangendi similes versus ama-
rent. Verum quid sit de istius ja-
nuæ antiquitate, suo quisque pro ar-
bitratu dijudicet.

Animadvertendum tamen est, præ-
fatam januam locum, seu situm anti-
quum non retinere, cum bo: me: Hen-
ricus Cardinalis Cajetanus ejusdem
Ecclesiæ Titularis, hanc collabentem
non solum restauraverit, verum etiã al-
tius extulerit, quum ob assiduè super-
venientem è monte proximo terram,
obruta ferè jacebat: quare amotâ terrâ
& novo fornice, ad mediam Ecclesiæ
altitudinem constructo, penè viæ an-
teriori coæquavit, reliquâ Ecclesiæ
medietate sub novo fornice remanen-
te: vnde januam è loco humiliori amo-
vere, & in altiori locare oportuit.

Ex ostensis notandum, quanta fue-

rit Anriquorum Patrum religionis, ac
pietatis in Populo excitandæ sollicitu-
do, cum non solum voce, picturis, &
Musivis operibus, verum etiam ad id
assequendum sculpturis niterentur.
Sed jam ad cæteras januas accedamus.

Secunda igitur ex his, quas pecu-
liari animadversione dignas censemus,
illa est Ecclesiæ S. Laurentii in Agro
Verano, cujus exemplar pono sub
Tab. XVI. In infimis hujus oris, seu
postium extremitate visitur Leo, sub
ipso poste jacens, sive inde profiliens,
eique veluti pro basi est. In medio
Epistylīi stat Aquila, expansis alis, &
ungue Serpentem tenens. Hæc ani-
malia non ad purum ornatum, sed ad
aliquod symbolum demonstrandum,
profectò posita sunt: hoc autem quale
sit, indagemus. Audio statim afferri,
Leones Familiæ alicujus gentile stem-
ma fuisse, idque colligi posse ex Aquila,
Serpentem ungue stringente, quæ
Insigne Guelforum esse putatur.

Notum abundè illis est, qui vel
primis labris historias libaverint, qui-
nam fuerint isti Guelfi; vnde ut me-
moriā excitē potius, quā instruā,
brevem eorundem historiam referam,
quam hisce verbis narrat Sigonius *De
Regno Italiæ* ad an. 1228. Itaq; (inquit)
*ab hoc tempore Italia apertè in duas par-
tes distracta, aliis Imperii, aliis Eccle-
siæ auctoritatem sequentibus. quorum
Guelfi hi, Gibellini illi vulgò vocati.
quæ factiones nuper ex Germaniā tra-
ductæ, Italiam per multos post annos
obtinuere, atque ad ultimum exitium
redegere. Neque enim solum aliæ Ci-
uitates Imperatorem, aliæ Pontificem
secutæ, infestis inter se animis decerta-
runt, sed in ipsismet etiam Urbibus eò
furoris, ac vesaniæ processerunt, ut alii
Eccle-*

Ecclesiæ, alii Imperatori studerent, ac se inter se pellere Urbibus, & spoliare bonis, inexpiabili odio stimulante, contenderent. Quare Clemens IV. Guelfis Florentinis ejus partem tuentibus Insignia concessit. Quod factum Ciaconius in ejusdem Pontificis vita exprimit. Exules Florentini Pontificem adeuntes, ut illos Carlo Regi commendaret, rogârunt, strenuam ipsorum operam in bello contra Manfredum polliciti. Pontifex eorum audaciam, & excellentiam admiratus, Insigne belli ministerium in eorum fiducia reponens, eorum oblationem grato animo suscepit, eosque Clypeos, quos receperat ornatos, bello ferendos dedit, in ijs imago rubentis Aquilæ ceruleum, Draconem unguibus subjectum premensis, quod insigne Guelfis Clemens largitus est, illudque Urbi deinde restituti Guelfi continuârunt: erat enim Aquila Coccinea argenteæ impressa aræ, Draconem ceruleum sibi subiectum acutis unguibus calcans. Quæ insignia pluribus in locis adhuc Florentiæ visuntur, eorumque exemplar habet in eadem Tab. XVI. sub Fig. 1. ubi etiam in Fig. 2. videre poteris quale stemma fautoribus suis Gibellinis Federicus II. Imperator concesserit, quæ bina stemmata quàm ab iis diversa sint, quæ in medio Epistylî januæ Sancti Laurentii expressa sunt, nemo non videt.

Ultèriùs adhuc pro rejicenda illorum opinione, qui (ut diximus) Guelforum Insignia esse credunt, aliam conjecturam adduco; Januam videlicet Ecclesiæ Sanctorum Joannis, & Pauli, quæ valdè conformis huic est Sancti Laurentii, cùm & Leones, & Aquilam habeat in Epistylîo sequenti

modo expressam, vt in Fig. 3. solùmque in hoc differt, quòd Aquila loco Serpentis Leunculum unguibus tenet, sive aliud animal; Nam vera species dignosci minimè potest, cùm æuo longiori illius Imago corrofa, ferè delitescat.

Pro coronide demum adjiciam, nulum me Auctorem reperisse, qui easdem januas, sive Ecclesias, Guelforum tempore restauratas, uel uno verbo testatus sit: quapropter prædictas januas ipsis Guelfis admodum vetustiores existimo, & ideò morem hunc foribus Ecclesiarum Leones, & alia id generis apponenda, multò altiùs indagandum.

Illum igitur ab Ægyptiis fluxisse docet Causinus in suo tractatu de Symbolica Ægyptiorum sapientia, quos horum Symbolorum inventores fuisse tradit, ac tam Leonum, quàm Sphingum simulacra Templorum januis posuisse, teste Plutarcho de Iside, & Osiride. *Λέοντα τιμῶσι, καὶ χάσμασι λιοντείσι τὰ τῶν ἱερῶν θυρώματα κομῶσιν, ὅτι πλυμμερεῖ Νεῖλος ἡελίου τὰ πρῶτα σωερχόμενοι οἱ λείοντες.* Id est: Leonem colunt, & rictibus Leoninis templorum januas exornant. Restagnat enim Nilus Sole primùm Leonem ineunte. Clemens verò Alexandrinus Stromat V. *Ægyptii (ait) ante templa ponunt sphinges, quia doctrina, quæ de Deo est, enigmatica est, & obscura.* Pierus Valerianus lib. 1. cap. 4. scitè admodum narrat: *Non tantùm Mycenarum portis, sed etiam reliquorum ædificiorum, præcipuè verò Fanorum, valvis, ædiumque sacrarum vestibulis, Leones, tanquam diuinorum Custodes, ut passim cernere est, statuebantur, Hæc Valerianus desūpsisse videtur ex Horo Apolline lib. 1. cap. 19. qui sic inquit:*

Εἰς τὴν πόλιν δὲ ῥαφονίαι, ἢ καὶ φύλακα, λέοντες ῥαφονίαι κεφαλὴν, ἐπειδὴ ὁ λέων ἐν τῇ ἐρη-
 γορέναι, μέμυκε ὅτε ὀφθαλμοῖς, κοιμώμενος
 δὲ ἀνεφρότας τούτοις ἔχῃ, ὅπερ ἔστι, τῷ φυλάσ-
 σαι σημεῖον. Διόπερ καὶ συμβολικῶς τοῖς κλέ-
 ροις τῆς ἱερᾶς λέοντας ὡς φύλακας παρεμύ-
 φασιν. Idest, *Vigilantem autem, sedulum-
 que hominem, aut etiam Custodem,
 ostendentes (Ægyptii) Leonis caput
 pingunt: quoniam Leo vigilans oculos
 claudit, eosdem quum dormit, apertos
 habet, quod quidem custodiæ atque
 excubiarum signum est. Quocirca non
 absque significatione templorum clau-
 stris, Leones, qui Custodum loco sint,
 appinxerunt.* Notat hinc Causinus,
 hieroglyphicum hoc, non modò in-
 profanis, sed etiam in sacris rebus usi-
 tatissimum, ut Leones in Symbolum
 majestatis appingerentur, idque etiam
 in thronis, fontibus, & sepulchris.
 Nec solùm Ægyptiis, ut supra ex
 Horo narratum est, verùm etiam Ju-
 dæis commune; ut conjicit Villalpan-
 dus, qui in Altaris angulis Leonum
 species insculptas fuisse arbitratur.
 De thronis habemus lib. 3. Reg. c. 10.
 Salomonem thronum de ebore gran-
 dem fecisse, ac vestivisse eum auro,
 qui habebat sex gradus: & summitas
 throni rotunda erat in parte poste-
 riori, & duæ manus hinc atque
 inde tenentes sedile, & duo Leones
 stabant iuxta manus singulas, & duo-
 decim Leunculi super sex gradus hinc
 atque inde. Ornatiorem etiam cujus-
 dam Romani Consulis, nomine Ana-
 stasii, thronum cum Leonibus exhibet
 Alexander Wiltelmius in suo Dip-
 tycho Leodiensi, à quo transcripsit
 Ferrarius in suis Analectis *De re Ve-
 stitaria*, pag. 60. Tab. D. & hæc de
 thronis.

De fontibus testatur Sidonius Ap-

pollinaris lib. 2. epist. 2. *Ad Domitium*,
 piscinam describens: *In hanc ergo (in-
 quit) piscinam fluvium de supercilio
 montis elicatum, canalibusque circum-
 actis per exteriora Natatoriae latera
 curvatum, sex fistulae prominentes Leo-
 num simulatis capitibus effundunt, quæ
 temerè ingressis vera dentium crates,
 meros oculorum furores, certas cervicum
 jubar imaginabantur: & Anonymus
 à Du Cange citatus in sua Constan-
 tinopoli Christiana lib. 3. num. 22.*
 Εἰς πόλιν δὲ αἱ τὴν φιάλῃν γέροντες τοῖς φρεσὶ
 καὶ δαδῶναι, καὶ λέοντες λιθίνους ἐρεύχοντο ὅπως
 εἰς ἀπόνην τῆς κοινῆς λαῆς. Circa perὸ φια-
 λῆν fecit Porticus XII. in quibus erant
 putei, vel fontes Leonesque aquam eru-
 stantes, ἐξ quibus vulgus lavaret.

Quod etiam sepulchris Leonum sta-
 tuæ, maximè fortium virorum, ap-
 ponerentur, testis est Pausanias in
Boeoticis, ac tumulis Thebanorum, qui
 in acie adversus Philippum gloriose,
 occubuerunt: en ejus verba: *περὶ οὐρανὸν
 δὲ τῇ πόλει πολυάνδριον Θεβαίων ἐστίν, ἐν τῇ περὶ
 Φίλιππον ἀγωνίᾳ ἀποθανόντων, ἐκ ἐπιγεγραμῶν
 μὲν δὲ ἐπιγεγραμμά, ἐπίσημα δ' ἐπὶ τῶν αὐτῶν
 λέων.* Proximo Urbi loco commune est
 sepulchrum Thebanorum, qui in pugna
 contra Philippum defuncti sunt. In-
 scriptio nulla quidem inscripta est;
 Insigne verò tumuli Leo. Cujus
 consuetudinis initium ab Hercule
 fuisse, tradit Ptolemæus Hephæstion,
 qui septem libros *De novis ad va-
 riam eruditionem historiis* edidit. Hic
 enim lib. 2. apud Photium, ita scribit:
 Οἱ Ἡρακλῆς, ἀποβροθέντες αὐτῶν τῶν δακτύ-
 λων ἐνδὸς ὑπὸ τῆς Νεμεαίας λέοντος, ἐννεαδάκτυ-
 λος γέγονε, καὶ ἐστὶ τὰς τῶν ἐκκακομένων δακ-
 τύλων. οἱ δὲ κέντρῳ τυγνόντος ἀποβαλεῖν τὸν δακτύ-
 λον ἔφασαν. Λέοντα δ' ἐστὶν ἰδεῖν τῶν τῆς δακτύ-
 λου τὰς φρεσὶς ὡς λίθινον ἐν λακκοδαίμονι, συμ-

βολον τῆς τῆς Ηερακλῆος ἀλκῆς. ὃς ἐκείνῃ δι-
 αὖ τοῖς ἄλλων παροῖς λιθῖνους ἐφείσῃσι λέοντες.
Herculem (inquit) *devorato* à *Ne-*
mæo Leone digito uno, novem dumta-
xat digitos habuisse extareque tumu-
lum digiti avulsi: alii tamen *Pastinacæ*
piscis aculeo digitum amissum ferunt.
Leonem verò ex lapide Lacedemone
videre est digiti tumulo impositum,
Symbolum nimirum Herculei roboris.
Vnde mos inolevit, in reliquorum
quoque sepulchris lapideos statuere Leo-
nes.

Elegans etiam hodie Sarcophagus
 visitur in villa Excellentissimi Ducis
 Matthæji, ubi sunt duo Leones Sar-
 cophagum ipsum sustinentes, cujus
 exemplar refert Sponius in suis *Mi-*
scell. eruditæ antiquitatis Sect. 2. art. 9.

Præter allata loca, in quibus Leo-
 num simulacra locare antiquitas con-
 suevit, alterum, in quo Romani Leo-
 num capita insculpere ad ornatum so-
 lebant, subnectam. Hæc loca tecto-
 rum coronæ erant, è quibus fortissi-
 mæ hujus Belluæ ora prominebant,
 erumpebantque ex eorum rictu cana-
 les, per quos aquæ pluviales corriva-
 bantur. Harum ego coronidum non-
 nullas antiquas è marmore spectasse
 memini, & adhuc quædam videtur in
 Foro Boario, tribus columnis Corin-
 thii ordinis super imposita, prope Ec-
 clesiam S. Mariæ Liberatricis.

Præterea aded in usu apud Roma-
 nos, in ædificiorum ornatibus Leones
 fuere, ut in Pyramidibus, loco basium,
 five talorum, quos nonnulli Astra-
 galos nominant, positi fuerint: pul-
 cherrimum erat exemplum in Vatica-
 no Obelisco, antequam è suo loco amo-
 veretur; de quo licet Dominicus Fon-
 tana Architectus in suo tractatu *De*

translatione Vaticani Obelisci; nec non
 Michaël Mercatus historicus, & Fon-
 tanæ synchronus in suo *De Obeliscis*
Romæ, ne minimam quidem Leones pro-
 basi in eodem Obelisco antiquitus po-
 sitos, mentione attigerint; nihilomi-
 nus Jannotus Manetti *De Vita, &*
Gestis Nicolai V. de eisdem luculenter
 meminit. Is enim in eodem tractatu,
 qui M. S. servatur in Bibliotheca Me-
 dicea, ac etiam in Vaticana sub num.
 2046. sic ait: *In hac amplissima, &*
ornatissima area, & ut Græci expressius
dicunt, Plateâ, ingentissimum illum, ac
maximum Obeliscum, in ipso area medi-
tullio, è regione ad intermediam prædicti
vestibuli portam, in hunc modum pul-
cherrimè simul, atque devotissimè collo-
cabat, nam pro quatuor pusillis, æneisque
Leonibus, quibus Colossus ipse, nunc pro
basibus, ac sustentaculis, paullo superficiei
soli altioribus, utitur, quatuor magnas
totidè Evangelistarum Statuas ex solido,
liquefactoque ære, in staturam humanam
fabrefactè conflatas, in superficiei soli, di-
stantibus inter se proportionibus, secun-
dum Colossi latitudinem ponebant; su-
per quibus æneis Statuis diversis in vi-
cem figuris, juxta varias cujuscunque
personæ conditiones, perpolitissimè scul-
ptis, Colossæa moles sustentabatur: in-
summitate vero ipsius Colossi, alteram
Jesu Christi Salvatoris nostri Statuam,
dexteram ejus manu auream Crucem
bajulantis ex ære confectam, accomoda-
bat. Hactenus Manettus. Cur autem
præfati Mercatus, & Fontana rem-
suis temporibus notissimam filuerint,
sanè nescio: at si conjicere permitta-
tur, censerem, eos ided Leonum
simulacra, ejusmodi monumentis, mul-
tò ante addita, reticuisse: ut credulæ
posteritati suaderent, se illa priores

excogitasse, & operibus Xysti V. eâ tempestate sedentis, apposuisse: cum augustam tanti Pontificis magnificentiam aptissimo hieroglyphico nobilissimoque, nec non ejusdem Insignia gentilitia Leones exprimerent.

Haftenus verò de Leonibus generatim, in quibus nempe locis olim aptari mos fuerit: pergimus modò unde digressi sumus, ad Leones nimirum, quorum adhuc visibilis in Urbe memoria superest. Sed si ad superius dicta reflectimus, duorum in Regia janua Ecclesiae S. Laurentii in agro Verano meminimus; horum primus, sinister videlicet ingredientibus, anterioribus unguibus aprum arreptum tenet; dexter verò (quem potius Leenam dicerem) excipit inter ungues puerulum humi sedentem, ac secum veluti jocantem, puer enim inferiori belluæ mandibulam palpat: animadvertendum hic est, exemplar inverso ordine incisum fuisse. Quid autem aliud Leæna cum puero jocans innuere possit non video, nisi mansuetudinem, quam habere debet Ecclesia erga fidei Tirones; & novella germina sanctitatis, quos Ser. i. in octava Paschæ Neophytos vocat S. Augustinus; Nam Leo in supplices clemens est, ac parcat prostratis, teste Plinio lib. 8. cap. 16. Quid verò Aper unguibus comprehensus, ac fortè laniandus significet, nos prorsus latet; nisi dicamus, Leonis typo venire Episcopum, sive alium Ecclesiae Rectorem, qui iuxta doctrinam Principis Apostolorum *epist. 1. cap. 5.* sobrii esse debent, & vigilantes, adeò ut Fideles à via Domini aberrantes, ad semitam veritatis redire cogant, nolentesque, ac interdum in propriam matrem fur-

gentes, unguibus dentibusque, censuris videlicet, aliisque Ecclesiasticis poenis dilanient. Videri etiam potest hæc, in templorum januis appositio Leonum, Christifideles olim symbolicè docuisse vigilantes erga Deum oculos mentis habendos, fortemque, ac perfectam sacrarum rerum custodiam.

Quod autem de Leonibus, idem & de Aquila interpretandum putaverim; cum hæc volatiliū Regina dicatur, fulmen despicere, solemque acie constanti intueri; tum Romanorum emblemata sit: Serpens verò diaboli symbolum. Quamobrem veteres Christi Affeclæ, hoc hieroglyphico forsitan, animis ingerere contenderunt, ut domum Domini ingredientibus, tanquam Aquilæ mentem ad Deum, solemque justitiæ Christum erigerent, ac victoriam de teterrimo humani generis hoste referrent; quod bellè argui potest ex Aquilâ supradictâ, quæ unguibus veluti laniatura serpentem sustinet.

Non absimile quid in præfatâ antiquissimâ Ecclesia SS. Ioannis, & Pauli cernitur; ubi in vestibulo Leo visitur, Hystricem tenens; alterque ad lævam puerulum sinistrâ manu premens, dexterâque caput Arietis, ut in Tab. XVII. Fig. 1. & 2.

In Epistylis stat Aquila, quæ unguibus non anguem, sed Leunculum arripit, aut quidpiam aliud animal, cum præ vetustate, ut jam diximus, distingui minimè valeat. Porro si est Leunculus, Diabolum denotat, iuxta illud notissimum S. Petri in *Epist. 1. cap. 5. num. 8.* *Sobrii estote, & vigilate: quia adversarius vester Diabolus tanquam Leo rugiens circuit, querens quem devoret: cui resistite fortes in fide.*

Duo itidem Leones etiamnum oculis obijciuntur in Ecclesia S. Sabæ, non in janua, sed in basi duarum columnarum ad ingressum Porticûs, aliique duo in limine Ecclesiæ B. Mariæ Purificationis, in regione vulgò *Banchi* denominatâ; totidemque in Ecclesia S. Laurentii in Lucina, vt in eadem, Tab. XVII. Fig. 7. & 8.

Leones præterea, olim ante Patriarchii Lateranensis januam adfuisse, accepimus ab Ugonio, in Statione Sanctorum Ioannis, & Pauli, quos fel. mem. Papa Xystus V. in suo inclyto fonte ad Thermas Diocletianas locavit: suntque illi exteriores ex Pario marmore, ut Fig. 5. & 6. alii enim duo interiores, ex Basalto, ut Fig. 3. & 4. stabant ante januam S. Mariæ ad Martyres, sive Rotundæ, ex qua idem Pontifex amovit: ut narrat idem Ugonius, ac se inibi eos vidisse testatur. Eorum profectò basis, seu suppedanei exterior facies, hieroglyphicis Ægyptiis ornata erat: in quorum enucleatione laudandæ memoriæ, ac eruditionis Pater Kircherus operam optime navavit: In *Oedipo Ægyptiaco* Tom. 3. Syntagm. 15. cap. 2. ubi huiusmodi statuas, Leones Niloticos, seu Memphaeos appellat.

Bini adhuc in præsentiarum, Capitolium ascendentibus occurrunt Leones, itidem ex Basalto, aquam ore per fistulam effundentes, stabantque hi ante Ecclesiam Sancti Stephani *del Cacco*, inde Pii IV. tempore amoti, ac ibi collocati; ut se vidisse scribit Flaminius Vacca in quadam sua epist. M S. cujus exemplar me panes asservatur.

Et si Donati, Nardinique de Urbis Antiquitatibus differentium conjectu-

ris adhærere velimus, asserunt propè Ecclesiam Sanctæ Mariæ supra Minervam stetisse olim Templum Iſidis, nec non illud Serapidis; idque ex diversis Ægyptiis marmoribus circum hæc loca erutis conjiciunt. Quare cum isti Leones essent ante Ecclesiam S. Stephani *del Cacco*, istaque sit proxima, Templo B. Mariæ supra Minervam, non incongruum erit asserere, illos in altero ex præfatis numinum Ægyptiorum Templis fuisse; huc etiam accedit, quòd tempore Pontificatûs sanctæ mem. Alexandri Papæ VII. ex nobili Chisiorum familia, è fundamentis Coenobii fratrum ordinis Prædicatorum, parva, humilisque pyramis effosa fuit, solitis Ægyptiorum notis, ac symbolis insculpta, quam idem Pontifex egregius Urbis restaurator in platea ante prædictam Ecclesiam erigi iussit, prout ad præsens visitur.

Memini hinc audivisse à laudato viro Joanne Lucio, in eorundem fundamentorum effusione prægrandem, acephalamque statuam duodecim palmorum & ultra magnitudinis fuisse, erutam, cujus vestimentorum rugæ multis in locis dilaceratæ, sive potius infractæ erant, vidique egomet postea restauratam; ac exin in Gallias transmissam, collocatamque Versaliis in celeberrimo Regis viridario accepi. Statuam hanc, nî fallor, Iſidis simulacrum repræsentabat, quod vnà cum illo Serapidis, eorumque aris eversum fuit L. Calphurnio Pisone ac Gabinio Consulibus; quorum Consulatus contigit secundum Calvisii supputationem, ante CHRISTVM Natum Anno 56. & de huiusmodi everfione loquitur Tertullianus in *Apologet.* Cap. VI. his verbis: *Liberum patrem cum mysteriis suis*

suis Consules Senatûs auctoritate non modo Urbe, sed universâ Italiâ eliminaverunt. Serapidem & Isidem, & Harpocratem cum suo Cynocephalo, Capitolio prohibitos, idest, curiâ Deorum pulsos, Piso & Gabinus Coss. non utique Christiani, everfis etiam Aris eorum abdicaverunt.

Licet verò hætenus dictis probare conati simus, Leones non ad simplicem ornatum in Ecclesiarum januis, sed ad aliquid allegoricè demonstrandum appositos; nihilominus non negamus, in proximis elapsis sæculis, Fideles exemplo veterum, non ad allegoriam, sed ad ornatum in liminibus, januisque Ecclesiarum animalia collocasse; ut cerni potest in Ecclesia S. Salvatoris in Lauro, nunc sub invocatione B. MARIÆ Lauretanæ, Nationis Picenæ, ubi loco duorum Leonum, sunt duo Ursi, qui Stemma gentilitium, nobilissimæ familiæ Ursinæ, referunt, cum ipsa Ecclesia à bo. me. Cardinale Latino Ursino, circa annum 1450. ædificata fuerit; cuius familiæ ad præsens decus est Em. & Rev. D. Vincentius Maria S. R. E. Card. Ursinus, ac Ecclesiæ Beneventanæ dignissimus Archiepiscopus, qui suam erga divinum cultum religionem, ac sollicitudinem, suamque erga pauperes pietatem & misericordiam, cum populi plausu mirum in modum ostendit.

C A P U T IV.

De valvis æneis in Ecclesia S. Pauli extra muros Urbis Viâ Ostiensi.

OCCASIONE, quâ nuper à nobis descripta est columna, quæ olim in Basilica S. Pauli extabat, & osten-

dimus antiquas Januas Ecclesiarum S. Pudentianæ, & S. Laurentii in Agro Verano, dignas quoque, ut in lucem publicam revocentur, æneas valvas existimamus, quæ in Regia ipsius Basilicæ Janua adhuc sunt. Dignas inquam, tum propter illarum cælaturam, quâ varia Sacra Mysteria, ac multorum Sanctorum figuræ exprimuntur: tum etiam propter insignem hujus donarii Datorem, nec non ob locum, in quo conflatae fuere. Ut autem facilius ea, quæ dicturi sumus, animo concipere possis, earundem Valvarum exemplum exhibemus in Tabula XVIII.

Istæ autem Valvæ, solummodò in exteriori parte æneæ sunt, in interiori verò ligneæ, vnde propriè dici possunt laminæ æneæ lignum obducentes, quarum crassitudo est, duorum minutorum circiter, uncia palmi Romani.

Figuræ in iisdem laminis expressæ, non quidem anaglyphicè sculptæ sunt, sed scalpro incisæ; ac scalpri cavitates, filamentis argenteis repletæ, adeoque visui gratæ, quando recentes erant, modò autem ita primævum splendorem amiserunt, ut ex qua materia sint, dignosci vix possit, cum pleraque argentea filamenta ceciderint, vel ablata fuerint. Eadem sic structæ sunt.

In altitudine in sex segmenta distinguuntur, quorum inter unum & aliud, veluti quædam angusta Parastasis, truncis, ac foliis cælata, media est, ut numeris 1. 2. 3. 4. 5. indicatur.

In singulis istis segmentis, perpendiculari descriptione retentâ, novem sunt quadrata, sive Parallelogramma, in quorum singulis Figuræ cum Græcis literis, ac idiomate, ipsas Figuras declarantibus, expressæ sunt.

I. In prima enim Figura Annunciatio B. MARIE VIRGINIS, ab Angelo Gabriele facta, non solum figuris, verum etiam verbis repræsentatur, scilicet. Ο ΧΕΡΑΙΘΗΜΟC ΧΕΡΑΙ ΚΕΧΑΡΙΤΟΜΕΝΗ Ο ΚΕ ΜΕΤΑ CΟ. Id est. *Salutatio. Salve gratia plena, Dominus tecum.*

In istis valvis gravis barbaries temporis arguitur, quo elaborata fuere, non solum ob ipsam cælaturam, quæ rudis, & inuenta est, verum etiam ob ipsos characteres, qui eodem laborant morbo, licet cælati sint in Regia Urbe Græcorum, nempe Constantinopoli; & quod pessimum est, voces ipsæ erroribus scatent, ut ipsamet prima descriptio relata, sat docet, quæ tamen sic legenda est: Ὁ ΧΑΡΙΤΙΟΜΕΝΟΣ. ΧΑΡΙΤΟΜΕΝΗ, ὁ ΚΥΡΙΟΣ ΜΕΤΑ CΟ.

Hæc tantummodò indicasse sufficiat, in reliquis brevitatis gratiâ à simili declaratione abstinemus.

II. Secundum quadratum Christi Baptismum, in fluvio Jordanis à Joanne Baptista ministratum, exhibet, ubi astant duo Angeli, Syndonem ad detergendam aquam manu tenentes. Ad Christi pedes ipsius vestimenta cernuntur, cum inscriptione. ΒΑΠΤΙCΗC. id est, *Baptismus.*

III. Tertium clarum est, cum Christum Crucifixum exhibeat, ad dexteram verò Beatam MARIAM Virginem, & ad sinistram S. Ioannem Euangelistam. Epigraphe est. CΤΑΥΡΩCΙC. IC XC. *Crucifixio. Iesus Christus.*

IV. Licet Icones hujus loculamenti, prout ipsa epigraphe, quæ vestibulum clausum indicat, sint explicatu difficiles, eas tamen referrem ad cap. 20. Joan. ubi sic: *Venit Iesus ja-*

nus clausis, & stetit in medio (scilicet Discipulorum) & dixit, Pax vobis. Deinde dicit Thomæ: infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & affer manum tuam, & mitte in latus meum, & noli esse incredulus, sed fidelis. Hæc autem omnia satis in iisdem Figuris repræsentantur. Christus enim hîc dexteram elevat, ac sinistrâ latus detegit. Thomas verò paulò acclinis, & ipse manum attollit, in latus Christi digitum immissurus. Inscriptio est. ΤΟΝ ΘΥΡΟΝ ΚΕΚΑΗCΜΕΝΟΝ.

V. Quintum habet in se Crucem Græcam cum Christi nomine, hinc inde abbreviato. IC. XC. *Iesus Christus.*

VI. Fatemur quidem, hujusmodi Figurarum explicationem quandoque potius divinando, quàm certè aliquid affirmando tentare, quod si unquam, modò profectò accidit: in hoc enim num. 6. tres sunt Figuræ, quarum duæ stantes, ac veluti datis in amicitia tesseram dexteris colloquentes, ipsâ inscriptione indicantur, scilicet. ICXC. & ΑΓΙΟC ΠΑΥΛΟC. *Iesus Christus. S. Paulus.* Tertia verò quæ humi prostrata jacet, Oedipum quærit, cujus ego partes implere licet non possim, exponam tamen quid sentiam. Puto igitur has Figuras referri ad caput 18. Act. Apost. ubi habemus D. Paulum Corinthum venisse, ac ibi testificasse esse Christum IESVM, nec non plurimos Corinthiorum Paulum audientes, credentesque, Baptismū suscepisse. Dominum autem nocte pervisum Paulo dixisse: *Noli timere, sed loquere, & ne taceas, propter quod ego sum tecum, & nemo opponetur tibi ut noceat te, quoniam populus est mihi multus in hac Civitate.* Quæ allocutio satis per stantes Figu-

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Fig. 5.

Fig. 6.

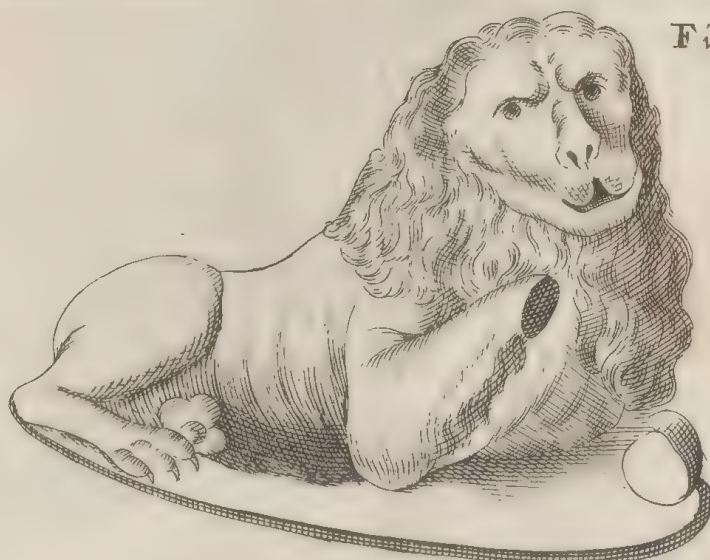
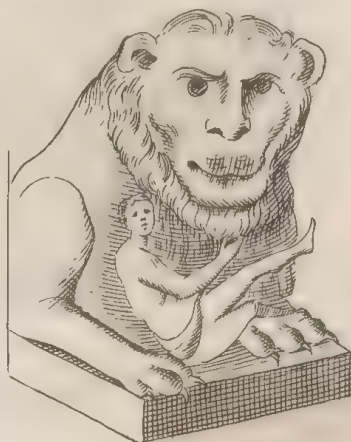

Fig. 7.

Fig. 8.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
MAGNIFICENTIAE

Figuras exprimitur, per aliam verò jacentē Paulus dormiens repræsentatur.

VII. Septimum, S. Andreae Apostoli Crucifixionem designat, cui titulus est: Ο ΑΓΙΟC ΑΝΔΡΕΑC ΕΝ ΠΑΤΡΑ CΤΑΥΡΩΘΗC ΤΕΛΗΘΥΤΕ. *S. Andreas in Patra Crucifixus moritur.*

VIII. In Octavo quædam Figura est cum inscriptione. Ο ΙΩΑΝΝΕC ΘΕΟΛΟΓΟC, scilicet, *S. Joannes Theologus*, qui apud Græcos idem est, ac apud nos Latinos, Joannes Evangelista, ut habetur in illorum Menologio ad diem 25. Septembris. In qua ipsius Sancti dies festus ab iisdem celebratur; sic enim in eorum Liturgia ad hanc diem scribitur: τῇ ἁγίῃ Ἀποστόλῃ Ἰωάννῃ Θεολόγῃ, *S. Apostoli Joannis Theologi*, ac ostendit Baronius ad ann. 97. nu. 12.

IX. Nonum Aquilam continet alis expansis, quæ tamen, utrum ad placitum sculptoris, vel potius ad denotandam Imperialem Aquilam, posita sit, ignoratur, cum hujusmodi loculamentum epigraphe careat.

X. Decimum Nativitatem Christi designat, ut ex hisce verbis colligitur Η ΧΥ ΓΕΝΝΗCΙC *Christi Nativitas*. In medio visitur puer JESVS in Præsepe, à quo Bos paulum distat. & unâ parte ipse JESVS in pelvi, sive labro positus lotionis causâ.

XI. In undecimo Christi *Transfigurationem* insinuat verbum hoc: Η ΜΕΤΑΜΟΡΦΟCΙC. Ibi enim JESVS super montem Thabor nitentibus radiis coruscat. Ad dexteram, & sinistram Moses, & Elias; in inferiori autem parte Petrus, Joannes, atque Jacobus, quos secum duxerat, ut Marci cap. 9. narratur.

XII. Duodecimum loculamentum Christi depositionem è Cruce repræsentat, cui titulus: Η ΑΠΟΚΑΘΛΟCΙC ΙC ΧC. *Refixio, seu avulsio Jesu Christi*. In hac Tabula, manus dextera Christi è clavis libera pendet, & à Beata MARIA Virgine sustinetur: sinistra verò à quodam viro (nempe Josepho ab Arimathæa) deprimitur, qui scalæ innixus, eam è clavo educere nititur: ex pedibus, dexter liber est, sinister autem Cruci affixus. Ad Crucis basim S. Joannes Evangelista genuflexus, venerationis, & reverentiæ signum exhibet.

XIII. Decimatertia Imago, Assumptionis est, & hoc verbo exprimitur: Η ΑΝΑΛΗΨΙC, quod idem significat.

XIV. Decimum quartum quadratum Figuris caret, his tamen versibus insignitur.

TV QVOQVE QVI SACRI
SVCCEDIS LIMINA TEMPLI
HAS PER QVAS INTRAS
STVDIOSIVS INSPICE PORTAS
ET SIC INGRESSVS DOMINO
FER CVM PRECE FLETVS
VT DEVSHVIC REQVIEM
CONCEDAT HABERE PERENNEM
IMPETRET HOC ILLI
SIMVL INTERCESSIO PAVLI
QVEMQVIA DILEXIT
DECORAVIT MVNERE TALI.

XV. In decimo quinto loculamento S. Petri Crucifixio expressa est ut characteribus annotatur, nempe: Ο ΑΓΙΟC ΠΕΤΡ, ΥΠΟ ΝΕΡΟΝΟC CΤΑΥΡΩΘΗC ΤΕΛΗΘΥΤΕ. *S. Petrus sub Nerone crucifixus moritur.*

XVI. Decimum sextum habet Figuram stantem, quæ S. Andream defini-

designat, cum inscriptione: Ο ΑΓΙΟC ΑΝΔΡΕΑC. *Sanctus Andreas.*

XVII. In decimo septimo vir est Cruci affixus, per quem ipse S. Andreas exprimitur, licet ex literis non appareat.

XVIII. In decimo octavo etiam alter vir est, & ipse stans, quo designatur S. Thomas, ut docent litteræ: Ο ΑΓΙΟC ΘΩΜΑC. *S. Thomas.*

XIX. Decimum nonum Circumcisionem Domini repræsentat, quæ cum ex se notissima sit, explicatione non indiget; ejus titulus est: Η ΥΠΟ ΠΛΗCΙC. *Circumcisio.*

XX. Vicefimum Palmarum festivitatem exhibet, Christus asino insidens: ac turbæ vestimenta in via strata cernuntur, cum hac voce: Η ΠΑΙΟΦΟΡΟC. *Festum Palmarum.*

XXI. In vicefimo primo, sacræ scripturæ locus cap. 27. 52. Matth. explicatur, ubi: *Et Petra scissæ sunt, Et monimenta aperta sunt, Et multa corpora Sanctorum, quæ dormierant, surrexerunt &c.* Id clarè Figuris exprimitur, cum Christus in medio Sanctorum promineat, Crucem alterâ manu gestans, veluti de morte triumphans; alterâ verò ipsos mortis captivos secum ducens: hæc inscriptione declarantur: ΑΝΑCΤΑCΙC. quæ: *Revocatio ad vitam.* ad æternam, scilicet, interpretanda est. De hac voce plura congeffit eruditus vir Caspar Svicerus in suo *Thesauo Ecclesiæ*.

XXII. Contentis in hac Figura, illud innuitur, quod in cap. 2. Act. Apostolorum narratur, scilicet: *Et cum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodem loco, Et factus est repente de Cælo sonus, tanquam advenientis spiritus vehementis,*

Et replevit totam domum, ubi erant sedentes. Titulus ipse declarat: nempe: Η ΠΕΝΤΗΚΟCΤΗ. *Pentecoste.*

XXIII. Designat S. Bartholomæum catenâ, sive vinculo constrictum. Titulus sic se habet: Ο ΑΓΙΟC ΒΑΡΘΟΛΟΜΕΟC ΚΡΕΜΑCΘΕΙC ΕΠΙ CΤΑΥΡΟΥ ΤΕΛΕΙΟΥΤΑΙ. *S. Bartholomæus pendens in Cruce, moritur.*

XXIV. S. Petri Apostoli Figura in hoc loculamento repræsentatur; ut ex literis: Ο ΑΓΙΟC ΠΕΤΡΟC. *S. Petrus.*

XXV. Transitum, sive potiùs humationem S. Joannis Evangelistæ ostendit, cum Sarcophagi operculum in pavimento cernatur, ut indicatur lit. A. Superimposita Inscriptio sic habet: Η ΜΕΤΑ CΤΑCΙC ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΙΩ ΤΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ. *Translatio S. Joannis Theologi.*

XXVI. Hæc Imagine S. Bartholomæus Apostolus designatur, habet enim ad latera epigraphen: Ο ΑΓΙΟC ΒΑΡΤΟΛΟΜΕΟC. *S. Bartholomæus.*

XXVII. S. Thomæ Apostoli Martyrium in hac Tabula exhibetur, qui lanceâ perfoditur. legitur enim: Ο ΑΓΙΟC ΘΩΜΑC ΛΟΧΙ ΥΠΟ ΗΝΔΙΑ ΤΕΛΗΟΤΕ. *S. Thomas lanceâ in India moritur.*

XXVIII. S. Philippi Apostoli Martyrii forma describitur. Ο ΑΓΙΟC ΦΗΛΗΠΠΟC ΚΑΤΑΚΕΦΑΛΗC CΤΑΥΡΟΘΗC ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *S. Philippus adverso capite Crucifixus moritur.*

XXIX. S. Iacobi cognomento Minoris imago, nam de Majori dicitur infra sub num. 47. Titulus est: Ο ΑΓΙΟC ΙΑΚΟΒΟC. *S. Iacobus.*

XXX. Exhibetur cadaver S. Matthæi Hebræorum more fasciis involutum,

tum; & in sarcophago positum; ac ipsius operculū signatum lit. B: Tabulæ inscriptio est: ΗΚΥΜΗCΙC ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΤΘΕΟΥ. *Obitus S. Matthæi.*

XXXI. Hoc in loco S. Lucas exprimitur, inscriptum est enim: Ο ΑΓΙΟΣ ΛΟΥΚΑΣ. *S. Lucas.*

XXXII. Moses hîc inculptus est, qui apertum volumen in sinistra manu tenet; habetque epigraphen: Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΜΩΥCΙC: *Propheta Moses.* In volumine verò Idiomate, ac characteribus Latinis hæc leguntur.

VIDE
VITIS
VITA
VRA
PEN
DEN

Quæ sic (ni fallor) legenda sunt: *Videbitis vitam vestram pendentem.* Christum scilicet Crucifixum (qui peccatorum omnium vita fuit) è Cruce pendentem.

XXXIII. Sequitur Davidis imago, ut ibi: Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΔ. *Propheta David.* Iste etiam volumen explicat, ubi hæc insculpta sunt.

AVDI
FILIA
ET VI
DE ET
INCLI
NA A
VRE
M TV
AM.

XXXIV. Propheta Hieremias in hac Tabula denotatur. Docet Titulus Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΙΕΡΕΜΙΑC. Iste etiam volumen habet, in quo hæc continentur.

HIC
DS NR
ET N
IMPV
TABI
TVR
ALIV
S

XXXV. Hieremiam excipit Elias Propheta: eundem ferè aliorum aspectum referens, cum inscriptione: Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΛΙΑC. *Propheta Elias.* Scripta verò in volumine sunt Græco characteribus.

ΕΓΝΩ
.. ΠΑC
ΟΛΑΟC
ΟΤΙC-
CΙΜ
ΩΝΟC
ΚC Ο ΘΟ
ΗΛΚΑ
ΓΩΔΟΥ

Quæ inscriptio cum lacunis quibusdam informis sit, legi haud potuit, atque ideo ab illius versione abstinere cogimur; Attamen si conjectari licet, in prima lacuna literas K E desiderari cenfeo, & sensus erit: *Cognovit omnis populus, quòd tu solus Dominus Deus . . . . .* à duabus postremis lineis penitus abstineo, cum mendis corruptissimæ appareant.

XXXVI. Vltimum istius columnæ locum obtinet Figura Prophetæ, Habacuc, eodem modo ut superiores, habetque in volumine:

DS A LI
BANO
VENI
ET ET
SCS
DE MO
NTE

Ad

Ad utrumque latus expressum est :
Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΑΒΑΚΟΥΜ, *Propheta Habacuc.*

XXXVII. Hac Figura S. Philip-
pus repræsentatur, ut liquet ex literis.
Ο ΑΓΙΟΣ ΦΗΛΗΠΠΟΣ.

XXXVIII. In sequenti Simonis
Zelotæ Crucifixio insculpta est; legi-
tur enim. Ο ΑΓΙΟΣ ΣΙΜΩΝ Ο
ΖΗΛΟΤΗΣ ΣΤΑΥΡΩΘΗΣ ΤΕ-
ΛΗΘΥΤΕ. *S. Simon Zelota Crucifixus
moritur.*

XXXIX. In hoc numero S. Mat-
thæum insinuant verba : Ο ΑΓΙΟΣ
ΜΑΤΘΑΙΟΣ. *S. Matthæus.*

XL. Mors S. Marci Evangelistæ
describitur. habet enim inscriptio :
Ο ΑΓΙΟΣ ΜΑΡΚΟΣ Ο ΕΥΑΝΓΕ-
ΛΙΣΤΗΣ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΑ ΤΕ-
ΛΗΘΥΤΕ. *S. Marcus Evangelista
Alexandriæ moritur.*

XLI. In Quadragesima prima
Tabula Figurarum loco hæc carmina
descripta sunt.

* PAVLE BEATE PRECES
DOMINO NE FVNDERE CESSES
CONSVLE MALFIGEENO
PRO PANTALEONE ROGANDO
DVCTVS AMORE TVI
QVI PORTASHAS TIBI STRVXIT
ERGO SIBI PER TE
RESERETVR IANVA VITAE
SVPLEX ERGO PETIT
DOMINO QVI SEMPER ADESTIS
HVIC PRECIBUS VESTRIS
DS ANNVAT ESSE QVOD ESTIS.

XLII. Visitur in hac Tabula
Isaias Propheta ambabus manibus vo-
lumen extensum tenens, cum hisce
verbis.

EC
CE
VIR
GO N
OT...

Vltimæ literæ desiderantur. Titulus
verò est. Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΙΣΑΗΣ
Propheta Isaias.

XLIII. Cernitur alius Propheta
in hac Tabula, nempe Ezechiel, qui
etiam volumen sinistrâ suspensum
tenet, in quo inscriptum est.

INDV
XIT
ME PER
VIAM
PORT
E BO
REA
LIS.

Titulus, qui hinc inde visitur, est :
Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΗΖΕΚΙΗΛ. *Propheta Ezechiel.*

XLIV. Post hunc sequitur Eli-
sæus eodem modo expressus ut alii,
præter ea, quæ in volumine conti-
nentur, caractere, & idiomate Græ-
co descripta, nempe :

ΕΓΩ
ΑΠΟC
ΤΟΜΑ
ΤΟC
ΥΨΙC
ΤΟΥ ΕΞ
ΗΛΘΟ
Ν.

Latine verò reddita sic sonant : *Ego ab
ore Altissimi exi-vi.* Prophetæ nomen
sic adnotatur. Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΕΛΙ-
ΣΑΙΕ. *Propheta Elisæus.*

XLV. Postremum locum obti-
net Sophonias, qui in volumine hæc
habet.

EX
PEC
TA
IN DIE
RESV

RREC

BIBLIOTHECA
VNI. FACULT.
CRACOVIAE

RREC
TION
EM.

Ejus nomen: Ο ΗΡΟΦΗΤΗΣ CO-
ΦΟΝΙΩC. *Propheta Sophonias.*

XLVI. Martyrium Beati Iacobi
Apostoli Fratris S. Ioannis Euange-
listæ, Majoris appellati, ostendit,
his verbis: Ο ΑΓΙΟC ΙΑΚΟΒΟC
ΜΑΧΕΡΑ ΥΠΟ ΗΡΟΔΟΥ ΤΕ-
ΛΙΟΥΤΕ. *Sanctus Jacobus gladio sub
Herode moritur.*

XLVII. S. Simonis effigies est, ut
nomen indicat: Ο ΑΓΙΟC CHΜΩΝ
Sanctus Simon.

XLVIII. S. Lucæ Euangelistæ
obitus designatur, cum ejus corpus
sepulchro mandari cernatur, ac tres
circa eum legentes, nec non Presby-
ter cum Thuribulo extenso, Græco-
rum more, cadaver fumigans. Lemma
est: Ο ΑΓΙΟC ΛΟΥΚΑC ΕΝ ΙΗΝΙ
ΤΕΛΙΟΥΤΕ. *S. Lucas in pace moritur.*

XLIX. Visitur S. Marcus, ut ex
Titulo: Ο ΑΓΙΟC ΜΑΡΚΟC. *San-
ctus Marcus.*

L. Græca Crux, ut in opposita
parte, & eadem formâ delineata, cum
Christi nomine ad latera. IC XC.

LI. Prophetæ Ezechiae effigies
cum extenso volumine hîc repræsen-
tatur, ut ipsum nomen testatur. Ο
ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΕΖΕΚΙΑC. *Prophe-
ta Ezechias.* In volumine autem hæc
scripta sunt:

CY
MON
OC KC
Y YHC
TOC E
ΠΙ ΠΑC
AIC TA
IC BA

CIAE
IAIC.

Quæ verba sic sonant: *Tu solus Do-
minus Altissimus super omnia Regna.*

LII. Exprimitur in hoc locula-
mento Daniel Propheta cum volu-
mine, ac solita nominis appositione.
Ο ΗΡΟΦΗΤΗΣ ΔΑΝΙΗΛ. *Pro-
pheta Daniel.* In volumine verò hæc
habentur:

CONSTI
TVET
BS CELI
REGNV
M QVO
B. ERIT
IN AET
ERNV
M.

LIII. In penultima harum valva-
rum parte, repræsentatur Jonas Pro-
pheta, ut ex inciso nomine liquet:
videlicet: Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ ΙΟΝΑC.
Propheta Jonas. In volumine verò,
quod iuxta morem aliarum figura-
rum in sinistra tenet, hæc leges:

CLA
MAVI
DET
RIBV
LATI
ONE.

LIV. Postrema, five infima earun-
dem valvarum pars continet Aquila-
m, ut in opposita parte sub num. IX.
dictum est.

Haftenus autem figuras cum inscri-
ptionibus in eis contentis ostendimus,
& explicavimus: superest pro hujus-
cemodi descriptionis coronide non-
nullas alias inscriptiones, quæ in ea-
dem janua in locis A. B. C. D. incisæ
leguntur, recensere.

F

Porro

Porro in A. hæc habentur, & protulacient, referuntur.

ΠΑΝΤΑ
ΛΕΟΝΣΤΡΑ
ΤΥΣΒΕΝΙΑΜ
ΜΙΗΙΡΟΟ
ΟΟΡΕΑΤΥΣ.

In B. Inscriptio est characteris Arabici, quam sic interpretatus est CL. Vir Joannes Matthæus Naironus Bibliothecæ Vaticanæ Orientalium linguarum scriptor, & interpres; videlicet. *Operatus est in hac janua Virtute Dei . . . . . oportet ut quisquis legit, oret pro eo:*

In C. Tertia est inscriptio characteris, & idiomatis Græci, quam sic expono.

Actum est manu mea Stauracii Tuchiti
legentes
Orate etiam pro me.

In quarto signato D. alia adest inscriptio rudi characterè Latino, quæ quibusdam mendis, Latine lingue peritis satis patentibus, est informis. Illius exemplar licet melioris characteris sic expono.

ANNO MILLESIMO SEPTVAGESIMO AB INCARNATIONE DNI TEMPORIBVS
DNI ALEXANDRI SANCTISSIMI PP QVARTI. ET.
DNI ILDEPRANDI VENERABILI.
MONACHI: ET ARCHIDIACONI CONSTRUCTESVNT
PORTE ISTE IN REGIA VRBE
CONP. ADIVVANTE DNO
PANTALEONE CONSVLI
QVI ILLE FIERI IVSSIT.

Ultra errores Linguae Latinae, patulus ille est numeri designantis Pontificem, cum anno 1070. non regnaret Alexander IV. sed Alexander II. nec dici potest in numeri characteribus errorem esse, cum iste ad longum literis expressus sit. Procul dubio est Alexander II. qui vivebat eodem anno 1070. Alexander verò IV. floruit anno 1254. atque ita neutiquam huic Pontifici attribui potest. Imò notandum, quòd nomen ILDEPRANDI, Monachi & Archidiaconi in eisdem valvis expressum est, quem pro certo habeo fuisse Hildeprandum illum, qui primò Monachus fuit Cluniacensis, postea Subdiaconus S. R. E. deinde Archidiaconus, demum Romanus Pontifex, sub nomine Gregorii VII. cujus egregia, ac præclara facinora plures scriptores enarrant.

Licet ad prototypi formam, è valvis æneis, characteribus incis, transcriberim hanc inscriptionem; subaudio mihi objici Baronium ad an. 1070. aliter eam referre; nempe non *Alexandrum quartum* sed *secundum* scripsisse. Cui objectioni respondeo, me propriis oculis illam vidisse, ac fideliter transcripsisse, & ita etiam illam referre P. Margarinum in suis Inscriptionibus antiquis Basilicæ S. Pauli pag. 2. nu. 8. & Pompejum Ugonium in Historia Stationum Romæ pag. 235. Quòd autem Baronius aliter ediderit, excusandus est, quia in texenda Historia occupatus, non potuit omnia oculariter videre, sed Amanuenses mittebat; quare existimavit illam corruptam fuisse, & absque ulteriori indagatione, illam correxit, non solum in hac voce, sed in omnibus aliis.

Hanc S. Pauli valvarum descriptionem

nem, non injucundam Lectori fuisse, existimamus, tum propter figurarum diversitatem, tum etiam propter eruditionem in illis contentam, quare rem gratam facturos putamus, si similes aliarum Ecclesiarum valvas consueto more narremus.

C A P U T V.

De æneis Valvis in Vaticana Basilica nunc extantibus.

NOSTRÆ intentionis est, ut jam demonstravimus, vetera Ecclesiarum monimenta in lucem revocare; quamobrem inter alia, nonnulla antiqua hieroglyphica in Ecclesiarum Januis adhuc extantia, ac duas etiam Januas, nec non valvas æneas, quæ in D. Pauli Basilica adhuc cernuntur, ostendimus, & descripsimus. Proprium erit etiam hîc, si alias æneas valvas Vaticanæ Basilicæ referamus, quæ licet longam annorum non redoleant feriem, redolent tamen quid regium, & magnificum, tum propter earum magnitudinem, tum etiam ob cælaturam, sacrasque historias in eisdem anaglyphico opere expressas. Utinam adhuc superessent. Illæ valvæ argenteæ à SS. Pontifice Honorio hujus nominis I. qui floruit anno 626. constructæ; de quibus Bibliothecarius in ipsius Pontificis Vita sic scribit. *Hic temporibus suis multa bona fecit. Hic eruditum Clerum temporibus suis, renovavit omnem familiam B. Petri Apostoli, & investivit Confessionem B. Petri ex argento puro, quod pensat libras centum octuaginta & septem. Investivit regias januas in ingressu Ecclesiæ majores, quæ appellantur medianæ, ex*

argento, quæ pensant libras noningentas septuaginta quinque &c.

Has pretiosas valvas mirâ magnificentia, ac liberalitate à tanto Pontifice factas inexplibilis Saracenorum avaritia anno 846. diripuit: quare Beatissimus Præsul Leo Papa IV. easdem paullò post direptionem pristino splendori restituit, ut narrat idem Scriptor, videlicet: *Ipse insignis Præsulque præcipuus, cum innumera summi decoris opera in Basilica B. Petri Cæli Clavigeri perfecisset, portas quas destruxerat Saracena progenies, argentoque nudarat, erexit, multisque argenteis Tabulis lucifluis, salutiferisque historiis sculptis decoravit, & in meliorem speciem, quam pridem fuerant, reparavit, ut omnes qui in eandem Basilicam ingredi volunt, laudes Deo omnipotenti, sanctoque suo Præsulatui referant, & exposcant, ut multa annorum suæ vitæ curricula extendantur, qui tanti fulgoris opere, tantoque pulchritudinis pondere, aulam Dei argento pensant. Libras septuaginta, ornavit. Hæ etiam valvæ periære, cum nil sub Sole sit, quod temporis ingluvies non devoret: quomodo autem perierint, ignoratur, sed non abs re conjectandum est, argenteas laminas, quibus valvæ ipsæ fuerant investitæ, paullisper temporis progressu ablatas fuissæ: unde san. memoriæ Eugenius IV. denuò has æneas valvas; quæ nunc visuntur, construi fecit; & licet antiquas in metalli prætiositate non excedant, excellunt tamen, (ni fallor) in cælaturis, cum posteriora sæcula, Leonina in similibus operibus superaverint, ut pluribus exemplis demonstrari potest, quæ brevitati consulendo omittuntur. Earundem valva-*

rum altitudo est palmorum 33. latitudo verò 16. $\frac{1}{4}$. Turrigius antiquarum rerum Vaticanæ Basilicæ diligentissimus Scriptor, in suis *Cryptis Vaticanis*. pag. 155. præfatas æneas valvas ab Antonio Philarete Florentino elaboratas fuisse asserit; in quarum fabrica ipse Antonius duodecim annorum spatium insumpsit. Occasione autem constructionis novæ Basilicæ à sancto mem. Paulo V. factæ, ab eodem Pont. restauratas fuisse legitur in ipsarum valvarum fastigio. Has valvas (ut diximus) jussu Eugenii IV. fabrefactas testabantur carmina, in eis, aut propè eas expressa, quæ carmina celebris Onuphrius Panvinius *de Septem Urbis Ecclesiis*. pag. 37. sic refert:

Ut Græci, Armeni, Aethiopes, hinc aspice ut ipsam

Romanam amplexa est Gens Jacobina Fidem.

Sunt hæc Eugenii monumenta illustria Quarti,

Excelsi hinc animi sunt monumenta sui.

Earundem valvarum iconem, prout ad præfens sunt, in Tab. XIX. expono, ut eam contemplando, curiositati tuæ, benigne Lector, plenius satisfacere possis, ac pro majori in eisdem valvis expressarum Figurarum intelligentiâ, sequentes notas exponimus.

1. Numerus insignia Gentilitia Eugenii IV. Summi Pontificis exprimit.

2. Duas claves, itidem Romani Pontificis Insignia, demonstrat, nempe utramque Potestatem, à Deo Romano Pontifici ligandi, atque solvendi, concessam.

3. Salvatoris Imaginem repræsentat, ut ipsa epigraphe ostendit.

4. Itidem effigiem Beatissimæ Virginis Mariæ exprimit; ad cujus pedes legitur Salutatio Angelica, *Ave Maria gratia plena.*

5. 6. In hac areola hos numeros 5. 6. continente, Imperatoris Palæologi Ferrariam, pro unione Græcorum cum Latinis, accessus ostenditur. Hanc Historiam refert Raynaldus in suis Annalibus Ecclesiasticis ad annum 1438. num. 6. & 7. Anaglyphicum igitur opus sub num. 5. expressum, Pontificiæ navis, sive potius triremis, Imperatoris à Venetis litoribus discessus, ac in Ferrariense litus appulsus exprimitur, qui accidit die 8. Martii præmemorati anni. In num. 6. Eugenius IV. Summus Pontifex Papaliam redimitus, ac sedens, dexteramque Imperatori, nudato capite, altero genu provoluto, porrigens, cernitur.

7. 8. Altera areola hos numeros 7. 8. comprehendens, prosequitur easdem actiones Imperatoris Græci demonstrare: sub num. 7. ostenditur Sessio publica œcumenici Concilii Florentini habita die 6. Julii anno 1439. in qua interfuerunt idem Eugenius IV. Summus Pontifex, & Imperator Constantinopolitanus Joannes Palæologus; in eademque Sessione decretum fuit fidei Symbolum à Juliano Cæsarino Presbytero Cardinale Tit. S. Sabinæ, & à Bessarione Archiepiscopo Niceno. Num. 8. repræsentat Imperatoris à Florentia discessum, Venetias, ac Constantinopolim versum. Has Figuras in præfatis quatuor numeris expressas, in majori forma ostendit Petrus Lambecius in Sua Bibliotheca Cæsarea tom. 8. pag. 504. Itidem Macrobius unicam tantum refert, illam videlicet sub num. 7. occasione vocis

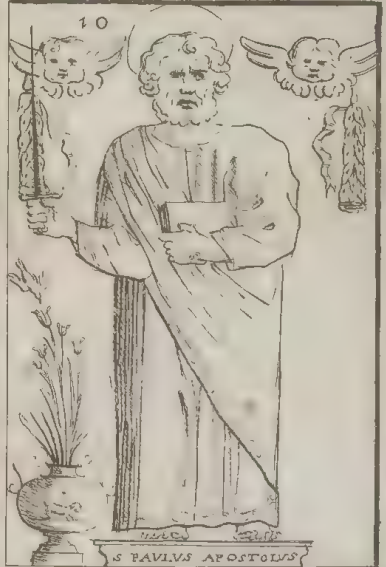
Caly-

PAVLVS.V
PONT. MAX.

SALVAT. MVNDI

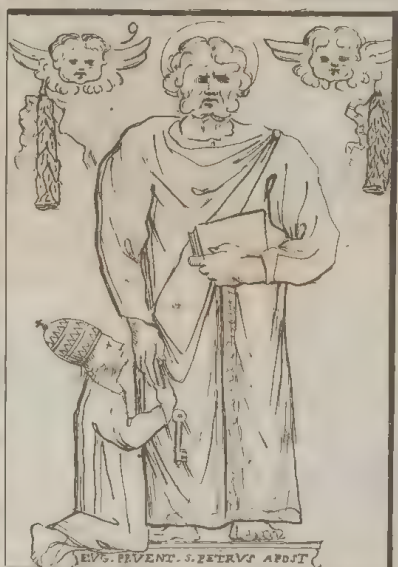
S. PAVLVS APOSTOLVS

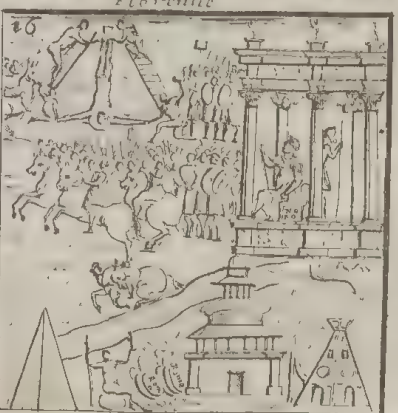
T.XIX
RESTAVRAVITA
PONTIFICA.XV

AUE MAR. CRAT. PERNI

EVG. EVENT. S. PETERVS APOST.

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS}
CROATICA

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS}
CROATICA

Calyptra, quam diadematis genus esse declarat, panno purpureo, & auro intextam, sursumque vergi, ac ad Pyramidem superficie fundi.

9. Hic locus Figuram D. Petri Apostolorum Principis stantis exprimit, qui dexteram Eugenio IV. genuflexo, ac deosculanti porrigit, quasi tradens eidem Pontifici Claves: sinistra librum, scilicet Euangeliorum, tenet.

10. S. Paulus expressus est in hac area, qui dextra enssem, sinistra itidem librum tenet. Ad pedes vas est, per quod representari vas illud puto, quod in Sacra Scriptura, Act. Apost. c. 9. 15. exprimitur, ubi Dominus dixit Ananiæ. *Vade, quoniam vas electionis est mihi iste.* Quem locum exponit S. Isidorus Pelusiota lib. 4. Epistolâ ad Arsenuphium Lectorem sub num. 80, scilicet, *Vas electionis, idest: electum mihi est iste.*

11. 12. Parallelogrammum hoc divisum est in duas partes. In 1. signata n. 11. ingressus Legatorum Æthiopum Urbem Romam anno 1441. exprimitur, quorum primarius Andreas S. Antonii Abbas: miserat enim Eugenius ad illos, nempe ad Jacobitas Orientales, Albertum Minoritam, ut eosdem à schismate revocaret, & ad Catholicâ, Romanâque Ecclesiæ unionem reduceret; qui egregiè navatâ operâ ob munus perfunctum, Legatos ad Pontificem pro hac unionem impetranda ut mitterent, induxit, qui ad Flórentinum Concilium convenerunt, & in Congregatione habita die 21. Augusti ejusdem anni, in qua interfuerunt Pontifex, ac Cardinales, aliique Magistri & Doctores, idem Abbas comparuit, & in Syriaco idiomate;

quod etiam in Latinum translatum fuerat, sui adventus causas, quarum præcipua erat præfata Unio Æthiopum Jacobitarum cum Ecclesia Romana, exposuit. Quare hujusmodi petitioni benignè assensit Eugenius Pontifex, ut in 2. sub n. 12. exprimitur in quo visitur Papa sedens, qui fidei formulam tradit eidem Abbati. Historiæ seriem invenies apud laudatum Raynaldum ad annum 1441. num. 1. & seqq. Ambas has Icones separatim in ampliori forma expressas invenies etiam apud dictum Lambecium loco citato post pag. 504.

Procedamus modò ad alterum Parallelogrammum, quod in tres dividimus sectiones: in prima enim sub num. 13. nî fallimur, designantur duo Legati missi ex parte duarum Nationum, nempe Chaldæorum, & Maronitarum, ad Pontificem Eugenium, qui Sanctissimus, & Beatissimus Pontifex, cum de cunctarum animarum salute valde esset sollicitus, jam ante, in Cyprum Andreâ Archiepiscopum Colocensem miserat, ut ad Orthodoxæ fidei puritatem illas Nationes reduceret; quare ii, qui Nestorii hæresi eousque imbuti fuerant, vel Macarii impietatem secuti, easdem hæreses, suadente ipso Andreâ Archiepiscopo, abjurare decreverunt. Quare Timotheum Chaldæorum Metropolitam, & Eliam Episcopum Maronitarum, ad profitendam omnium nomine, coram Romano Pontifice Catholicam Fidem, illique ritè ac demissè obedientiam præstandam, designarunt. Legationem suscepit Timotheus, Elias verò suo nomine Isaac delegavit: ambo ii in Romanam Urbem, ubi tunc Eugenius degebat, equitantes ingressi, desi-

designatur, sub num. 1. In num. 15. iidem exprimuntur, qui ad pedes Romani Pontificis provoluti, in publica Sessione, nempe 33. Laterani habitâ, omnibus honoribus, ac privilegiis, quibus alii Catholici fruuntur, affecti fuere. Num. 14. eorundem ab Urbe discessum denotare autumo. Hæc, quæ retulimus, narrat laudatus Raynaldus ad annum 1445. num. 20. & seqq.

16. In hoc quadrato Beati Petri Apostolorum Principis Crucifixio in Monte Janiculo demonstratur. Vifitur enim in Throno sedens impius Nero Imperator, Apostoli Crucifixioni altans, prout etiam innumera Populi multitudo. Cernitur etiam Tyberis fluvius, prope quem est Hadriana moles; & iuxta eam Pyramis, quæ nunc est demolita; in qua olim Scipionem Africanum sepultum fuisse fama est; quam etiam in ampliori forma infra Cap. XIX. ubi *de Sepulchrorum formis* sermo erit, in Tab. XL. Fig. 4. referemus. Procul ab Hadriana mole cernitur alia Pyramis, quæ pro illa, quæ est ad portam trigeminam expressa est: & non sine consilio ambæ hæ Pyramides fuerunt anaglyphicè exculptæ, sed datâ operâ, ad denotandum ejusdem Apostoli crucifixionem, quam inter duas metas, scilicet inter duas Pyramides, secutam fuisse narrat, antiquorum Scriptorum auctoritate, Torrigius in suis Cryptis Vaticanis pag. 194. Non ignoro D. Petri martyrium Romæ passi ab aliquibus Heterodoxis in dubium revocari; sed vide quæ eruditè, & copiosè scripsit Franciscus Maria Florentinus in suo Martyrologio Lucensi ad diem 29. Junii.

17. In hoc itidem Quadrato exprimitur S. Pauli ad Aquas Salvias decollatio, præsidente eodem Imperatore.

C A P U T V I.

De antiquis Valvis æneis Primatialis Ecclesiæ Pisarum.

PISARVM Urbem inter Italiæ nobilissimas jure connumerari, nemo est qui ambigat. Nam si vetustatem ejus inspiciam, Romanorum colonia fuit; si belli decora, sæculis antea actis adeò floruit, ut tercentum triremium Classem instituerit. Nec in spiritualibus minori honore refulget, cum Corsicæ Metropolis, Sardiniaque Primas; ac mirandis quibusdam tam sacris, quam profanis ædificiis, eorumque ornamentis, conspicua adhuc sit. Ex iis autem illas maximas ex ære Valvas, propriæ Metropolitanæ Ecclesiæ, huic operi nostro tribuit, quarum exemplar nobilis Vir Abbas Gaspar del Torto, dignissimus ejus Urbis Patritius, officiosè nobis exhibuit, qui eas tum propter cælaturam, seu potius anaglyphicum opus, tum etiam ob varias Figuras sacram historiam repræsentantes, inter vetera sacra monimenta adscribendas esse censuimus. Verùm antequam ad illarum descriptionem deveniamus, quo tempore conflatae fuerint demonstrare, operæ pretium esset; sed cum id penitus ignoretur, filere cogimur. Scimus tamen non in eadem Urbe constructas, sed aliunde adductas fuisse; at ex Hierosolymis ne, vel potius ex Insulis Balearibus, à Pisanis sub sæculo XII. subactis, incertum est: Attamen

BIBLIOTHECA
VNI
CRACOVENSIS

Y

AE C mcelv mce elū

V

Q

M

H

D

AA

T

P

L

G

C

X **TAB XX**

SSS DDSSABOT
PLENSVCE LEE
RRAGVRAOZARA
B P D C OE

S

O

K

F

B

Z

R

N

E

A

men hanc opinionem, ultra peranti-
quam in eadem Urbe traditionem,
confirmat recens Annalium Pisano-
rum Scriptor Paulus Tronci pag. 56.
ubi eam victoriam relatam enarrat
anno 1117. ac inter alia opima spolia,
manubiasque à victis hostibus repor-
tatas, duas fuisse columnas porphyre-
ticas, & quasdam valvas æneas asserit,
quas Metropolitanæ Ecclesiæ Pifa-
rum dono sacrarunt. Has autem, qua-
rum exemplar ob oculos ponitur, eas
esse ambigendum non est, tum si cæ-
laturæ genus inspicias, tum etiam si
barbaras voces in eisdem insculptas
legas, ut infra clariùs apparebit.

Hic verò Lectorem monitum cu-
pio, quòd æris incisor in incidendo,
exemplaris perturbavit ordinem, ea
enim quæ sunt ad dexteram, posuit
ad sinistram, & è contra. Ego igitur
genuinum sacræ Historiæ ordi-
nem sequens, initium sumam ab infi-
ma areola dextri lateris, literâ A.
designatâ, in qua exprimitur Annun-
ciatio B. Mariæ Virginis, ut Figuræ,
& ipsa Epigraphe AVE MARIA
GRATIA PLENA, satis ostendunt.

B. Clarum æquè, ac superius est
hoc Mysterium, quo Visitatio Beatæ
Mariæ, & occursum Elisabeth, atque
adèò utriusque salutatio exhibetur.
Inscriptio tamen barbara, & obscura
est, nempe SLA LISABE, quæ vox
SLA. *Salutatio*, vel *Sancta* exponi
debet.

C. In tertia hac area signata lit. C.
Nativitas Christi Domini exprimitur.
Visitur Mons, ac super eum oves,
atque Pastores, nec non duo Angeli,
Domini Nativitatem Pastoribus an-
nunciantes: subtus verò Maria Virgo,
veluti in antro, per quod Præsepe re-

præsentatur. In eo etiam nonnullæ
Figuræ sunt, quæ nisi superioribus,
atque ipso Tabulæ huiusce titulo do-
ceremur, quid indicarent, arguere
nullo unquam pacto possemus.

D. Vides in hoc quarto locula-
mento tres Magos, qui magnâ homi-
num, servorum scilicet multitudine,
sarcinis onustâ, comitante, ad Jesum
Puerum adorandum accedunt. Quod
fusè narrat Matthæus cap. 2. 2. & seqq.

E. Habes in hac area Christi Pue-
ri præsentationem in Templo, quam
S. Lucas cap. 2. 27. sic tradit: *Et cum
inducerent Puerum Jesum parentes ejus,
ut facerent secundum consuetudinem
legis pro eo: & ipse accepit eum in ulnas
suas, & benedixit Deum, & dixit:
Nunc dimittis servum tuum Domine,
secundum verbum tuum in pace, &c.*

F. Epigraphe est: F V G A I N
EGIPTVP. quum scilicet Angelus ap-
paruit in somnis Ioseph, & dixit ei:
*Surge, & accipe Puerum, & Matrem
ejus, & fuge in Aegyptum:* teste Matth.
cap. 2. 13.

G. Paucis hisce Figuris immanif-
sima puerorum strages exhibetur,
quam habes apud Matthæum c. 2. 16.
sub hæc verba: *Tunc Herodes videns
quoniam illusum esset à Magis, iratus
est valde, & mittens occidit omnes
pueros, qui erant in Bethlehem, & in
omnibus finibus ejus à bimatu, & infra,
secundum tempus, quod exquisierat à
Magis. &c.*

H. In hac Tabula Christi Jesu
Baptismus in Jordane, Joanne Mini-
stro, & duobus Angelis in obsequium,
famulatumque astantibus, perspicuus
est. Inscriptio: BAPTIZAT.

I. Magna hîc premerer obscuri-
tate, nisi ipsa Inscriptio TEMPTAT-
ADA-

ADABOLO, hoc mihi Hieroglyphicum explicaret. Sedet hic suprapetram Christus, in alia verò, sed humiliori, stat Diabolus, alas uti Angelus gerens. Penè hunc duæ columnæ consurgunt, quas ferrum, sive quid aliud connectit, atque inde è medio lampas pendet. Columnis imminet arcus, eique constructio quædam incumbit, qua fortè Templum significatur, ut habemus apud Matthæum cap. 4. 5. *Tunc assumpsit eum Diabolus in sanctam Civitatem, & statuit eum super pinnaculum Templi.*

K. In hoc decimo loculamento lit. K. signato, Transfiguratio Domini repræsentatur, ut ipsa, licèt rudis inscriptio, sat indicat. Mysterium hoc Euangelista Matthæus cap. 17. 1. & seqq. sic prosequitur: *Et post dies sex assumit Jesus Petrum, & Jacobum, & Joannem Fratrem ejus, & ducit illos in montem excelsum seorsum: & transfiguratus est ante eos, & resplenduit facies ejus sicut Sol: vestimenta autem ejus facta sunt alba sicut nix. Et ecce apparuerunt illis Moyses, & Elias cum eo loquentes.*

L. Lazarum à Christo resuscitatum hic habes, quod quidem ex Figurarum obscuritate, nisi ipsa epigraphe docuisset, ignoraremus. Bis ibi Lazarus repræsentatur: Primò quum in sepulchro jacebat, quod inter duas columnas situm est; lapide, qui os sepulchri occludebat, aliquantulum ab eodem amoto. Secundò: tumulo egressus, ad pedes Domini eum vocantis accurrit: supra columnas quid, veluti moenianum attollitur, unde tres viri miraculum admirantur. Inscriptio autem est: DE LAZAR. idest: Miraculum de Lazaro resuscitato.

M. Palmarum festivitas hic designatur, quam sacer Euangelista Matth. cap. 21. sic tradit: *Euntes autem Discipuli fecerunt sicut præcepit illis Jesus, & adduxerunt asinam, & pulum: & imposuerunt super eos vestimenta sua: & eum desuper sedere fecerunt. Plurima autem Turba straverunt vestimenta sua in via, alii autem cædebant ramos de arboribus, & sternerant in via. Turbæ autem quæ præcedebant, & quæ sequebantur, clamabant, dicentes: Hosanna filio David, &c.*

N. In decimatertia areola lit. N. signata, ut ex literis LAVATIO PEDV. (quarum postrema aliam, videlicet M. addas, necesse est, ut pedum sonet) Christus pedes Apostolorum lavat: stat enim tanquam altercans, ante Petrum sedentem, cui proxima est pelvis; & à tergo sunt alii Apostoli: supra Christum quiddam, veluti Luna dimidiata, dependet, quo nihil aliud, nisi duas lucernas denotari pro certo habeo.

O. Nisi ex inscriptione, quid unquam indicent Figuræ in hac areola contentæ edocerer, divinari certè non possem: Inscriptio autem est: CENA DOMINI.

P. Infandum in hoc loculamento Judæ proditoris crimen exprimitur, qui ut ait Joannes cap. 18. 3, & 12. cum accepisset cohortem, & à Pontificibus, & Phariseis Ministros, ivit ad Jesum cum lanternis, & facibus, & armis. Cohors autem & Tribunus, & Ministri Judæorum comprehenderunt Jesum, & ligaverunt eum, & adduxerunt eum ad Annam.

Q. Quadratum hoc nullâ omnino eget explicatione. Visitur enim ibi Christus Cruci affixus, prope Crucem

à sinistris Beatissima VIRGO in lachrymas gemitusque soluta: duæ aliæ Figuræ à dextris, totidemque in aëre Angeli, qui omnes tum Magistri, tum Creatoris sui acerbissimum funus commiserantur.

R. In decimo septimo ac lit. R. legitur DESPOLIATIO INFER. scilicet *inferorum*. Exprimiturque sat luculenter articulus Symboli Apostolici, *Descendit ad inferos*. Quem B. Bruno Herbipolensis Episcopus sic exponit. *Descendit ad inferna, tertiâ die resurrexit à mortuis: & manente corpore in sepulchro anima ejus ad inferna descendit: de quo inferno SS. Patriarchas, scilicet, Abraam, Isaac, & Jacob, & SS. Prophetas Esaiam, Jeremiam, & reliquos - & cæteros omnes, quos elegit, misericorditer liberavit, & tertiâ die victor resurrexit*. Vistur enim in medio Christus sinistrâ manu Crucem, quasi victoriæ trophæum ferens: dexteram verò quibusdam porrigens, quos ex antro sive spelunca deducit. Ad ejus pedes quidam prostratus jacet, quo fortasse artifex animas antiquorum Patrum in inferis quiescentes significavit. A tergo Christi Domini stant aliæ animæ jam eductæ, atque è feralibus mortis claustris liberatæ, prout indicat arbor Palmæ, quæ Victoriæ symbolum est.

S. In Decimo octavo quadrato & lit. S. Christi sepulchrum est, ut ex inscriptione: quo in sepulchro Angelus sedet, & Mariæ ad illud accedunt, ut narrat Evangelista Matthæus cap. 28. duas tantum nominans; scilicet Mariam Magdalenam, & alteram Mariam. Hic tamen artifex in SacraScripturaparum versatus, tertiam

addidit, & ad basim sepulchri milites dormientes expressit.

T. Habes in hac area Christi Domini Ascensionem, tum ex literis AS. quæ legi debent *Ascensio*; cum ex Figuris, quarum quidem sex à dextris sunt, quinque à sinistris, & una in medio; denotantque undecim Apostolos cum MARIA Matre Jesu; ubi notandum duodecimum Apostolum consultò omisum, cum Judas mortuus esset, Matthias verò nondum electus: super MARIAM Virginem Christus attollitur, & in cælum ascendit nube quadam elyphis, idest ovalis formæ, obvolutus, brachiis pectori admotis, & hinc inde duobus Angelis famulantibus, ac veluti nubem ferentibus. Quæ quidem omnia desumpta sunt ex cap. 1. 9. Actuum Apostolorum, ubi sic: *Et cum hæc dixisset, videntibus illis levatus est, & nubes suscepit eum ab oculis eorum*. Verum alia quædam quæ in eodem cap. non habentur, solertia pictoris expressit. Quare ne alicui dubium pariant, ad trutinam revocanda sunt.

Primum est in medio Apostolorum Virginem à pictore positam esse; attamen illi favere dices Lorinum, qui in notis ad dictum cap. & versiculum, præter Apostolos, gloriosissimam Matrem Domini, & alios Discipulos interfuisse testatur, idque nonnullis Patrum sententiis comprobatur. Præter à Lorino allatos, huic sententiæ favent Gaspar Sanctius, & Ludovicus de Ponte in meditat. *de Ascensione*.

Objici enim potest, JESUM non raptum, non translatum, non Angeli adminiculo, sed propriâ virtute subnixum, non gradientem, sed simul totum elevatum, in cælos super nubem

ascendisse. Qua de re malè in hac nostra Figura duo Angeli, qui nubem elevant, adjecti sunt. Hoc tamen Sacrae Scripturae, ac Patrum sententiis non repugnat, si D. Augustini Ecclesiae Doctoris iudicium expendamus. Ipse enim Serm. 176. *Super excelsa ergo Caeli* (inquit) *terrenum corpus imponitur, ossa intra sepulchri angustias paullo ante conclusa, Angelorum cœtibus inferuntur: in gremium immortalitatis mortalis natura transfunditur.* Et inde: *Dum audis elevatum, agnosce militiae caelestis obsequium.* Et eundem S. Scripturae, & Patrum sensibus Angeli apppositi non repugnant, quos cum eodem S. Augustino in obsequium Christi Domini affuisse credendum est. Quodd autem nubem, attollere, & elevare videntur, id Pictoris inscitiae tribuendum.

V. Multa verò de sacro hoc Mysterio dicenda essent, nisi me ab initio proposita compendiosa narratio, atque ipsius materiae gravitas ab hoc revocarent. Aliqua tamen cogimur prolixiori calamo prosequi; nam hac de re non una eademque antiquorum Patrum opinio est: sed an Beatissima Virgo unà cum corpore assumpta fuerit, nec ne, secum dissentiant.

Eruditissimus, imò Ecclesiasticae Historiae, & eruditionis parens Baronius, in notis Martirologii, ad diem 15. Augusti, plures tam Græcos, quam Latinos Patres adducit, qui de hac Assumptione B. Dei Genitricis MARIE tractarunt: concludit demum, Dei Ecclesiam in eam partem propensiorum videri, ut unà cum carne in cælum assumpta fuerit; nam in hujus diei celebritate illas SS. Patrum Homilias legendas proposuit, quibus eadem

de ejus Assumptione firmanantur. Quæ quidem sententia cum plurimorum Theologorum auctoritate, tum etiam cōmuni Fidelium consensu probata, ac recepta jam est. Baronium sequitur Raynaudus in sua *Diptycha Mariana* puncto 10. ubi fusiùs quæstionem tractat. Hanc Beatissimæ Virginis Assumptionem nonnulli *Transitum*, seu *Dormitionem*, alii aliis vocibus, appellarunt, ut videre est apud nuperum Scriptorem Petrum Lambecium in Sua Bibliotheca Cæsarea tom. VIII. pag. 129. quæ omnia eruditè collegit R. D. Claudius Joly Canonicus inclytæ Metropolitanæ Ecclesiæ Parisiensis. Hæc autem ideo præmittenda esse putavi, ut ea quæ infra referam clariùs innotescant.

Petrus de Natalibus in suo Catalogo Sanctorum lib. 7. cap. 65. de Sanctis in Mense Augusti occurrentibus, celebrem hanc festivitatem facundè prosequitur, cujus narrationis particulam, quæ Figuras nostras potissimum respicit, ad earundem explanationem adjiciam, cum reliqua apud præcitatos Auctores videri possint. Cum igitur (inquit Petrus) *die quadam cor Virginis in filii desiderium vehementer esset accensum, ita ut in lachrymas prorumperet abundanter, Gabriel Angelus eidem cum lumine astitit, eamque reverenter salutavit, ac eidem ex parte ejus filii dixit, quod post triduum esset à carne migratura, & cum Christo perpetuò regnatura. Ratum quoque palmæ eidem de Paradiso allatum præsentavit, quem ante ejus feretrum portari mandavit. Virgo autem de Nuncio læta, Deo gratias egit, & duas petitiones ab Angelo postulavit. Primò, ut filii ejus fratres omnes*
Apo-

*Apostoli ad ipsam pariter congregantur; quibus presentibus spiritum Deo redderet, & omnes sibi sepultura officium exhiberent: secundo, ut cum Spiritum emitteret, malignum Sathanam non videret. Porro hæc quæ in Petro legis, vides in nostro Iconismo, ubi Gabriel Angelus è cælo descendit, manu aliquid ferens, quod fortè palma est. Colloqui etiam cum proxima Figura videtur, quæ brachia protendit, ac procul dubio Beatissimam Virginem aliqua ab Angelo postulantem significat. Inferius feretrum est, quod nonnulli circumstant, denotatque ipsius Virginis Dormitionem, & Apostolos circumstantes, ac laudes Mariæ canentes. Literæ verò M. G. S. M. si divinari fas est, sic leguntur: *Mariæ Gabriel significat Mortem*. Id est transitum ex hoc mundo; verum in hac narratione certi aliquid affirmare non audeo, Figuras tantummodò explicasse contentus.*

X. His explicatis, remanent quatuor anguli, in quorum primo ad dexteram inspicientium superioris partis, signato lit. X. visitur Christus in Throno sedens, ac benedictionē impartiens cum tribus Angelis ad dexteram, totidemque ad sinistram, ipsum venerantibus. Legitur ex utraque parte hymnus Angelicus, qui & *Trisagios* appellatur, ab Apostolis institutus, & à B. Pontifice Sixto I. stabilitus, videlicet: *Sanctus, Sanctus, Sanctus, Dominus Deus Sabaoth; pleni sunt Cæli & Terra gloriâ tuâ, Osanna, benedictus qui venit*. Quæ ultima verba Angelorum alis obducta sunt. Et ad Christi capitis latera: *Ego lux Mundi*, legitur.

Y. In angulo ad sinistram lit. Y. signato Assumptio B. Mariæ Virginis

exhibetur; quod quidem Mysterium me, nisi ipsæ literæ indicarent, lateret omnino. In medio hujus loculamenti conspicua est Beatissima Virgo, veluti in quodam Throno sedens. Ad dexteram duo Angeli cum duabus arboribus, totidemque ad sinistram, ac desuper Titulus: *ASVNTA EST IN CELV. IN CELVM*.

Z. In angulo dextero inferiori lit. Z. signato, sex veteris legis Prophetæ representantur, ut ex nominibus supra positis. Media etiam inter unum & alterum Palmæ arbor assurgit, quam semper in picturis apponere Christi Fideles consuevere; nam penes ipsos pro hieroglyphico, ut alibi jam dictum est; habebatur. Qua ex animadversione colligimus, has valvas longè ante millesimum conflatas fuisse. Et licet in exemplari nomina sint expressa, nihilominus cum lectu perdifficilia, nonnullaque compendiosè incisa sint, hic ea repetere non incongruum existimo. Hæc igitur sunt: *AMOS PROPHETA, SOPHONIAS PROPHETA, ZACARIAS PROPHETA, JOHEL PROPHETA, MICHEAS PROPHETA*. Sexti verò nomen deest.

A A. In sinistro inferiori angulo lit. A A. signato prout in opposita parte, sunt sex Figure cum totidem arboribus, quæ Figure antiquos Prophetas referunt, ut ex nominibus supraposis, scilicet: *ABACHVC, JONAS, DANIEL*. reliquorum trium desiderantur.

*De nonnullis ornamentis, quæ erant in
Basilica Siciniana, postea S.
Andree in Barbara
appellatâ.*

OMNIBVS in architectura vel leviter versatis notum est, Architectos consuevisse publica ædificia devictorum hostium Figuris ornare. Docet hoc ipse Vitruvius, artis illius princeps lib. 1. cap. 1. ubi pro columnis erecta fuisse, ait, marmorea simulacra, quæ Matronas Caryathides in servitutem redactas repræsentarent: similiterque debellatorum Persarum statuis à Lacedæmoniis victoribus porticus exornatas. Qui mos inde ad Romanos transiit, itaut Arcus Triumphales Figuris hostium subactorum, ac spoliis insignirentur, ut eorum nonnulli Romæ adhuc stantes fidem faciunt. Imò prædictus mos adeò invaluit, ut non in Arcubus modò, sed etiam in Basilicis ad parietum ornatum ac decus, cum penè omni triumphî pompâ triumphantium victorum imagines ponerentur.

Hæc omnia evidentissimè colliges è sequentibus Tabulis, extantibus olim in Basilicæ Sicinianæ parietibus, sive in Ecclesiâ S. Andree in Barbara, de qua infra cap. XXVII. fusiùs dicemus.

Libet igitur hic eas Tabulas plurimâ eruditione refertas, operosiùs contemplari, & historias, quæ in illis cælatae sunt, exponere.

Prima Tabula, quæ est in ordine XXI. adeò ornata est, ut in ea desiderari nihil possit, cum nonnullæ in ea contentæ areolæ historiis insignitæ sint; licèt aliæ areolæ historiis careant,

quas temporum ingluvies partim devoravit; partim verò lapsas in alium usum convertit, ut infra demonstrabimus.

Harum autem trium prima, quæ Figurâ 1. repræsentatur, triumphalem currum exhibet, quem bini Leones trahunt: sedet super hoc vir dexterâ Imperii sceptro, more triumphantium, innixus. Currum præcedit eques, ipsique pedes quidam præit, ut vides. Diù hæsitanti mihi in huiusmodi Historiæ enodatione, succurrit Plinii senioris locus lib. 8. cap. 16. ubi narrat M. Antonium Triumvirum primum Romæ fuisse, qui Leones sub juga conjunxerit, & currus trahere, coëgerit. Et quidem civili bello, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis, non sine quodam ostento temporum, generosos spiritus jugum, subire illo prodigio compulsos significante: nam quòd ita vectus est cum Mima Cytheride, supra monstra illarum calamitatum fuit. Quæ mea conjectura si admittatur, dubia quædam insurgunt, quibus solutis, historiæ non parva lux afferetur. Primum igitur facit Ciceronis locus in Philippica 2. contra M. Antonium, ubi ait: *Etenim quod unquam in terris tantum flagitium extitisse auditum est? tantam turpitudinem? tantum dedecus? Vehebatur in Effedo Tribunus Plebis: Lictores laureati antecedeabant. Inter quos apertâ lecticâ Mima (idest Cytheris) portabatur; quam ex Oppidis municipales homines honesti obviam, necessariò prodeuntes, non noto illo, & Mimico nomine, sed Volumniam consalutabant: sequebatur Rheda cum Lenonibus, comites nequissimi.*

Hunc Ciceronis locum accuratissimus

Fig. 1.

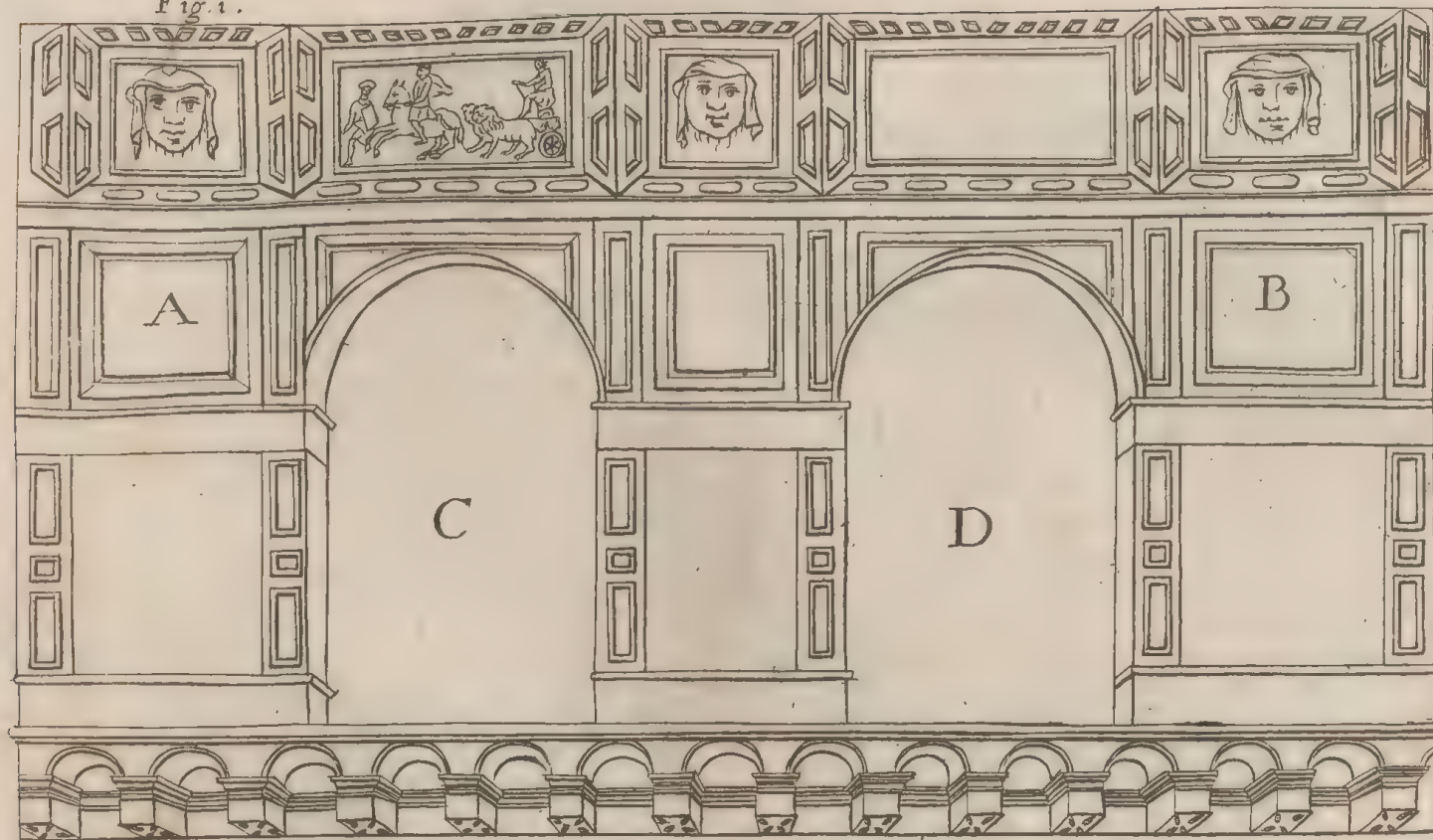

Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

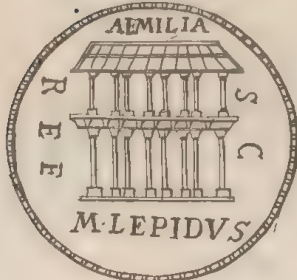

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

BIRUTHED
VIRV. 1811
CROSVILLE

mus Victorius in suis variis lectionibus lib. 16. cap. 3. sic corrigendum putat: *Sequebatur Rheda cum Leonibus*. Contra opinionem Hieronymi Ferrarii, qui maximam sedulitatem in Ciceronis orationibus emendandis adhibuit, ut ipsemet Victorius fatetur, ejusdem Hieronymi orationes adducens.

Secundum dubium est, quod locus Plinii Tulliano non concinit. Nam Plinius narrat Mimam Cytheridem in curru cum Marco Antonio Romæ vectam fuisse: Cicero verò non Romæ, sed per Italiam, non curru, sed lecticâ. Hanc Auctorum discrepantiam benè animadvertit prælaudatus Victorius, additque: *Quod enim Plinius hoc factum narrat ab Antonio, cum dimicatum esset in Pharsalicis campis, quod discrepat ab eo, quod hic à Cicerone, & in Epistola ad Atticum traditur, negligentie illius Scriptoris assignandum puto, qui in temporibus lapsus sit, ut in multis aliis rebus sæpe peccat; & certè major fides Ciceroni habenda est rerum, quæ ipsius ætate factæ sunt, quàm Plinio, qui multis postea seculis vixit*. Pro quo notandum hic obiter, inter Ciceronis, & Plinii obitum centum novendecim annos circiter intercessisse. Nam Cicero occisus fuit ann. 40. ante Christi Nativitatem, Plinius verò in Vesuvii conflagratione decessit anno post Christum natum 79. Verùm vnde digressa est, eò revertatur oratio, paulisper tamen suspensâ meorum dubiorum solutione, quæ ex infradicendis apparebit.

Præcitata Figura demonstrat, ut diximus, M. Antonium curru triumphali vectum, cui eques præcedit, quem Anaxenorem Citharoedum à

Plutarcho in ejusdem M. Antonii vita descriptum, arbitror: consueverat enim illum secum ducere; sic Plutarchus: *Ociosus ipse, & in pace agens, ad pristinam luxuriam revolutus est, & jam circa eum Anaxenor Citharoedus, Xuthus Tibicen, Metrodorus Histrio, chorusque totius Asiæ Musices confluebant &c.* Item Strabo lib. 14. Porro (inquit) *Anaxenorem Citharoedum extulerunt quidem theatra: sed multò magis Antonius, qui eum tributi exactorem è quatuor Urbibus fecit, ac milites stipatores concessit*. Et cum Plinius fortasse ex traditione accepisset, M. Antonium Mimum Citharoedum in triumphum duxisse, putavit illum ex nominis affinitate fuisse Mimam Cytheridem, quod remotissimum à veritate videtur. Duxit enim in triumphum, non Mimam Cytheridem, sed Mimum Citharoedum, non curru vectum, sed equo ante currum, ut nostra Figura exprimit. Porro Mimam Cytheridem, præter Plinium, inveni neminem, qui curru vectam fuisse asserat, sed lecticâ; quod pluribus M. Tullius prosequitur, Antonium objurgans, cujus locus non videtur emendandus, *cum leonibus*, ut vult Victorius; sed in sua puritate relinquendus *cum leonibus comites, nequissimi*. Quod legitimus sensus suadet; nam cujus rei gratiâ epitheton, *nequissimi*? certè leonibus applicari nequit, cum idem denotet, ac *improbi, perfidi, scelesti*, quæ quidem voces ad mores, ac animi pravitatem referuntur: leonibus igitur neutiquam competent, utpotè irrationalibus, utpote brutis. Vltcrius vox *nequissimus* nulli alio præter homini aptatum invenio, imo nec alii aptari posse

posse autumo; & quo pacto leones Antonii *comites* dici unquam poterunt? Siquidem *comites* illi propriè dicuntur, qui aliquem tamquam ducem sequuntur, non verò qui præcedunt, ut leones. Id variis Auctorum testimoniis patet. Valla: *Est (inquit) Comes qui sequitur, & ducem habet.* I. Item apud Labeonem §. *Si quis Virginis ff. De injuriis, & famosis libellis: Comitem accipere debemus eum, qui comitetur eam & sequatur.* Plaut. Merc. 7. 63. *Neque matrem illa satis honestè tuam sequi poterit comes.* Terent. Eunuch. 2. 3. 54. *Comites sequuti scilicet sunt virginem* Ovid. 8. Metam. 5. *Terga sequentes comites.* Vnde ita comitem Labeo definit: *Qui frequentandi cujusque causà, ut sequeretur destinatus, in publico privatoque abductus fuerit.*

Deinde ex orationis contextu id apertè liquet: nam *Lenones* meritò Cicero nominat eos, qui M. Antonium à regia virtutis via avertabant. Sed quinam isti? *Anaxenor Citbarædus, Xuthus Tibicen, Metrodorus Histrio, Chorusque totius Asiæ Musices; Sergius Mimis, Cytharis quidam ex eadem Palestra mulierculam amans, ac denique Scorti, & Mimi, quibus undequaque stipantibus, circumvallatus ubique progrediebatur.*

Mea hæc conjectura duabus aliis fulcitur. Vna est, quòd si secum M. Antonius duxisset in triumphali curru Mimam Cytheridem, procul dubio duxisset etiam Cleopatram Reginam, quam perditè adamabat, quum triumphum Alexandria de Rege Armenia celebravit; idque minori famæ dispendio egisset. Altera, quòd Cicero, M. Antonio infensissimus, oratio-

nem suam ampliasset, ac infandum dixisset, quòd cum triumpharet, *feverioris, militatisque virtutis oblitus, ac mulierosus, meretriculà sibi triumpho sociam adscisceret: nec Cicero nem ignarum dicas, cum id populo inspectante actum fuerit: unde si ea tam graviter amplificavit, quæ per Italiam Antonius gessit, quidnam de gestis ab eodem in Urbe fecisset?* Notandum est etiam, equitantis præcitatum Figuram, stapedes non habere; quibus antiqui carebant.

Secunda Figura satis clara est, cum duplicis rotæ vehiculum à geminis mulabus tractum ostendat. Quale autem huic vehiculo nomen tribuendum sit, hæreo, cum Scriptores varia curribus indiderint, sive à forma, sive etiam retento ipso nomine ab inventoribus indito. De Vehiculis copiosè scripsit Joannes Laurentius, ac postremò Joannes Schefferus.

Seriò tamen opinionibus meis inherendo, videlicet, quòd Figuræ in hac Tabula expressæ M. Antonii Historiam denotent, addo, vehiculum supradictum, Effedum denominandum, de quo Cicero in eodem loco Philippicæ secundæ redarguit M. Antonium verbis supra relatis. Ponderat hunc locum laudatus Schefferus lib. 2. c. 5. atque nescire se ait, cur istiusmodi currus usum Cicero objiciat Antonio. *Num quòd esset peregrinum vehiculum, neque Magistratum publicum deceret? An quod vilius haberetur?* Ex quibus ego paucis satisfacio.

Effedum vehiculi genus erat tam apud Britannos, quàm apud Gallos usitatissimum, duarumque specierum, unius ad bellum, alterius ad iter habendum: utrumque verò tam campe-

stre,

stre, quàm urbanum à Romanis etiam usurpatum. Porro urbana Effeda culta fuisse atque ornata, docet probatque idem Schefferus loco citato; ac propterea de nimio fortasse hujus ornatu ac luxu Cicero M. Antonium redarguit, vel quia tam celebri pompa Mimã Cytheridem secum ducebat.

Ulterius Effedum esse conjicio, ex eo quod M. Antonius tam in Galliis, quàm in Oriente versatus, ab iisdem Nationibus quandam vivendi normam, & genium hauserit. Nam à Gallis Effedum, ab Orientalibus fortè Mulas desumpsit, quæ apud eodem in pretio habebantur, ut scribit Spanhemius in sua dissert. 7. *De usu, & præstantia Numismatum*, occasione Nummi Agrippinæ, in quo ex una facie Agrippinæ caput conspicitur, ex altera Carpentum, ut expono in eadem Tabula Fig. 8. Illud autem idem est cum nostro in 2. Figura expresso, licet unice differat in ornatu, cum simplicissimum illud sit, nostrum cultissimum, quod ut jam diximus, Tullius Antonio objicebat. Ast Nummus iste, quem refert Spanhemius detritus est, & corrosus, cum Figurarum tantum delineationes appareant. Id probatur etiam ex collatione aliorum duorum Numismatũ ejusdem Agrippinæ apud Oiselim. quæ hîc habes Fig. 6. & 7. cum alio simili Nummo Domitillæ ab eodem Oiselio Tab. 98. ubi duo superiora Agrippinæ Numismata reperies: in omnibus his visuntur Carpenta cum ornamentis, diversis tamen è nostro, quæ differentia nominis diversitatem efficere potuit: eamque inter Carpentum, & Effedum nullam, aut saltem minimam fuisse, duco, cum ambo duabus rotis con-

starent, & illorum descriptiones ab Auctoribus allatæ utrique conveniant. Ulterius addo Carpentem nomen non ipsum vehiculum, sed vehiculi partem esse; idque deduco ex leg. 30. *de cursu pub.* in Cod. Theodos. ubi sancitur, nemini licere in Carpentis Rhedarum mensuram excedere mille pondo: quare Carpentum arbitror currum, cui superimposita erat sedes, sive Rheda ubi hodie conspiciamus currus nostrorum Rhedarum, quæ uaria nomina fortitæ sunt, vel à magnitudine, vel à forma, cum Italico idiomate: *Cocchio, Carrozza su le cingie, Carrozza sopra i ferri, Carrozzino, Poltrona, Poltroncina, Stufiglia, Manza*, aliisque id genus vocibus indigentur, ullo sine respectu, ab equis ne, an à mulabus trahantur. Idem puto de Effedis, Carpentis, reliquisque istiusmodi, quæ ceteroqui similia, ornatu dumtaxat, vel perexiguâ sui parte differebant.

Tertia Figura ejusdem Tabulæ Consulem habet, milites alloquentem, quorum unus eidem humanum caput hastili summo infixum, exhibet. Unde non fallar judicio meo, si Consulem illum, Antonium esse asseverem, caput verò super hastam, Ciceronis esse. Nam in Comitibus M. Antonio concionem contra Tullium habente, allatum fuit à satellitibus ipsius caput, quod amputandum mandaverat, ut in Ciceronis ejusdem vita Plutarchus innuit his verbis: *Jugulatus est autem, collum ex lectica protendens, annum ætatis agens sexagesimum & quartum. Caput ejus, & manus, quibus Orationes in Antonium, Philippicas scripserat, jussu hujus amputavit Herennius; quæ cum essent Romam allata, Antonius*

nius, qui tum fortè Comititia habebat, audità re, & visis membris, exclamavit, finitas jam esse proscriptiones; ac pro rostris poni manus, caputque Ciceronis iussit, horrendum Romanis spectaculum. Plura numismata cum similibus allocutionibus ad milites affert Oisellius in Tab. LXXXIX. Paritèr Sebastianus Erizzius in sua quarta editione, in M. Antonio, in Severo, in Antonino Caracalla, ac in Probo.

Tabula XXII. tria continet emblemata, in quorum primo visitur Hippocentaurus clavam sinistrâ tenens, & alas in humeris habens. Quid verò Monstrum hoc denotare possit, ignoro, quanquàm in parietibus præfatæ Basilicæ extitisse certum est. Hujus emblematis exemplar desumpsi ex Codice Vaticanæ Bibliothecæ sub nu. 5407. pag. 100. Quodd similia monstra extiterint inter Scriptores disceptatur. Neutram igitur istarum opinionum tueri volo, licèt affirmativam defendere possem contra malè philosophantem Lucretium, & ejus assecclas: solum hîc indicasse lectori sufficiat Balthasarem Bonifacium Rhodiginum in sua Hist. ludicra lib. 7. cap. 16. 10. Hieronymum Magium lib. 1. miscell. cap. 10. Natalem Comitem lib. 7. cap. 4. qui hujusmodi monstra dari posse arbitrantur.

Secundum emblemata, sive Figura, continet Leopardum, qui Cervum devorat, sed ut in pictura videre est, non modicam illius partem tempus absumpsit.

Tertium continet Leonem, qui Taurum dilacerat; omnia autem ex opere sectili constructa sunt. Campus, qui aream repræsentat, ex Ophite est, sicut etiam delineationes, tractus-

que nigri coloris, quibus hujusmodi belluarum icones, non sine quodam decore, ac venustate variegantur. Quod terram refert, est ex Alabastrite Ægyptio: Taurus verò, & reliquæ Leonis partes, è Pario marmore. Duo hæc emblemata posteriora, pluribus ab hinc annis ipse suis locis affixa vidi, nempe in A. & B. ut in Tab. præcedenti XXI. indicatur; modò autem in duas mensas conversa apud Patres S. Antonii servantur. Hæc tria emblemata etiam ad M. Antonii historiam spectare autumo, cum Fig. 1. Hippocentaurum exprimens, fortè adhuc M. Antonii ab Hercule prosapiam alludere videatur, qui excidium de Centauris sumpsit, quorum in suo Hercule infano sic meminit Euripides V. 1272.

Τυφῶνας ἢ γίγαντες, ἢ τετρασκελεῖς
Κενταυροὶ, πλεῖστ' πολέμων ἐκ δ' ἑνὸς
Typhonas, aut Gigantes, aut Quadru-
pedes

Prælio Centauris referto non confeci?
Ad ferarum spectacula, ludosque in Theatro, occasione triumphi M. Antonii celebratos, revocari possunt.

Diximus in præcedentis Tabulæ explicatione, Figuras areis quadratis sub nu. 1. 2. 3. expressas M. Antonii gesta præferre, idque apertissimè conjectationibus firmare conati sumus. Ejusdem modò Triumviri Historiam in præsentis etiam Tab. XXIII. continuari non levibus argumentis, indiciisque probabimus: utinam tamen Oedipus sim, & à plurimis ambiguitatibus me expediam. Primò itaque Triumphum hîc designari Romani Ducis, in facie currûs captivi, expressi demonstrant, qui manus ante pectus revinctas demittunt; docetq; tum habitus triumphantis, qui sago seu chlamyde, vel

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} CRACOV^{ENSIS}

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} LOND^{ONENSIS}
ORD. LNDIS

paludamento Romano more superinduitur; è cujus humero sinistro subnectitur lateri dextero latus clavus, qui Senatorum insigne erat, tum etiam biga ipsa quâ vehitur: unde illo neminem procul dubio melius repræsentari putaverim, quàm M. Antonium, qui (ut inquit Plutarchus) animi sui impos, & beneficiis quibusdam, seu præstigiis Cleopatrarum captus, omnia perturbatè gerens, in amasiæ oblectamentum, devictis Parthico bello hostibus, Artabazum multis conditionibus, atque promissis ad se pertractum, veluti captivum, Alexandriam in triumphum duxit: de quo triumpho pluribus agens idem Plutarchus, non modicam Romanis offensam M. Antonium irrogasse, ait, utpotè qui ornamentum, majestatemque Patriæ Ægyptiis propter Cleopatram communicaverat. Ad nostram hanc opinionem confirmandam, addamus, si lubet, ejusdem Auctoris verba, quibus M. Antonium adamussim describit: *Inerat (inquit) ei in vultu liberalis dignitas, ac barba non indecens, facies lata, & nasi adun-citas, videbatur masculam oris formam, qualis Herculis pingitur, ac fingitur, exprimere. Rumor verò etiam antiquus tenebat Antonios ab Hercule genus trahere, prognatos ab ejus filio Anteone, quem ille rumorem videbatur, & figurâ corporis, & habitu confirmare; nam quoties in conspectum multitudinis esset proditurus, tunicam ad femur cingulo astringebat, sago denso velabatur, & magno gladio se accingebat. Quæ sanè descriptio nostræ Iconi perfectè consonat: si enim rectè perpendetur, amplum utique vultum præfert, decenti barbâ præ-*

ditum, Herculi que per similem; quòd si habitus qualitas inspectetur, sago virgatum, quod militare, ac Imperatorium insigne esse probat Ferrarius *De re vestiaria*, satis M. Antonium ostendit, qui sago in conspectu Populi uti solebat, & cingulo femori alligato. Demum superest assignare, gladium, quo cingebatur, qui tamen sub tegumento, præcipuè à picturæ studiosis facillimè conspici potest.

Mirificè explicationi, quam de hac Tabula dedimus, suffragantur astantes ex utroque bigæ latere viri, quorum alter alterius caput sinistrâ comprimens, veluti feriturus, malleolum, sive quid simile, dextrâ attollit. Quæ Figuræ nil aliud profectò denotant, nisi humanas victimas occasione triumphis cæsas. Fortè enim M. Antonius tanquam Herculis agnationem ostentaturus, homines obtulit in holocaustum, cum antiquitus crudelissimè, & prorsus infandæ religionis instinctu, humanis hostiis Herculi sacrificaretur ut de Poenis testatur Plinius lib. 36. c. 5.

Notandi itidem in nostro hoc Iconismo duo equi veluti ramulum supra caput habentes, quem nonnulli laureum esse putant, in signum victoriæ; nos tamen potius pictoris libitum, fuisse putamus ex duobus Iconismis Abb. Raphaëlis Fabretti in sua *Columna Trajani*, sive *Tabel. Iliad.* pag. 340. & 238. quæ cum ad manus nostras pervenisset, illam eidem de Domini licentia, cum exemplari ære inciso communicavimus. In illorum primo exponitur vitrea lamella picturâ ornata, ubi quadriga conspicitur, cujus equi non absimili ornatu præditi sunt: in secundo autem occurrit auriga, qui dextrâ coronam, sinistrâ

palnam supra humerum gestat, ceu victor; ejus tamen equi in verticibus nullo lauri signo exornantur. Vnde si conjectare fas est, dicerem, signum illud ex genio Pictoris Struthio-Cameli plumam referre, præcipuum equorum ornatum, quo etiam hodie insigniti ad assequendum brabium in Hippodromum producuntur.

Dispuncta jam superiori Tabellæ parte, quæ adhuc superest, ac hodie visitur ad areolam scalarum supra fenestram, quæ artium respicit Palatii bo:me: Em. Cardinalis de Maximis, antiquitatû amantissimi; nunc verò Em. Nerlii sacrarum eruditionum studiosissimi, *ad quatuor fontes*, ut vulgò dicitur, angulumque constituit, quæ Thermas Diocletianas itur, dextrorsum; quæ verò ad Liberianam Basilicam, sinistrorsum. Reliquum modò est ad inferiores illius reliquias pergere, quarum ornatus ex celebri, eruditoque Cimelio Illustrissimi Domini Equitis Caroli Antonii à Puteo deprompsimus, cui multa Nos debere fatemur.

Licet Figurarum exiguitas, & Ægyptiorum mysteriorum icones potuissent me ab harum indagatione revocare: nihilominus ne quid intentatum relinquam, earundem enodationem aggredior, in qua nos oppidò juvit perspicax, ac studiosissimus vir, Abbas Philippus Bonàrota.

Opinor itaque præfatas ordinis inferioris Figuras Ægyptiorum pompas importare; & unam præcipuè ex illis decem, quæ pertinent ad honorem eorum, qui apud illos pro Diis habentur, ac Ægyptiacam continent religionem, ut scribit Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 6.

In hujusmodi pompis quampluri-

mè Deorum Imagines circumferebantur, additis aliis mysticis signis, quæ Sacerdotes præferrent; quibus (ut Ægypto erat mos) quibusdam veluti Hieroglyphicis, seriem, Historiamque earum rerum exprimerent, quæ suis Diis accidissent: proptereaque eorundem gesta, per illa mysteria se imitari contendebant; ut videre est in Diodoro Siculo lib. 1. & in Appulejo Metamorph. lib. 5.

Quod Iſidis misterium repræsentetur, probamus ex Tab. XXIII. Fig. 1. ubi Iſis Horum puerum, quem ex incestu, & adulterio ex Osiride fratre susceperat, quemque ejus vir Typhon in aquis merſerat, repertum ante Osiridem statuit, qui accipitris, ut credo, Aethiopici capite insignitus est, ut num. 2. Osiris enim ex Ægyptiorum sententia, idem interpretatur, ac multoculus, videlicet Sol, & Sol ob oculorum præstantiam, & vim ad se attrahendi ab eisdem Ægyptiis effingitur sub accipitris forma, tanquam acutissimæ aciei, ac devorantis. Horus ergo Mundus est, ortui, & interitui obnoxius, cujus mater Iſis, idest Luna, in qua repertum filium vitæ restituit, ac immortalem reddidit. Generandi quippè aquæ vis, & Luna Mundum per varias, & novas vicissitudines, quasi immortalem faciunt. Rectè ergo Osiridi puer exhibetur; cum eam vim Luna à Sole participet, atque ille sub veste manus abscondit, ut occultam esse significet hanc virtutem, qua & ipse per Lunam Mundum reparat. Tabula hæc à Minucio sic concipitur: *Iſis perditum filium cum Cynocephalo suo, & cal-vis Sacerdotibus luget, plangit, inquit, & Iſiaci miseri cadunt pectora, & dolorem infeliciſſimæ Matris*

iris imitantur, mox invento Parvulo gaudet Isis, exultant Sacerdotes, Cynocephalus inventor gloriatur, nec desunt annis omnibus, vel perdere quod inveniunt, vel invenire quod perdunt.

Cynocephali nomine hîc à Minucio descripti, nil aliud intelligendum esse putamus, nisi Anubin, cujus operâ Isis Horum invenit, & quia canis insigni usus fuit, ideò sub canis aspectuab Ægyptiis colebatur. Et melius concipitur ex duobus illis canum capitibus in extremitatibus nostræ Tabulæ sub num. 3. & 3. occurrentibus supra Hermulas, scilicet tumulos Mercuriales. Anubis enim apud Ægyptios idem est qui Mercurius apud Græcos: imò (ut ait Plutarchus *De Iside, & Osiride*) quando suprema ostendit Anubis dicitur, quando inferna Hermanubis vocitatur. Verùm si pinguius erudiri in votis habeas, adi Kircherum, qui multa in hanc rem congerit in *Oedipo Agyptio* tom. 1. p. 2. & in *Obelisco Pamphilio*, ubi fusè.

Sub num. 2. ut dictum est, habes Osiridis simulacrum Accipitris capite insigne, idemque sequitur sedens in proxima Icone num. 4. tenetque sacrum Pedum sinistrâ: è conspectu stat Isis num. 5. quæ capiti superimpositum tegumentum, tribus distinctum titulis gerit, Sacerdotalis dignitatis indicium, cui adsimilem se ornatum describit Appulejus lib. 11. Metamorph. dum sacris Isiacis initiaretur. Sequitur hinc idem Osiris, & ipse sedens sub num. 6. qui sinistrâ aspidem stringit, Isisque stat sub num. 7. manu Lunam bicornem excipiens. Pompæ medium parva occupat ara sub n. 8. in qua quædam superimposita sunt ob Figurarum tenuitatem ignota. Nos

autem ad fructus significandos revocamus, itaut conjunctam Solis, & Lunæ vim ad quorumcunque fructuum productionem, maturitatemque ostentatura: nisi fortè aram hanc cum fructibus ad Cærimonias primitiarum referre velis, de quibus idem Clemens Alexandrinus loco citato. Succedit inde Figura num. 9. sedens, quæ simulacrum Serapidis fortasse repræsentat, quem Osiridis patrem faciunt, quique locum suum in mysteriis obtinebat. Hic ex opposito num. 10. stat Sacerdos, qui Mystras ducit, alterâ manu diadema Regium, ac Aegyptiorum Deorum insigne, alterâ verò serpentem gerens, quæ ad stellas & Solem referri narrat præfatus Clemens Alexandrinus Stromat. lib. 5. Sequitur etiam alter Sacerdos num. 11. qui Pedum Sacerdotale gestat, ac hinc inde geminæ itidem imagines sub nu. 12. quæ ferulam habent, quam sacrum signum fuisse conijcimus ex Herodoto in *Euterpe*, ubi sic: *Verberantur enim post sacrificium cuncti, & cunctæ, multa sanè hominum millia; quo autem verberentur non est mihi fas dicere.* In cistula mystica Eleusinorum ferula erat, unde ad Solem, & Osiridem referri, quamplura numismata, gemmæque probant, in quibus, Sol cum hujusmodi ferula insculptus est, sicuti tradit Macrobius de celebri illo Apollinis Hieropolitani simulacro, & in annulis Gnosticorum Deus Jao, qui idem cum Sole erat, sæpius cum hac ferula occurrit. Astat exinde num. 13. Figura quædam veluti gestiens, quæ forsitan gaudium ob Horum repertum significat. Succedunt hinc num. 14. duæ aliæ Icones cernuæ, ac pronæ in signum adorationis, qua-

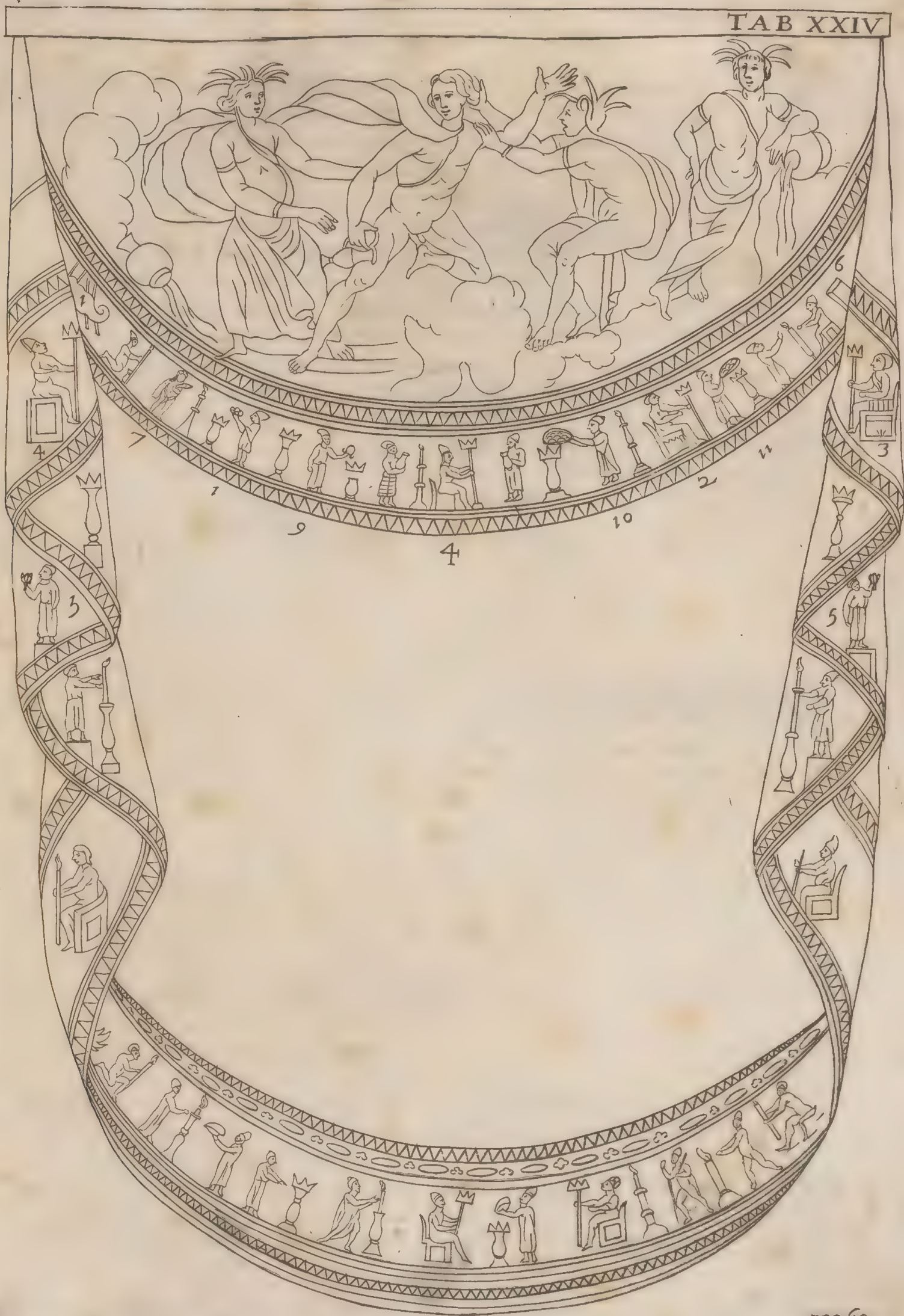
rum quæ à læva est, manum ori admo-
vens, cultûs ipsius actum exprimere,
credi potest: ambæ verò videntur in
stagno quodam effictæ, fortè ut ad
aquas alluderetur, in quibus Horus
repertus fuit, quem amissum, ac fato
functum, funebri naniâ lamentaban-
tur.

Nec prætereunda sunt quædam
vasa imaginibus interposita, quæ
aquaria esse, & in pompis ferri solita,
colligitur ex Vitruvio Procem. lib. 8.
Unde fortasse Julius Firmicus lib. 2.
Aegyptios aquam adorasse asservit.
Porrò hæc vasa non unius speciei sunt,
quatuor enim altiora collum arctius
habent, labrum latissimum: reliquis
verò duobus, quæ humiliora sunt,
latius collum est, labrum angustius.
Quælibet autem ad Niloticas urnas
referri possunt, quæ idè in Pompis
ac Hieroglyphicis apponebantur, ut
maximè opportunum, ac salutare sub-
sidium significaretur, quod Aegyptia-
cis arvis afferre solet Nilus exundans,
ac diù stagnans; ut benè sentit Kircher.
in suo *Obelisco Pamphil.* lib. 5. Sche-
matism 1. pag. 446. In peristromatis
inversione hinc inde num. 15. & 15.
cuidam Aræ, seu Basi superpositus as-
stat Harpocrates, sive Horus, manu
ori admotâ silentium indicans. Harpo-
cratem enim inter præcipua numina
Aegyptii connumerarunt, quem cum
immaturo, ac penè abortivo foetu edi-
tus esset, atque idè elinguis, silentii
Deum reputaverunt, eumque in Tem-
plorum vestibulis collocabant, ut Sa-
cerdotibus, ceterisque sacrorum Mi-
nistris, ac spectatoribus, rituum arca-
norum, mysteriorumque silentium
suaderet: Ad Harpocratis latus visi-
tur quædam parastasis, quæ fortasse

januæ indicium est, cum Harpocratis
statuam propè januas collocare con-
sueverint. Num. 16. subest Propheta
cum hydria, quem sic describit Clem.
Alex. Stromat. lib. 6. *Post. omnes* (inquit)
exiit Propheta, qui apertè in sinu gestat
hydriam &c. Tandem num. 17. oc-
currit Isis cum amphora, & scepro,
desuper Loti flore insignito, qui ei sa-
cer est, exornato, ut in aliis moni-
mentis clariùs apparet.

Sed jam ad alteram Tabulam acce-
damus, quæ itidem in eadem Basilica
Siciniana extabat, at modò visitur in
supradictò Palatio Eminentiss. Nerlii,
in summitate scalarum, sinistrorsum,
supra Primam ambulacri januam; ipsa
quoque ex opere sectili, ac variis mar-
morum incrustationibus composita.
Hæc Tabula fabulosum Hylæ raptum
continet, quem hîc, antequam ad Fi-
gurarum indagationem deveniamus,
reponere necessum existimavimus.
Hercules, ut scribit Apollonius Rho-
dius Argonaut. li. 1. Theocrit. Idyll. 13
Valerius Flac. lib. 3. & alii, cum Argo-
nautis, quorum Iason dux erat, navi-
gaturus, Ceycis filium nomine Hylam
secum duxit, speciei singularis adole-
scentulum. Cum autem vi ventorum,
ac fluctuum navi quâ vehebantur,
diù iactatâ, litora tandem tenuisset,
Alcides, fociique Pelagi erroribus fa-
tigati, ac languidi, passos labores re-
fecturi, coenam parârunt. Alcides
verò misit Hylam cum amphora ad
amnem Ascanium, qui Mysiæ, quò
appulerant, sylvas interfluit, ut aquam
quâ laborabant, afferret; sed eximiâ
illius formâ correptæ Nymphæ ejus
fluminis, factò impetu puerum te-
nuère, projeceruntque in fluenta,
Quare Alcides moræ longioris impa-
tiens,

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} CRACOV^{ENSIS}

tiens, relictis fociis, nemus omne lustravit, Hylam quærens, Hylam vocitans, quibus attonitæ Nymphæ, timentesque, ne raptus puer apud ipsas iuveniretur, illicò effecere, ut invisibilis vocanti domino responderet: verum cum ille nil præter vocem referre posset, navim repetit, solvitque, relicto Polyphemo, qui puerum otiosius pervestigaret. Hic verò decedens, accolis morem reliquit Hylæ sacrificandi juxta fontem. Quod cum Sacerdos efficeret, illum ter appellare solitus erat, eique totidem vocibus echo respondens, Hylam reddebat. Hanc fabulam brevi periodo completitur, alteratque Strabo lib. 12. in descriptiote Bithyniæ, ubi sic: *Supra Prusidem mons est, Arganthonius nomine. Ibi fabulæ tradunt Hylam Herculis socium, qui Argo navî cum eo ventus fuit, dum aquatum exit, raptum fuisse à Nymphis. Cuius verò, ipsum quoque de sociis Herculis unum, revertentem à Colchis urbem sibi cognominem isthic condidisse. Et nunc quoque apud Prusienses festivitas quædam celebratur, & montes cum Thiasorum choro conscenduntur; Hylasque vocatur, quasi si ad eum requirendum in sylvas ivissent.*

Unde Valerius Flaccus Argonaut. lib. 3. v. 595.

Rursus Hylam, & rursus Hylam per longa reclamant.

Avia, responsant sylvæ, & vagant certat imago.

Apollonius ab una Nympha raptum Hylam scribit, quem sequitur ipse Valerius Flaccus. Theocritus tamen ab iis recedens, à tribus Nymphis raptum tradit; cui nos plaudimus, utpote nostro Iconismo conformi, licet-

Nicander, & Orpheus à pluribus autument.

Ut igitur nostræ Tabulæ intendamus, fabulamque applicemus, trium Nympharum imagines notandæ sunt, quæ cum fontibus præsent, veluti fluviorum numina, frontem arundinibus redimunt, ut de fluvio Calidonio canit Ovidius lib. 9. Metamorph.

Inornatos redimitus arundine crines.

De Tyberi Virgilius Aeneid. 8.

Et crines umbrosa tegebat arundo.

Et inter alia insignia, quibus Valerius Flaccus sæpè memoratus, arguit Hylam aquarum Deum futurum fore, arundo est, ait enim lib. 1. v. 218.

Subitâ cur pulcher arundine crines

Velat Hylas? unde urna humeris, niveosque per artus

Ceruleæ vestes?

Notandæ sunt etiam illæ duæ amphoræ, quarum una humi jacet, deposita: ut conjicitur, à proxima Nympha, quò liberiùs Hylæ manus admoveret, altera sub lævum Nymphæ alterius cubitum, ambæ aquam fundentes, ut Najades fontium, fluviorumque præfides Deas ostenderent. Observandus est quoque Hylas, urnam dextera tenes, aquam hausturus, qui omniniflu luctatur, ut Nymphæ illius conatum eludat, quæ præcipuè in raptum exarserat, & de qua inquit præcitatus Apollonius:

Nympha dexterâ cubitum traxit manu,

Medio injecit alveo.

Sed jam ad Figuras inferiùs positas descendamus. Quidam sunt, qui totam earum seriem ad Minervale sacrificium referri contendunt. Quæ opinio suâ probalitate non caret.

Enim

Enimverò Aegyptii quotannis in honorem Minervæ in Saim Urbem convenientes, nocte incumbente, sub dio, undique per moenia frequentia luminaria, ollasque profundiores oleo refertas, ac sale asperfas incendebant, ut totâ nocte exardescerent: quæ solennitas *λυχνικὴν* idest *accensio lucernarum* vocitata fuit, ut ex Herodoto lib.2. quæ omnia præcipuè ostendi videntur hoc nostro Iconismo; ubi plures lucernæ, seu candelabra accensa sunt, urnæque non paucae quiddam veluti ignem ex orificio spirantes.

Mihi tamen persuasum semper erit, utpotè verosimilius, ac superioribus magis consonum, istas figuras ad cœnam revocari, quæ ab Argonautis (ut diximus) in litore instructa fuit. Et quidem si quælibet accuratiùs examinentur, sub 1. numero Tabulæ rostrum ratis videre est, quam Argonavem dicere possumus. Num. 1. Nympha sedens. Num. 3. alia similis Nympha. Num. 4. Hylas. Num. 5. duo Sacerdotes, seu Aruspices. Num. 6. Mensa. Figura num. 7. Herculi aptissima est, cum clavam gestet, quam insigne Herculeum esse scimus, & Theocritus Herculem cum clava, & arcu raptum Hylam quæsiisse tradit. Hinc per 8. Figuram Elatidem Polypheum, ipsius Herculis socium denotari conjicimus. Is enim cum Hylam vociferantem, dum raperetur, audivisset, Herculem inquirebat, oberrabatque, districto gladio per sylvam, ac prope fontem, puero simul ac sibi timens: cumque diù aberrasset, Herculem obviam habuit, cui non sine fletu, atque ejulatu, Hylæ casum significavit. Figuras autem cum candelabris, & facibus, Tridentibus, paterisque, ad sa-

crificium Boni eventus spectare posse crediderim; pateram namque, quas habent Figuræ 6. 10. 11. supra hydrias, quibusdam veluti radiis, sive flammulis coronatas, ac si vinum effundant, ut in maris Deorum sacrificiis mos erat, Argonautarum libamina significare videntur, quibus Pelagi numina propitiarent, & sibi ad aurei velleris acquisitionem Colchos tendentibus prosperum iter ab eisdem exorarent, quod & Aeneâ navigaturo factum cecinit Virgilius Aeneid. lib. 5. ubi hæc:

*Ipse caput tonsæ foliis ornatus olive
Stans procul in prora pateram tenet,
extaque salsos
Porrigit in fluctus, ac vina liquen-
tia fundit.*

Patera enim boni ominis nota est; si Plinio credimus lib. 34. cap. 8. *Ibi simulacrum boni Eventus dexterâ Pateram, sinistrâ spicam, ac papaver tenens.* Et non absimile nostro Iconismo Argonautas sacrificium fecisse legimus apud eundem Apollonium, Rhodium in sua de Argonautis fabula, ubi sæpius ante absolutum iter in epulis Heroas sacrificasse narrat. Primò lib. 2. sub num. 155. ibi.

*ἢ ἀθανάτοισι θεοῖσιν
πέζαντες, μέγα δόρυ πρὸν ἐρώπλισσαν, ἐδὲ πρὸ ὑπνῶ
εἶλε παρὰ κρητῆρα ἢ ἀδομήτοις ἐρεῖσιν.*

*Atque immortalibus sacra
Exhibentes, solennem cœnam instru-
xerunt, neque quenquam somnus
Infestavit inter pocula, & incensa sacra.*

Item versu 492. ejusdem libri.

*ἀνὰ δ' ἵσατ' ἰάσων,
Ἄν δὲ βορῆοι ἦες ἐρημοπύρῃσι γέροντ' ὄν.
Ὀκρά δὲ κακλόρῃοι μαντήιον Ἀπόλλωνα.
πέζον ἐπ' ἐχάεσθιν, νέον ἡματ' ἀνομήοιο.
Κερέπρεσι δ' ἐπ' αἶον μανοφύα δαῖπ' ἀλεγειών.*

Exsur-

BRITISH
MUSEUM
LIBRARY
VOLUME 100
1850

*Exsurrexit verò Iason,
Boreii filii etiam ex præcepto senis:
Illicò verò invocantes fatidicum Apol-
linem
Sacra fecerunt in foco sub diem Orien-
tem,
Juniore tamen socii lætam cœnam
adornârunt.*

En quas pro ingenii mei viribus potui nostræ Tabulæ explicationes afferre. Tuum est modò (amice Lector) meliorem optare: omnia etenim hucusque congesta prudentiæ tuæ, & eruditioni commissa sunt, ut aptiora seligas.

Sed ut à fabulis non sine aliquo historiæ emolumento discedamus, investigandum hîc nobis est quantum res dubia permittit. An etiam hæ Tabulæ ad M. Antonium referri possint, sicut & cæteræ, quæ in his rudibus perspectæ sunt.

Multum studii profectò impendimus, ut eas ad M. Antonium aliquo modo reduceremus. Hoc autem nobis inter alia tandem aliquando persuasere victimæ humanæ in priori ex his duabus Tabulis jam demonstratæ; quibus victimis M. Antonium in triumpho Aegyptiaco ostentasse opinamur, se ab Alcide originem ducere, cui humanis hostiis olim sacrificari consuetum fuisse didicimus ex Plinio, loco supra citato. Atque ita eam Tabulam M. Antonio bellè accommodari asserimus.

Secundam quoque, ac postremam Tabulam eidem referimus, arbitran-tes Hylam puerulū, Herculi in primis charum, raptum à Nymphis, ut ibi exprimitur, Antonium notare, qui Cleopatram illecebris in Aegyptum attractus, inibi quodam amoris fascino

moram duxit, Patriæ tam ingratham, quippè quæ grave majestati Romanæ præjudicium afferret, ut ex Plutarcho supra indicavimus; quàm sibi indecoram, utpote nimis mollem, atque ideò ab omnibus ferè Scriptoribus turpitudinis notâ inustam: Præcipuè verò ab Horatio, qui in Epodo Ode 9. de M. Antonio sic ait:

Romanus (Eheu posteri negabitis)

Emancipatus femina,

*Fert vallum, & arma miles, &
spadonibus*

Servire rugosis potest.

Interque signa, turpe, militaria

Sol aspicit Canopæum,

Hæ autem conjecturæ nostræ quantumnam roboris assequi potuissent, si plures alias, quondam in eadem Basilica extantes Icones perlustrari, illustrarique explicatione, voracitas temporis permisisset?

Hactenus de ornamentis, quæ Gentilitatem respiciebant in Basilica Sici-
niana superstitionibus, differuimus. Modò ad unicam tantum Tabulam in eadem Basilica pictam, & usque ad nostra tempora servatam, itaut ipsi eam viderimus, styllum convertimus. Istius Emblema habes in Tab. XXV. Pictura hæc erat in una ex illis magnis fenestris ad meridiem vergentibus, quæ muro ducto clausæ fuerunt, ea de causa opinor, ut immodica lux, radiique solares orantibus in Ecclesia officientes, excluderentur: nimia etenim amplitudine spatia fenestrarum patebant, quod ostendit exemplar in Tab. XXI. sub lit. C. D. omnes sic muro clusas depictas fuisse judico, sed ævi diuturnitate deletas. Hæc, quæ supererat, Petrum, & Paulum Romanum populum alloquentes, docentesque demon-

demonstrat, ut ipsius epigraphæ declaratur, ubi sic legendum existimo: *Hic Petrus, & Paulus Romano Populo prædicant, & docent verbum.* Cùm in Tabula initialem literam ultimæ vocis DER, Pictoris incuria vitiatam esse judicem, nempe loco V. literæ, positam literam D. prout etiam in literis PDCNS vltima litera S. sit errata, quæ erat T. Hæ Figuræ martyrium utriusque Apostoli repræsentantes vetustissimæ sunt: nam si earundem habitus inspectemus, redolent tempora V. sæculi, pictæque fortè sunt iussu Simplicii Põtificis, qui Musivum opus in Tribuna ejusdem Basilicæ construxit, de quo infra suo loco. Ulteriùs multa alia observatione digna sunt, quæ vetustissimum tempus indicant, cùm Pictores ea, quæ depingunt, vt plurimum juxta suorum temporum mores exprimere soleant: Itidem ipse character epigraphes hanc conjecturam confirmat, qui V. aut ad summum VI. sæculum refert.

Sed meliùs quæque expendamus, Apostoli Dalmaticâ, & Pallio induti sunt, reliqui verò Togâ, & Sago, sive Chlamyde; è quibus Togis nonnullas peculiariter observandas existimo, quæ ora, sive extremitates acu pictas habent, qua cultûs varietate Pictor fortasse Principes viros, Patritiosque à plebe distinxit, ac secrevit. Notandi etiam sunt muri ex lapide quadrato cum turribus, quæ Romanæ Urbis, non verò alterius civitatis moenia denotant. Antiquitùs enim erat ex lapidibus quadratis, ut benè observavit Marlianus in sua *Typographia Urbis* lib. I. c. 4. & 9. Illi verò qui hodie lateritii visuntur, sunt posterioris ævi, ut docet Eusebius in Chronico:

ac Flavius Vopiscus in eodem Aureliano sic ait: *Muros Urbis Romæ sic ampliavit, ut quinquaginta propè milia murorum ejus ambitus teneant.* Voluit igitur Pictor exprimere Urbis muros, non prout suo tempore erant, sed ævo quo Beati Apostoli prædicabant.

Nec prætereunda sunt vela, quæ complicata hinc inde à lateribus pendunt; eisque (ut arbitror) Pictor Imperatoris Palatium denotavit, in cujus foribus vela aderant, ut cecinit Corippus lib. 3.

Verum, ut contracto patuerunt intima velo

Ostia, & aurati micuerunt atria tecti,

Cæsareumque caput diademate fulgere sacro

Ter gazis suspexit Avar.

Ex Anastasio in vita Silvestri Papæ, ubi hæc. *Fecit B. Silvestrum Papam venire se in Palatium Pincii* (seu potius Principis, nam vocem abbreviatam puto) *& ad primum, & secundum velum obtinuit omnem Clerum.*

Hujusmodi vela affabrè expressa, visuntur in Musivo opere, quod Ravennæ est in Ecclesia S. Apollinaris, repræsentatque Palatium cum novem januis, è quibus omnibus vela dependent. Hujus Musivi operis Iconem in secunda nostri Operis parte apponemus.

Supra ac retro vela sunt quædam domus ab invicem paullò distantes, ac propterea Romanam Urbem exprimentes; cùm antiquitùs, & præcipuè in V. sæculo, non contigua, sed sejuncta ædificia construerentur, quod habetur ex quadam constitutione Theodosii Imperatoris, cujus summa refer-

refertur ab eruditissimo Gothofredo in suo Cod. Theodos. lib. 4. tit. 24. *De edific. privat.* ubi inter privatorum fabricas decem, inter publicas quindécim pedum intervallum relinqui iussisse Imperatorem enarrat. Et in Comment. ad eandem Constitutionem addit, intervallum, seu spatium inter vicinas ædes fuisse præscriptum, cum incendi vitandi causâ, tum luminis, aërisque liberiùs excipiendi: antea enim ea spatia angustiora, & vix ulla fuisse docemur, ex L. *Meniana*, C. *De edific. privat.* l. *Sciendum*, ff. *Fin. regund.*

Omnia autem hæc, quæ in ultimæ hujus Tabulæ explicatione notavimus; si seriò perpendantur, perspicuum erit, non solum ambos Apostolos Romæ prædicasse, quod docet epigraphæ penè Palatium Imperatoris, imò in eadem etiam permanisse; quæ conjectura consona esse videtur verbis illis Doctoris Gentium in sua Epist. ad Philip. cap. 4. v. 2. *Salutant vos omnes Sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.* Hi autem esse illi videntur, qui togas acu depictas habent. Neque consideranti minùs apertum erit, Beatos Apostolos Petrum, & Paulum Romæ passos: primum quidem Cruci affixum, alterum decollatum, quod à quibusdam diversa à Catholicis, & adversus eosdem sentientibus, pertinaciùs denegatur. Nobis interim, cum hæc tradidisse sufficiat; aliò iter instituendum est, & ad reliqua properandum.

Quomodo ex structura, atque cæmentis, constructionis Aedificiorum tempus argui possit.

HA B E N T saxa, æra, lapides, & quæcunque vetusta monimenta quodammodo voces suas, quibus, non tam gesta Majorum, quàm & originem, ætatemque suam benè advertentibus, absque literis indicant.

Et quidem structuræ, cæmentorumque in ædificiis varietatem indicium esse minimè fallax ad dignoscendas differentias temporum, quibus ædificia illa constructa sint, mihi tot priscorum, tum prophana, tum sacra monimenta, ac fabricarum rudera, perscrutanti, facilè persuasum fuit.

Cum enim diligenter attenderem, an dispositio partium, cæmentorum genus, fenestrarum forma, parietum concinnitas, firmitas, species, ars denique, tum struendarum, tum ornandarum ædium par ubique esset, tantam in illis adnotavi varietatem, ut sæculorum quorundam barbaries, quorundam cultura, ex suis ædificiis adhuc apertè loquatur.

Ex hac ergò animadversione, cum ferè unoquoque sæculo quasdam veluti certas regulas in cæmentorum selectione, & in ædificiis construendis, atque ornandis, sicuti illorum temporum, vel præstantia, vel imperitia ferebat, servatas fuisse viderim: collegi propterea eisdem regulis, aut notis uti posse ad indagandam eorundem ædificiorum constructionis, aut reparationis originem, ac vetustatem.

Sed ut benè de ætate incertorum, quæ reperientur, judicare possimus,

præmonstranda esse arbitror nonnulla antiqua ædificia, ac monimenta, de quorum vetustate, ac structuræ forma, certa mentio apud probatos Auctores fiat; & sic illis benè consideratis, ad cætera eis similia judicanda probabiliter descendamus.

Progrediamur itaq; ad sacras ædes, Ecclesiarumq; vetustas fabricas; exordium sumentes à profanis ædificiis, tanquam vetustioribus, & severiori, certiorique Architecturæ lege constructis.

Et primum quidem certò scimus, nonnulla vetustissima ædificia, quorum rudera adhuc visuntur, à priscis Romanorum Regibus constructa fuisse. Ductum enim Aquæ Marcia ab Anco Marcio IV. Romanorum Rege ædificatum fuisse, facilè persuaderi potest; dum Aquam Marciam in ultimis montibus Pelignorum nascentem, per Marfos, & Lacum Fucinum transeuntem, & Romam petendo, merfam specu, in Tiburtina se aperientem, IX. M. P. fornicibus structis perductam, primus in Urbem ducere auspicatus est Ancus Marcius unus è Regibus, ut ait Plinius lib. 31. cap. 3. Hist.

Hunc ego Aquæductum observavi totum constare ex lapidibus Gabinis, seu Albanis quadratis, de quibus supra egimus cap. 1.

Ex iisdem quoque Gabinis, seu Albanis quadratis lapidibus animadverti constare Cloacam Maximam, & idè à Tarquinio Prisco, Anci successore, constructam fuisse arbitror. Maxime quia à Tarquinio Prisco Cloacas constructas fuisse affirmat Plin. lib. 36. cap. 15. Hist. De Cloacis enim loquens ait: *Trabuntur moles internæ tantæ, non succumbentibus caussis operis: pul-*

sant ruina spontè præcipites, aut impa-
ctæ incendiis, quatitur solum terræ
motibus: durant tamen à Tarquinio
Prisco annis octingentis propè inexpu-
gnabiles: non omitendo memorabili
exemplo, vel eò magis, quoniam cele-
berrimis rerum conditoribus omissum
est, cum id opus Tarquinius Priscus
plebis manibus faceret, essetque labor in-
certum longior an periculosior, passim
conscitâ nece Quiritibus tedium fugien-
tibus, novum & inexcogitatum antea,
posteaque remedium invenit ille Rex,
ut omnium ita defunctorum figeret
Crucibus corpora spectanda civibus, si
mul & feris, volucribusque laceranda.
Suffragantur huic conjecturæ de ritu-
ædificiorum sub Regibus parietinæ
nonnullæ, quæ adhuc supersunt in
Atrio Nobiliss. de Caffarellis in Ca-
pitolio. Cum enim constet ad com-
planandam aream templi Jovis Capi-
tolini, substructiones ex quadrato la-
pide, regnante Tarquinio Prisco, ere-
ctas fuisse, ut probat sæpè laudatus
Abbas Fabrettus in Addendis ad *Syn-*
tagma Columnæ Trajani, ubi istius
ædificii parietinarum Iconismum af-
fert; reliquiæ istæ nos docent, quali-
bus cæmentis magnificentia Regum,
æternitati construeret. Visuntur etiam
subtus Palatinæ Senatoris, & Con-
servatorū Populi Romani in loco pro
equorum stabulo hodiè inserviente,
columnæ aliquot ex eodem Gabino
lapide. Locus iste annis antea actis ap-
pellabatur *Salaria*, à *Salis* distributio-
ne, quam ibidem fieri mos fuerat.
Nonnulli Antiquarii ædificium hoc
Curiam Calabram, alii verò Tabula-
rium fuisse existimant; quidquid fue-
rit, antiquissima fabrica ante Impe-
rium pro certo haberi potest, cum Im-
pera-

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} IACELL.
CRACOVENSIS

Fig. i

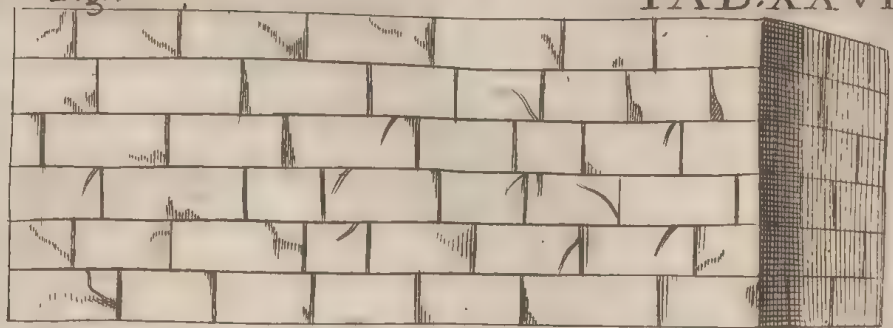

Fig. 2

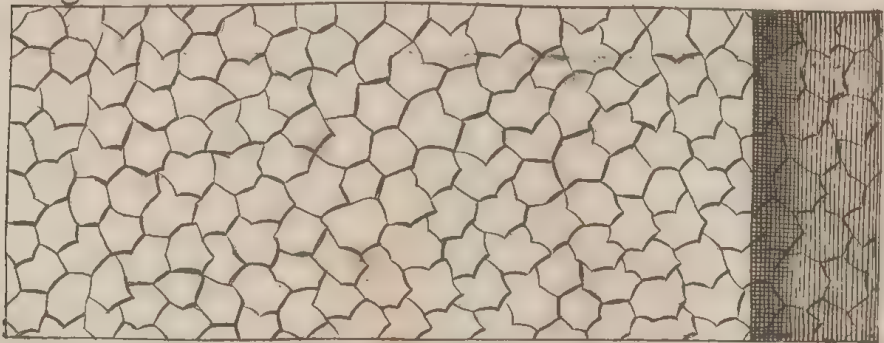

Fig. 3.

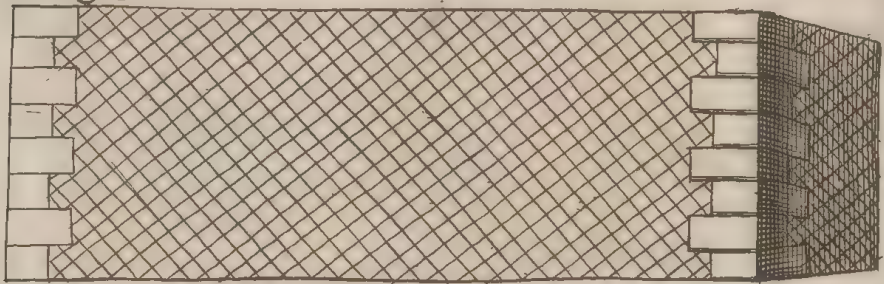
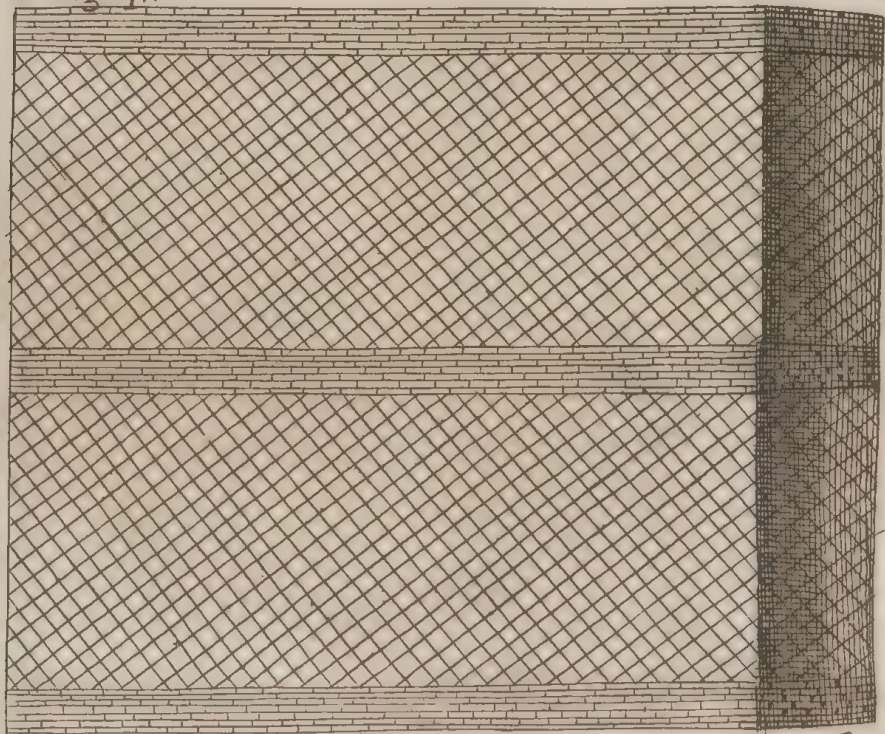

Fig. 4.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
GRADUENSIS

Fig. 1

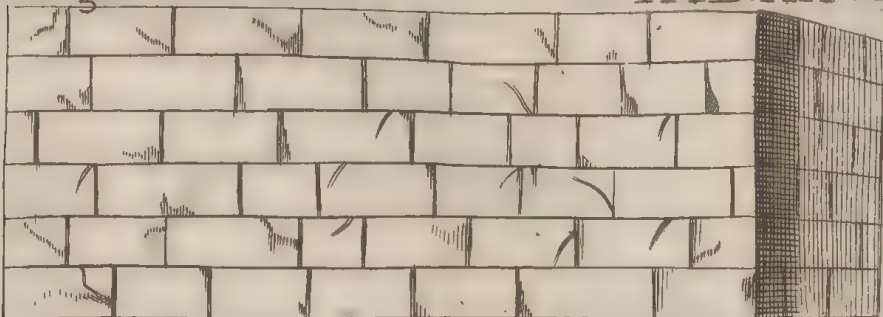

Fig. 2

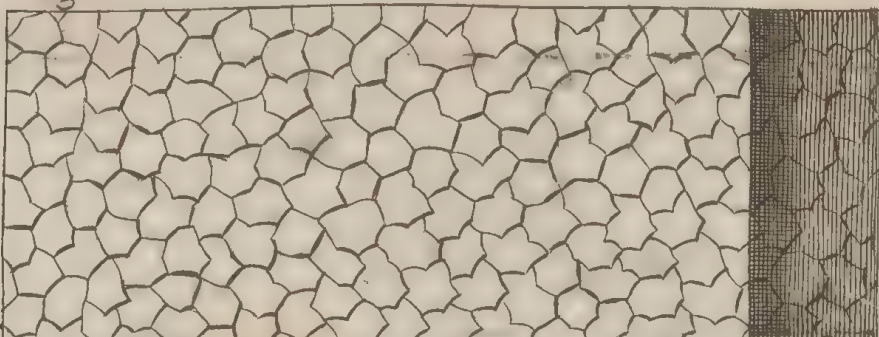

Fig. 3.

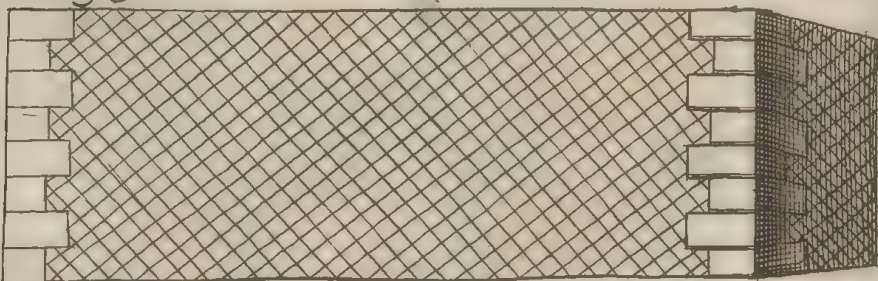
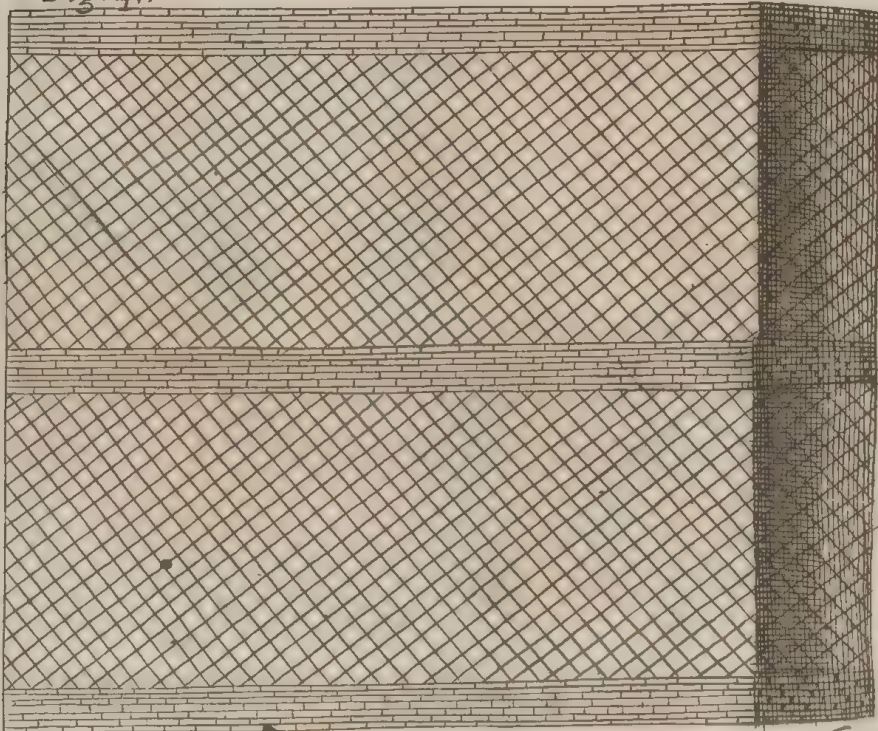

Fig. 4.

peratores ut plurimum, neque Gabino, neque Albano lapide, sed Tiburtino marmore, aut laterculis ædificia construerent. Quadratis lapidibus, iisque magnis, uti in publicis operibus vetustâ consuetudine Thuscis consuevisse, refert Leo Baptista Albertus lib. 7. cap. 2. suæ Architecturæ; à Thuscis verò accepisse Romanos. Hanc conjecturam ex muris Urbium nonnullarum deducit, ut Civitatum, Castrorū Thuscæ, Volaterræ, Fesulæ &c. Id confirmat Livius ad Annum Urbis conditæ 378. ac benè animadvertit Marlianus lib. 1. cap. 4. & lib. 2. cap. 9. suæ *Topographiæ Urbis antiquæ*. Structuræ hujus exemplar affero in Tab. XXVI. sub Fig. 1.

Imò & ipsis Thuscis multò antiquiorem fuisse consuetudinem ædificia quadratis lapidibus construendi, colligitur apertissimè ex iis, quæ de horreis à Josepho constructis enarrat Gregor. Turon. hist. Franc. lib. 1. c. 10. cujus hæc verba: *Super ripam verò ejus (Nilum intellige) non Babylonia, de qua supra meminimus, sed Babylonia civitas collocatur: in qua Joseph horrea miro opere de lapidibus quadris, & cæmento ædificavit: itaut ad fundum capaciora, ad summum verò constricta sint, ut per parvulum foramen ibidem triticum jaceretur, quæ horrea usque hodie cernuntur.*

Expulsis Regibus unà cum Romana Republica; novum genus Architecturæ ortum fuisse videtur, quod à Vitruvio lib. 2. c. 8. appellatur *antiquū incertum*, quod sub nomine *reticulati incerti*, sive *antiqui* comprehendi posse puto. Cumque quâdam die Romanum agrum ultra Pontem Salarium, & locū, qui nunc dicitur *la Serpentara*, perlu-

strarem cum supra laudato Abbate Fabretto, nonnullas adinvenimus ruinas antiqui Crustumii, ubi visuntur diruti templi parietinæ ex quadratis tophis inconcinnè formatis, qui retis formam præferunt, speciemque, non tamen adamussim, ob inæqualitatem: cum lapidum, seu tophorum quamplurimi, rhombi potius, quàm quadrati figuram ostendant; eandem Tab. XXVI. vide sub Fig. 2. conjeci propterea supradictū opus *antiquum incertum* esse, ac constructionis illius tempus principium Romanæ Reipublicæ redolere.

Exemplum haud absimile structuræ reticulatæ adinveni mense Octobris anni superioris, cum in Tusculanum secedens æris liberioris cupidine, & rusticandi gratiâ, apud meam Villam S. Andreæ divertissem, cui agro S. Andreæ nomen factum à Templo, quod ibi olim eidem Apostolo constructum fuit. Non procul itaque ab eadem Villa (puta ad ictum bombardæ minoris) in eminentiori loco parietinæ visuntur, quæ speciem ambulacri, quæ custodias aquarum referentes. At exterior edificiū facies constat ex silice ac opere certo *reticulato*: Interior verò eodem opere silicis, sed *reticulato incerto*.

Certum *reticulatum* opus illud appello, in quo lapides id componentes ita secti sunt, ut prisma quadratum referant, adeoque juncti veram retis extensi formam demonstrent; ad discrimen *incerti*, quod paullò ante compingi docuimus ex lapidibus, quorum adversæ facies, seu bases prismatum, vel in rhombum, vel in rhomboïdem, vel etiam in aliam multilateram figuram extenduntur.

Certi habes exemplar sub Figura 3. præfatæ Tabulæ. Structuræ istiusmodi

species redolet tempora florentis Reipublicæ; ex opere hoc reticulato, plura adhuc extant ædificia, quorum unum sufficiat indicasse, tanquam notissimum, nempe substructiones illas extra portam Flaminiam, quæ à vulgo denominantur *Muro Torto*, idest, murus inclinatus.

Verùm & in *reticulatis certis* non eadem dispositio perpetuò servata est. In aliquibus enim parietibus, alternatim disponuntur plures horizontales ordines laterũ, intercipientes ordines, operis reticulati, adinvicem superpositos, adeò ut paries totus multiplici veluti fasciâ circumligatus appareat, alia quidem productis in longum lineis, horizonti parallelis, quas nempe efficiunt lateres ita dispositi. Alia verò lineis se decussantibus constans, quales efformant sectorum prismatum latera, dum aptè connectuntur. Hujus structuræ schema vide in eadem Tab. Fig. 4. ubi animadvertendum est, quòd ordinum intercapedo æqualis ubique non est. In aliquibus ædificiis numerantur novem lateres, in aliis decem, vel undecim, quorum conjunctione constituitur fasciæ altitudo, puta unius circiter pedis. Huic deinde incumbit altera reticulati operis fasciâ, duorum vel trium pedum mensuram suâ latitudine complens. Illi autem superponitur novus ordo laterum; isti quæ denuò reticulatum opus. Formam ita construendi usurpatam, fuisse puto inclinante Republicâ, ac viguisse usque ad initium Imperii: quo tempore cum augeretur servorum numerus, qui laterum fabricæ applicari possent, aucta simul fuit eorundem laterum copia, & novum subinde structionis genus exortum est.

Speciem prioris structuræ intercalaris (si eam ita vocare fas sit) observavi in antiquo Tusculo, unâ cum laudato D. Abbate Blanchino, in loco, qui nunc dicitur, *le Scole di Cicerone*, ac Romæ in viridario Ecclesiæ S. Mariæ Sanitatis, ac in Aquæductu Trajani.

Dum hæc reticulata opera rimabar, animadverti non omnia ex topheo elaborata esse, ut hinc Romæ, neque ex filice, ut Tusculi, sed etiam quandoque ex marmore Tiburtino, & ex lapide Albano, sicut loci opportunitas, & vicinarum fodinarum natura ferebat. Antiquissimum ædificium reticulati operis vidi Corniculi, quod ipsi Corniculani Servii Tullii, VI. Romanorum Regis, ex Nobili femina Corniculana, captivâ tamen, & ancillâ nati, Palatium fuisse existimant. Hæc mihi indicavit D. Franciscus Maria Lancianus dum præterito anno apud ipsum, unâ cum solitis amicis hospes essem.

Lateritium opus reticulato inferi coeptum ultimo Reipublicæ tempore, ut superius diximus; à Græcis enim lateritiam exceperunt Romanos, cum subactâ Græciâ omnes artes advenirent, minimè obscurum videri potest, si Plinii locus lib. 35. cap. 14. diligenter perpendatur. Ibi enim opera lateritia cum recenset, plurima, & celeberrima Græcorum nominat: in Italia verò Arretii, & Mevania murum esse asserit, cujus nec ætatem, nec magnitudinem prodit. Cum igitur constet, ipsas laterum differentias Græcis nominibus afferri Didoron, Tetradoron, Pentadoron, & Architecturæ incrementa, artesque hinc pertinentes ab eodem fonte manasse; quis dubitet etiam lateritiam inde advectam? Ea verò,

verò cum sit artium novarum conditio, ut sensim augmentum accipiant, principio quidem muri ex solis lateribus non construebantur, sed insertis veluti fasciis reticulatum opus alternabatur, tum quia novus ædificandi mos ob Artificum penuriam difficulter exerceri poterat, tum quia (ut ibidem Plinius testatur) frustra ex lateribus privatas ædes Romani struxissent, quibus crassities parietum ultra sesquipedem cum interdiceretur, quærenda non erat sumptuosioris structuræ magnificentia. Præstat totum Plinii caput consulere, cujus partem hinc infero, quâ potiora Græcorum ædificia in hoc structuræ genere recenset: *Græci (inquit) præterquam ubi è silice fieri poterat structura, parietes lateritios prætulere. Sunt enim æterni, si ad perpendicularum fiant: ideo & in publica opera, & Regias domos adduntur. Sic struxere murum Athenis, qui ad montem Hymettum spectat: sic Patris ædes Jovis & Hærculis, quamvis lapideas columnas, & epistylia circumdarent: domum Trallibus Regiam Attali: item Sardibus Croesi, quam Gerusian fecere: Halicarnassi Mausoli: quæ etiam nunc durant. Lacedæmone quidem excisum lateritiis parietibus opus tectorium propter excellentiam picturæ ligneis formis inclusam, Romam deportavere in Aedilicate ad Comitium exornandum Muræna, & Varro. Quod opus cum per se mirum esset, translatum tamen magis mirabantur. Muræna, & Varro floruerunt regnante Aug. ut ex eorum consulatu apparet, ex quo nova sententiæ nostræ confirmatio resultat; nam tectorium illud non tantum picturæ gratiâ, sed etiam structuræ genere, Romanis minus trito,*

pretiosum videri poterat. Ævo itaque Augusti, & subsequen-
tium Imperatorum, mos iste construendi ex solis lateribus prolatus, usurpatusque passim fuit. Copia fortassis fervorum in Urbem adducta, per frequentes Cæsarum victorias in causa fuit, ut amplissima, quæque opera tentarentur, cum non deessent, qui fabricæ addicerentur. Innumeræ proinde officinæ ubique aperiri: & lateritiæ structuræ genus præ cæteris probari coeptum, utpotè minori difficultate parabile per ingentem artificum, & inservientium numerum. Hinc circa Imperatorum ætatem maxima quæque ædificia opere lateritio constantia adhuc visuntur, cujus structuræ imaginem afferrem, nisi omnibus foret notissima. Porro innumera occurrerent, si universa, quæ adhuc extant lateritiæ constructionis opera recensendi necessitas urgeret. Celebriora tantum indicasse sufficiat, Pantheon, Templum Pacis, Palatium Imperiale, Majus nuncupatum, Thermas, Moenia Urbis, & alia multa ab Imperatoribus ædificata, per spatium videlicet annorum ducentorum, & ultra, quo tempore nonnullæ antiquæ laterum fabricæ adeò diligenter, ac delicatè formatæ cernuntur, ut nullus augmento artis sit locus; cum laterum facies visui exposita, non solum sit supra marmor, arenâ per manum Artificis lævigatâ ac politâ; verum etiam ipsorum superficies, mutuo incumbentes, ferro cavatæ fuerint; itaut inter utrunque laterem calx detrusa, nequeat exteriùs, ad deturpandum aspectum operis proflire. Quare cæmenta inter se ita cohærent, ut inter superiorem, & inferiorem laterem nullum calcis vestigium,

gium, sed simplex linea appareat. Insuper eisdem lateribus inveniuntur formatae parastatae cum suis basibus, capitulis, epistyliis, ac coronide ex omnibus Architecturae ordinibus, ut singulas quandoque aedium partes eâ materiâ tam affabrè elaboratas intuentibus, & præcipuè Architecturae studiosis, quàm maximam admirationem inducant. Quo in genere quoddam præ cæteris adnotavi parvulum templum, sed diligentissimè ornatũ, dum ad invisenda rudera Romani agri, cum solito amicorum comitatu, profectus essem. Intima templi constructio marmorea erat, cum operis musivi vestigio in fornice apparente. At exterior parietum facies, & frons ipsa templi lateritia erat, ad ordinis Corinthii leges delicatissimè extructa. Quæsiit olim ex me R. P. Franciscus Eschinardi Soc. JESU in Collegio Romano, præterito anno Matheſeos Professor, vir omni eruditione refertus, quânam de caussa Prisci Romani adeò pulchrũ opus in materia tam vili, ac fragili perdidissent, cùm copia marmorum illis suppeteret, ut parietinæ marmoreæ adhuc superstites testabantur. Nulla mihi responsio tunc opportunior visa fuit, quàm supponendum, quòd fuisset quâdam ab Imperatoribus lege, sive Senatûs Consulto prohibitum, ne quis nisi Senatoriâ præditus Dignitate marmorea construeret ædificia: eo utique consilio, ut immodici luxûs impensæ, Procerum etiam, nedum hominum privatorum patrimonia dilapidantes, coërcerentur. Impediti propterea Cives, quominus intransvehendis montium dissitorum tributis census impenderent, pretium fabricarum arte supplentes, ut opus materiem su-

peraret, effecerunt, & incolumi legum robore magnifica tecta extruxêre; quare adeò lateritia promota fuit, ut sculpturæ etiam delicatissimè patiens esset argillæ fragilitas. Verùm, cùm ea sæcula non habuerint in quo luxum sisterent privatorum, & coërcerent, infelici rerum vicissitudine optandum posterioribus fuit, ut inveniri saltem posset, quo dignitas operum publicorum custodiretur. Cùm enim Romanum Imperium declinare in deterius coepit, par fuit Imperio conditio bonarum artium, exclusa quodammodo de sede sua, & in pejorem sortem prolapsa. Indicat satis adversæ fortis initia Circus ille extra portam Capenam, secundo ab Urbe lapide, qui, prisco errore, à Caracalla, recenti verò emendatione vulgaris opinionis per laudatum Abbatem Raphaëlem Fabrettum sublatae de *Columna Trajani* cap. 6. pag. 147. à Gallieno constructus existimatur. Conspiciuntur in ea duæ species cæmentorum, nempe tophi, & lateres, ita dispositi, ut unus ordo, sive una linea ex tophis quadratis, alter verò ordo ex lateribus constet: quo in ordine aliquando tantum unus est later, quandoque duo, quandoque etiam tres, ut Tab. XXVII. Figura 1. melius indicat. Hujus structuræ speciem per tria circiter sæcula perdurasse, cùm adhuc Italia ab extraneis nationibus excidium passa non esset; post ejus verò devastationem, laterum officinas cessasse, pro certo habeo. Quare nova suborta est, mutatis in parte cæmentis, nam fabricæ illâ ætate constructæ alternis ordinibus constant tophorum, & filicum, & marmorum crustis ad duorum circiter laterum crassitiem, concisis, ut in eadem Tabula XXVII.

Fig.

TAB. XXVII.

Fig. 1.

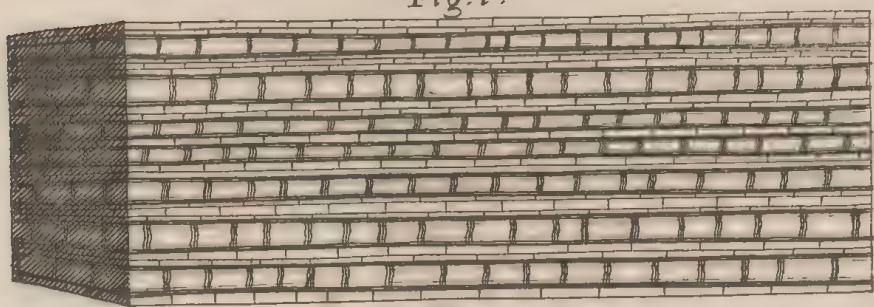
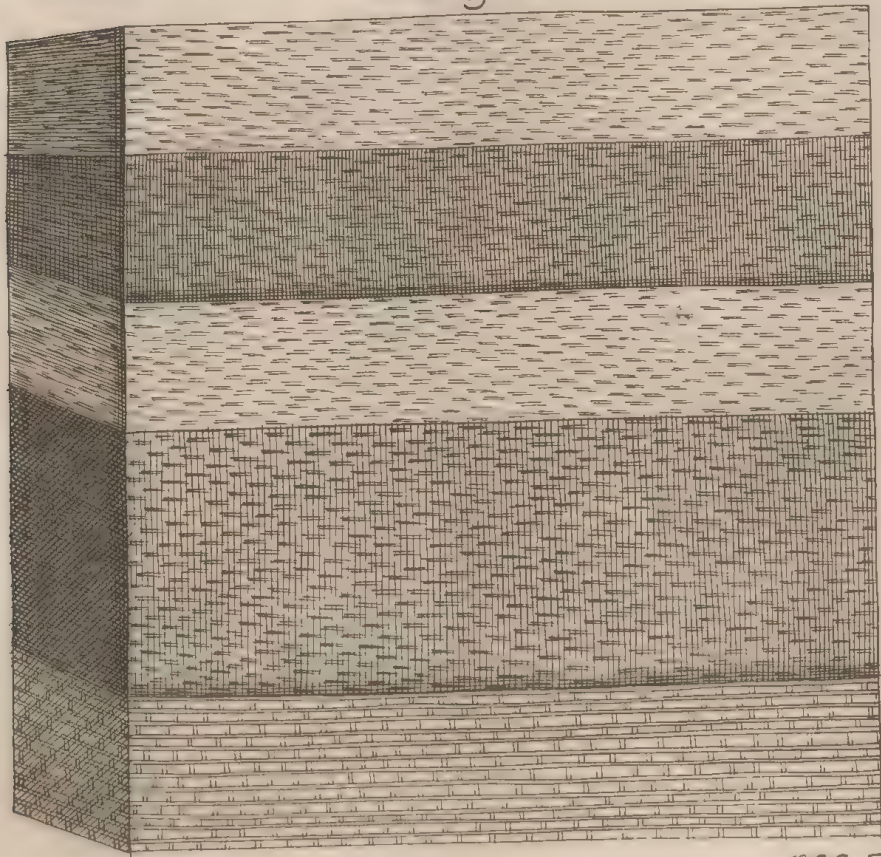

Fig. 2.

RECEIVED
JAN 10 1880
LIBRARY OF THE
UNITED STATES
DEPARTMENT OF AGRICULTURE

SECRET
1797
JAN 10 1797
JAN 10 1797

TAB XXVIII

Fig. 1.

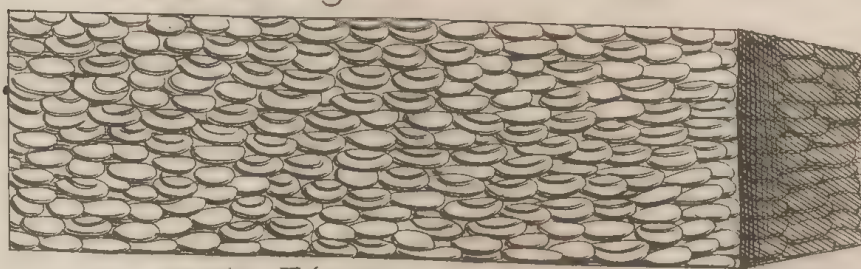

Fig. 2.

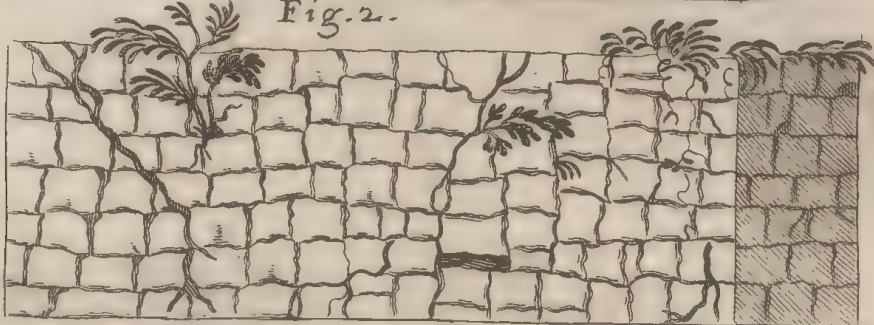

Fig. 3.

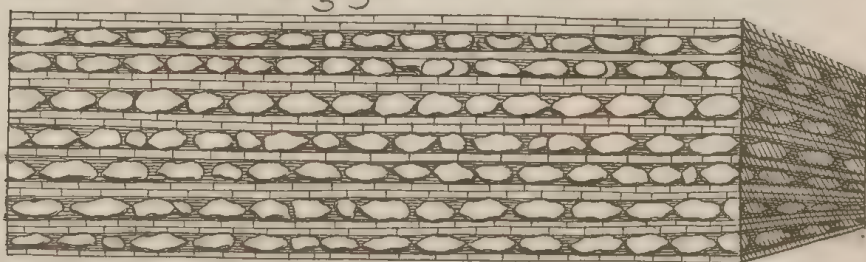
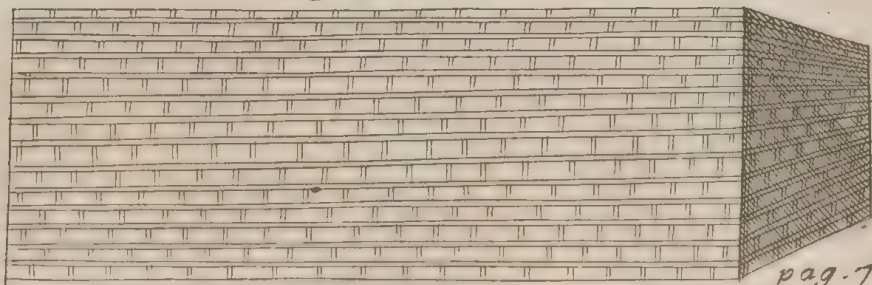

Fig. 4.

pag. 71.

Fig. 2. rarò autem ex iisdem lateribus.

Ædificia hoc modo excitata nonnulla conspiciuntur, tam in Urbe, quàm extra. Intra Urbem pro exemplo sit Turris Comitum; extra Urbem Turris Virgata, sic dicta (nî fallor) à varietate aspectûs, quasi Turris variegata. Hæc autem structuræ forma ab Italiæ invasione ad Caroli Magni tempora fortè viguit.

Verùm eadem mihi dubitandi occasionem præbuit, undenam tanta marmorearum crustrarum copia (cùm ferè omnes ex Pario sint marmore, quod statuarium vocant) effluxerit? Hæc lapidis peregrini affluentia ex diffractis Idolis tanta Romæ fuit, ut Cassiodorus lib. 7. *Variarum*, in formula ad Præfectum Urbis *de Architecto faciendo*, sub num. 15. loquens de statuis in Italiam introductis, dixerit: *Has primùm Thusci in Italia invenisse referuntur, quas amplexa posteritas penè parem populum Urbi dedit.* Vnde Theodosius Imperator impiissimum Idolorum cultum aboliturus, ann. 399. lege quâdam speciali, quæ habetur in Codice Theodosiano sub tit. de Pag. l. 16. decrevit, ut Tempia Idolorum, si quæ in agris essent, suis ædibus evelerentur.

Idem confirmat Zosimus lib. 5. pag. 815. Eruditissimus verò Gothofredus in Commentario ad l. 8. ejusdem tituli, notat, *Theodosii Magni mentem banc fuisse, posse Religionem consuli, sacrificiis videlicet prohibitis, neque interea voluptatibus, atque ornatui publico quidquam detrahendum. Quo etiam ornatûs publici tuendi argumento Gentiles, & in his Libanius, hoc ipso tempore Imperatorem Theodosium dehortatus est à templorum strage. Verùm, ubi re-*

rum experimentis contra evenit, eidem necessarium visum ad eradicandam superstitionem, Tempia occludere, vel etiam exscindere, quod quidem etiam non semper Principium auctoritate, jussu factum; verùm Ecclesiasticorum, Monachorumque zelo; uti factum queritur Libanius eâ oratione ἡμεῖς οὐκ ἐπὶ τῶν ἱερῶν. Ita etiam intelligenda videntur ea, quæ narrat præcitatus Cassiodorus lib. 1. *Variarum*, num. 28. Theodericum Regem, Gothis atque Romanis jussisse, ut saxa in eorum agris jacentia muris Romæ profutura, libenti animo sine dilatione concederent: ex qua jussione tempus præcipuè colligitur nonnullarum reparationum murorum Urbis, quas adhuc videmus, partim è filice, partim ex marmorum crustis, ut in Tab. XXVIII. Fig. 1. Alię restitutiones murorum cernuntur à Belisario curatę, nempe exeuntibus Portâ nunc Majore, olim Neviâ, sive Labicanâ, & deflectentibus versùs Piam, sive Nomentanam, inter decimam, & undecimam Turres, ac inter decimam septimam, ac decimam octavam, ac post has alia similis, & magna sequitur resectio.

Constant enim hæc resectiones tum opere tumultuario, tum cæmentis. Adhibuit enim Dux ille, Romani Imperii vindex, tophos quamplures, eoque magnitudine insignes, à Viis publicis ablatos, pro quarum custodia utrinque opponebantur stratis filicibus, usus est lateribus, ac lapidibus diversi generis temerè exemptis, pejusque dispositis, pro militum imperitia, quibus & construendi, & diruendi cura demandabatur. Similium resectionum icones habes, ut in dicta Tab. XXVIII. Fig. 2.

Impe-

Imperii habenas regente Carolo Magno, scientiæ, bonæque artes aliquantispercoeperunt revirescere; quare structuræ formam fuisse immutatam existimo, ac denuò receptam illam, quæ in principio declinationis Imperii, nempe tempore Gallieni, vigeat, de qua supra jam differuimus. Immutata tantummodò est mensura tophorum, itaut quadrilateri prismatis figuram retinerent; sed longitudine, & latitudine superarent illos, quibus Gallieni ætas utebatur. Præstant verò antiquiores illi etiam diligentiam expolitionis figuræ. Hujusmodi structuræ species conspicitur in restorationibus murorum Urbis, factis ab Hadriano I. & in Ecclesia SS. Vincentii, & Anastasii ad Aquas Salvias, restitutâ à Leone III. Summis Pontificibus, tempore Caroli Magni; ac in diversis aliis ædificiis, quorum exemplar habes in eadem Tab. XXVIII. Fig. 3. Hanc usque ad millesimum annum æræ Christianæ viguisse opinor; quo tempore, unâ cum cæteris artibus in deterius labi coepit Architectura. Non subinde cæmentorum species adhibita in ædificiis, tophi, scilicet, quadrilateri, nullo alio lapidum genere permixti, ut exemplum Fig. 4. indicat. Si quis malit prototypum inspicere, multa illi tum in Urbe, tum in agro Romano indicare possum. Intra Urbis moenia consulat ædificia adhærentia Ecclesiæ S. Xysti prope portam Capenam tempore S. Dominici constructa. Domos quamplurimas in Regione Transtiberina præsertim sitas. Extra Urbem duo præ cæteris obvia, & in suburbano locata animadvertat: primum sit per antiquum Deo sacrarum Virginum Monasterium Sanctæ Agnetis

Viâ Nomentanâ, ubi visitur marmoreum sepulchrû cujusdam ipsius Monasterii Abbatissæ, in quo anni 1256. nota insculpta est: alterum Viâ Appiâ tertio circiter ab Urbe lapide, prope sepulchrum Metellæ, vulgò hodie dictum *Capo di bove*, ubi diruti Castru ruinas offendet, ex hujusmodi tophis constructi. Quin etiam eodem loco reperiet Ecclesiæ cujusdam vestigia, parietum, fenestrarum, & cæterarum partium adhuc superstitum, rudibus illam fermè ætatem indicantia.

Hujusmodi constructionis formam tandiù servatam esse conjicio, quamdiù Sedes Apostolica Romanæ perstitit: nam Avenionem translata, secum abduxisse visa est Urbis Romæ decorem, ac ipsam propemodum vitam, artiumque, si quæ erant, spem & progressum, Civitas porrò in eam solitudinem perfit, ut incolæ ad quatuor millia vix ceftingerent, teste Blondo, nisi memoriâ fallar. Artes verò, præsertim eæ, quæ ad edificandi rationem spectant, omnino corruerunt, itaut egrè potuerint sæculorum subsequantium, & diuturnæ pacis beneficio convalescere: tunc enim solâ necessitate Magistrâ edocti sunt homines ex confractis edificiis veterum fragmentis, saxisque, & rudibus, quæ fors tulerat, opera tumultuaria excitare. Vitium quoque pessimum in nostram usque ætatem irrepsit, licet immunem hanc reddere debuissent ab hujusmodi mendis restituta bonarum Artium universitas: nam etiamnum viget passim cōsuetudo barbaræ constructionis, quamvis evi prætereuntis felicitas eousque præstantiam evexerit Architecturæ, ut nobiliora veterum opera vel equari videantur, vel superari. Imperatorum certè stru-
ctura

ctura lateritia postliminio redux inspicitur in facie Palatii Farnesiani, à celebri Architecto Michaële Angelo Buonarota excitati: in exterioribus etiam Collegii Romani parietibus; nec non Domus Professę Societ. Jesu, & quampluribus aliis edibus, quę in dies eriguntur.

Attamen pro reſtitutę Architecturę virtutibus, vitia tumultuarię constructionis à pluribus eliguntur, qui compendio rei familiaris cunſulere putant, ut minori impendio heredes reparationibus incumbere poſſint.

Gratulari tamen poſſumus ęvo nostro, cujus opera quum in ruinis requirerent poſteri, vel component cum optimis, vel laudatiſſimis præferent.

C A P U T IX.

Quomodo ex numero, amplitudine, ac forma fenestrarum, tempus quo Aedificia constructa ſint, deduci valeat.

QUaecunque ex di-verſa lectione congeſſimus, debemus ſeparare; meliùs enim diſtincta ſervantur. Deinde adhibita ingenii noſtri curâ, & facultate, in unum ſaporem varia illa libamenta confundere. Ita olim Seneca Lucilio ſuadebat Epist. 84. Idem mihi ſervare placuit in legendis antiquorum ruderum monimentis, quorum ſpecies apertum volumen eſt, ſuam referens autographiam. Dili-genter enim à ſingulis cum proprias quaſdam notas excerpſerim, variam constructionem, ac temporum indolem indicantes, ita volui unamquam-que certis capitibus ſigillatim inclu-

dere, ut omnes in unam ętatis, ac hiſtorię ſuę teſſeram coaleſcerent. Poſtquam igitur ſuperiori Diſſertatione conati ſumus expendere, quomodo ex antiquorum ædificiorum cæmentis illorum ætas probabili ſententiâ poſſet dijudicari; reliquum eſt, ut experiamur, an alia ſuperſint in hiſce ruderibus partium diſcrimina, in quibus nativa veluti effigies cujuſque ſæculi appareat.

Fenestrarum figura, & numerus, plurimum mihi videtur conferre ad hanc rem illuſtrandam. Neque enim varietatem illarum adeò promiſcûe uſurpatam priſcis temporibus autumo, ut certis quibuſdam regulis adſtringi non patiatur. Et quamvis aliarum latitudo major ſit, aliarum baſis anguſtior, rotundæ aliæ, aliæ quadratæ, quædam ſemicirculares, quædam biſſectæ, formâ denique, ſerie, numero, inter ſe diſcrepent: ſervant tamen (ut ex antiquis ædificiis longâ inſpectione didici) analogiam quandam eæ, quarum ætas communis eſt, produntque (ut ita dicam) ſingulæ ſuas æquales.

Neque verò, cum noſtras obſervationes adduxerim, aliorum conjecturas excludo, quinimmo lubentiſſimè conſuluiſſem Auctores rerum antiquarum ſtudioſos, ſi quenquam reſciviſſem in hac materia typis aliquid conſignâſſe. Verum, cum nullus, quem adhuc ſciam, hæc proſecutus ſit, aut animadverterit, amicorum tantummodo, quibus cum aliquando ſermonem ſuper hiſ habui, quaſi inter ſe diſſerentium opiniones adducam, ac noſtræ demum ſententiæ locum faciam, quando illis dicendi prærogativa, uti par eſt, delata fuerit.

Nihil itaque intercedere arbitrantur nonnulli, altæ ne sint, an depressæ sacrarum ædium fenestræ, dummodò sint angustæ: perinde enim unius, ac alterius formæ optionem fuisse apud priscos, & utramque promiscuè usurpasse Architectos, quorum una mens erat, immodicum lumen excludere. Peræquè igitur vetustatis characterem illis tribuunt (quacunque tandem figurâ fuerint) si arctius excavatæ brevi ambitu, parcam lucem admittant. Ut autem probent, propositum id fuisse primarum Ecclesiarum Structoribus, modicum lumen excipere, hæc fermè considerant: sub Christianæ Religionis exordium, in cryptis plerunque, & latibulis, metu scilicet ingruente persecutionum, conventus Fidelium haberi consuevisse; ibi divina tractare Mysteria; ibi sacris sermonibus eò frequentius indulgere, quò tutius poterant; ibi Dominicæ mensæ participes fieri; ibi denique Ecclesiam (unde loco nomen) congregare. Compositis inde fluctibus, cum quies Fidelibus redderetur, possentque jam in apertum prodire; eos tamen antiqua cryptarum silentia amavisse, seu loci consuetudine, seu Martyrum memoriâ similitudinem latebrarum suadente, seu Religionis constantiâ in sanctissimis Patrum ritibus custodiendis. Hinc ne formam quidem fenestrarum fuisse apud eos mutatam, etsi novæ in dies Ecclesiæ construerentur.

Sed illi, qui indicium ævi antiquioris deferunt amplis fenestris, præcepta servari à priscis solita in Basilicis construendis adducunt. Constat proculdubio Vitruvium lumini propensiorum se præbuisse in earundem formæ definienda. Cum verò Basilicas Ro-

manorum (unde ædibus Christianorum, omine meliori, utpotè Regi Regum sacratis, nomen deductum est) imitati potissimum sint Principes, primi Ecclesiarum in Urbe erectores, evenit, ut inter cætera Vitruvii præcepta, fervarent etiam fenestrarum amplitudinem, & numerum, à quo dignitas quædam, & elegantia, non sine utili, notabiliq; compendio proveniebat. Nam copia lucis, præterquàm quod innocentem parit hilaritatem, & reverentiam eorum, quos præsentem videmus, expressius legendis sacris Codicibus, ac reliquis Clericorum ministeriis obeundis plurimum opitulatur: quemadmodum in Basilicis gentium juri dicendo positis lumen uberrimum quærebatur, ut possent facilius tabulæ litigantium recitari, aut transcribi. Quæ cum non perpendere Wandali, Italiæ devastatores, dum templa reficerent, vel erigerent, pro suorum fortassis consilio, aut consuetudine, qui frigoris excludendi gratiâ (ut de Borealiæ Regionum cultoribus suspicari par est) vel nullas, vel raras admodum, easq; arctissimas aperuere fenestras, suumque morem, unà cum cæteris artium detrimentis, nostris finibus intulere. His itaque argumentis adducti nonnulli, antiquiores Ecclesias reputant eas, quæ pluribus, aut certè augustioribus fenestris multam lucem excipiunt.

Hæc fermè sunt, quæ utrinque proferuntur in hoc antiquitatis criterio, deducta potius à conjecturis verisimilibus, quàm à diligentiori vetustarum ædium indagine. Addere adhuc valerent postremæ sententiæ assertores, plurimas superesse Basilicas, quarum de primo, eoq; antiquissimo con-

constructionis tempore, controversia nulla est, in quibus fenestras numero, & amplitudine insignes reperiuntur.

Attulimus supra exemplaria Basilicarum Sicinianæ, Sessorianæ, ac Divi Pauli, quæ sola supra centum & viginti fenestras habet, magnitudine non mediocres, ut supra cap. I. indicavimus. Afferri hinc etiam possent ædificia posteriora, Basilicæ nempe SS. Ioannis & Pauli sæculo quarto constructa, ut Pancirolus narrat. Constat hæc opere lateritio; singula illius latera tresdecim fenestris ornantur, quarum latitudo est, oculo iudice, palmorum quinque; altitudo verò sesquidupla.

Unicuique fenestræ imminet alia orbicularis, cuius diameter ad quinque circiter palmos extenditur: ejusdem magnitudinis quinque in fronte ædificii laxantur.

Ecclesiæ itidem S. Sabinæ (de cujus antiquitate inferius differemus) totidem, tresdecim nempe fenestras obtinet, latas palmos decem, altas viginti, in fronte verò quinque, altitudinis ejusdem, & latitudinis. Ab hac non procul, Ecclesia S. Balbinæ, cujus quamvis ignoretur, vetustissima tamen creditur foundationis ætas, cum eundem in Architectura servet ordinem cum Basilica Sessoriana; in quolibet latere sex habet fenestras latas pal. 8. altas 16. sub eisdem fenestris apparent arcuum vestigia ad illorum similitudinem, quos videmus in eadem Basilica Sessoriana, ut tabula orthographica sub num. 5. superius allata demonstrat. Ecclesia SS. Cosmæ & Damiani quinque ingentes fenestras habet in facie, pal. 16. latas; altas 18. lateralibus caret, cum nova murorum structura in angustiore formam redacta sit. Etiam

extra Urbem viâ Tiburtinâ, vidi semidirutam Basilicam S. Simphorosæ (ut fama fert) olim dicatam, cujus fenestræ in latitudinem, & longitudinem insignem extendebantur. Retulimus fenestras, quæ adhuc hodie visuntur: demolitarum verò unicum sub oculis venit exemplum; nempe antiquæ Vaticanæ Basilicæ, ubi ad numerum octoginta octo erant, quarum latitudinem, & altitudinem describit Alpharanus in suo tractatu MS. de eadem Basilica. Plures aliæ similes Ecclesiæ afferri possent, quæ brevitatis causâ omittuntur; cum illæ, quas hucusque congesimus, satis superque esse possint ad ostendendum antiquas Basilicas abundasse fenestris, formamque illarum ante tempora Constantini incoepisse. Hunc autem usum Basilicas construendi fenestrarum numero abundantes, non Romæ solummodò viguisse, verum etiam extra Italiam, ex infra scripta S. Gregorii Turonensis narratione probatur, qui lib. 2. *Historiæ Francorum*, describens formam templi Turone à Perpetuo ipsius Ecclesiæ Episcopo circa annum 460. constructi, *Fenestras (ait) in Altario triginta duas, in Capso viginti, columnas 41. in toto ædificio, fenestras 52. columnas 120. ostia octo, tria in Altario, quinque in Capso*. Idem deducitur ex Eusebio, qui Constantini Magni equalis hæc protulit lib. 10 hist. cap. 4. in oratione Panegyrica de ædificatione Ecclesiarum, Paulino Tyrionum Episcopo dictâ, ubi secundum Valesii versionem sic se habet: *Ad eundem modum, cum porticibus ad utrumque templi latus fabricatis, parem vestibulorum numerum disposuisset, diversos aditus,*

quibus COPIOSUM LUMEN supernè in ædem infunderetur, supra ipsas Porticus excogitavit, easque fenestras variis è ligno sculpturis minutissimi operis ornavit, &c. ac pauldò post, ejusdem Basilicæ descriptionem profecutus, hæc subdit: *Præterea vivos, & stabiles, ac firmos animarum lapides undique seligens, amplam, ac Regiam Domum ex omnibus construxit: splendoris, ac luminis plenam, tam intus, quàm extra, &c.*

Numerus iste Basilicarum priori sententiæ adversatur; cui tamen aliæ suffragantur Ecclesiæ, illis nequaquam originis suæ antiquitate cedentes. In his enim angusti admodum visuntur aditus lumini admittendo. Ut verum tamen fatear, sicubi appareat exiguitas fenestrarum, constabit apertè, vel Ecclesiæ illas non posse inter antiquissimas recenseri, vel contractas fuisse areas fenestrarum à restauratoribus subsequentiæ ætatum. Manifestè id conspicitur in vetustissima Basilica Sessoriana, quam antea diximus quinas fenestras in singulis lateribus obtinere, latas pal. 20. altas 40. Harum unica tantùm hodie priscam retinet amplitudinem, eaque Tribunæ proxima est, & à columna marmorea bifariam dividitur. At reliquarum, quatuor, una omnino clausa, tres verò in angustius foramen contractæ sunt, altum 25. pal. latum 3. Neque licet suspicari, coarctionem istam in constructione contigisse, nam ipsa murorum structura, quâ oppleta sunt spatia fenestrarum, longè diversam ætatem prodit; præterquàm quod Architectus rogandus erat, quorsum spatia tam lata designasset, qui tam angustis hiatibus contentus esset?

Plurimum mihi contulit observatio ista Sessorianæ Basilicæ in sententia roboranda, quam de hujusmodi questione videor mihi proferre posse. Meo itaque judicio distinctione utendum est, quum inquiritur, an vetustatis potius indicium sit fenestrarum angustia, vel amplitudo? Si sub terminis disputatio proponatur, ex iis, quæ extant, ævo priores reputandæ sunt, quæ majori numero vel amplitudine fenestrarum pollent, cum è supra dictis apertè constet, antiquissimas Ecclesiarum, quæ apud nos sunt, ita fuisse constructas. Si verò sensus questionis sit, an inter antiquitatis indicia, referri possit tam amplitudo, quàm angustia fenestrarum? respondeo, utramque formam vetustatis indicium esse, dummodò constet, an Monachorum Ecclesia fuerit, vel Clericorum. In hanc me sententiam manuduxit animadversio superior, quam in coarctatis Sessorianæ Basilicæ fenestris notavi. Ut enim ex cæmentis conjicio, murus ille ad restringenda ampliora spatia fenestrarum, constructus est circa sæculum decimum reparatæ salutis: eâ verò tempestate, Basilica illa Monachis concessa fuit per Benedictum VII. sedentem in Apostolico Solio anno 976. qui Monasterium in illa statuit, Monachosque locavit, ut in marmoreo epitaphio eidem Ecclesiæ affixo legitur. Conjecturare ergo possumus, ideò exclusum fuisse nimium lumen, quod antea in Basilicam admittebatur, quia Monachis meditantibus fortasse officiebat, quominus possent intento animo Deo soli vacare: non fecus, ac hodie quoque solemus, adductis velis ingentem lucem excludere, quum publicæ adorationi exponitur angustis-

gustissimum Dominici Corporis Sacramentum, quia tunc temporis Fidelium pietas sanctis potissimum meditationibus vacat, adeoque moderationi divini fulgoris efficitur, ne faciles nimium in vanitates oculi divagentur: Hinc laxior regula deduci posset, quod nempe templa, quæ à Regularibus seu Monachis colebatur, fenestris paucissimis, aut exiguis illustrarentur: è contrario verò Clericorum, quos Sæculares vocant, Ecclesiæ, copiâ vel magnitudine fenestrarum excellerent: Primi enim cum solitudinem, & silentium meditaturi ex instituto suo sectarentur, cur lumen uberius exquirerent? Secundi verò, cum sint super candelabrum positi, ut omnibus luceant, qui in domo sunt, nempe activæ vitæ studia prosequantur, ac propterea Sacramenta Christi Fidelibus ministrare debeant, num ingentem eorum numerum in classes digerere, & incōfusè sua munera exercere potuissent, nisi copiâ lucis accersitâ universos probè distinguere, & distingui curassent? Insuper accedit, quod sacri ritus à Populo confluyente conspici melius poterant, & cærimoniarum mysteria recoli, cum à singulis distinctè cernerentur Presbyteri, Levitæ, aliique ipsarum Ecclesiarum ministri, quorum etiam aspectu, & gravitate ad modestiam, & religionem eò facilius quisque componebatur, quod illustrius, & evidentiùs sanctissimorum virorum cultus discerneretur. Argumentis quamplurimis ea, quæ diximus, firmari possent, quæ inter, unum attingam, quod nostri instituti est, cum ad Ecclesiarum notitiam peculiariter spectet. Observo nempe quamplures antiquas Monachorū Basilicas ita esse constructas. Sic Ecclesia Sanctæ Ma-

riæ in Aventino, una ex viginti Abbatiis, quarum Abbates Pontifici Max. astabant, cum in Basilica Lateranensi Sacra conficeret. Ista inquam Ecclesia angustissimas habuit fenestras, quæ tamen anno præterito ampliatae sunt, cum pia, splendidaque Eminentissimi Cardinalis Pamphili liberalitas Ecclesiam restauraverit. Illis omnino pares visuntur in Ecclesia Sancti Gregorii in Clivo Scauri, Sanctæ Priscæ, Sancti Sabbæ, SS. Cosmæ & Damiani in vico aureo Transtyberim; quæ omnes erant ex præfatis viginti Abbatiis, nec non in Ecclesiis SS. Vincentii & Anastasii ad Aquas Salvias, quæ à fundamentis cum Monasterio ab Honorio I. sub annum 625. fuit ædificata, ut scribit Panvinus *de septem Urbis Ecclesiis*.

Quin etiam in pluribus Monachorum templis extra Romanum agrum constructis (ne hîc tantum sita videar attingere) eandem regulam servatam audio. Profectò in augusta Basilica Veronensi, quam Diuo Zenoni ejus Urbis Episcopo Pipinus Caroli Magni filius construxit, cuique colendæ etiamnum Monachi Benedictini addicti sunt, tanta est fenestrarum angustia, ut vir clarissimus Octavianus Roboretus, omni disciplinarum genere ornatus, dum illarum Iconem hûc transmitteret, testatus sit, se è templi pavimento judicasse, illarum latitudinem ad duos circiter palmos, altitudinem verò ad sex tantum pertinere. Quare concludendum existimo, cum de vetustis Ecclesiis agitur, illas, quæ per angustas fenestras diem excipiunt, à Monachis, vel ab aliis in eorundem usum fuisse constructas, quarum ea sæculis antea actis copia, ac frequentia

quentia fuit, ut Miræus in epistola dedicatoria sui *Tractatus originum Monasticarum*, duo supra quinquaginta millia Monasteria unius ordinis Benedictini fuisse, tradiderit: eas verò, quæ per plures, laxioresque fenestras lucem admitterent: in populi totius conventum, utque à Clericis, Parochis, vel Canonicis, & Episcopo incolerentur, excitatas fuisse.

Quandoquidem materia suppetit, ut de profanis ædificiis aliqua sparsim dicam, ubi occasio se obtulerit, abs re fortè non erit, si aliqua hinc attingam potius quàm prosequar, ad fenestras ædium privatarum pertinentia. Tempore igitur Imperatorum exiguas eas fuisse iudicio, & quadratas, atque à columna marmorea bifariam sectas, vel etiam paullò plus in latitudinem, quàm in altitudinem extensas, hasque postremas à duplici ut plurimum columna in tria parallelogrammata distinctas. Istarum exempla visuntur in antiquissima fabrica prope Ecclesiam Sancti Stephani in *Rotundo* vulgò dicti; & in nonnullis æquè vetustis domibus in regione Transtiberina adhuc stantibus: An verò mos iste per priora duodecim sæcula à Christo nato perpetuò fuerit usu servatus, omnino nullis edoceor monimentis. Sæculo tamen decimo tertio, vel decimo quarto, fenestræ privatarum ædium hinc Romæ quadrilaterâ formâ construebantur à Cruce marmorea quadrifariam sectæ, eâ lege, ut superiores duæ sectiones quadratæ essent, inferiores verò partes cum illis in latitudine, sed paullò in altitudinem productiores. Exemplo esse possunt in Urbe Palatia Sancti Marci, Vaticanum antiquum, Capranicum, aliaque,

quæ tribus, & ultra, ab hinc sæculis excitata fuere.

Illæ demum fenestræ, quæ in antiquis, ac magnificis templis cernuntur, arcuatæ, & unicâ, vel duabus columnis bifariam sectæ, ut in exhibita orthographia Basilicæ S. Crucis videre est; aut trifariam, ut in veteri Vaticana, non Monachos ibi, sed Clericos Sæculares divinis Officiis persolvendis operam navasse, demonstrant.

C A P U T X.

De Musivorum operum origine, nominibus, & speciebus.

OPERUM Musivorum originem antiquissimam esse, & hominum, ac sæculorum memoriam excedere, neutiquam inficiabitur, qui vel supremis utcunque labris literarum Sacrarum monimenta libaverit. Nam Esther cap. 10. legimus, Assuerum Persarum Regem in maragdino, ac Pario lapide pavementum stravisse, quod lapillis versicoloribus arte mirâ dispositis compositisque, picturam emulabatur. Quamobrem faciliè adducor ut credam, opificii tam elegantis primordia Persidi nos debere, quæ istiusmodi lapillorum, quàm feracissima fuit, tum incolarum ingenia ad exquisitioris luxûs irritamenta semper instruxit. Verùm, è Persarum confinio ad Assyrios finitimos, à quibus ad Græcos, postremò in Latium, Syllæ temporibus, (ut Plinius Auctor est) jugi decoris incremento traductum est. Bonarum scilicet artium, uti vitiorum propagines, non in altricibus plagis effoctæ senio marcescunt, sed in

in varios, ac dissitos populos perenni virore trahuntur.

Musivum autem opus varia nomina, variumque pro diversitate etymon ab Auctoribus sortitum est. Quidam enim *Musivum*, alii *Mosibum*, ut in plurimis accuratissimis MS. videre est, ac in magno præcipuè Gruteri Inscriptionum Thesauro: alii *Musæicum*, *Museacum*, & *Mosiacum* appellant. Porro qui *Musivum*, sive *Musæicum* dixere, à *Musa* deduci sunt arbitrati, quod scilicet quasi Musæ, idest artis eximiæ sit opus. Qui verò *Museacum*, & *Mosiacum*, à *Muscis* nomen fecere; ut notavit Joannes Ludovicus Vives in cap. 8. lib. 16. S. Aug. de Civit. Dei, hæc eadem voce. Nec desunt, qui *Musivum*, aut *Mosivum* à Græco verbo *μυσεῖον*, idest *Musico cantu*, deducunt, vel ab Hebræa radice *מִסָּךְ*, quæ (ut in Lexico Buxtorfii) sonat idem, ac *miscuit*: ex illa enim deducitur *מִסְתָּו* hoc est *mistiō*,

vox uti soni affinitate *Moseaco* proxima, ita *misturæ* significatione, quàm maximè arti hujusmodi consentanea. Nam quemadmodum si liquores commisceantur, minimæ eorum partes mutuâ, mollissimâque collisione ita copulantur, ut nullus omnino distinctioni locus supersit; sic elegans hæc lapillorum compositio fallit oculos, adeo ut quidpiam perpetuum censeatur unicâ lapidis venâ, vel eodem coloris ductu conspicuum. Plinius verò in hoc opere describendo vocem aliam usurpat, ut in lib. 36. cap. 25. ubi: *Lithostrota*, (inquit) *cæptavere jam sub Sylla parvulis certè crustis, extat hodieque, quod in Fortunæ delubro Præneste fecit. Pulsa deinde ex*

*humo pavimenta in cameras transiere è vitro: Novitium & hoc inventum, Agrippa certè in Thermis, quas Romæ fecit, siglinum opus encausto pinxit: In reliquis albaria adornavit: non dubiè vitreas facturum cameras, si prius inventum id fuisset, aut à parietibus Scenæ, ut diximus, Scauri pervenisset in cameras. Marcus enim Scaurus primus fuit, qui Scenæ parietes marmore obduxit. Vocem hanc *Lithostrota*, Isidorus de Orig. lib. 15. cap. 8. sic exponit: *Pavimenta originem apud Græcos habent elaborata arte picturæ. Lithostrota parvulis crustis ac tessellis junctis in varios colores. Quæ quidem vox ex duplici Græca voce constat, nempe ex λίθῳ, idest lapis, & στρωτός idest stratus, à verbo στρέω sterno. Unde nomen *Lithostroti* generalius quiddam est, ea omnia complectens, quæ lapidibus strata sunt, adeoque etiam publica viarum itinera, quæ silicibus impolitâ, rudiorique Minerva sternuntur. Qua de re, cùm Latini Auctores pavimentum describerent, lapide nobiliori nitentia, declinaverunt ab ea voce *Lithostrota*, utpotè nimis laxæ significationis, aliisque magè propriis usi sunt, arti, de qua sermo est, aptioribus. Hinc *tessellatum*, hinc *sectile*, inde *siglinum*, & *vermiculatum* audivit opus *Musivum*, totidemque nominibus quot speciebus, insignite fuit.**

Antequam ulterius progrediamur, non injucundum fore puto, si hîc marmoreum fragmentum ex Agro Tunetano Africæ Florentiam allatum referam, in quo de *Musivo* opere mentio fit. Habetur hæc inscriptio in *Miscellaneis eruditæ antiquitatis Jacobi Sponii* sect. 2. art. 8. pag. 39. & est unica

unica ex ethnicis, quam apud Epigrammatum Collectores inveni; atque ita se habet:

PECVNIA PERFECIT ET
DEDICAVIT ET OB DEDICATIONEM
PUGILVM CERTAMINA
EDIDIT ET DECVRIONIBVS
SPORTVLAS ET POPVLO GYMNASIVM
EPVLVM DEDIT ET HOC AMPLIVS
PRO SVA LIBERALITATE CAMERAM
SVPERPOSUIT ET OPERE MVSEO
EXORNAVIT . . . . .
. . . . . CVM . . . AREIS . . . FELICE
ET RVFINO III. . . . . ISDED.
OB QVAM DEDICAT. EPVL. DEC.
ET. POP. FRVM. DED.

Notat idem Sponius, hanc inscriptionem videri positam fuisse in aliqujus ædis dedicatione, quæ magnâ pompâ celebrata fuerit, pugilum scilicet certaminibus, sportulis, idest munusculis, Decurionibus, populo verò epulis & frumento donatis sub Consulatu, ut inde elicitur Felicis, & Rufini; sed quia hoc Consulum par in Fastis non legitur, sed Felix dumtaxat cum Brutio Præsente sub Antonino Pio, quem in annum incidat affirmare non audet.

Tessellatum profectò antiquissimum esse videtur, cum simplicissimum sit, & hoc nomine illud (meo iudicio) opus intelligitur, quod è diversis versiculorum marmorum crustis in formas diversas resectis elaboratur; in quadrati videlicet formam, Quadrilateri, Trianguli, sectionis Conicæ, sphericæ, sive circularis, Pentagoni, Hexagoni, Octagoni, & aliarum Geometricarum figurarum, quæ variè inter se dispositæ, insimulque conjunctæ, non inconcinnum oculis præbent aspectum. Ex his *tessellatis*

operibus plurima Romæ videntur antiqua veterum Ecclesiarum pavimenta; è quibus duo affero exempla; unum sub Fig. I. Tab. XXIX. quod est in Ecclesia S. Clementis, ac alterum summè probatum, ut in Fig. 2. quod est in Ecclesia S. Silvestri, in atrio alterius Ecclesiæ SS. Quatuor Coronatorum.

Sectile deinde, post *tessellatum* inventum est, in quo tribus, aut duobus tantummodo diversorum colorum marmoribus, hominum, & animalium figuræ repræsentantur; sic dictum à *Seco*, quod prius in tenuissima marmoris lamina figura delineatur, deinde ferram per figuræ delineamenta circumvolvendo, secatur lapis, cujus rimis, sive lacunis alterius coloris lapis inferitur; è quorum diversitate colorum, ac variis lineamentis figura efficitur, ut in Tab. XXII videri potest.

Hujusmodi *sectilis* operis monumenta satis antiqua spectantur in Cathedrali Anconitana, cum in fronte, tum intra Ecclesiam, in qua plurimæ Sanctorum imagines rudi arte, ut ea ferebant tempora, expressæ sunt.

Multò tamen antiquius, & ornatiùs etiam apud vetustiores *tessellati* operis rationem floruisse, facile credam, cum apud eosdem difficilior Musivorum ars culta fuerit.

Musiva itaque opera ab antiquis post *tessellatum*, ac *sectile* adinventum fuisse, non improbabili conjecturâ argui potest: ea siquidem esse solent artium quarumlibet fata, ut ab humillimo principio ad summum fastigium attollantur. Structuræ hujusmodi specimen in illo eodem opere adhuc superest,

Fig. 1.

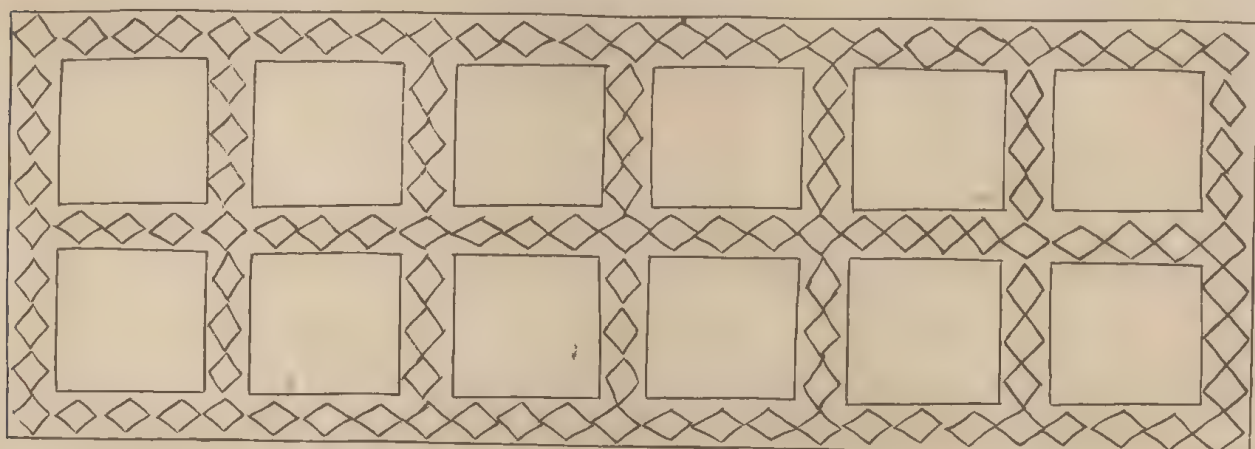
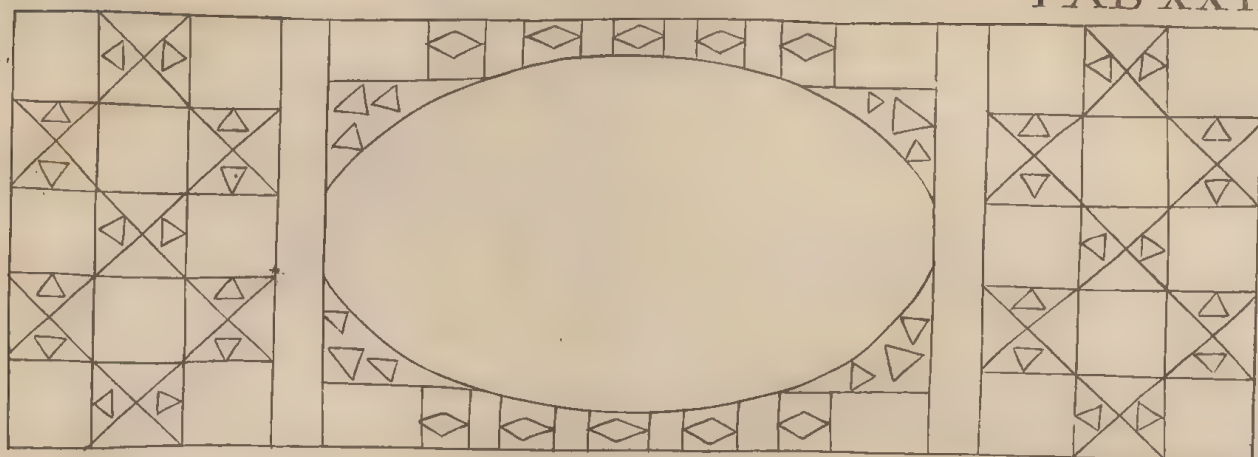
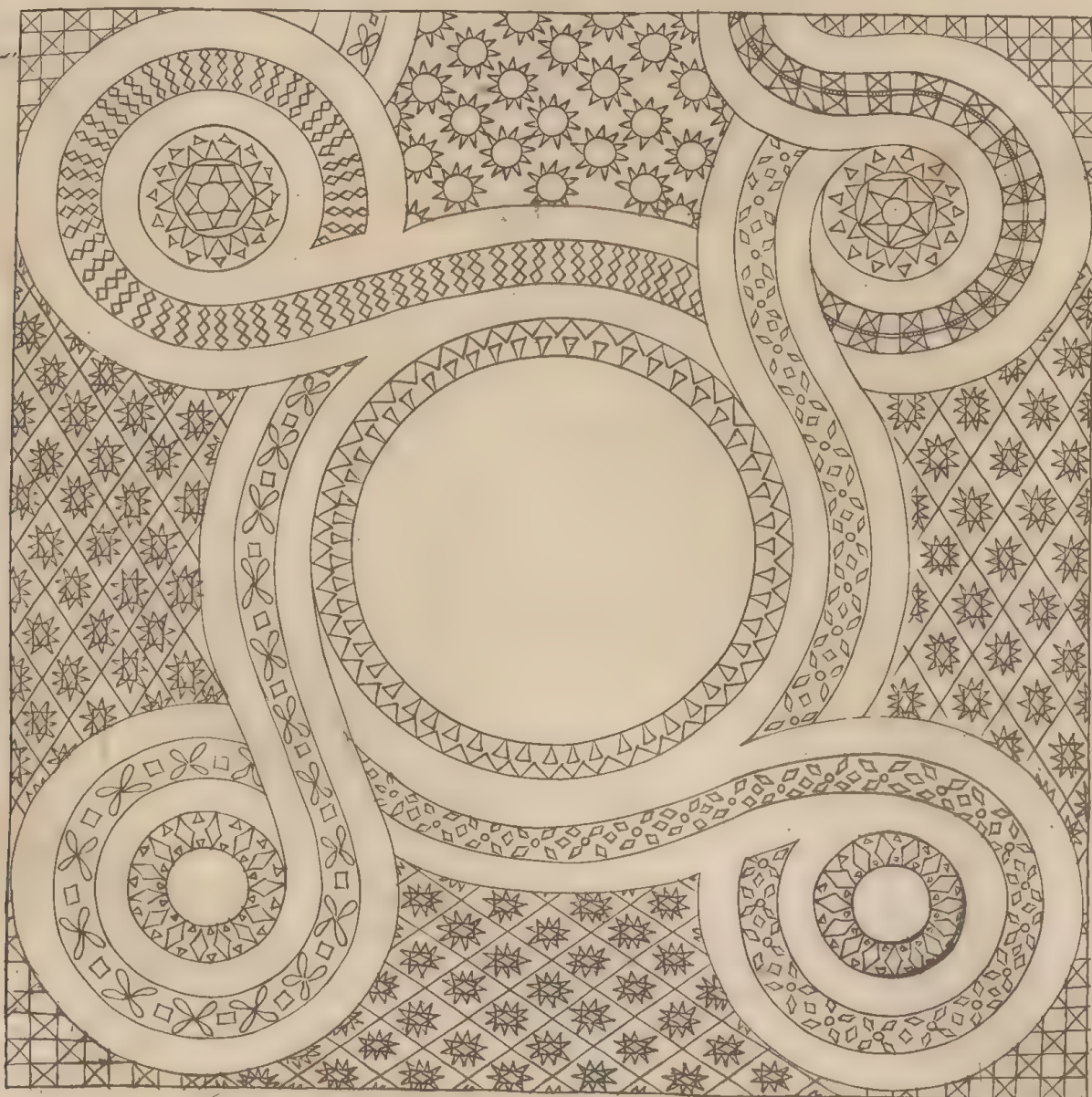

Fig. 2.

BIRMINGHAM
UNIVERSITY
LIBRARY

BIENHEIT
VNI
CRACOVIA

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

pereſt, quod à Plinio paullo ſuperius indicatum fuit in Præneſtino Fortunæ delubro: aſſervaturque ibidem in Palatio Excellentiffimi Maphæi Barberini ad præſens ipſius Civitatis Principis. Ejuſdem Muſivi operis Iconem oſtendo in Tab. XXX. ſub Fig. I. Conſtat autem hoc Muſivum opus è minutiffimis diverſorum marmorum, diverſorumque colorum lapillis, adeò affabrè elaboratum, ut illud aſpicientes mirum in ſtuporem trahat. Quid enim repræſentet, ipſe lector ex conjuncto exemplari videre poteſt: quid autem figuræ illæ denotent, bo. mem. Pater Kircherus in ſuo *Latio*, part. 4. cap. 4. interpretari conatus eſt; quali autem fortunâ, eruditus examinandum relinquo. Habes etiam aliud antiquiffimi Muſivi operis exemplar, quod adhuc ſervatur Lugduni apud D. de Caſſaire, ut refert ſupra laudatus Sponius loco citato, quod habes in Fig. 2. Vides etiam in eadem Tab. ſub Fig. 3. ejusdem Muſivi operis aliud fragmentum, quod protulit in ſua Præneſte bo. mem. Joſephus Maria Suareſius Epifcopus Vaſionenſis, Vir cùm eruditione, bonis artibus, ac virtutum exemplo, quibus, dum viveret, apud optimos quoſque præclare audiebat, præſtantiffimus; tum ſummâ, ac veteri mecum neceſſitudine conjunctiffimus.

Poſt Syllæ tempora hominum ingenia per artium apices glifcentia, præſtantiùs ſe exercuerunt, adeò ut ætate Agrippæ pavimenta figlini operis encauſto picti, ſternere cogitaverint, ut habetur ex Plinio ſupracitato.

Hujusmodi operis ſpecies hoc tempore in lucem eſt revocata, cùm & hîc aliquæ privatorum Camera, & Ve-

netiis ferè omnia, talibus figulinis operibus encauſto pictis pavimenta ſternantur. Temporum illorum ingenia novo huic invento non aquieſcentia, nobilius quoddam opus excogitarunt, non ex marmoribus; aut figulina, ſed ex vitro colorato: Cumque illud pulcherrimum, ac eximium appareret, non pavimentis, ſed parietibus accommodarunt: cujuſmodi operis nullam prorſus aliam memoriam reperi, præter eam, quæ in variis Urbis Eccleſiis viſitur. Ejus exemplaria inferius afferam, quum de Eccleſiis ſermo erit.

Supereſt modò, quid, qualeve ſit opus *vermiculatum*, oſtendere; quod nil aliud puto intelligendum, niſi Muſivum, ſed minutis adeò lapillis formatum, ut vermium aſpectum cominùs repræſentet, qui dorſum variegatâ macularum ſerie, tot veluti punctis depictum habent; unde *vermiculati operis* nomen fortè deſcendit. Quin & ab eiſdem curioſiùs, ac diligentius obſervatis, fortasſe artis exordia deducta ſunt; ſi enim attentè lacertarum cutis, & ſerpentum exuviæ inſpiciantur, miram certè præſeferunt areolarum compagem à Muſivorum fruſtulis minimè abludentem. Genus verò Muſivorum in plures differentias dividitur, magnitudine lapillorum finitas, adeò ut alia *majora* dici poſſint, alia *minora*, ſeu *media alia minima*. *Majora* ſunt, quæ effinguntur quadratis ſcrupulis, quorum ſingulæ facies, ſeu latera tria circiter minuta Romani pedis expleant: Quæ verò duobus minutis patent, *minora*: Quæ tandem unico, *minima* vocitantur. At hæc iſto loco de Muſivorum operum differentia genericè dicta ſunt, cùm in cap. ſequenti ſpecialiùs dicturi ſimus.

Majoribus Musivis operibus prisca Romani sternere consueverunt quæ pedibus calcabantur, & ut plurimum sub dio posita erant. Hoc enim operis genus durabile maximè est, injuriis temporum minimè obnoxium. Verum non hominum, aut animalium figuras, sed foliatas tantùm picturas, illisque persimiles, quas Arabicas nominamus, repræsentabat.

Medium inde opus, minoribus (ut jam dictum est) lapidibus conficitur; ideoque facilius in eo exprimi possunt figuræ, quæ licet lapidum diversorum crustis, sive fragmentis formatae, rudes nihilominus apparent. Duo hinc afferuntur exempla; primum in Tab. XXXI. sub Fig. 1. extatque adhuc integrum in Basilica S. Laurentii in agro Verano; alterum sub Fig. 2. quod in Basilica Liberiana, cum penè lacerum diù jacuisset, anno Jubilæi 1675. bo. me. Fabritius Guastaferrus necessarius meus restituit; & hodie iterum in ruinam labitur.

Minimi demùm operis prævetustis temporibus elaborati, exemplum est in Ecclesia S. Alexii, dextrâ mox ingredientibus parieti affixum, quod olim in pavimento jacuisse memini: hoc verò illud esse opus, quod *vermiculatum* propriè dicitur, semper sum arbitratus. Hujus occasione quatuor alia antiqua, & profana exempla in Lectoris gratiam sub oculis referre duco, quæ habes in Tab. XXXII. ubi sub num. 4. supradictum *vermiculatum* opus expressum est, & adhuc visitur in eadem Ecclesia S. Alexii. Alia duo sub num. 1. & 2. sunt in Ecclesia S. Mariæ Transtiberim in Parastata, quæ triumphalem arcum sustinet, ac è conspectu Sacrarum. Tertium verò

sub num. 3. anno præterito repertum fuit in quodam antiquo Monumento, tertio ab Urbe lapide, extra Portam. Asinariam, nunc S. Joannis via Latinâ. Figura hinc expressa Somni (nî fallor) imaginem repræsentat, cum tota nigra sit, alludens ad tenebras noctis; sinistra tenet tres flores, quos papaveris esse judicio, quod Somnum conciliat, estque ipsius Somni characterismus: quid autem dextrâ ferret, haud apparet, cum temporis lapsu deletum sit: fortè verò cornu illud erat, in quo aquam Lethæam gestasse, Poëtæ fabulantur.

Allatis exemplis, nonnulla etiam alia vetusta adjiciam, quæ cum paucissimis nota sint, ideo gratiora fore confido. Primum habes in Tabula XXXIII. ubi Europam Agenoris Regis Phoeniciæ filiam à Jove in bovis formam transformato, raptam vides. Quod ex Ovidio Metamorph. 2. aliisque, notissimum est.

Musivum hoc adeò minutis marmoreis lapillis constat, ut artis miraculum dici possit. Hodie inter spectabiliora Eminentiss. Cardinalis Caroli Barberini asservatur, & quaquà libeat, instar tabulæ pictæ movetur. Habet in altitudine palmos tres, uncias novem, tantundem ferè in latitudine.

Hoc Musivum opus nobis significavit amicus noster Stephanus Pantonus Castrucci, nobilis Prænестinus, ipsius Civitatis copiarum equestrium Ductor, extra, ac prope ejusdem Civitatis moenia repertum fuisse, in loco vulgò dicto *l' Arcione*: ubi adhuc multa rudera, multæque parietinæ visuntur, quæ antiquitatis variis marmorum incrustationibus, variisque columnis, aliisque Corinthiacis ornamentis obductæ

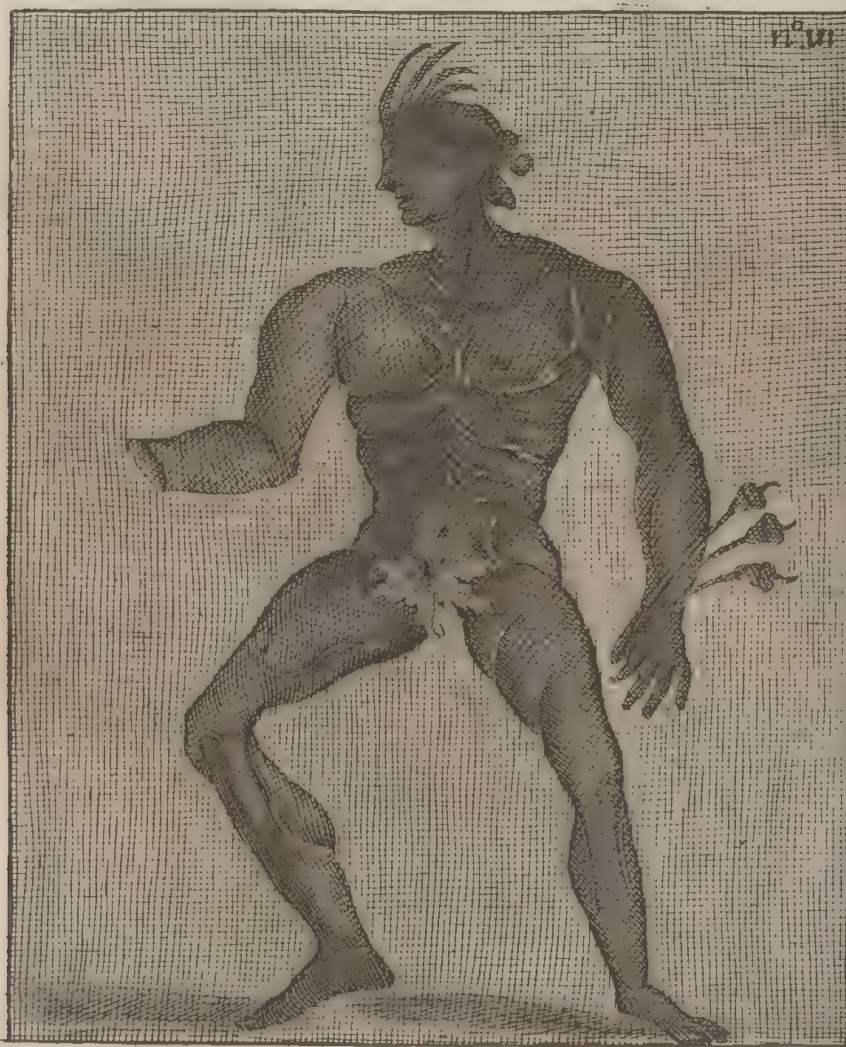

1861
JAN 10
NEW YORK
LIBRARY

LIBRARY
OF THE
BIBLIOTHEQUE
NATIONALE
PARIS

TAB XXXIII

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS}
CRACOVENSIS

LIBRARY
OF THE
MUSEUM OF
COMPARATIVE ZOOLOGY
AND ANATOMY
HARVARD UNIVERSITY
CAMBRIDGE, MASS.

ductæ erant, ex quibus; & ipso Musivo, ejusdem fabricæ magnificentia deducitur.

Secundum Musivum expono in Tab. XXXIV. sub num. 1. Hoc quoque minutissimis lapillis compactum est, servaturque penès Eminent. & Rever. D. Flavium Cardinalem Chisium. In hujus autem explicatione non laboro, cum unicè ab opificis sui arbitratu dependeat. Magnitudo picturæ est palmorum duorum cum dimidio.

Tertium in eadem Tabula sub num. 2. elaboratum est in tabula figulina: hujus exemplar habui à laudato Illustriss. D. Equite Carolo Antonio à Puteo, antiquarum eruditionum, ac literarum amantissimo, cujus vestigia sequitur Eques Gabriel ejus filius. Quid in eodem expressum sit, nempe supracitatum Europæ raptum, pictura ipsa docet.

Quartum opus Musivum exhibeo sub num. 3. in eadem Tabula XXXIV. visiturque hodie in Oppido Mevania, quod olim Urbs erat Episcopalis Umbriæ ad Clitumnum fluvium viâ Flaminia, sex millibus à Fulgineo passibus, à Perusia verò duodecim distans, armentorum, gregumque copiâ percelebris. De ea fusè antiqui Scriptores meminere, utpotè Plinius, Columella, Lucanus, Silius, Statius, Propertius, Strabo, Ptolomæus, & alii. Innocentium jam ejusdem Civitatis Episcopum anno 487. subscripsisse, comperio in Concilio III. Romano *De lapsis Africanæ Ecclesiæ recipiendis* sub Felice, ac iterum anno 499. in alio Concilio Romano, videlicet I. ubi actum fuit *De tollendo ambitu in Comitibus Pontificiis* sub Symmacho. Hæc præmittenda curavi ad ejusdem Urbis

antiquitatem, atque splendorem innuandum, ut ex parietinis, quæ adhuc ibidem visuntur, argui potest: nam adhuc tria pavimenta lapillis marmoreis strata supersunt. Primum cernitur in domibus Alexandri Alberti in duabus cameris, quarum prima lapillis unciarum duarum circiter, albi, & nigri coloris non uno modo dispositis, variegatur.

Secundæ verò camerae lapilli in magnitudine primos excedunt, cum in qualibet facie sint minutorum circiter octo, omnes tamen ex albo marmore.

Secundum pavementum (proh dolor!) in stabulo est Jacobi Luciani, quod à temporis, & animalium injuria, ut evenire necesse erat, valde corrosus est. Lapilli pavementum ornantes cum magnitudine, tum coloribus, eos imitantur, quos in duabus cameris Alexandri Alberti extare jam diximus.

Tertium pavementum ab hoc haud procul distat, ejusque longitudo est passuum decem, latitudo verò septem: Stratum est lapillis marmoreis albis, & nigris, magnitudine circiter unciarum duarum; varios pisces representantibus, ut in dicta Tab. XXXIV. num. 3. conspici potest. Visuntur enim ibi tres Delphini, duæ Locustæ, unus Polypus, necnon ipsæ Neptunus cum Tridente, sive aliud marinum numen, necnon vestigia trium aliorum piscium, quorum non modica pars ævo dilapsa est; si tamen divinari fas sit, unus est Vitulus marinus, alter Equus marinus, tertius verò penitus ignoratur. Hinc haud temerè deduci potest, antiquitatis ibi Balneum extitisse, in quo aquarum copia, ac perspicuitas oculis aspicientium hujusmodi piscium figuris

illuderet, cum cominus intuentibus aquam, imagines earum rerum, quæ in imo cujullibet vasis sunt, sursum eleventur, unde visui gratissimus error. Horum pavementorum peculiarrem notitiam debemus Reverendis. D. Abbati Ambrosio Spezia, qui eam illinc nobis obtinuit.

Musivorum huc usque operum originem, nomina, speciesque, & eorum in Italiam introductionem, ac progressum narravimus; sed, ut uberior sit historica hæc narratio, silentio mihi minimè prætereundum est, quid scripserit de iisdem Leo Ostiensis in Chronico Monasterii Casinensis; quod Notis illustravit Illustrissimus, ac eruditissimus vir Angelus de Nuce, olim ejusdem Monasterii Abbas, postmodum Archiepiscopus Rossanensis, literatorum nulli secundus, & mihi summâ necessitudine conjunctissimus, Ostiensis igitur lib. 3. cap. 28. ait, Desiderium ejusdem Monasterii Abbatem, postea Cardinalem, anno Dominicæ Incarnationis MLXVI. novam Ecclesiæ fabricam inchoasse in honorem S. Benedicti, & in cap. 29. sequenti: *Legatos Constantinopolim ad locandos Artifices destinat, peritos in arte Musivaria, & quadrataria, ex quibus alii Absidam, & Arcum, atque vestibulum majoris Basilicæ, Musivo comerent; alii verò totius Ecclesiæ pavementum diversorum lapidum varietate consternerent. Quarum artium tunc ei destinati Magistri, cujus perfectionis extiterint, in eorum est operibus extimari; cum & in Musivo animatas ferè autemet se quisque figuras, & quæque virentia cernere, & in marmoribus omnigenum colorum flores pulchrâ putet diversitate vernare. Et quoniam*

artium istarum ingenium, à quingentis & ultra jam annis Magistra Latinitas intermiserat, & studio hujus inspirante, & cooperante Deo nostro, hoc tempore recuperare promeruit, ne sanè id ultra Italiæ deperiret, studuit vir totius prudentiæ, plerosque de Monasterii pueris diligenter iisdem artibus erudiri. Ipsa Leonis verba retuli, ut appareat, quàm facilis ad efferenda Desiderii Cardinalis opera fuerit: nam inter postremum, quod Romæ constructum est Musivum, ac illud, quod in Monte Casino fuit, nō intercessere nisi ducenti ac septuaginta circiter anni, nō autem quingenti; Romanum namque est Triclinium Lateranense adhuc extans, & à Leone III. qui circa finem VIII. sæculi Pontificatum gessit, excitatum.

C A P U T X I.

Ex quam materia Opera Musiva componantur, & quomodo ipsæ materiæ præparentur.

DV O tantum in operum Musivorum compositione requiruntur; lapilli videlicet, & gluten. Primò igitur de lapillis, mox de glutine differemus. Antiquiora Musiva opera ex lapidum crustis constitisse, quis ambigat, cum ex Sacra Scriptura, & ex Plinio superiùs relatis id evidenter appareat?

Sub Augusti deinde tempora, cum summoperè, ac mirum in modum Romanorum opera, ac ingenia florerent, novum prodiit inventum, ut ex Plinio audivimus, pingendi scilicet nobiliores ex vitri frustulis non uno modo coloratis opere encaustico Imagines.

nes. Quis hanc artem invenerit, ob silentium antiquorum latet; ipsius vitri preparatione, studio brevitatis omisâ, cùm luculenter de illa scripserit Neriùs in *Arte vitraria*, ad ipsius coctionem me confero, unde *encaustum* Græco vocabulo dicitur, nec non reliquam politionem, quæ illi adhibenda est, antequam parietibus inferi, componendisq̃ue figuris valeat usurpari.

Paratâ igitur à vitrario massâ vitri, in plures dividitur terreas fartagines, vim ignis patientes, pro colorum numero (seorsim enim singulis proprius color commiscetur) ac per integrum octo dierum spatium valido igne supposito fornaci committitur excoquenda.

Absolutâ coctione, ferrei cochlearis ope vitrum elicitur, politoque marmorì infunditur horizontaliter locato, ut insitæ gravitatis vi dilatari queat in placentulas subsidentes. Quod ut facilius contingat, imponitur superne marmor aliud lævigatum, quo premente, validius comprimitur utraque vitri superficies, & in æqualem placentulam crassam circiter tribus minutis uncia Romani pedis, redigitur.

Ita comparatis singulorum colorum orbiculis utrimque levigatis, ferreum scalprum, quod Italis dicitur *il tagliuolo*, lapidi imponitur, acieque fursùm spectante, ita locatur, ut placentulæ vitreæ ferro acutissimo instratæ, dividi commodè in strias longiusculas possint. Quapropter ita scalpro aptantur placentulæ, ut extrorsum promineant tribus circiter uncia minutis, juxta frustulorum latitudinem: tum malleolo leviter adactò, ictus superne iterantur, quousque acies ferri

intimam placentulam pervadens, illam in parallelepipedâ longiusculâ secet. Hæc verò singillatim scalpro imponuntur, ac decussatâ divisione incubica rediguntur corpora, quibus tanquam elementis Musiva compingantur.

Hæc tamen dividendorum frustulorum methodus *majori* tantum inservit Museaco. Alia usurpantur organa in secandis *medii* Musivi tesseris: res enim nec scalpro, nec malleolo perficitur, sed æreâ ferrâ, sive continuâ edentulâ, & smyride opus est: sive malis cubos omninò æquales formare, imponenda erunt frustula vitrea rotæ plumbeæ versatili, cujus celerrimo motu, non secus ac in gemmis fit, eorum superficies quadratæ, lævesq̃ue reddantur.

Eidem rotæ expoliendæ commendantur *minimi* Museaci tesserae, quæ non educuntur è striis, aut placentulis, ut in superioribus Musivorum speciebus: vitrum enim, quod in ista infumendum est, statim atque è fornace fuerit e ductum, in tenuia filamenta elongatur; hæc verò minutè concisa, in brevissimos cylindros rotæ corrosionem ad cubicam figuram atteruntur.

Eadem poliendi ratio in coloribus singulis est; secus in ea vitri parte, quæ auro obducitur; illa enim rotæ non subditur, ne aurum unâ cum vitro absumatur. Cæterum ad hoc ut auri bractea vitro pertinaciùs adhæreat, eidem imponitur statim atque è fornace candens educitur: quo denuò in fornacem immisso, brevi temporis spatium tam arctè illi agglutinatur, ut nullo pacto divelli, nisi corrodendo, possit,

Hic lubet inferere industrium Artificum recentiorum conatum, qui in lucem

lucem revocare tentârunt fictile opus encausto pictum, ævo Agrippæ olim inventum, ut Plinio teste didicimus; & nos Itali *Maiolica* denominamus. Ad Musivorum penu illud etiam traducere contenderunt, prout nuper vidimus in Capella Gregoriana; infelici tamen eventu: hujusmodi enim consilium frustratus est aër, qui mordaci, quo pollet, nitro, non colorem modò tessellarum obliterat, verùm etiam in pulverem redigit extimam earundem superficiem.

Pars altera, cui caput istud addiximus, absumenda est in percensenda methodo, quâ gluten, sive marmoratum, Italicè dictum *Stucco*, perfici solet. Gluten itaque illud, quo lapilli ad Musivum pertinentes validè vinciuntur, diversum apud veteres fuit ab eo, quod à nostratibus usurpatur. Antiquitùs calcis vivæ aquâ prius extinctæ addebatur marmoreus pulvis, eidem triplâ proportionem respondens, adeò ut singulo calcis sextario v. g. tria marmorei pulveris immiscerentur. Aquâ deinde communi, & ovorum albumine omnia illa subigebantur in massam, cui *Marmorati* nomen indidère. At experimento edocti sumus, id glutinis genus minus accommodum opificibus contingere: nam ut parieti inductum erat, modico temporis tractu adeò obdurescebat, ut Musivarii celeritatem præverteret, ne lapillos disponere, & aptè collocare ante illius exsiccationem posset. Recentiores itaque artifices alio glutine utendum esse censuerunt, quod moræ diuturnioris patiens esset, antequam in invictam ævo duritiem concrederet. Hoc itaque pacto gluten componunt.

Sumitur calcis vivæ aquâ extinctæ

portio una, quæ tantâ esse solet, quantum vas capit, in quo calx gestari solet; Italicè dictum *Schifo*. Accipiuntur deinde tres pulveris partes è marmore Tiburtino, non autem alterius speciei; quæ omnia simul immista, non aquâ, sed oleo lini molliuntur, ac subiguntur, & singulo quoque die murario ligone revolvuntur, & contrectantur, uti communis calx subigi solet: olei lini quantitas in prima congerie septuaginta, vel octoginta librarum est; nam calx, & pulvis edusque linei oleo irrorantur, donec sufficienter coagulata, & unita fuerint ambæ materiæ. Signum autem perfectæ unionis ex infrascriptis adminiculis deducitur. Congeries, sive massa principio quidem plana est, deinde in dies tumescit, & ad pyramidis formam elevatur: massâ assurgente, aqua, quæ erat in calce, ficcatur; quare oportet singulo quoque die massam eandem oleo novo irrorare, ne areseat, & intractabilis fiat: qua in irrotatione septem circiter olei libræ solent infumi, juxta massæ desiccationem, quæ modò celerior, modò lentior cedit, pro diverso locorum situ, & aëris temperie. Æstate, enim viginti circiter dierum spatio massa ad perfectionem deducitur, quod ab ipsa materia cognoscitur, cum scilicet intumescere desistit; quia aqua, quæ erat in calce, jam evanuit; ideoque, si extendatur, neque attollitur, neque in se concidit, sed unguenti ad instar stat. Reliquis verò anni temporibus majus in ejusdem exsiccatione, & perfectione temporis spatium infumitur, juxta aëris humiditatem; adeò ut hyeme quandoque mensis integer non sufficiat.

Sciendum tamen est, aliquando in
urgenti

urgenti casu, brevissimo tempore *Marmoratum* hoc fieri posse. Accipitur enim calx, quæ in aqua prius extincta, deinde exsiccata, denique in pulverem redacta fuerit, cum tribus partibus pulveris è lapide Tiburtino, cum oleo supradicto: cunctaque hæc manibus, ut in panificio, subiguntur, & in massam coguntur. Et hæc de *Marmorati*, sive glutinis confectio: modò autem quâ ratione pariter aptetur, ostendendum est.

Gluten igitur, antequam supra murum extendatur, abradere calcem necesse est, unum inter & alterum laterem existentem, eamque excavare, ut tot canaliculi ad unciam unius circiter palmi Romani profunditatem formentur, ad eum finem, ut superimpositum gluten tenaciùs muro cohareat, eas cavitates subimplens, ac totidem concatenationes efformans. Si verò (quod accidit aliquando) murus ex magnis lapidibus constet: quia tunc cavitates ex calcis abrasione formatæ lapidum ob latitudinem inter se valde distarent, nec glutini minimus pateret aditus, quo lapidis superficiem penetraret, eique pertinaciter inhæret; ut muro perpetuò infixum remaneat, & ne divelli quidem possit, clavi longitudinis saltem unciarum quinque, capita grandiora habentes, quorum nempe diameter duas uncias excedat, eodem saxo vi multâ infigantur; ita tamen, ut unus ab altero non ultra palmi quadrantem distet, ac singuli è marmoris superficie promineant, adeò ut eorum capita amplecti, & circumdare gluten possit, iis superinductum.

Compendiosius alii inventum excogitârunt, cum sæpenumero lapidum

tanta durities sit, ut impervii prorsus, nec ferro quolibet penetrabiles inveniuntur: implantatis videlicet clavis longioribus, ubi fas est, validum ferri filum decussatim illis circumducitur, adeò ut rete quoddam efficiat; quod imposito glutine oppletur.

Paries ita præparatus lini oleo illinitur ope penicilli: tum subsequenti die, sive eodem etiam, prout Musivario libuerit, gluten expanditur, solentque ut plurimum viginti quatuor tantum palmos obducere pensum, quod absolvi facillè potest, antequam gluten obdurescat. Hoc verò molliùs præparatur, ut celerius excipiat intrusos encausti lapillos. Glutinis lentor usque ad vigesimum circiter diem perdurare solet; quo temporis spatio absoluto, lini oleum corporibus permistum profilit, & marmoris, calcisque compages in duram superficiem obcallefcit. Hanc verò si emollire iterum cupias, ferro in lanceæ formam acuminato, aut trullâ, erit concidenda, decussatis impressionibus ad retis imaginem, trullaque rursus obtrectanda, quousque lapillis iterum recipiendis obtemperet. Lini oleum à recentioribus massæ commistum, discriminat ab antiquorum glutine, gluten juniorum; hoc enim luteum evadit, cum illud ad albitudinem vergat, unda etiam constructionis tempus eruitur.

Habes itaque Lector ea, quæ ad Musivorum operum fabricam pertinent, nedum genericè prolata, sed etiam singillatim explicita pro singulis eorundem speciebus, quas elegantissimè elaboratas inspicias, si Romam veneris. Si elenchum insigniorum expostulas, en tibi carptim recenseo.

Primæ magnitudinis sunt ferè omnia

omnia Musiva antiqua . Secundæ, seu *mediæ* in fornice Vaticanæ Basilicæ est insigne Gentilitium sanc. mem. Pauli V. In Ecclesia Sancti Alexii de Urbe, ubi depositum vides bo. me. Cardin. à Balneo, tholus est operis imperfecti. In Ecclesia S. Mariæ Scalæ Cæli, ad tres fontes, Tribuna est Scipionis Provenzalii Musivarii. In Ecclesia S. Laurentii extra moenia, Imago Rondinini, opus Cæsaris Vacchi discipuli Io: Baptistæ Callandræ. Sunt & alia nonnulla vetustiora; ut facies Basilicæ S. Pauli extra Urbem: Absis Basilicæ Theodori, & alia, de quibus suo loco.

Tertiæ speciei, sive *minimi* Museaci exemplaria, sunt in Vaticana Basilica. Altare cum tabula Musiva, in qua exhibetur S. Michaël Archangelus: hujus Artifex, sive Musivarius fuit supramemoratus Ioannes Baptista Callandra, cui pro quolibet palmo quadrato, in industrii laboris præmium, soluta fuisse quindecim scuta fama est, exceptis encausto, & aliis cæmentis. In Ecclesia S. Mariæ super Minervam Imago cū duplici stemmate Octaviani Ubaldini. In Ecclesia S. Claræ Imago Marii Bovii, omnia Callandræ ejusdem opera. In Palatio Excellentiss. Principis Burghesii extat opere minutissimo Imago Pauli V. Sum. Pontif. continens, ut fama est, lapillorum decies & septies centena millia. Artificii ejusdem alię duæ, quarum una Orpheum refert animalibus variæ speciei quamplurimis constipatum: altera verò, loca campestria; in quibus omnibus Eques Marcellus Provenzalii insudavit, ejusque sudores, & curam, Pontifex ipse, manu etiam in posteros ejus liberali, rependit.

Allatis notitiis non incongruum, hîc reor addere pretium laboris, quod primis in nova Basilica Vaticana laborantibus Musivariis solutum fuit. Quatuor igitur scuta pro quolibet palmo quadrato retulere, qui primum in ea Musivum, idest, Imaginem Patris æterni in concameratione parvi tholi, & in Summâ peripheria magni tholi literas, nec non stellas usque ad Icones Apostolorum moliti fuerunt. Vulgatâ verò per Orbem Terrarum famâ tam immodici pretii, & copię Musivi operis, quod inibi construi coeperat, plurimos Musivarios, Venetiis eâ tempestate degentes, Romam vocavit, incitavitque. Quapropter aucto, & in dies crescente numero Artificum, decrescere præmium coepit, & ad Iulios viginti quinque, idest, scuta duo cum dimidio, redactum fuit. Novissimè autem denuò imminutum, sex tantum pro quolibet palmo Iulios non excedit.

C A P U T XII.

Quid requiratur, ad Musivi operis pulchritudinem, & elegantiam.

P I C T U R A M, & opus Musivum penè germana esse dixeris, dum utriusque munus præcipuum est, oculis hominum variâ, pulcherrimâque colorum scenâ blandiri, & ea bellè repræsentare, quæ vel intimos animi nostri sensus exprimere, vel diutissimâ apud Posteris laude, ac memoriâ digna censemus. Qua de re, si inter artis prodigia magnum Pictura ducitur, quæ naturam vel æmulamur, vel vincimus; par operi Musivo gloria debetur, imò
&

& major, cùm gravior in eo labor sit, ac difficultas vincenda; & illa facili colorum ductu, tenuissimâque, & umbratili superficie constet, istud verò altiùs penetret, & muro pertinaciùs inhærens, haud impar, cum molibus augustioribus Fatum sortiatur, Hinc ævi longioris injuriâ, aut aeris afflatu vivax quantumvis pictura decoloratur, corrumpiturque: Musivum autem induisse videtur immortalitatem, cùm nullo temporis morfu debilitetur, nullâ aëris intemperie, aut rigore deiciatur: quod eximiè testantur tot vetustissima Monumenta, quæ plurima sæcula superârunt, imò & ab ipsis non parva sui decoris incrementa accepere, Prænestinum præsertim, aliaque, quorum exemplaria suis locis apposuimus. Quare maximo jure, & consilio æternam picturam illud vocaveris, cùm ei pulchritudine ac specie par sit, ac deinde perennitatis constantiâ longè eam superet.

Verùm ingenuè fatendum est, ut venustatis, ac bonitatis præmia, laudes hominum assequatur, maximam à pictura opem expetere, & in suis primordiis illâ precipuè indigere. Quocirca primò prototypus ab eximio Pictore aliquo delineetur, coloribusque accuratè distinguatur, ut inde pictam tabellam exprimat adamussim, ac scitâ, opportunâque lapillorum dispositione Musivarius æmuletur, cui unice imitari incumbet, non autem invenire figuras, aut quid aliud opere Musivo repræsentare studuerit. Cùm autem magna ejus pulchritudinis portio penès Pictorem sit, sedulò sui operis finem recogitare necesse habet, ac proinde graphidem latam, apertam, facilemque continuet; & si in aliarum

delineatione tabularum vigil, ac magna cum praxi, tum judicii solertiâ usus est, in hac, quæ Musivis inservit, & maximâ utatur, & vigilantissimus sit. Vitanda præterea est pro viribus copia figurarum, nam earundè congeries, ac multiplicitas importuna, decorem operis minuit, confunditque: in *Majori* præcipuè, ac *Medio*, licet in *Minimo* Musivo fas sit; cùm adeò minutim concisi, ac discreti lapilli inveniuntur, ut vel implexos rerum, figurarumque nexus discriminent, ac discernant. Hinc quàm parum sâna mens esset, ac vecors consilium, prælia, aut quid simile in prima, & secunda specie Musivi delineare, suapte natura confusum, & vix ab exili, levissimoque penicillo reddendum? Neque tamen judicio meo graviùs peccaret, qui in operibus hisce multa, ac implicita repræsentaret, quàm qui figuris, vel paucis, aliisque rebus umbras apponeret, longosque atræ caliginis tractus veluti pedisequos adderet, ut in picturis non sine laude conspicimus. Illud igitur palmas, & hominum plausus ferret, quod paucis contentum, areolis, ac spatiis interjectis, figuras divideret, clariùsque in illis niteret non quidem perpetuum, sed pompam lucidam distinguentibus, argentibusque lapillis obscurioribus: unde feliciter caperet, ac deciperet oculos, non quid interrasile, sed picturam objectam sibi esse putantes, mirantesque.

C A P U T X I I I.

*Dissertatio de Monogrammate L. & de
nonnullis aliis literis, seu signis
in vestium fimbriis antiqui-
tatis pingi solitis.*

SPECTATUM admissi risum tenerent ne Progenitores nostri, si eis è sepulchro datum esset observare, quàm depravatum, quàm insulsum, & à veritate prorsus alienum de nonnullis antiquorum dictis, gestisque, de quibusdam Statuarum, Picturarumque formis, atque figuris; de multorum numismatum facie, characteribus, vetustate, ac genuino interpretationis sensu à nonnullis recentioris ævi Scriptoribus judicium fuerit pronunciatum?

Ego verò fatum hoc contigisse quibusdam vetustioribus hinc Romæ existentibus Musivis operibus, in quibus nonnullæ visuntur Imagines, quæ in vestium fimbriis seu laciniis habent ut plurimum literam L. aliæ H. paucae verò P. & I. five nonnullas alias notas aut characteres, faciliè me persuasurum esse arbitror, si aliqua prius de istarum literarum, characterum, aut notarum nomine: de antiquo more signandi, pingendique pretiosiores vestes apud Gentes, & an ab illis ad Christianos mos iste defluerit, & multorum super hoc recentiorum varias opiniones prænotavero, meamque denique probabilibus conjecturis, atque argumentis fulcitam, prudenti Lectorum judicio sententiam exposuero.

Et primum quoad nomen, non uno modo à recentioris ævi Scriptoribus hæc literatæ vestes, seu potius ve-

stium characteres, & notæ nominantur.

Aringhius eas *Symbole* appellat; Suarefius *literatas Vestes*; Macrus *Gammadias*; alii *Tesseras*; Ego verò *Monogrammata*: Sic eas denominandas existimans à Græci vocibus τὸ νέον, ἢ τὸ γέμμα, quæ unicam literam denotant. Scio *Monogramma* à Scriptoribus accipi pro nonnullis literis inter se ita dispositis, five contextis, ut in compendio alicujus nomen denotent. HRabanus Maurus Abbas Fudlensis de *Inventione linguarum*, tom. 6. sic *Monogramma* describit; *Literæ enim Monogrammæ scriptæ nonnullis in locis inveniuntur, ubi pictura cum Museo in pariete Imaginis, aut in velis, vel alicubi aliter facta fuerit, ibi eorum nomina cum congerie literarum unum characterem Pictores facere soliti sunt, quod Monogramma dicitur.* Et Primasius Africanus Episcopus, S. Augustini discipulus, in Apocal. lib. 4. c. 13. de nota Labari sic ait: *In Monogramma, quæ in hunc modum fit, exprimitur, ubi compendio totum Christi nomen includitur.*

Sed ne diutiùs ipsi nomini hæreamus, hæc de varia hujuscemodi vestium apud Auctores appellatione delibasse sit satis: uberius modò de illarum apud Gentes origine, atque usu ex probatis Auctorum testimoniis agamus.

Postquam vana mortalium ambitio, quæ fuerant primævæ culpæ erubescenda argumenta, à necessitatis usu, ad superbiæ fastum, & luxûs irritamentum, simplicibus vestibus, atque necessariis indumentis abusa fuit, tanta in vestimentis hominum varietas, ac discrepantia reperta est, ut ob hanc non

non solum unius Regionis incolæ ab alterius incolis discriminentur, sed & diversus ejusdem Regionis, Provinciæ, ac civitatis hominum status, Officia, & Religio per hanc vestium varietatem, ac diversas notas dignoscantur.

Verum, cum nobis propositum sit in hac Disceptatione tantum de *Monogrammate*, & aliis characteribus in Laciniis vestium appingi solitis differere, plenior de antiquorum vestium varietate, formâ, & pretiositate Tractatum, agentibus *De re vestiaria*, aut de vestibus antiquorum in genere, relinquemus.

Ex rubenio igitur lib. 1. cap. 10. *De re vestiaria*, & præsertim *De Græcorum palliis clavatis* tractante, nonnulla ad Illustrandam hanc rem, de qua agimus, excerpti posse mihi videntur. Ego (*inquit ille*) credo σημεῖα illa, quæ palliis intexebantur, non fuisse clavos, quales descripsimus, sed literas laciniis palliorum insertas: Ita Suidas: Τειβωνοφόρος, ὁ φορεῖν σολὴν ἔχουσα σημεῖα, ὡς γραμμάτια. Τειβωνοφόρος est gerens stolam habentem signa, ut literas. Ubi Meursius in Lexico Græco-barbaro in voce γάρμα legendum censet, γαρμάτια, cui facilè assentior; sic enim & Hefychius: Τειβων, σολὴν ἔχουσα σημεῖα ὡς γαρμάτια. Scio tamen non solum γάρματα, sed alias literas palliis intexi solitas, ut observari potest in picturis veterum cameteriorum, quas exhibet Bossius in *Roma Subterranea*, ubi sæpè Γ. aut X, aut alias literas laciniis Palliorum intextas videmus; ut & in musivo Triclinii Leoniani, in Pallio D. Petri Λ. in aliorum Palliis aliæ literæ rubro colore scriptæ sunt: ita Boëtius lib. 1. de *Consol.* de vestibus Philosophiæ:

Harum in extremo margine Π, in supremo verò Θ legebatur intextum, atque inter utrasque literas, in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore elemento ad superius esset ascensus. Unde aliquis haud absurdè suspicari posset, Græcis in usu fuisse, Sigla aut Monogrammatia Patriæ, aut Gentis suæ, tanquam Insigne, Palliis intexere, ut in bello, & clypeis suis primariam Patriæ suæ literam præferebant: quod ex Xenofonte constat lib. 4. *Hist. Græcæ*. Hinc Hefychius has notas Palliorum, ὠδῶσημα vocat; σάρμα, inquit, τὰ ἐν ταῖς ὠαῖς τῶν ἱματίων ὠδῶσημα. Eadem appellabantur σφραγίδες. Idem Hefychius: σφραγίδες, αἱ ἐπὶ τῶν δακτυλίων καὶ τὰ τῶν ἱματίων σημεῖα. Sic enim & signa, quæ pecorum armis inuri solebant, σφραγίδες vocantur; & D. Chrysostomus σφραγίδα appellat literas Imperatoris nomen referentes, quibus milites signabantur. Homilia 3. in II. ad Corinthios: Καθὰπερ γὰρ στρατιώταις σφραγίς, ἔπειτα τοῖς πλοῖς τὸ πνεῦμα ἐπιτίθεται. Sicut militibus signum Imperatoris, sic & fidelibus spiritus imponitur.

Sed ut hæc, quæ diximus merâ conjecturâ nituntur, ita illud certum, aliquos nomen proprium Palliorum oris inscripisse. Vopiscus in Carino: *Inscriptum est adhuc in choraulæ pallio Tyrianthino, quo ille velut spolio nobilitatis exultat, Messalæ nomen, & uxoris*. Plinius lib. 35. cap. 9. de Zeuxi: *Opes quoque tantas acquisivit, ut in ostentatione earum, Olympiæ aureis literis in palliorum tesseris intextum nomen suum ostentârit*. Ubi tesseræ appellat Palliorum quadratas tabellas, palliis intextas, quibus literæ nomen referentes, conscriptæ erant. Sic & Sa-

laminii, Hefychio teste, κύβον vocant, τὸ τῆ ἱματίου σημεῖον. Aliquando etiam non in quadratis figillis, sed in orbiculis nomen describebatur. Anastasius in Leone IV. *Atque super ipsum Altare fecit vestem auro textam, candidis per totum margaritis fulgentem, & in dextrâ lævâque tabulas gemmatas habentem, cum aureis per circuitum orbiculis quibus insigne ipsius Præsulis nomen est descriptum.*

Ita & sub ultimi ævi Imperatoribus Græculi videntur vestes literis inscriptas portasse. Balsamon in Canonem 27. Synodi VI. in Trullo: Ἀνοίκεται δὲ τῶ κληρικῷ σολή ἐστιν, ἔχει τὰ τῶν ἑρέτων ἐνδυματῶν. ταῦτα γὰρ εἰσὶν τῆς κληρικῆς ἐνδυμῆς μεγάλως κολαδιήσεται, ἀλλὰ τὰ πολυτελέστατα χρυσοφαντὰ ὑπεβλήματα τὰ δημοτικῶς λεγόμενα μαργαλλία, χράμματα, & ἀντίπανα, & τὰ ἐκ κορχύλης πορφυρίζοντα ἱμάτια. Nisi forte cum Cl. Salmasio in Fl. Vopiscū f. 406. ῥαμματα legendum, qui hæc tria: μαργαλλία, ῥάμματα, & ἀντίπανα, idem esse contendit; distinguit tamen hæc Balsamon in 16. Canonē Synodi VII. in Trullo.

Cum hunc ego Rubenii discursum de literis, seu notis in laciniis vestium pigni solitis, aliis conjecturis, & auctorum testimoniis comprobare studerem, & præcipuè quodam loco S. Asterii Amaseæ Episcopi, Homiliâ in Euangelio *De Divite, & Lazaro* contra varias in vestibus picturas exclamantis, communicavi hujus Auctoris testimonium Illustris. D. Marcello Severolo, quem honoris causâ nomino: ille verò tanquam uberrimo literarum omnium flumine, atque omni eruditionum genere inundatus, mihi alium, de hac re præcitati Asterii locum ab ipso Rubenio suorum *Electorum* c. 1. adducunt, libentissimè, ac promptè

indicavit. Unde & Rubenii verba, cum supradicto Asterii testimonio hîc transcribere placuit: sic enim se habent.

Quantum ævi longinqua valet mutare vetustas! Quis nunc ferat, præterquam in scena, spectaculis, ac rebus ludicris, inscriptas versibus, ac titulis, aut variis depictas Imaginibus vestes? Et tamen has olim frequenti in usu fuisse scriptis veterum constat. Ut omittam Homerum, qui variegatam animalium figuris tunicam Ulyssi attribuit. Ut taceam de Massagetis, quos Herodotus herbarum succo pinxisse, animalia in vestibus tradit, & hæc talia casca nimis, & vetusta, sub ipsis Cæsaribus in Imperio Romano legimus id ipsum usurpatum. Et quidem apud Vopiscum in Carino de Pallio tyrianthino, cui Messallæ nomen & uxoris inscriptum. apud Ausonium etiam in Epigrammatis, de Sabina textrice, simul & Poëtria.

Licia qui texunt, & carmina; carmina Musis,

Licia contribuunt casta Minerva tibi.

Ast ego rem sociam non dissociabo Sabina,

Versibus inscripsi, quæ mea texta meis.

De eadem.

Sive probas Tyrio textam sub tegmine vestem,

Seu placet inscripti commoditas tituli.

Ipsius hæc Domine cōcinnat utrumque venustas:

Has geminas artes una Sabina colit.

De Hermiones Zona.

Punica turgentes redimibat Zona pupillas

Her-

*Hermiones, Zona textum elegeion
erat.*

*Qui legis hunc titulum, Paphie tibi
mandat, amesme.*

*Exemploque tuo neminem amare
vetes.*

In gratiarum actione, ex epistola
Gratiani Augusti: *Palmatam tibi misi,
in qua Divus Constantinus parens no-
ster intextus est.* Sed ut palàm fiat,
quod initio dictum, frequens id atque
adedò promiscuum, & commune omni-
bus fuisse, audiamus Asterium Amaseæ
Episcopum in Homilia quadam. ἀνε-
κδοτῶ, ineditâ. De divite ἔξ Lazaro ve-
stes ejusmodi, dum usum earum carpit,
nimis quàm graphicè describentem:
Οὐ γὰρ μέχρι τῆς εἰρημύων ἐσησαν τὸ μωρὸς ὀπινίας
τὰς ὁρὰς, ἀλλὰ τινα κενὴν ὑφαντικὴν ἐξευρέν-
τες περὶ ἐρρον, ἥ τις τῇ παλοκῇ τῆς σήμερον τοῦ
τῶν κρόκων τὸ γραφικῆς μιμεται τῶν δυνάμιν,
καὶ πάντων ζώων τοῖς πέπλοις τὰς μορφὰς ἐν-
σημαίνεται, τῶν ἀνδρῶν, καὶ μυρίοις ἐιδώλοις
πεποικιλμένῳ φίλοτερον ἔσται ἑαυτοῖς τε, &
γυναιξὶ, καὶ παισὶν. πᾶσι ζοντες λοιπὸν, ἐπεσφά-
ζοντες καὶ τῆς ἀμελείας, τὰ πλάττει τοῦτο γὰρ ἄνθρωποι
τῶν βίῳ, ἐκ γὰρ ὁμοῖοι, ἀνιπνομοθετοῦντες τῷ Παύ-
λῳ, καὶ μαχόμενοι τῷ θεοπνεύματος φωνῇ, ἐκ
γραμμάτων, ἀλλὰ πραγμάτων. ἀλλὰ ἐκείνῳ
ἀπεκρίθη λόγῳ, ταυτὶ δυοὶ κρατῶσι, καὶ κυ-
ρεῖσι τοῖς ἔργοις. ὅταν οὖν ἐνδυτάμενοι φανῶσι,
ὡς τοῖχοι γεγραμμένοι, τοῦτο τῶν σωτηρίας.
τὸν τῶν ὁρῶνται, καὶ περὶ τὰ παιδία αὐτὰς ἐπι-
στανται μεδιῶντα τοῖς ἀλλήλοις καὶ διακυλο-
δεῖσιν τῶν ἐν τοῖς ἱματίοις γραφῶν. βαδίζ-
ουσι γὰρ παρεπόμενα, ἐκ ἀναχωροῦντα μέχρι πολ-
λῶν. ἐκεῖ λέοντες, καὶ παρδάλεις, ἄρκοι, καὶ τάυ-
ροι, & κύνες, ὕλας, καὶ πέτραι, καὶ ἀνδρες θηρο-
κτόνοι, καὶ πάντα ἢ τὸ γραφικῆς ὀπτιήδενος μι-
μεμένη τῶν φύσιν. ἔδει γὰρ μὴ τοὺς τοίχους αὐτῶν
μόνον, ὡς εἰκοθεν, καὶ τὰς οἰκίας κοσμεῖν, ἀλλὰ
καὶ τοὺς χιτῶνας, καὶ τὰ ἐν ἐκείνοις ἱμά-
τια. ὅσοι γὰρ καὶ ὅσαι τῶν πλεπούντων εὐλαβετέ-
ραι, ἀναλεξάμενοι τὸ εὐαγγελικὸν ἰσοεῖαν τοῖς ὑ-
φανταῖς παρέδωκαν, αὐτὸν λέγων τὸ Χριστὸν ἡμεῖς
μὲν τῶν μαθητῶν ἀπάντων, καὶ τῶν θαυμασίων
ἔκαστον, ὡς ἡ διήγησις ἔχει. ὅψαι τὸ γάμον τὸ Γα-
λιλαίας καὶ τὰς ὑδρίας, τὸ θαλάσσιον τὸ κλίνων

ὅππῃ τῶν ὁμῶν φερόντα, τὸ τυφλὸν τῶν πηλῶν θεο-
πεφόμενον, τὸ αἰμορρῶσαν τὸ κρασέειν λαμβά-
νομενον, τὸ ἀμαρτωλὸν τοῖς ποσὶν τὸ Ἰησοῦν περὶ-
πῆσαν, τὸ λάζαρον ἐκ τῆς τάφου τοῦ τῶν
ζώων ὑποσφύοντα. καὶ ταῦτα ποιοῦντες εὐλα-
βεῖν νομίζουσιν, καὶ ἱμάτιον περὶ στήθεα τῶν πα-
τρῶν ἀμφιεννυδῶν.

Nec verò constituerunt hęc stultæ so-
lertię fines; sed unâ quâdam, & su-
pervacuâ arte texendi inventâ, quæ
staminis, atque subtegminis contextu
pictoriam facultatem imitatur, &
omnium formas animalium in vestibus
exprimit; Floridam, & infinitis ima-
ginibus variegatam vestem tum sibi,
tum uxoribus, & liberis studiosè com-
parant: ludentes etiam in reliquis pue-
rili more, nihilque sedulò uel seriò agen-
tes, per immodicas divitias, abutentes
vitâ, non utentes, adversantes denique
Paulo, pugnantisque cum iis, quæ nu-
minis instinctu profatus est, non dictis,
sed factis. Quæ enim ille verbo pro-
scripsit hæc isti mordicè retinent, &
ipsâ re confirmant. Quandocumque
igitur amicti prodeunt, quasi depicti
inter se, digitisque commonstrantes in
vestibus picturam. Prosequuntur etiam
ad multum spatii, neque temerè rece-
dunt: sunt ibi Leones, Pantheræ, Ursi,
Tauri, Canes, Silvæ, Saxa, ac Vena-
tores, & omnia denique, circa quæ
pictorum versatur industria, ad imita-
tionem naturæ expressa. Necesse quippè
erat, ut videtur, parietes non solum,
atque domos ita adornari, verùm etiam
ipsas tunicas, & pallia eis superjecta.
Qui verò, quæque ex divitibus illis re-
ligiosiores sunt, ex historia Euangeli-
ca textoribus argumenta suppeditant:
ipsum dico Christum cum discipulis om-
nibus, & unumquodque miraculorum,
hoc ipso quo narratur modo. Videbis
nuptias Galilææ, & hydrias, Paralyti-
cum humeris lectum ferentem, cæcum
qui

qui luto curatur, mulierem, quæ sanguinis profluvio laborat, fimbriam prehendentem, peccatricem ad pedes Iesu accedentem, Lazarum è sepulchro ad vitam revertentem. Et hæc cum faciunt, piè se facere, & vestimenta Deo grata induere arbitrantur.

Sed ne integros præcitatorum Auctorum Textus afferendo, distinctam scribendi methodum, sacra nempe profanis immiscentes, confundere videamur, nonnulla alia de pictis, & characteratis vestibus apud barbaras Nationes adjungere hic placet.

Fortunius Licetus in sua *Hydrologia Peripatetica* disp. 9. de fluminis Istri scaturigine pag. mihi 108. post varias Aristotelicæ doctrinæ explicationes, multos citat Auctores ambigentes, an libellus *De admirandis Auditionibus* genuinus sit Aristotelis fœtus, ac subinde Patritium allegans, sic ait: *Patritius enim in suis Discussionibus Peripateticis hunc librum inter Aristotelicos numerat, inquiens; nam libellus de Mirabilibus Auscultationibus Aristotelis videtur Sexto testimonio. Dein Athenæus in suis Dipnosophistarum libris, insit: Α'λκιθένης ὃ ὃ Συβαρείτῳ φησὶν Α'ριστοτέλης ἐν τοῖς Θωμασίοις, ὑπὸ τρυφῆς ἰμάτιον τοῖτον κατασκευάσαι τῇ πολυτελείᾳ, ὥς περιέθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ Λακινίᾳ ἐν τῇ πανηγύρεϊ τῆς Ἥρας, εἰς ᾧ συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται, & τῷ δαιτυμόνων πάντων ἐκεῖνο θαυμάζειν.* Hoc est: *Alcisthenem Sybaritam ait Aristoteles in mirabilibus luxûs, vestem talem sumptu parâsse, ut proponeretur in Lacinio in Panegyri Junonis, quò conveniunt omnes Itali, & eam præ omnibus aliis admirationi habitam. Quæ verba descripta legimus apud Aristotelem in opere De admirandis auditionibus, ita: Αλκιθένης τῷ*

Συβαρύτῃ φασὶ ἃ κατασκευασθῆναι ἰμάτιον τοῖτον τῇ πολυτελείᾳ, ὥς περιέθεσθαι αὐτὸ ἐπὶ τῇ ἐν Λακινίᾳ πανηγύρεϊ τῆς Ἥρας, εἰς ᾧ συμπορεύονται πάντες Ἰταλιῶται. τῶν τε δαιτυμόνων μέγιστα πάντων ἐκεῖνο θαυμάζειν. οὐ φασὶ κυρίως τῷ Διονύσιον τὸ πρεσβύτερον ἀποδοῦναι Καρχηδονίοις ἑκατὸν καὶ ἑκοσι τάλαντων. ᾧ δ' αὐτὸ μὲν ἀλεργές, τῷ μεγέθει πεντηκονδράκη, ἐκατέρωθεν ὃ διέληπτο ζωδῖος ἐνφασμόις, ἀνωθεν μὲν Σέσις, κατωθεν ὃ Πέριαις. ἀνὰ μέσον ὃ ᾧ Ζεὺς, Ἥρα, Θέμις, Ἀθλῶα, Ἀπόλλων, Ἀφροδίτη. ὧς ὃ ἐκατέρωθεν πέρας Αλκιθένης ᾧ, ἐκατέρωθεν ὃ Σύβαρις. Idest; *Alcistheni Sybaritæ tradunt, vestem tantâ magnificentiâ confectam esse, ut cum in Lacinia Junonis Panegyri, ad quam tota confluere solet Italia, proposuisset spectandam, omnium oculos à reliquis in se converterit. Hanc ajunt Carthaginensibus emptam à Dionisio seniore, tum regnante, centum viginti talentorum pretio. Purpurea erat tota amplitudine quindecim cubitorum, animalculis intertextis distincta. Supernè quidem Susis, infernè verò Persicis. In medio autem Jupiter, Juno, Themis, Minerva, Apollo, Venus elucebant. Ad latera Alcisthenes, utrinque autem Sybaris. Tzetzes in Chiliadibus hunc locum Aristotelis non vidit, nec Athenæi, dum hanc historiam Plutarcho tribuit, ita:*

Τοῖτον τὸ ἰμάτιον ὑπῆρχεν Ἀντιθένης, ἢ Σέσιον ἀλεργές πεντηκονδράκη καὶ ἑκατὸν, ἔχον μὲν ζωδία & θεῖς, & Περσικὰ, & Σέσι, Μαργάρις ἡσκημένα τε, & λίθοις πικρὰ. Χειρὶ δ' ὃ πατέρα μὲν ἔχε, τὸ Ἀντιθένην, ἔν δ' ὃ πατέρα Σύβαριν, τὴν πόλιν Ἀντιθένης, τῷτο ὃ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος, εἰς ἑκατὸν & ἑκοσι τάλαντα νομισμάτων, Καρχηδονίοις ἑμπωλῇ. αὐτὸς Πλάταρχος διμα γράφει.

Tale vestimentum fuit Antisthenis. Erat Susinum purpureum, quinque & decem cubitorum.

Habens animalia, & Deos, & Persica, & Susa. Mar-

Margaritis ornata, & lapidibus pretiosis.

Manica verò una quidem habuit Antisthenem.

In altera autem Sybarim Civitatem Antisthenis.

Hoc autem Dionysius prior ille quum potius esset,

Centum & viginti talentis nummorum Carthaginensibus vendit; Plutarchus arbitratur scribit.

Sub silentio pretereundam minime censo observationem à me factam in nominis discrepantia; nam Aristoteles, & Athenæus, ac Casaubonus ad eundem Athenæum, Alcisthenem vocant: Joannes verò Tzetzes Antisthenem. Quodnam autem ex hisce nominibus magis congruat, aliis examinandum relinquo.

An verò characteres, Monogrammata, & alia signa in simbriis vestium depicta, de quibus hanc instituimus Disceptationem, ad supradicta vestium ornamenta, & imagines referenda sint; & an ab illis originem habuerint, non ita facile judicari potest; sed ex totius discursus textura prudens Lector in fine hujus Disceptationis videbit: modò quæ apud ethnicos de characteribus in vestimentorum Laciniiis testimonia adinveni, accipiat.

Occurrit primò testimonium Plinii lib. 35. cap. 9. hist. de Zeuxi celeberrimo Pictore, nomen suum literis aureis inscriptum gerente. *Opes quoque (inquit Plinius) tantas acquisivit, ut in ostentatione harum, Olympiæ aureis literis in Palliorum TESSERIS intextum nomen suum ostentaret,*

Carolus Dati in hunc Plinii locum ad Zeuxis vitam notas faciens Italico sermone, ad notam 8. sic ait: *Che*

per far mostra di sue ricchezze in Olimpia, portasse nel Mantello à lettere d'oro intessuto il suo nome. Sed hæc Dati verba nihil ad explanationem hujus Textus faciunt, non innuendo quidnam fuerint *tessera palliorum*, quibus nomen suum Zeuxis intextum (ut ait Plinus) ad ostentationem suarum opum ferebat. Locum hunc difficilimum, & penè omnis declarationis expertem ab Octavio Ferrario, qui fuit in Patavino Lyceò clarissimum literarum jubar, existimatum fuisse; & Dalecampium, & Pincianum in aliquibus manuscriptis observasse insertum nomen suum ostentaret, ex ejusdem Dati notis colligitur, affirmantis eodem modo se legisse in quodam manuscripto Cod. Bibliothecæ Vaticanæ; sed utcumque res se habeat, nisi explicetur quidnam fuerint *tessera Palliorum*, nihil ad solutionem difficultatis, varia prædictorum Auctorum lectio affert.

Joannes Baptista Adrianus in Epist. ad Vasarium, difficultatem hanc quoquo vitaturus, summarie locum Plinii sic in Italicum idioma vertit. *Per pompa à lettere d'oro nel Mantello portata scritto il nome suo.* Hermolaus Barbarus in Glossario Pliniano, verbo *Clavata vestes*. Erant (inquit) & *tessellate quedam tunicae*: quod probat supradicto Plinii loco, verbum *tesseris intessellate* vertendum esse judicans. Ex hac lectionis varietate hæsitavi, an verbum illud *tessera* textum seu texturam aliquam, vel Phrygium auro obductum opus significaret; sed cum nulum occurreret testimonium, quo aliquam è tribus à me excogitatis variis lectionibus comprobarem, audiens, quod etiam Ferrarius in hanc meam sen-

sententiam jam iturus penè fuerat, ab iis cogitationibus prorsus discessi, & investigare coëpi, quidnam *tesseræ* illæ essent, an ex solido auro, an formâ quadratâ, quo loco infererentur, an fibularum vicem gererent, &c. & ob id Ferrarii iudicium requisivi, ut ille ad nodum hunc mearum dubitationum aliquo pacto absolvendum adjuvaret; qui respondit, se ostendisse in suo vestium Tractatu, quod in communi Pallio non fibulæ, neque fimbriæ, neque limbi, neque alii erant ornatus: sed cùm in hoc loco non de communi Pallio sermo sit, verùm de Zeuxi Pictoris vagæ, & liberæ mentis, posse nos non incongruè suspicari, cum ab usu communi recessisse, Pallia nimirum colorata pingendo, Phrygio opere intexta, cum fibulis, & alio singulari, atque extraneo cultu, quod tamen non affirmarem.

Addit ulteriùs Ferrarius Appuleji locum lib. 6. *de Asino aureo*, sibi ab Amico communicatum, ubi de literatis vestibus sic Appulejus: *Videt dona speciosa, & lacinias auro literatas, ramis arborum, postibusque suffixas, quæ cum gratia facti, nomen Deæ, cui fuerant dicata, testabantur.* Et aliis ab eodem Dati in elucidatione textûs Pliniani adductis, subscribit præfatus Ferrarius in suis *Analectis de re vestitaria* cap. 13.

Facit ad hoc etiam locus Beotii lib. 1. *De consol.* ubi imaginatur per visum Philosophiam sibi se contemplantam exhibuisse, cujus habitum huiusmodi notis exculptum, atque insignitum fuisse, describit. *Vestes erant* (inquit) *tenuissimis, &c. harum in extremo margine P. scilicet Π. Græcum, in supremo T. seu Θ legebatur*

intextum, atque inter utrasque literas in scalarum modum gradus quidam insigniti videbantur, quibus ab inferiore ad superius elementum esset ascensus.

Hæc de ornâmentis, & characteribus vestium apud ethnicos, & veteres Scriptores tantum reperire potui testimonia; an verò ab iis characteribus mos etiam apud Christianos pingendi in vestibus, Christi, ac Sanctorum notæ, atque literas, quæ reperiuntur in antiquis picturis, atque musivis emanaverint, & quidnam illæ notæ, & characteres significant, non benè adhuc compertum est, cùm nemo ex prædictis Auctoribus indicaverit. Verùm, ut meas super hac re conjecturas probabilioribus argumentis exponam, opere pertium esse duxi, prius referre singulas opiniones recentiorum Auctorum, qui prædictorum characterum, seu notarum significationem indagârunt; postea meam, eruditorum iudicio definiendam sententiam exponam.

Primus igitur istis dilucidantis characteris, seu signis operam dedit Aringhius, qui to. 2. lib. 6. cap. 28. *Romæ Subterraneæ*, inquit, quidam significant elementorum illæ notæ, quæ in nonnullis verustis imaginibus cernuntur, nimirum T. X. I. H. ubi censet, per prædictas notas, seu characteres, peculiaria quædam, & arcana Christianorum mysteria obumbrata fuisse, quæ à nemine ex SS. Patribus huc usque explicata inveniuntur. Ac verisimile esse, quod per literam T. Crucem Salvatoris nostri Iesu Christi designare, antiqui Fideles voluissent; cujus figuræ prepotenti virtute, eos omnes apud Ezechielem Prophetam servatos fuisse legimus, qui antea

antea saluari hanc notam Angelico ministerio fuerant pramuniti. Allegat deinde Aringhius testimonium à nobis supra allatum Boëtii lib. 1. *de Consol.* ubi de characteribus P. T. Θ. in Philosophiæ veste inscriptis, fit mentio, & easdem disertis verbis explanationes super hoc Severini Boëtii loco, quæ Divo Thomæ Aquinati tribuuntur, lectoribus exhibet. Sed Elucidationes illæ neutiquam cameterialibus imaginibus consentaneæ videntur: habitam tamen debitam semper Angelico Doctori reverentiâ, in quibus characteribus ad Fidei dogmata rudorum animis salubriter inferenda, huiusmodi rerum symbola piè Christianorum antiquorum ingenio adinventâ, exarataque fuisse procul dubio credendum est. Deinde affirmat idem Aringhius per literam seu notam X. decussatam pariter Crucem præsignari; per notam verò H. *hanc* nempe augustissimum Salvatoris nomen denotari.

Conjecturas has Aringhii ad trutinam revocat Illustriss. Josephus Maria Suaresius Vasionen. Episcopus, citans Aringhium, in Diatriba *De vestibus literatis*, in vermiculatis operibus, ab illo Vasioni impressa anno 1651. In hac Diatriba ostendit primò Suaresius, quomodo vestium usus adversus vim frigoris, & ad pudoris custodiam à priscis mortalibus excogitatus fuerit; deinde ad luxum, vanamque ostentationem fericæ vestes introductæ, variis coloribus medicatæ, barbarâ acu depictæ, auro, gemmarumque varietate distinctæ, tandem etiam titulis, carminibusque, ac diversis figurarum, historiarumque ornamentis, notis, & characteribus, ornatae fuerint, ac prænotatæ; allegando nonnulla veterum te-

stimonia, & præcipuè locum Boëtii supracitatum; explicationem cujus asserit non Divi Thomæ Aquinatis, sed esse Thomæ Joyce Angli S. R. E. Cardinalis, qui per lit. P. practicam per lit. verò T. Theoricam significari volebat. Verùm Suaresius alium sensum hisce characteribus tribuit; nam literam P. idem sonare ac P̄ Græcum, idest R. & Θ̄ idest Th. ex quibus duobus characteribus per primum P̄ Rhetoricam, per secundum Θ Theologiam significatam à Boëtio concludit.

His prænotatis, sententiam suam, hoc modo statuere conatur: sunt ipsa verba Suaresii:

Ex his igitur omnibus sententiam meam tandem colligo. Crediderim enim Artifices Musivarios, ut pretiosas vestes demonstrarent eas, quibus induti exhibebantur & amicti, Christus Dominus, ejusque Apostoli, & alii Heroës illustres, sanctique viri, expressè illis ipsis in vestibus varias literas absque delectu, & temerè alludentes ad morem antiquum, usurpatumque tandiu nomina, titulo, & versus inscribendi attexendique vestimentis Patritiorum, ac Nobilium Civium, quæ in prætio ingenti habebantur. Iccircò literas eas qui tentant aliter explanare, ne illi frustra laborent velut in Gordiano nodo dissolvendo, vel in ænigmate plusquam Sphingis enucleando, & divinare, ac vaticinari nitantur. Certissimum namque est, literis hisce, neque nomina eorum, quarum imagines, & vestes representantur, exprimi, nec artificum, seu Musivariorum, qui composuerunt imagines, neque vestium ipsarum appellationem, seu principem literam, quandoquidem literæ illæ cum literis

initialibus nominum, quibus Christus Dominus, Apostoli, Heroës, Sanctique illi nuncupantur, haud conveniunt, imò valdè discrepant: minimeque verisimile est, singulis in imaginibus singulos Musivarios operam navasse singularem; cumque similibus in vestibus dissimiles literæ, ac ut plurimum duplices, seu geminatæ conspiciantur; quæ dissimilitudo, ac geminatio, seu duplicitas arguit; præterea literas illas non esse pannorum, è quibus vestis confarciebantur, vel textorum, seu sartorum, qui pannos conficiebant, seu vestes confarciebant notas, cum plerique panni similes essent, neque textores vel Sartores singulis vestibus, pannisue incumberent. In istis ergo elementis, quæ ad arbitrium, libitumque artificum, & casu persæpè sculpta fuerunt, animi nervos acrius intendere, ac ingenii aciem deterere, atque obtundere, diutiùs, bonasque horas collocare, nihil aliud censeo, quàm oleum, & operam perdere; satisque fore duco, si agnoscamus, & fateamur ingenuè, literas illas tantummodò pictas, attextasque, ut veterem vestibus intexendi elogia, consuetudinem indicarent. Hæc est Suaresii de Monogrammatibus sententia.

Post Suaresium sequitur Macrus. Iste in suo Hierolexico, in verbo Gammadia, sic scribit; Gammadia. Vestis sacra cum figuris in forma literæ Græcæ Gamma Γ. contexta, quæ utebantur etiam Latini, ut in Musivis, & antiquis Romæ picturis conspiciuntur; ad præsens autem in planetis utuntur Græci Episcopi, &c. Quæ figuræ simul unitæ multas Cruces formant, hoc pacto &c. Igitur hoc vocabulum nedū vestem, sed etiam textile hisce characteribus angularibus for-

matum significat, ad denotandum, ut Balsamon inquit, quod Christus sit angularis lapis. Item in paramentis figuratur etiam litera Græca Eta hoc pacto H. quæ nomen JESU denotat. In Musivis Latinorum picturis (ut jam diximus) leguntur etiam prima elementa denotantia principium nominis alicujus Sancti depositi.

Nicolaus Alemannus de Lateranensibus parietinis pag. mihi 80. mentionem facit de Tunicis literatis, sed quæ sint istæ tunicæ, & quis de eisdem scripserit, reticet.

Rubenius lib. 1. cap. 10. De re vestiaria, agens De Græcorum palliis clavatis, multa de hisce literatis vestibus, seu Monogrammis affert, sed cum illa penè ad harum vestium usum apud Gentiles, & non apud Christianos, neque ad illarum significationem explanandam omninò faciant, contenti sumus, iis, quæ supra retulimus & ideò nunc ea testimonia repetere, supervacaneum censemus.

Supracitatis Auctoribus accedit examinanda de hac re opinio Benedicti Mellini clar. mem. Christianæ Svecorum Reginae olim à Bibliotheca.

Is enim, quum Ecclesiam Sancti Andreae in Barbara dictam, jam profanatam describit, in quodam suo MS. Italico sermone, quod pariter è copiosissimo Cimelio laudati Illustrissimi Severoli accepi, Latino idiomati redditis ejus verbis, ita loquitur:

Tribuna hujus Ecclesiae (videlicet S. Andreae in Barbara) erat ex Musivo, nunc ferè diruta, & in ea septem Figuræ stantes, Christus in medio sex Apostolorum, ac subtus quatuor flumina Paradisi terrestres: ex figuræ in pedibus sandalia habent, ac in vestibus nonnulla

nulla Γ . gammata; Salvatoris habet H. &c. Et paullo inferius: In figurarum Tribuna vestibus cernuntur quædam gammata, ut indicavi, Christique Figura habet vestem obsignatam H. Ipsæ autem vestes, quæ ad præsens etiam in aliis conspiciuntur Ecclesiis, cum iis, atque aliis diversis literis, ab eisdem literatæ appellantur, aut cifratæ, signatæ scilicet occultis notis, in quibus aperientis multa nobilia desudarunt ingenia, ut verum, ac genuinum sensum ostenderent. Quare nonnulli cifratas has vestes, Gammadias (ut verbis ipsius utar) denominandas dixere, quarum Anastasius sæpè meminit. At istæ Gammadiæ nihil aliud erant, quàm Crucium figuræ ex quatuor Gammatis cõpositæ, videlicet $\Gamma\Gamma$ tam in profanis, quàm in sacris $\Gamma\Gamma$ vestibus textæ, ut etiam hodie in suis Casulis Græci habent.

Alii verò cum literis propria nomina, aliasque peculiare res in vestibus pingendi usum viguisse arbitrantur, tam in veteri lege apud Hebræos, quam apud Ethnicos, ac præcipuè apud Græcos: ideoque existimarunt literas, quas nos in aliquibus Sanctorum, aut Salvatoris vestibus intuemur, quasdam occultas notas esse, non signum nominis delineatæ figuræ, neque artificum, & pictorum, qui illas delinearunt, sed ibi tantummodo positas ad antiquum denotandum usum intexendi, siue pingendi hominum dignitate, vel sanctitate insignium nomina, aut aliud in eorundem honorem, dictum.

Nihilominus, ut fatear, (idem subdit) neutri consentire audeo: non primæ sententiæ de Gammadiis, quia ex simplici gamma locus corruptus, nūquam compositus, ut in ipso conspicitur

Musivo, Gammadii nomen deduci minime potest, quod aliud denotare non valeat, quàm ex pluribus gammis conjunctum opus, ex cuius compositione supramemoratæ Cruces resultant; ac quando Anastasius de Gammadiis locutus est, id solummodò fecit occasione vestium Sacerdotalium, aut Paramentorum, quæ Summi Pontifices Ecclesiis donaverant. Neque assentire valeo, ipsas notas, dignitatis, aut alterius rei nomen indicare; quoniam quoad literam H. quæ in multis Christis vestibus cernitur, denotat nobis ipsam hieroglyphicum esse; & imaginem illam, quæ H. signata est, Christum representare. Ita visitur nota ista in præfata Tribuna S. Andreae, quæ à S. Simplicio Musivo opere ornata fuit anno 475. circiter. Pariter in illa Sanctorum Cosmæ & Damiani, constructa à Felice IV. Summo Pontifice, circa annum 725. In Tribuna S. Theodori fortasse omnibus antiquiori. In illa S. Praxedis à Paschali I. circa annum 820. edificata. In quibus omnibus Tribunis lit. H. procul dubio Christi Domini Nostri indicativa est, sicut Γ Gamma invariabile Symbolum est Apostolorum. Ita in sæpè memorata Ecclesia S. Andreae visuntur gammata in vestibus Apostolorum, ad discrimen vestis Christi, quæ habet H. In illa etiam S. Mariæ Novæ, facta à Joanne VIII. circa annum 706. Quare minime adducar ut credam, has notas significativas esse, sed utique denotasse, aut figuratam personam, aut ipsius personæ gradum: ut est in casu nostro, in quo Γ . Gamma in diversis positum Tribunis, Apostolorum nota est, & H. Salvatoris character. Nec allegari potest, præfatas duas literas Γ . & H. Artificis

nomen denotare, quoniam qui Sancti Andree Tribunam concinnavit, illam certè S. Mariæ Novæ construere haud potuit, cum inter has ducentorum & ultra annorum spatium intercedat: pariterque qui Sanctorum Cosmæ & Damiani Tribunam edificavit, neutquam potuit illam S. Praxedis edificare, cum prima constructa fuerit circa annum 539. secunda circa 820. & hæc circa has vestium notas indicasse sufficiat. Hæc fuere conjecturæ Mellini.

Verum, libet hic, antequam meam opinionem exponam, præcitorum Auctorum sententias methodi, & claritatis servandæ causâ compendiosius, ac strictius colligere.

Severanus sentit, has literas seu characteres in Sanctorum vestibus exaratos, esse peculiare quoddam arcanum, & Mysterium, & idè per literam T. & X. obumbrari Crucem, & nomen JESU CHRISTI. Suaresius, huic Auctori proximus, arbitratur, artifices in vestibus CHRISTI, Apostolorum aliorumque Heroum varias literas absque delectu expressisse, alludentes ad antiquum morem titulos, & versus inscribendi, attexendique vestimentis Patritiorum, Civiumque Nobilium; & certissimum esse, has literas, nunquam nomina eorum, qui hujusmodi Imaginibus repræsentabantur, neque nomina pictorum, seu Musivariorum, qui eas fecissent exprimere, sed neque vestium illarum appellationem; nec esse literas, quas aut textores, aut factores, in pannis consuere solerent, imò verò ad arbitrium, libitumque artificum, & casu persæpè fuisse additas, & inscriptas hujusmodi notas, seu characteres.

Macrus sicco calamo quæstionem

transit, affirmans solummodò literam L. esse gamma Græcum inversum; unde ex his quatuor gammis simul in Crucis formam dispositis ipsam Crucem, & per literam H. Salvatoris nomen significari asserens, diversisque argumentis eandem, quam Severanus sententiam profert.

Rubenius multis allatis profanæ, ac sacræ antiquitatis eruditionibus, autumat, ex illis colligi posse Græcis in usum fuisse sigla, aut Monogrammatia, patriæ vel gentis suæ tanquam insigne, palliis texere.

Dati totus est in disquisitione genuinæ, ac sinceræ Pliniani textus lectionis, *Tesseris* ne, an *Texturis*, quibus nomen Zeuxis sculptum erat, ex variis M S. Codicibus legendum sit, exquirens; nihilque de harum literarum origine, seu significatione affert.

Mellinus per literam H. Christi Domini nostri nomen cum Severano; & Macro denotari, Γ. verò Apostolorum symbolum esse, opinatur; nec se inclinare in illorum sententias affirmat, qui asserunt, per has literas aut gammadias, nomen, sive dignitatis, honoris, & cujusvis alterius rei notam significari.

His præcitorum Auctorum sententiis adductis, ne eorum diligentiam ad hanc rem illustrandam despectam, vilemque (ut mos est) habere videar, ad meas conjecturas roborandas, relicta affirmativâ, in parte negativâ, exceptâ Suaresii sententiâ, unico casui, fortuitoque eventui hæc vestium notas adscribente, libentissimè utar, postquam eorum positivas opiniones, evidentissimis conjecturis, nequaquam subsistere demonstravero.

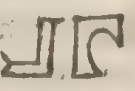
Illi ergo, qui per prædictos characteres,

cteres, seu literarum figuras, significari volunt, aut Monogrammas, aut Crucem, aut tesseram Patriæ, aut literam initialem nominis per tales imagines præfiguratorum, aut nomen Pictoris, seu Musivarii artificis, aut nomen Apostolorum, cæterorumque Sanctorum, aut Christi Domini, debent ante tanquam certum sue assertionis fundamentum firmare, quod semper, & ubique iidemmet characteres, & eademmet notæ reperiantur in illarummet Imaginum vestimentis, quarum prototypus per illas exprimitur; quod non solum non faciunt prædicti Auctores, sed etiam inter se propter istorum characterum modò in una, modò in altera imagine repertorum diversitatem, valdè discrepant, & tantum convenire in se videntur, quod per literam H. & X. nomen Christi, per F. Apostolorum symbolum prænotetur: quæ assertio qualem habeat substantiam omnimoda varietas horum characterum, & notarum, modò in iisdem, modò in diversis imaginibus ad vestimentorum fimbrias expressarum diligenti per vetustiores Basilicas Sacrarum picturarum ac Musivorum observatione à nobis consideratâ, omnino demonstrabit.

Quoad literam H. Hæc non solum cernitur in Christi veste, in Musivo opere, quod in profanata Basilica Sancti Andreæ in *Barbara* cernebatur, verum etiam in vestibus Sanctorum Joannis Baptistæ, & Evangelistæ, & duorum Angelorum stantium ad dexteram, & sinistram Salvatoris in Oratorio S. Venantii: eadem visitur in vestibus nonnullorum Apostolorum in Triclinio Leoniano, additis aliquibus punctis, hac forma H. qua de re litera

H. non est peculiare signum ipsius Salvatoris, sed communis etiam aliis Sanctis, & Angelis: neque admodum ubique delineatâ I. literâ signatæ cernuntur vestes Sanctorum Petri, & Pauli, ac Laurentii in arcu Tribunæ Ecclesiæ S. Clementis: in Tribuna Sanctorum Cosmæ, & Damiani in figura (ut opinor) S. Pauli; ut observantur etiam in veste S. Petri: in Tribuna S. Mariæ Transtyberim, ac in vestibus Patrum antiqui Testamenti, ac propterea Sancti alicujus peculiare Symbolum non est.

An verò signum hoc sit una litera L diverso modo disposita, sive character, nempe L Latinorum, & Γ Gamma Græcum, ignoro: scio tamen in vestibus Apostolorum Tribunæ S. Andreæ in *Barbara* conspici posse, ut infra in Tabula LXXVI. licet in duabus propriè non est L, sed aliud signum huic simile, prout hodieque conspicitur in vestibus Angelorum in arcu triumphali Basilicæ Liberianæ, extracto à Xysto III. ac in Figura Patrum antiqui Testamenti, ut in Tab. LX. Musivi operis supra coronam porticus ejusdem Basilicæ visitur: item in veste Isaïæ Prophetæ, qui in arcu, & in veste Sancti Petri, qui est in Tribuna S. Mariæ Transtyberim: pariter in vestibus SS. Petri, Jacobi, & Andreæ in S. Maria Nova, nec non in nonnullis figuris Triclinii Leoniani, aliquibus additis punctis: itidem in vestibus duarum mulierum in Ecclesia S. Sabinæ P. literâ insignitam videmus vestem Sancti Pauli: in Tribuna S. Mariæ Transtyberim, ac in Tribuna Oratorii S. Venantii, & S. Petri, in arcu S. Marci: hic character depictus est in fimbria Pallii

Pallii S. Anastasii in arcu supradictæ Tribunæ S. Venantii [ ] : similia signa cernuntur in vestibis Angelorum in præfato arcu Liberianæ Basilicæ. Hoc signum item est in veste unius Angeli in eodem arcu.

L. Hæc nota videtur apposita in veste cujusdam figuræ, præfatæ Liberianæ Basilicæ, ut in Tab. LX. Ista verò in alterius veste, ut in eadem Tabula; & in Hieremia Propheta in Arcu S. Mariæ Transtyberim. Z. pariter in dicta Tab. LX. cernitur.

Aderant & in Tribuna S. Agathæ in Suburra cum Christo duodecim Apostolorum figuræ, quæ signis diversis inscriptas vestes habebant; Christus videlicet cum SS. Andrea, Matthæo, Bartholomæo, Paulo, & Philippo hoc [ ] à quibus paullo differebant SS. Jacobus, Simon, Jacobus Alphei, & Judas. S. Petrus [ ] At SS. Joannes, & Thomas [ ] Item [ ] Christus notatur [ ] in Ecclesia S. Pudentianæ. S. Paulus [ ] in S. Theodoro. Ibidem S. Petrus H. In Tribuna Sanctæ Mariæ Transtyberim S. Joannes T. Alia signa in vestibis Apostolorum in Leoniano Triclinio visuntur, nempe

ELHFI

Christus verò Dominus [ ] hoc peculiare signum exhibet.

In Tribunis SS. Praxedis, Agnetis, & Cæcilie Virginum, vestes rosis notatæ sunt.

Hæc autem sunt signa in vestibis figuratis Musivorum operum Romæ extantium.

Similia, ac alia diversa signa observari etiam possunt in Musivis operibus Ravennæ existentibus, quorum exemplaria transcribere curavi, de quibus suo loco agendum, nunc au-

tem summam, ne nimio benignum Lectorem tædio afficiam, signa in vestibis figurarum extantia reponam.

In Ecclesia Sancti Apollinaris novi, in diversis figuris hæc signa impressa cernuntur: **HTTRLN**

GAIOLACT

In Ecclesia S. Vitalis ejusdem Civitatis Ravennæ. **ZP**

In Ecclesia S. Michaelis **FL**
HILN.

In Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin **H. I. ♡ ♡ Z. N.**

Pariter in Ecclesia S. Agathæ Majoris laudatæ Civitatis **P**.

Similiter in Ecclesia SS. Nazarii & Celsi **II EI**.

Hæc magna diversitas, & promiscuus usus hujusmodi characterum, seu notarum in variis antiquarum imaginum vestibis, quæ notæ aliquam elementarium literarum formam ut plurimum habent, clarè demonstrat, quantum à veritate aberraverint præcitati Auctores, certam, determinatamque aliquam significationem literis hisce, seu characteribus attribuendo. Accedit insuper, quod multæ e prædictis notis, seu signis nullam habent literæ elementaris seu Latinæ, seu Græcæ formam; ut sunt, exempli gratia **TCZS** **W** **Q** **Q** **Q**.

Quæ signa, cum promiscuè in imaginum vestimentis (ut supra ostensum est) cernantur, nemo certè affirmabit, aut tesseram Patriæ, aut Nomen, aut Artificem, aut Crucem, aut Christum, aut Apostolos, aut reliquos Sanctos præcisè denotare; ut benè hujus totius Discursus supracitata testimonia, & diversarum eruditionum oeconomiam advertenti, patebit.

Re-

Restat nunc, ut his omnibus benè perpenſis, quænam ſit mea de iſtorum characterum origine, ac ſignificatione ſententia exponam.

Ex diutina ergo, ac ſeria meditatione, quam habui ſuper hac re, & ex contrarietatibus, quæ in præſatorum Auctorum ſupra allatis ſententiis reperiuntur, conjecturari certè mihi poſſe videtur, quòd ſæpè memoratæ literæ, ſigna, characteres, aut monogrammata, in veterum ſacrarum imaginum veſtibus, originem ſuam habuerint ab antiquo more, qui etiam nunc ubique in uſu eſt, ſignandi omnes pannos ſigno imaginis, aut effigiei, ſeu alterius notæ, ut vulgò dicitur *Marco*, ſive *Inpronta* officinæ Textoris, utpotè cum una, duabus, aut tribus literis, vel ſimul nexis, vel inverſo ordine compositis; quibus literis, aut artificum, aut loci, ubi panni illi fabricabantur, aliquam notam afferant. Unde & illa cordis figura, & aliæ, quæ nullam habent elementaris literæ formam, ut ſupra notavimus, certè nihil aliud quàm officinæ ſigna artificum eſſe poſſunt: quæ etiam ſigna diverſos figularum Dominos antiquitus denotabant, ut in longa ipſarum figularum ſerie obſervavimus.

Antiqui enim Pictores, qui neſcio ſcrupuloſâ nimis, quâ pingebant diligentia, ruditatem ſuam exuerent ne, an augerent, cum imagines, aut ex pictura, aut ex Muſivo opere efficerent, eaſdem notas, aut characteres, quæ in prototypis veſtibus pro officinarum, aut artificum ſigno, ſeu *Marco* erant, in pictis, aut Muſivis etiam veſtibus efformabant: & ideò ſicuti hæc ſigna in laciniis typicarum, ideſt verè pan-

nearum veſtium appoſita erant, ita in ſimbriis pictarum veſtium eadem pingere conſuevere.

Scio, ſtatim huic noſtræ ſententiæ objici, ſigna & literas quæ in pannis ſunt, à ſutore recidi, & objici, nec unquam in veſtibus apparere; unde, quæ in veſtibus Apoſtolorum, aliarumque Imaginum ſunt, talia eſſe minimè poſſe, ac nos graviter hallucinari. Verùm hoc quod objicitur, vel rationi ſat conſonum, vel ſaltem credibile foret, ſi iis temporibus, quibus Muſiva opera fabrefacta fuère, recidendi pannos in plagas, & fruſtra, ac inde acu, filoque mediantibus in unum iterum, ſed formâ diverſum, coaptandi mos extitiſſet, uti hodie. Antiquis enim temporibus ſimplex veſtitus erat, & unico pallio, & tunica, ut plurimum veteres patres contenti erant, quæ inconfutilia fuiſſe exiſtimo. Plinius lib. 8. cap. 48. nos docet apud Romanos Tanaquilam, quæ & Cæcilia fuit dicta, primam fuiſſe, quæ rectam tunicam exuiſſet; quem morem etiam apud Hebræos viſuiſſe comperio ex S. Joanne cap. 19. 23. ubi aſſerit, Domini Noſtri JESU CHRISTI tunicam fuiſſe inconfutilem, ac contextam per totum. Hanc autem quæſtionem, quòd antiqui Romani habuerint textas veſtes, non acu conſutas, jam movit Caſaubonus ad Ælium Spartianum in Caracalla, ubi ait: *Pleraque omnes veterum veſtes texturâ ſolùm confici ſolitas, ſine opera ſutoris ulla, &c. ut loquuntur Evangelistæ: ὡφαντῶν δι' ὅλον.* Idem confirmat in exercitat. ad Baron. 16. n. 117. Hodie (inquiens) rariffimè veſtis aliqua conficitur ſine Sarcinatoris opere; olim verò parandarum veſtium alia fuit

fuit ratio, textores enim absoluebant, neque eorum operâ ut plurimum utebantur, quos sermo Gallicus vocat Couturiers, Latini, Sartores, quæ vocabula refectorem veteris vestis potius denotant, quàm novæ confectorem. Fusè super hoc dubio differuit Braunius *De vestitu Sacerdot. Heb. lib. 1. cap. 16. num. 10. & seqq.* quem adeundum curioso Lectori relinquam.

Hic idem Auctor, occasione motæ quæstionis, luculentissimè differit de modo texendi vestes in dicto cap. 16. num. 19. ex quo nonnulla delibavimus. Duo igitur apud veteres texendi genera fuere, unum sedendo, ac deorsum, idest tramam ad inferiorem partem spatâ (à similitudine gladii sic dicta) loco pectinis nunc usitati, trudendo, unamque simplicem telam tantummodò absolvebant, ut videre est in Tab. XXXV. Fig. 2. Alterum verò, quod apud nos in defuetudinem abiit, antiquis tamen usitatissimum, erat hoc: illi qui texebant, stabant, telamque perducebant ab uno latere ad aliud, tramam fursum, idest ab inferioribus ad superiora ducendo. Hujus texendi forma pulcherrimum exemplum est in venerando antiquitatis Codice Virgiliano, mille, & quadringentorum circiter annorum, qui in Vaticana Bibliotheca asservatur, ubi visitur femina stans in perpendiculari jugo textorio telam conficiens. Figuram ex eodem Codice depromptam gratum lectori facturus, & confirmaturus ea, quæ Braunius in dicto capite affert, exhibeo in eadem Tab. XXXV. Fig. 1.

Nititur idem eruditè demonstrare antiquam vetustam artem texendi vestes præfatas in India coli adhuc; ac

tunicam ex bysso, sive xylyno subtilissimo ex Indis ad Hollandos egregiè manicatam, ac undique clausam sine futura, sine ullo acûs vestigio delatam fuisse, quo exemplo motus veterem hanc texturam ingeniosissimam sanè, ac rarissimam, tot jam retrò sæculis deperditam, ex veterum tenebris in apricum protraxisse, & bono publico, præsertim in Literariæ Reipublicæ monumentum vulgasse; prout in sequenti jugi textoris emblemate in eadem Tabula Fig. 2. apparet, cujus declarationem apud ipsum Braunium videre poteris.

Dum hæc scriberem, ad aures meas pervenit, hac in Urbe artificem degere: qui similia texeret. Diu ego quæsitum inveni, quem non solum mihi indicavit, verum etiam domum meam duxit eruditissimus Joannes Patricius Collegii Urbani de Propaganda fide Controversiarum Lector, Græcæ, Orientaliumque linguarum supra fidem peritus, ac dignissimus à secretis, sive Director, collationis Ecclesiasticæ historiæ à me institutæ, quæ in eodem Collegio quindeno quoque die fer. 2. habetur: dixi, à me institutæ, quoniam aliqui palmam mihi arripere tentarunt, aliis tribuendo. Textorem igitur interrogavi, an tunicam vulgò *indusium* ulla sine futura sciret intexere? Respondit protinus, se talia elaborandi modum jam à triginta quatuor annis excogitasse, suadente, ac premente nobili quodam viro Principis Thomasi contubernali. Addiditque. Quatuor jam ab illo scuta acceperam, ut opificio manus imponerem; sedulamque narrabam operam, quum in manicis hesi, velut in sicco, & inchoata perficere planè jam desperabam.

Hinc

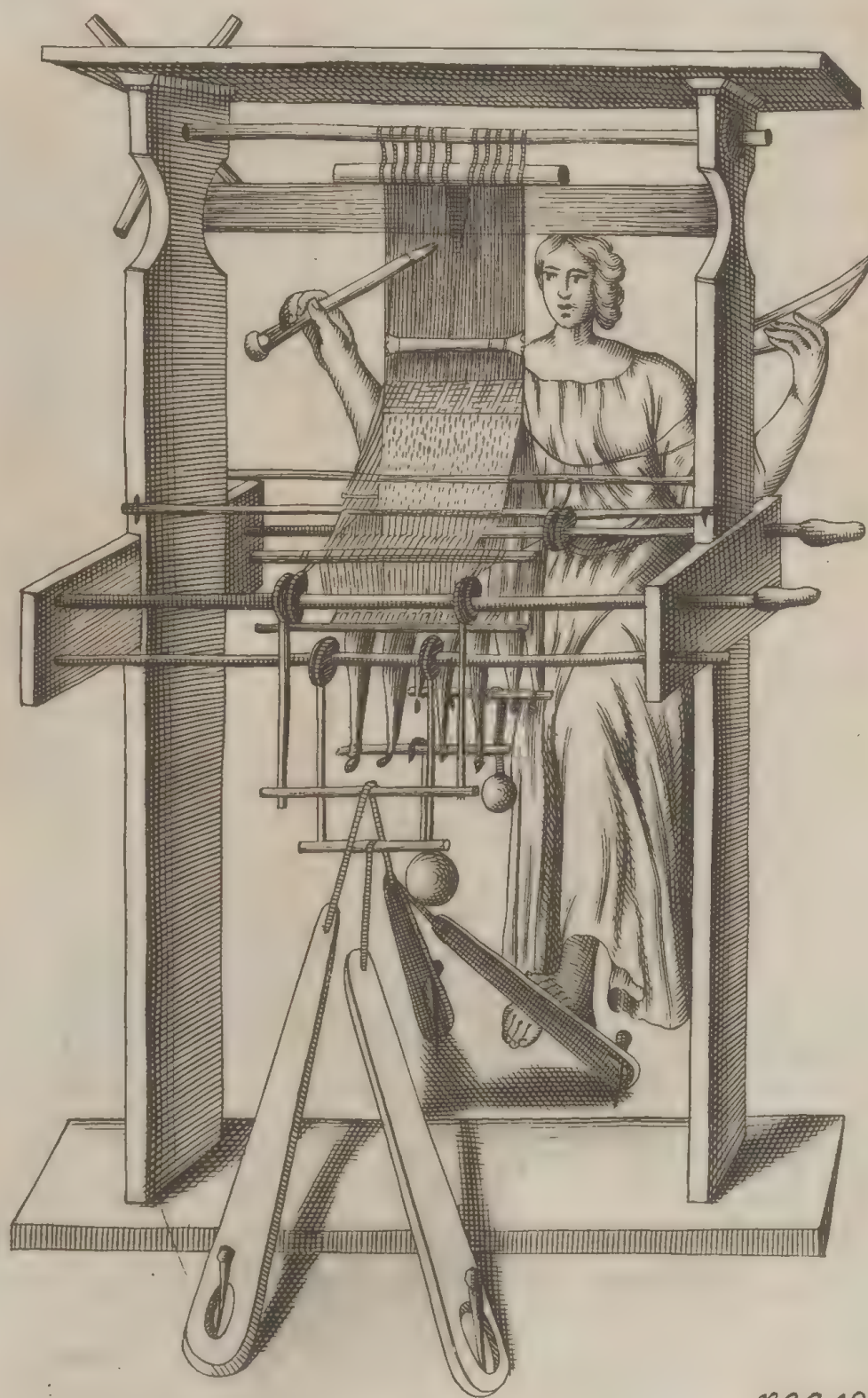

Fig. 1.

Fig. 2.

TAB. XXXV.

BIBLIOTHECA
VNI. I. ALL.
CRACOVENSIS

Hinc maximè cogitabundus, ac de pecuniâ restituendâ sollicitus, quam in familiæ sustentationem impenderam, quâdam nocte texere somniavi, obicemque difficultatis evincere. Profili vi statim, & quod in somniis conceperam, vigil attentans, voti compos effectus fui. Quatuor inde indusia confeci, quorum alterum in Hispaniam, duo in Sardiniam delata fuere; Quartum sanc. mem. Clementi Papæ X. dono dedi, & instante postmodum Eminentiss. Purpurata, soccos, seu calceolos lineos etiam texendi modum inveni. Hæc ille. Quibus ut fidem altrueret, nondum absolutum indusium ostendit. Utque novum hoc Artis inventum, seu veteris restitutio magis, magisque patefceret, publicæ illud Academiæ Physico-mathematicæ, quæ domi meæ pluribus ab hinc annis habetur, fideliter spectandum proposui, totque sui testes, ac præcones habuit, quot eâ die Academiæ intervenerant.

Artificis nomen est Franciscus Maria Granchi, Natione Florentinus, novem jam supra quinquaginta annis in Urbe moratus, quod vix exacto novennio puer accessit: & quia ab eo curiosus adhuc exquirens, qualis textoris jugi ad hæc opera forma esset? insammet esse accepi, quæ ad pannum cujusque generis adhibetur.

Post aliquot menses fama per Urbem vulgaverat, inconsutile indusium in præfata Academia ostensum fuisse. Unde quidam alius ingeniosus artifex Franciscus Guiot nomine, Natione verò Burgundus, recurrit ad Dominum Abbatem Josephum Ponthiam ejusdem Academiæ à secretis, ut proprii ingenii in eadem Academia pompam faceret in texendo non solum indu-

sium, verum & mappam cum suis flocis ad nares detergendas: Ac parvulum Casulam, vulgò Planetam, absque ulla acûs ope, sed solâ, & simplici texturâ in solito jugo textorio propriâ scitâque minervâ elaboratam protulit. Quare ex iterato molimine horum artificum; quod benè, imò ultra spem cecidit, patet, quàm facile sit hujuscemodi tunica inconsutiles texere. Si ergo apud antiquos mos iste vigeat in tunicis, quantò magis viguisse existimandum est in Palliis conficiendis, quæ non rotunda ut hodie, sed quadrata oblonga fuisse iudico, & ab ea forma, nomen Palliorum quadratorum sumpsisse.

Singula tamen per se distinctè texta fuisse arbitror, ut nunc videmus lectorum culcitas, quarum singulæ divisim ab aliis texuntur, habentque in altero ex angulis unam, vel duas literas, aut alium characterem, qui nomen artificis indicat, vel officinæ insigne est, His ergo rationibus, vel conjecturis allatis abundè ostensum credo, literas, & alia signa laciniis vestium Apostolorum, aliorumque Sanctorum apposita nil aliud omnino, nisi nomen artificum indicare, seu notum insigne esse, in eorundem officinis publico aspectui apponi solitum.

C A P U T XIV.

De Coronis, aliisque capitis ornamentis

CVM instituti nostri præcipuus penè sit scopus, Iconismis ad rem pertinentibus historiam ornare; cumque in iis non semel coronas, diademata,serta, aliasque id genus corollas Imaginum capitibus impositas in-

tueamr; nostræ intentioni, quam maximè consentaneum esse videtur, hîc *De Coronis* disquirere, ut Icones illæ delucidè, ac plenè attingantur. Idèd eruditum Paschalius consulentes, qui luculentam de illis notitiam tradidit in suo Tractatu *de Coronis*, & Wolfgangum Lazium, qui longè ante ipsum *De Repub. Romana* scripsit, lib. 9. c. 18. aliqua ex ipsis, aliisque cursum excerpta stylo Laconico pertractabimus.

Coronarum usus tantæ vetustatis est, ut ex variis speciebus, quæ longissimis temporis interstitiis emersere, non ita facilè suppetat modus, lumenque ad æquivoca detegenda, quæ passim non paucos decipiunt; Coronas præsertim cum fertis, radiis, ac diadematibus, & è contrario confundentes. Nos itaque eâ, quâ præ viribus valemus, studii lance, omnia, quæ hujus rei errorem æquare, & corrigere possint, sedulò ponderabimus.

Acturi igitur *de Coronis*, dicendi lex flagitat, ut prius coronæ etymon aperiâmus, de quo multifariam discernunt Historici. Alii non humilis famæ Scriptores *Coronam* à cornu originem fortiri arbitrantur, fortasse eo quòd in sacris paginis *cornu* tanquam insigne, notaque Regii capitis usurpatum observent. Festus verò inter antiquos Scriptores, *Coronam* à *choro* dici autumat, carere tamen aspiratione. Appion apud Athenæum lib. 5. ait, *Coronam* olim *Choronon* fuisse appellatam, qua Saltatores in theatris redimiri solebant. Hujus notiois videtur quoq; particeps Isidorus lib. 19. cap. 30. ubi coronam ab eo nomen sumpsisse adstruit, quòd antiquitus prope aras circumcursaretur: unde

ad figuram circuitus, Chorive similitudinem, illam construere antiquitas docuit. Paschalius verò lib. 1. cap. 8. rejectis his omnibus, aliisque opinionibus, Coronæ vocem à Græcis dictio-nibus *κορώνη* & *κορώνη* emanare putat, ut ipse nominum sonus, reique significatæ univocatio, argumenta suppetunt. Tradunt enim Grammatici *κορώνη* esse arcûs apicem sphaericum, nempe illud rotundum, sive sit hemicyclus, sive curvamen. Sæpè sapius quemcumque finem significat; quod simili hac loquendi phrasi probari videtur *ἀπὸ τῆς ἀρχῆς*, sive *ἐκ τῆς ἀρχῆς* *μέχρι τῆς κορωνίδος*. idest. *ἐπὶ τὴν κορωνίδα*. nempe à principio ad finem, ex infimo ad summum, à carceribus ad calcem, à destitatis ad perfectâ. Quare ponitur *κορωνίδα* pro ædificii fastigio, & inter alios ab Hesychio. Cùm igitur Corona ea sit, ultra quam hominum cupido aliud expetere haud valet, ac ex Aristotele *Moral.* lib. 1. cap. 9. præmium, finisq; virtutis: nil magis illi congruere videtur, quàm ut à Græcis illis dictio-nibus ortum habeat, quæ apicem, finem, ac plenitudinem innuunt. Constat enim, quodcumque in humanis summum, & perfectum intentamus, ad id scitè ornateque Coronæ nomine nos alludere; adeò ut qui dicit Coronam; culmen, apicem, finem, & perfectionem dicat. Atque hoc sensu docuit Sapiens *Eccles.* 25. timorem Domini esse coronam sapientiæ, cujusmodi est illud Clementis Alexandrini lib. 3. *Pædagog.* cap. 3. *Senum autem corona est multa experientia, & vultus ejus canities flos est multæ experientiæ.*

Hæc ex plurimis apud eundem Paschalius loco citato decerpimus. Nos autem prædictos Auctores conciliantes,

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVENSIS

 <p>Fig. 1.</p>	 <p>Fig. 2.</p>	 <p>Fig. 3.</p>
 <p>Fig. 4.</p>	 <p>Fig. 5.</p>	 <p>Fig. 6.</p>
 <p>Fig. 7.</p>	 <p>Fig. 8.</p>	 <p>Fig. 9.</p>
 <p>Fig. 10.</p>	 <p>Fig. 11.</p>	 <p>Fig. 12.</p>
 <p>Fig. 13.</p>	 <p>Fig. 14.</p>	 <p>Fig. 15.</p>
 <p>Fig. 16.</p>	 <p>Fig. 17.</p>	 <p>Fig. 18.</p>

es, putamus Coronas in locis campe-
stribus, vineisque, ubi animusâ curis
levatur, casu adinventas fuisse: ali-
quem nempe in illa animorum alacri-
tate, pampinis, aut alicujus plantæ ra-
cemis in gyrum contextis, Coronas
formasse, eisque sociorum, conviva-
rumque tempora redemisse; quæ cum
quid ludicrum, ac jucundum præfer-
rent, alios omnes invicem sibi similes
capiti imposuisse, illasque tripudii, &
alacritatis tempore gestasse. Meam
hanc, conjecturam confirmant qui
scribunt, Bacchum Coronarum in-
ventorem fuisse, hederaceam gestasse.
Plinius præcipue lib. 16. cap. 4. Alii
verò Baccho antiquiorem Janum fa-
ciunt; ut Athenæus lib. 15. alii Satur-
num, ut ex Pherecide narrat Tertul-
lianus libro *De Corona Militis*. Quare
si Saturnus coronarum inventor extitit,
& ipse Saturnus Adam fuit, ut exi-
stimat eruditissimus Vir Gerardus
Vossius *De Theolog. Gentilium*. lib. 1.
cap. 18. si verò Bacchus, aut Janus,
cum idem sit ac Noë, testante eodem
Vossio loco citato, ex hoc deducitur
antiquissimus Coronarum usus, &
per consequens earundem originis
ignorantia. Hoc tamen scimus, Mosis
tempore in honoris argumentum, &
signum acceptas, ut habetur in Josepho
lib. 3. *de Antiquit. Judaic.* c. 11. ubi: *Cir-
cundatur ei (videlicet capiti Pontificis)
& aurea corona tribus ordinibus facta.*
& lib. 8. cap. 3. *Corona, in qua Deum
Moses scripserat unum fuisse.*

Propterea sententias illorum omit-
to, qui opinantur, Coronas desumptas
esse ab animalium terrestrium, seu vo-
latilium, aut piscium, sive florum,
aut fructum similitudine: prout etiam
tanquam inania Poëtarum figmenta,

stellarum coronas in plaga Boreali
Ariadnæam, & in Australi Austrinam,
sive Rotam Ixionis; & propius ad ea-
rundem diversarum specierum enar-
rationem accedo. Coronæ igitur tem-
poris progressu non solum in alacrita-
tis, ac lætitiæ signum inter convivas
adinventæ fuere; verum etiam ad in-
dicandam viri alicujus prærogativam,
ob insigne aliquod facinus, vel peculia-
rem virtutem, aut dignitatem; quan-
doque etiam in signum doloris, aut
ingominæ, ut infra ostendam.

A convivalibus autem, veluti ori-
gine prioribus, initium fumentes,
materiam earum, & causam demon-
strabimus. Variæ profectò, sive capi-
tis ad ornatum, sive ad ipsius debilita-
tem, ut gravitatem levandam, aut
in odorum fragrantiam pro libito con-
vivarum, ex variis vegetabilibus coro-
næ conflata, & confertæ fuere. Non,
nulli enim *Hederaceam* adbibebant,
cujus exemplar habes in Tab. XXXVI.
Fig. 3. Baccho inventori dicatâ: quip-
pè qui hederæ foliis citra cultum &
artem perenni viriditate vernantibus
coronati, sine gravis odoris nausea
refrigerium experiebantur. Alii *Myr-
team*, ut Fig. 7. quæ astringit, merique
exhalationes coercet. Alii *Rosaceam*
usurpârunt, Fig. 1. cum rosæ gravitati
capitis cõferant, & acres vapores in ce-
rebrû conspirantes expellant. Quidam
Antinoiam, *Lotinamque* fronti impo-
nebant, ut in Fig. 2. utramque è Loti
floribus compactam, quos duplici colo-
re arbor pingit; uno rosam imitante. ex
quo corona *Antinoiam*; altero cyaneo
persimili, è quo *Lotina*. Lotos ista æsti-
vo tempore affluit Alexandriæ: in
Ægypto enim passim attollitur. Ade-
rat quoque corona *Hypoglottis*, qua

tanquam fræno utebantur ad loquacitatem arcendam, plerumque inter pocula oriri solitam: corona hæc ex Pastillorum massa compacta erat: *Hypoglottides* enim pastilli sunt, seu catapotia ad tussim comparata, quæ linguæ supponuntur. Moris pariter erat uti coronâ, quæ dicebatur *Hypothymis*, & quæ collo appensa protendebatur ad pectus, venustate florum, odorumque suavitate commendabilis; de qua Plutarchus *Sympotiac.* 3. & meminit Ovidius *Fastorum* lib. 2.

Ecce nulum Regis fulsis per colla coronis

Inveniunt posito pervigilare mero.

Plerique verò, præsertim rustici; *Amerinâ* salice coronabantur, ut Fig. 5. Nec deerant qui ex *Apio* coronas gestantes, lætissimum Baccho festum, convivumque concelebrent, in quo Aristoteles nihil Diis mutilum offerri debere asserit, sed quod integrum sit, ac perfectum, idque non nisi coronis aptius fieri potuit, quæ plenitudinem, ac perfectionem significant, ut supra ostendimus.

Hæ aliæque coronarum species in conviviis, & epularum initio conviviis offerre solitum erat, ut describit Philoxenus Dithyramborum scriptor in opere, cui Titulus *Cæna*, apud Athenæum lib. 15. cap. 10. *Deipnosoph.* his verbis: Κατὰ χεῖρας δ' ἡλυσθ' ὕδωρ ἀπαλὸς παρ' ἵσκιον ἐν ἀργυρίᾳ ποσὶ φέρων ἐπὶ χεῖριν. αἷτ' ἱερὴ στεφανολεπίς ἀπὸ Μυρτίδων. εὐάγνητον κλάδον διωμάπτον. *Aqua lavandis manibus allata est: Molliusculus puel- lus argenteo gutto quem tenebat, affudit, coronasque deinde advexit tennes, è puris mirti ramis magno labore contex- tas.* Compotationibus verò convi- viisque importunam existimârunt co-

ronâ *Lauream*, ut in Fig. 4. tum propter caliditatem, quâ laurus inficitur, tum ob acrimoniâ odoris, quæ capiti maxi- mē obest. *Aramaceam* quoque coro- nam, tum *Violaceam* improbârunt; imò omne florum & frondium genus, quod nimis oleret, & capiti officere, potuisset.

Hactenus de convivalibus: modò ad eas coronas gradum faciamus, quæ honoris causâ dabantur, tam in Gymnicis certaminibus, aliisque spectacu- lis. quàm etiam in bellis. In ludis jam à Thesei temporibus invaluit consuetudo, ludorum victores coro- nandi palmis in Creta insula, ubi ipse Deli ludos instituit. Theagenes Tha- sius cùm cursu, & luctâ, pugillatuque in Olympicis excelluisset, mille & du- centas coronas lucratus est. Anto- ninus Caracalla Imperator sæpius in equestribus certaminibus supra alios victor, coronarum præmio donatus fuit.

A ludicris certaminibus edocta posteritas, suos deinde milites ob aliquod magnum in bello patratum faci- nus coronavit, ut unius præmium aliis ad gloriam, pro calcari inferviret. Ex diverso autem præclaro facinore, diversæ dabantur coronæ: nam aliæ *Civicae*, aliæ *Murales*, aliæ *Vallares* aliæ demum *Navales* *Ovales*, *Obsidio- nales*, *Triumphales*que dicebantur. *Civi- ca*, quæ ut plurimum quercu, ut Fig. 6. quandoque etiam ex hedera, vel lauro erat, ut tradit Gellius lib. 5. cap. 6. Plin. lib. 22. cap. 3. & 4. militi illi largie- batur, qui Civem Romanum in bello servasset, eâ lege, ut Civis ipse servatus, se ab illo servatum assevera- ret; neque aliter dabatur, si quenquam alium quantumvis Regem servasset.

Mu-

Murali, in pinnarum speciem, ut Fig. 2. quæ ex auro aliquando erat, illum Imperator insignibat, qui primus hostiles muros ascendisset. *Vallari*, seu *Castrensi* ex auro, ut in Fig. 10. ille honorabatur, qui prior in hostiū vallum, & castra irrupisset. *Rostratam*, sive *Navalem*, quæ instar navium rostri itidem ex auro efformabatur, ut Fig. 11. habes, ille ferebat, qui navali certamine primus in hostium ratem insilisset. *Ovalem* ille, qui partâ victoriâ Urbem ovans ingrediebatur, & hæc myrtea erat, ut in Fig. 7. Corona *Obsidionalis* ab iis, qui ab obsidione liberatos se faterentur, Duci liberatori offerebatur; & fiebat è gramine, ut ex Fig. 8. quod in eo loco ortum esset, intra quem clausi erant qui obsidebantur. Demum *Triumphalem* coronam Dux lucrabatur, qui sedatâ Provinciâ, victisq; hostibus, Tarpejam arcem triumphans ascenderet: hæc prius ex myrto, deinde lauro, ut ex Fig. 4. postremò ex auro, gemmisque confecta fuit, ut infra patebit. Primus omnium, teste Plinio lib. 15. cap. 29. qui myrteâ coronâ usum Urbem ovans ingressus sit, Posthumius Tubertus fuit Sabino genere natus: deinde M. Crassus à veteri more declinans, & abhorrens à myrtea, laureâ coronatus incessit; ex Gellio lib. 5. cap. 6. Usus autem coronarum sensim adeò excrevit, ut primis Ecclesiæ nascentis sæculis, in Primagenos etiam Christianos perrepperit, qui variis lectorum florum, illustriumque frondium, aureisque etiam, ac gemmatis coronis perornabatur, quos fusè, & religioso stylo increpat, reprehenditque Tertullianus *De Corona Milit.* cap. 14. his verbis: *Vir Ecclesiæ* (inquit) *Christus Jesus, quale oro te,*

*sertum pro utroque sexû subiit? ex spinis opinor, & tribulis in figuram delictorum, quæ nobis protulit Terra carnis, abstulit autem virtus Crucis, omnem aculeum mortis in Dominici capitis tolerantia obtundens. Certè præter figuram, contumelia in promptu est, & turpitudine & dedecoratio & his implexa sævitia, quæ tunc Domini tempora & sædaverunt & lancinarunt: uti tu nunc laureâ, & myrto, & oleâ, & illustri aliquâ fronde, & quod magis usui est, centenariis quoque rosis de horto Midæ lectis, & utrisque liliis, & omnibus violis coroneris, etiam gemmis forsitan & auro, ut & illam Christi coronam emuleris, quæ postea ei obvenit, quia & favos post fella gustavit; nec ante Rex Gloriæ à Cælestibus salutatus est, quàm Rex Judæorum proscriptus Cruci; minoratus primò à Patre modicum quid citra Angelos, & ita gloriâ honore coronatus; Si ob hæc caput ei tuum debes, tale si potes ei repende, quale suum pro tuo obtulit: aut nec floribus coroneris, si spinis non potes. Viguit quoque antiquus ritus coronandi cadavera, & floribus, coronisque sepulchra spargendi. Si quis enim virtute aliquam sibi coronam adeptus esset, eadem etiam fato functus decorabatur; id permittente lege *Duodecim Tabularum*; cuius meminit Plinius lib. 21. cap. 3. & docet Cicero lib. 2. de leg. his verbis: *Illa jam significatio est laudis, ornamenta ad mortuos pertinere, quod coronam virtute partam, & ei qui peperisset, & ejus parenti sine fraude esse lex impositam jubet.* Mortuorum coronas apud veteres, tetigisse videtur Clemens Alexandrinus lib. 2. ibi: *A turba, & negotio remotæ securitatis signum est corona, quare eâ**

Et mortuos coronant. Legem hanc coronandi defunctos, primævi Ecclesiæ Patres ab antiquis Christianis repudiatam testantur, præsertim sæpè laudatus Tertullianus citato loco *De Corona Milit.* cap. 10. sic. *Quid enim tam indignum Deo, quam quod dignum idolo? Quid autem tam dignum idolo, quam quod Et mortuo? nam Et mortuorum est ita coronari: quoniam Et ipsi Idola statim sunt, Et habitu Et cultu consecrationis, quæ apud nos secunda idolatria est.* & Minucius Felix in Octavio, hæc habet: *Sanè quòd caput non coronemus, ignoscite: auram boni floris naribus ducere, non occipitio capillisve solemus haurire, nec mortuos coronamus. Ego vos in hoc satis miror quemadmodum tribuatis exanimi Et non sentienti coronam, cum Et beatus non egeat, Et miser non gaudeat floribus.* Ego autem tunc temporis Christianos abstinuissè coronis mortuos redimire non improbo, cum in exordiis, & vagiente adhuc Ecclesiâ nimius illis inesset religionis fervor, & verecundia. Postmodum verò eâ in pace adulescente, similibus coronis, liliisque coronandi cadavera, præsertim Virginum, & Puerorum, morem introductum non dubito, cum usque ad hæc nostra tempora, observatum id videamus. Atque hæc de mortuis dicta sufficiant, & ad Cæsarum Diademata properemus.

Gliscente cum tempore, Cæsarum luxu, lauro nequaquam contenti fuère, sed quid augustius excogitantes diademate redimiri coeperunt. Primus autem qui diademata adhibuit, Aurelianus Augustus fuit, si Victori credimus, qui, *Iste (inquit) primus diadema capiti innexuit, gemmisque, Et auratâ veste,*

quod adhuc ferè incognitum Romanis moribus videbatur, usus est.

At Lampridius in Heliogabolo narrat, hunc Imperatorem, jam ante Aurelianium diadematis gemmati usum habuisse, ubi sic: *Voluit (Heliogabalus) uti Et diademate gemmato, quia pulchrior fieret, Et magis ad feminarum vultû aptus, quo Et usus est domi.* Gestandi diadematis consuetudo mirum quantum creverit, ejusdemque eò pretiosior, & operosior ornatus erat, quò proniores Imperatores ad luxum. Alii etenim fasciam albicantem, quâ tempora stringebant, obligabantque retro vittis pendentibus, pretiosis gemmis, & duplici margaritarum ordine decorabant; quod diadematum genus ex unionibus dicebatur, quorum exemplar habes in Fig. 12. 13. & 15. Testantur hoc plurima Cæsarum numismata, quorum Icones produnt Spanhemius in suo *Thes. numism.* & eruditiss. Du-Cange in suo *Tract. De Familiis Byzantinis*, qui cum à pag. 54. successivè ad ultiores iis abundet, adiri à curiosis fuerit oportunius, quàm hic à nobis referri, accedentibus jam ad nonnulla de differentiis inter coronas, & diademata pertractanda.

Porro nemo est qui ignoret, diademata, coronas, & fersa plerumque à Scriptoribus confundi tanquam fortè synonyma: verùm si sedulò, & accuratè voces hæc perpendantur, profectò haud exiguum inter eas discrimen inventuros nos puto. Diadema enim fascia quædam est candida, ac subtilis, capitisque vinculum, ut ostendit Plutarchus in Lucullo, de Mitridatis uxore sic loquens: *Lacerato capitis diademate, illud circumposuit collo, seque suspendit; statim autem fracto, à ingratè,*

te (inquit) *panne, ne ad hoc quidem mihi utilis eris?* ex quo manifesta est inter coronas, & diademata differentia, cum illæ nil prorsus cum candida, ac subtili fascia commune habeant. Hujusmodi lineo capitis vinculo, seu diademate magnum Alexandrum usum fuisse docet Justinus lib. 5. Is namque cum Lysimachum hastæ cus- pide ita vulnerasset, ut sanguis mini- mē fisti posset, vulneris obligandi gra- tiā diadema deposuit, & explicavit. Fasciæ quoque, seu diadematis memi- nit Ammianus Marcellinus lib. 17. ubi de Pompejo agens, tradit, hunc fa- sciam diadematis exulcerato cruri ap- plicasse, unde à nonnullis increpatus fuit. Marcellini verba hæc sunt; *Nec- non etiam in Pompejum obrectatores iniqui multa scrutantes, cum nihil un- de vituperari deberet inveniretur, duo hæc observaverunt ludibriosa & irrita: quod genuino quodam more caput digi- to uno scalpebat: quodque aliquandiu tegendi ulceris causā deformis, fasciolā candidā crus colligabat: quorum alte- rum factitare ut dissolutum, alterum ut novarum rerum cupidum asserebant: ni- hil interesse oblatrantes argumento sub- frigido quam partem corporis redimeret Regiæ Majestatis insigni, eum virum quo nec fortior, nec cautior quisquam patriæ fuit. Unde de eo sic Cinna ce- cinit.*

Fasciolā qui crura tegit, digito caput uno

Scalpit, quid credas hunc sibi velle virum?

Plutarchus in Cæsare, ubi de Luper- calibus agit, discrimen, quod quæri- mus, inter diademata & coronas satis innuit; ait enim, Antonium Confu- lem Cæsari Lupercalia spectanti diade-

ma ferto laureo circumvolutum obtu- lisse. ejus verba sic se habent: *Is (nem- pe Antonius) ut in forum pervenit, populusque ei locum adeundi dedit, dia- dema ferto laureo circumplicatum por- rexit.* Ex quibus aliud à diademate fuisse fertum, seu lauream coronam, nemo nō videt. Clarius ad rem loqui- tur Petrus Blesens. Bathoniensis Ar- chidiac. Serm. 19. *ad cant. 3. 11. ibi: Egredimini & videte filie Sion Re- gem Salomonem in diademate, &c. Aliud est corona, & aliud est diadema. Corona simplex est circulus aureus, quo utuntur Reges in minoribus solennita- tibus. Diadema est quasi duplex co- rona, cum ipsi coronæ quasi alius cir- culus gemmis superpositus superadditur. Ex ipsa enim Græci nominis interpre- tatione duplicantem sonat.* Hanc etiam differentiam patefacit Honorius Au- gustodunen. lib. 1. *De antiq. Rit. Miss.* ubi agens de corona, & diademate, duo sejuncta capita exequitur, in quibus manifestè tanquam de diversis signis discurret cap. namque 224. de corona Imperatoris, & Augusti hæc habet: *Co- rona Imperatoris est circulus Orbis; por- tat ergo Augustus coronam, quæ decla- rat se regere mundi Monarchiam, &c.* cap. verò 223. de diademate hæc ait: *Diadema autem Regum designat Regni ambitum, & omnes, qui in agone con- tenebant, diadema accipiebant, quod si pro justitia certaverint, cum Rege, omnium coronati regebunt.* Hæc ve- rò Regalia insignia à Nino primò tra- duntur inventa.

Sed præter diadematis ornamenta Augusti divinitatem superbè affectan- tes, radiatam sphærulam capiti cir- cundedere. Quapropter hîc poscere res mihi videtur, ut aliqua de hujus- modo

modi radiis, quibus capita Cæsarum, magnatumque in statuis antiquitus condecorabantur, obiter tradamus. Porro ora Augusti passim radiata occurrunt apud Golzium in Augusti nummis à pag. 18. usque ad 21. Item Augusti statuam cum radiis frontem occupantibus insculptam cernimus, cum Titulo: *Augusto Deo*. Dio Cassius narrat, stellas, quæ etiam ad radios referri possunt, capiti statuarum appositæ: unde lib. 15. *Augustus* (ait) *statuam Patris æream cum stella supra, in Veneris templo posuit*. Idem hoc adstruit, & causam addit Suetonius in Julii Cæs. vita, sic scribens: *Periit* (Julius Cæsar) *sexto & quinquagesimo ætatis anno, atque in Deorum numerum relatus est, non ore modo decernentium, sed & persuasione vulgi; siquidem ludis, quos primò consecratos ei heres Augustus edebat, stella crinita per septem dies continuos fulsit, exorians circa undecimam horam: creditum est animam esse Cæsaris in Cælum recepti, & hæc de causa simulacro ejus in vertice additur stella*. Pub. Victor in Colosso Solis, quem Zenodorus Neroni dicavit, de quo Plin. cap. 34. lib. 7. septenis caput ejus radiis coruscasse, tradit, quorum singuli viginti duos pedes, & semis in longitudine præstabant. Mos iste radiis circumducendi capita augustorum, ex eo acceptus invaluit, ut ii se supra hominum fortem positos, & in albo Deorum adscriptos jam tum esse ostentantes, populis hac majestate timorem incuterent, & iisdem securiùs illuderent. Hinc illud Lucani 7. *Pharsaliæ*.

*Fulminibus manes radiis ornabit
& astris.*

Hinc de Domitiani statua sub Dio

exposita hæc Statius *Thebaid.* 1.

Licet ignipedum frænator

equorum

Ipse suis altè radiantem crinibus arcum

Imprimat.

Has radiorum circumferentias edidit, adhibuitque Christiana pietas in decorandis Sanctorum imaginibus, ut antiquissimæ Icones docent: fronteque id etiam exemplo Moïsis fecisse Christiadas non abit à verisimili. Moïses enim cum Tabulis legis lapideis de monte descendens, vultum radiis coruscantem, afflatumque splendoribus è consortio, & colloquio Dei protulit, ex illo Exodi 34. num. 29. *Cumque descenderet Moïses de monte Sinai, tenebat duas Tabulas testimonii, & ignorabat quòd cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini. Videntes autem Aaron, & filii Israël cornutam Moïsi faciem, timuerunt propè accedere*. Itaque ex consortio, claraque visione Dei, qua Beatorum animæ perfruuntur, haud extra rem erit si conjiciamus primævos Patres sedulos legum sacrarum Interpretes, has radiorum sphaeras veluti gloriæ notam Sanctorum virorum Iconismis aptasse.

Quòd verò antiqua Christiana pietas Sanctorum capita hujusmodi radiantibus lineis insignire studuerit, sive in statuis, sive in picturis, opinantur nonnulli, non ex eo ortum esse, quòd veteres doctrinam, vitæ excellentiam, & gloriæ typum in faxis, tabulisque posteritati consignare voluerint; sed antiquarum potius statuarum exemplo, quibus opificum studio addebantur lunulæ quædam, seu patellæ, ob longè alienam causam, nempe ut supra capita aptatæ, contra avium for-

fordes, & stercorea pro tegumento inferviret. aperte id innuit Aristophanes in *Avibus*. ibi:

Ἦν δὲ πρὸς δαπάνῃ τε προηγορεῶντες ὑμῖν πέμψομεν.

Ἦν ὃ μὴ κείνῃ, χαλκείῃ δὲ μύλωνος φορεῖν, ὡς ὑμεῖς ὅς ἐν μὴ μύλῳ ἔχῃ.

Si autem cœnatis guttura vobis mitemus.

Si autem non judicatis, æramini cooperacula ferre

Tanquam statuæ. Sic vestrum qui non comperimentum habeat, &c.

Morem exinde inductum autumant, ut pari modo Christiani veteres Deum, Angelos, Sanctosque, necnon Reges, & Magnates similibus tegumentis in statuis, picturisque ornare consueverint; atque ea deinde ignara posteritas, ac perperam interpretata, in plani circuli speciem effinxit. Ita Henricus Salmuth. in comment. ad Pancirol. *De reb. memorab. tit. 44.* ubi: *Sic & μύλωνος, quos umbellas lunatas Latine dixeris, statuis olim impositi, ne ab avibus conspurcarentur. Quò spectat illa Horatiani Priapi imprecatio.*

Merdisque coïnquitur albis Corvorum

Hi μύλωνος, adhuc hodieque in Templis Christianorum imponuntur capitibus statuarum, cujus tamen rei causam ignorantes Pictores, dum putant bonoris causâ imponi debere, non solum omnibus statuis imponunt, sed & imaginibus quoque pictis adhibuerunt, quæ tamen illis opus non habent, ut statuæ.

At ab hisce fordibus longè abiêre Pignoribus, Rainaudus, & Kircherus, asserentes, ideò rutilantibus circulis, seu diadematibus, Dei, Sanctorumque imagines exornatas, quòd eadem

adhiberent antiqui Ethnici in decorandis Cæsarum statuis in superstitione divinitatis, ac majestatis indicium: Cæsares enim suos cum adhuc viverent, Deos credebant, eisque Divorum cognomina, ut historiæ produnt, amplissimè largiebantur. Labet hîc exponere verba Pignorii, quæ ut jacent Kircherus transcripsit, absque ulla tamen ipsius Pignorii mentione: eorum autem tenoris est: *Consuevit Dædala antiquitas res hominum opinione religiosas & augustas quibusdam veluti notis insignire, quasi ipsis aliqua dignitas accederet: inter has maximè nobilis fuit orbis quidam capiti aliquando circumscriptus, venerationis index, & majestatis, quæ humanam excederet. Hunc ego Imperatoribus, quos veteres supra fastigium mortalitatis elatos suspiciebant, Provinciis Orbis Romani, Urbibus primariis, animalibus etiam Deorum circumpositum notavi: & quod ad Augustos pertinet, extant numismata ærea Antonini Pii, & Constantii illius, qui Arrianis favens, Catholicam Ecclesiam perturbavit. Et Ravennæ in Aede S. Vitalis manent adhuc antiquissimæ ex opere Musæo, Justiniani & conjugis imagines, quarum capita noster hic circulus ambit. Provincias & Urbes videmus in libro, cui titulus est: Notitia utriusque Imperii: & in Tabula Itineraria, quam debemus Marco Velsero C. L. viro, cujus benefico factum est, ut nobile illud antiquitatis monimentum in lucem prodiret. Pavonem postremò ita exornatum gestat Aeternitas in antiquo nummo Faustine Augustæ. Hunc orbem Agyptii in summo capite simulacrorum suorum locabant; quod & hîc & alibi licet animadvertere.*

*Ab illis Romanos sumpsisse licet suspicari; & variasse, habitâ decoris ratione, quod capiti, cui divinum quid inesse putabant, eo situ corona aptaretur. Qui tamen ornatus sequentium Principum moderatione, & tacito omnium consensu Deo etiam, & Sanctis ejus, ut alia pleraque in totum cessit, & antiquum diadematis nomen in hodiernum diem retinuit. Haftenus egregiè Pignoriis: cujus opinioni penitus assipulantes, ultra allata Augustorum numismata, in quibus Imperatorum capita cum radiis visuntur, innumera possemus addere, cum ex Jacobo Oisselio in *Thesauro Numismatum*, tum ex Du-Cange in sua *Constantinop. Christ.* de Imperatoribus Byzantinis, ubi non modò Cæsarum, sed ipsius Christi Reparatoris nostri, Deiparæ, & Angelorum Imagines sic comptas exhibet: verum ne morâ inutili, ac fortè invisâ lectorem detineamus, à Numismatibus ad Picturas aliquas accedemus. Harum prima est in Tab. XXXVI. Fig. 17. eruta ex Codice Virgiliano antiquissimo, quo Bibliotheca Vaticana fervatur. In hac supra moenia Iliaca Cassandra vates conspicitur, cum circulo capiti circumducto, introductionem dolosi Argivorum equi dissuadens; & prope Urbis portam stat Priamus, lævâ innixus baculo, verticem fulgenti nimbo circumdatus, eadem Tab. Fig. 16. dexteramq; attollit, ac si vasfro, & perjuro Sinoni pareat. Hoc cecinit idem Virgilius *Æneid.* 2. v. 246.*

Tunc etiam fatis aperit Cassandra futuris

Ora, Dei jussu non unquam credita Teucris

Habemus adhuc ob oculos Herodis Idumæi figuram in Basilica Liberiana,

sphærâ similiter notatam in Arcu Absidis, ubi horribilis Innocentium strages exprimitur, quam impius Rex imperavit. Schema ejus vide in Tab. IL. num. 3. Libeat etiam ibi observare puerum JESVM cum Doctoribus disceptantem, præcipuâ, ac peculiari radiorum notâ decorum: supra ejus verticem intra spheram radiis coruscantem assurgit imago Crucis, atque, inde alia supra sphæræ circumferentiam Crux prominet. Item in coronide ad dexteram Altaris majoris Deus è nubibus prodit cum planisphæra capiti circumducta, ut videre est in Tab. L. Fig. 1. nec non in Tab. LI. Fig. 4. quo etiam ornatu conspicui sunt Angeli, & in reliquis etiam, ut Josuë in Tab. LXI. Fig. 1. & 2. Quibus figuris per similes plurimè passim occurrunt in omnibus ferè pervetustis Ecclesiis; & earum nonnullas, in Templo S. Sophiæ Constantinopoli extantes adducit Du-Cange supra relatus in fine sui *Magni Glossarii* in *Difertat. De Numismat. Imperatorum Constantinopol.* Hunc morem Heroas appingendi cum circulo, seu nimbo in capitibus, per plura sæcula perdurasse reperio; nam HRabanus Maurus, qui vixit in sæculo IX. de *Laudibus S. Crucis* Ludovici II. Lotarii Imperatoris filii delineatam Imaginē refert, ut in Tab. XXXVI. sub Fig. 18. videri potest, quæ capiti quidnam gestat, eodem ferè modò efformatum, quo apud nos id quod Biretum Ducale appellamus: iisdem haud multò absimilē Iconismū vidimus in Felice Contitorio, Urbis scilicet Præfectum eodē Bireto insignitum. Posteriori etiā capitis parte quiddam veluti Sanctorum diadema in eadem Imagine cernitur, quod ipse HRabanus circulum

culum vocat, inque eo hæc leguntur: *Tu H Ludovicum Christe corona*. Quapropter ex hac figura deduco illius temporis morem appingendi Imperatores cum diademate, ut vulgò dicimus. Notanda est etiam figura, quæ Dalmaticâ, & Chlamyde induta est.

Ex quibus omnibus liquidò patet, hanc sphæram, sive circulum, quem aliqui nimbum appellant, à Gentilibus mutuasse Christifideles eâ mente, ut quemadmodum Ethnica superstitione, ac superbia, notam æternitatis eum esse affectabat; ita nobis veræ, prodigiosæque religionis semitas insectantibus beatissimæ æternitatis hieroglyphicum esset, ac Dei præcipuè, Sanctorumque virorum capitibus imponeretur: nec mirum; cum multa à Gentium, Hebræorumque ritibus usurpata notaverimus, ut supra probatum est cap. 1. & infra cap. XIX. fusiùs ostendemus; & notat Baronius ad annum 44. prope finem; & ad annum 57. num. 107. Unde quis probet, imò non arguat, improbetque sententiam Henrici Salmuth supra relati, & Scaligeri, existimantium Pictores inscitiam, & errore ductos, capita figurarum sphæris circumornasse, simulacrorum, & statuarum exemplo, quibus non ad ornatum, aut in maiestatis indicium, sed ad avium stercorea submovenda (ut ipsi ajunt) eæ superimpositæ fuerunt, ac si olim omnia nullo discrimine simulacra sub dio stantia supernè hac de causa tegerentur. Porro ii emendicato Aristophanis carmine malè freti id contendunt; quem Auctorem perperam versum à Scholiaste docet Raynaudus tom. 13.

Cæterum haud scio an ullum aliud unquam posset antiquitas ingeniosa

excogitare, quod æternitatem aptius exprimeret, ac magnè saperet divinitatem, quam suos Cæsares, Heroasque quamplurimos vel pacis actibus, vel virtute bellicâ insignes, assequi opinabatur. Namque sapientissimus ille Hermes Trismegistus, aliàs Mercurius quem tertio circiter sæculo post universalem cataclysmum degentem Abrahamæ æqualem facit, probatque Alexander Arabicus scriptor apud Gelandin. in libro *De Sapientibus Aegypti*, interrogatus quid esset Deus? sic doctissimè profundèque respondit: *Deus est circulus, seu sphaera intelligibilis, cujus centrum est ubique, circumferentia nusquam*.

Qua de re non hominibus tantum dabatur hæc sphaera, sed animalibus etiam, illis videlicet, quæ vel Numinibus peculiariter sacra, vel ipsâ naturâ æterna esse reputabantur. Docet hoc nummus Faustinae à Pignorio relatus, in quo expressa sedet Æternitas, dexterâ pavonem radiatum gestans; in dicta Tab. XXXVI. Fig. 14. quam ego avem à Pignorio dissentiens, ab Oiselio benè cognitam reor, Phœnicem interpretante: & quidem longè opportuniùs Pavone Æternitati appingitur Phœnix, quam æternam avem appellat Claudianus in *opus*. ubi sic:

*Parturiēte rogo curis natura laborat,
Æternam ne perdat avem*

Summæ quoque venerationis vilissimum animal Scarabæum apud Ægyptios fuisse comperio, adeò ut radiato hoc nostro orbe eum insignierint: ob id unicè, quòd Soli sacer esset. De eo sic Eusebius Pamphilus lib. 3. c. 2. *Inter cætera Soli consecrata animalia Scarabæum summopere venerantur Agyptii, animatam Solis effigiem esse putantes*.

Abenephus in suo Tract. de *Antiquitate Aegyptiorum*, Arabicè, in Latinum versus, de Scarabæo sic scribit: *Aegyptii Philosophi ad Solis denotandam excellentiam, Scarabæos saxis suis insculpebant*. Quendam etiam Scarabæi typum ad instar Solis radiati reponit Kircherus de *Obelisco Pamphil.* lib. 4. Hierogram. 16.

Sed quæ hucusque cursim congesta sunt de *Coronis* sufficiant, ne copiâ rerum, ac vitio dicacitatis laborare videamur; præcipuè cum aliò calamus nos alliciat, ut plurimis promiscuè eruditionibus variegata, si non arrideat Historia, saltem materialium varietate Lectorem à tædio eximat.

C A P U T X V.

De antiquo Baculorum usu, & Symbolo.

CVM in Musivis operibus cernere sæpè sæpius contigerit, & Sanctorum, & Angelorum figuras baculos manu gerentes, ne sollicita Lectoris curiositas in huiusmodi baculorum objicibus hæreat, liberum iter faciam, & eorundem explicationem aggrediar, qui vel injuriosâ temporis fugâ, vel incuriâ scriptorum tenebris ignorantia quam maximè obducti caligant.

Quia verò cognitio rerum nominibus, earundem Origines cognoscuntur, cum convenient rebus nomina sæpè suis; idè ab ipsius Baculi etymologia initium sumimus! Isidorus Origin. lib. 20. cap. 13. narrat *Baculum* à Bacco vitis repertore inventum, quo homines nimia vini copiâ debilitati inniterentur: & sicut à Bacco *Baculus*, ita à *Baculo* *Bacillum* di-

ctum fuisse. Hanc etymologiam sequitur HRabanus Maurus in lib. 22. *De universo*, cap. 13. Recentiores verò Scriptores etymologiam severiùs examinantes id strictiùs accipiunt. Nam Pontanus *Baculum* priùs *viaculum* dictum existimat, literâ V. ob affinitatem cum literâ B. in eandem B. commutatam. Et quidem pro hac Pontani opinione firmanda de conversione lit. V. in B. plures antiquæ inscriptiones adduci valerent, quæ cum apud Gruterum videri possint, brevitatis gratiâ omittuntur. At Angelus Caninius censet; eandem vocem à *βάκτερον* derivari, converso q. in L. quomodo ab *ἀκνέος* est *Aquilo*. *βάκτερον* autem dici *ὡς τὸ βάκτερον*. Quomodo & *πάβδος* dicta existimantur *ὡς τὸ πᾶν ποιεῖν βάδισεν*. A *Baculo* est *Bacillus* sive *Vacillus*. Et si Nonium audiamus, *Vacillare* est trepidare, vel cum lassitudine niti, à senibus, qui sunt ævo defessi, atq; ad sustinendâ lassitudinem baculo tarditatem levant. Quare ex dictis colligitur, verisimiliter *Baculi* vocem à Bacco duxisse originem, ac usum sustentandi habuisse. Modò autem ad ejusdem baculi usum ostendendum descendimus; & à Sacra Scriptura, tanquam legis nostræ normâ initium ducimus.

In capite igitur 12. Exod. num. 11. ubi è Domino Mosi ritus edendi Paschalem Agnum præscribitur, mentio baculorum occurrit. *Sic autem comedetis illum*: (Domini verba sunt) *Renes vestros accingetis, & calecamenta habebitis in pedibus, tenentes baculos in manibus, & comedetis festinanter; est enim Phase idest (transitus) Domini*. Si consideremus historiam; viatores baculi docent, qui præcipuè orien-

Orientalibus, atque etiam Meridonia-
libus populis usu fuere: unde Jacob
à patre abiturus in Mosopotamiam,
baculi sui meminit, cujus ope Jorda-
nem transivit: Genes. 32. ver. 10
Et in cap. 38. vers. 18. narratur
concubitus Judæ cum Thamar nuru
sua, quæ commutatis viduitatis suæ
vestibus in theristrum (tenue velamen
erat, quo Palæstinæ mulieres, maximè
æstivo tempore, utebantur) stetit in-
bivio, quæ focero transeundum erat,
obductâ velamine facie, atque ideo
pro meretricula accepta fuit; quæ pro
hoedi promissi arrhabone anulum pe-
tiit, accepitque, nec non armillam, &
baculum, quem Judas gerebat. Iti-
dem Numer. cap. 21. vers. 18. sic legi-
tur: *Puteus, quem foderunt principes,
& paraverunt duces multitudinis in-
datores legis & in baculis suis.* Quem
locum nonnulli sic exponunt: hic est
ille puteus, quem Princeps Tribuum,
& Duces multitudinis cum Mose le-
gislatore foderunt in baculis, seu vir-
gis suis, habebant enim Princeps sin-
guli virgam, ut signum imperii, & po-
testatis.

Præcipua hæc Sacræ Scripturæ loca
adduxisse contenti, ad ea indicanda
modò descendimus, quæ de baculis
referuntur tam apud ordinem Roma-
num, quàm apud illius, cæterorum-
que sacrorum Rituum expositores:
deinde progrediemur ad explicandas
Musivas figuras, quæ baculos præ ma-
nibus habent.

Primus, qui se se offerat locus est
in Ordine Romano, qui incipit *De-
nunciatâ statione*, quique ab Hittor-
pio in lucem editus fuit, omnibusque
aliis Ordinibus hæctenus publicatis
antiquior, de cujus vetustate jam in

peculiari nostro Tractatu de *conjectu-
ris Azymi, & Fermentati*, cap. 13.
egimus. Legitur enim in eodem Or-
dine, quod postquam per Diaconum
dictum fuerit, *Sequentia S. Evangelii
secundum Lucam* sive &c. & idem
Diacono se signaverit signo Crucis in
fronte, & in pectore, similiterque id
Episcopus fecerit, & omnis populus,
*Baculi omnium deponuntur de mani-
bus; & in ipsa hora neque corona, ne-
que aliud operimentum super capita eo-
rum habetur.* Ex quo obiter conjici pos-
se liquet, Fideles in Ecclesiis tecto capi-
te extitisse, frustra enim capita jam nu-
data Romanus Ordo nudari jussisset.

In altero verò Ordine, qui incipit:
In Vigilia Natalis Domini, ubi agitur
de iv. feria Quadragesima, quæ sacri
Jejunii caput est, sic enunciatur: *cum
Sacerdos susceperit pœnitentem, si Lai-
cus est, dimisso baculo; quisquis verò
ille est, si ve laicus, si ve Clericus, si ve
Monachus, suppliciter inclinet se ante
Sacerdotem*: quæ verba videntur am-
bigua, cum ex illis tam laici, quàm
Clerici, ac Monachi baculos habuisse
videri possint, sed istos retinuisse, dum
ad pœnitentiæ tribunal accederent,
laicos verò protinùs deposuisse.

Baculorum depositionem à laicis
factam testatur Hidelbertus Cenoma-
nen. Episcopus postea Archiepiscopus
Turonen. qui floruit in principio XII.
sæculi. Is enim in carminibus de My-
sterio Missæ, de Euangelio sic canit.

*Inde sinistrorsum Domini sacra ver-
ba leguntur.*

*Plebs Baculos ponit, stat retegiti-
que caput.*

& paullo inferiùs

*Ut sis attentus, patiens, erectus in
hostem,*

Et

*Et caput, & baculus, & status
ipse docet*

*Quippe caput retegens, attentè audi-
re moneris,*

*Parcere, quum baculum rejicis,
instrueris*

Quæ diximus confirmantur, ac etiam dilucidantur auctoritate Micrologi, qui vixit eodē XII. sæculo: is enim scribit, Zachariam summum Pontificem electum anno 741. decrevisse, ne Sacerdotes ad Missarum solennia cum baculis intrarent, ac ne Altari capite velato astarent, quod Zachariæ decretum habetur in c. nullus 157. De Consecrat. dist. 1.

Factam etiam per Clericos baculorum depositionem docet nos Amalarius de Ecclesiasticis officiis, lib. 3. cap. 18. ubi sic: *Usque ad istud Officium (nempe Euangelium) cum baculis sustentabamur, modò, ut oportet servis ante Dominum stare, humiliter stamus, deponentes baculos è manibus.* At fusiùs reddens mysticam causam depositionis baculorum, in suis Eclogis De officio Missæ, nuper in lucem editis ab eruditissimo viro Stephano Baluzio in suo Appendice Actorum Veterum in tom. 2. Capitularium pag. 1358. §. de Epistola, idem Amalarius sic docet: *Post hæc baculi deponuntur è manibus. Judæi namque arundinem in dexteram Jesu dabant, & spineam coronam capiti ejus imposuerunt, & salutabant eum, atque genua ponentes adorabant eum illudentes.* Nos verò fugientes consensum eorum, deponamus baculum quem illi erexerunt ad superbiam, neque coronam, neque aliud operimentum super caput eadem horâ tenentes. Si intra-verit quis subito eadem horâ in Ecclesiam, non sa-

lutamus eum, neque genua ponimus ad orationem donec lectum sit Evangelium.

Aliter baculum possumus intelligere humanum adjutorium. Unde & Hieremias: *Maledictus homo qui confidit in homine. & reliqua.* Sacerdotes namque in Ecclesia possunt esse baculi nostri, qui pro nobis debent orare, quam orationem pro baculo ponimus. Est aliquoties ut eo baculo utamur, aliquando non. Quando Christum in promptu habemus, non est necesse ullo baculo. Si quando propter peccata nostra discesserit, necesse est querere baculum idest orationes Sanctorum. Quapropter quando Sacerdos orat, atque celebrat aliorum Doctorum officia, baculos tenemus in manibus. Et quando ipsius Christi verba nobis loquuntur, baculos non tenemus in manibus, ut ostendatur non difficile esse Christo per se docere posse populum suum. Quoniam ubi in promptu Christus loquitur, non ibi necesse habemus Petrum, neque Paulum, neque alium Doctorem: quia ipse est unus magister, qui in cælis est. Idem confirmat Honor. Augustodunen. qui floruit anno 1130. in sua Gemma Animæ, sive De antiquo ritu Missæ lib. 1. cap. 24. ubi hæc. *Dum Evangelium legitur, baculi de manibus deponuntur, quia prædicante Evangelio legales observantia à populo deponebantur; ex legis quippe præcepto baculos manibus tenebant, qui Paschalem Agnum edentes ad patriam tenebant; secundum hunc morem cantores in officio Missæ baculos tenere noscuntur: ac in cap. 74. Cantor, qui cantum inchoat, est tubicen, qui signum ad pugnam dat. Præcentores, qui chorum utrinque regunt, sunt duces, qui agmina ad pugnam instruunt;*

struunt; cantores capita pileos tegunt, baculos, vel tabulas manibus gerunt; quia praeliantes caput galeis tegunt, armis bellicis se protegent. Ex quibus Honorii locis cuilibet eruendi facultas datur illius ævo jam tepuisse baculorum usum, & in Clero, & in populo, solumque constitisse in cantoribus, & præcentoribus Ecclesiæ, prout etiamnum testantur plurimum Ecclesiarum consuetudines, in quibus cantor, qui dignitas post decanatum in capitulo appellatur, in solennioribus Ecclesiæ muneribus baculo utitur, sive incedat, sive sacris ministret; vigetque mos iste ubique ferè in Ecclesiis Gallicanis, in quibus Cantores, dignitates videlicet, Præcentoresque, ii nempe ministri, qui pluviali induti per chororum, dum divina recitantur, æquo gressu discurrent, baculos manibus gestant: quod item in Ecclesia Metropolitana Messanenfi, ut audivimus, servatur, ejus decanus, & cantor præcipuis diebus utuntur baculis aureo pomo supernè insignitis. Idem in Ecclesia Melitenfi mos viget, prout in aliis Siciliæ Ecclesiis, ut testatur Macrus in suo Hierolexico. Hodie tamen hi baculi nihil aliud quam dignitatis insignia sunt. Antiquitus autem (si conjecturari licet) alium fuisse baculorum usum autumamus, & duplici ex causa Fideles in Ecclesiis baculos introduxisse. Primò cum pro certo, ac indubitato haberent, antiquam legem, novæ figuram extitisse: proptereaque sicut in antiqui Agni esu, juxta Domini præceptum, Hebræi baculos manu gerebant; ita etiam in nova Lege Christi Fideles in esu novi Agni, vi-

*delicet Sacratissimæ Eucharistiæ baculos juxta antiquos Patres præmanibus habebant. Secundò, quòd ipsi Fideles in Ecclesiis orantes stabant, ut colligitur ex Can. 20. Concilii Nicæni, ac ostendit Ecclesiasticæ Historiæ Princeps Baronius ad annum 58. num. 109. & ad annum 325. num. 115. Cum autem sacræ functiones in longum protraherentur, quia non solum sacrum Mysterium celebrabatur, verum etiam recitabantur Homiliæ; ideo Fideles, præsertim senes, ita defatigabantur, ut baculis se sustentare cogerentur. Tertia etiam causa addi potest, nempe quòd baculorum usus Crucis symbolum sit, ut docet S. Augustinus sermone 107. *De Temporibus* circa med. Ideo Fideles baculo in memoriam nostræ Redemptionis utebantur. Cæterum pervetustum, obsoletumque eorum usum his diebus nobis insinuat in quamplurimis Orbis Christiani Ecclesiis mos habendi Cursores, seu Mandatarios, quos Hispani *Pertiqueros* appellant; quorum unicum munus est cum baculis Processiones, & Clerum ad sacra accedentem præcedere. Baculorum insuper nobis memoriam referunt Confraternitates illæ laicales, quarum Confratres baculos manu gestant, in quorum apice Crucem affigunt, vel Sancti illius imaginem, quem sibi in Patronum Societas quæque selegit. Habemus quoque in Urbe solennioribus equitatibus, quibus Pontifex Cardinalesque interveniunt, observandos Eminentissimorum pedisequos, vulgò *Parafrá-narios*, quorum bini æquo ordine singulos Cardinales, dominos suos*

pha-

phaleratæ mulæ infidentes præcedunt, baculosque præferunt septem circiter palmis oblongos, qui simplices quidem structurâ sunt, auro tamen obducti, ac propè fastigium stemmate domini gentilitio insigniti. Ejusdem formæ baculis utuntur adhuc prædicti Parafrænarii, Apostolicâ Sede vacante, dum Cardinales conclave ingressi sunt: duo etenim ex eorum pedisequis prandii, cœnæque temporibus cum baculis opsonia cominantur ad rotas, per quas deferuntur ad Dominos: baculi verò isti colore à superioribus discrepant; nam Cardinalis, qui à proximè fato functo Pontifice pileum Cardinalitium accepit, tunc baculos Parafræniorum violaceo colore notat, in luctûs, videlicet, & mœroris de amisso Patre concepti argumentum; color enim violaceus lugubris nota est, præsertim apud Reges, quibus Cardinales æquiparantur, ut paucis ab hinc annis Christianissimi Regis aula sanguinis Regii jacturam lugens, violaceam vestem induit, in notam tristitiæ, reliquis omnibus etiam stirpis Principibus nigram fumentibus. Cardinalis verò, qui ab alio prædecessore Pontifice creatus est, baculos Parafræniorum suorum viridi colore obducit, in signum & ipse luctûs, at non tam gravis; viridis quippe color quodammodo infaustus est, fortè à cyparissi viriditate desumpto symbolo, quam funebris notæ arborem effecere placita Poëtarum, & fabulæ. Verùm hi baculi nequitiam dicendi sunt, eos innuere, quibus in esu Paschalis Agni Judæos uti consuevisse jam diximus; sed potiùs ad illos spectare, quibus utebantur vetusti illi ministri, qui

populi multitudinem affluentem arcebant; ut viam per quam Pontifex, Cardinalesque incederent, facilem, latamque præberent, nèue à plebe tumultuaria, ac gregatim indiscretè accurrente transitus arctaretur. Hodie tamen apud Pontificem duæ similium ministrorum species sunt, quarum una nationis Helveticæ est, atque isti vulgò *Barbette* à latis barbis vocantur: alia verò species nomine nobiliori indigitatur *Lancie spezzate*; gestantque isti tenuem manibus baculum nigricantis coloris, nobilioremque; quorum hominum genus, generis claritate insigne est, tum inter Pontificis Aulicos adnumeratur, qui cum prope eum incedant, efficiunt ne quis ad eum irreverenter accedat. *Barbette* verò infimi generis sunt, gestantque baculum robustiorem, quem in functionibus maximis acriter, ac sine discrimine rotant ad populi vim, & irruentem plebem propulsandam.

Hos tamen (nî fallor) conjici posse credam, successisse in locum illorum, quorum meminit Rituale Cencii Camerarii MS. ac aliud simile Benedicti Canonici, ubi fit mentio duorum, Præfectorum Navalium, qui dicebantur Delongarii, seu potiùs Drungarii, quique pluvialibus induti, baculos portabant in manibus. Majores similiter erant, qui mantellis sericis induti baculos deferebant, quorum munus erat in Processionibus observare, ne aliquis se in eas importunè immisceret, & vocitabatur: *Schola Stimulatorum*.

Haftenus de baculorum origine, usuque genericè actum est; superest modò de illorum specialibus formis sermonem instituere, qui tam ad Ecclesia-

clesiasticæ Hierarchiæ Præfules, quàm temporalis Monarchiæ Dominos attingunt. Ab Abbatibus itaque tanquam in inferioris ordinis dignitate constitutis exordium fumentes, ipsorum baculos recensebimus. Clarissimum argumentum usus baculorum apud Abbates est Abbatiarum investitura, quæ eis per traditionem baculi pastoralis concedebatur; quæ traditio nihil aliud denotabat, nisi pastorem suscepti regiminis curam: at hæc consuetudo non erat communis omnibus Abbatiis, cum Du-Cange in suo eruditissimo Glossario referat auctoritatem Orderici Vital. lib. 8. qui sic scribit: *Per baculos Pastorales in eo tempore moris erat Cœnobii curam committi*, videlicet Abbatibus. Ac in Codice quodam MS. Ordinis S. Victoris Parisien. cap. 1. sic habetur: *Sciendum quoque est, quòd nostra consuetudo Abbatibus nostris baculum nullo modo concedit*. Quæ sanè confirmant id, quod de Abbatibus probandum assumpsimus; usus enim particularis illius Monasterii baculum Abbati Cœnobitico denegantis, regulam firmat in aliis, ut ex verbis, *nostra consuetudo*, è quibus infertur aliorum Cœnobiorum, & ordinum diversorum Abbates baculos deferendi facultatem habuisse. Occurrit & aliud in Chron. Novalic. lib. 6. tit. *De Abbate exauctorato*, ut refert præmemoratus Du-Cange, unde hæc transcripsimus: *Detestabilem Sarabaitam cœpit, baculum fregit, atque superbum de sede deposuit*. Et ad rem auctoritas Wigorn. pag. 656. ubi de Abbatum degradatione sic ait: *Plurimos Abbates baculis privatos deposuit de sedibus*. Ex quibus baculorum fractione, ac privatione dum

Abbates exauctorarentur, prævi-
us eorum usus elicitur. Sed jam ad Episcopales pergamus.

Baculus, Virga Pastoralis, Pedum, Ferula, Capuïta, pro synonymis usurpantur ab Ivone Carnot. epist. 8. & Honor. Augustod. in *Gemm. animæ* lib. 1. cap. 217. at Ordo Romanus *Cambutam* vocitat *de Dedicat. Eccl.* Quòd eisdem baculis usi fuerint Episcopi, conjici potest ex Carolo Calvo in epistola ad Nicol. Pont. de causâ Ebonis, ibi: *Omnesque suffraganei qui eo absente ordinati fuerant, anulos & baculos, & suæ confirmationis scripta, more Gallicarum Ecclesiarum, ab eo (Archiepiscopo) acceperunt*. Atque inde erui facillè potest in Gallicanam Ecclesiam longè ante tempora Caroli Calvi morem inductum fuisse, ut Episcopi baculos præferrent. Petr. Damian. lib. 2. epist. 2. de baculis quorundam Episcoporum sic loquitur: *Nunquam certè vidiſſe me memini, Pontificales baculos tam continuo radiantis metalli nitore conſectos, sicut erant qui ab Esculano atque Tranensi gestabantur Episcopis. Nec eis profuit, quòd Pontifices ligneis auratis usi sunt baculis, dum sacerdotii meritum non nitor efficiat vestium, sed spirituum norma virtutum*. Apud Lambert. Schaffnab. an. 1071. sub quo florebat adhuc Damianus, idem habetur; unde ex eo argui potest, etiam suo tempore perantiquum fuisse usum gerendi baculos ligneos, & primævis Episcopis acceptissimum.

Imò non tantum è ligno, quod apud homines aliquo in pretio esset, aut saltem usui, suæ Dignitatis insignia baculos conficiebant egregii illi sanctissimiq; Viri, sed ex infima

specie lignorum, & contemptissima; videlicet è sambuco. In vita enim S. Burchardi witzimburgen. Episcopi id legimus, de quo ibi cap. 1. hæc enarrantur: *De tanti viri humilitate scribere quippiam omnino superfluum fuerit, cum necdum nomen & officium Episcopale voluisset pompaticum, nisi quod ipsa, quæ in loco sepulturæ ejus servatur virga sambuceæ, semper nobis ad memoriam reducit humilitatis ejus exempla.* Atque ex eo est, quod emanarint vulgati illi versus apud Gallos, quos refert Coquillius in Historia Nivernensi apud Du-Cange, qui sic:

*Au temps passè du siècle d'or,
Crosse de bois, Evêque d'or.
Maintenant changent les loix,
Crosse d'or, Evêque de bois.*

Latine verò sic sonant:

*Tempore lapso sæculi aurei
Baculus ligneus, & Episcopus aureus,
Nunc verò mutantur leges,
Baculus aureus, & Episcopus ligneus.*

Ni potius exortos dicamus à quodam eximie, ac vividæ pietatis responso S. Bonifacii, & Martyris Episcopi, quod in Concil. Triburen. sub anno 894. cap. 18. notatur; dignissimum sanè, ut altiùs ac fieri possit pectoribus Ecclesiasticis imprimatur, ac tenacissimè inhæreat. Interrogatus sanctissimus Præsul, an liceret in ligneis vasculis Sacramenta conficere? hæc ait: *Quondam Sacerdotes aurei ligneis calicibus utebantur; nunc è contra lignei Sacerdotes aureis utuntur calicibus.*

Pastoralium, idest, Episcopaliū Baculorum formam, explicat Hugo à S. Victore in Specul. Eccles. cap. 6.

*Baculus (inquit) Pastoralis reſtitu-
dine ſui rectum regimen ſignificat.
Quod autem una pars curva eſt, & al-
tera acuta, monſtrat præeſſe ſubjectis,
& debellare ſuperbos. Quæ explican-
tur his quatuor carminibus, in Gloſſ.
cap. Cum veniſſet, de ſacra uncti-
one, relatis:*

*In baculi forma, Præſul, datur
hæc tibi norma.*

*Attrahere per curvum, medio rege,
punge per imum.*

*Attrahere peccantes, rege juſtos, pun-
ge vagantes.*

*Attrahere, ſuſtenta, ſtimula, vaga,
morbida, lenta.*

In urbe Tholoſana in templo S. Stephani marmor viſitur antiquiſſimum, in quo una cum imagine D. Petri inſculpta eſt illa Beati Saturnini Episcopi, baculum recurvum habentis, in quo verſus iſte:

*Curva trahit, quos recta regit, pars
ultima pungit.*

Baculus etenim ex Innocent. III. lib. 1. *Mysteriorum Miſſæ*, cap. 62. correctionem indicat pastorem; unde à consecrante hæc dicendi formula in ejus traditione præmittitur, ut ex Pontificali Romano, *De consecratione Episcopi. Accipe Baculum Pastoralis officii, & sis in corrigendis vitijs pie sæviens: Judicium sine ira tenens, in fovendis virtutibus auditorum animos demulcens, in tranquillitate severitatis censuram non deferens.*

Quæret hinc fortè aliquis, an Pontifex Romanus utatur Pastoralis baculo? negativè respondit Innoc. III. in ejusdem Actis pag. 64. tum li. 1. Decret. c. de Sacrosanct. Unct. S. fin. ubi sic: *Licet Rom. Pontifex non utatur baculo pastoralis, tum propter historiam, tum propter mysticam*

sticam rationem, tum etiam ad similitudinem aliorum Pontificum, poteris eo uti. Quam historiam Glossographus in verbo propter historiam, sic narrat: Martialis unus de Discipulis Petri, quē posuit Dominus inter Discipulos, cū dixit: nisi efficiamini sicut parvulus iste, non intrabitis in Regnum Cælorum, &c. quem postea Petrus cum alio, scilicet Matthæo, ad prædicandum misit in Germaniam, qui cū iret mortuus est, & rediit collega ad Petrum, & Petrus ait: Accipe baculum, & tangens eum dic, ut in nomine Domini surgat, & prædicet: at ille in quadragesimo die à tempore mortis tetigit eum, & resurrexit, & prædicavit; & ita Petrus removit à se baculum, & dedit subditis. Hactenus Glossator. Succedit hinc ibidem significatio verborum: tum propter mysticam rationem, quam sic dilucidat Glossa: Mysticam rationem, quia baculus habet in summitate recurvationem quasi ad trahendum; quod non est necessarium Romano Pontifici, quia nullus ab illo divertere potest finaliter, quia Ecclesia non potest esse nulla; vel quia per baculum designatur coëctio, sive castigatio; ideo alii Pontifices recipiunt à suis superioribus baculos, quia ab homine potestatem recipiunt: Romanus Pontifex non utitur baculo, quia potestatem à solo Deo recipit.

Attamen hanc Historiā credere minimè cogimur, post D. Petrum è Pontificibus nullum baculo usum fuisse: oppositum namque nos docet Luitprandus Ticinensis Diaconus in fine libri sexti *De rebus ab Europæ Imperatoribus & Regibus gestis*. Ubi enarrat quendam Benedictum, qui Sedem Apostolicam invaserat, more

legitimi Pontificis insignia sacraliter usurpasse, in iisque signatim ferulam Pontificiam, idest baculum Pastoralem, quam exauctoratus à Leone Papa, eidem reddidit. Pontifex verò acceptam fregit, & fractam populo ostendit in signum ablatae potestatis. Id etiam confirmat Macrus in suo Hierolexico; qui quandam iconem affert Gregorii Magni stantis, & baculum dexterā gerentis, in infima sui parte acutum, in superiori verò Cruce suppositā insignem. Addit & huic aliam Gelasii II. baculum sinistrā stringentis, in cuius apice globulus, qui figuram ellipsis refert ad instar sphaularum, quæ baculis Peregrinorum imponi solent. Quibus Tabulis, Figurisque prædicta Petri Damiani auctoritas applicari posse videtur, ubi inquit: *Nec eis profuit, quod Pontifices ligneis uti sunt baculis*. Quæ verba licet ambigua censerī possint, ita ut Pontificum nomine Episcopi intelligantur, nihilominus cū superius Episcopos redarguere Scriptor voluerit, qui argenteis baculis uterentur, liquet exinde Pontificum Romanorum humilitatem, ac modestiam eis obicere, & ad exemplar proponere, qui licet illos, & summo dignitatis fastigio, & potestate, cui nulla par est, longè antecellerent, tamen solummodò ligneis baculis, auro quidem obductis, contenti fuere. Argui ex his etiam posset, quo tempore baculos ferre Romani Pontifices intermiserint, videlicet circa medium sæculi duodecimi. Gelasius etenim, cuius iconem cum baculo refert idem Macrus in cathedra B. Petri sedit sub an. 1118. & è contrario Innocentius III. qui vixit

anno 1199. in lib. 1. decret. de Sanct. J. fin. tradit, Romanum Pontificem non uti baculo; quare cum inter Gelasium, & Innocentium octoginta anni intercefferint, liquidò colligi potest, hoc temporis intervallo prædictam consuetudinem exolevisse, & in desuetudinem lapsam.

Cum autem pluribus jam viderimus Ecclesiasticos Proceres baculos gerere consuevisse, non abs re fuerit, aliquot ex eisdem afferre suorum Præfulum funeri superstites, atque ideò usque in eos dies maximâ veneratione in Ecclesiis quamplurimis custoditos.

Omniū itaque prior, præcipuusque ille est, qui Treveri adhuc servatur, eundemque à D. Petro principe Apostolorum prius gestum, deinde Eucherio, sive Frontonio I. Trevirorum Episcopo ab eodem missum fuisse scribit Durand. *In suo Ration. Divin. Offic.* lib. 3. c. 15. à quo tamen dissentire videtur Tolosan. Syntagm. lib. 15. cap. 12. n. 38. ubi tradit, baculum à D. Petro Martiali donatum; sed iste alius à superiori proculdubio censendus est.

In Valentia Civitate Hispaniarum baculum S. Augustini piè coli narrat Gavantius, cui discors Baronius ad ann. 504. num. 38. ex Sigeberto, & Mariano Scoto, ait baculum S. Augustini unâ cum ejus corpore in Sardiniam translatum fuisse. Idem ad ann. 725. num. 1. & seqq. Bononiæ etiam S. Isidori; & in Patriarchali Aquilejensi S. Hermagoræ D. Marci Discipuli baculos religiosè custodiri testatur Macrus in suo Hierolexico, quibus adde & alterum S. Vedaſti Episcopi Atrebatensis, qui sub Clo-

dovæo ante annum 509. in humanis agebat, ut tradit Bollandus de S. Vedaſto ad 6. Febr. to. 1. pag. 792. ubi notat, Divi Vedaſti baculum pastorem inter Sacra Ecclesiæ novæ Beatæ Mariæ Cameracensis lipsana fuisse.

Verum de his abundè. Quapropter libet brevissimè ad Imperatorios Regiosque stylum intendere. Baculus porrò Regibus, uti & sceptrum est, ac semper fuit (si Pachymeræ credimus) Regni, ac supremæ in subditos potestatis insignie notissimum, clarissimumque, adeò ut etiam antiquitùs solenni ejus traditione, Regium jus, & summa auctoritas conferretur: quod apud Gallos ostendit Grutannus, cum sibimet successorem daturus, nepoti suo baculum tradidit, & ita in Regnum ascivit, ut scribit Aïmoïnus li. 3. c. 78. Baculos istos Regios auratos fuisse reperio, apud Annium Meten. an. Chr. 837. ubi sic de Ludovico Pio: *Coronam auream in Capite gestans, & baculum aureum in manu tenens*. Quod confirmat Thegian. *de Gest. Ludovici* cap. 19. Attamen peculiariter advertendum est, & cavendum, ne cum quamplurimis è Scriptoribus baculos, virgas, & sceptrum indifferenter & pro synonymis accepta, confundamus; quod quidem latissimâ acceptatione factum non improbarem; neuti-quam tamen arctiori, & impropria. *Virga* enim *Justitiæ*, *Baculus* gubernationis, ac *Sceptrum* supremæ dignitatis, ac dominationis indicium est.

Quòd autem sceptrum sit aliud à baculo, docet Menardus in libro *Sacramentorum S. Gregorii* in ordine, ad

ad coronandum Regem, ubi in Regum coronatione, illis ultra sceptrum, virga seu baculus præsentatur; videtur tamen cum baculo virgam confundere. Probantur prædicta ex Cod. Senonen. relato ab Hofmanno quem editum præbet à Renato Benedicto, ubi benedictio in Rege instituendo hæc habet: *Accipe sceptrum insigne regnantis, quo significatur regula divinæ æquitatis*. Supra modum Menardi dictum confirmant nonnullæ Icones Augustorum, quæ indifferenter baculis, & sceptris insigniuntur. Quædam ex illis est illa Caroli Magni, quam vidimus in lib. Inscriptionum antiquarum Basilicæ S. Pauli ad viam Ostiensem pag. 33. ubi Imperator in throno sedet cum sceptro gemmis distincto, cujus fastigium in Francicum lilium definit. Aliam quoque vidimus Caroli Calvi, quæ eundem exhibet in sede Regia, simplicem baculum sinistrâ tenentem, qui superiùs in globulum, inferiùs verò terminat in acumen; ut videre est in notis eruditissimi Stephani Baluzii *ad Capitular. Reg. Francor.* pag. 1276. ubi pariter pag. 1278. aliud ejusdem Caroli Calvi exemplar prodit in folio sedentis, dexterâ sceptrum stringentis, quod duabus velut Crucibus interfecatur; supernè verò Gallico lilio insignitur. Aliam insuper pag. 1280. producit imaginem, quam Lothario Augusto tribuit, tractam (ut ait) ex illa, quæ in Bibliotheca Gallico-Regia posita est; in qua visitur Augustus in solio, dexterâ baculo oblongo innixâ, ejusdem penè formæ cum illo Caroli Calvi. Nec ab his, de quibus sermo, longè aberrant alii duo Cæsarum Iconismi, quos ha-

bet Lambecius in sua *Biblioth. Cæsar.* lib. 7. pag. 70. & 71. quorum alter Michaëlis Palæologi senioris Augusti imaginem refert, Imperiali chlamyde prætiosis intextâ gemmis induti, sceptrumque tenentis, supra globulum verticis Crucem habens. Secundus verò ad Andronicum Palæologum spectat, eadem penè indumenti specie delineatum, tum eodem penè sceptri genere insignitum; differt enim à priori nonnihil in centro Crucis, in quo paullò grandior globulus cum aliis quatuor minoribus circumcirca apposis cernitur: qui tamen quid sibi velint nisi ad gemmas referantur, ignoro.

Veruntamen non ita promptum est, sed satè arduum genuinam rationem afferre, cur Angelis baculi dati fuerint, qui viatores potius decent, ut hujus Capitis in vestibulo dictum est, neque ad arbitrium pictoris confugere fas videtur, cum certè non sinè mystico, & arcano consilio factum id fuerit. Hæc ego difficultate magis, magisq; excitatus, non mediocre operæ pretium ducens hoc expiscari, movi omnem lapidem, ac totas ingenii vires expertus sum, ut id assequer; quod cum aliquandiu vota frustrasset, tandem implevit, cum ex antiquissima Ravennatensi Basilica S. Agathæ Majoris, de qua suo loco quædam dicturus sum, exemplar Musivi operis, quod uti cætera ex eadem Urbe delineandum curavi, sub oculos venit. Exhibet istud in throno gemmis undequaque corusco Salvatorem sedentem, astantibus hinc inde duobus Angelis baculum, sive hastam, aut potius arundinem aurei coloris tenentibus. Succurrit illicò illud

Apocalypseos, ubi Joannes Angelum vidit, qui auream arundinem gerebat. Ait enim cap. 21. num. 15. *Et qui loquebatur mecum habebat mensuram arundineam auream, ut metiretur civitatem, & portas ejus.*

Propterea asserere nil hæsitavi, prædictos Angelos cum arundinibus, uti alios quoscunque cum baculis, aut virgis hunc ipsum ab Euangelista Joanne descriptum repræsentare; præsertim cum veteres Christi Fideles omnem animi curam, ac studium impenderent, ut profundissima Apocalypseos Mysteria, quoad fieri commodius posset, publicè spectanda proponerent, uti passim in operis mei decursu sedulus Lector advertet.

Imò verò adhuc aliam etiam admodum consonam nobis interpretationem sufficit Pachymeras in Paraphrasi ad S. Dionisium Areopag. *de Cælest. Hierarch.* in Biblioth. PP. to. 2. pag. 187. §. 5. ubi inquit, *Virgas Angelorum designare Regiam, & Ducalem dignitatem, rectamque rerum divinarum ordinationem. Hastas (si hastas vocare liceat) & secures, vim dissimilia dividendi, virtutumque discernere valentium acumen, & activitatem, atque efficacitatem.* Quibus ego satis persuasus tandem quievi. Si verò meliora quis habeat, quæve oportuniùs cadant, gratissimum sanè facturum exhibeat, dum hisce ad umbilicum adductis, ad alia, novaque tractanda propero gradu concedimus.

De Euangeliorum volumine, & quanta apud Christi Fideles fuerit Evangelii veneratio.

CUM divinitatis particulam quandam (ut ita dicam) impressam habeat homo, ad imaginem, ac similitudinem Dei factus, altissimæ suæ originis testimonium proferre, perpeti virilique nixu contendit, quæ vetera reparando, quæ labentia sistendo, quæ denique in dies nova, ac miraculo proxima meditando.

Primò enim cum plurima scitu, ac memoriâ dignissima in præceptis ferri rapidâ annorum fugâ vidisset, cujusnam artis ope ab obliuionis injuria ea vindicaret, & posterorum utilitati consuleret, providâ mente recogitans; varias tandem animantium figuras, & ad id symbola invenit; quæ laus, communi ferè omnium Scriptorum calculo, industriæ Ægyptiorum debetur.

Hæc verò cum grandia virorum gesta adumbrarent potiùs, quàm exprimerent, & multa ambiguitatis caligine involverent, ingeniosa nepotum cura literas excogitavit, quæ simul vinctæ integras voces formerent, quarum certâ, ac multiplici conjunctione, faciliùs clariùsque præcipui animi sensus redderentur.

Literis inde adinventis, cum aptior quædam, ac certa materies deesset, quâ illæ prolixâ, ac duraturâ scriptione exciperentur, saxa, arborumque folia, & cortices, ceratæ tabulæ, ac plumbeæ, membranæ item, & alia id genus per longam temporum feriem in usu fuere; de quibus omnibus

bus fusè scripserunt Polydor. Virgil. *De Inventor. Rer.* lib. 1. cap. 6. & lib. 2. cap. 8. Et nuperrimè vir clarissimus in Ecclesiasticis Historiis D. Io: Mabillon. Monachus Benedictinus Congregationis Sancti Mauri, in suo Tractatu *De re Diplomatica* lib. 1. cap. 8. & alii, quos ipse refert. Sua demum, per incrementa ad apicem utique, evecta est ars ista scribendi in charta, quâ modò utimur, & in lucem, prodiit quâ homines commodiùs, ac utiliùs operosiores ingenii sollicitudinem ex abditis, arcanisque, recessibus cælestis illius virtutis, quâ informantur, ac pollent, educere valerent.

Ex iis porrò materiis, quibus excipiebantur scripturæ, quænam usu, & vetustate priores fuerint, Vaticana Bibliotheca dijudicet, innumeris referta Codicibus membranaceis, quorum nonnulli mille, pluresque annos excedunt; nec desunt volumina, quæ longè maiorem antiquitatem redolent, ut tabulæ cerâ obductæ, & inscripti arborum cortices.

Eam autem scribendi rationem, fuisse veteribus, persuasum mihi est, ut scilicet si brevius quid & exiguum scribendum foret, oblongis, & iunctis quandoque ad fasciæ formam membranæ uterentur; quas inde complicatas, & in se circumductas, *Volumina* appellavere. Horum plurima, cum in præfatâ Bibliothecâ, tum in aliis archivis videri possunt; imò passim in antiquis figuris, quæ eadem manibus gestant, & oculis intuentium obijciunt. Si verò prolixius aliquid extitisset, ut historia, aut aliquid simile; non in voluminibus, sed in quadratis foliis membranaceis de-

scribebatur, quæ in medio plicata, ac singulis singula supposita filo consuebantur, cui congeriei, Codicis sive libri nomen inditum fuit, sumpto vocabulo ab ipsa materia componente; cum liber propriè sit pars illa corticis interioris arboris, quæ ligno adhæret, ac in qua olim scribebatur, ut nonnulla adhuc exempla visuntur in laudata Vaticana Bibliotheca. Idem dicitur de Codice; nam *Codex* idem est ac *Caudex*, ex quo Cortex ad scribendum aptus extrahitur. Codices igitur antiqui à nostris diversi fuere; quoniam ii latiores in una parte, nostri verò in altera sunt. Illius formæ præ cæteris, Auctore & antiquitate, maximè venerabilis extat in sæpè citata Vaticana Bibliotheca Virgilianus Codex, tertium supra decimum sæculum excedens.

Hos ego Codices, ac volumina, cum sæpè sæpius in Musivis operibus, quæ describimus, observâssem penitus alibi obvoluta, alibi semiaperta, quid per ea præsci Christi Fideles inuenerent, indagare animo sedit. Quapropter cum plurimos variæ eruditionis libros assiduâ lectione cõsulissem, incidi tandem in Durandum, qui in suo *Rationali Divin. Offic.* lib. 1. cap. 3. num. 2. hanc adhibet distinctionem inter figuras quæ librum, & illas quæ tenent volumina. *Quia* (inquit) *Apostoli à Christo perfectè edocti sunt, ideò libris, per quos designatur congruè perfectæ cognitio, uti possunt. Sed quia fidem illorum quæ didicerunt doctrinam, aliorum scriptis redegerunt, ideò illos congruè tanquam Doctores cū libris in manibus depinxerunt, sicut Paulus, Evangelistæ, Petrus, Jacobus, & Judas. Alios verò, qui nihil stabile,*

bile, seu ab Ecclesia approbatum scripserunt, non cum libris, sed cum rotulis in signum prædicationis pinxerunt.

Sed quonam pacto iudicio viri cæteroqui laudabilis acquiescam; cum tam Apostolis, quam Prophetis, aliisque Sanctis promiscuè datum viderim librum, ac rotulos, tum sigillo obsignatos, tum semiapertos, imò & apertos omnino, nonnullisque eorum verbis inscriptos? ut in S. Petro: *Tu es Christus filius Dei vivi*. In S. Paulo: *In nomine JESU omne genescatur caelestium, terrestrium, & infernorum*. Et sic de aliis Apostolis. Item in Esaia: *Ecce Virgo concipiet, & pariet filium*. E contrario verò Apostolis Petro, & Paulo in tribuna S. Clementis; & Sanctis Primo, & Feliciano in Tribuna S. Stephani in Rotundo tenentibus volumina. Unde omisâ Durandi distinctione, potius censerem, volumina, ut brevioris tantum scripturæ capacia, Evangelium denotare; Codices verò ad plura, ac prolixiora continenda excogitados, totam veteris, tum novi Testamenti scripturam.

Quæ utique nostra opinio maximè consona est Isidoro, qui de Orig. lib. 6. cap. 13. inter *Volumen*, *Librum*, & *Codicem* discrimen affert his verbis: *Codex multorum librorum est; liber unius voluminis*. Et dictus *Codex* per translationem à *Corticibus arborum*, seu *vitium*, quasi *Caudex*: quod in se multitudinem librorum, quasi ramorum contineat. *Volumen, liber est àvolvendo dictus; sicut apud Hebræos volumina legis, volumina Prophetarum*. *Liber est, interior tunica corticis, quæ ligno cohæret, in qua antiqui scribebant, de quo Virgilius*.

Sic alta liber hæret in ulmo.

Unde & liber dicitur, in quo scribimus; quia ante usum Chartæ Membranarumque, ex libris arborum volumina fiebant, idest compaginabantur. Unde & Scriptores à libris arborum, Librarios vocârunt.

Quapropter asserere minimè dubitaverim, singula Evangelia singulis voluminibus describi consuevisse: donec (ut scribit Honorius Augustodunensis in sua *Gemma Animæ* lib. 1. cap. 88.) Divus Hieronymus Lectorium, & Evangeliarium, quod hodie habet Ecclesia, collegit: & Damasus Papa, ut nunc moris est, legi imperavit, præcipuè cum hoc ipsum testetur Ordo Romanus in duobus primis libellis ab Hittorpio relatis; ubi etiam de cærimoniis, & maximâ in iis voluminibus pertractandis Patrum veneratione sermo est; quæ omnia hic ego summatim, & per compendium reposui.

Primi, præcipuique Subdiaconorum (qui Archisubdiaconus dicebatur) munus erat, Evangeliorum volumen, obvolutum obsignatumque è Secretario deferre, quod non nisi annuente Subdiacono resignabatur, super planetam unius Acolyti, vel duorum, si grandius esset; qui porro planetis induti ipsum sustentabant: nec enim laboriosum hoc erat, cum casulæ sive planetæ antiquitus à lateribus clauderentur, ut nunc apud Græcos. Quare Acolyti brachia elevando, scabelli, sive parvæ mensæ vicem præbebant. Resignatum inde volumen ad altare deferrebat, atque ibi eo supposito, Subdiaconi progrediebantur, seseque ante altare, & Evangelium inclinabant, quò deinde etiam Episcopus accedebat, & Evangelium oscu-

osculabatur; Diaconus verò, qui lecturus erat, Episcopi pedes exosculatus, petitâque benedictione, ad Altare se conferebat, osculatumque volumen elevabat, ac humero dextero superimponens, ad ambonem Ecclesiæ pergebat, duobus Subdiaconis cum thuribulis, ac thymiamaterio præcedentibus. Duo autem Acolyti eum cereostatis antecedentes, ante ambonem hinc inde dividebantur, ut per medium transirent Subdiaconi, & Diaconus cum Euangelio. Porro Subdiaconi cum thuribulis in ambonem ex uno latere ascendentes, ex altero protinùs descendebant, redibantque ante gradum ascensionis ambonis, ut ibi starent. Subdiaconus autem absque thymiamaterio se vertens ad Diaconum, lævum ei brachium porrigebat, ubi poneret Euangelium, inventoque Lectionis loco per alium Subdiaconum, ac digito interposito, in gradum superiorem ascendebat: ubi clarâ voce dicto *Domine vobiscum*, populus respondebat: *Et cum spiritu tuo*; & Episcopus, omnisque gradus Presbyterorum, ac Populus ad Orientem oravebant. Diaconus verò ad Meridiem, in quam partem viri confluere solebant, aliàs autem ad Septentrionem; ibique postquam pronuntiaverat *Sequentia Sancti Evangelii &c.* signabant se omnes signo Crucis in fronte, deponebantque coronas, aut si quid aliud in capite operimentum habuissent, quin & è manibus baculos, ut Acolyti cereostata usque dum Euangelium legeretur; quo lecto, iterum se Crucis signo Presbyteri, populusque muniebant. Diacono autem descendente, qui stabat Subdiaconus

Euangelium accipiens pectori super planetam Episcopo primùm, deinde Clero gradatim, ac populo osculandum præbebat.

Quam Euangelii deosculandi consuetudinem, ubique in Ecclesia obtinuisse fatetur Jonas Aurelianen. Episcopus in præfatione lib. 2. *De cultu SS. Imagin.* qui floruit ann. 841. ubi ait: *Nam Sacræ Religionis usus in Sancta Ecclesia adhuc servatur; si tamen apud te, ut perlectâ Sacri Evangelij lectione ab Episcopo, vel Presbyteris, cæterisque Sacri Ordinis Religiosis, Codex in quo Evangelij lectio recitata est, multiplicibus osculis veneretur. Sed hoc, cujus causâ, nisi illius, cujus esse verba creduntur, agimus?* Et de Gallis hoc idem expressè Anastasius tradit in præfatione ad VII. Synodum.

Sed ut ad superiora revertar: postquam Euangelium quilibet fuerat osculatus, idem Diaconus, à quo circumferebatur, proprio loco restituebat, in eadem scilicet capsâ, quam alter Acolytorum in pogio juxta ambonem asservabat, ut iterum figillaretur. Et hæc ultimò dicta ex tertio Romano Ordine deprompta sunt; ubi etiam habetur, Acolytos in processionibus ante Pontificem sacrum Chrisma, & Euangelia deferre solitos; licet Albinus Flaccus, sive Alcuinus Caroli Magni Magister, delata à Diaconis memoriæ prodat. Ejus verba, quibus in Euangelio ferendo pompa in processionibus peculiariter Palmarum describitur, hæc sunt: *Hodie paraturi quoddam portatorium honestissimè, in quo intromittitur Sanctum Euangelium, quod intelligitur Christus, & statuitur in Ecclesia ante aram, unde Clerus processurus est;*

R.

pau-

paucisque interjectis: *Deinde suscipiunt Diaconi superscriptum portatorium, cum Evangelio bajulantes cum ingenti exultatione jugum suave, & onus ejus leve.*

Quintus verò libellus ejusdem Ordinis, ubi narratur quomodo Cathecumeni instruendi essent, de Auctoribus, & initiis quatuor Evangeliorum, &c. ritum quammaximè venerandum nos docet. Finità Lectione ad Colossenses cap. 3. *Fratres expoliantes &c.* procedebant quatuor Diaconi de Sacrario, singuli singula Evangeliorum volumina deferentes. Hos præcedebant Acolyti cum duobus candelabris, thuribulo, & thure: positis deinde in singulis quatuor Aræ angulis voluminibus, Presbyter Cathecumenis exponebat, quid Evangelium, ac unde ortum, & cujus in eo verba ponantur; & quare quatuor sint; qui hæc scripserunt; vel qui sint ipsi quatuor, qui divino Spiritu annunciantes à Propheta signati sunt.

Postea primus Diaconus ab Altaris primo sinistro angulo librum accipiens, præcedentibus duobus Ceroferariis, ac Thuriferariis, ascende-
bat ut legeret Evangelium secundum Matthæum, cujus initium est: *Liber Generationis &c.* quo finito, Subdiaconus linteo librum excipiens, in Sacrarium deferebat, & sic ad singula Evangelia. Alter interim Diaconus de secundo sinistro Altaris angulo aliud volumen sumebat, legebatque in eodem loco, quo prior, & iisdem caerimoniis Initium Sancti Evangelii secundum Matthæum: *Ecce ego mitto Angelum meum.* Tertius item, & quartus Diaconus de tertio & quarto angulo altaris unus post alium li-

brum sumebat, & ille Initium Sancti Evangelii secundum Lucam, quod incipit: *In diebus Herodis &c.* Ille verò secundum Joannem: *In principio erat verbum &c.* uti priores duo populo & Cathecumenis altè pronuntiabat. Sed de his brevitati consulenti satis jam dictum uberiora si cupis, libellos adi jam præcitatos.

Cæterum quæri posset, cur Sacra hæc volumina tam crebrò in Ecclesia legenda sigillo semper obsignarentur? Huic ego quæstioni, cum solutionem ab Auctoribus nullam inven-
rim, aliquas meas, quæcumque fuerint, conjecturas in medium proferre, haud incongruum putavi.

Primò igitur sæpè observavi, primævos Christi Fideles id præcipuè curasse, ut visionem Apocalypseos exprimerent, maximèque Musivo opere ob oculos ponerent, sæpè enim viginti quatuor illos seniores, quos cum phyalis, & coronis Joannes oculatissimus testis descripsit, effinxere; ut in Ecclesia Sancti Pauli, Sanctæ Praxedis, & Cæciliæ: alibi quatuor Animalia, Evangelistarum symbola; nec non Iridem, Agnum, & alia quamplurima, inter quæ etiam volumen septem sigillis munitum, veluti supra solium gemmis conspicuum, expressum est in arcu summo Basilicæ Liberianæ, de quo fusiùs, quùm de eadem Ecclesia peculiarem tractatum instituemus.

Quocircà volumen Evangeliorum signantes veteres Patres, illud profectò imitati videntur, de quo Apocalypsi cap. 5. Joannes inquit: *Et vidi in dextera sedentis supra Thronum librum scriptum signatum sigillis septem.*

Neque verò quicquam officit, quòd

quòd uno , non verò septem sigillis obfignaretur , ut diximus ; nam & septem fortasse in speciem aderant , licet , uno tantum clauderetur , ad tollendum profectò tedium , & moram inopportunam , tam in obfignando , quàm in resignando necessario impendendam .

Secundò , cum Sacrae Scripturae puritas , ac veritas , vel per ignorantiam Amanuensium , vel per dolum improbitatemque nefariam Hæreticorum in dies corrumpere , decrevere Summi Pontifices , ut singule Ecclesie , sua volumina Euangeliorum iuxta acceptissimum , ac genuinum sensum haberent , eaque post Euangelii lectionem continuo sigillo munirent , cuius præcipuus usus , ac munus est , fidem humanis rebus , & auctoritatem præstare .

Et quidem sacras literas Hæreticos adulterasse liquidò patet ex prima Fulberti Episcopi Carnotensis Epistola , in qua de his loquens , *Ideo (ait) ab unitate Ecclesie divisi , dum fieri nolunt Discipuli veritatis , Magistri sunt erroris . Prætermisâ itaque luce veritatis , tenebrosas proponunt calumnias , & Sacras Scripturas verbis sacrilegis nituntur adulterare , aut furtivis erasionibus recidere ; sicut hoc quod Dominus ait : Ego & Pater unum sumus , Arrius dictum de unitate substantie , intelligere noluit . Sabellius ad personarum proprietatem , (sumus) non retulit . Et in hoc quod ait : Pater major me est , Arrius non humanitati sed divinitati adscripsit , & ideo indignam vitam dignâ morte finivit ; cuius Auditores quoniam Spiritum Sanctum Deum esse negabant , de Evangelio eraserunt illud quod Salvator ait : Spiritus*

est Deus : & de Epistola Joannis eraserunt , & omnis Spiritus qui solvit Jesum ex Deo non est ; sicut Nestorius &c. quibus Fulberti testimoniis adde Baronium in præcapitulatione , ad Martyrologium Romanum cap. 2. ubi non modò Sacram Scripturam , sed Acta quoque Sanctorum Martyrum vitare ausos esse probat ; non tantum ut sibi suisque faverent erroribus , sed etiam ut inanibus fabulis figmentisque , solidæ veritati Catholicæ quoquomodo officerent , ac impudentissimè illuderent . Libet hinc ejus verba referre : *Sed quid ? quàmvis optimi Patres familias , (ut habet Parabola Evangelica) bonum semen seminassent in agro ; nihilominus inimicus homo , qui fuit homicida ab initio , veritatis adversarius ipse Satan superseminavit zizania , ipsoque penè initio exurgente Ecclesie , falsa veris , inania atque incerta certis , ac solidâ firmitate constantibus admiscenda curavit : idque non tantum per Hæreticos , Catholicæ fidei perduelles , sed & per Catholicos ipsos , eos tamen , qui quæstum pietatem putarent , vel qui zelum quidem haberent , sed non secundum scientiam .* Varia Baronius allegat exempla .

Sed ab his gradum facere tandem liceat , & exponere , quàm venerabile apud majores nostros fuerit sacrum Euangelii volumen .

Cedrenus igitur in Constantino an. 21. refert eundem Imperatorem volumina Evangelica auro puro , ac unionibus , prætiosisque lapidibus fulgida obduxisse , & in magno Urbis templo collocasse , non pretio tantum , quàm magnifica Principis pietate miranda .

Quin Alexander Monachus in Vita

S. Barnabæ, in Insula Cypro, salutis an. 485. ut visum Baronio, repertum fuisse scribit sanctissimum ipsiusmet Apostoli corpus, cum Euangelio Sancti Matthæi pectori superposito; quo audito, Zenonem Imperatorem Episcopo loci mandasse, ut illicò inventum Euangelium afferret, allatumque maxima cum devotione deosculatum, postea auro plurimo redimitum reposuisse in suo Palatio, additque Theodorus Lector in sua Collect. Hist. Ecclesiast. lib. 2. In Palatio S. Stephani.

Bibliothecarius hoc ipsum sæpius plurimisque testatur, è quibus pauca referemus; & primò in vita Vitaliani Pont. habet, *Constantinum Pogonatum misisse Beato Petro Evangelia aurea, cum gemmis albis miræ magnitudinis in circuitu ornata*. Item Leonem III. fecisse Beato Petro Apostolo fautori suo *Evangelia aurea cum gemmis prasinis, atque hyacintinis, & albis miræ magnitudinis in circuitu ornata, pensan, lib. 17. & unc. 4*. In Paschali, *In Ecclesia Beati Petri fautoris sui fecisse Evangelia cum blattin ex argento pensan. lib. 8. & unc. 8*.

Qui porrò egregius, ac splendidissimus mos Evangelicos Codices auro gemmisque pretiosissimis exornandi, non intra Regni, aut Provinciæ aliqujus terminos coarctabatur, sed latè per Orbem terrarum, & in asperioribus, ac remotioribus plagis vigeat.

Colligitur hoc ex vita Sancti Bilfridi Anachoretæ Lindisfarnen. Dioeceseos in Anglia, quam refert Bollandus sub die 6. Martii, ex auctoritate Turgoti, qui lib. 2. Histor. Dunelmen. dum translationem corporis S. Gutberti in Hiberniam propter immi-

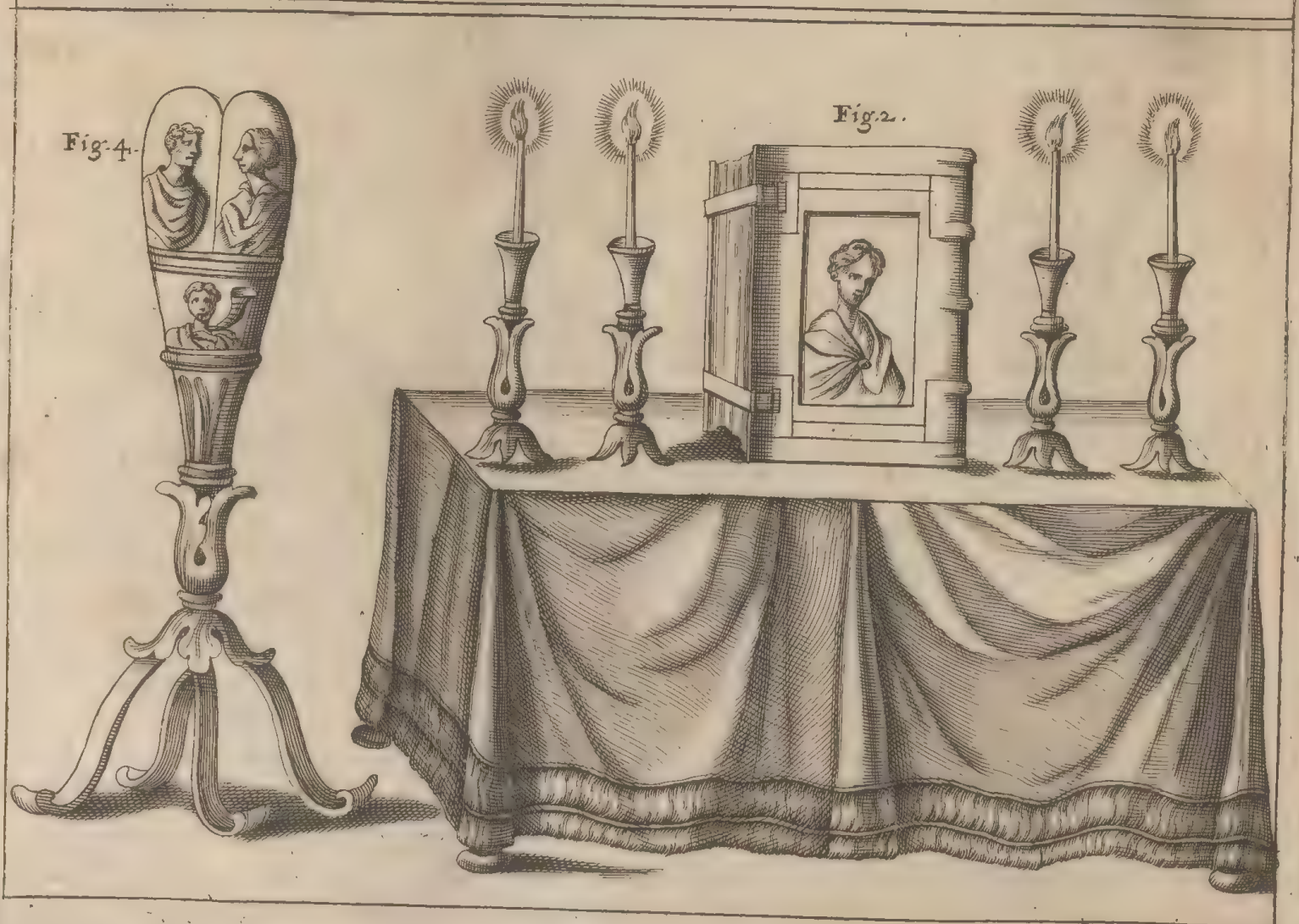
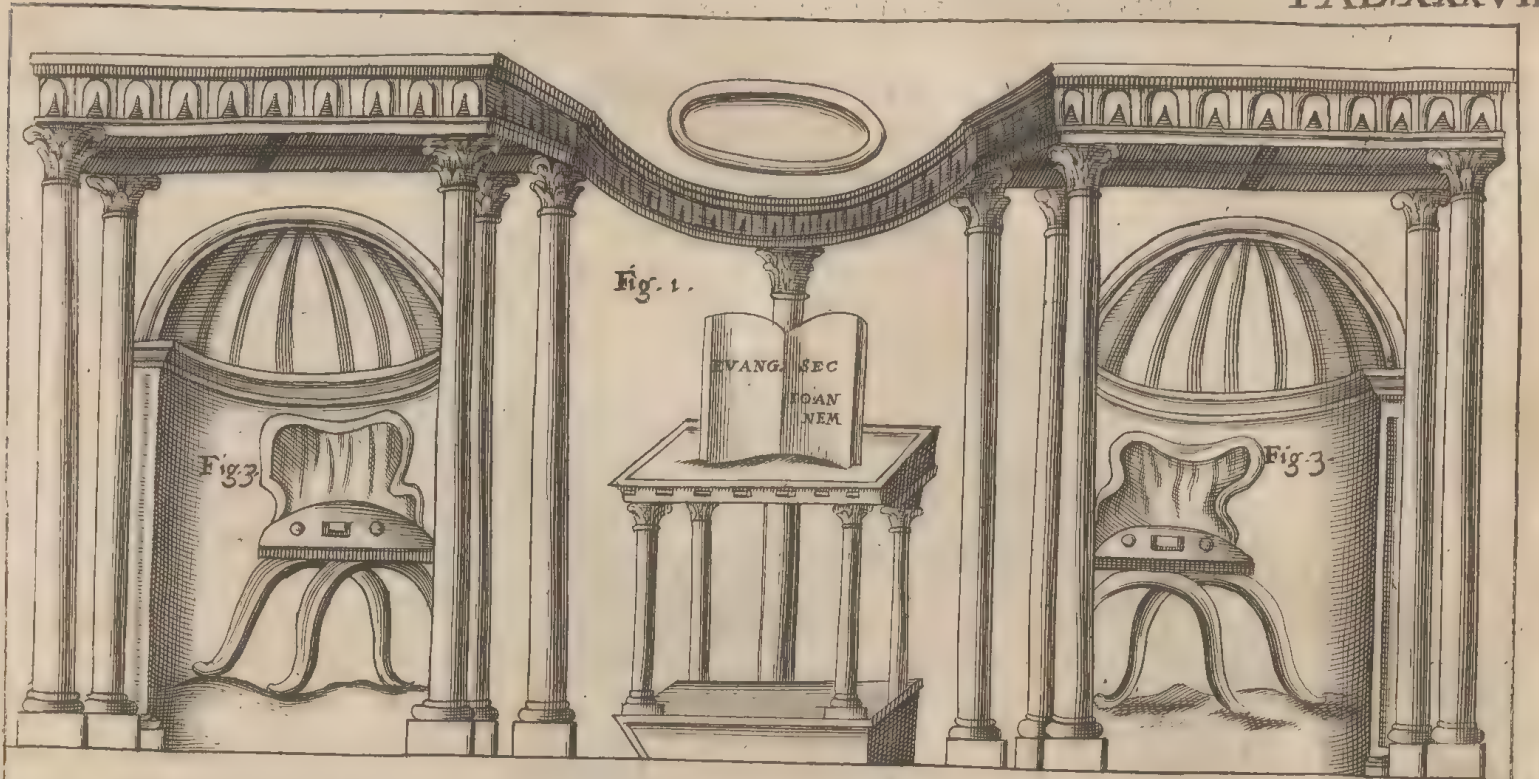
tes Danorum incurfiones, & populatus describit, Evangelici libri prodigium enarrat his verbis: *Dum navis verteretur in latera cadens ex ea textus Evangeliorum auro gemmisque perornatus, in maris ferebatur profunda, & pergentes triduo post ad mare, multò quàm consueverat longiùs recessisse conspiciunt; & tribus, vel eò amplius milliariis gradientes, ipsum sanctum Evangeliorum Codicem reperiunt, qui ita forinsecus gemmis & auro sui decorem, ita intrinsecus literis & foliis priorem præferebat pulchritudinem, ac si ab aqua minimè tactus fuisset*. Unde postea maximo cultu, ac nitore in Ecclesia Dunelmenfi servatus fuit, ut idem est Auctor sub anno Christi M. additque hæc num. 12. *Addimus verò quæ Seldeno monuisse visum est, Codicem hunc ipsum fuisse tam vetustum, tantique semper ibi pretii habitum: procul dubio etiam nunc inter Bibliothecæ Cottonianæ Cimelia esse visendum*. Nempe habetur ibi perpulcherimus Evangeliorum illius sæculi Codex splendidissimè scriptus, ornatusque; cui Eusebii, & Hieronymi Præfationes, & Canones præfiguntur. Quæ omnia Bolland. comprobant in Sancto Ethælvoldo Episcopo Lindisfarnen. die 12. Februarii, ubi citat Simonem Præcentorem Ecclesiæ Dunelmen. lib. 2. cap. 11.

Cur autem ornatus adeò splendidis sacris Evangeliorum Codicibus adderentur, docet Rupertus Abbas Tutiensis, qui floruit ann. 1135. lib. 2. cap. 23. ubi: *Codices (ait) Evangelici auro & argento lapidibusque pretiosis non immeritò decorantur, in quibus rutilat aurum cælestis sapientiæ, nitet argentum fidelis eloquentiæ, fulgent mira-*

BIBLIOTHECA
VNI. MAGILL.
CRACOVENSIS

miraculorum pretiosi lapides, quæ manus Christi tornatiles aureæ, plenæ hyacinthis operatæ sunt. Cui concinit S. Germanus Patriarcha Constantinopolitanus in *Oratione de Imaginibus*, vocans Euangeliorum volumen thesaurum æternorum bonorum; ideoque colendum, ornandum, & adorandum. Sed hæc de ornatu.

Quæ hæcenus exposuimus S. Augustini auctoritate etiam comprobamus. Nam is lib. 10. *de Civitate Dei* cap. 29. *De Incarnatione*, ubi de Euangelio Sancti Joannis sermo est, asserit Simplicianum Ecclesiæ Mediolanensis Episcopum optimum, sanctissimumque; dicere consuevisse, Euangelium literis aureis conscribendum, & per omnes Ecclesias in locis eminentibus esse exponendum.

Hoc autem quod in Ecclesiis faciendum Simplicianus dictitabat, factum fuisse constat in Conciliis Generalibus, ut in Chalcedonensi, & Constantinopolitanis III. & IV. Nicæno II. ac in tribus Romanis Synodis, primâ sub Martino I. sub ann. 642. Secundâ sub Zacharia Pontificibus Max. ann. 745. Tertiâ habitâ in Vaticano ann. 969. à Joanne XIII. Papa, in qua inter alia, Beneventanis Episcopis Archiepiscopalis dignitas concessa fuit, ut ex Ughellio in vita Landolphi I. Archiepiscopi.

In augustiori igitur loco supra Patrum subsellia Euangelium ponebatur, stratis, pendentibusque hinc inde aulæis, aliisque ornamentis, ad cultus, ac maximæ venerationis argumentum appositis; Liber enim Euangeliorum Christi Reparatoris nostri loquentis typum gerit, ut ait S. Cyrillus Alexandrinus in Apologia ad Theodo-

sium; ideoque in Synodo Ephesina supra thronum locatum fuisse testatur his verbis: *Sancta Synodus in Sancta Ecclesia, quæ Mariæ dicitur, congregata; Christum veluti caput constituit; venerandum enim Evangelium in S. throno collocatum erat, illud tantum Sanctorum Sacerdotum auribus insinuans: justum judicium judicate.* Nec minus bellè idipsum opere Musivo repræsentatur in tholo S. Joannis in fonte Ravvenatensi, de quo infra fusiùs dicendum est: ibi enim suggestus attollitur quatuor columnis suffultus, cui apertus superstat liber Euangeliorum; hinc inde verò sub quadam absidula sedes Episcopalis conspicitur, quam nos *Faldistorium* vocare consuevimus, ut videre potes in Tab. XXXVII. suggestum quidem Fig. 1. sedem verò Fig. 3.

Nec in Conciliis modò, ubi fidei orthodoxæ decor ac fulgor augeri à doctissimis, piissimisque Patribus solet, sed quod fortè mirum, etiam in foro, & judiciis sæculi prophanis, contentiosisque, Euangelia ponebantur pro Tribunali, ut scilicet ipsi iudices obvium continuò, & ob oculos tam corporis extimos, quàm mentis intimos, Domini Dei nostri timorem haberent. Nec enim aliud in votis habuisse Justinianum credendum est, qui hoc jussit in *l. Rem non novam*, propè finem, C. *De Jud.* Et hunc ritum figurâ quâdam exprimit Pancirolus in *Hist. Imperii Orientalis, & Occidentalis*, ut videre potes in Tab. XXXVII. Fig. 2. ubi mensæ, seu parvo folio superpositus est liber Euangeliorum occlusus, in cujus tegmine, exteriori repræsentatur imago fortassis Euangelistæ, à quo scriptum fuit;

cùm

cùm hæc Sanctum Joannem referre videatur, qui ut plurimum juvenis pingitur, & imberbis. Duo deinde à dextris, totidemque à sinistris cerei fulgebant super candelabra; quibus alterum longè majus, extra, sed ponè mensam aditabat, formæ inusitatæ. variisque figurarum capitibus asperum, cælatumque, super quod lucernam, non cereum imponi solitum, olim in usu fuisse verosimilius crediderim, cujus formam exhibet Fig. 4.

Neque verò silentio prætereunda est magna honoris portio, quâ Evangelium prosequerentur Reges, ac Cæsares, qui Syrmate, ceteroque augusto cultu deposito, Diaconi & Subdiaconi vices implebant: quod vir omnis eruditionis Du-Cange in suo *Magno Glossario* ad verbum *Evangelium* docet, & ex Berrio desumpsit in *Carolo VII.* pag. 87. de Sigismundo Imperatore. Gallica verba Latino sermone sic sonant: *Mane venit Imperator ad Missam Romæ in S. Petro quam Papa cantavit, & Imperator legit Evangelium in habitu Diaconi.*

In veteri quoque cærimoniali Gallicè MS. hæc Latinitati donata leguntur in cap. *Quomodo Imperator creatur: Papa debet cantare Missam, & Rex Franciæ potest interesse, & Epistolam legere, & ipso absente, Rex Siciliæ ejus vices supplere potest. Imperator autem debet legere Evangelium, & coronatur In Ecclesia S. Petri Romæ.*

Confirmat hæc Albertus Argenteratenfis in suis *Chronicis* ad an. 1347. enarrans Carolum IV. Cæsarem Basilicæ Natalitia Christo Domino nocte post Sacrosanctæ Eucharistiæ refectiorem, correpto, exertoque altius gladio, clariori voce legisse, dum Sacra

Missæ conficerentur, Evangelium, quod incipit: *Exiit ædictum à Cæsare Augusto.*

Hæc tamen dura, aut nova Lectori non videbuntur, gnaro, quinam Romæ Ritus observaretur in coronandis Imperatoribus, Regibusque; ea de causa ad Urbem venientibus. Hi post Imperii, sive Regni Diadema in Basilica Vaticana susceptum, continuò ejusdem Ecclesiæ Canonici renunciabantur, ut scribit Achilles Maffæus & ipse Canonicus Vaticanus, quem refert Turrigius in secunda parte *Tractatus De Cryptis Vaticanis*, editionis 2. pag. 240. asserens, Carolum Magnum, susceptâ per manus Leonis III. Summi Pontificis Imperii coronâ, primum Imperatorum fuisse, qui præfatæ inclytæ Ecclesiæ Canonicus creatus fuerit.

Sed hæc, quæ attulimus huc usque, publicæ sunt venerationis, quâ Sacri Evangelici Codices habebantur, eximia testimonia; privata verò quis referat? Innumera certè, clarissimaque sufficiunt, exacta, ac fidelissima Scriptorum præcipuè Ecclesiasticorum monumenta: sed uti inopem me copia facit, ita Lectores plurima ingerendo defessos, ac tædio laborantes efficerem: deinde unum hoc mihi enarrasse, ipsos audisse sit satis; videlicet veteres Christianos tam pretiosum, carum, ac venerabile Evangelium duxisse, ut vel pendulum collo, vel pectori positum cunctis diebus vitæ suæ gestarent, ut habetur ex Sancto Joanne Chrysostomo in *Matthæum* Homil. 3. & ex Actis S. Cæcilie; nec non ex Hieronymo in cap. 23. *Matthæi*; & ex Auctore operis imperfecti in eundem *Matthæum* Homil. 43. Quia & post fune-

ra vivebat amor tam sacri pignoris, quare & cum eo thecis argenteis, æneisque, aut plumbeis pro facultate cujusque obsignato, sepulchris mandari jubebant: quod plurima cadavera, seu loculi confirmant in pervetustæ Basilicæ Vaticanæ demolitione, cum iis reperta.

Pro coronide demum hujus capitis nonnullos versus annectam, in maximæ antiquitatis Codice scriptos, qui diu in Ecclesia S. Pauli, modò verò in Casinensium Monachorum Romæ degentium Coenobio custoditur. Continet iste Sacram Scripturam, sæculo nono exaratam, licet ævo Caroli Magni quidam existiment, quos inter primas tenet Illustriss. & Reverendiss. Dominus Angelus à Nuce, olim Archiepiscopus Rossanen. qui peculiari dissertatione id ipsum enixè contendit; cui tamen ad unicam saluberrimam ingenii exercitationem discors Cl. vir Abb. Raphaël Fabrettus aliâ communes inter amicos vulgatâ Lucubratione, non Caroli Magni, sed Caroli Cæsaris Minoris Francorum, Regis, & ejusdem Caroli Magni natu maximi tempora redolere, & præferre disertè probat. Ab hac sententia Reipublicæ literariæ notissimi paulisper recesserunt supramemorati RR. DD. Joan. Mabillon, & Michaël Germain, Monachi Benedictini, qui cum Urbem incoherent, ipsum exemplar, ac utrasque Dissertationes sedulò perlustrârunt, existimantes, Codicem fuisse exaratum tempore Caroli Calvi. Quicquid autem sit de illius tempore, lites tantorum Virorum dirimere, & alteri palmam adjudicare non temerè veritus, promissa superius carmina apponam, & hæc sunt:

Ad initium libri Euangeliorum.

Sede throni residens, mundum qui ponderat omnem

Corda replet vatum, ut nobis arcana revelent.

Altius Esaias, Hieremias, Hiezechielque

Afflati, Danihelque videns Mysteria tecta

Quatuor assignant nobis animalibus almis

Almigraphos Christi virtutum quatuor æquè.

Ad initium Evangelii secundum Matthæum.

Virtutum Scriptor Matthæus in ordine primus

Effulget Christi de vectigalibus olim Actibus extraxit clemens, quem

gratia Christi

Discipulus scribit Domini miracula factus.

Fratribus Hebreis Legis servantibus umbram

Quo verum noscant animo velamine demptò.

Circa imaginem Sancti Matthæi.

Hoc Matthæus agens hominem generalitèr implet.

Ad initium Evangelii secundum Marcum.

Filius ecce Petri Sancti Baptismatis unda.

In Christum credens Hebreorum Patribus ortus,

Lævites Marcus fulget hic ore Secundus.

Pleniter instructus Petri sermonibus Acta.

Romanis Dominis scribens, & tradit habenda.

Nexibus adstrictis dudum Serpentis iniqui.

Circa

Circa imaginem S. Marci.

*Marcus ut alta fremit vox per de-
serta Leonis,*

Ad initium Euangelii secundum
Lucam.

*Ordine luce micans Lucas hic ter-
tius extat.*

*Virginitate cluens, Domino est sine,
crimine parens.*

*Is prorsus Sancto plenus de flamine,
Sanctum*

*Christi Euangelium dignè conscribit
Achiwis*

*Ipsis, & binam tribuit sic ritè me-
delam,*

*Ut fuerat Medicus bino medica-
mine justus.*

Circa imaginem S. Lucæ.

*Jura Sacerdotii Lucas tenet ore,
Juveni.*

Ad initium Euangelii secundum
Joannem.

*Eloquio Domini fulgens dilectus ami-
cus,*

*Sidereo meritis persplendet in ordine
quartus,*

*Joannes, vitæ fontem de pectore,
potans,*

*Omnia transcendit ruris cælique,
volando*

*Verbum in principio dixit, verbum
& caro factum,*

*Quod Pater, ut voluit, gremio
transmisit ab alto.*

Circa imaginem Sancti Joannis.

*More volans Aquilæ verbo petit
Astra Joannes.*

Hæc eadem carmina inter anti-
quæ Basilicæ S. Pauli Viâ Ostiensi In-
scriptiones collegit Cornelius Mar-
gherinus Monachus Cassinensis ami-
cus noster, & Ecclesiasticæ vetustatis
apprimè studiosus, cui fatis cedenti

literatorum lacrymis parentatum est.

Illustre venerationis Euangelii exē-
plum, religiosique ardoris signum id
moris fuit, ab antiquo introducti, ut
ipsius lectionem erecta in pedes plebs
audiret, ad indicandam promptitudi-
nem Euangelii defendendi oracula,
etiam usque ad sanguinem, ut con-
stat ex Epist. Anastasii I. ad omnes
Germaniæ, & Burgundiæ Episcopos,
his verbis jubens: *Significâstis enim,
quosdam Sacerdotes in Ecclesia, quando
leguntur Euangelia, sedere, & Domini
Salvatoris verba non stantes, sed seden-
tes audire, & hoc ex majorum tradi-
tione se accepisse narrant; quod ut
nullatenus deinceps fieri sinatis, Apo-
stolicâ auctoritate mandamus: sed dum
Sancta Euangelia in Ecclesia recitan-
tur, Sacerdotes, & ceteri omnes præ-
sentes, non sedentes, sed venerabiliter
curvi in conspectu Sancti Euangelii
stantes, Dominica verba intentè au-
diant, & fideliter adorent.* Legem
hanc maribus, feminisque commu-
nem fuisse conjicio ex Mathilde Co-
mite, quæ vehementi observandi
ritus ardore, virium gracilitate post
morbum laborans, solennibus Mis-
sarum assistens, enixa dum legeba-
tur Euangelium recta sistere, deli-
quium perpeffa procubuit; ut vi-
dere est in vita S. Anselmi Lucensis
Episcopi. Quæ consuetudo audiendi
stando Euangelium, superno veluti,
cælestique oraculo confirmata videtur
ex Vita MS. Sancti Willelmi Abbatis
Monasterii Eskilenfis in Dania, jam
ante annos quingentos & ultra ab
Eskilenfi Monacho compositâ, qui
Petro Roskilden. Episcopo synchro-
nus fuit: ubi de quadam muliere enar-
ratur, quod auscultans contractam
Euan-

Euangelii lectionem, audierit vocem sic increpantem: *Mulier surge; non decet Christianos ad Euangelium sedere, sed cum reverentia stare, & auscultare quod legitur.* Quem locum debeo Cl. Viro Henrico Valesio in Annotat. ad Theodericum in adden. pag. 209. ubi ab Hadriano Valesio ejus fratre, veterum monumentorum studiosissimo, creditam sibi Historiam laudat; tractu temporis Christiadum fervor Euangelii grave monumentum præmonstrare studebat. Regnante, hinc in Polonia Miecislao, apud equites Polonos perillustres invaluit mos, ipso jubente, dum in templis Euangelii rubrica recitabatur, strigendi medio tenus gladium in signum ultimæ defensionis, quem respondente choro *Gloria tibi Domine*, rursus recondebant, tradit Chromer. lib. 3. ad ann. 999. *De Gest. Polon.* In Insula Melitensi, Illustrissimæ Hierosolymitanæ Religionis Coenobio, etiam usq; ad hæc tempora antiquissimus procurrit usus, ut semel in anno, solennibus Nativitatis B. Mariæ Virginis in octavam Septembris cadentibus, dum Diaconus *Sequentia Sancti Euangelii* canere incipit, Eminentiss. M. Magister evaginato ense erigatur, & audiat, ut refert Macrus Melitenensis in suo Hierolexico in verbo *Euangelium*.

Dissertatio, quæ contra A catholicos demonstratur, in tribus primis Ecclesiæ sæculis, persecutionum tempore, publica ædificia fuisse, in quibus Christi Fideles sacras Synaxes peragebant.

CATHOLICORUM Ecclesias, ac Tempia everfuri, nomenque ipsum abolituri, eadem triplici telo impetiverunt, & oppugnârunt ab unitate Fidei orthodoxæ alienati, & inordinatè ambulantes fratres. Sic hæresi laborantes in operis mei decursu appellare constitui, Apostolorum imitaturus, qui Epistolâ ad Thessal. 2. cap. 3. quamvis ab iis nos abstinere, & recedere præcipiat, dulci tamen eos fratrum nomine non dedignatur, his verbis: *Denunciamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri IESU Christi, ut subtrahatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè, & non secundum traditionem, quam acceperunt à nobis.* Quæ etiam refert Cyprianus in Epistola 55. contra Hæreticos sub finem. Quidni etenim illos fratres dicam, cum unâ omnes simul in Cristo baptismatis undâ renati simus? licet ii postmodum progenitorum à semitis deflectentes, qui ab uberibus S. R. Ecclesiæ salutis lac exfluxerunt, Dominici moniti immemores: *Jugum meum suave est, & onus meum leve*, suavi, salutarique orthodoxæ Religionis jugo excusso, à Romana Ecclesia se alienârunt. Faxit Deus, ut tandem aliquando unitatis antiquæ, unanimisque fraternitatis reminiscantur, ut pace Ecclesiæ restitutâ, conciliatis animis, invicem nos sincère amplecti possimus.

Primi igitur Anabaptistæ, non esse ullo pacto ædificandas Ecclesias, mordicus contendebant: Deinde assertores, & asseclæ Petrobusiani, ut asperam nimis opinionem aliquo temperamento mollirent, construi quidem eas posse affirmabant, minimè verò exornari. Novissimi autem, primis Ecclesiæ temporibus, nulla Cristi Fideles ædificia templorum habuisse, unanimi calculo asseverant. In hoc tamen discordes, quòd alii, ut Hospinianus, duobus; alii, ut Ottius, tribus primis sæculis, sine sacris templis degisse Christianos affirmant. Quæ ex contradictione quàm levibus, & imaginariis argumentis nitantur, adeò ut ipsi sibi non constent, perspicuum est.

Verùm quia duobus prioribus sententiis à viris doctissimis Baronio ad ann. 57. n. 111. & Bellarmino tom. 1. controvers. lib. 3. cap. 4. *Decultu Sanctorum*, abundè responsum est, libens prætereo, tertiam hinc pro virili refutaturus; præsertim cùm unica mei laboris meta, scopusue sit, de veterum Ecclesiarum structura, illarumve ornamentis differere.

Illud autem, ut eâ, quâ par est, viâ facili, regiâque, sine tricis, ac diviticulis exequar, telam huiusce dissertationis ab Apostolis ordiar.

Scitum profectò, & apud omnes in confesso est, Apostolos adhuc Hierosolymis, vel in vicinâ commorantes, ut Euangelicum semen, panemque, filiorum, filiis ipsis darent, nullo delectu, vel in Templum, vel in Synagogas, interdum & in domos privatas convenisse, eoque Discipulos congregasse, ut sacris adessent, & in oratione, ac Sacramentis communicarent.

Et quidem quòd in Templum convenerint, ex Actorum cap. 2. num. 46. luculentissimè patet, ibi: *Quotidie quoque perdurantes unanimiter in Templo*. Quòd verò in Synagogas, Actorum eorundem cap. 13. num. 5. testatur, ubi sic habetur: *Prædicabant (Saulus nempè, & Barnabas) verbum Dei in Synagogis Judæorum*. & num. 14. *Ingressi Synagogam die Sabbatorum, sedebant, &c.*

Demum, quòd & domos privatas adierint, ibique unanimi assensu in oratione perseverarint, habetur ex Actibus eisdem Apostolorum cap. 1. ubi legimus, Discipulos Hierosolymam redeuntés è monte Oliveto, è cuius vertice in Cælum Christum Dominum ascendentem viderunt, Coenaculum adiisse, & eò ascendisse, ubi *Manebant Petrus & Joannes, Jacobus & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Jacobus Alphæi & Simon Zelotes, & Judas Jacobi, perseverantes unanimiter in oratione, cum mulieribus, & MARIA Matre JESU, & fratribus ejus*.

Neque hinc puto omittendum Cyrillum Hierosolymorum Episcopum, qui Catec. 16. Coenaculum Ecclesiæ nomine appellat, ubi ait: *Spiritus Sanctus, qui loquutus est per Prophetas in die Pentecostes, descendit super Apostolos in specie linguarum ignearum hinc Hierosolymis in superiore Ecclesia*. In superiori profectò; nam in supremis ædium quarumvis ordinibus coenacula sternere mos erat, ut Festus, *Supremam ædium partem totam, Coenaculum appellatam fuisse, ad quod scalis ascenderetur*, apertissimè tradit.

Cæterùm hæc loca similia adeundi consuetudo, vel ad sacra conficienda, vel

vel ad novos in Fide tirones erudiendos, inter Apostolos adhuc obtinuit, postea quàm Spiritu Sancto afflati, atque repleti, Hierosolymis abeuntes, aliò legem Christi propagaturi, appulerunt. Quæ tamen, si vera fateri, rebusque sua nomina dare velimus, consuetudo appellanda non foret, sed dura necessitas, cum in Ecclesiæ incunabulis, ubi nil firmum, nil facile, sed omnia nutantia, asperaque Euangelii sacri Præcones habebant, ne minima quidem, nedum alta, & magnifica templa poterant excitari.

Quidquid autem fuerit de primis illis temporibus, libeat ab Ortu in Occasum Petrum & Paulum Apostolos Romam euntes comitari. Illuc enim veluti in stabilem, æternamque Fidei sedem, in Catholicæ Ecclesiæ, & unitatis Euangelicæ caput, Petrus, ejusque Coapostolus Paulus, cum aliis confessere.

Horum autem de adventu, moraque in Urbe, cum dubitare quidam ausi fuerint, liquida ipsozmet Apostolorum testimonia referre, non inutile fore crediderim. Paulum igitur audiamus, qui in Epistola ad Philipenses cap. 4. 21. Romæ data, sic ait: *Salutant vos qui mecum sunt fratres, salutant vos omnes Sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.* Petrus autem in Epist. 1. cap. 5. *Salutat vos (inquit). Ecclesia quæ est in Babylone collecta.* Babylonis autem nomine Romam venire, communi Patrum suffragio perspicuum est. Cum & Papias Apostolorum Discipulus, ac Clemens Alexandrinus apud Eusebium lib. 2. *Hist. Eccl.* cap. 15. & Eusebius ipse id asserant, cum Tertulliano in lib. *adversus Judæos*. Cap. 9. Quibus

concinunt S. Justinus Martyr in *Apologia ad Antoninum Pium*, Dionysius Corinthiorum Episcopus apud laudatum Eusebium eodem lib. 2. cap. 25. Irenæus *adversus Hæreses* lib. 3. cap. 1. & 30. Tertullianus supradictus *De præscript. Hæretic.* cap. 36. Cajus vetus Scriptor apud citatum Eusebium eodem loco. Clemens Alexandrinus lib. 6. *Hypotyposewn* apud eundem Eusebium loco citato. D. Cyprianus lib. 1. Epist. 3. juxta vulgatam Manutii editionem, juxta Rigaltii verò 55. *ad Cornelium Papam*. Item lib. 4. Epist. 2. *ad Antonianum*, quæ in editione Rigaltii est 52. & lib. *De unitate Ecclesiæ*. Constantinus Magnus in *Constitutione ad Sylvestrum missa* apud Photium in *Nomocanone* tit. 8. cap. 1. Arnobius *adversus Gentes* lib. 2. Lactantius Firmianus *De vera Sapientia, seu Divinarum Institutionum* lib. 4. cap. 21. Supramemoratus Eusebius dicto lib. 2. cap. 13. 14. 15. & 25. & lib. 3. *De demonstratione Evangelica* cap. 5. ac in *Chronico* anno 2. Claudii, & ult. Neronis. Optatus Milevitanus *contra Donatistas* D. Athanasius in *Apologia de fuga sua*. S. Ambrosius lib. 3. cap. 1. *De Sacramentis*. Idem serm. 66. in *Natali Apostolorum Petri & Pauli*. Idem Oratione in Auxentium de *Basilicis non tradendis*. S. Epiphanius *contra Carpocrasios* Hæresi 27. S. Joannes Chrysostomus in *demonstratione adversus Gentiles*, quòd Christus est Deus. Item *Homilia in Psalm. 48.* in *Commentario epist. ad Romanos* cap. 16. *Homilia ultimâ*, seu 32. Rufinus in *Invectiva contra Hieronymum*. D. Hieronymus in *Comment. epist. ad Galatas*. lib. 1. c. 2 Paulus Orosius lib. 7. cap. 6. & 7. D. Augustinus lib. 2. *con-*

tra literas Pitiliani Donatistæ cap. 51. Leo Papa serm. 1. de Natali Apostolorum. Beda in lib. de Ratione Temporum. Idem in Comment. prioris epist. Petri cap. 5. Theophylactus in Comment.

Verùm quia mentibus sacræ eruditionis foecundis, notissima & nimis trita videri posset hæc quæstio, eos Lector adeat, qui stylo uberiori idem hoc impugnantium temeritatem sunt insequuti.

His itaque præteritis, de Ecclesiis in Urbe constructis ab Apostolorum excessu ad tertium usque sæculum, longè ante tempora Constantini, sermonem instituamus.

Occurrit illicò veteris universæ Urbis excidio superstes Ecclesia S. Pudentianæ, in quam Senatoria Pudentis amplissimi viri domus, B. Petri felicissima hospitio, conversa est, & consecrata à Pio hujus nominis primo Pontifice maximo: De quo in Pontificali libro in ejus vita sic legitur: *Hic ex rogatu S. Praxedis dedicavit Ecclesiam in Thermis Novati in vico Patritio, in honorem Sororis suæ S. Pudentianæ, ubi & multa dona obtulit. Cui subscribit Petrus de Nat. lib. 5. cap. 1. hæc addens: Ubi sæpius Sacrificium Domino offerens ministrabat, imò, & fontem Baptismi construi fecit, manu suâ benedixit, & consecravat.*

Secundò, Basilica quæ hodie S. Mariæ Transtyberim indigitatur, antea verò Callisti, ut ad an. 224. §. 4. Baronius conciliat, olim *Taberna Meritoria* vocata fuit, eò quod emeritis militum senescentium, ægrotumque laboribus sedes erat, ac requies. Cùm autem Alexandro Seve-

ro Cæsare gravis de hac inter Popinarios, & Christianos, qui eam occupaverant, orta lis esset, meliori parti favit Cæsar, nostrisque Tabernam adjudicavit. Sic Lampridius in Alexandro Severo: *Cùm Christiani quendam locum, qui publicus fuerat, occupassent, contra Popinarii dicerent, sibi eum deberi, rescripsit (Cæsarem intellige) melius esse, ut quomodocumque illic Deus colatur, quam Popinariis dedatur.*

Unde igitur ex adverso nobis ingeritur, Cryptas, ac Coemeteria, perpetua fuisse Fidelium ad sacra coëuntium receptacula, si & multos in Urbe vivere; & publica loca, ædificiaque ad orandum habere, Principum minus impiorum indulgentia passa est?

Plura præterea offerri possent, nî dira Diocletiani persecutio cum innumeris Christianorum millibus absumpsisset, augusta etiam, sacraque tum templorum, cùm Codicum monumenta, ut Eusebius *Hist. Ecclesiast.* lib. 8. cap. 2. testatur.

Licet verò ne tenue quidem eorum vestigium immanis furor reliquerit, ita ut neque locum, neque tempus haurire à cineribus potis sim; alicubi tamen erectas fuisse Ecclesias convincit idem liber Pontificalis in vita S. Lini, B. Petri in Sacerdotio maximo successoris, ubi habemus, prædictum Pontificem decrevisse, *ut mulier velato Capite in Ecclesiam ingrederetur.* quod utique futile, ac frustraneum decretum videretur, si nullam quam introïrent, Christianæ mulieres Ecclesiam habuissent. Quin & ubinam nisi in Ecclesia saltem domestica *Cletus ex B. Petri præcepto Presbyteros ordinavit in Urbe Romæ?* Clemens plu-

plura constituit in cultum, decoremque templorum. Anacletus memoriam D. Petri, à quo Præsbyterio fuerat insignitus, in eo prorsus loci, ubi Cruci affixus fuerat, excitavit, adjectis ad humandos sibi successores Episcopos tumulis: num cadaverum honori consulens, Ecclesias, Dei peculiare domos, neglexisset?

Euaristus, qui tempore Trajani Martyr occubuit, Titulos Romæ divisit, singula scilicet singulis Presbyteris loca divino cultui dedicata. Sub eodem Pontifice Ecclesias consecrandi mos viguit: *Decrevit enim* (ut in primo Conciliorum tomo videre est) *omnes Basilicas cum Missa semper debere consecrari*. Hinc est, non Memorias modò, sed Titulos, sed Basilicas, ampliora videlicet ædificia, ad Sacra facienda Christianis stetit.

Cæterum sex supra quadraginta Presbyteros totidem numero Ecclesiis Romæ præfuisse, conjicitur ex Hist. Euseb. lib. 6. cap. 43. qui Cornelii Epistolam refert ad Fabium Ecclesiæ Antiochenæ Præsidentem, quam Epistolam expendens Valefius. Certè (ait) *Optatus in lib. 2. Romæ quadraginta & amplius fuisse testatur Basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani*. Non enim (inquit) grex, aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter quadraginta, & quod excurrit, Basilicas; locum ubi colligerent non habebant. hæc Valefius. At longè ante Diocletiani persecutionem loquitur Optatus: nam de temporibus Cornelii Papæ, qui floruit anno 251. & non de ipsa persecutione Diocletiani intelligit, ut observavit historiæ Ecclesiasticæ Princeps Baronius ad annum 57. n. 100.

Accedit ad ea, quæ huc usque di-

ximus, confirmanda, Eusebii lib. 8. Hist. Eccl. cap. 1. summæ lucis, ac fidei testimonium. *Jam verò* (inquit ille) *quis innumerabilem hominum quotidie ad Fidem Christi confugientium turbam, quis numerum Ecclesiarum in singulis Urbibus, quis illustres populorum concursus in Aedibus Sacris, cumulatè possit describere? quo factum est, ut priscis ædificiis jam non contenti, in singulis Urbibus spatiosas ab ipsis fundamentis extruerent Ecclesias*. Num cryptas, ac speluncas, aliæque subterranea loca pro priscis ædificiis accipienda? non equidem, imò pro altis, & solo extantibus? Unde enim Lucianus, (qui vixit circa medium secundi sæculi) Christianæ Religionis desertor ac transfuga, se per scalas in Oratoria Christi adum ascendisse fateretur? Ipsum in Philopatre, hæc enarrantem libeat audire: ibi enim: *Pertransivimus, (inquit) ferreas portas, & ærea limina, multisque superatis scalis, in domum aurato fastigio insignem ascendimus, qualem Homerus Menelai fingit esse; atque ipse quidem omnia illa contemplabar, quæ insularis ille adolescens: Video autem non Helenam, sed mehercle viros in faciem inclinatos, & pallescentes*.

Suggerit etiam alia non exigui ponderis argumenta idem Eusebius prædicto lib. 8. cap. 2. ubi sic: *Hæc omnia nostris temporibus completa sunt; tunc cum ædes sacras solo æquari, ac funditus subverti, sacros divinarum scripturarum libros in medio foro concremari, oculis nostris vidimus, &c.* Et inferius, *sunt ubique Imperialia edicta, quibus Ecclesiæ quidem ad solum usque dirui, sacri verò Codices flammis absumi jubebantur*. Possent

ne autem dirui, soloque æquari, quæ scabris solummodò tophis excisa, nunquam terræ superficiem suâ mole superavere? Præterea idem Auctor in *vita Constantini* lib. 1. cap. 42. ubi de honoribus Episcopis delatis, & de Ecclesiarum instructionibus agitur, ex Valesii versione sic habet: *Quin etiam Ecclesiis Dei plurima ex thesauris suis beneficia sumministravit, partim sacras ædes amplificans, & in sublimē erigens; partim angusta Ecclesiarum sacraria plurimis donariis exornans.* Lib. verò 2. cap. 46. refertur Epistola Constantini ad ipsum Eusebium, & reliquos Episcopos, de Ecclesijs Præsidum operâ ædificandis, vetustisque reficiendis: en verba Epistolæ: *Cum usque ad hanc diem impia præsumptio, & tyrannica violentia, ministros Servatoris nostri sit persecuta, pro certo habeo, planèque mihi ipsi persuadeo, omnium Ecclesiarum ædificia, aut per incuriam corrupta, aut præ metu ingruentis temporum iniquitatis minùs honorificè exculpta esse; Eusebi frater charissime &c.* Et infra: *Cunctos admone, ut in opera Ecclesiarum omni studio, ac diligentia incumbant, quo aut reparentur, quæ adhuc manent, aut augeantur in majus, aut sicuti usus postulaverit, nova ædificentur.* Num sacras ædes, vel in sublimē erigeret, earundemque Sacraria donariis exornaret, nisi jam antea ipsæ ædes sacræ, & earum sacraria constructa fuissent? Itidem in eodem lib. 1. cap. 53. sermo est de Licinii edicto, quo jubebatur, ne viri orandi causâ in Ecclesiam Dei simul cum mulieribus convenirent. Et in lib. 2. cap. 2. de ejusdem Licinii persecutione fit mentio: ubi narratur, multas

Ecclesias solo æquatas fuisse, alias verò clausas à Prædibz Provinciæ, ne quisquam eorum, qui eas adire consueverant, eò conveniret, neve solennem cultum Deo exhiberet. Porro quid hisce testimoniis luculentius, ad confirmandum, primævos Christi Fideles, ædes sacras, ac templa habuisse domibus pares, non autem unicè in Coemeteriis, secretisque telluris visceribus sacrosancta ministeria peragere semper consuevisse?

Fortè quidem, quæ hucusque retulimus ædificia sacris Synaxibus deputata, privatæ domus fuere, quas fervida illius ævi Fidelium pietas, vel in partem, vel totas Deo dicaverat; non verò publica, & universo Christi gregi communia, profanisque commerciis exempta. At longè diversa, fateri nos cogunt gratiosa, indulgentissimaque Licinii & Constantini Cæsaris decreta apud præfatum Eusebium lib. 10. cap. 5. quæ solidam securamque Christianis earum rerum possessionem astruunt, quas persecutionum turba rapuerat. Profectò hæc statuta è Græco sic vertit Valesius: *Hoc autem amplius in gratiam Christianorum decernimus; ut loca ipsorum, in quibus antehac convenire consueverant, de quibus in literis prius ad devotionem tuam datis alia erat forma, superiori tempore constituta, si qui aut à Fisco nostro, aut ab alio quopiam, ea emisse visi fuerint, ipsis Christianis absque ulla pecunia, & sine repetitione ulla superadjec̃ti pretii incunctanter, ac sine ulla ambage restituant; & si qui eadem loca dono acceperint, ut ea protinus Christianis reddant. Quod si qui ea loca emerunt, aut donata acceperunt, aliquid à nostra clementia petere*

petere velint; ii Præfectum, qui in illa Provincia Jus dicit, adeant, ut à nostra Serenitate ratio ipsorum habeatur. Quæ quidem omnia protinus sine ulla dilatione corpori Christianorum restitui tuâ curâ ac diligentia oportebit. Et quoniam iidem Christiani non solum ea loca, in quibus convenire solebant, sed etiam alia possedisse noscuntur, quæ non privatim ad singulos ipsorum, sed ad jus corporis pertinerent; hæc omnia post legem à nobis memoratam absque ulla dubitatione iisdem Christianis, hoc est cuilibet corpori, & conventiculo ipsorum restitui jubebis. Ferè repetit idem Eusebius in *vita Constantini* lib. 2. cap. 39. 40. & 41. E quibus hæc duo apertissime eliciuntur, videlicet, & à privatis distincta, communiaque delubra fuisse Christi Fidelibus, & non recenti Cæsaris dono, sed justo aliquo titulo multò jam ante acquisita, diutinoque dominio possessa.

Verùm aliò nos trahit præcipuum disceptationis hujusce argumentum, suadetque jam tandem suprema fratrum alienatorum confugia demoliri. Ecclesias (inquiunt) primævi Patres, unanimi voce, ac sensu dixere coetus Fidelium, ipsorumque in unum coeuntium aggregationem, & aliud quodcunque sentire, maximum nefas est. Qua propter non parvum operæ pretium fore confido, si coacervatis Patrum suffragiis ac testimoniis, non semper pro coetu, & conventu, sed pro ipsismet ædibus, & sacris molibus, ab iisdem accipi, ac dici Ecclesias ostendam.

En igitur, Tertullianus, qui *De Pudicitia* cap. 4. sic loquitur: Reliquas autem libidinum furias impias,

& in corpora, & in sensus ultra jura naturæ, non modò limine, sed omni Ecclesiæ tecto submovemus. Quem tanti viri sermonem, ne metaphoricum putes; atque adeò limen tectumque ædificii veri partes ad mystica coetuum Christianorum ædificia trahendum esse; egregiè pro Ecclesia, locovè Sacris addicto, explicavit Gabriel ab Aubespine in suo Tractatu *De Antiqua Ecclesiæ Politia* lib. 2. *De Eucharist.* cap. 6. §. 2. ubi eadem Tertulliani verba refert, & Gallico idiomate interpretatur.

Nec minoris momenti est illud ejusdem Doctoris cap. 13. *De velandis Virginibus*, ubi: *Aut constanter audeant (ait) in vicis virgines videri, sicut audent in Ecclesiis.* Quibus profectò perspicuum est, hunc Auctorem, locum loco æquiparare, cum suadeat, jubeatque virginibus, quòd, ut in Ecclesiis, idest in locis, in quæ ad sacra conveniunt, virginitatis conditionem, ac decus affectant, ita quoque palàm in vicis, & semitis Urbis, debere se virgines, gravi, & infessûs, & oculorum modestia, corporisque totius habitu & gestu probare. Sed hæc ex Tertulliano satis.

Tria præterea, quæ nobis maximè favent è D. Cypriani operibus eruuntur; primumque eorum ex Epistola 55. *ad Cornelium*: de Fortunato, & Felicissimo, sive contra Hæreticos, ubi Cyprianus in eos invehens, inquit: *Denique quia conscientiam suam nòrunt, nec nos audent adire, nec ad Ecclesiæ limen accedere.* Quid quæso liminis ista vox sonat notatque, nisi lapidem illum oblongum, qui in ingressu portarum è transverso substratus Hypothyrium dicitur, opponiturque

que Hyperthyrio. Si tamen eandem, in absurdissimas, & prorsus ineptas interpretationes detrahere, & distorquere nolumus.

Alterum, quod ex Cypriano depro-
mitur in eadem Epistola, habetur sub
finem, ibi: *Quid superest quàm Ec-
clesia Capitolio cedat, & recedentibus
Sacerdotibus, ac Domini Altare remo-
ventibus, in Cleri nostri sacrum, ve-
nerandumque confessum, simulacra,
atque Idola cum aris suis transeant?* Hic
porro quàm apertè Ecclesia Capitolio
opposita, & comparata, locum & ædi-
ficiū designat? Unde enim altare
Domini removeretur, Sacerdotes re-
cederent, venerandus Cleri confessus
dissiparetur, si neque situs altaris, ne-
que sedilia Presbyterorum ullibi ex-
tarent? Ubi Idola, & simulacra ina-
nium Deorum collocarentur? quæ
tectæ, quæ impluvia aræ impiissimæ
fortirentur, si sola Fidelium congrega-
tio, concursus, & unio, foret Eccle-
sia? Sed ut id clarius accipias, ex-
plicationem huiusce vocis *Ecclesia*, au-
di ab ipsomet in Epistola 63. ubi sic:
*Unde Ecclesiam, idest, plebem in Eccle-
sia constitutam.* è quibus in duplici,
& utroque legitimo sensu usurpari
nomen *Ecclesiæ* quis non videat? per-
spicuè hoc idem docet Augustinus su-
per Levitic. lib. 3. num. 81. ubi sic:
*Sicut ædificium, quod vocatur Ecclesia,
etiam cum inde Ecclesia exiret, quæ ho-
mines sunt, nihilominus Ecclesia dici-
tur &c.*

Præterea non unico *Ecclesiæ* nomi-
ne sacram ædem appellat idem Cy-
prianus, cum eam *Dominicum* dicat,
ut in suo discursu de Oper. & Eleemo-
syn. matronam admonens, inquit: *In
Dominicum venis sine sacrificio.* Nec

dura videatur interpretatio, nam hac
voce usi sunt Patres Concilii Ancyra-
ni in Can. 15. his verbis: *Ex iis quæ
pertinent ad Dominicum, quæcunque,
dum non esset Episcopus Presbyteri ven-
diderunt, revocare Dominicum: Epif-
copi autem iudicio relinqui, an opor-
teat pretium recipere, an non: utpotè
quod eorum, quæ sunt vendita, redi-
tus eis ipsis majus pretium reddiderit.*
Ancyranos Patres Neocæsarienses se-
quuti sunt in Can. 5. ubi sic: *Cate-
chumenus si in Dominicum ingrediens,
in Catechumenorum ordine steterit;
is autem peccat, si genu quidem fle-
ctens &c.* Clariùs adhuc Laodicensem
Concilium Can. 28. ibi: *Quod non
oportet in locis Dominicis, vel Ecclesiis,
eas quæ dicuntur Agapas facere.* Quæ
omnia nos non incongruè *Dominicum*
in Cypriano, pro Ecclesia accipi te-
stantur.

Arnobius item in lib. 4. Fidelium
primorum ædes, conventicula, appel-
lat, cum ea everfa, dirutaque per sum-
mum scelus ab impiis, & infensissi-
mis Christiano nomini Imperatoribus
queritur, tyrannidemque prolixius
infectatur. Hæc ejus verba: *Nam no-
stra quidem scripta, cur ignibus merue-
runt dari; cur immaniter conventicu-
la dirui, in quibus summus oratur
Deus, pax cunctis & venia postulatur
Magistratibus? &c.* Quæ sanè conven-
ticula domos orationis, & aulas
Deo dicatas innuunt. Quod confir-
mat Basilius Magnus in Serm. de Gor-
dio Martyre. Diocletiani persecutio-
nem describens, ibi: *Christianorum
domus singulæ vastabantur &c.* Præ-
ter hæc autem, domus orationis profa-
norum manibus vastabantur, aræ san-
ctissimæ evertabantur &c.

Hoc

Hoc idem adamūssim exequitur Eutychius Patriarcha Alexandrinus, quem citat Ottius in suis *Annotat. Ecclesiast.* ad ann. Christi 204. centur. 2. unde hæc de Severo Imperatore Eutychii verba decerpſi: *Severus vir nequam fuit, magnarum Christianis calamitatum, multorumque cruciarum auctor: ejus tempore Martyrium ubique subierunt Christiani quamplurimi. Tum in Aegyptum profectus, omnes, qui ibi, & Alexandriae essent, Christianos interemit, & Ecclesias diruit, extructo Alexandriae templo, quod Deorum templum vocatum est. Hæc ille. Quibus adeò urget Ottius, ut nullam in eo viderim responsionem.*

Neque verò solùm de Ecclesiarum ruinis & everſionibus, Patres, & majoris fidei Historici verba faciunt; sed eas nondum everſas aliquando proponunt. Quam luculenter hoc exprimat Epiphanius in lib. *De Mensuris*; ubi de Hadriani Cæsaris in Palæstinam adventu post Hierosolymorum excidium agit, ex his quilibet arguat: *Reperit Hadrianus civitatem totam solo æquatam, & templum Dei conculcatum, exceptis parvis domibus, & Ecclesiâ Dei, quæ parva erat, eo loco, ubi diversi Discipuli, quando Salvator assumptus est ab Oliveto, ascenderunt in cœnaculum, illic enim ædificatum fuerat, hoc est in parte Sion &c.* Clariùs ne, vel describi, vel è descriptis deduci potest, eo tempore, quo negatur Christianis ritibus, muneribusque obeundis, constructas, ac dedicatas fuisse, cùm Hadriano imperante, nempe in principio secundi sæculi quædam in monte Sion, licet humilis, & angusta, stare tamen reperi-
ta sit?

Quin etiam haud abs re fore crediderim, si eam historiam referam, quæ apud nonnullos eruditos fidem obtinuit, & ab Eusebio lib. 6. *Hist. cap. 34.* enarratur. Aderant jam Christi plebi Paschalia solennia, nec non dies quam fecit Dominus, cùm in ejus diei vigilia Philippus ipse Imperator Ecclesiam ingredi, ut & sacris vacaret, & divinorum particeps fieret tanquam Christianus, ausus est, prohibitusque & ejectus ab Episcopo, ob scelera, quæ patraverat; quibus tamen poenitentia saluari dilutis, voti compos effectus est, & in Ædem cum aliis admissus; quod sanè neutiquam factum esset, si nullæ iis diebus Ecclesiæ constitissent, ut, nescio quo calami aut mentis lapsu, non inscii aut inculti, sed parùm pii Fratres contendunt.

Scio tamen historiam hanc oppugnari à Josepho Scaligero in suis *Animadversionibus ad Chronicum Eusebii* sub an. 246. Ubi nonnullis, acribusque conviciis prædictum Cæsarem impetit, totumque id, fabulam à Christianis confictam esse, pluribus asseverat. In hanc sententiam ivit etiam Sethus Calvisius in suo opere *Chronologico* ad ann. Christi 246. Spanhemius verò in sua *Dissertatione nona De præstantia & usu numismatum*, licet dubium moveat, attamen non decidit, sed Lectorem ad Danielem Huetium remittit, de quo infra. Hujusmodi controversiam Eminentiss. Cæsar Baronius ad ann. 246. longè examinat, quapropter Lectorẽ ad hunc Purpuratum remittimus. Valesius verò magnæ ingenuitatis & doctrinæ vir, in suis ad Eusebium notis, hanc eandem historiam in lib. 6. *Hist. c. 34.* non improbat,
T bat,

bat, sed potius confirmat, cùm enunciatam attestetur ab Auctore Chronici Alexandrini, ex narratione Leontii Præfulis Antiocheni, & Magno Constantino Cæsari synchroni. Idem fermè narrat D. Chrysostomus in Oratione de S. Babyla *contra Gentiles*, licet nomen Imperatoris reticeat: cui mirificè assentitur B. Haymonius Episcopus Halberstadien. in sua *Hist. Eccl.* lib. 6. cap. 2. Nec non acta Martyrii S. Donnini apud Boninum Mombritium *De Vitis Sanctorum*. Item S. Pontii Martyris acta, nuperrimè in lucem ædita ab eruditissimo Stephano Baluzio in suis *Miscellan.* lib. 2. Quorum verba ne tædio sim, referre distuli. Postremus omnium, eorundem sententias expendit supracitatus Daniel Huetius in suo Tractatu *Origenianorum* parte 1. lib. 1. cap. 3. num. 12. ac concludit, *Christi sacris à Fabiano Papa initiatum fuisse Philippum, sed occultè*. Rationes ibi reddit, quas brevitatis causâ omitto, cùm apud ipsum videri possint, & ego hinc nolo longam texere dissertationem, cùm mihi sufficiat indicasse Auctores, illorumque opiniones.

Jamque satis superque probatum arbitror, tum Christianorum, tum Ethnicorum scribentium testimoniis, Euangelicæ veritatis alumnos, prioribus tribus sæculis Ecclesias habuisse, & quidem publicas: nec illarum nomine solam ipsorum Congregationem venire, sed etiam Ædificia Divinis devota. Unde aliò stylum vertere satius ducimus, præposteramque opinionem eorum refellere, qui Ecclesias eâ tempestate extitisse quidem fatentur, sed à Coemeteriis minimè distinctas, imò Cryptas & Ecclesias

fynonyma prorsus fuisse propugnant. Quibus, ut eâ, quâ decet, methodo occurram, in primis ultrò & libentissimè dandum est, Christi Fideles primævos Cryptas & Coemeteria, ubi Martyrum sacra pignora servabantur, frequentissimè adiisse, eademque summâ semper veneratione coluisse: huic rei utiq; nemo nostratum inficias ibit, nobisque cum alienatis fratribus summa concordia est. Velim igitur, illos seriâ, sincera, & quibusvis affectibus libera meditatione, ea perpendere, quæ oculis animisque amicè subijcimus.

En igitur primâ fronte Gallieni Imperatoris edictum, quo Christianis facultas data fuit loca religiosa recuperandi, in quibus injuncta sacris ordinibus munia per Clericos, per Episcopos implerentur. Fregerat scilicet mentem Imperatoris, Valeriani patris interitus; didiceratque paternâ clade iniquam Cæsarum rabiem in pios Christi Fideles haud impunè grassari. Hinc metu potius ultoris Dei, quam in nostros propensione, persecutionis procellas fluctusque composuit, & ea omnia tam privata, quam publica, quæ ipsis per vim ab Ethnicis erepta fuerant, usuque, & habitatione violata, restitui præcepit. Libet Imperatorii rescripti verba reponere, quæ in 7. *Hist. lib. cap. 13.* Eusebius refert, *Imperator (inquit) Cæsar P. Licinus Gallienus, Pius, Felix, Augustus, Dionysio, Pinna, Demetrio, & reliquis Episcopis. Indulgentiam beneficii nostri per universum orbem diffundi præcepimus; ut cuncti à religiosis locis abscedant. Quocirca & vos rescripti nostri formâ uti potestis, & nullus vobis deinceps molestiam facesset. Atque id quod vobis exse-*

exsequi licet, jamdudum à me concessum est. Unde ergo Ethnici abscederent? Quæ loca Christianis redderent? Ea profectò, quæ ab eis rapuerant, quæ habitatione occupaverant. Num autem Coemeteria, Cryptasque occupasse, eademque in domicilia sibi elegisse credendum est; Imò verò cum Coemeteriorum accessum, atque frequentiam ab aliis prohibitam, ultimisque suppliciis coercitam, nostris Gallienus indulserit. Alia decreta præter allatum edidit; ut Eusebius enarrat eodem cap. in fine: *Est (inquit) & alia ejusdem Imperatoris constitutio, quâ Episcopis permittit Coemeteriorum suorum loca recuperare.* adire scilicet, & frequentare, quod sub aliorum Imperio omnino vetitum eis fuerat.

Adde, quòd impossibile existimandum est, in his latebris, Coemeteriisque Ethnicos habitasse, cum inibi moram vel brevem trahere haud liceat, diebus præcipuè fervidioribus, quales longior in Urbe æstas habet. Experimento probatum est, robustioris etiam naturæ homines, horæ unius moram continuam in Coemeteriis, quæ etiam hodie adeuntur, explere absque ullo morborum, & sæpiùs lethali periculo, sub æstatem non posse. Nec mirum inde, si & ego ipse quodam æstivo tempore ingressus, tam repentino, intimoque frigore obligui, ut cedere statim coactus sim. Accidit enim ut plurimum ingredientibus Coemeteria, ut gradu facto ab aëre liberiori calidoque in frigescentem iis latibulis clausum, hiantes è consueto calore pori, frigore tam intempestivo, ita obstipentur, ut inde raucedines, pleuritides, aliaque morbo-

rum genera contrahantur. Præterea quid in subterraneis hisce cuniculis de respirandi difficultate putandum, ob aërem interceptum? Certam scilicet diuturnâ experienciâ factum est, quòd si aliqui catervatim subeant Coemeteria, quorum singuli, vel plerique faculam præferant, aër ita levigatur, tenuaturque, ut concinnâ respiratio non sequatur, & crescente tam luminum, quàm ingredientium hominum copiâ, duriori anhelitu, suspirioque, quod *Asthma* vocant, pectora concutiantur. Quapropter in Coemeteriis perlustrandis à plurium facularum usu curiosi abstinent. Mentem subit hîc peropportuna eorundem locorum descriptio S. Hieronymi in Ezechiel 40. quæ sic: *Dum essem Romæ puer, & liberalibus studiis erudirer, solebam cum ceteris ejusdem ætatis & propofiti, diebus Dominicis sepulchra Apostolorum & Martyrum circuire, crebroque cryptas ingredi, quæ in terrarum profunda defossæ, ex utraque parte ingredientium per parietes habent corpora sepultorum, & ita obscuræ sunt omnia, ut propemodum illud Propheticum compleatur: descendunt in infernum viventes; & rarò desuper lumen admissum horrorem temperet tenebrarum: ut non tam fenestram, quàm foramen dimissi luminis putes: rursumque pedetentim acceditur, & cecâ nocte circumdatis, illud Virgilianum proponitur:*

Horror ubique animos, simul ipsa silentia terrent.

Quamobrem quis in istiusmodi mortis (ut ita dicam) penetralibus degisse crediderit hominum genus, ut Ethnici fuere, dives, deliciisque, ac luxui apprimè deditum? Imò nec ipsi

Christi Fideles, licet neglectam, atque oculis impiorum exosam vitam traducerent, & per summam injuriam lare, tectis, & Urbe ejicerentur, diutinâ habitatione ea loca tenuisse; verum nec ea solummodo diutiùs non incoluisse, sed neque in iis sacra munia perpetuò exercuisse, neque illuc ad orandum, psallendum, & in divinis communicandum semper convenisse, reor non temerè; mirorque magis hoc aliquos tradere, & pro viribus impugnare. Ego certè ut eorum sententiæ adhæream, nullâ re, nullâ ratione adducar. Scio quidem, Scriptores, quibus maximè fidimus, tradere, aliquando in Cryptis, & Coemeteriis Fideles Christi se collegisse, ut operam Sacris navarent; & quod durius fortè, Maximorum Pontificum nonnullos: ut furiales persequentium iras effugerent, diù ibi delituisse. Scio (inquam) nec impugnare ullatenus ausim, sed explicare, explicatosque conciliare.

Ut ergo maximè probabilia, & verisimiliora rimemur, ac teneamus; credendum arbitror, super eisdem Coemeteriis, vel propè eorum ambitum, parva ædificia fuisse constructa, quæ Altaria, Confessiones, Memoriarum, & Martyria nuncupata fuerunt: deinde verò temporum lapsu ad Ecclesiarum amplitudinem pervenerunt. Mirificè totum id elucescit ex Actis SS. Chrysanthei & Dariæ, quæ refert Aringh. in sua *Roma Subterranea* to. 2. lib. 4. cap. 32 num. 1. ubi de B. Hilaria Matre dictorum Sanctorum Martyrum hæc leguntur: *Corpora autem filiorum collegit Hilaria relicta Martyris Claudii, & singillatim condiens, Mauri, & Jasonis in Sarcophagis sin-*

gulis collocavit, quæ dum assiduè obsequiis circa sanctissimam Confessionem oraret Deum, tenta est: quæ dum traheatur, rogabat eos, qui se trahebant, dicens: obsecro vos, permittite me prius orationem meam complere, & veniam quocunque volueritis. Igitur dum fixisset gradum, accepit Sacramentum Domini, & expandens manus suas dixit: Domine Jesu Christe, quem toto corde confiteor, modò me associa filiis meis, quos ex utero meo ad Martyrium convocasti, & hæc dicens projecit se in oratione, & dum oraret, projecit spiritum. Tunc illi, qui eam tenuerant, dolentes super repentinum obitum ejus, reliquerunt duas ancillas ejus, quæ cum ea erant: illæ autem sepelierunt eam diligentissimè sepulture, & super eam brevissimam Ecclesiam fabricaverunt, quia locus, in quo defuncta erat, ejusdem erat hortus Hilarie, & ex quo Sancti passi fuerant, ibidem sibi mansionem collocarat.

Aliud item huic simile testimonium ex eodem Aringhio hauritur, tom. 2. lib. 4. cap. 23. de Coemeterio Primi & Feliciani, ubi sic: *Nocte verò à Christianis rapta sunt corpora eorum (idest Primi & Feliciani) & portaverunt ea ad Arcus Numentanos, intra Arenarium, & ibi fecerunt planctum magnum: & involventes eos in syndones novas cum aromatibus, juxta Arenarium posuerunt eos, & in hymnis ac psalmis, per triginta dies ac noctes in Dei nomine perdurabant. Ubi multa beneficia exuberant usque in præsentem diem, & si quis egrotorum ibidem perductus fuisset, salvabatur à quacunque esset infirmitate detentus. Et inferiùs: Et dum post aliquantos annos cessaret persecutio Paganorum,*
mul-

multi Christiani in honorem Beatorum Martyrum Primi & Feliciani, Basilicam construxerunt; sperantes se misericordiam consequi per eos, in nomine Domini nostri Jesu Christi: est autem Basilica eorum ab Urbe Roma milliaro quarte decimo; quorum Natalis est quinto Idus Junias.

Quæ omnia nobis confirmat Lucas Holstenius, olim Bibliothecæ Vaticanæ Præfectus, & Basilicæ Canonicus, in Actis Passionis S. Bonifacii pag. 23. ibi: *Et consurgens Aglaës confestim accepit secum Clericos & Viros religiosos: & sic cum hymnis & canticis spiritualibus, & omni veneratione obviavit S. corpori, & reposuit illud stadiis ab urbe Roma quinque, donec edificaret ei domum dignam passionis ejus.* Unde evidenter colligitur, etiam temporibus Diocletiani, qui Bonifacium absumpsit, morem ædificandi Ecclesias propè sepulchra, & Coemeteria Martyrum viguisse; licet editis Cæsareis interpellantibus, ad tempus cessaverit: quem equidem piissimum morem, non Aglaës ævo incepisse, sed multò ante, quis dubitet? Anonymus in Pontificali libro, in vita Fabiani, ibi: *Hic multas fabricas per Coemeteria fieri præcepit.* Videlicet supra Coemeteria, vel propè, ut ea Christiani commodius & frequentius adirent. Cum autem Fabianus sub Decio passus fuerit, id est, anno à Christo nato 253. nullam omnino negandi ansam video, eum in Ecclesiæ primordiis morem fuisse, ædificia, vel ædículas in Coemeteriis extruendi, vel ad orandum, & sacra habenda, vel etiam ad habitandum, ut sinè viæ longioris incommodo, vel absque tam gravi periculo, maximæ venera-

tionis loca, pietas Christiana eo tempore ferventissima inviseret: quæ postea religiosæ domus, & ædes, ingruentibus persecutionum turbini- bus, vel per vim à Paganis occupabantur, vel, quia ut plurimum Fisco cedebant, ob Christianorum proscriptiones aut cladem, coëmebantur; licet postmodum Ecclesiæ pace datâ, Ethnici possessores recedere, & legitimis Dominis Christi Fidelibus restituere ab Imperatoribus jubebantur. Ita enim intelligi debent decreta Cæsarium, quibus loca Coemeteriorum recuperare Christianis permissum erat; non modò scilicet Coemeteria, ut antea, adire, sed ab ædium circumjacentium iniquissima possessione Paganos repellere, & deturbare.

Quamobrem ubi in Scriptoribus Ecclesiasticis occurrit, habitasse Romanos Pontifices in Coemeteriis, certum ratumque habendum est, intelligendum esse de illorum incolatu, & habitatione in iis ædiculis, casisque circumextructis, non verò in subterraneis specubus, latebrisque. Sic Liberius, ut in libro Pontificali, in ejus vita describitur, ab exilio regressus, in Coemeterio S. Agnetis apud Germanam Constantii habitavit. Sic Bonifacius, teste Bibliothecario, in Coemeterio S. Felicitatis Martyris Viâ Salaria. Sic (ut alios præteream) Joannes III. in eodem Pontificali libro, loca Coemeteriorum non impensè solummodo adamavit, restituitque, verum per haud exiguum temporis, licet Ecclesia constanti pace, atque otio frueretur, Coemeterium Sanctorum Tiburtii & Valeriani incoluit, ibidemque Episcopos ordinavit.

Ex his autem, quæ superius retulimus

mus ex Aringh. tom. 2. lib. 4. cap. 23. de SS. Primo & Feliciano Martyribus, & ex Luca Holstenio in actis Passionis S. Bonifacii, non statim ac sacra eorum corpora humata fuerant, sed post annorum, atque persecutionum decursum, Ecclesias, sive memorias constructas fuisse cognoscimus.

Hinc advertendum, non semper eodem æstu in Christianos efferbuisse improborum Cæsarum iram, sed postea impetus, primò quidē violentissimos, pedetentim elanguisse, donec penitus evanescerent. Ideoque quò furor persecutorum remissior erat, eò fervidior apud nostros consuetudo vigeat sacratas ædes adeundi, & eas fabricandi: cùm tota illorum libertas è Principum genio penderet. Hæc autem ab una persecutione ad alteram temporis intervalla, admonet me, suadentque, haud inutile ipsarum Chronicon hîc adtexere.

Prima igitur, quæ in Christianos persecutio sæviit, sub Nerone excita fuit Anno reparatæ salutis 68. vel, ut placet Baronio, 66.

2. Sub Domitiano. Ann. 97. seu 92. ex Baron.

3. Sub Trajano. An. 108. sive 100. ut Baron.

4. Sub Marco Antonino & L. Aurelio Commodò. An. 168. In Asia verò, & in Gallia 164.

5. Sub Severo. An. 230. vel 202.

6. Sub Maximino. An. 238. aut 237.

7. Sub Decio. An. 252. seu 257.

8. Sub Valeriano & Gallieno. An. 257.

9. Sub Aureliano. An. 275. & ex Baron. 273.

10. Sub Diocletiano. Ann. 304. vel 301. ut Baronio visum est.

Differuimus hætenus de Ecclesiis, & habitationibus apud Coemeteria; deque Coemeteriorum ipsorum asperitate, & horrore; superest modò, ut aliqua de accessu Fidelium ad intima illorum penetralia, verba faciamus.

Fatemur utique, natalitiis Sanctorum Martyrum diebus, Christi Fideles gregatim sepulchra, & Coemeteria subire consuevisse, ut eorundem Sanctorum Martyrum exuvias venerarentur, ibique orationi vacarent. Confirmat hoc nobis immane Numeriani Cæsaris facinus sub. Ann. 284. cui cùm ab explorantibus renunciatum esset, innumeros penè Christianos in quasdam specus, ac Cryptas promiscuè convenisse, aditum illicò occludi, & objice multo muniri, ne aliqua ex parte effugium pateret; desuper verò disiectis, ac demolitis rupibus, quæ specubus prominebant, obrui terrâ, lapidibusque imperavit. Costat hoc ex Actis Sanctorum Chrysanthi, & Dariae, & S. Diodori, relatis ab Aringh. in sua *Roma Subterranea*, tom. 1. lib. 1. cap. 31. pag. 177. ubi hæc: *Igitur cùm multa beneficia Deus venientibus ad eorum sepulchra præstaret, evenit, ut die natalis eorum, infinita populi multitudo conveniret, viri simul, & mulieres pariter, & infantes, & innuptæ puellæ, & juvenes. Hoc cùm fuisset Numeriani auribus intimatum, jussit, ut in introitu, quo introierant in Cryptam, paries levaretur, quòd cùm fuisset impletum, desuper à sabulone super eos montem dejecit. Omnes ergo pariter, dum communiter Sacramenta participarent, & Martyrum gloriam celebrarent, ipsi quoque ad Martyrii coronam pertigerunt, inter quos erant Diodorus Presbyter, & Ma-*

Marianus Diaconus, & plurimi Clericorum; populi autem multitudo, nec numerus, nec nomina collecta sunt.

Fatemur (inquam) in hæc loca Fideles convenisse, adjicimusque ex relatis proximè Actis SS. Chrysanthei & Dariæ, non illuc solummodo ventitasse, quando tranquillæ & pacatæ Ecclesiæ Dei erant, sed adhuc graffante Tyrannorum nequitia, licet eis vetitum foret, crimenque luendum capite putaretur. Multi quidem Martyrio inhiantes, illuc se conferebant, Sanctos Martyres obsecraturi, ut sibi in suppliciis constantiam, atque victoriam à Deo impetrarent. Legimus hoc in Actis Stephani Papæ, qui in Coemeterio Lucinæ decollatus interiit: Nam (sic Acta) *ingravescente Imperatorum Valeriani & Gallieni persecutione, Stephanus convocato Clero, ad Martyrium suos hortabatur, in Cryptisque Martyrum assidue Missas & Concilia celebrabat: & cum ad Martis templum, ut sacrificaret, adductus fuisset, terræ motu oborto, omnibus aufugientibus qui Stephanum tenebant, Pontifex ad suos revertitur in Coemeterium Lucinæ: quos divinis præceptis instruens, Sacramento corporis Christi communicavit; ibique dum Missarum solennia perficit, advenientibus iterum Imperatorum satellitibus, ei in sua sede caput abscinditur.*

Aliud, & haud absimile suggerit nobis Cyprianus in Epistola 82. ad Successum: *Ubi Xystum (inquit) in Coemeterio animadversum sciatis, octavo Iduum Augustarum die, & cum eodem Quartum. Sed & huic persecutioni quotidie insistent Præfecti Urbis.*

Plerique verò Fideles, Fideliumque Rectores, consilii Dominici non im-

memores Matth. cap. 10. 23. *Cum autem persequentur vos in civitate ista, fugite in aliam, huc illuc excurrebant, ut impias manus evaderent, seque in latebris, & Coemeteriis minus notis abdebant, à notioribus declinantes, ad quæ finè certo capitis discrimine accessus non habebatur; cum hæc præcipue ab Imperatoribus prohiberentur, ut innuit Cornelius Papa in Epistola quadam ad Lupicinum Viennen. de persecutione Valeriani (si tamen Blondelli crisis Epistolæ huic fidem non abrogavit) ubi hæc: *Publicè, neque in Cryptis notioribus, Missas agere Christianis licuisse.**

Neque irritum aliquando in hæc loca confugium erat; nam per inextricabiles Coemeteriorum ambages errabundi Christi Fideles instantia fata eludebant, vel aliquandiu differebant. Quis enim eos insequeretur per cuniculos tam intricatos, ut labyrinthum æmularentur; tam vastos, ut ab Urbe ad mare usque protendi existimarentur? Quæ quidem metuentium Christianorum latibula Dionis Historiam in mentem revocant, qui Hierosolymæ vastationem sub Hadriano Cæsare referens, hæc de Judæis, victorum iras & arma effugere conantibus, addit: *Arma, & cædes Hadriano Imperatoris metuentes, auxilia sumebant in cavernis subterraneis, specus fodientes, atque cuniculis omnia munientes; ut quoties violarentur, liberos haberent ad fugam exitus: inticem quoque sub terram clanculum commearé, specus & subterraneas vias supernè quibusdam locis inhiantes, ad ventos & lucem excipiendam perforantes.*

Verùm licet his latebris aliquandiu Chri-

Christiani mortem different, ut plurimum tamen non evitabant, nam vel inclementiâ & asperitate locorum, vel diuturni erroris lassitate, fame, pædore, & malis omnibus, ærumnisque confecti, è tenebris & umbra mortis, in æternæ, beatæque lucis regiones evolabant.

Hæc igitur, quæ de Coemeteriis delibavimus, ideò à nobis congesta sunt, ut appareat, neutiquam nos ad illa in prioribus tribus Ecclesiæ sæculis, Christianorum accessum, & moram negare: sed asserere præter hæc, alia ipsis ædificia, & loca religiosa fuisse, quæ vel Ecclesiæ, vel Oratoria, vel Dominica, vel Tituli, vel Martyria, vel aliis id genus nominibus à Scriptoribus Ecclesiasticis appellantur.

Cæterum in nostræ hujus Dissertationis calce apponere distuli maximi, ut Hospiniano; minimi verò, ut mihi videtur, ponderis & evidentiae argumentum, quo suam illi sententiam stabilire nituntur. Hospinianus igitur in suo Tractatu *De origine Templorum* lib. 1. cap. 6. hæc ex Arnobio refert lib. 4. *contra Gentes*. *Accusatis* (inquit Arnobius) *quòd nec templa habeamus, nec imagines, nec aras*. Item ex Origene lib. 8. *contra Celsum*: *Objicit* (Origenis verba sunt) *nobis Celsus, quòd non habeamus imagines, aut aras, aut templa*. Demum ex Minutio Felice, qui claruit circa an. Christi 211. in Dialogo Octavii Christiani cum Cæcilio Ethnico: *Cur nullas aras habent*, (inquit Cæcilius) *templa nulla, nulla nota simulacra?*

Quibus interrogationibus, seu potius exprobrationibus, cum supradi-

ctos Ecclesiæ Doctores, eâ tempestate præcipuos, nihil respondisse constet, colligit exinde Hospinianus, eos silentio suo fassos fuisse, quæ ab Ethnicis ingerebantur: Nam si vera forent, quæ nos dicimus, inopportuna, & culpabilis illorum taciturnitas videretur, præcipuè cum ad manus (ut dicitur) & in promptu responsio esset; respondere enim poterant: licet apud nos nulla sint templa sumptuosiora, qualia apud vos, sacras tamen ædes habemus; in iis verò, & aras, & imagines. At cum illi tacentes, objecta nullo pacto diluerint, quis ambigat eo tempore nullas re verâ fuisse Ecclesias, oratoria, & reliqua hujusmodi.

Attamen, poterant quidem hæc & similia respondere, si respondendi necessitas incubuisset. Verum, cum inutilem, atque superfluam iis diebus controversiam illam existimarent, ac fatius ducerent veri Dei cultum insinuare, tenebrasque cæcarum mentium Evangelicâ luce discutere, ab inani disputatione consultò abstinuerunt: Apostolo obtemperantes, qui in Epistola ad Titum cap. 3. vers. 9. *Stultas* (ait) *questiones & genealogias, & contentiones & pugnas legis devota, sunt enim inutiles & vanæ*.

Quòd autem Octavius, & Origenes, ea quæ ipsis objicebantur silentio suo fassi non fuerint, sed dissimulaverint, & respondere supervacaneum existimârint, colligi ex eo potest, quòd cum de aris, & imaginibus, non minus quàm de templis interrogarentur, & apud eos non esse objicerentur, pari circa hæc, ac circa templa, silentio usi sunt, neque exprobrantium falsissimam opinionem refellere curæ fuit: Cum tamen & altaria, & imagines
tunc

tunc haberent, quod omnibus etiam alienatis fratribus nostris in confesso est; probatque Tertullianus in Tract. *De Oratione* cap. 14. his verbis: *Similiter & stationum diebus, non putant plerique sacrificiorum orationibus interveniendum, quod statio solvenda sit accepto corpore Domini. Ergo devotum Deo obsequium Eucharistia resolvit? an magis Deo obligat? nonne solennior erit statio tua, si & ad aram Dei steteris? accepto corpore Domini, & reservato, utrumque salvum est, & participatio sacrificii, & executio officii. Item ibidem cap. 10. Nec prius ascendimus ad Dei altare, quam si quid discordiæ, vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resolvamus.*

Sed quid aliorum testimonia proferre laborem, si & ipse Origenes tunc interrogantibus tacitus, Homil. 11. facundè & liquidò hoc asserit? refert ejus verba Hospinianus, probatque quoad primitias clero solvendas lib. 5. cap. 1. §. *Ex hisce porro: Sicut hoc (ait Origenes) dignum & decens est, sic è contrario, indicens & indignum existimo, & impium, ut is, qui Deum colit, & ingreditur Ecclesiam Dei, qui scit Sacerdotes & Ministros assistere altari, aut verbo Dei, aut ministerio Ecclesiæ deservire, ut de fructibus terræ, quos Deus dat, solem suum producendo, & pluvias suas ministrando, non offerat primitias Sacerdotibus.*

Itaque cum inferri neutiquam possit, re ipsâ apud nos altaria non fuisse, ex eo quòd Ethnicis ea negantibus prædicti Patres nîl responderunt, ita pari rationis ductu templa, & ædes sacras Christianos iis sæculis non habuisse, ex eorundem Patrum silentio deducere & contendere, iniquum

& temerarium est; cùm non magis de templis, quàm de aris, & imaginibus urgerentur.

Quapropter quàm maximè miror Hospinianum, virum cæteroqui eruditum, hæc ex Octavii & aliorum taciturnitate intulisse. Verum ad hoc asserendum adductum fuisse arbitror impetu quodam mentis, & nimio ardore docendi, sive infectandi, quo etiam lib. 1. *De origine Templorum*, cap. 6. §. *Dissimulare*, chronologica à via declinavit. Ibi enim libenter falsus est, sub Alexandro Severo, Gordiano, Philippis, præsertim Galieno Imperatoribus, tertio videlicet sæculo sedatis compositisque persecutionibus, templa & ædificia, ampla quidem atque magnifica à Christianis extructa fuisse; testante id Eusebio lib. 8. cap. 1. *Histor Eccl.* ut nos supra retulimus. Deinde verò Diocletianum Ecclesias omnes atque ædes sacras Christi Fidelium, quos violentissimè persequabatur, everti, & solo æquari jussisse: idque tanto militum ac satellitum ardore effectum, ut uno eodemque Paschatis die, omnia simul ubique sacra Christianorum ædificia prostrata & demolita jacuerint. Quibus enarratis hæc statim adjicit in §. *Diocletiano: Eoque tempore exprobrarunt Christianis Gentiles, quòd templa non haberent, ut ex Origine constant contra Celsum lib. 4.*

In quo sanè parum cautè labitur, non advertens Origenem multò ante Diocletiani persecutionem interiisse; obiit enim an. 254. Gallo & Volusiano imperantibus: & post ejus excessum an. 30. Diocletianus in Cæsarem lectus est, acclamatus nempe fuit, an. salutis 284. unde erroneus hujusce

Scriptoris lapsus, & nimum præceptis scribendi cupido satis elicitur.

Causam, autem, cur Ethnicis objurgantibus, & de superstitione atque impietate arguentibus (cùm ipsi prima præcipuaque Religionis fundamenta templa esse ducerent) nostri nihil responderint, præter quæ diximus, eam fuisse arbitror; nempe, ut graviores subinde disputationes vitarent: etenim si Ecclesias habere dixissent, de aris illicò, quæ in eis essent, differere coacti fuissent: si verò & de altaribus annuissent, pari curiositate de Hostia, quæ super iisdem immolaretur, quæstio insurrexisset; cui ut satisficeret, de ineffabili Eucharistiæ Sacramento docendi & altercandi necessitas patribus incubuisset: & ita arcana hæc, sacratissimaque fidei nostræ mysteria in vulgus effusa forent; quod unicè SS. Patres, & peculiariter primitivi verebantur; ne videlicet incapacibus, & Ethnicâ superstitione obtusis mentibus hæc ingerendo, despiciatui fides Christi haberetur, rerumque tam grandium doctrina, resque ipsæ, cachinnis & jocis exponerentur, summumque fortasse vitæ discrimen innocui doctores adirent: præsertim cùm id maximè Christus ipse cavendum esse docuerit Matth. cap. 7. nu. 6. ubi dilectissimæ Ecclesiæ suæ custodes, atque pastores erudiens, *Nolite (inquit) dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis, & conversi dirumpant vos*. Liqueat igitur ex his omnibus, quàm fallacibus futilibusque argumentis nitantur, qui in prioribus tribus Ecclesiæ sæculis sacra ædificia, quæ à Coemeteriis Cryptisque distincta publicè à Fide-

bus adirentur, & sæpè numero Ecclesiæ vocitarentur, Christianis fuisse negent. Quæ omnia cùm propugnare, & asserere mihi fuerit ab initio dissertationis propositum, id assecutus jam tandem videor, tot Patrum sanctissimorum suffragiis, tot probatissimorum Scriptorum testimoniis, ipsâ denique veritate, quâ nihil firmitus, nihil protentius. Quamobrem uti diutius in his immorari supervacaneum, sic ad alia stylum acuere, & admovere peropportunum, ac plurima meditati intendenti quæ maximè necessarium existimo.

C A P U T XVIII.

*Ecclesiarum elenchus in tribus primis
Ecclesiæ sæculis per universum
Orbem à Fidelibus
extructarum.*

AD meæ proximè præcedentis dissertationis fidem firmitatemque, quàm plurimum conducebat, si è gravibus, variisque Scriptorum monumentis excerptam seriem apposuissem Ecclesiarum, quæ in prioribus tribus à Christo nato sæculis, in præcipuis Orbis terræ regionibus: vel excitatæ à fundamentis fuere, vel in sacras, ex ædibus usu & habitatione profanis, conversæ. Verùm cum ea sit Scepticorum, quorum hoc sæculo maxima copia est, mens & ingenium, ut omnia vel audacter negent, vel, si mitissimè agunt, dubiâ lance suspendunt; diù multumque hæsitavi, an & pabulum pertinaci impudentiæ proponerem, & altercandi cum ipsis onus subirem; quorum utrumque devitaturus, omittere hanc narrationem

con-

consultissimum esse ducebam. Attamen ne piè credentibus, fraudem & præjudicium afferrem, quaquà eis fides habenda sit, minimè sollicitus, templa illa servatâ chronologia, describam. Multa mihi Ughellius in sua *Italia sacra*; Fratresque Sammarthani in *Gallia Christiana*; multa item Rochus Pyrrhus in *Sicilia sacra*, aliique Scriptores; plurima denique suffecit Eysengreineus, qui luculentum tractatum edidit in centenariis, *De persecutionibus & exaltationibus Ecclesiarum Christiani Orbis*: ipse tamen non pauca desumpsit ex Petro de Natali, quem uti simplicem, credulumque, non desunt qui rideant. Illos igitur oculi severiores, dubiæque mentes adeant; cùm illis tota lis, totumque negotium sit; in eisdem scrutandis, librandisque: tempus ii terant, quibus Deus hæc otia fecit. Cùm mihi moles negotiorum, quâ premor, vix carpere, quæ subjiciuntur, nedum critico examine expendere, atque rimari, permittat.

Anno igitur Christi 33. Hierosolymis ad montem Sion in domo S. Joannis Evangelistæ prima Christi Fidelium Ecclesia fundata est, ubi & Princeps Apostolorum B. Petrus incruentum Missæ sacrificium celebravit. Ex Hesychio Presb. Hierosolym. Actor. cap. 2. & 23. Bedâ ibidem, & Joanne Cassiano eodem anno.

Anno 34.

Domus item B. Mariæ Magdalenzæ in templum versa est, ut Bergomensis *De claris Mulier.* cap. 17. Egesippus, quem citat ipse Bergomensis in *Chron.* lib. 8.

Anno 36. sub Tiberio.

In Asia B. Philippus Apostolus

multas erexit Basilicas, tum sacerdotes ad divina munia obeunda constituit. Metaphrastes in *Vita Philippi* sub die 14. Novembris. Nicephorus lib. 3. cap. 39.

Antiochiæ Anno 37.

Theophilus civis Antiochenus magni nominis, domum suam, ut eam in Ecclesiam consecraret, Apostolorum Principi tradidit. Ex Clemente *Recogn.* lib. 10. Petro de Natali lib. 3. cap. 140.

Anno 37.

Apud Scythas S. Philippus Apostolus plura templa construxit, multosque Episcopos, Presbyteros, atque alios Cleri ordines instituit. Metaphrastes in ejusdem vita.

Anno 37.

Compostellæ, Lupa Hispaniæ Regina, ex palatio quod inhabitârat, templum miro opere fabrefactum, composuit, quod S. Jacobo Zebedæo Apostolo sacravit. Antonin. par. 1. tit. 6. cap. 7. Petrus de Natali lib. 6. cap. 133. Mantuanus in *Fastis* lib. 7.

Eodem Anno 37.

Erecta fuit Cæsaraugustana Basilica, & in honorem Deiparæ consecrata. Jo. Bap. de Lezana in sua *Turri Davidica* cap. 5. n. 346. Incoff. in Epist. B. Mariæ Virg. ad *Messanenses* notit. 7. Joannes Baptista de Gross. in *Catania Sacra* chord. 2. modulam. 1. pag. 18.

Anno 44.

Matrona quædam Christiana Gallicana apud Vafatensem urbem memoriæ S. Joannis Baptistæ Ecclesiam dicavit. Gregorius Turonensis in lib. *Flor. plur. Martyr.* edito sub Vita Joannis Baptistæ.

Temporibus D. Petri.

Cataniæ apud Æthnam, Pantheon,

theon quod ibi edificarat populi idololatria, in sacrum templum conversum fuit ab ipso Apostolorum Principe, Deiparæq; venerationi dicatum, ut ex antiquissima traditione fusè probat Joannes Baptista de Grosse in sua *Catania sacra*. Chord. 2. modulam 1. in verb. *Pantheon*, pag. 13. *De Catanensi decachorda*. Qui pag. 18. fretus auctoritate Hieronymi Oforii Alagabrensis Episcopi lib. 1. *De Rebus Emmanuëlis Regis Lusitaniæ*, asserit, Cangranorensem, unum ex Regibus, qui Christum Dei filium in præsepio adorant, reversum in regionem suam, templum, anno circiter tertio B. Virginis Mariæ excitasse, ac in Æthiopia anno 4. Reginam Candacem viventi adhuc Virgini templum erexisse.

Anno 45.

Romæ B. Petrus primam Ecclesiam condidit, quam sub Kal. Augusti consecravit, ubi sacra solennia, synaxesque celebravit. Beda sub Kal. Augusti. Mataphr. in *Petro*, ac longam de prima Romæ à D. Petro dedicata Ecclesia texuit dissertationem. Franciscus Maria Florentinus in suo *Martyrologio* ad diem primam Augusti.

Anno 46.

Lucæ, Paulinus Antiochenus B. Petri alumnus templum Sanctissimæ Triadi dedicavit. Ughellius tom. 1. pag. 840. Item alia sex templa extruxit, quorum Ughellius non meminit, sed videndus Cæf. Franciottus in *Catalogo de Ecclesiis Lucensibus*.

Anno 46.

S. Martialis Lemovicensem Ecclesiam sub titulo Protomartyris Stephani erexit, & in ea sedem Pastoralem posuit. Beda sub pridie Kal. Julii. Pa-

trus de Natali lib. 6. cap. 29. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. §. 2.

Anno eodem circiter.

Papiæ, Syrus Galilæus B. Petri discipulus, & ab eo in Episcopum Papiensem ordinatus, in honorem Deiparæ, ipsiusque B. Petri, templum sacravit, aliudque SS. Gervasio & Prothasio: ex Ughellio to. 1. post pag. 1129 pag. 3. num. 1.

Anno 47.

S. Martialis ex LXX. Domini discipulis, Ecclesiam Cathedralem Bituricensem sub nomine ac titulo B. Protomartyris Stephani erexit, & in ea Sedem Episcopalem locavit. Antoninus Monchiac. Demochar. lib. 2. *De Missa contra Calvinum* cap. 25.

Eodem Anno.

S. Martialis Ecclesiam Burdegalensem in honorem S. Stephani & S. Andreæ Apostoli consecravit, & Episcopalem Sedem in ea fixit. Antoninus Monchiac. Demochar. lib. 2. *De Missa contra Calvinum* cap. 25.

Eodem Anno.

Apud Burdegalenses S. Martialis altare, seu oratorium Deiparæ Virginis dicatum erexit Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. §. 2.

Eodem Anno.

Defensor Cenomanicæ urbis Princeps, ex domo sua privata templum opere inclytum exantlavit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. §. 4. Petrus de Natali lib. 3. cap. 35.

Eodem Anno.

Apud Urbem Aqueensem multæ Ecclesiæ fundatæ fuere. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 19. Petrus de Natali lib. 6. cap. 124.

Eodem Anno.

Massiliæ Principem quàm plurimas

mas in sua provincia Ecclesias excitasse, refert Antonin. par. 1. tit. 6. c. 19. §. 1.

Eodem Anno.

S. Martialis templum Cathedrale Angenense sub nomine B. Stephani Protomartyris condidit. Demochar. lib. 2. cap. 25.

Eodem Anno.

Idem B. Martialis ut templum B. Petro dicatum emeretur, operam impendit. Demochar. lib. 2. cap. 25.

Eodem Anno.

S. Martialis Ecclesiam Arvernam in honorem Dei, & Deiparæ Virginis extruxit. Demochar. lib. 2. ca. 25.

Eodem Anno.

Tholosana Cathedralis sub titulo Protomartyris enituit, quam Sanctus Martialis fundavit. Demochar. ubi supra.

Anno 48.

Mantuanii ad fidem Christi confluentes, primum templum Deiparæ extra moenia consecrârunt: intraque ipsius urbis muros vigintiquatuor statuendas Ecclesias in honorem ejusdem curârunt. Ughellius tom. 1. pag. 926. *Italia Sacra*.

Eodem Anno 48.

Paduæ Rex Vitalianus S. Sophiæ templum erexit, in quo Presbyteros, & Clerum; Prosdocimus verò Episcopus præfuit. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Eodem Anno 48.

Marci Evangelistæ Discipuli in iis locis, quæ Alexandria *Bubulci* nomen acceperunt, Ecclesiam sibi ædificârunt vivente adhuc Magistro. Metaphr. in vita S. Marci Evangelistæ. Procopius Diaconus, & Chartophylax de Marco Evangelista, in Metaphr.

Eodem Anno

Leocadius Galliarum Senator de prosapia Vetii Epagati, domum suam fecit Ecclesiam, quæ postea Primas apud Bituriges nacta fuit, reliquiis Protomartyris Stephani illustrata. Gregorius Turonensis Hist. lib. 1.

Anno 51.

In civitate Altina S. Prosdocimi operâ constructæ fuerunt Ecclesiæ, Clerusque compositus & ordinatus. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Eodem Anno.

S. Clemens Episcopus Metensis plures in urbe sua Basilicas constituit, Clerumque diversis gradibus insignitum ordinavit. Antonin. p. 1. tit. 6. cap. 26. Petrus de Natali lib. 10. c. 13.

Anno 52.

In Asylo Castro idem S. Prosdocimus templum Deiparæ dedicavit. Petrus de Natali eodem lib. 10. cap. 33.

Anno 54.

B. Eucharius ex domo Albanæ cujusdam Senatricis, Treveri templum Joanni Evangelistæ sacrum construxit. *Annales Treverenses*.

Eodem Anno 54.

S. Maternus Petri discipulus non procul à Mosshaim Templum fundavit, quod vulgari titulo *Dhompierter* nuncupari solet. *Annal. Argentoraten. Wolfg. De Vitis Præsul. Nemetorcen. Michaël Buoching. in Eccles. Hist.*

Anno 55.

Apud Colonienfes B. Materni studio Apostolorum Principis discipuli, templum B. Petro addictum fuit extra urbis moenia. *Annales Colonienfes. Wolfgang. de Vitis Præsul. Nemetorcen.*

Eodem Anno.

Idem S. Maternus aliud templum con-

condidit Deiparæ sacrum, quod nunc Beatæ Cæcilie nomen obtinet. Auctore qui supra.

Eodem Anno.

Apud Hieropolim Syriæ S. Matthæus Apostolus construxit Ecclesiam Clerumque disposuit. Metaphr. in *Vita B. Matth.* sub 16. Novembris.

Anno 56.

S. Savinianus unus ex septuaginta discipulis, ut in urbe Senonenfi tres construerentur Ecclesiæ, populo persuasit; una scilicet B. Virgini, altera S. Joanni Baptistæ; & tertia B. Stephano Protomartyri.

Eodem Anno.

S. Xystus Principis Apostolorum discipulus in urbe Remensi mirificum templum ædificavit, Demochar. lib. 2. cap. 14.

Anno 58.

S. Mennius B. Petri discipulus apud Diovantum ædem B. Stephano consecravit. Joannes Placent. Trudonen. in *Episcopis Tungrensibus* Demochares lib. 2. cap. 25.

Anno 60.

Apud Hunnos ad montis umbraculum, quem Mosa alluit, S. Maternus ædem Virgini sacram ædificavit. Joannes Placent. Trudonen. in *Episcopis Leodiensibus*. Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. contra Calvin. c. 37.

Eodem Anno.

In urbe Carnotenfi SS. Savinianus, Potentianus, & Adventinus Ecclesiam in honorem Virginis MARIE ædificaverunt. Demochar. lib. 2. cap. 18.

Eodem Anno.

S. Martialis in Civitate Lemovicensi Ecclesias in cultum Salvatoris; in honorem Virginis, nec non Petri & Andreæ Apostolorum, & in B. Ste-

phani Protomartyris memoriam condidit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. §. 2. Petrus de Natali lib. 6. cap. 29.

Ab Anno 60. vsque ad 80.

Puteolis Ecclesiam S. Celsus erexit, ubi sacre ejus exuvie humatæ fuerunt: quæ Ecclesia hodie est Monialium Sancti Francisci. Ughell. tom. 6. pag. 217. num. 2. vide Ferrar. in *Catalogo*; qui ait in Puteolano territorio adesse Ecclesiam, quæ S. Patielli nuncupatur, ubi S. Celsus à S. Petro consecratus Episcopus fuit.

Anno 61.

Papiæ, Syrus Hermagoræ Aquilejensis Antistitis discipulus templum excitavit, & sedem sortitus fuit Episcopalem. Beda pridie Idus Septembris. Petrus de Natali lib. 1. cap. 50. & lib. 8. cap. 68. Bergomenfis *Chronici* l. 8. Ughell. in Episc. Papiens.

Anno 62.

Treveri B. Nazarii operâ magnificæ structuræ templum excitatum fuit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 2. Petrus de Natali lib. 6. cap. 147.

Anno 63.

S. Marcus Petri discipulus ejusdem memoriæ templum dicavit, in quo & ipse tumultatus fuit. Ughell. tom. 6. pag. 512. Post octavum Martyrii sui annum uxor cujusdam Palatiani ab eo convessa, templum, quod Jovis dicebatur, ejus honori addixit. Ughell. tom. 6. pag. 513. *Chron. Atinen.*

Anno 64.

Stephanus Dux Aquitaniæ in urbe Lemovicensi templum S. Valeriæ sacrum erexit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 25. §. 2. Petrus de Natali lib. 6.

Anno 65.

In civitate Remensi vir quidam, acceptis Reliquiis SS. Timothei, & Apol-

Apollinaris, in eorumdem Martyrum titulum Basilicam statuit. Gregorius Turonensis in lib. *Glor. plur. Martyr.* cap. 62.

Eodem anno.

Syrus Episcopus Papiæ, acceptis SS. Geruasii & Protasii reliquiis à Liberio quodam Christiano, in memoriam eorumdem Martyrum extra urbis moenia templum condidit opere magnificum, in quo sæpius incruentam Hostiam obtulit. Petrus de Natali lib. 1. cap. 50.

Anno 66.

SS. Simeon & Judas Apostoli plures in Perside Ecclesias fabricaverunt, diversosque Cleri gradus instituere. Abdias Babylon. *Certam. Apostol.* lib. 4. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 14. Petrus de Natali lib. 9. cap. 115.

Eodem Anno.

In Thebaïde Africæ multæ exædificatæ fuere Ecclesiæ à S. Luca Evangelista, tum Presbyteri, Diaconique consecrati. Metaphr. *in vita B. Lucæ.*

Anno 68.

In urbe Natoober S. Matthæus Apostolus & Evangelista ex auro, & argento à populo sibi oblato; Ecclesiam construxit, & sub nomine Resurrectionis Christi dicavit; Presbyteros, Clerumque ordinando. Abdias Babylon. *Certam. Apost.* lib. 7. Antoninus pa. 1. tit. 6. cap. 13. Petrus de Natali lib. 8. cap. 100.

Anno 69.

S. Dionysius Areopagita Sancti Pauli Apostoli discipulus multa per Gallias templa construxit.

Eodem Anno

S. Hermagoras Episcopus, & totius Venetæ Reipublicæ Protopræful, Marci Evangelistæ discipulus, sepul-

tis in domo Valentiniani sub monumentis marmoreis SS. Euphemiâ, Dorotheâ, Theclâ, & Erasmi Virgini- bus, ædes ipsas earumdem memoriæ consecravit; altareque sacrosancto mysterio celebrando construxit, cui omnes suas facultates Valentinianus obtulit. Petrus de Natali lib. 8. c. 29.

Eodem Anno

In urbe Tarvisia S. Prosdocus Paduæ Præful, Principis Apostolorum discipulus in honorem magistri Ecclesiam erexit. Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Anno 70.

Parisiis idem S. Dionysius Ecclesias fabricavit, Clerumque instituit. Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 28. Petrus de Natali lib. 9. cap. 41.

Eodem Anno

Celerina Hispaniæ Regina ærarii sui sumptibus elegantissimum templum supra S. Torpetii corpus erexit. Ado Treveren. & Beda sub 16. Kal. Junii. Petrus de Natali lib. 5. cap. 8.

Anno 72.

S. Paulus Sergius gentium Doctoris discipulus, Episcopus Narbonensis, cum Rufo & Stephano Diaconis in memoriam Beati Petri Apostoli Ecclesiam exædificavit. Petrus de Natali lib. 11. cap. 60.

Eodem Anno.

S. Dionysius Areopagita inter alias Parisienses Ecclesias, tria à fundamentis excitavit oratoria, primum Triadi Sacrosanctæ addixit, eo loci, qui modò dicitur S. Benedicti; quemadmodum indicant fenestræ vitreæ hactenus perductæ in Sacello S. Nicolai hujus templi, ubi hæc leguntur: *In hoc Sacello S. Dionysius cæpit invocare nomen sanctissimæ Trinitatis.*

Secun-

Secundum Deiparæ consecravit , contrito Mercurii simulacro , quod ibi gentes colebant .

Tertium in memoriam B. Stephani Protomartyris . Demochar. lib. 2. c. 18.

Anno 77.

Primitivæ Ecclesiæ Protonotarii in vita B. Clementis Pontificis , septuaginta quinque Ecclesias ab ipso in Chersona excitatas tradunt . Petrus de Natali lib. 10. cap. 98. Metaphrast. in *Vita Clementis* . Antoninus par. 1. tit. 7. cap. 2. §. 2.

Anno 80.

B. Ioanni Apostolo in viuis adhuc agenti , Ephesi sacratum fuisse templum memorat Abdias Babylonius *Certam. Apostol. lib. 5.*

Anno 81.

Paduæ ; Opilius Paduanæ urbis Patritius supra corpus S. Justinæ Virginis templum extruxit , quod simul cum oratorio Beatus Prosdocimus , ejusdem civitatis Pontifex consecravit . Petrus de Natali lib. 10. cap. 33.

Anno 90.

Mediolani S. Craститianus Oldanus post Domitiani Imperatoris ruinas , quas Christianis templis intulerat ; eadem templa reedificavit , novaque iterum excitanda curavit . Ughell. tom. 4. fol. 56. num. 4.

Anno 96.

S. Dionysius Arcopagita Parisiensis Episcopus Ecclesiam in urbe Arelatensi erexit , quam Apostolis Petro & Paulo dicavit . Antoninus par. 1. tit. 6. cap. 28. §. 2. Petrus de Natali lib. 4. cap. 15.

Anno 97.

Apud Trajectum prædictus B. Maternus oratorium in via publica Christo Salvatori erexit . Joannes Placent.

Trudonen. in *Episc. Leodien.* Antonius Monchiac. Demochar. lib. 2. contra *Calvinum* cap. 37.

Anno 98.

Apud Tungros B. Maternus Deiparæ Virgini Ecclesiam extruxit , Auctore , qui supra .

Anno 100.

Ravennæ templum à Fidelibus S. Aderitii secundi Episcopi memoriæ erectum fuit . Ughell. tom. 2. pa. 327. num. 2.

Anno circitèr 103.

Mutinæ , Cletus primus Episcopus , expiato Jovis templo , illud Principi Apostolorum addixit , consecravitque . Ughellius tom. 2. pag. 90.

Anno 120.

Crotonienses ædificârunt Sacellum , quod in honorem Dionysii Arcopagitæ dicârunt ; & in eo sacrum Virginis simulacrum posuerunt . Ughell. tom. 9. num. 1.

Anno 175.

Prope Perusiam templum adfuit à Christianis extructum , & Constantio Perusiæ Antistiti sacrum .

Anno 188.

Mediolani S. Monas urbem in Parochias secevit ; centum quindecim , pluresque Ecclesias construxit , inter quas Basilica B. Petri effulsit , ejus meminere Galefinus , Galvan. Tristan. Calchus vide Ughell. tom. 4. pag. 58.

Anno 189.

Fulgini post Idolatriæ Inbversionem , surrexit Basilica Palatina à Feliciano Episcopo in honorem D. Joannis Baptistæ sacrata . Ughellius tom. 1. num. 4. circa finem .

Anno 204.

Syracusis Euty chius Præsul. B. Andree Apostolo oratorium extruxit , &
&

& consecravit. Roccus Pyrrhus *Siciliae Sacrae* tom. 2. pag. 124. §. *Euty-
chius* num. 16. ubi citat Schobar.

Anno 250.

Mantuae duo templa beatissimis
Apostolis Petro & Paulo populus
excitavit, quorum illud D. Petri Ca-
thedralis evasit. Ughell.to.1.p.926.

Anno 254.

Propè Fulgineum templum BB.
Heraclio & Mauro Martyribus dica-
tum fuit, ibique Castellum Hera-
clium extructum, quod hodie fracto
etymo, vulgus *Rachium* appellat.
Ughellius tom. 1. pag. 734. num. 5.

Anno 270.

Bononiae. Zama in vicis Bononiae
sedem fixit Episcopalem, ubi in ho-
norem B. Petri parvum sacellum ex-
truxit, in quo ipse, ac ejus successor
Faustinus sepulti fuere. Ughell.to.2.
pag. 8. lit. B. & num. 2.

Anno 273.

Interamnæ templum à discipulis S.
Valentini fundatum fuit. Ughellius
tom. 1. pag. 810.

Anno. 275.

Haud procul à Sora pietas Fidelium
templum in memoriam Sanctæ Resti-
tutæ Virginis & Martyris erexit.
Ughellius pag. 156. num. 1. tom. 1.

C A P U T XIX.

*De formis sepulchrorum, tam apud
Ethnicos, quàm Hebræos, anti-
quosque Christi Fideles. Deque me-
morijs Martyrum, sive Martyrijs,
aut Confessionibus, seu Ciborijs. Nec
non de Basiliculis.*

MULTAS hucusque congeessimus,
cùm Sacrorum, tum profa-
norum ædificiorum notiones, in qui-

bus homines iu sæculo viatores con-
gregari consuetum fuit. At de sepul-
chris, in quibus iidem expleto suæ
viæ, vitæque termino coadunantur,
cùm ne verbum quidem facerimus,
atque illa quoque sub sacras Ecclesiæ
veteris memorias, ut partes, ac mem-
bra veniant, peculiari hoc capite de
eisdem differere constituimus.

Sed ut rem altiùs ordiamur, & exe-
quamur uberiùs, animadvertere oportet,
finitimæ cujusque nationis, ac
populi genium esse, ritus, ac mores
ab invicem mutuare, suisque tenaci
insitione copulare; ut inde temporis
lapsu divelli ac rescindi minimè pos-
sint. Hoc autem, si cui gentium, in
usu maximè fuit Christianis, qui uti-
que ab Ethnicis non interjectis fluvio-
rum alveis divisi, vel vasto montium,
aut maris tractu sejuncti, sed in urbi-
bus eorundem, ac domibus promiscuè
degebant. Quæ ut manu ipse tangas,
præter ea, quæ sparsim huic operi ad
idem probandum inserta sunt, non-
nulla subjiciemus ex iis, quæ licèt im-
proba, ac superstitiosa, à Gentibus usur-
pârunt, suæque primævi Christi Fide-
les effecere. Primum sit de Kal. Janua-
riis, de quibus Albinus Flaccus, sive
Alcuinus *de Divinis Officiis* sic scripsit:
*Hæ Kalendæ secundum dementiam
Gentilium, potius dicendæ sunt carven-
dæ; eâ siquidem tempestate (quando Ju-
dices præerant filiis Isrël, hoc est ante
Samsonem) fuit quidam Princeps Gen-
tilium in Italia nomine Janus, à quo
Januarius mensis postea nuncupatus est.
Hunc verò Janum imperiti homines,
qui Deum non cognoscebant, quasi Re-
gem metuebant, & pro Deo illum co-
lere cœperunt, duasque facies illi figu-
ravere propter Orientem & Occiden-
tem,*

tem, nec non & quadrifontem appellare, idest Janum geminum, propter quatuor partes, seu elementa quatuor, aut tempora quatuor, sed cum hoc facerent, formabant potius monstrum, quam Deum. Unde Numa, post Romulum, hunc esse primum mensem anni voluit, tanquam bicipitis Dei mensem, respicientem, ac prospicientem transacti anni finem, futuriq; initium, & Januarium vocatum, eo quod sit limes & Janua anni: unde imperiti homines veluti Deum colentes, diem ipsum multis spurcitiis sacrauerunt: quidam mutabant se in species monstrosas, in ferarumque habitus transformabant: alii in femineo gestu mutati, virilem vultum effeminabant; nec immerito virilem fortitudinem non habent, qui in mulieris habitum transierunt: aliqui fanaticis auguriis profanabantur, perstrepebant saltando pedibus, tripudians do plausibus: nonnulli ita auguria observabant, ut focum de domo sua, vel aliud quodcunque beneficium, cuiquam potenti minime tribuerent. Diabolicas etiam strenas & ab aliis accipiebant, & ipsi alijs tradebant; nec non etiam mensulas plenas ad manducandum tota nocte paratas habebant, credentes, quod Kalendæ Januarii per totum annum prestare possent. Et quia his, & aliis miseriis mundus universus repletus erat, statuit universalis Ecclesia Jejunium publicum in isto die fieri, quatenus his calamitatibus auctor vitæ finem imponeret. Sed quia Domino largiente, hæc à Fidelibus pro nihilo habentur, licet quantulacunque similitudines (quod absit) adhuc lateant in feris hominibus, omni tamen conamine prohibendæ sunt, atque pellendæ: neque enim aliud quidquam novi in istius-

modi Kalendis præsumendum est, nisi quod & in aliis Kalendis mensum, excepto quod octavæ Dominicæ cum eximio cultu celebrentur, ut supra præfixum est. Sed neque illud reticendum, quod dum quadam die hæc superstitiones Diabolicæ, Romæ agerentur, quidam S. Almachius cum diceret; hodiæ octavæ diei Dominicæ sunt, cessate ab his superstitionibus idolorum & sacrificiis pollutis, jubente Alysio Urbis Præfecto hac de causa interfectus est.

Hoc idem antè Alcuinum dixerat Isidorus Episcopus Hispalensis De Ecclesiasticis officiis lib. 1. cap. 40. Jejunium (ait) Kalendarum Januarium, propter errorem gentilitatis instituit Ecclesia. Janus enim quidam Princeps Paganorum fuit, à quo nomen mensis Januarii nuncupatur, quem imperiti homines veluti Deum colentes, in religionem honoris posteris tradiderunt, diemque ipsum scenisque & luxuriæ sacrauerunt. Tunc enim miseri homines, & quod pejus est, etiam Fideles sumentes species monstrosas in ferarum habitum transformantur; alii femineo gestu demutati, virilem vultum effeminant: nonnulli etiam de fanatica adhuc consuetudine, quibusdam ipso die observationum auguriis profanantur, perstrepunt omnia saltantium pedibus, tripudiantium plausibus, & quod his turpius est nefas, nexis inter se utriusque sexus choris, inops animi, furens vino turba miscetur. Proinde ergo SS. Patres considerantes, maximam partem generis humani eodem die hujusmodi sacrilegiis ac luxuriis insidere, statuerunt in universo mundo per omnes Ecclesias publicum Jejunium, per quod agnoscerent homines, in tantum se prava agere, ut pro eorum peccatis

caris necesse sit omnibus Ecclesiis jejuna-
re.

Secundum, De Purificationis B. MARIE Virginis festivitate, in qua ritum candelas distribuendi, accensasque deferendi, fluxisse à Gentilibus demonstrat Menardus in notis ad lib. Sacrament. S. Gregorii ad hunc eundem diem, sequentibus verbis.

In eo festo fiunt cum cereis ardentibus rogationes, seu processiones ex satis antiquo more, superstitione veteri, qua Romani hoc mense in honorem Februi Dei, idest Plutonis, cum cereis ardentibus lustrabant Urbem, in piam ac sanctam mutatam religionem; siquidem harum mentionem facit Sanctus Hildephonsus, qui floruit anno 644. Sermone supracitato. Agitur hæc festivitas mense Februario, quem Romani adhuc Pagani à Februo, idest Plutone, sic vocaverunt &c. Quam lustrandi consuetudinem congruè & religiosè Christiana mutavit consuetudo, cum eodem mense, hoc est hodiernâ die, in honorem Sanctæ Dei Genitricis, & perpetuæ Virginis Mariæ non solum Clerus, sed omnis plebs Ecclesiarum loca cum cereis & diversis hymnis lustrantes circummeunt. Idem scribit S. Eligius Homil. 2. Nunc igitur vanæ superstitionis errorem pulchrè Christiana devotio ad veram convertit Religionem, cum jam non post quinquennium, nec ut olim circa finem mensis Februarii una lustratur Civitas Romana ob honorem Februi, qui falsò lustrationum, idest purgationum, potens putabatur, & Deus Infernorum, & ob dignitatem ejus, quæ jam cessavit, terreni Romanorum Imperii: sed per singulos annos circa initium ejusdem mensis universa Dei Civitas, sancta videlicet Ecclesia, illu-

stratur, fidei lumen, quod filiorum suorum fulget in cordibus, designans cereorum lumine, quod eorundem gestatur manibus.

Pauca hæc ex multis quæ afferri possent, exempla selegi, fidem huic assertioni facturum, videlicet, quod ab Ethnicis olim Christiani, ac proinde quælibet natio populusque à finitima conterminaque natione mores quosdam didicerit, & constantissimè fuerit imitata. Si plura cupis, adi Baron. ad ann. 44. num. 80. qui mirum in modum meam hanc sententiam confirmat. Sed ut promissum de Sepulchris sermonem prosequar, ab Ægyptiis incipiam, qui & Gentiles, & antiquissimi sunt. Ii mortuorum sepulchra tres in species dividere, juxta defuncti dignitatem, consueverunt; nempe in sumptuosa, mediocria, & humilia. Sumptuosa ea erant, quæ pro Regibus & magnatibus attollebantur, ut Mausolea & Pyramides. Mediocria, quæ pro mediocribus, ut Coemeteria sive Cryptæ in vivo alabastro excisæ, variis concamerationibus discriminatæ, multipliciumque viarum ambagibus adeò intricatæ, ut labyrinthus videri possent; arcæ in eisdem marmoreæ, sive sarcophagi, in quibus cadavera condebantur. Ab humilibus autem, cum ad meum institutum non spectent, & brevitati maximè studeam, libentissimè declinabo.

Porro quale fuerit primum Mausoleum, Plinius lib. 36. cap. 5. docet his verbis: Mausoleum, sepulchrum est ab uxore Artemisia factum Mausolo Carie Regulo, qui obiit Olympiadis centesimæ anno 2. Opus id ut esset inter septem miracula, ii maximè artifices fecere:

patet ab Austro & Septentrione sexagenos ternos pedes, brevius à frontibus, toto circuitu pedes quadringentos undecim, attollitur in altitudinem viginti quinque cubitis: cingitur columnis triginta sex. Ab Oriente calavit Scopas; à Septentrione Bryaxis, à Meridie Timotheus, ab Occasu Leochares. Priusque quam peragerent, Regina Artabemisia, quæ mariti memoriæ id opus extrui iusserat, obiit: non tamen recesserunt nisi absoluto jam, id gloriæ ipsorum, artisque monumento judicantes; hodieque certant: manus accessit & quintus artifex: Nam quæ supra pteron pyramis altitudine inferiorem æquavit viginti quatuor gradibus in metæ cacumen se contrahens. In summo est quadriga marmorea, quam fecit Pythis. Hæc adjecta centum quadraginta pedum altitudine totum opus includit. Ab hac magnificentissima fabrica cæteræ, parum absimilem præferentes magnificentiam, nomen sumpsere.

Mausoleorum æmulatrices fuere Pyramides, quarum figura quadrata erat, & ab amplissima basi desinens in acumen: illarum nonnullas conspici adhuc in Ægypto tradit Jo. Nardius in suis comment. ad Lucretium *De rerum natura*; ubi in fine agit de funeribus Ægyptiorum; quarum Pyramidum occasione nonnullorum sepulchrorum adhuc Memphi extantium orthographiam affert, quam delineare imperavit cl. mem. Ferdinandus II. Magnus Ethruriæ Dux, studiorum ac Artium promotor, illamque in Tabula XXXVIII. expono, ubi litera A. Memphim, quæ Alcayrum, vulgò Cairo denotat. littera B. Babylonis antiquæ parietinas. C. Nilum ab Austro in Aquilonem præ-

terfluentem. D. lapidem calatum, qui ad putei sive ostii operculum infervit. E. via, per quam in cameram subterraneam descenditur. F. arca lapidea hieroglyphicis insignita, custos alterius lignæ G. quæ visenda exponitur, unà cum simulacro stante, & tutelaribus Diis.

Tantâ verò arte, ac tam amplâ mole surgebant hæc ædificia, ut ea Martialis miraculo proxima reputaverit, ubi inquit:

Barbara pyramidum fileat miracula Memphis &c.

Et inferius:

Ære nō vacuo pendentia Mausolea:

Ea verò erigere Regibus fato functis Egyptios consuevisse docemur à Lucio Floro lib. 4. cap. 11. cū de Cleopatra Ægypti Regina sermonem habens in *Mausoleum*, (ait) *sepulchra Regum sic vocant, recepit*. Idem testatur Lucanus lib. 8. de Ptolemæis (ita enim suos Ægyptii Reges vocabant, ut olim etiam Pharaones indigitarent,) sic scribens:

Et Regum cineres extructo monte quiescant.

Cum Ptolemæorum manes, seriemque pudendam

Pyramides claudant, indignaque Mausolea.

Confirmat hæc Servius in undecimo Æneid. additque unde nam ista, regalibus cadaveribus moles imponendi fluxerit consuetudo: *Apud majores* (inquit) *nobiles aut montibus altis, aut in ipsis montibus sepeliebantur. Unde natum est, ut supra cadavera Pyramides fierent, aut ingentes collocarentur columnæ; de quibus infra.*

Breviter huc usque demonstravimus morem Ægyptiorum tam sumptuo-

TAB XXXV III

Fig. 2.

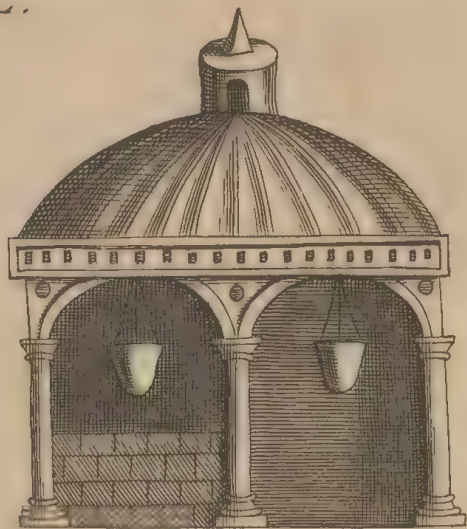

Fig. 1.

TAB XXXIX

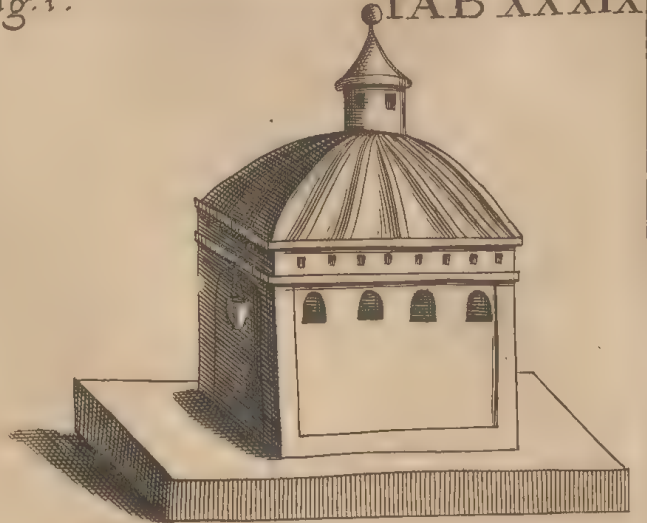

Fig. 4.

Fig. 3.

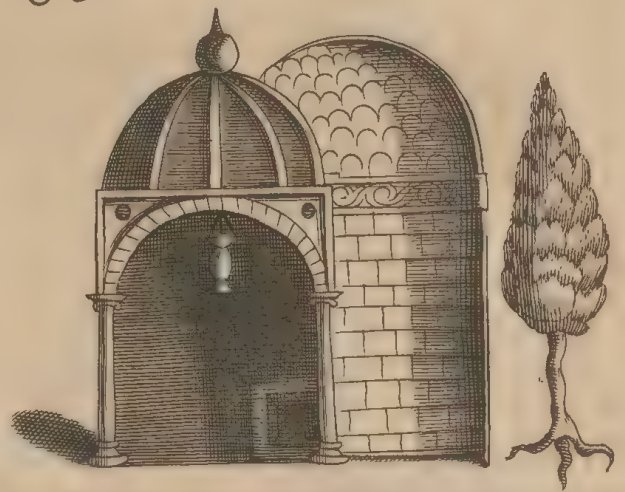

Fig. 6.

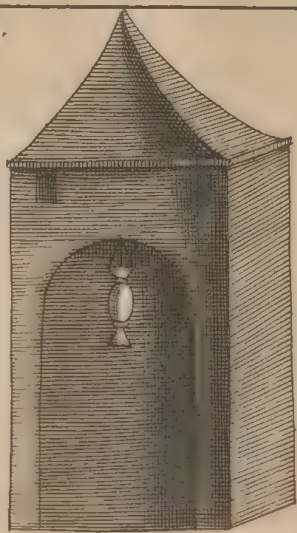

Fig. 5.

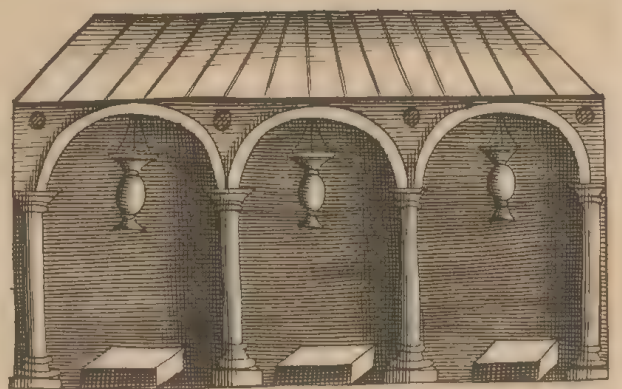

Fig. 8.

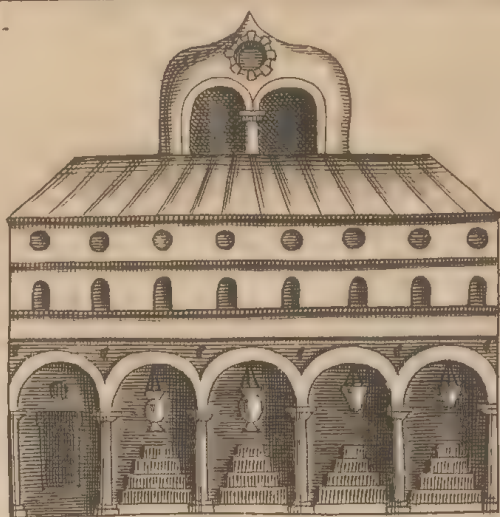
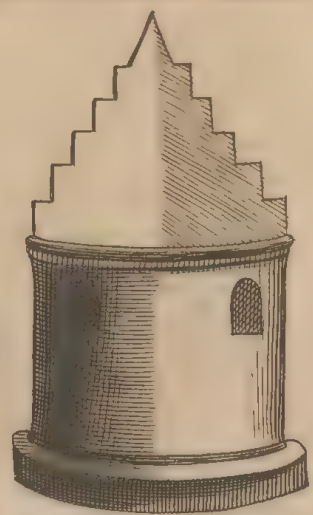

Fig. 7.

ptuosa sepulchra excitandi: modò ad Hebræos descendamus, quos tanquam Ægyptiis finitimos, ritus Ægyptiacos in multis æmulatos ostendam. Et primò quòd ipsi quoque Mausolea ædificaverint, testis est Sacra Scriptura 2. Paralip. 35. 23. ubi de sepulchro Josiæ sic: *Et asportaverunt eum (idest Josiam) in Hierusalem, mortuusque est, & sepultus in Mausoleo patrum suorum.* Item Machabæorum. cap. 13. 27. tumulus alter describitur magnificentissimus, quem Simon parentibus fratribusque suis erexit; his verbis: *Et ædificavit Simon super sepulchrum Patris sui & fratrum suorum ædificium altum visu, lapide polito retro & ante; & statuit septem pyramides, unam contra unam, Patri & Matri, & quatuor fratribus, & his circumposuit columnas magnas, & super columnas arma ad memoriam æternam, & juxta arma naves sculptas, quæ viderentur ab omnibus navigantibus mare: hoc est sepulchrum quod fecit in Modin usque in hunc diem.* Hoc idem Joseph de Bell. Jud. lib. 13. c. 19. & lib. 10. cap. 14. scribit Daniele ædificasse in Egbatanis Mediæ Mausoleum valde præclarum, & mirabiliter nimis instructum, subdens: *Ejus pulchritudo videtur nova & solida, nullaque senectute tam magni temporis longævitate confecta; cum ædificia eadem, quæ homines patiantur, & ad vetustatem veniant, & sua fortitudine longævitate careant, ac proprii decoris amissione marcescant.* Manet enim hætenus, & videntibus creditur nuper ædificatum, ita ut eà die, quâ conspicitur, putetur esse constructum: hætenus enim sepeliuntur ibi Medorum Reges, atque Persarum pariter, &

Partiorum, & cui hæc cura committitur, Sacerdos est Judæorum. Et hoc fit usque ad præsens tempus.

Alia Hebræorum sumptuosa sepulchra, eorumve emblemata nobis suggerit Joannes Henricus Hottingerus in suis *Cippis Hebræicis* Latinitate donatis, notisque illustratis; ubi pag. 32. Tumuli Isaiæ Prophetæ erecti in SARAKA, iconismum apponit, cujus orthographia habes in Tab. XXXIX. Figura 1. & in eadem pagina alterum Benjamin, quod exhibeo sub Figura 2. itidem pagina 30. in eisdem Cippis habetur forma sepulchri Isai Patris Davidis, quam profero sub Figura 3. In pag. 34. est sepulchrum Rachel ut in emblemate sub Fig. 4. Et pagina 42. Sepulchra Regum domus David ut in Figura 5. Nec non pagina 44. tumulum alium describit Chuldæ cujusdam Prophetissæ, cujus emblemata repono sub Figura 6. Item pag. 46. monumentum appingitur Zachariæ Prophetæ, cujus exemplar exhibeo sub Fig. 7. Denique pag. 48. magnificum sepulchrale ædificium Simeonis Justi, & septuaginta synedrorum designat, cujus typum vide sub Fig. 8. Non enim ditioribus, ac Principibus viris tantummodo ære privato tumuli excelsiores construebantur, sed & Prophetis, ac viris justis, licet pauperibus, publicis tamen votis ac sumptibus: quòd D. Hieronymus reCOLens & expENDens hæc Christi Domini verba apud Matthæum cap. 23. 13. *Vt vobis Scribæ, & Pharisei hypocritæ, qui ædificatis sepulchra Prophetarum, & ornatis monumenta Justorum, & dicitis, si fuissimus in diebus Patrum nostrorum, non fuissimus socii eorum in sanguine Pro-*
phe-

phetarum, sic in Scribas invehitur, qui ut bonitatem simularent, ac plebi imponderent, se patribus homicidis dissimiles exhibentes, occisorum sepulchra splendide ornabant: *Si fuissetmus* (inquens) *in illo tempore, non fecissemus ea, quæ fecerunt patres nostri.* Hoc autem etiam si sermone non dicant, opere loquuntur, ex eo quod ambitiosè & magnificè adificant memorias occisorum, quos à Patribus suis jugulatos non negant.

Alias sepulchrorum figuras ac formas apud eundem Hottingerum exquire: nam hæc magnifica splendidiioraque Hebræorum monumenta fuere. Nunc ad mediocria digrediamur.

Ægyptios igitur in his etiam imitati, rupes cautesque duriores exenterabant, speluncas cryptasque laxantes, in quibus cadavera conderentur, easque tumbas appellavere, quod plurimis exemplis firmari potest, & illicò occurrit illud Abraham Gen. cap. 23. qui Saræ uxoris suæ cadaver in duplici spelunca, quam emit in Hebron terra Chanaam quadringentis siclis, deposuit composuitque: ubi postea & ipse & filius ejus Jacob, nepotumque plerique humati sunt, ex Genes. cap. 25. 49. & 50.

Legimus etiam apud Hottingerum pag. 44. (ut alia plurima testimonia omittamus, quibus liquidò constat, speluncas apud Hebræos pro sepulchris fuisse) tam vastæ amplitudinis ad radices montis Oliveti speluncam esse Aggæo Prophetæ attributam, ut alias aliasque sinu suo capiat, & amplectatur.

Quem specuum usum pro funerandis corporibus usque ad tempora Christi Domini viguisse, ex Evangelistis

comperimus. Constat enim Joann. cap. 11. num. 38. Lazari monumentum fuisse speluncham, ibi: *Jesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumentum, erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.* Item cap. 27. narrat Josephum acceptum Domini corpus involvisse in syndone munda, & posuisse in monumento suo novo, quod exciderat in petra. Confirmat etiam Marc. cap. 15. ubi corpus Dominicum linteo involutum tradit, & à Josepho in monumento in petra exciso locatum. Item Luc. 23. *Et posuit eum in monumento exciso.* Quod monumentum speluncam appellat Euseb. in *vita Const.* cap. 26. & 28. lib. 3. quo loci referens Dominici sepulchri sub Constantiniano Imperio inventionem hæc fatur: *Tunc verò ipsum augustum sanctissimumque Resurrectionis monumentum præter omnium spem refulsit, & spelunca illa, quæ Sancta Sanctorum verè dici potest, in lucem prodiit.* Percommodum enim Hebræis erat hujuscemodi specus in rupibus excavare, præsertim juxta Hierusalem, cum stadiis fermè sexaginta per circuitum ab urbe ea regio saxis aspera sit, montibusque quamplurimis intumescat.

Alia de Judæorum sepulchris exempla libens referrem, si ea mihi Scriptorum copia sufficeret; sed Hebræicam gentem potius ad miseram turpissimamque servitutem, quam ad bonas artes, & præcipuè literarias natam esse, nimis apertè dignoscimus.

Ex his tamen vel paucis in comperito est, Hebræos, tum quoad magnifica, sumptuosaque, tum quoad alia inferiora monumenta ab Aegyptiis normam duxisse. Superest nunc ut insti-

institutum : ac morem eundem ab illis ad Græcos tanquam conterminos proximioresque derivatum ostendam, sed de his pauca inveniuntur, quæ sepulchrorum magnificentiam respiciant. Nam Pausanias in *vet. Græciæ descript.* lib. 2. sic scribit : *Ad hunc fermè modum suorum cadavera condunt Sicyonii : corpus terrâ contegunt, deinde lapideâ basi extruunt, et columnas erigunt, quibus fastigia, vel (ut Græci vocant) aquilas imponunt, eâdem propè specie, quâ sunt templorum culmina.* Ac in lib. 9. sic : *At Lacedæmoniis & Atheniensibus eo prælio peremptis, sui separatim sunt tumuli, & in illis inscripti Simonidis elegi.* At communi illo monumento non procùl, ara dicata fuit Jovi Eleutherio : sepulchrum quidem ex ære factum, Jovis ara & signum è candido lapide. Item apud eundem nonnulla alia loca legimus ad sepulchralia Græcorum monumenta spectantia, inter quæ Hippolytæ sepulchrum reperio, Amazonum clypeum structuram præseferens : en ejus verba num. 40. *Sepulchrum verò eo quo diximus loco, & ejus sanè monumentum Amazonici clypei formam præsefert.* Iterum lib. 3. num. 35. hæc habentur : *Est præterea Spartæ Comitium, quod Varium nuncupant ; & proxima ibi heroica monumenta Cadmi Agenoris filii, & Oelici Theræ filii posterorum &c.* Ex quibus profectò locis apertè eruitur, Pausaniam solertissimum Græcæ Imperii Scriptorem, humilia admodum ac tenuia, & adeo parum ad posteros memoratu digna sepulchra invenisse, ut nullum accuratius descripserit. Nec mirum tamen, si nulla tunc temporis formæ sumptuosioris Pausanias inve-

nerit, cum adeò olim in tumulorum ornatu, fastuque Græci modum excederent, ut immodicum luxum lege, severiori cohibere necessum habuerint Athenienses. Porro ejus legis meminit Cic. leg. 11. ibi : *Sed post aliquantò propter has amplitudines sepulchrorum, quas in Ceramico videmus, lege sancitum est, ne quis sepulchrum faceret operosius, quàm quod decem homines effecerint triduo ; neque id opere tectorio exornari, nec Hermas hos quos vocant, licebat ornari.*

Cum autem totius Græciæ celeberrima esset urbs Athenarum, ea lex inde per universam Græciam invaluit, nec ultra sepulchrorum nitore, & amplitudine splendide in iis Terris peccatum est. Cæterùm in prioribus tumulis quantum cum Hebræis Græci certaverint, licet ob oculos nulla proponere argumenta fas sit ; ipsum Senatûs Consultum eorundem moderatorem præcipiens, iisdemque modum imponens, abundè testatur.

Verùm, cum apud Romanos nulla lex esset, quæ sepulchrorum ornatui adversaretur, ideo ipsi ritum ædificandi Mausolea in urbem invecitum, egregiè ac splendidissimè coluerunt. Testantur hoc tot miranda hujus urbis vetustissima monumenta : præcipuè verò clarissimum illud, ac verè magnificum Octaviani Cæsaris Augusti in Campo Martio, de quo sic in ejusdem Imperatoris vita Suetonius : *Reliquias legerunt primores equestris ordinis tunicati & distincti, pedibusque nudis, ac in Mausoleo condiderunt. Id opus inter Flaminiam viam, ripamque Tyberis sexto suo consulatu extruxerat circumjectasque sylvas & ambulationes ad usum populi tunc jam*
pu-

publicârat. De eodem etiam Cassiodorus hæc ait: *Sed mundi Dominus ad potentiam suam opus extollens, mirandam etiam in Romanis fabricam in vallem Martiam tetendit. Augustus, ut immensa moles firmiter præcincta montibus contineret, ubi magnarum rerum indicia cluderentur: bisseña quippe ostia ad XII. signa posuerunt.* Strabo præterea li. 5. *Commemoratione* (inquit) *dignissimum est, quod Mausoleum appellant, in excelsis fundatū molibus, lapide niveo, & perpetuæ viriditatis arboribus coopertum, in summum usque verticem ad fluminis ripam exaggeratum. In summo autem positum est Cæsaris Augusti simulacrum ex ære fabricatum: sub aggere ipso sunt ejus loculi, & cognatorum & necessariorū: à tergo verò lucus est mirifica continens ambulacra: in medio autem campi spatio, sui busti extat ambitus, & hic ipse niveo perfectus lapide, ferreos in circuitu cancellos habens, & plantatas interiūs præferens populos. Extat verò etiam nunc interior murus orbicularis reticulato opere, cum tamen olim, ut videtur, tres fuerint muri invicem distantes, quorum intervalla rursus spatiis quibusdam distinguebantur, ut loculi plures efficerentur, quibus seorsum condendi singuli possent. His adde Marlian. qui in sua *Topograph. urbis Romæ* lib. 5. cap. 7. *Mausoleum* (inquit) *in eadem valle (idest Campo Martio) interque viam Flaminiam & ripam Tyberis, tertio suo Consulatu posuit Augustus, voluitque ut non modò suum. sed omnium Imperatorum & Cognatorum esset sepulchrum.**

Hic locus in laudem Augusti, Pacis, ac victoriæ, & Patris Patriæ inscriptionem habuisse dicitur. Ad hoc

Mausoleum Virgilium respexisse putato quum cecinit de Marcelli nimis acerbo funere.

Quantos ille virum magnam Martis ad urbem

Campus ager gemitus? vel quæ Tyberine videbis

Funera, quum tumulum præterlabere recentem.

Quia & de illo loquitur Xiphilinus in Hadriano his verbis: *Sepultus est ad flumen juxta pontem Aelium, ubi monumentum fecerat: nam Augusti Mausoleum plenum erat, in quo nemo amplius sepultus est. Quod penè adamus confirmat Dio in Hadriano: Jam enim (inquit) Augusti monumentum repletum erat, nec quisquam amplius in eo sepeliebatur. Hujus Mausolei exemplar habes in Tab. XL. Fig. 1.*

Alterius Mausolei memoriam in Urbe nobis exhibet Paul. Diacon. l. 14. supplem. ad Eutrop. ubi agens de morte Honorii: *Vitâ exemptus est* (inquit) *corpusq; ejus juxta B. Petri Apost. atrium in Mausoleo sepultum est.* Aliud præterea majestate pretioque spectabile, clarissimumque, quod assueta prodigiis Urbs ipsa admirata est, illud erat Hadriani Imperatoris, à Procopio de Bello Gothico perleganter descriptum; quem adire operæ præmium est, ut scitissimæ & admirandæ structuræ lenocinium utcunque concipias. Hujus Mausolei specimen habes in eadem tab. Fig. 3.

Inclytus itaque Romanorum Genius quem admodum Mausoleorum Ægyptiorū haud impar æmulator evasit; ita Ægyptiacum morem in Pyramidibus attollendis certatim studuit imitari. Duo nobis hinc suppetunt alleganda moliū Pyramidalium in urbe testi-

Fig. 2.

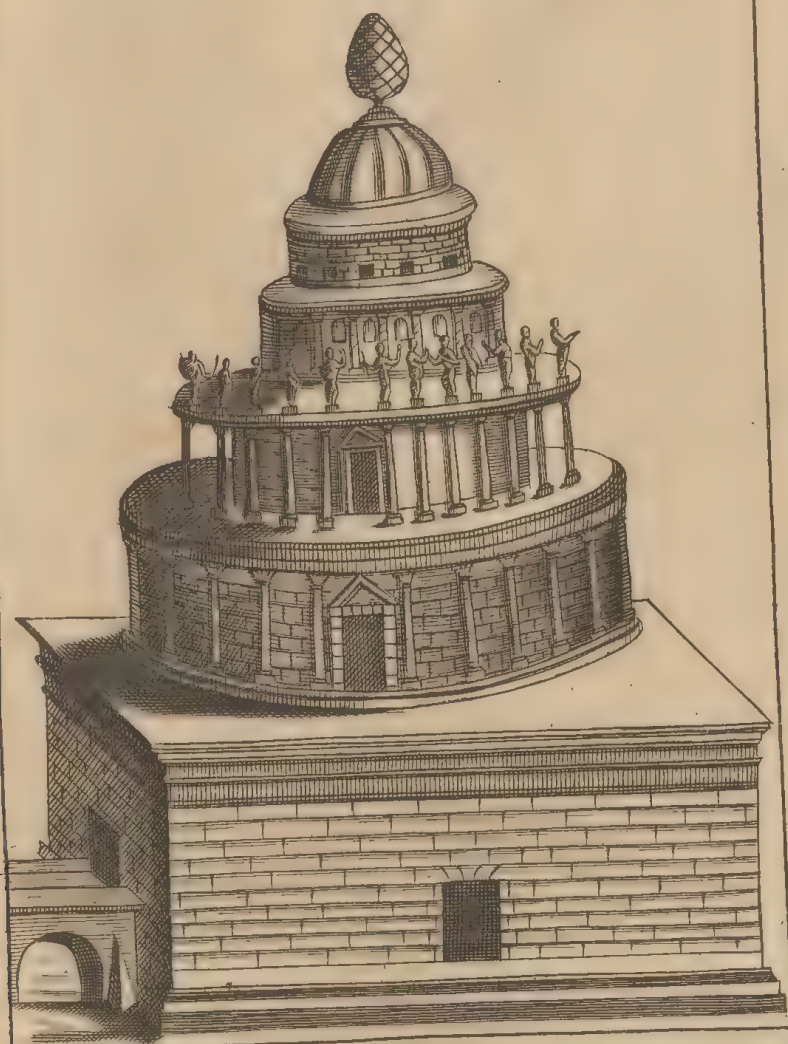

Fig. 1.

TAB. XL.

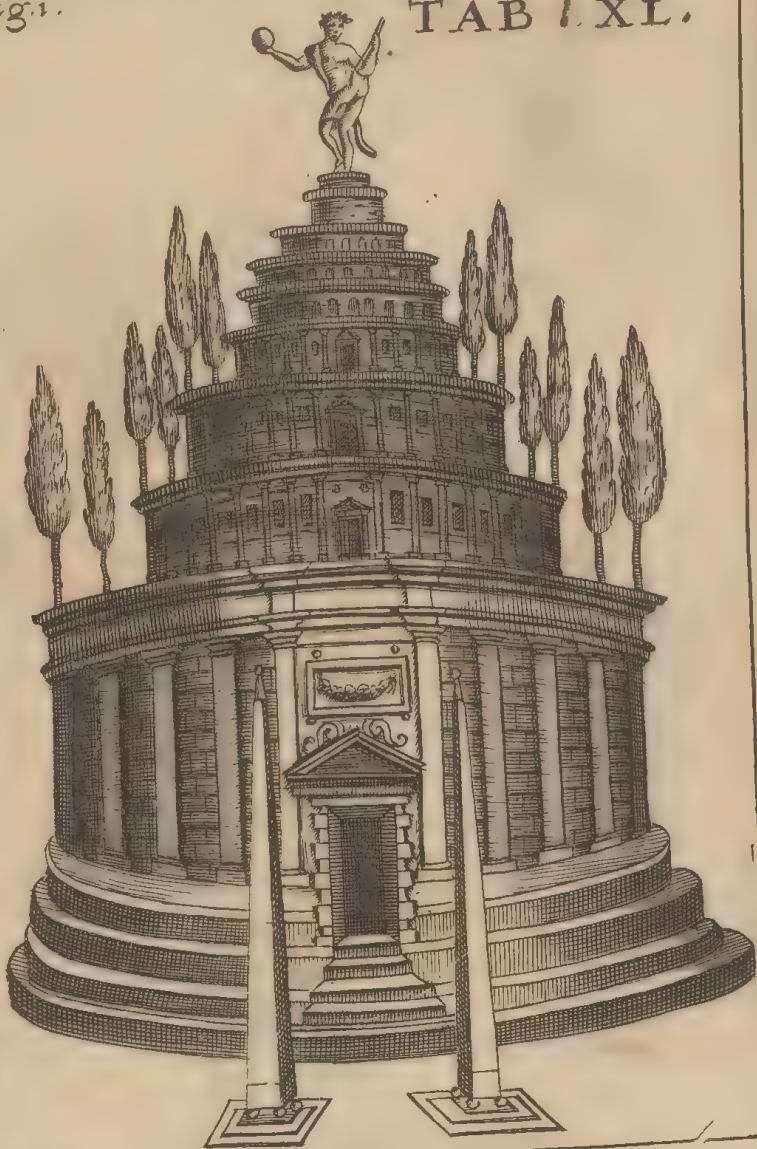

Fig. 4.

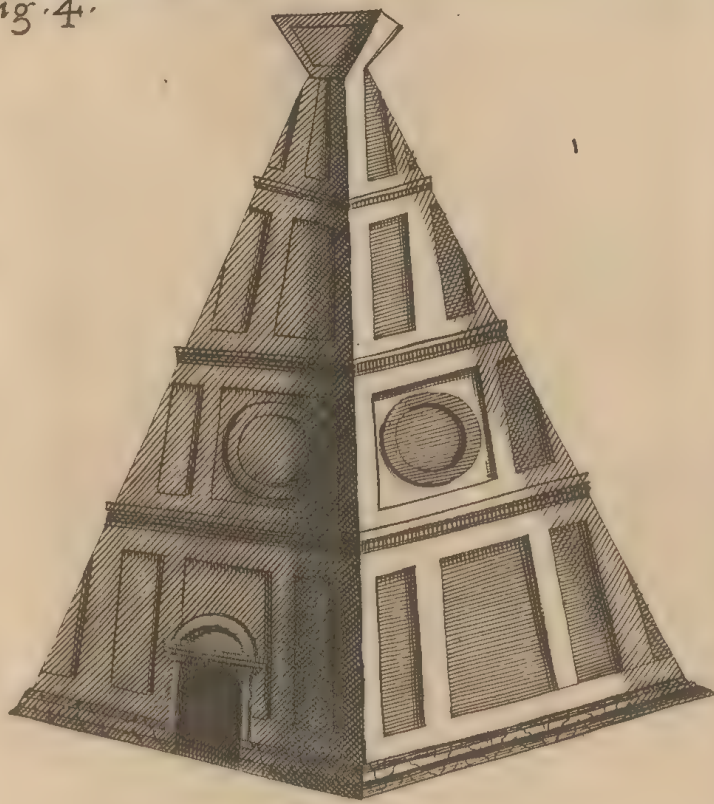
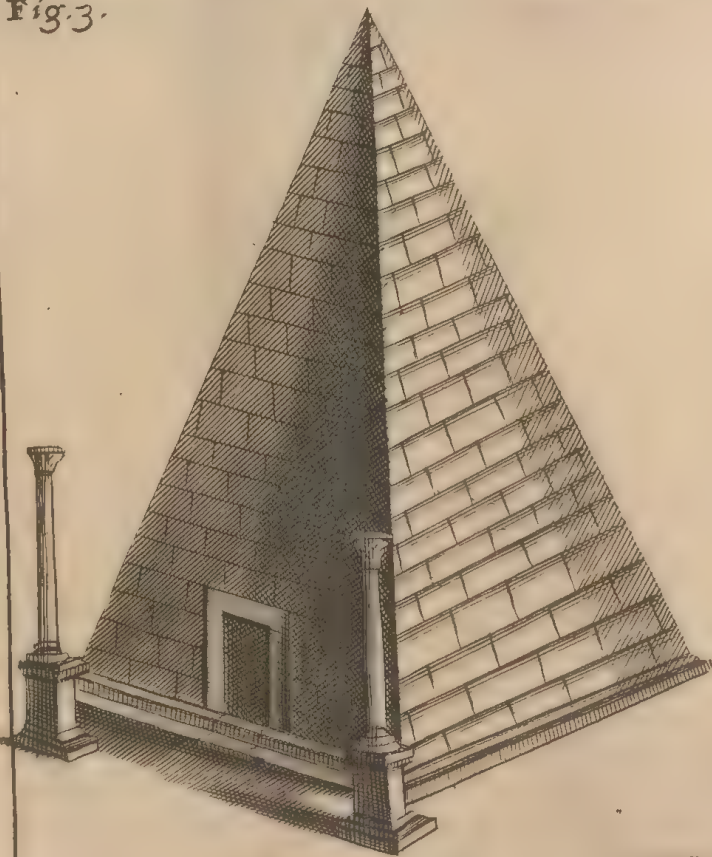

Fig. 3.

BIBLIOTHECA
VNI. MAGELL.
GRACOVENSIS

Fig. 2.

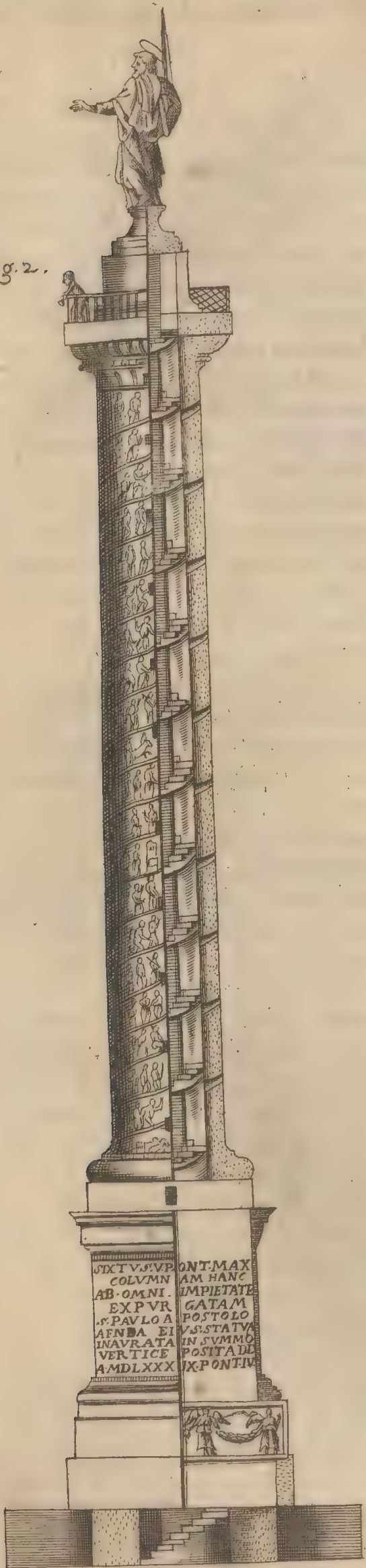
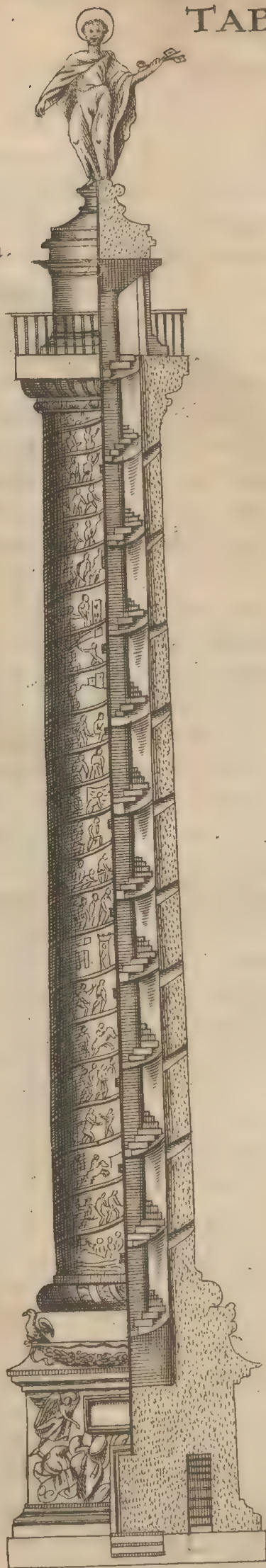

Fig. 1.

BIBLIOTHECA
VNICA
CRACOVIAE

testimonia, quarum una adhuc hodie ad Portam Ostiensem, vulgò *Divi Pauli*, conspicitur; ubi ingens, immanisque lapidum quadratorum Pari marmore aggesta machina assurgit, Caji Cestii titulis insculpta, Pyramidis speciem referens: quam recolend. mem. Alexander VII. Pont. Max. è nobili Chisiorum familia, de urbis magnificentia valde sollicitus, pristino nitore restituit, cum terram, quæ maxima in parte Pyramidem obruerat, illâ effossâ, alio asportari fecerit. Quare ipsa Pyramis quasi assurgere visa fuit. Insuper cum eadem multis in locis à temporis injuriis devastata esset, novis marmorum supplementis reparavit. Ipsius Pyramidis basis, palm. Romanis circiter 135. expatiatur, altitudo verò ad palm. 150. evehitur; introrsum concamerata est, picturisque variis sparsim perornata, quas Octavius Falconerius clarissimus Vir, tanquam dignum memoriâ opus, delineandas curavit, ac dissertatione illustravit, quæ habetur apud Nardinum in lib. *De antiq. Rom.* ad calcem operis. Hujus Pyramidis iconem habes in Fig. 3.

Alterum Pyramidale Urbis monumentum est, quod Scipionis sepulchrum fuisse Scriptores autumant, ac prope Hadrianam molem extitisse conveniunt. Mallius verò Romuli tumulum credit, metamque denominatum asserit, ac scribit illud ad construendos Vaticanæ Basilicæ gradus despoliatum fuisse. Quos Symmachum Pontificem contruxisse Bibliothecarius narrat.

Porro Romanorum magnificentia non edusque tantum processit, ut Mausoleorum Pyramidumque sectatrix dumtaxat, imitatrixque diceretur; verum etiam adeò proceras imma-

nesque columnas architectata est, ut Aegyptiacum fastum excefferit, ac superaverit: Hæ insignes, sublimesque moles, celeberrima defunctorum gesta anaglyphè expressa exterius præferebant: introrsum autem cochlidibus scalaris arcuata, eò usq, concamerata erant, ut ad summmitatem ascendere quisque valuisset. Duo ad præsens operum tam mirabilium Urbi & Orbi, dejecto ob stuporem supercilio, spectanda supersunt: quorum unum ad Quirinalis radices contermina undique ædificia supereminet, *Columnaque Trajani* indigitatur, eò quod Trajano Augusto sacram tituli perhibeant, in qua spectabili anaglyptices opificio, Dacici belli historia eleganter, ordinatèque conspicitur, victoriaque de Rege Decebalo relata: cujus historicum syntagma Latine edidit Alphonsus Ciaconius; & nuper claris. Vir Joannes Petrus Bellorius claræ mem. Sereniss. Christianæ Svecorum Reginae inclytæ Bibliothecæ Custos, deque Republica literaria benemeritus ob peculiarem antiquarum rerum tum eruditionem, tum in suo Cimelio conservationem; in Italicam vertit linguam, ac æreis iconismis, variisque numismatibus Inscriptionibusque locupletavit instauravitque. Postremò sæpè laudatus Raphaël Fabretus innumeris aliis eruditionibus denudè illustravit auxitque historiam in suo *De Columna Trajani* Syntagmate. Iconismum vides in Tabul. XLI. Fig. 1. in cujus summitate ænea statua S. Petri visitur, à recol. mem. Xysto V. ibi collocata.

Alterum quod Romæ etiam cernimus è Columnis opus mirabile, in platea, cui nomen ab ipsa Columna fa-

ctum, attollitur, ac in immensum por-
rigitur: Columna hæc Marco Aurelio
Antonino Imp. in memoriam infi-
gnium belli facinorum consecrata est,
ac in ea de Germanis ac Sarmatis ge-
mino prælio dejectis, ab ipsoque
debellatis anaglyphè historia cælata
est; quam idem Joannes Petrus Bel-
lorius notis declarationibusq; ditatam
cum æreis iconis typis pariter con-
signavit. Exemplar habes in Fig. 2.
ejusdem Tab. In hujus summitate alia
etiam ænea Statua B. Paulum referens
ab eodem Pontifice Xysto V. posita est.

Atque hæc sunt augusta Romano-
rum sepulchra, quæ Mausoleorum no-
mine vocitari, ob magnificentiam ope-
ris posse, quisque annuet. Alia tamen
fuere innumera, & si non tantæ am-
plitudinis elegantiaque, singularis sal-
tem notæ, admirationeque digna;
quibus undique totus hic suburbanus
ager affluebat; ut plurimæ; quæ ad-
huc manent parietinæ testantur, è
quibus structuræ genus ornatuque
satis eruitur: prout indicant schemata
in Tab. XLII. Primum est sepulchrum
secundo ab Urbe lapide viâ Afinariâ,
quæ nunc Marinum ducit, sinistror-
sum, ut in Fig. 1. ubi lateritium se se of-
fert frontispicium, tam affabrè ex ordi-
ne Corinthio constructum; ut elegan-
tius nil concipi possit. Cælaturæ enim
adeò sedulò elaboratæ sunt, ut nihil
eorum desit, quæ in Pariis marmori-
bus observari solent, tam in epistyliis,
eorumque cymatiis, zophoris, denti-
culisque, eorumve etiam intersectio-
nibus coronisque, quàm fastigio tym-
panoque; prout in columnarum etiam
basibus capitulisque intuemur occur-
rere: perpendendæ etiam fenestrarum
coronæ, in quibus astragali cælati

sunt, itidemque astragali Lesbii aliæ-
que particulæ minutissimæ. Et quod
admirationem adjicit, lateres sunt
non solum in facie lævigati, verum &
planam superficiem habentes, adeò
ut inter unum & alterum calx inter-
clusa prorsus deliteat, ac proinde con-
tinuum quid reputetur, aut ad sum-
mum aciei perspicaciori tenuis rimula,
lineaque pergracilis proponatur.

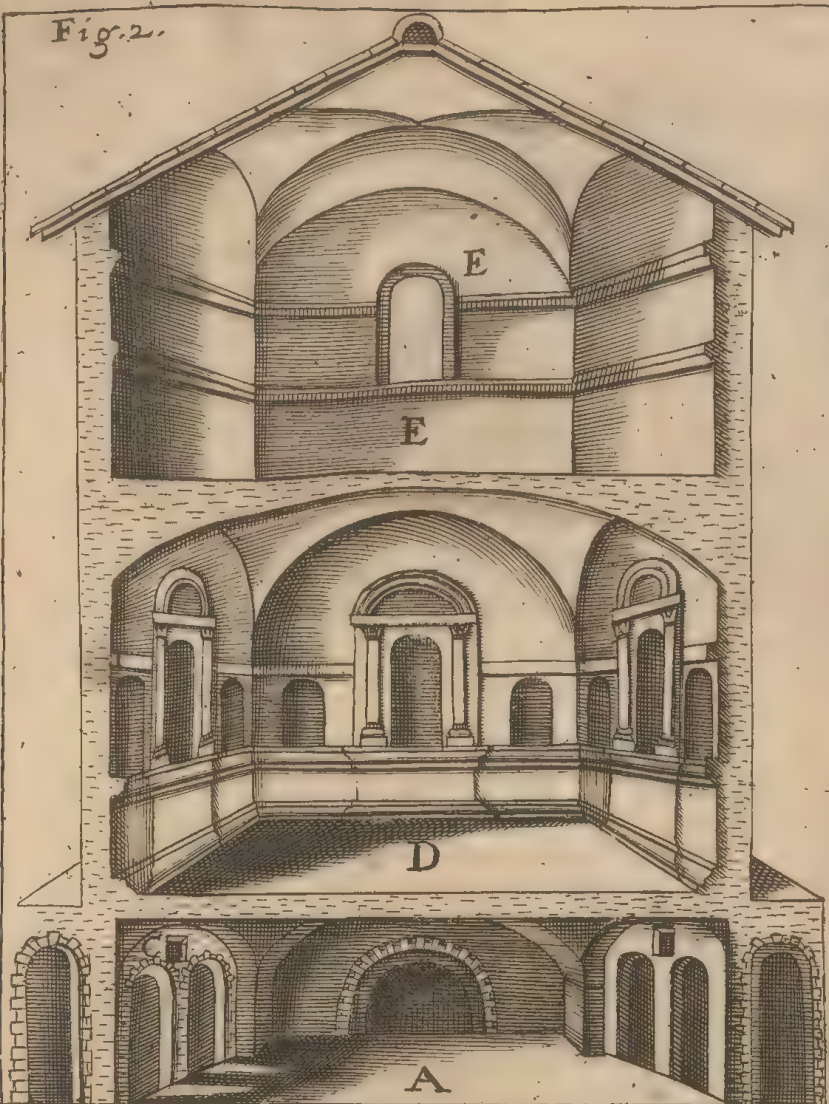
Horum sepulchrorum constructio
licet diuturniori animadversione con-
digna sit, ulterius tamen excurrere
nobis consilium est: cum jam antea
aliqua consultius prælibaverimus in
Capite V. *Quomodo ex structura, &
cementis, constructionis edificiorum
tempus argui possit.* Ubi peculiari ar-
gumento lateritium opus exposuimus.

Quæ hæcenus dixi externum respi-
ciunt; internas verò partes, quas Figu-
ra 2. representat, si accuratè rimemur,
multa notanda sunt. In infimo loco A.
jacent loculamenta, in quibus cineres
Libertorum condebantur. Ad hæc loca
per scalas ascendebatur. Interjecta per
circuitum porticûs B. lucem supernè,
ab angulo fornicis opere Musivo con-
strati, per quoddam spiraculum seu
parvam fenestram immittebant, ad Ba-
listarii speciem accendentem, ut in C.

Secunda ædificii concameratio D.
ad recondendos Patronorû cineres de-
stinabatur. Tertia verò in E. erat ædi-
cula Genii illius familiæ: Consuevêre
namque Romani Proceres templum
habere, ubi cadavera seu potius cine-
res deponerentur, ut deducitur ex Sue-
ton. in Domit. cap. 18. ubi sic: *Cada-
ver Domitiani populari sandapilâ per
vespillones exportatum, Phyllis nutrix
in suburbano suo Latinâ viâ funeravit,
sed reliquias templo Flaviæ Gentis
clam*

Fig. 2.

B

Fig. 1.

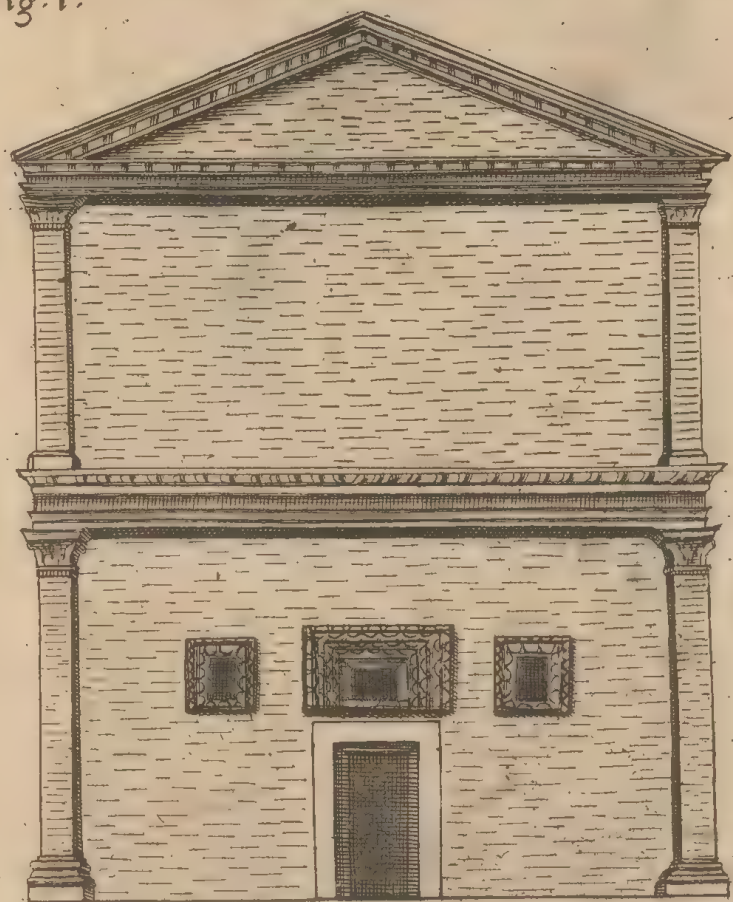

Fig. 4.

Fig. 3.

BIBLIOTHECA
VNI. MAGILL.
CRACOVENSIS

clam intulit, cineribusque Juliae filiae Titi, quam & ipsa educaverat, commiscuit. Idemque innuit Tullius lib. 1. epist. 1. Ad Q. Fr. ubi ait: Cum ad templum monumentumque nostrum Civitates pecunias decrevissent, nominatimque lex exciperet, ut ad templum monumentumque capere liceret. Quae omnia confirmantur ex veteri illa inscriptione, quam reponit Kirchman. De funer. Rom. eamque hic describimus.

MORTE. ME. VALERIVM.
M. F. ADSEQUENTE. IN. VLT. TER.
RA. NVLLO. CREDIDI. LOCO. OS-
SA. NOSTRA. POSSE. MELIVS. AD-
QVIESCERE. QVAM. PROPE. TEM-
PLVM. AESCVLAPIL. ITAQVE. EX.
TESTAM. AD. X. PEDES. A. TEM-
PLO. VOLO. CONDIER. VOS. NA-
TI. IVCVNDISS. AB VRBE. ROMA.
HVC. CONCEDITE. AD. SEPVL-
CHRV. NOSTRV. DEMETVR.
DOLOR. PIETATE. VESTRA. SI.
MANES. SENTIENT. VOS. ME-
MORES. NOSTRI.

Ritum hunc sepeliendi cadavera in templis, elicimus clarius ex Arnob. lib. 6. Advers. Gent. Quid? (ait) quod multa ex his templa, quae tholis sunt aureis, & sublimibus elata fastigiis, auctorum conscriptionibus comprobatur continere cineres atque ossa, & functorum esse corporum sepulturas? Hinc mihi conjiciendi ansa se praebet, quod sicuti Proceres & Magnates templis utebantur, in quibus functorum cineres funerarent, ita etiam alii notae inferioris homines, uti cives primarii, sua pariter erexerint monumenta, in quibus, si non magnificas aedes ac templa, aedulas saltem habere possent, ubi propriae familiae Genius coleretur. Geniorum quippe infinitus ferme erat numerus, ut Sponius cumulavit ad

sua Miscellanea erudite antiquitatis, Sect. 3. pag. 101. tantaque fuit antiquitas Geniorum superstitio apud Gentes, ut Regna, Provinciae, Urbes, Senatus, Populusque, Collegia, Augusti Caesares, Familiae, ac privati fere singuli suos habuerint coluerintque. Haec expressè confirmat Aurelius Prudentius Poeta Christianus in lib. 2. contra Symmacum, ubi sic:

Nam subdita Christo
Servit Roma Deo, cultus exosa prio-
res.

Romam, dico viros, quos mentem
credimus Urbis,
Non Genium: cujus frustra simu-
latur imago:

Quaquam cur Genium Romae mihi
fingitis unum?

Cum portis, domibus, thermis,
stabulis soleatis

Assignare suos Genios? perque om-
nia membra

Urbis, perque locos, Geniorum
millia multa

Fingere, ne propria vacet angulus
ullus ab umbra?

Restat, ut & fatum similis demen-
tia cunctis

Aedibus imponat.

Ex inscriptionibus autem, quas Sponius refert, has afferimus.

GENIO
FAMIL. MONETAL.
DEMETRIVS CAES. N. SER.
EPAPHRODITIANVS.

Item ex alia.

HERMA DE SVO DAT
GENIO CANONIS ATTALI
LIBERTI.

GENIO PASICLENIS ATTALI
SERVI.

Occasione qua Sponii inscriptiones de Geniis attulimus, indicare fas erit Oiselim in suo *Tesoro Numismatum* nonnullos etiam Geniorum referre nummos, & cum inter illos nullum Diocletiani tempore, cussum adducat, neque apud diversos Auctores *de re Nummaria* tractantes repererim; ideo hic in eruditorum gratiam, similem annectere volo, cum apud me sit, ex do-

no D. Ioannis Dominici Ricciardi, ac sequens est.

Quin in praefatis aedibus sacrificia, aliquando fuisse oblata ex supposita Gruteriana inscriptione, concipitur pag. 662. n. 5.

L. APISIVS. C. F. SCAPTIA. CAPITOLINVS.
EX. TESTAMENTO. FIERI. IVSSIT. MONV MEN.
ARBITRATV. HEREDVM. MEORVM. ET. SIBI. ET. SVIS.
..... TAE. BENE. MERITAE.
C. APISIO. C. L. OSCIAE. J. L. APISIAE. C. F.
EPAPHRAE. PATRI. PRIMIGENIAE RESTITVTAE
Matri SORORI.
C. APISIO. C. F. ET. LIBERTIS
CAPITONI. FRAT. LIBERTABVSQVE
MEIS. POSTERISQ.
EORVM
C. APISIO. C. L. IN. AG. P. XII.
FELICI. TATAE. IN. FR. P. XXIV.
HVIVS. MONV
DOLVS. MAL.
ABESTO. ET
IVRISCONSVLT.

IN. HOC. MONVMENTO. ITVS. ADITVS. AMBITVS. LIBERTIS. LIBERTABVSQVE. MEIS. OMNIB.
PATEAT.....M. DATO. AD. SACRIFICIA. FACIENDA. QVOTIESCVMQVE. OPVS. ERIT.

Lucunam PATEAT.....MDATO. Alia inscriptio docens proximas fe-
sic legendam puto; nempe CIRCVM. Pulchralibus monumentis fuisse aedicu-
DATO. las, extat apud eundem p. 626. n. 6. sic.

AEDICVLAM. CVM. OLLIS. OSSVARIS. ITA. VTI. IN. AEDICVLAM
SVNT. C. LVCCEI. PYLADIS. L. FELICIS. GERVLII. EMIT. DE. D.
LABERIO. PAETI. ET EPAPHRODITI. L. FAVSTO. IN MONV
MENTO. C. LVCETI. BYTHI. L. FAVSTI. COACTORIS. A. PORTV.
VINARIO CVM. INTRO. MONVMENTO. EORVM. EAS. E. REGIO
NE. OSTI. PARIETIS. MEDI. AEDICVLAM. CVM. OLLIS. OSSVARIS
SIBI. ET. SVIS. POSTERISQVE.....

Sacella si non aderant, fuisse saltem aras, nemini penitus negandum & præcipue ex illa, quæ habetur est, ut ex plurimis inscriptionibus pag. 715. num. 10.

C. VIVS. PATER. NATVS. MISER. DESID E-
RIO. NATAE. DIEM. ET. NOCTEM. CVM
LACRIMIS. TRAXIT. VITAM. MALAM
MORTVVM. ME. QVOQVE. FVNERARI
IVSSI. REBVS. LVGVBRIS. QVIBVS. VIVOS. PAR
AVI. LECTO. STRAGVLIS. FORENSIS. PAENVLA
NIGRIS. OMNIBVS. OSSA. MEA. IN. ARAM. MIX
TA. CVM. FILIAE. VNA. REQVIESCVNT. HOC
SOLACIVM. MECVM. ERIT. CIRCA. ARAM. LIB
ERTIS. LIBERTABVSQVE. POSTERISQVE
EORVM. ET. QVIBVS. PERMISERINT. HAC. LECE. VT
QVOTIENS. QVIS. EORVM. SVIS. CORONAS. PONENT. ET
ARAM. NOSTRAM. CORONENT. ATIMETO. LIB
CVIVS. DOLO. FILIAM. AMISI. RESTEM. ET. CLAVOM
VNDE. SIBI. COLLVM. ALLIGET.

Alia item inscriptio in lapide Tibur-
tino rudi, in Faliscorum monte Soracte,
in Templo Sancti Orestis, literis exælis
pag. 466. n. 6. hoc habet:

V.M.SELICI.CLE
MENTIS. SEVIRI
MVNCIPIO. CA
PENAT. ARAM
POSVERVNT. PII
LIBERTI.

Exhibuimus itaque hæc monimen-
ta ex innumeris, quæ per agrum Ro-
manum visuntur, quorum aliqua sub-
limiora, alia verò inferiora, prout Fa-
miliæ conditio ferebat & splendor.
Ex inferioribus verò aliud exemplar
profero, in eadem Tabula XLII. Fi-
gura 3. expressum. Prominebat hoc
monimentum inter viam Asinariam
& Appiam dextrorsum, unde Marinum
iter post ultimam ab Urbe vineam. Fi-

gura hæc faciem monimenti exhibet,
ut conjici ex parietinis potest. Quia ul-
tra dimidium externè terra obruta est;
internè tamen vacua, proindeque plu-
rimæ in ea cellulæ cernuntur, ut in Fig.
4. conspicitur: quæ fornicatæ sunt,
continentque ollas, sive urnas, in qui-
bus defunctorum cineres occludeban-
tur: unde à geminis illis in singulis
loculis extantibus, præfata loculamen-
ta, à columbarum (nî fallor) nidi si-
militudine *Columbaria* vocitandi usus
invaluit. Alterius Columbarii exem-
plar cum inscriptionibus refert supra
laudatus Sponius in eisdem *Miscellaneis
eruditæ Antiquitatis* Sect. 9. Colum-
baria hæc sive Sepulchra videntur
fuisse Familiæ Abucciorum, ut ex se-
quenti inscriptione, omissis non-
nullis aliis à Sponio relatis, colligi
potest.

I
L. ABVCCIUS HERMES IN HOC
ORDINE AB IMO AD SVMMVM
COLVMBARIA IX OLLÆ XLIX
SIBI POSTERISQVE SVIS

2
L. ABVCCIUS SOCRATES SIBI
ET ABVCCIAE GNOMENI L.
POSTERISQ. SVIS
COLVMBARIA CONTINVA VII
AB IMO OLL. XIV

3
L. ABVCCI MYRONIS
HOC ORDINE OLL. IIII
COLVMBARIO I. ET II.

4
L. ABVCCI CASTI ABVCCIAE AVR AE
L. ABVCCI MAXIMI ABVCCIAE HEDONE
COL. VIII. OLLAE XVI. LINEA PERPETVA.

Cùm quodam die, relaxaturus studiis animum, Romanum agrum cum CCLL. VV. Emmanuele à Schelstrate, & Laurentio Zacagna Vaticanæ Bibliothecæ Custodibus, peragrem, ac simul Romanæ magnificentiae rudera inquirerem, incidit sermo de monumentis, five sepulchretis, quæ juxta vias publicas fiebant, quorum variæ species erant, inter quæ una præ cæteris notatu digna, quia Camera interioris parietes diversis cellularum ordinibus distinguebantur, quarum in singulis binæ ollæ cinerariæ, five osuariae collocatae erant, de quibus jam supra narravimus, quum Columbaria antiquitus appellatas fuisse ostendimus. Quare curiositatis, ac simul eruditionis gratiâ eosdem duxi ad ea invifenda, quæ extra Portam Asinariam adhuc supersunt, ut in dicta Tab. XLII. Fig. 3. & 4. Hac occasione idem D. Zacagna familia sepulchreta non procul se vidisse ait, nempe secundâ vineâ sinistrorsum in via Appia, quâ iter ad Ecclesiam Sancti Sebastiani, ultra Cappellam, five oratorium, quod vulgo dicitur *Domine quo vadis?* Huc devenimus ac ibi tres magnas cameras haud imparibus loculamentis distinctas invenimus, quorum unus ordo, qui juxta horizontalem lineam, unam supra viginti cellulas continebat: cùm autem isti ordines duodecim essent, &

unus alteri superpositus, in unica facie camerae centum & triginta duo Columbaria, ac proinde ducentæ & sexaginta quatuor ollæ continebantur. Pavimentum, utpotè terrâ cooperatum, minimè apparebat: unde fortasse alii ordinis sub eadem aggesta humo delitescebant. Observavimus quoque, præfatas cellulas non solum binas, verum vel tres, aut etiam quatuor ollas continere. Ex hoc igitur ollarum numero deduximus, hoc non privatæ Familiae sepulchrum, sed publicum, alicujus nempe Sodalitatis fuisse. Ulteriùs inde ad visendum accessimus antiquum ac proximum Monumentum, in cujus Tabulæ ruderibus è marmore fragmentum invenimus, cujus inscriptio hæc est, quæ non solum caractere, verum etiam Latinitate seculi ruditer accusat: quin etiam ex Consulibus, quos refert, Theodosium tantum in Fastis invenies.

HIC REQUIESCET
AIO IN PACE QVI
VIXIT IN SECVLO
P M AN. XI DECES
SIT DE SECVLO DI
E III IDVS NOVEMB
CONS THEODOSI
O AVG. PRIMVM
ET ROMORIDO
V. C. CONS.

Mul-

Multa alia ornatioꝛa monimenta præter allata, fuiſſe comperimus in tit. *De ſepulchris violatis*, in Cod. Theod. nam in lib. 2. columnarum marmorumque avulſio, ac ornatûs diminutio interdicitur: idemque ſtatuitur in l. 4. tum in poſteriori lib. 5. fit mentio de ornamentis, quibus triclinia ſepulchrorum, ac porticus decorabantur.

Præter allegata Jura, quæ ſepulchralium columnarum meminere, Caſſiodorus occurrit, qui l. 4. *Var. c. 34.*

Aedificia (ait) tegant cineres columnæ, vel marmora ornent ſepulchra, talenta non teneant. Item lib. 6. *Var. cap. 8.*

in formula *Comiti-væ Privatarum*, & ejus excellentiæ: ſic loquitur: *Ne quis veſtita marmoribus ſepulchra nudaret; ne quis columnarum decorem irreligioſâ temeritate præſumeret.* Cic.

etiam lib. 2. *De legibus* id firmat ibi: *Sepulchris nihil eſt apud Solonem amplius, quàm ne quis ea deleat, neve alienum inferat. Si quis buſtum, aut monumentum, aut columnam violarit, dejecerit* &c. Ex quibus, & aliis auctoꝛitatibus, quæ poſſent facile adduci, id conſuetudinis apud Romanos fuiſſe inferam, ut ſua ſepulchra etiam columnis ornârint, quarum typos non tradam, cùm tempus vel eas confregerit comminueritque, aut aliò eadem translata fuerint. Quæ vidimus huc uſque monimenta, civium, ſeu medii ordinis fuere ſepulchra: infimæ enim conditionis hominibus funerandis loca publica fuiſſe cenſeo, in quibus ſingularum ollæ oſſuariæ vel cinerariæ collocabantur. Sicuti olim campus erat, in quo mons Teſtaceus aſſurgit, quem ego ex confractis ollis oſſuariis compactum auctumque in eam molem creviſſe puto: nec ſolidis conje-

cturis deſtituor; cùm enim hyemalis glacies fictilia vaſa ſub Dio expoſita ſæpè ſæpius frangat, cumq; fictiles urnæ ſeu amphoræ cinerariæ, ſacræ à Gentibus putarentur, ex eo credam Gentiles, cùm diſruptas eaſdem viderent, ac miſerarentur, decreviſſe teſtas fragmentaque, omnia in unum coacervanda, acervumque ex innumeris teſtarum particulis eo loci erigendam, quibus tandem immodicè aggeſtis mons ille ſurrexerit. Plurimas alias conjecturas afferrem, ſed quia brevitati ſtudeo, alibi, prout occaſio ſe ſe offeret, opportunè reponam.

Haſtenus Romanorum ædificia præmiſimus, quæ molium ſepulchralium ſtructuram reſpiciunt: exquire re modò ſubeſt, quænam & qualia ſepulchra fuerint à priſcis Chriſti Fidelibus, tam graſſante perſecutionum turbine, quàm redditâ pace Eccleſiæ, uſurpata.

Pro quo, repetenda quæ initio hujus Capitis dicta ſunt: nempe Nationes finitimas ſæpè ſæpius ritus moreſque ſe ſe invicem edocere, edoctaſque conſtanter pro ſuis aſſerere. Quamobrem Chriſtiani cùm viderent, quòd in Fide commilitones adeò acriter pro Chriſti lege pugnabant, ut nullus omnino pavor aut cruciatus, nullâve acerbiffima mortis ſpecies terrere eos poſſet, quin alacri animo pro Redemptore glorioſiſſimè occumberent; ideo pro memorabili eorum virtutis conſtantia, mirâ pietate, clanculùm plerumque ob timorem tyrannicæ poteſtatis, eorundem cadevera, vel iſdem in locis, ubi Martyrii coronam receperant, vel alibi, prout opportunum fuiſſet, ſepeliebant. Hinc, eo quòd tam de mundi, quam de tartareis tyrannis

rannis palmam tulerant, ac triumphaverant, ne eorum memoriam temporum ingluvies absorberet, Romanos æmulati, super eisdem locis humilia construxere ædificia, quæ Memoria, five Sedes, Conciliave Martyrum, five Martyria, Confessionesque, vel Conditoria dicebantur, de quibus fusiùs alibi.

Et primò cur *Memoria* dicta fuerint, doctissimè S. August. *De cur. pro mort. geren.* cap. 4. sic causam exponit: *Sed non ob aliud vel Memoria, vel Monumenta dicuntur ea, quæ insignita sunt sepulchra mortuorum, nisi quia eos qui viventium oculis morte subtracti sunt, ne oblivione etiam cordibus subtrahantur, in memoriam revocant, & admonendo faciunt cogitare: nam & Memoria nomen id aper- tissimè ostendit, & Monumentum, eo quòd moneat mentem, idest admoneat, nuncupatur.* Idemque Augustinus *Psal.* 48. hæc argutè expendit: *Pompa est funebris; excipitur sepulchro pretioso, involvitur pretiosis vestibus, sepelitur unguentis & aromatibus, deinde Memoriam qualem habet, quam marmoratam! vivit in ipsa Memoria ille, ubi mortuus est. Et paullò inferiùs sic: Quando cogitat sibi Memoriam marmoratam, aut exculptam facere, quasi de domo æterna cogitat, quasi ibi maneat ille dives, quem ritum ædificandi sepulchra in memoriã mortuorum, apud omnes nationes in usu fuisse, jam supra satis ostendimus, passimque apud supracitatum Gruterum in sua magna Epigrammatum collectione, inscriptiones leguntur, in quibus de Memoriis fit mentio, ac presertim pag. 488. num. 8. ubi sequens affertur sepulchralis inscriptio.*

D . . . . . M
ET
MEMORIAE. AETERNAE
Q. VIREI. LAVRENTINI
IIIII. VIRI. AVG. C.C.C. AVG.
LVGV DVNI
HOMINIS. INCOMPARA
BILIS. ET. VIREIAE. ATHE
NAIDI. CONIVGI. EIVS. MEMO
RIAM. QVAM. LAVRENTINVS
CONIVGI. KARISSIMAE. FE
CERAT. VIR EIVS. ATHENA
GORAS. FILIVS. EORVM
EVNDEM. LAVRENTINVM
CVM. CONIVGE. COLLOCA
VIT. ET. SVB. ASCIA. DEDICA
VIT.

Item pag. 827. num. 8. apud eundem sic legimus:

SERVILIUS. TROILVS
SE. VIVQ. COMPARAVIT
MEMORIAM. SIBI. ET. SVIS. ET
CONIVGI. SVÆ. VLPIÆ. SVCCESSE
ET. FILIS. SVIS. QVI. VIXIT. CVM. EA
CONIVGE. ANN. XIII. MENS. VIII.
IPSE. AVTEM. VIX. ANN. XXXIII.
MEN. V. ET. LIBERTIS. LIBERTA
BVSQVE POSTERISQVE.

Hæc vox *Memoria* passim antiquis-
simi Christiani usurparunt, ut Auctor
est *Liber Pontificalis* in vita Anacleti
ubi sic: *Hic* (idest Anacletus) *Memo-
riam B. Petri construxit & compo-
suit, dum Præsbyter factus à B. Petro,
seu alia loca, ubi Episcopi reconderen-
tur sepultura: ubi autem & ipse sepul-
tus juxta corpus B. Petri.* Pariformi-
ter in eodem in Felice I. sic legitur:
*Hic constituit supra sepulchrum & Me-
morias Martyrum, missas celebrari.* Ex
quo patet univoca vocabuli usurpatio
apud Ethnicos & Christianos. Con-
firmatur idem ex Lucifer. *Calaritan.*
Pro S. Athanasio lib. 2. in max. Bibl.
PP. to. 4. Tu autem esse ex illis hinc
intelligeris, quòd cum sis Memoriam
*Martyrum Beatorum instaurans, ta-
men servorum unici filii Dei cruorem*
fundens &c. Item ex S. August. con-
tra

tra Faust. Manich. lib. 20. c. 21. ibi: *Populus Christianus Memorias Martyrum religiosâ solemnitate concelebrat, & ad excitandam imitationem, & ut meritis eorum consocietur, atque orationibus adjuvetur: ita tamen ut nulli Martyrum, sed ipsi Deo Martyrum sacrificemus, quamvis in memorias Martyrum constituamus altaria, Et item lib. 22. de civit. Dei c. 10. sic loquitur: Nos autem Martyribus nostris non templa sicut Diis, sed Memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus: nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus Martyribus, sed uni Deo, & Martyrum & nostro sacrificium immolamus.* Constat quoque hujus vocis usus apud S. Paulinum Epist. 13. *Ipsam tempus ante meridiem in votis nostris (quorum curâ veneramus) per Apostolorum vel Martyrum sacras Memorias consumentes.* Affluunt insuper hac voce collectanea *De vitis Sanctorum* apud Bollandum, qui candidè & sedulò, nullis adulteratis immutatisque, sed primigeniâ Scriptorum veterum phrasi omninò retentâ, conspicua volumina congeffit. Occurrit primò locus in S. Claro Abbate Viennensi ad 1. Januarii cap. 1. to. 1. ibi: *Accidit quippe, ut puer matrem orbatam marito haberet, quæ devotè ad Memorias SS. Martyrum apud Viennam subinde orandi gratiâ occurrebat.* Secundò, in vita S. Rigoberti Episc. Remen. ubi narratur, quòd Sanctus hic in Vasconiam Regionem secessit, ibique exulando multas sanctâ indefessus intentione, Sanctorum Memorias lustravit, posteaque ad Memoriam S. Mauritii se contulit. Constat itaque satis abundè de præfatâ Memoriarum

notione apud antiquos: ideò ad alias voces enucleandas accedam, nimirum Sedes Martyrum, Concilia Martyrum, & Martyria.

De voce *Sedis* fit mentio in l. 6. *De Sepulchr. viol.* in Cod. Theod. ubi Apostolorum & Martyrum sepulchra Sedes appellantur: & apud Ammian. Marcell. lib. 22. cap. 11. ut scribit eruditissimus Gothofred. ad d. l. 6. ubi supra *Cineres* (inquit Marcellinus) projecit in mare, id metuens, ut clamabat, ne collectæ supremis (idest reliquiis) Sedes illis extruerentur. Imò & apud Ethnicos, purioresque Latini sermonis latices, ut Virgilianum hoc docet *Æneid.* 6. 328.

Quàm sedibus ossa quierunt.

tum quoque inferius n. 731. clariùs *Sedibus ut saltem placidis in morte quiescam.*

Concilia autem Martyrum, ac Martyria, Confessionesque appellata fuisse hæc ædificia, testatur Baron. in *Martyrol.* ad diem 23. Junii in vers. *juxta Martyrum Concilia.* Et ad diem 6. Julii in vers. *cur ad Confessionem;* ubi scribit, Martyrium nîl aliud importare, nisi locum in quo Martyr tumultatus est, ut habemus ex l. 7. *De Sepulchr. violat.* in Cod. Theod. quo loci maximè ad rem plura cumulat laudatus Gothofredus: hi ambo terrarum orbi celeberrimi viri notant, haud semper *Martyrium* sonuisse præcisè locum, in quo Martyris ossa jacerent, sed non rarò totam ipsam Ecclesiam importasse: & habemus Concil. Chalcedonen. ubi sepè de Martyrio S. Euphemie fit mentio, idest de Ecclesia. Aperto stylo loquutus est Valafrid. Strab. *De reb. Eccl.* cap. 6. *Martyria* (inquit) vocabantur Ecclesie,

fiæ, quæ in honorem aliquorum Martyrum fiebant. Et alii passim, ac præsertim Eusebius.

Pro altaribus autem Confessiones acceptas, plurimis ostendit Codex Pontificalis, & primo in Hilar. ubi sic: *Hic fecit Confessionem S. Joannis Baptiste, & Confessionem S. Joannis Evangeliste, in Oratorio S. Crucis fecit Confessionem, ubi lignum Domini cum posuit &c. fecit ex argento in Confessionem januas.* Item in vita Xysti: *Hic fecit Confessionem Beati Laurentii Martyris cum columnis porphyriticis, &c.* Pleraque loca ibidem legi possunt, ubi sæpissimè Lector hanc vocem offendet, qua Cassiodorum quoque usum inveni lib. 10. epist. 2. ubi sic: *Tenemus aliquid Apostolorum proprium, sic peccatis diuidentibus non reddatur alienum, quando Confessiones illas, quas videre universitas appetit, Roma feliciter in suis finibus habere promeruit.* Atque hæc de his vocibus satis; de aliis porro sepulchris, nimirum Monumentis, Conditoriis, Oratoriis &c. cum notissima sint, filuisse, ne nimia prolixitate tedio essem, consilium fuit.

Cum itaque nostri instituti scopus ut plurimum eò vergat, ut ea quæ scribimus, emblematicis, si fieri potest, comprobemus; hinc multis revolutis Codicibus, nullum tot inter ac tantos inveni, qui mihi illa ullatenus indicaret: hoc mecum idè statui, non solum omnes Urbis Ecclesias perquirere, verum & exteris amicis perlustrandas committere: cumque inter alias quidquid Musivorum operum in Urbe Ravennatensi reperiretur antiquum conspieuumque configuratum habere curassem, nonnulla trans-

missa fuere exemplaria fide dignissima, inter quæ celeberrimum Tholus Ecclesiæ S. Joannis Baptiste in fonte appellatæ, quod scilicet vetustissimus fons baptismalis inibi sit. De hac Ecclesia, ejusdemque Musivis operibus agemus inferius; hic tantummodo de ejus fundatione figurisque in Tholo expressis sermo erit, ut validius conjecturas fulcire possimus.

Templum hoc adèd vetustum ac venerandum est, ut è memoria hominum ejus Auctor exciderit. Constat tamen, Neonem Præsulem Ravennatem ad ann. 451. illud instaurasse, idemque etiam Musivis figuris ipsam Ecclesiam ornasse creditur, ut conjici probabiliter potest ex infrascriptis carminibus ab Hieronymo Fabri in suis *Mem. Sac. Raven.* relatis.

*Cede vetus nomen, novitati cede
vetustas*

*Pulchrius ecce nitet novitati gloria
fontis*

*Magnanimus hunc namque Neo,
summusque Sacerdos*

*Excoluit, pulchro componens omnia
cultu.*

Icones in tholo expressæ id ordinis habent. In ipsius centro repræsentatur baptismus Christi in Jordane, & circum undique per circumferentiam Apostoli. In exteriori ambitu prope Apostolos nonnulla veluti altariola, indifferenter ornata cernuntur, ut in Tab. XLIII. ex quibus id me confirmare posse cui dubium, quod supra de memoriis, sive Martyriis prælibavi, asserens, priscos Christicolæ exemplo Ethnicorum sepulchra SS. Martyrum columnis aliisque ornatibus honestare consuevisse? Patet hoc ex Fig. prima, per quam Martyrium, feu

Fig. 1.

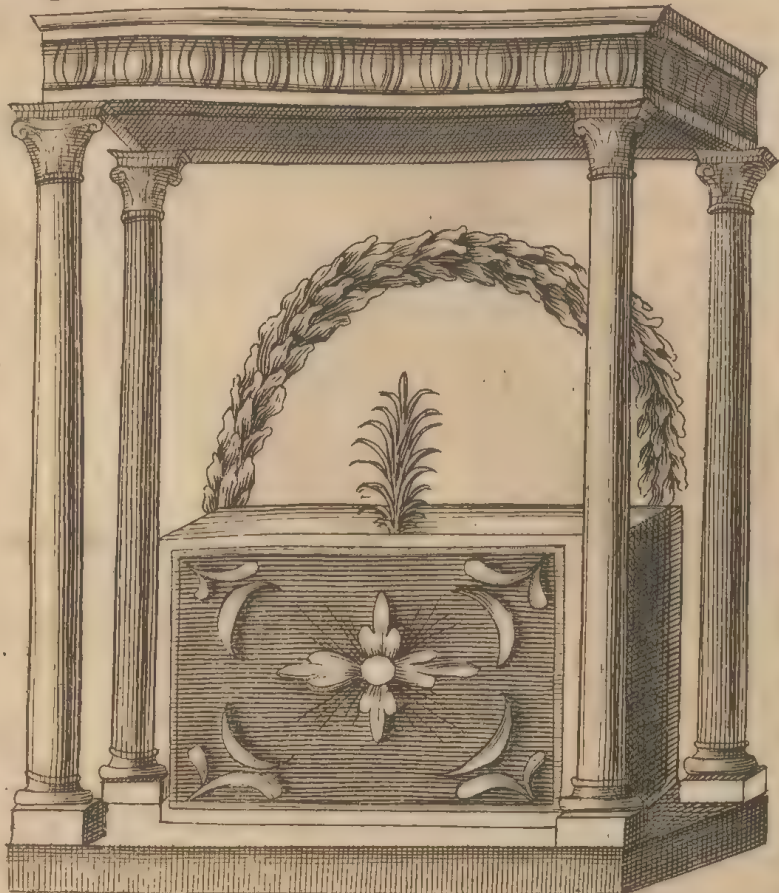

Fig. 2.

TAB XLIII

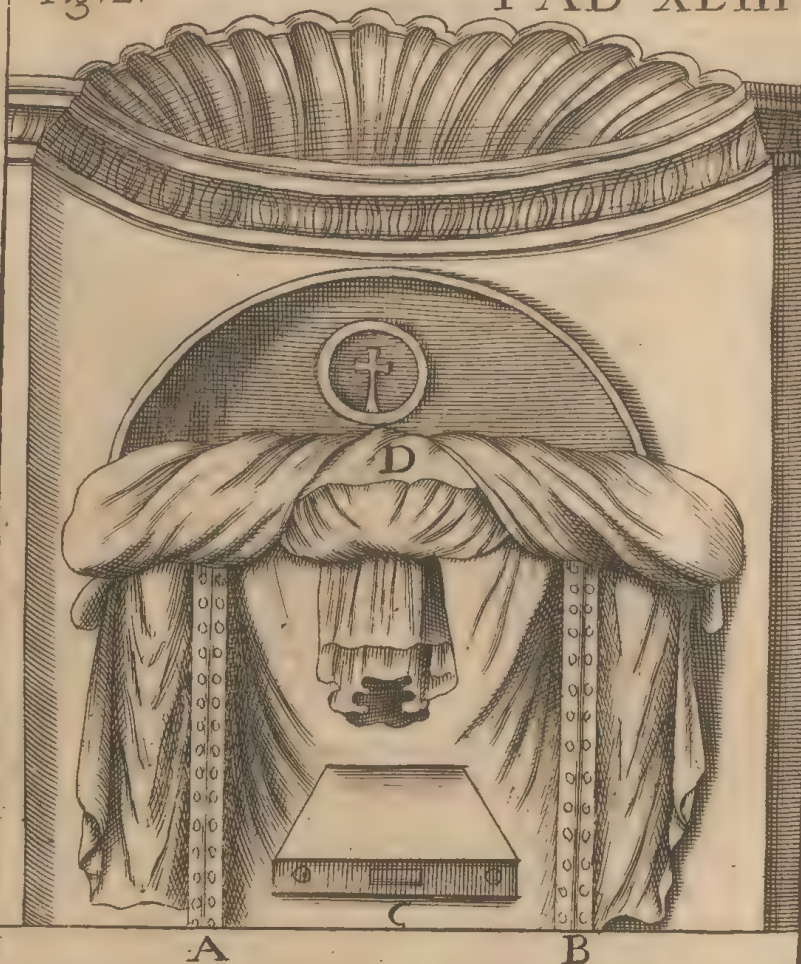

Fig. 3

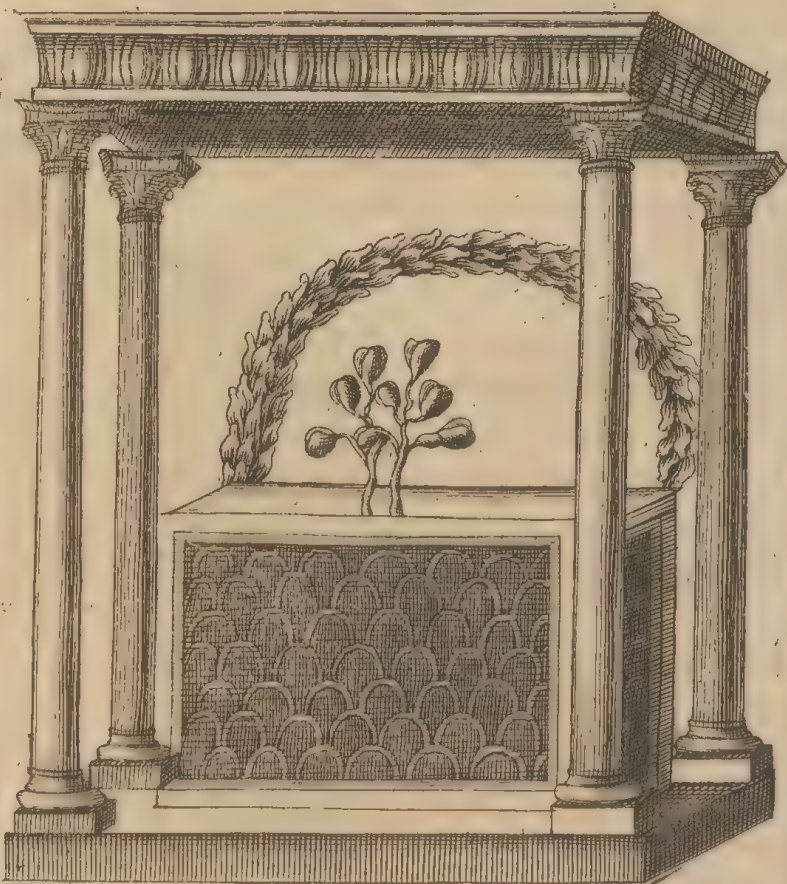
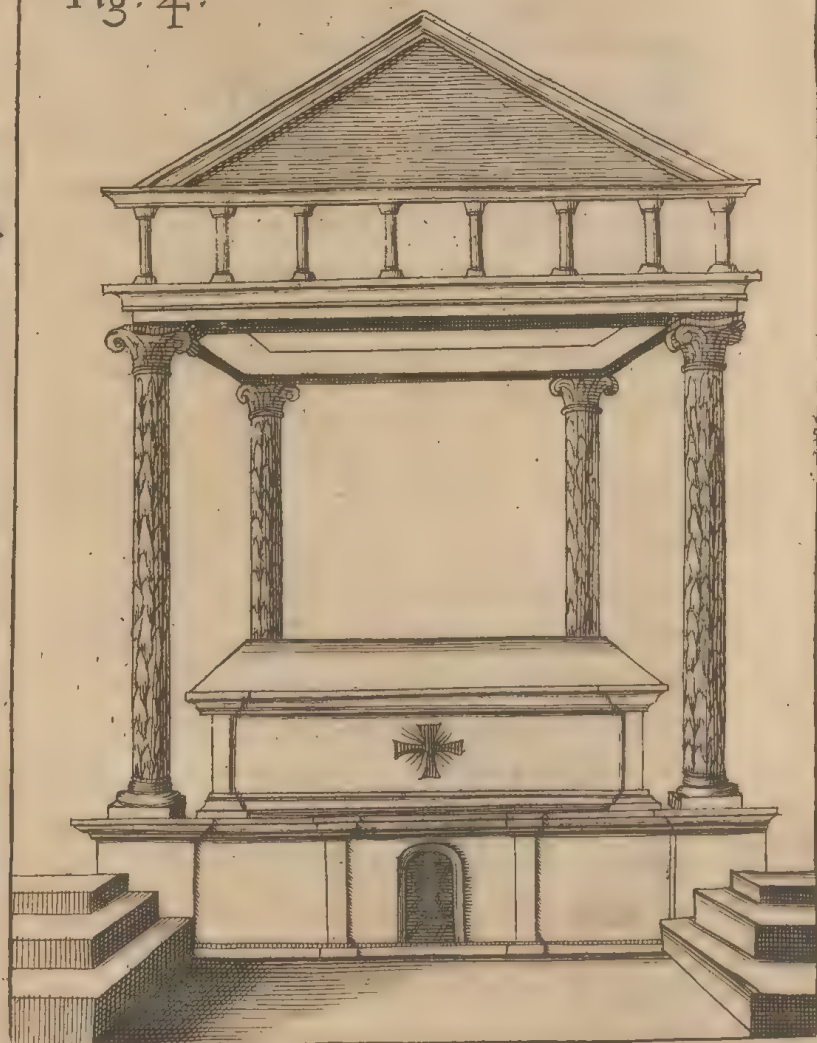

Fig. 4.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
PRAGENSIS

feu Martyris sepulchrum delineatum est: index est infallibilis palma in medio altaris assurgens, quâ nullum Martyrii symbolum aptatius. Altaris à tergo florum corona conspicitur, quæ etiam Martyrii coronam innuit; nî potius id Gentium more factum dicamus, qui coronis floribusque monimenta spargebant.

Tertius iconismus videtur cum primo penitus convenire, si palmam excipias, cujus loco sunt veluti lilia, quæ fortè sepulchrum Virginis denotant, vel saltem Confessoris, non autem Martyris.

Secunda Figura valdè discrepat; exprimitur namque in ea veluti loculamentum in muro, non uno modo perornatum: in cujus centro protenditur altare ad instar mensæ pannis contextum, duabusque gemmatis fasciis A. B. ab eo pendentibus: ad pedem altaris jacet parvulum, demissumque suppedaneum C. tribus gemmis emicans: in frontispicio super aram producit magnum involucrum D. cui supereminet in orbiculo Crux E. Hic, si hariolari liceat, molem hanc hieroglyphicam existimarem, connotantemque alicujus Pontificis Maximi, sive Episcopi Monimentum. Hanc mihi speciem excitavit Ammian. Marcellin. lib. 16. cap. 8. ubi de quadam muliere narrat, quod ab amasio illecebris capta & impulsâ maritum de furto accusaverit, quod velum purpureum è sepulchro Diocletiani avulsum occultasset: en in gratiam Lectoris, Ammiani verba: *Is, ut loquebatur jactantiùs, versabilem feminam post nefandum concubitum periculofam in fraudem illexit: suavitque consarcinatis mendaciis, læsæ majestatis arcessere*

maritum insontem; & fingere quod velamen purpureum à Diocletiani sepulchro furatus, quibusdam consciis occultabat. Quem locum notis illustrat Henric. Valesius, qui velamen purpureum notum olim certissimumque consecrationis indicium fuisse tenet. Lindenbergius etiam in notis ibidem, fusiùs pretiosissimis vestibus ornata cadavera antiquitùs comprobatur: unde infero; ex eo quod Imperatorum Procerumque cadavera purpurei velaminibus contegi consuetum esset, id moris ad Christianos fluxisse: ut allata monimenta nos docent; similibusque integumentis eosdem Christi fideles tam Pontificum quam Episcoporum fato functorum corpora, eisquæ dum justa persolverentur, condecorasse. Cujus rei signum luculentissimum & argumentum, quod omnem hæitationis nebulam dissipet, ac dissolvat, Cux est, loculi in culmine expressa, quæ Pontificiæ dignitatis præcipua nota videtur: Pontificum quippe & Antistitum est, Crucem ante pectus præferre, quam Græci *Encolpium* vocitant. Consuetudinem hanc antiquissimâ probat Du Sauffay in sua *Panoplia Episcopali* lib. 4. Id etiam deducitur ex Ciaconio primæ editionis in vita Hilarii Papæ, qui vixit anno 461. & sic Musivo huic operi S. Joannis in fonte Ravennæ synchronus fuit: Crucem hîc tam simplicem, quàm gemmatam pro signo Pontificiæ Majestatis usitavit; eandemque inde posteriores Pontifices Honorius videlicet I. Severinus I. Joannes IV. Donus, & alii, pro simili nota usurpârunt.

Insuper (quod magis ad rem facit) adhuc hodie in Vaticana Basilica funebre stragulum asservatur, seu emortuale,

tuale, quo prisci Fideles SS. Martyrum cadavera cooperire soliti erant, quum ad sepulchra deferebant, ut notat Turrig. in suis *Cryptis Vatic.* par. 2. pag. mihi 123. Unde non abit à verisimili, si velamen illud in figura expressum, simile stragulum nobis indicare credatur. Sed jam ad Memorias redeamus.

Has etiam *Altaria* vocitatas invenio in Can. 83. Ecclesiæ Africanæ apud Justell. sic: *Item placuit, ut Altaria, quæ passim per agros, & per vias, tanquam Memoria Martyrum constituuntur, in quibus nullum corpus, aut reliquiæ Martyrum conditæ probantur ab Episcopis, qui locis ejusdem præsumunt, si fieri potest, evertantur, si autem hoc per tumultus populares non finitur, plebes tamen admoneatur, nè illa loca frequentent; ut qui rectè sapiunt, nullà ibi superstitione devincti teneantur, & omnino nulla Memoria Martyrum probabiliter acceptetur, nisi ubi corpus aut aliquæ reliquiæ sunt, aut origo alicujus habitationis vel possessionis vel passionis fidelissimà origine traditur; nam quæ per somnia & per inanes quasi revelationes quorumlibet hominum, ubicunque constituuntur Altaria, omni modo improbentur.*

In quarta Figura sub eadem Tab. XLIII. aliam *Martyrii* iconem produxi, quæ *Confessio* solet denominari, depromptam ex suo prototypo, qui adhuc hodie Romæ integer manet in antiquissimo SS. Petri & Marcellini templo apud Lateranum, quod titulo Cardinalitio Gregorius Magnus insignivit, & in eo sextam ad populum Homiliam habuit. In hac Confessione visitur sub altari, prout in aliis antiquis Urbis Ecclesiis, quædam fene-

stra, & introrsum veluti ædícula, in qua Martyris corpus jacere asseritur, ex antiquo Ecclesiæ usu, secundum illud Apocal. cap. 6. *Vidi sub altare animas intersectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant.* Cædit quoque in hunc Confessionis iconismum, observandum, columnarū epistylum ornatiori elegantia fabrefactum: recurrit namque supra idem veluti columellarum porticus, quibus super attollitur tympanus: ex quo ornatûs genere illud eruo; priscos videlicet Christi fideles animo habuisse, ut Martyris corpus attumulatum, si non magnâ, saltem parvâ compendiosâque Basilicâ, in Martyrii tropæum honoraretur: Gentes enim extruere porticus circa Basilicas consueverunt, ut demonstravimus supra in cap. 1. ubi de ordine *Peripteros* scripsimus.

Hæc ædícula quatuor suffulta columnis fuit, & *Ciborium* nominata, cujus vocis etymon variis agitur diffidiis inter eruditos: ego tamen, omissis aliorum votis, *Ciborium* dictum esse censeo à sacro cibo, qui in sacramenta, nempe altari, asservatur; unde pyxides *Ciboria* fuisse vocata notamus. Vox hæc *Ciborium*, de qua fusè Du-Cange in suo *Magno Glossario*, ac in sua *Constantinopoli Christiana* n. 57. tum recens Hofmannus in suo *Lexico universali*; redolet media tempora, quibus religiosissimè custodiri in Ecclesiis sacrosanctam Eucharistiam usu ceptum est.

In Tab. XLIV. tres notâ speciali dignæ Figuræ occurrunt. Prima Confessio est, quam cernimus etiam hodie in Ecclesiâ S. Clementis, ac supra Tab. VIII. indicavimus: modò eam in amplio-

Fig. 1.

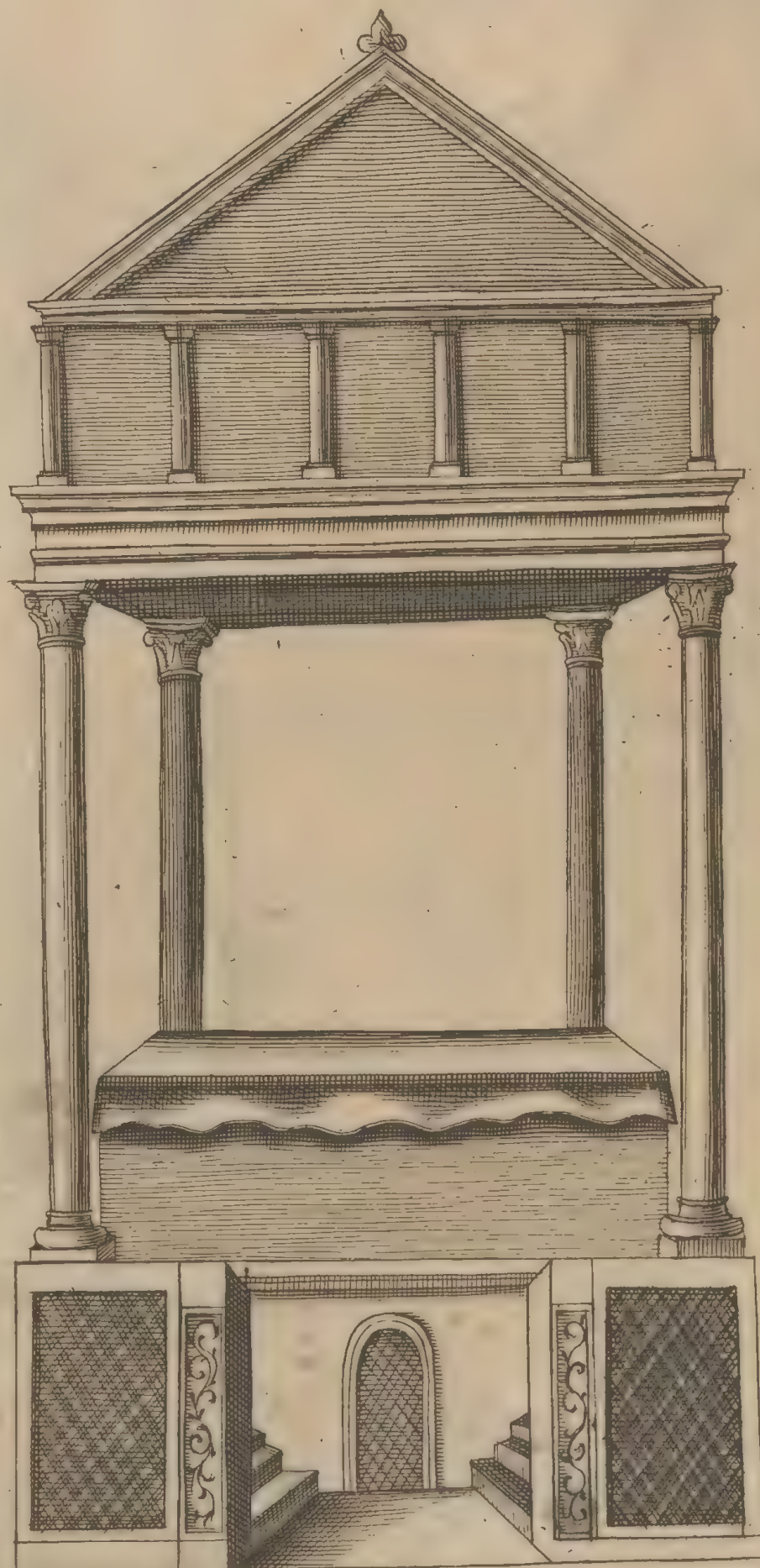

Fig. 2.

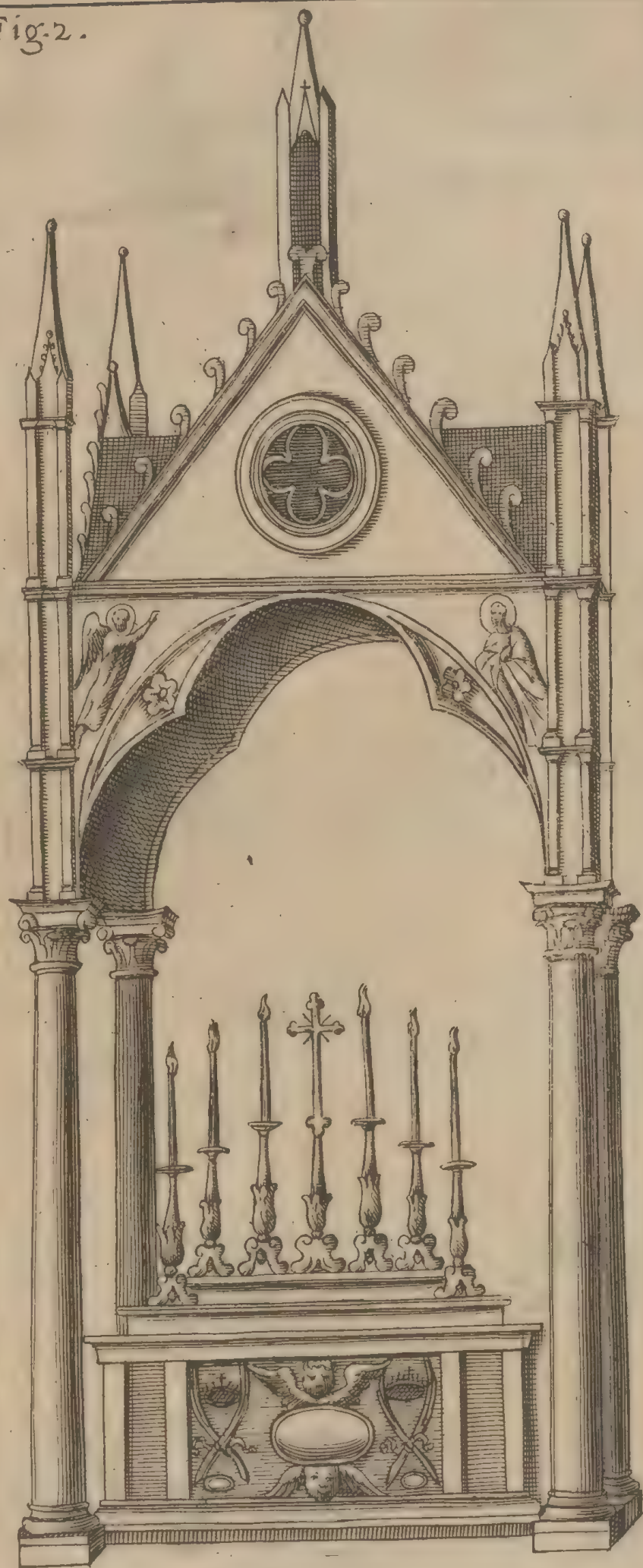
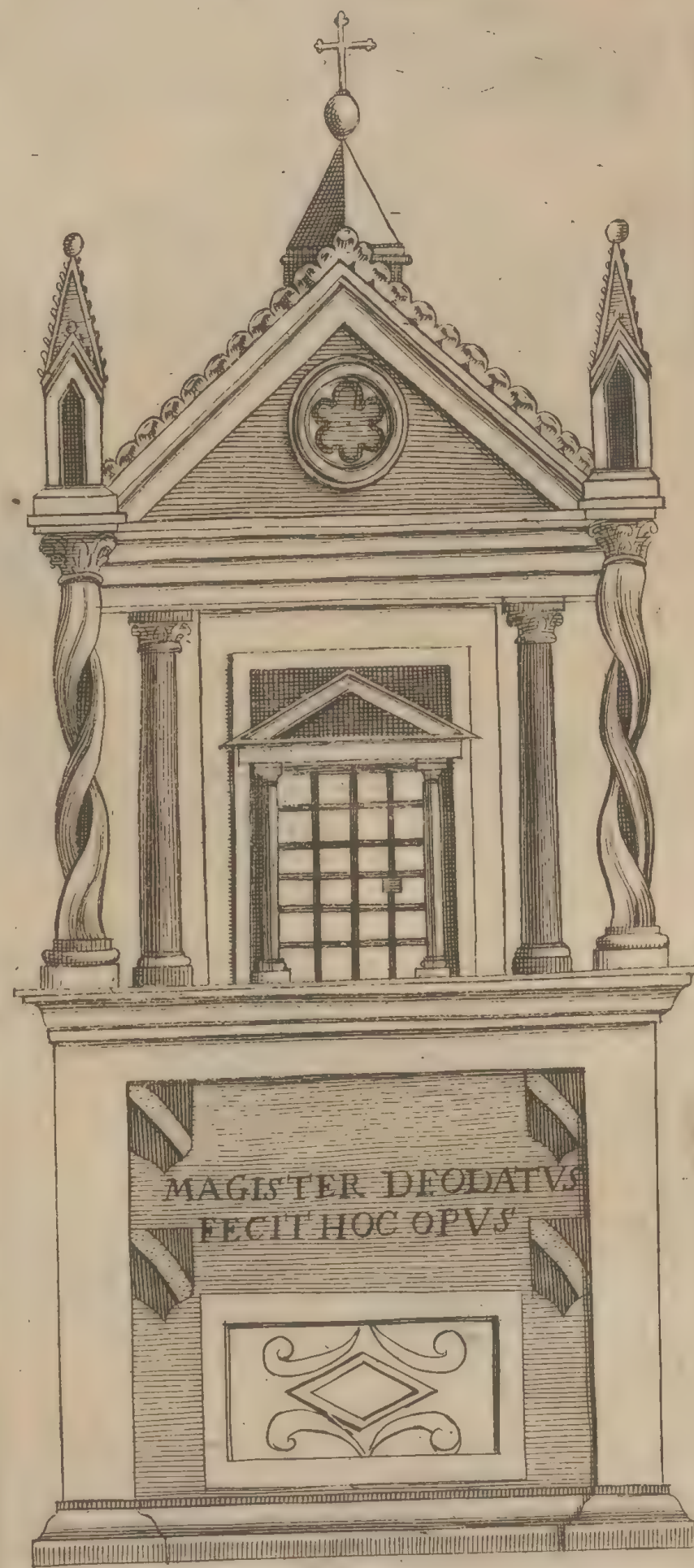

Fig. 3.

TAB XLIV

BIBLIOTHECA
UNIV. IACELL.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. IACELL.
CRACOVENSIS

pliolem formam redactam hinc exhibere decrevimus, ut Lector facilius hunc pervetustum Confessiones struendi modum percipiat, cum hæc parum discrepet ab illa SS. Petri & Marcellini, atque eidem tempore æqualis sit.

Sepulchrales hæc moles labentibus annis coeperunt non nihil mutationis perpeti, cum in sacrorum Lipsanorum custodiam adhibite fuerint. Hinc Romæ plurimas hujuscemodi constructiones vidit præteritum sæculum, quæ jam demolitæ sunt: vidiq̃ue egomet adolescens unam in Laterana Basilica ante Innocentii X. S. mem. restaurationem. fuit & alia nonnullis ab hinc annis demolita in Ecclesia S. MARIE in Porticu, quæ ad præsens à fundamentis à fel. mem. Innocentio XI. Pontifice Maximo regnante construitur: itidem & alia in Ecclesia S. MARIE in Campitello, quæ cum disiecta jaceret, à Senatu Populoq̃ue Romano occasione voti ob liberatam Urbem à pestilenti lue anno 1657. reparata fuit ac restituta. Conspexi insuper Ciborium in Ecclesia S. Alexii, in quo Deiparæ MARIE Virginis imago ab Edeffa transvecta clausa colebatur. Visuntur adhuc duo similia Ciboria, si tamen ita eas moles denominare fas est, in Basilica Liberiana, quorum in uno cunabula asservantur Domini Nostri JESU CHRISTI; in altero verò multorum Sanctorum suprema, sive exuviae. Horum schemata abstinui referre, cum jam ea delineaverit Canonicus de Angelis in sua Liberiana Basilica.

Quales fuerint hæc reliquiarum custodiæ meo tempore demolitæ, exemplaria non adduco, cum eas transscriptas fuisse non inveniam, præter illam

S. MARIE in Campitello, quam habes in Tab. XLIV. Fig. 3. Custodiam hanc Eminentif. & Reverend. Dominus Raymundus S. R. E. Cardinalis Capisuccus delineare jussit, cum à proavis suis quatuor ferè ab hinc sæculis constructa esset, ut ejusdem nobilissimæ familiæ testantur Insignia ibi expressa, ac ut clarius faciliusq̃ue argui possit quo tempore hæc constructiones in usu essent, brevissimè enarrationem addam ex vita Cardinalis Joannis Antonii Capisucci à Paulo IV. recol. mem. purpurâ donati, desumptam; ubi Oldoinus perantiq̃ue ac nobilissimæ hujus familiæ, quæ tam Romæ, quàm Neapoli Galliâ & Germaniâ radices propagavit, varios admodum Illustres describit Viros, qui purpurâ, armis, aliisq̃ue insignibus muneribus condecorarunt. Narrat etiam eum in templo D. MARIE ad Campitellum Lipsanorum custodiam fuisse, quam nos vidisse recordamur nobilissimis marmorum incrustationibus concinnatam, ubi ejusdem Familiæ Capisuccæ insignia conspiciebantur opere vermiculato expressa, aureum nempe balteum in cærulei coloris areola ibiq̃ue etiam Artificis nomen legebatur, nempe HOC OPUS FECIT MAGISTER DEODATUS, vixit Artifex an. circiter 1290. ut indicat Abbas Constantinus Cajetanus in vita Gelasii II. Romani Pontificis, addens in eodem D. MARIE templo eandem Familiam antiquum habuisse Sacellum anno 1390. dotatum. Hæc idem Oldoinus ex variis Auctoribus compilavit, quæ hinc in aliorum exemplum annotare duximus, ut discant posterì quanti interest antiquas servare memorias, nam

tem-

tempus advenit ut ea quæ in tenebris delitescunt lucem videant.

Ut autem magis appareat peculiaris ejusdem Cardinalis Raymundi diligentia non solum in asservandis, verum etiam in renovandis sacris memoriis, prætereundum silentio minimè duco, præfatum Sacellum unâ cum Ecclesia demolitum fuisse. Quare illud in aliam Ecclesiam sub eadem denominatione, ut diximus, noviter constructam, ipse Raymundus Cardinalis à fundamentis in ampliori & augustiori forma, variis etiam marmorum integumentis, nobilibusque picturis excitavit, ut omnibus intuentibus patet. Quædam verò in eo Sacello inscriptiones insculptæ sunt, quarum duas, vtpote ad ea quæ referimus concernentes, hîc in lectoris gratiam referam. Prima videlicet.

D. O. M.
 QVADRATVM
 SACRORVM LIPSANORVM
 TABERNACVLVM
 CVM ADSCRIPTO ARTIFICIS
 NOMINE
 HOC OPVS FECIT
 MAGISTER DEODATVS
 QVATVOR ABHINC SECVLIS
 A NOBILI CAPISVCCA
 FAMILIA
 PLVRIBVS EIVS INSIGNIBVS
 CVM AVREO BALTEO
 IN CAERVLEI COLORIS AREOLA
 OPERE MVSIVO
 REPRESENTATIS EXTRVCTVM
 PER NOVAM HVIVS TEMPLI
 MOLITIONEM EVERSVM
 SVI MEMORIAM AD POSTEROS
 HAC INSCRIPTIONE
 TRANSMITTIT
 HOC ANNO MDC LXXXV.

Secunda autem inscriptio sic.

SACELLVM HOC DIVO PAVLO SACRVM
 IN VETERI TEMPLO S. MARIAE DE CAMPITELLO
 A NOBILI FAMILIA CAPISVCCA
 DOMICILIVM IN EADEM REGIONE AMVLTISSAECVLIS
 HABENTE CONSTRVCTVM
 CELEBRIQVE PRAEDIO NOMINE S. CYRIACI
 VIA OSTIENSI SEPTIMO AB VBRE LAPIDE
 SVBIVREPATRONATVSEIVSDEM PROSAPIA EDOTATVM
 ANNO MCCCXC.
 IN HVIVS INNOVATI TEMPLI MAGNIFICENTIORI STRVCTVRA
 RAYMVNDVS CAPISVCCVS ORDINIS PRAEDICATORVM
 S. R. E. PRESBYTER CARDINALIS
 DENVOTV EXTRVXIT, ORNAVIT, ET AVXIT.
 ANNO SALVTIS MDC LXXXV.

Secunda Figura formam præfert sed in multis aberrat. Porro super finaræ majoris in Ecclesia S. MARIAE in Cosmedin, quæ antiquam speciem aliarum Confessionum non retinet, arcus curvatur, in cujus angulis Annun-

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

Fig. 1.

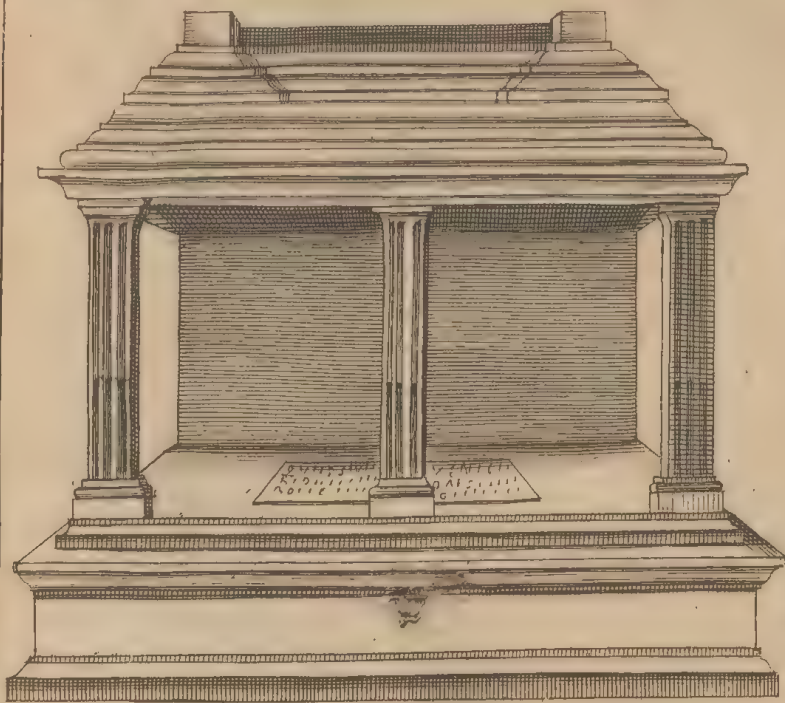

Fig. 2.

TAB XLV

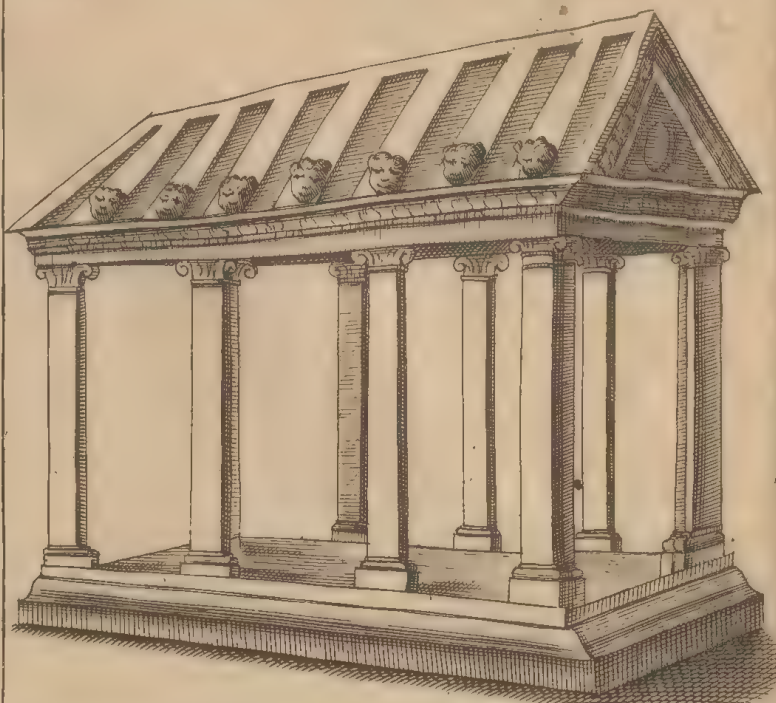
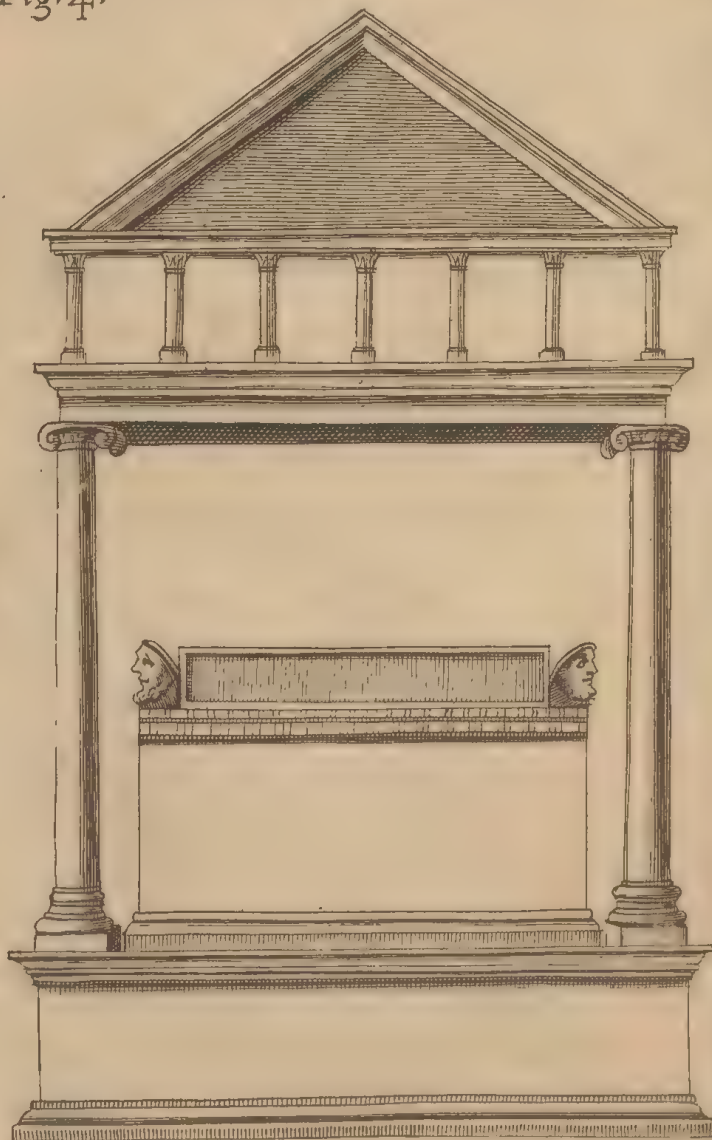

Fig. 3.

Fig. 4.

Annunciatio B. Virginis Musivo opificio extructa est. Supra arcum fastigium prominet, & in tympani medio orbicularis fenestra panditur, ac decussato fornicis centro turris alia confurgit, ut ipse delineationis typus instruit. Altaris hujus antiquitatem perlustrans duodecimo sæculo erectum didici ab ejus chronologia; at cum de illo, deque Ecclesia plura eruditè scribat amicus noster Abbas Bartholomæus Piazza, literariæ Reipublicæ, ob sacras memorias, quas excolit, satis notus in suo Tractatu *De Titulis Ecclesiarum*, quem vidi, & in lucem propediem est editurus; ideò ulteriori descriptioni parcam, cum in alienam messem (ut in adagio est) manum, seu falcem immittere, nefas ducam.

Haftenus sensim adduximus, qualiter sepulchra illorumque ornamenta, paucis ablatis, ex una in alteram nationem transferint: nunc verò ostendere cura nobis est, quomodo quodam naturæ ductu, quæ optimum semper appetit, in sepulchris ædificandis, ornatum monumentorum in Martyrum memoriam excitatorum ars æmulata fuerit. Indicat nobis hoc Figura 4. Tab. XLV. quæ est imago sepulchri, extatque in Ecclesia S. Laurentii in agro Verano, seu extra Urbis muros. Conspicitur in eâ Confessionis sive Ciborii forma cum columnis, epistylis, coronide, columellis, tympano, & fastigio, cæterisque ædificii partibus: statque in medio veluti ara, quadratus sarcophagus. In Fig. 3. quæ visitur in Ecclesia S. Alexii de Urbe, estque Excellentissimæ, ac antiquissimæ Familiæ de Sabellis, apparet alia sepulchri forma, quæ magnam habet affinitatem cum supra adductis, ni-

mirum altare S. Mariæ in Cosmedin; & ipsanorum custodiâ, quæ erat in Ecclesia S. Mariæ in Campitello. Aliæ duæ icones nempe 1. & 2. virorum illustrium præferunt monumenta, quæ Basilicæ, seu potius Basiliculæ nominabantur, ex eo quòd formam Basilicarum ac speciem redderent, adhuc conspicuæ sunt in porticu dictæ Ecclesiæ S. Laurentii in agro Verano sive extra Urbis moenia. Vox autem hæc *Basiliculæ* nè alicui abstrusa, novaque videatur, en sæpè laudatus, ac laudandus Du-Cange, qui eruditionem ex lege Salica tit. 58. §. 3. 4. 5. deprompsit, ibi: *Si quis Basilicam super hominem mortuum expoliaverit, triginta solidis culpabilis judicatur.* Notat hîc idem Du-Cange, *Basilicas* eo loci intelligi Magnatum tumulos, quos ad instar ædium sacrarum Basilicarumque extruere mos erat; quorum quoque mentio extat in tit. 71. ubi agitur de multa illius, qui Basilicam ausu temerario, aut fortasse per negligentiam incenderit. Ex quibus verbis eruit Du-Cange ejusmodi Basilicas ligneas fuisse, proindeque incendiis obnoxias. Nostra tamen Italia cum marmoribus affluat, non ex ligno, sed marmore illas ædificare consuevit; ut geminæ jam alatae confirmant, quæ ex Pario marmore constructæ sunt. *Basiliculæ* vocem mihi exquirenti porrexit S. Paulinus in Epist. 12. ad Severum, ac apud Avitum Viennen. Epist. 6. ubi pro sacello seu oratorio, Basiliculam posuit; quem unum adducere satis sit, ne de nominibus vocibusque verba facientes, Lectorem, res ac doctrinam sectantem expectantemque, verbis diutius oneremus.

De Ecclesia Sanctæ Agathæ Majoris in civitate Ravennate, ac opere Musivo in ea ab Exuperantio ejusdem civitatis Episcopo, constructo anno circiter CCCC.

RAVENNA urbs toto terrarum Orbe præcipuâ quâdam ac singulari antiquitatis notâ celeberrima, Romanæ olim urbis in pluribus, præsertim verò in templorum magnificentia ac splendore æmula fuit. Horum autem cùm aliqua adhuc in præsens quâ molis suæ structurâ, quâ Musivi operis elegantia, eximium sui spectaculum, cæterorumque jam dilapsum illustre testimonium reddant; libuit nobis ea literis demandare, ætatumque omnium oculis tum descriptione, tum variis iconismis expressa repræsentare. Hæc autem in re maximo mihi adjumento fuit R. P. Cæsaris Pronti ordinis S. Augustini, in picturis versatissimi mira sedulitas, qui non de pictore solùm providit, sed ipsum docuit, quâ potissimum arte, fideliùs Musiva opera delinearentur. Præterea nec parum est, quod debemus R. P. Francisco Brandi, Clerico Regulari Theatino, qui ea loca perlustrans, ubi celebriora Musiva opera nitent, ipsos etiam eorundem Musivorum colores annotavit. Eorum autem omnium schemata, ut instituti nostri est, exhibentur sub Tab. XLVI. & suo quæque loco explicantur. Modò igitur ad Ecclesias hujusmodi Musivorum operum lenociniis illustres describendas gradum facientibus, prior quæ vetustatis ordine servato, nobis occurrat, ea est, quæ

S. Agathæ Majoris appellationem fortita fuit.

Hujus templi constructio seu fundatio, à Hieronymo Fabri in suis *Memoriis sacris antiquæ Ravennæ*, vernaculo idiomate fusè describitur, & hîc ex eodem brevius ac strictim excerpta subjicitur.

Reparatæ salutis anno 378. Sanctus Ursus, ex nobilioribus totius Siciliæ Familiis natus, ad cathedræ Ravennatis regendæ munus evectus fuit: ejus inter potiora pietatis monimenta commendatissimum illud est, nempe omnium bonorum, quæ jure hæreditario in Sicilia regno possidebat, Ecclesiæ Ravennatis ab ipso facta donatio. Unde hæc Ecclesia semper id moris habuit, in eodem Siciliæ regno ministrum constituere, qui Vicarii seu Præfecti titulo ea bona gubernaret, quæ Patrimonium Ecclesiæ Ravennatis appellabantur.

Primus autem qui huic templo excitando animum applicuit, quidam fuisse creditur nomine Gemellus tempore S. Exuperantii, præfati S. Ursi successoris, nempe in principio sæculi V. Hanc verò Ecclesiam splendide ædificatam, in honorem SS. Virginum ac Martyrum Agathæ & Lucię dicavit, quæ tamen temporis progressu tantùm Agathæ denominationem retinuit, adjuncto titulo Majoris; fortè ad alterius discrimen, quæ in ea urbe, mole quidem minor, sed sub ejusdem S. Agathæ invocatione, tunc aderat. Nota propterea est veneranda hujus Ecclesiæ vetustas, quæ jam à duodecim circiter sæculis, quo tempore hæc scribimus, adhuc extat. Nominatur etiam Ecclesia ista in vetustis quibusdam
Codi-

TAB. XLVI.

BIBLIOTHECA
VNIV. MAGELL.
CRACOVENSIS

Codicibus, *Monasterium*; & sic appellatam fuisse constat ex quadam donatione Archiepiscopi Arnoldi, sub anno 1018 in qua ipsum Petro Diacono Ecclesiæ Ravennatis, *Monasterium* S. Agathæ Majoris contulisse narratur. Præterea duo diplomata, quorum unum de Alexandri III. legibus est; alterum ad Urbanum IV. spectans, hoc eodem titulo *Monasterii* eam appellant; & inter loca jurisdictionalia Capituli Ravennatis enumerant. Postmodum autem Parochialis evasit, ut fusius apud eundem Hieronymum Fabri videri potest.

Pervetustæ hujus Basilicæ corpus in tres, & quidem ingentes naves, partitur, vigintiquatuor, diversæ tamen magnitudinis habitâ illarum mensurâ, ex Græco Numidicoque marmore columnis suffultas, & in fronte habet absidem, sive Tribunal, quæ perantiquo Musivò opere elegantissimè coruscat. Hujus operis iconismum habes in præcitata Tabula XLVI. ubi Christi Domini imago est, qui throno insidet gemmis undequaque conspicuo; aperta dextera benedicere, seu potius loqui, ac docere videtur, lævamque codici superimponit, qui sinistro ejus genu innititur, & Evangeliorum volumen repræsentat. Ejus pallium, quod violaceum colorem refert, rubeum veluti suboscuro adumbrantem, hoc monogrammate insignitur: Caput pretiosi diadematis nimbo coronatur, in quo gemmea Crux est: scabellum, quod Salvatoris pedibus premitur, duos gradus habet, gemmisque usque ad cathedram circumfulget. Ab utroque ipsius latere

in quodam velut prato liliis rosisque intersepti stant duo Angeli, & alas expandunt: eorum autem qui ad lævam Salvatoris est, dexteram manum in pectus inflectit, sinistra pallium elevans, simul cum baculo, sive arundine aurea: alter verò dextram elevatam perinde ac si benediceret. attollit, ac sinistrâ baculum sive arundinem auream tenet: ambo simplici diademate coronantur: ambo tam pallio, quàm vestibus albi coloris induti sunt. Parva stola, auroque nitens è dextro Salvatoris humero pendet. Idem visitur in Angelis colore solummodo excepto, quia stolas habent albas. Demum prospectus, sive totius Tribunalis campus lucidè auri scobe conspersus undequaque oculos rape- ret, ni quædam lacunæ ostenderen- tur, quæ elapsis, ævoque dejectis lapillis, calce oppletæ sunt. *De baculo*, sive arundine, quam Angeli in hoc Musivò opere expressi manu te- nent, diximus supra in Capit. XV. *De baculis*. Licet de certo tempore constructionis Musivi operis apud Scriptores non constet, nec aliunde expiscari possit, apparet tamen ex gemmato, & in formam Crucis dia- demate, gemmatoque folio, ac An- gelis cum baculis circa Christum Do- minum nostrum astantibus, ac mono- grammata in vestibus habentibus, ve- tustissimum esse opus, ac ipsa redo- lere tempora ædificationis ipsius tem- pli, scilicet principium V. sæculi, ut conferri possunt figuræ cum illis Li- berianæ Basilicæ, infra afferendis.

CAPUT XXI.

De Musivis operibus in Ecclesia S. Sabinæ à Cælestino I. Summo Pontifice Anno circiter 424. constructis; ejusdemque Ecclesiæ antiqua fundatione.

MULTA quidem temporì beneficia deberemus, à quo maximum rebus pretium, hominibusque nomen accedit, nisi plura ex his injuriosâ nimis edacitate corrumpere & absumeret. Fertilis ævi fructus historiæ sunt, quibus profectò neque utilius quid foret, si ad nos integri & incolumes pervenirent. At malo quodam ætatis genio fit, ut quæque antiquiora caligine graviori involvantur, à qua eadem neque provida cura Scriptorum, nec vigilantia nepotum, eximere & expedire ullatenus potest. Porro has tenebras ut in tota de Musivis operibus, deque erectionibus Ecclesiarum tractatione, tum peculiariter in Ecclesia præsentì S. Sabinæ experimur. Vitiò etenim sæculorum, & ejus de fundatore ambigitur, & de operibus vermiculatis, quibus tota ornabatur, nihil ad nos nisi tenue vestigium & grande desiderium relictum est; quòd vel explebitur, vel incrementa suscipiet, si præmissis aliquibus circa templi hujuscemodi fundationem, Musivorum reliquias proposuero, & conatus fuero explicare. Marlianus in sua *Topographia Urbis Romæ* lib. 4. cap. 4. Appiani auctoritate subnixus; asserit, ædem B. Sabinæ nunc esse, ubi olim fuit Dianæ templum. Contrarium tamen Donatus in sua *Roma* lib. 3. cap. 13.

existimat, non Dianæ, sed Deum Reginæ Junonis Fanum ibi extitisse. Pancirolus verò in suo tract. *De Urbis Ecclesiis*, in IX. Regione, & cap. 8. Ecclesiam S. Sabinæ Palatium ejusdem olim fuisse arbitratur, quod in oratorium à Fidelibus versum, & SS. Sabinæ & Serapiæ ejus hospiti sacratum, postremò in Ecclesiam à Magno Constantino redactum fuerit. Verùm hæ meræ sunt conjecturæ. Certi nescio quid indicat in eadem Ecclesia inscriptio quædam, palmaribus literis fundatorem fuisse asserens Petrum natione Illyricum, & ipsius Cardinalem Titularem, quam huc fideliter retuli, ac etiam in annexo picturæ exemplari, ubi characteres imitatus sum: inscriptio hæc est:

Culmen Apostolicum cùm Cælestinus haberet,

Primus & in toto fulgeret Episcopus Orbe,

Hæc quæ miraris fundavit Presbyter Urbis,

Illyrica de gente Petrus; vir nomine tanto

Dignus, ab exortu Christi nutritus in aula,

Pauperibus locuples, sibi pauper, qui bona vitæ

Præsentis fugiens, meruit sperare futuram.

Hanc Ecclesiam à supradicto Petro fundatum fuisse legimus in Libro Pontificali, ac Vita Xysti III. ubi sic: *Hujus temporibus fecit Petrus Episcopus Basilicam in Urbe S. Sabinæ, ubi & fontem construxit.*

In hac autem Historici narratione duplex error animadvertendus est. Primus cùm Xysti III. temporibus ædifi-

ædificatam Ecclesiam referat; quod inscriptioni prædictæ repugnat: ex ea namque prædecessoris illius tempore constructa videtur: secundus, cum Petrum ejus fundatorem, Episcopum dicat, & tamen in descriptione Presbyter urbis appelletur, & urbis Presbyteri non Episcopi erant, sed Parochi: unde igitur Petrus Episcopus?

Ipfa quoque inscriptio notanda est, quæ ab eodem Petro posita minimè fuit, cum recta prudentiæ ratio nemini sibi ipsi laudem dare permittat, nam: *Laus in ore proprio sordescit.* Proverb. 27. Legitur autem: *Petrus vir nomine tanto dignus, &c. Pauperibus locuples, sibi pauper.* Quare elogium certè ipse Petrus nunquam apposuit, sed ejus successor, qui etiam opus absolvit, cum ille fortasse morte præventus ultimam ei manum imponere non potuerit. Nec etiam incongruum reor asserere, elogium illud aliquem ex restauratoribus, quas infra referam, apposuisse.

Prætereunda etiam non est alia observatio, videlicet Petrum istum egregium atque sublimem virum, fuisse ex gente Illyrica, ac in Patriarchio Lateranensi, aut aliquo ex alibi narrandis Monasteriis apud Vaticanam Basilicam constructis, educatum; ut colligitur ex verbis: *Christi nutritus in aula.* Per *aulam* enim *Christi* unum ex dictis locis intelligo Romæ existentibus, quæ *Christi aula* dici potest, cum in ea Christi Vicarius resideat. Conjecturam hanc educo ex Pontificali Libro, ubi legimus plurimos Pontifices ex iisdem locis ad Petri cathedram regendam evectos fuisse, ut de Benedicto II. Gregorio II.

Stephano III. Paulo I. Leone III. & aliis pluribus.

Majori tamen animadversione dignum secundum carmen existimo, nempe:

Primus & in toto fulget Episcopus Orbe.

ista enim vox *primus* Pontificum ordinem haud respicit, ita ut Cælestium ejus nominis primum fuisse, insinuet, cum hoc à veritate prorsus alienum sit. Nominibus enim numerus non apponitur: nisi quum superveniat aliquis ejusdem nominis, & hoc ad distinctionem, quæ utique in primo neutiquam est adhibenda, cum secundus à quo differat, haud inveniuntur. Hic igitur vox *Primus* ad alteram vocem *Episcopus* referenda est, ita ut Cælestinus primus ac maximus Episcopus dicatur, qui in toto Orbe fulget. Idque jure optimo expressum fuit: nam Cælestinus I. per universum Christianum Orbem amplissimam sui nominis famam diffudit, ob celebre, ac universale Concilium Ephesinum, eo jubente habitum, in quo impia Nestorii hæresis damnata fuit. Ex dictis igitur, quis unquam fuerit, qui Romani Pontificis Primatum à tresdecim circiter sæculis palmaribus literis expressum fuisse, omnium oculis expositum non eliciat?

At mihi à quibusdam objici statim audio, hæc pauci, ac nullius momenti esse, quoniam Musiva opera ab aliquo ex restauratoribus facta fuerunt, atque ideò tempora ipsi Cælestino posteriora redolere: propterea, que eam vocem: *Primus*, numerum Pontificis ejusdem nominis denotare. Sciant, respondeo, hi, nominis hujus Pontificem non reperiri nisi in sæculo

XII. quo tempore sacrae picturae cum diadematibus exprimebantur, quibus figurae in nostro Musivo opere expressae penitus carent; sicque vetustissima erunt. Præterea Musivum opus rude est, si ea respicias, quæ sub XII. sæculo constructa fuere; prout etiam rudes sunt imagines, quæ quandam venerabilem intuentibus antiquitatem præferunt. Insuper, si opus XII. sæculi esset, ejus profecto historiam haberemus, nec in oblivionis tenebris obvoluta jaceret; sicuti etiam, quisnam iste Petrus fuisset haud ignoraremus; in sæculo XII. omnes Cardinales qui electioni Cælestini II. interfuere, à Caconio referuntur, quos inter nullus usquam Petrus Tit. S. Sabinae invenitur. Prout etiam inter Cardinales ab eodem Cælestino II. creatos non legitur.

Hanc veritatem, quod hæc vox *Primus*; Primatum inter Sacerdotes denotet, confirmo ex præfatione Missæ, in die natalis S. Xysti Papæ urbis Romæ, quæ legitur in Missale Gothico à sæpè laudato Josepho Maria Thomassio in lucem edito pag. 367. & iterum impresso etiam à laudato viro D. Joanne Mabillonio in sua *Liturgia Gallicana* lib. 3. pag. 276. ubi sic: *Verè dignum & justum est, &c. Ex quibus est sanctus ac venerabilis Xystus Martyr; cujus hodie solennitas celebratur: qui dum Apostolicæ Sedis excepisset insignia, & se primum esse conspiceret Sacerdotum, &c.*

Hanc eandem Ecclesiam an. 795. Leo III. restauravit, ut notat Bibliothecarius in ejus vita, qui *similiter* (ait) *& Titulum S. Sabinae studiosè renovavit, in quo idem egregius Præsul fecit ex argento coronas quinque, &c.*

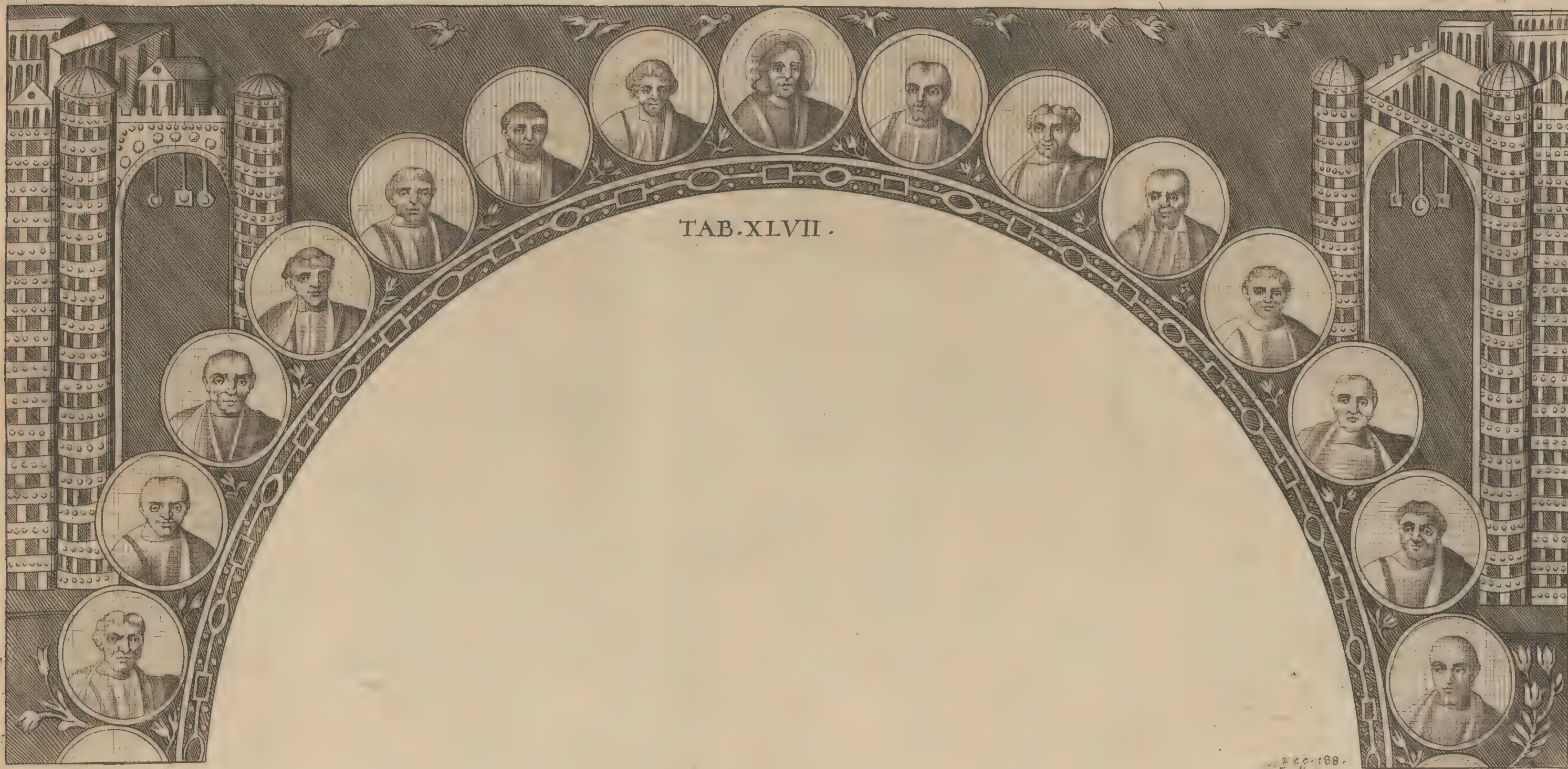
Postea Eugenius prius ejusdem Ecclesiæ Titularis in Pontificem lectus an. 824. Picturis illam ornavit, quarum adhuc vestigia super columnarum epistylia videntur. Colligitur super totam Ecclesiam fuisse non solum picturis, verum etiam vermiculatis operibus decoratam, ut ex murorum concatenationibus, quas in angulis propè majorem Portam sedulo & accuratè cum præmemorato Joanne Lucio observavi; & vterque examinavimus: hodie verò destructæ sunt novæ restaurationis causâ sub annum 1683.

Quod Eugenius Ecclesiam ornaverit, sic testatur Liber Pontificalis in ejus vita: *Tenuit autem Presbyteratus sui tempore Ecclesiam Beatæ Sabinae Martyris, positam in monte Aventino, quam Deo dispensante post Pontificalem sibi attributam gratiam, ad meliorem cultum perduxit. Nec desuere alii Pontifices & Titulares, qui eandem restaurarunt; quos vide apud alios; mea namque unica intentio, de antiquioribus restaurationibus agere ad earundem antiquitatem probandam.*

Reliquias inter Musivi operis, quæ supersunt; est arcus Tribunæ, ut in Tab. XLVII. cui quindecim orbes incumbunt, ac aliorum duorum vestigia apparent, quorum singulos implet togati viri facies & pectus, quales imagines Cæsarum in numismatibus esse solent.

Medium in arcûs fastigio orbem obtinent Christi Servatoris effigies. Icones reliquæ, cum nullam præferant tesseram peculiarem, præter tunicam, quosnam referant viros dubium faciunt, quod ego ab exemplari hîc appposito, minus occupato Lectori solven-

TAB. XLVII.

BIBLIOTHECA
VNI. ALII.
CRADOVILNIS

solvendum relinquo. Adhærent hic inde orbium lateribus duæ civitates, utraque portis patentibus, quarum ex arcu tres lampades pendent, figurâ partim rotundæ, partim quadratæ. In portæ quidem, respectu intuentis, dexteræ medio, lampas est formâ rotundâ, aliæque duæ quadratâ. In sinistra verò è contrario, media quadrata est, laterales rotundæ: singulis autem in medio inest orbiculus.

Nec suo carent mynisterio hæc hieroglyphica: nam & in diversis aliis Musivis operibus ambæ hæ civitates, quæ Bethleem, & Hierusalem denotant, conspiciuntur, licet eundem ubique locum non teneant: in aliqua namque Tribuna Hierusalem dexteram, in alia sedem sinistram obtinet, ad arbitrium profectò Pictoris, vel Musivarii. Sed ne ullâ explicatione intentatum hujusmodi sacrum emblemata relinquam, meas aliquas conjecturas adjiciam.

Bethleem, & Hierusalem duo sunt fontes, è quibus humani generis salus prodiit. In Bethleem enim salvator noster JESUS Christus natalia sortitus est: in Hierusalem verò primò verbum salutis annunciavit, postmodum mortem subiit. In Bethleem David, qui Christi typus & pater fuit, ut ex Luc. c. 1. ortum habuit; ac sepulchrum. Eadem civitas eo quòd, licet horridum; Christo nascenti hospitium præbisset, à Matthæo cap. 2. num. 6. inter præcipuas Regni Judaïci urbes reponitur, ubi inquit: *Et tu Bethleem terra Juda, nequaquam minima es in principibus Juda, ex te enim exiet Dux, qui reget populum meum Israël.*

Quare Mediolanensis Ecclesiæ An-

tistes D. Ambrosius in Sermonem in Michæam Prophetam; observatione I. ad *Horontianum*, plura de hac eadem urbe congeffit, inquiens: *Ubi crudelitas ibi pietas: ubi pœna innocentium ibi universorum redemptio, sicut scriptum est: Et tu Bethleem, domus Ephrata! non es minima inter Principes Juda: ex te enim exiet Princeps in Israël. Bethleem domus panis erat; Ephrata domus furorem videntis: hoc habet interpretatio istorum nominum. In Bethleem natus est de Maria Christus: eadem autem Bethleem quæ Ephrata. In domo igitur furoris generatus est Christus; & ideo jam non domus furoris; sed domus panis; quia panem recepit eum qui descendit de celo. Domus autem furorem videntis Ephrata; quia illic Herodes dum Christum requirit, perimi statuit infantulos.*

Nec minora dignitatis argumenta habuisse Hierusalem constat: legitur enim apud patres Hierusalem, juxta Prophetæ Hieremiæ sententiam, in medio terræ positam esse, à Melchisedech conditam, à Davide in Regni Caput & Metropolim constitutam, & augustissimo templo juxta Dei mentem à Salomone decoratam.

De eadem Sedulius Hibernensis Episcopus in epist. *Ephesios* cap. 4. ait hoc solo nomine *Hierusalem*, quatuor figuras singulari, nempe *Historiam*, *Allegoriam*, *Tropologiam*, & *Anagogen*: secundum *Historiam* civitas est Judæorum: secundum *Allegoriam* Ecclesia Christi; secundum *Anagogen* civitas illa Dei, quæ nostrum omnium Parens & Patria est; secundum *Tropologiam* anima hominis, quam frequenter hoc nomine, aut interpretatus est Dominus.

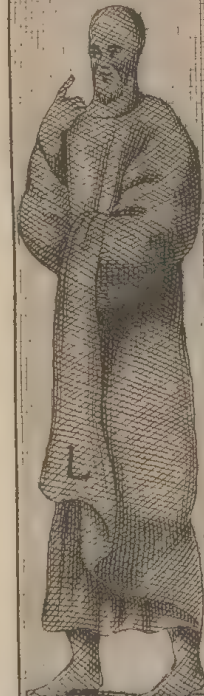
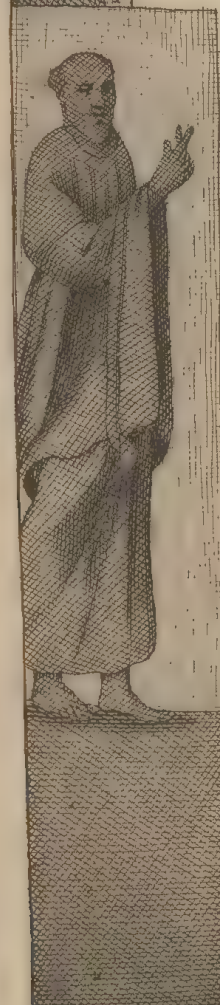
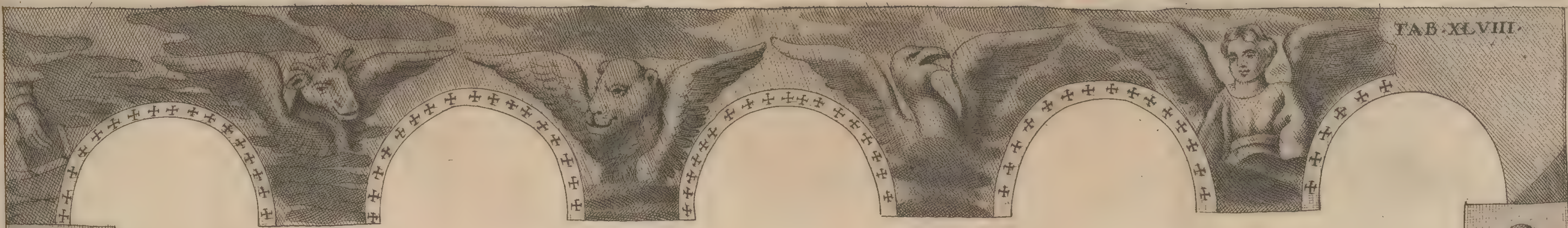
Hæc

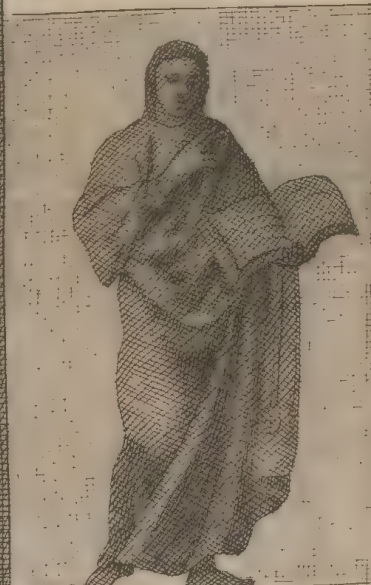
Hæc breviter circa explicationem emblematum civitatum, superest nunc aliquid de lapidibus ab earum foribus pendulis addere. Hieroglyphicum idem in aliis Musivis portis ambarum civitatum conspicitur, numero tamen impar; cum alibi duæ vel tres, alibi quatuor aut quinque lampades pendeant, ut è sequentibus emblematis liquet. Quodd autem sint lucernæ, favet huic meæ conjecturæ Eusebius Cæsariensis lib: 4. cap. 23. De vita Constantini; ubi narrat, quàm grandi ac splendido cultu Christianissimus Imperator Paschale Festum celebraret. Inter alia ait: Sacram vigiliam (subintellige Paschatis) in diurnum splendorem converterat, accensis totâ Urbe, cereorum quibusdam columnis per eos quibus id operis erat injunctum: Lampades quoque accensæ, cuncta passim loca Illustrabant, adeo ut hæc mystica vigilia quovis vel splendidissimo die, splendidior redderetur, &c. Illustravit hunc locum eruditissimus Valesius sequenti notâ: Christiani in vigilia Festi Paschatis maximam cereorum copiam accendebant, quod cum intra Ecclesiam dumtaxat facerent, Constantinus etiam extra Ecclesiam cereos passim accendi jussit in honorem tantæ Festivitatæ. Cumque in magnis civitatibus noctû lumina accendi solerent in compitis, Constantinus eâ nocte, multò plures & majores cereos voluit accendi, ut Gentilium animos ad Christianæ Religionis venerationem perduceret, &c. Idem Valesius prædictum ritum illuminandi nocturnis ignibus facibusque ac lampadibus magnas civitates, ostendit in aliis notis, quas addit ad lib. 14. Ammiani Marcellini

cap. 1. ubi agitur de Galli Cæsaris sævitia, qui Vesperis per tabernas palabatur & compita, queritando Græco sermone, cujus erat impendio gnarus, quid de Cæsare quisque impensè sentiret. Et hæc confidenter agebat in Urbe, ubi pernoctantium luminum claritudo dierum solet imitari fulgorem. Quem locum sic explicat laudatus Valesius de hac urbe testatur Libanius in fine Antiochi. Καὶ τὴν ἡμέραν λαμπρὰ δὲ λαμπτήρες ἱππεὶ διαδέχονται τὴν Αἰγυπτίων λυχνῶν παλαιόντων. Sic enim legendum est, non παλαιόντων, ut vulgata habet editio, idest. Solis porrò facem aliæ faces excipiunt, quæ illam Aegyptiorum in Minervæ Saiticæ festo lucernarum accensionem, longè superant. Addit idem Libanius: Totâ nocte operari solitos in tabernis opifices, cum interim saltantium, & canentium vocibus compita personarent: macellum ipsum æquè ac interdiu pateret, in eoque omnis generis edulia, essent proposita. Idem in oratione adversus Tisamenum ait, miseros opifices à Curatoribus regionum cogi solitos, ut ea lumina accenderent, oleumque lucernis infunderent: erant autem hæc lumina inter ornamenta civitatum, ut idem Libanius scribit in Orat. gratulatoria ad Ellebicum. Ελθόντες ὅπῃ τὸ πλεονάζον βαλανεῖον, κάλωας ἀν' ἐξήρτων τὰ τὸ φῶς ἐν νυκτὶ παρέχοντα μαχαίραις ἀπέκοπτον, δεικνύοντες ὅτι δὲ ἐν τῇ πέλει κόσμον ταῖς αὐτῶν βελήσεσιν ὑποχωρεῖν. Idest: Cum venissent ad vicinum balneum, funes quibus appensæ sunt lucernæ, quæ noctu lucere solent, gladiis præciderunt, ut ostenderent ornamentum civitatis suo furori cedere debere. Hic est quodd Basilii Magnus in Epist. 39. ad Martinianum, quâ calamitates Patriæ suæ deplorat, hoc inter cætera recenset:

CVLMEN APOSTOLICVM CVM CAELESTINVS HABERET
 PRIMVS ET INTOTO FLGERE TE PISCOPVS ORBE
 HAEC QVA EMIRARIS FVNDAVIT PRESBITER VRBIS
 ILLYRICAE GENTE PETRVS VIR NOMINETANTO
 DIGNVS AB EXORTV CHRSTINVT RITVS IN AVLA
 PAVPERIBVS LOCVPLES SIBI PAVPERQVIBONAVITAE
 PRAESENTIS FVGIENS MERVIT ESPERARE FVT VRAM

ECCLESIA EX CIRCUMCISIONE

ECCLESIA EX GENTIBVS

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV. LOND.

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV. LOND.

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV. LOND.

γυμνάσια ἢ κεντρασμοῖα καὶ νυκτὶς ἀλαμπείας.

Et Procopius in Anecdosis pag. 114.

Justinianum accusat, qui omnes civitatum reditus sustulerat: quo factum est, ut nec lumina in publico singulae haberent, nec solatium ullum ac de-
lenimentum incolis reliquum esset:

ἐπεὶ λύχνα ταῖς πόλεσιν ἐν δημοσίῳ ἐκείνη, ἐπεὶ
πρὶν ἄλλη παρὰ ψυχὴ τοῖς ταύταις οὐκ ἔστι.

Itaque in publico luctu ac moerore hæc lumina vel penitus, vel magna ex parte removebantur. Sic Libanius in

Orat. ad Antiocheneses de Imperatoris ira, suadet civibus, ut has lucernas tantisper reponant, aut rariores ac-
cedant: τὸ πολὺ καὶ μάταιον τῆτο φῶς καὶ

ἔσθλην ἀρετὴν βαλανεῖον δακνύον, τὸ πρὸς τῆς
ἐκείνων κρεμνύμενον εἰς πολλὰς τῆς νυκτὸς ὄντος
ἀσέσωτον.

De his luminibus loquitur B. Hieronymus initio Dialogi adversus Luciferianos: *Dum audientiam*
et circumlumina jam in plateis ac-
censa solverent, et inconditam dispu-
tationem nox interromperet; conspu-
tanè invicem facie recesserunt.

Hunc ritum lucernas accendendi primi docuerunt Ægyptii, ut ostendit Clemens Alexandrinus *Stromat.* lib. 1. & luculentiùs Casalius de veteribus Ægyptiorum ritibus; ac Fortunius Licetus *De lucernis*. Postmodum idem ritus ex Ægyptiis ad cæteras gentes transiit, à quibus ad nos Christianos, ut docet Tertullianus de idololatria, n. 10. Nunc (inquit) *lu-*
cent tabernæ, et januæ nostræ, plu-
res jam invenies Ethnicorum fores si-
ne lucernis et laureis, quam Christia-
norum. Quare mysticæ hæ civitates ac lampades, fulgidam Christi nativitatem innuere, & ejusdem Resurrectionem, quâ nihil unquam Ecclesiæ felicius eluxit, abundè persuasum est.

In arcus summitate volitant novem columbæ, quæ quid indicent, nescio: scio tamen S. Eucherium sub an. 440. Episcopum Lugdunensem in libro *Formularium spiritualium* cap. 5. *De animalibus*, columbam simplicitatem denotare dixisse. Petrus Blefensis in ferm. 10. *De Dominicis infra Epiphaniam*: asserit, quod, *Sicuti agnus inter animalia, sic est inter*
aves columba simplicior: Et idem Dominus, qui Patris sapientia est, ubi nos ad innocuam simplicitatem colendam perpetuò hortaretur: *Estote*
(inquit) prudentes sicut serpentes, et simplices sicut columbæ. Hieroglyphicum simile conspicitur in Cruce existente in tribuna S. Clementis, de quo suo loco.

Progrediamur modo ad aliam Mursivi operis partem, quæ supra Januam majorem, parietem Ecclesiæ interiori illustrat. In operis summitate symbola quatuor Evangelistarum apparent sub specie quatuor animalium. Cur autem Evangelistæ sic exprimantur, diversæ sunt Patrum sententiæ, quarum nonnullas Zacharias Episcopus Chrisopolitanus in unum collegit, qui sub initio sæculi XII. *De concordia Evangelistarum* dilucidè scripsit. Is igitur in præfatione prima, *De figuris Evangelistarum*, (inquit, *non adversas, sed diversas*
Patrum sententias ponemus, ut lector eligat quod sibi potissimum videbitur. Hieronymus in argumento ante Evangelia. *Quatuor Evangelia multò ante prædicta, Ezechielis volumen probat, in quo prima visio ita contexitur: Et in medio sicut similitudo quatuor animalium, et vultus eorum, facies*
Homini, et facies Leonis, et facies
Vitu-

Vituli, & facies Aquilæ. Prima Hominis facies Matthæum significat, qui quasi de homine exorsus est scribere: Liber Generationis Jesu Christi Secunda Marcum, in quo vox Leonis in eremo rugientis auditur: Vox clamantis in deserto. Tertia Vituli, quæ Lucam à Zacharia Sacerdote sumpsisse initium præfigurat. Quarta Joannem, qui ad altiora festinans de verbo Dei disputat. Et in Apocalypsi eadem significatio est, ubi dicitur: Animal primum simile Leoni, secundum simile Vitulo; tertium simile Homini quartum simile Aquilæ volanti. Sedulius:

Hoc Matthæus agens, hominem generaliter implet.

Marcus ut alta fremit vox per deserto Leonis.

Jura Sacerdotis Lucas tenet ore Juvenci.

More volans Aquilæ verbo petit astra Joannes.

Aliter Juvencus:

Matthæus instituit virtutum tramite mores,

Et bene vivendi justo dedit ordine leges.

Marcus amat terras inter cælumque valore,

Et vehemens Aquila stricto secatur omnia lapsu.

Lucas uberius describit prælia Christi.

Jure sacer Vitulus, qui mœnia fatatur avita.

Joannes fremit ore Leo similis rugienti.

Insonat æternæ pandens mysteria vitæ

Augustinus verò sic in libro de concordia Evangelistarum: Matthæus

Incarnationem Domini secundum Regiam stirpem suscepit. Marcus tanquam pedisequus & breviator ejus esse videtur cum solo Joanne nihil dicens. Lucas Sacerdotalem Christi stirpem occupavit, ad David ascendens, non Regium stemma sequutus, sed per Reges exit ad Nathan (qui Rex non fuit) filium David; Non sicut Matthæus, qui per Regem Salomonem descendens, cæteros Reges prosequutus est. Non autem habuit breviatorem Lucas, sicut Matthæus, & hoc fortè non fuit sine aliquo sacramento, quia Regum est non esse sine comitum obsequio. Lucas verò non habuit comitem breviatorem, nam Sacerdos in Sancta Sanctorum solus intrabat. Hi tres maximi circa humanitatis facta versati sunt. Joannes verò circa divinitatem. Proinde cum duæ virtutes sint animæ, una activa, altera contemplativa, quas significaverunt uxores Jacob, Lia quæ interpretatur laborans, & Rachel, quæ interpretatur visum principium, datur intelligi, tres Evangelistas circa activam virtutem fuisse versatos, Joannem verò circa contemplativam. Unde mihi videtur probabilius attendisse illos, qui Leonem in Matthæo, Hominem in Marco intellexerint, Vitulum verò in Luca, Aquilam in Joanne: quàm qui Hominem Matthæo, Aquilam Marco, Leonem Joanni tribuerunt. De principiis enim librorum conjecturarum capere voluerunt, non de tota intentione Evangelistarum, quæ magis fuerat perscrutanda. Multo enim congruentius Matthæus Regiam Christi Personam maximè commendans, per Leonem significatur: unde & in apocalypsi cum ipsa Tribu Regia Leo commemoratur.

memoratus est, ubi dicitur: Vicit Regē positum, quoniam videtur esse Leo de Tribu Juda. Secundum Mattheum Magi narrantur venisse ab Oriente ad Regem querendum, & adorandum, qui eis per stellam natus apparuit, & ipse Rex Herodes Regem formidat infantem, atque ut eum possit occidere, tot parvulos necat. Lucam per Vitulum significari neutri dubitaverunt, qui quasi animal hostiis deputatum, circa templum maxime & Hierosolymam narrationis suae versatur incessu. In principio Sacerdotem collocat ad aram orantem, populo foris stante. Mariam concepto Domino Hierosolymam mittit ad domum Pontificis. Ibi Baptistam natum refert, illuc Dominum natum cum hostia transfert, illuc cum parentibus singulis annis ducit, duodenem in templo choris Doctorum interfert: Et post cetera Discipulos Deum in templo laudantes in fine Evangelii concludit.

Concordia Augustini in 4. lib. Ideo Marcus videtur Hominis demonstrare personam, & Matthaei comes esse, quia cum illo plura dicit propter Regiam personam, quae sine comitatu esse non solet: vel quod probabilius est, quia cum ambobus incedit: nam quamvis Matthaeo in pluribus, tamen in nonnullis Luce magis congruit, ut hoc ipso demonstretur ad Leonem, & ad Vitulum (hoc est ad Regalem quam Matthaeus, & ad Sacerdotalem, quam Lucas insinuat personam) id quod Christus homo est pertinere: quam figuram Marcus gerit, pertinens ad utrumque.

Augustinus super Joannem LXXXVI. capite. Plerique ante nos in animalibus quatuor intellexerunt Leonem pro

Regē positum, quoniam videtur esse Rex bestiarum, propter terribilem fortitudinem. Hae persona tributa est Matthaeo quia in generatione Domini Regiam seriem prosequutus est. Lucas autem quoniam cepit à Sacerdotio Zachariae, Sacerdotis faciens mentionem patris Joannis Baptistae, Vitulo deputatus est, quia magna victima Vitulus erat in sacrificio Sacerdotum. Marco homo Christus meritò assignatus est, quia neque de Regia potestate aliquid dixit, neque de Sacerdotali, sed tantum ab homine Christo exorsus est. Hi omnes de Divinitate pauca loquuti sunt. aquila est Joannes lucis aeternae contemplator. Dicitur enim pulli aquilarum sic à parentibus probari, patris scilicet ungue suspendi, & radiis Solis opponi: qui firmè contemplatus fuerit, filius agnoscitur, si acie paplita-verit, tanquam adulterinus ab ungue dimittitur.

Ambrosius super Lucam: plerique putant Dominum nostrum quatuor formis animalium figurari. Ipse enim est Homo, quia natus est ex Maria. Leo, quia fortis est. Vitulus, quia Hostia. Aquila, quia Resurrectio.

Hieronymus super Marcum: Christus est homo nascendo, Vitulus moriendo, Leo resurgendo, Aquila ascendendo.

Animalibus ordo idem ubique non est, sed pro pictoris arbitrio variat. In hac enim pictura dignior locus (is nempe, qui inter medios aspicienti dexter occurrit) Aquilae assignatur, secundus Leoni, tertius Homini, quartus Bovi.

In Arcubus S. Mariae Transtyberim, & S. Clementis, dignior locus Homini, secundus Aquilae, tertius

Leoni, quartus Bovi tribuitur. Homo pariter obtinet primum, & Aquila secundum, sed tertius à Bove, quartus à Leone in Arcu S. Marci occupatur. In templo S. Pudencianæ primus Leoni, secundus Bovi, tertius Homini, quartus Aquilæ datur. In oratorio S. Venantii dexteram respicientis tenet Leo humanâ facie præditus, & Aquila, & suus cuique liber appositus est: sinistram verò Angelus, & Bos, uterque alatus, uterque librum gerens. Quare ad antiquas imagines spectare non videtur Durandi assertum lib. 1. cap. 3. num. 9. dicentis:

Quandoque pinguntur quatuor animalia secundum visionem Ezechielis, & Joannis, facies Hominis, & facies Leonis à dexteris, & facies Bovis à sinistris, & facies Aquilæ desuper eorum quatuor. Ab eodem Durando loco citato effertur ratio, cur Evangelistis attribuantur hæc symbola, & libri apponantur. Quia (inquit) quæ verbis & scripturis docuerunt, mente & opere compleverunt, Mattheus figuram sortitur humanam, Marcus figuram tenet Leonis; hi ponuntur à dexteris, quia Christi Nativitas, & Resurrectio fuerunt omnium lætitiæ generalis. Unde in Psal. & ad Matutinum lætitiæ. Lucas verò Vitulus est, eo quod à Zacharia Sacerdote inchoavit, & Christi Passionem & Hostiam specialius pertractavit; Vitulus enim est animal Sacerdotum sacrificiis aptum: comparatur enim Vitulo propter duo cornua, quasi duo continens Testamenta, & propter quatuor pedum ungulas, quasi quatuor Evangelistarum sententias. Per hunc quoque figuratur Christus, qui fuit pro nobis Vitulus immolatus, ideoque ponitur à sinistris,

quia mors Christi fuit Apostolis tristis. Joannes autem figuratur Aquilâ, quoniam ad excelsa pervolat, quum ait. in principio erat verbum. Hoc quoque significat Christum, cujus juvenis ut Aquila renovatur, quia resurgens à mortuis floret, & in Cælum ingreditur: hic tamen non juxta, sed supernè depingitur, quoniam Ascensionem designat, & verbum apud Deum pronunciat. Alias in lib. 7. cap. 44. idem Durandus explicationes addit, quas causâ brevitatis omitto, nè de solis Evangelistis tractatum videar absolvisse.

Ad se igitur revocant nos figuræ, quæ in eadem posteriori Musivi operis parte adhuc supersunt. Dexterum angulum aspicienti togatus vir tenet, indicem dextræ elevans, togam sinistrâ, cujus in fimbria legitur monogramma seu littera L. de quo supra cap. XIII. quæ figura D. Paulum concionantem exhibet.

Huic ex adverso ad angulum sinistrum alia respondet, quæ D. Petri imaginem refert, & ipsum prædicantem: dextrâ quippe manu elevata, & pollice, indice, ac medio extensis innuere quidpiam gestu, ac suadare videtur.

Imminet illi manus erumpens è nubibus, ac librum proferens, per quam porro nihil aliud denotatur. nisi Fides Evangelica in libro descripta, & è Cælo divinitus emanans, non secus ac geminæ veteris Testamenti tabulæ, quæ Dei digito scriptæ per Mosis manus populo fuerant proferendæ.

Substat verò ejus pedibus prope inscriptionem imago mulieris, apertum sinistrâ librum tenentis, & medium,

dum ac indicem dextræ manus digito elevantis : cui lemma subscriptum est : *Ecclesia ex Circumcisione*. Ipsi ex adverso feminæ alterius figura respondet, quæ & ipsa librum apertum finistrâ sustinet, dexteramque cum indice extenso pectori ad motam elevat, habetque subscriptum lemma : *Ecclesia ex Gentibus*. Et hæc utique consultissimè subditur pedibus D. Pauli, qui peculiari nomine *Doctor Gentium* auditur, & divini Spiritûs testimonio *Vas electionis* est, ut nomen Domini Gentibus portet. Sicut & illa prior meritò pedibus D. Petri subdita est : illi enim Evangelium Circumcisionis creditum fuit, ut in Epist. ad Galat. c. 2. Paulus loquitur : ubi mirificè utrumque, & fusè confirmat : *Sed è contra* (inquiens) *cùm vidissent quòd creditum est mihi Evangelium præputii, sicut Petro Circumcisionis (qui enim operatus est Petro in Apostolatam Circumcisionis, operatus est & mihi inter Gentes) & cùm cognovissent gratiam, quæ data est mihi, Iacobus, & Cephas, & Joannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis : ut nos in gentes, ipsi autem in Circumcisionem, &c.* Ex huiusmodi imaginibus declarare posse videor, quod plurimum negotii facessit Severano, & aliis, qui impensam operam collocarunt in illustrandis Coemeteriorum picturis. Tomo enim 2. lib. 4. cap. 7. refertur tabula cubiculi secundi Coemeterii Viâ Latinâ; ubi inter alia est mulier, quæ sic à Severano describitur : *In arcuati verò monimenti pariete, mulieris extensis brachiis Deum exorantis imago exprimitur, ad cujus pedes vascula bina subsidunt, quæ ser-*

vandis quondam voluminibus apud priscos Christianæ fidei cultores usui esse consueverant. Hæc mulieris imago iudicio meo nîl aliud repræsentat, nisi Christianam Religionem, ac illa vascula cum voluminibus, nihil aliud denotant, nisi duas leges scriptas, Biblia nempe sacra, & Evangeliorum volumina, in quibus Christiana fides fundata est. In eodem lib. 4. cap. 14, conspicitur alia tabula, in qua duæ mulieres expressæ sunt, quæ Ecclesias utrasque significant. Itidem eodem lib. cap. 28. & cap. 37. In cap. autem 18. describitur mulier media inter duos senes, quorum brachiis fulcitur, referens (ut autumo) Ecclesiam Sanctitate & Doctrinâ robustis Apostolorum Petri & Pauli manibus sustentari.

C A P U T XXII.

De Liberiana, sive S. Mariæ Majoris Basilica : ac de antiquioribus Musivis operibus in ea extantibus, à Xysto III. Anno 443. concinnatis.

INTER cætera Religionis Catholicæ testimonia, quibus Liberiana Basilica semper enituit, extrema non obtinent sacrae imagines, quibus ex primæva Ecclesiæ consuetudine ornata fuit à Beatiss. Pontifice Xysto III. Hæc fati integræ adhuc visuntur, post diuturnum mille ducentorum & quinquaginta circiter annorum spatium; ac non minorem de tempore triumphum agunt, quàm de suis hostibus, cùm ætatem vincant incolumitate suâ : Novatorum verò errores manifestissimâ suâ vetustate redarguant. Referunt istæ

quamplures tum veteris, tum novi Testamenti historias Musivo opere depictas, quemadmodum paullo post aperiemus, ubi aliqua pro instituti nostri disciplina, de fundatione, forma, & ornatu inclytæ hujus Basilicæ prius attigerimus.

Nemo tamen hic exigat sacræ istius ædis laudes universas à me recitari, cum satis ampla proluxaque volumina occuparent, cæteraque, quæ meditor, expedire minimè possem, si earum affluentia indulgerem. Liberius Pontifex, teste Bibliothecario in vita ipsius, hujusce templi fundator fuit. *Fecit enim* (ut ipsius Bibliothecarii verbis utar) *Basilicam nomini suo juxta Macellum Libiæ*: alii legunt *Livie*: quod etiam consonat antiquæ traditioni, quâ invaluit, ut nomen Liberianæ Basilicæ diù retinuerit. Neque verò negotium faceßere debet id quod in vita Xysti III. idem Bibliothecarius asserit, scribens, Xystum Pontificem fecisse Basilicam Sanctæ Mariæ, quæ ab antiquis dicebatur *juxta Macellum Livie*, sive ut legit Panvinius, Basilicam Sanctæ Mariæ Matris Domini, quæ ab antiquis *Liberii* cognominabatur, *juxta Macellum Livie*. Nè inquam, alicui negotium faceßat vox illa *fecit*, quam utrobique Bibliothecarius, usurpat: constat enim hoc illi verbum familiare fuisse, tum ad fundationes, tum ad refectiones & ornatus dicendos: quare sibi testimonio non refragatur, cum de Liberio loquens hoc verbo *fecit*, primam Basilicæ fundationem indicet, de Xysto verò eatenus fecisse dicat, quatenus, qui refecit, aut restituit, facere denuò non absurdè dici potest. Sicut itaque à *Liberio* no-

men *Liberianæ* mutuata est, ita nomen *Xystinæ* adepta fuit à *Xysto* restauratore. Xystus enim, si fides carminibus præstanda est à Grutero relatis.

Virgo Maria tibi Xystus nova tecta dicavit

Digna salutifero, &c.

de quibus infra, hujus Basilicæ tecta refecisse videtur. Assumpsit etiam ab adjecto Præsepis Dominici Sacello nomen S. Mariæ ad Præsepe: demum quamplurimis ædibus sacris Deiparæ Virgini nuncupatis, cum inter cæteras mole, & dignitate emereret, nomenclaturam S. Mariæ Majoris adepta est, eodemq; Titulo hætenus insignitur: inter quinque Patriarchales Ecclesias Urbis recensetur, de quibus Joannes Monachus S. R. E. Cardinalis in cap. *Fundamenta*, De elect. in 6. cecinit.

Paulus, Virgo, Petrus, Laurentius, atque Joannes.

Hi Patriarchatûs nomen in Urbe tenent.

Numeratur etiam inter eas septem, quas Christifideles ex orbe universo affluentes, piâ devotione ac ritu solenni perpetuò visitant: nec non inter quatuor præclarissimas, in quibus anno Jubilæi pretiosissimi Indulgentiarum thesauri confluentibus populis largiùs erogantur, & plena peccatorum remissio de Christi latere Apostolicâ auctoritate impertiente, benignissimè fluit. Plura de ejusdem dignitate & laudibus congeßit Abbas Paulus de Angelis in sua *Basilica S. Mariæ Majoris* Panvinius, & Severanus De *septem Urbis Ecclesiis*; aliiq; Scriptores Ecclesiastici, quos consulere Lector poterit.

Ordo instituti postulat, ut à fundatione

datione Basilicæ ad præsentem ejusdem situm ac statum, gradum faciamus. Frons five facies ad orientem vergit. Interior autem forma tum ordine navium, tum ichnographica constructione, tum frontis aspectu, similis erat quatuor aliis Patriarchalibus, licet modò antiqua Vaticana penitus diruta sit, & Lateranensis solummodò porticus remaneat. Discrepat Liberiana à Lateranensi & S. Pauli, & antiqua Vaticana, ut supra demonstravimus, numero navium; cum tres tantummodo hîc numerentur, distinctæ per columnas; quadraginta miræ magnitudinis ex Numidico seu Aegyptio lapide, vicenis à quolibet latere, dexterâque levâque assurgentibus. Imminent columnis epistylia ordinis Dorici, quibus insidet hyperthyrum cum zophoro Musivo opere ornato, in quo palmites revoluti, ac frondes cinnamomæ, miroque ordine & varietate dispositæ videntur, quod opus *Arabicum* denominari solet.

In capite interioris porticus, five navium, admodum elevatur Presbyterium à pavimento palmas septem & ultra; ad quod ascenditur per gradus undecim, & per duos alios ad aram maximam. Notandum hîc est, hujusmodi Presbyterium præ cæteris antiquis altius esse: cur autem sic constructum fuerit, ex Bibliothecario in vita Paschalis I. Sancti Pontificis habemus, ubi sic: *Præterea idem summus Pontifex, & orthodoxus Divinâ inspiratione pulsatus, Ecclesiam sanctam & intemeratam Virginis Mariæ, Domine nostræ ad Præsepè cernens quondam tali more constructam, ut post sedem Pontificis, mulieres ad sacra solennia Mis-*

sarum stantes propè assistere juxta Pontificem viderentur, ita ut si aliquid colloqui Pontifex cum sibi assistentibus voluisset, ex propinqua valde mulierum frequentatione nequaquam ei sine illarum interventione liceret: largum ibidem locum inesse, qualiter inde sedem mutare valeret concerneret, dato operis studio, cepit indefinenter agere sedem inferius positam sursum ponere, ut eò familiarius Domino preces fundere, posset, quo consortia populorum modeste declinare potuisset. Denique sedem optimè quàm dūdum fuerat, pulcherrimis marmoribus decoratam condidit, & undique ascensus, quibus ad eam gradiatur, construxit, pavimentumque altaris erigens pretiosissimis marmoribus stravit.

Convertamus nos modò ad parietes, qui supra coronam assurgunt, quibus mediæ navis laquear, cælaturâ, & primo auro ex detectis Indiis advecto, preclarè ornatum fulcitur. Parietes ab utroque latere perforant fenestræ, supra singula columnarum interstitia ita locatæ, ut inter illas, & coronidem zophoro incumbentem, aræ singulæ relictæ sint ferè quadratæ, in quibus vermiculato pingendi genere plures imagines efformatæ, quasdam historias, ex veteri, ac novo Testamento desumptas referunt. Ruinæ quarundam occurrit pia sollicitudo boni mei: Dominici Cardinalis Pinelli, cujus jussu & expensis, quædam ævo corrosæ picturæ supplemento completæ, aliæ ex integro novis picturis restitutæ adhuc spectantur.

Præter has areas, five Musivas tabulas, visitur etiam Pontificis Xysti Arcus major, five triumphalis dictus, Musivo opere pereleganter ornatus; quod

quod Hadrianus I. testatur in epist. ad Carolum Magnum *pro imaginibus*. *Beatus* (inquit,) *Xystus fecit Basilicam sanctissimæ Dei Genitricis Mariæ cognomento Majoris, quæ ad Præsepe dicitur; tum in metallis aureis, quamque in diversis historiis scaris decoravit imaginibus.*

Denotabant hoc ipsum nonnulli versus olim supra portam majorem, intra Ecclesiam exarati, quorum reliquæ in recenti restauratione ab ipso Cardinali factæ deletæ fuerunt, qui tamen leguntur apud Gruterum pag. 1170. num. 7. hoc ordine.

VIRGO MARIA TIBI XYSTUS NOVA
TECTA DICAVIT

DIGNA SALVIFERO MVNERA VEN-
TRE TVO

TV GENITRIX IGNARA VIRI TE
DENIQVÆ FETA

VISCERIBVS SALVIS EDITA NOSTRA
SALVS

ECCE TVI TESTES VETERI SIBI PRÆ-
MIA PORTANT

SVB PEDIBVSQVE IACET PASSIO CVI-
QVE SVA

FERRVM FLAMMA FERÆ FLV-
VIVS SÆVVMQVE VENENVM

TOT TAMEN HAS MORTES VNA
CORONA MANET.

Cum in nostræ Dissertationis progressu, & in figurarum Musivarum exhibitione forsitan apparere possit, illas his duobus posterioribus carminibus adamussim non correspondere; huic orituræ dubitationi satisfacio: Poëtam, concessâ sibi licentiâ, more solito narrationem ampliâsse: cum imagines supra coronam, veteris testamenti historiam tantum repræsentent: illæ verò in triumphali Arcu constructæ, aliqua ad Incarnatio-

nem, & ortum Domini nostri JESU CHRISTI Mysteria spectantia demonstrent; inter quæ est Innocentium strages, quæ forsitan ad præfatum carmen *ferrum*, &c. referri potest: quando verò hæc responsio legentis mentem non æquaret, posset addi, imagines per eadem carmina designatas olim expressas fuisse in interstitiis, quæ sunt inter unam & alteram fenestram, ubi modò depictæ cernuntur. imagines historiæ novi Testamenti in locum Musivorum subrogatæ, aut in tribuna à Martino V. ornata.

Quærent fortasse aliqui rerum antiquarum solliciti scrutatores, unde, nam fluxerit communis notio nominis *triumphalis* hisce Ecclesiarum arcubus, cum triumphalibus illis, quos Imperatoribus cum victoria redeuntibus antiqui statuebant? de jure enim, quo ego illos ita vocaverim, dubitari non posse credam, cum & à Bibliothecario in Paschalis vita, & à Maphæo Vegio in suo tract. MS. de Basilica S. Petri in ejusdem Archivo asservato, & à Petro Alfarano pariter MS. & ab Eminentissimo Cardinale Baronio ad annum 440. n. 2. cæterisque recentioribus, hoc nomine efferrantur.

Eò libentiùs ad absolvendam questionem accedo, quò mihi venia (nî fortè fallar) facilius habenda est, cum ejus denominationis originem in nullo Scriptore adhuc viderimus.

Repetendum hîc ergo quod supra attigimus, quum de Templis in genere sermo fuit cap. 1. ubi diximus, veteres fidei orthodoxæ cultores, pace Ecclesiæ restitutâ, Fana Gentilium in sacros usus vertisse, & ad exemplar priscorum nova templa, & Basilicas excitâsse.

citasse. Studebant quidem diligentissimè Majores nostri, iisdem artibus, quibus cæca atavorum superstitio vana numina olim coluerat, verum mundi Rectorem & Servatorem placare: transfigebant Idolatriam telis suis, & instrumenta impietatis in veræ Religionis & pietatis usum accommodabant. Cogitârunt itaque in Dei cultum illa quoque redigere, quæ in fastum, & superbiam triumphantium excogitata olim fuerant. Arcus propterea triumphales, præcipua, ac speciosissima præmia victorum, Regi Regum statuere Christo Domino jure optimo placuit & inventum gloriosissimum optimâ translatione dicare. Igitur in ea templi parte, quæ maximè conspicua est, supra tribunam, pariete ipso hemicycli formam aptè excipiente, Arcum locârunt triumphis insignem; hoc est ejus summitatem imaginibus Crucis, aut ut plurimum, ejusdem Domini nostri JESU CHRISTI Crucem præ manibus tenentis, ac è lateribus aliorum Sanctorum conspicuam reddiderunt; Romanorum exempla æmulantes, qui in arcubus spolia hostibus direpta, tropæi ritu, aut res ab Imperatoribus gestas, oppida capta, hostium arma, captivorum greges, in ipso arcu exculpebant. Unde Claudianus lib. 3.

De laudibus Stilicon.

*Indutosq; arcus spoliis, æquataq; tēpla
Nubibus*

& panegyrico 4.

*Aeræque vestitis numerosa puppe
columnis.*

Spoliisque micantes

Innumeros arcus

uti Juvenal. sat. 10.

Et summo tristis captivus in arcu.

Et Prudentius in Symmocho
*Frustra igitur quum summo mira-
mur in Arcu*

*Quadrijugos, stantesque Duces in
curribus altis,*

*Sub pedibusque Ducum captivos po-
plite flexo*

*Ad juga depressos manibus in terga
retortis,*

*Et suspensa gravi telorum fragmina
trunco.*

Græci autem similes arcus *ῥωμαϊκοὺς* nominavêre. Dio enim lib. 53. de Marco Vinitio agens ob victos sub Augusto Celtas *αὐτὸν τ' (ait) ἐν ταῖς Ἀλπίσι ῥωμαϊκοῦς οἱ ἀνοδομήσαν.* Arcus triumphalis in Alpibus ei constructus est. Xiphilinus in Vespasiano *αὐτὸς (inquit) ῥωμαϊκοῦς ἐκτίθεισαν.* Arcus triumphales decreti sunt.

Sicut (inquam) in illis, victoris effigies, & instrumenta victoriæ exponebantur; ita Christiani suorum arcuum fastigio Crucem, vel Christum locabant, tropæo Crucis insignem, ac Martyres, aliosque Sanctos à lateribus habentem, tanquam Regem triumphantem de victa morte, & inferorum prostratis potestatibus, ei-que credentibus Cæli januas aperi-entem.

In antiquis, ac præcipuis Ecclesiis illud constanter servatum est, ut arcus iste triumphalis Musivo præsertim opere pingeretur; quod apertè cernimus in Basilicis vetustissimis Sancti Pauli, S. Laurentii, S. Praxedis; ac in aliis Ecclesiarum Urbis similes arcus fuisse facillimè deduci potest, in præsentem temporis injuria dirutos.

Explicavimus hîc sacri triumphalis arcus denominationem ex analogia, quam cum prophanis triumphan-
tium

tium arcubus habet: ornatum verò ex Musivis operibus constantem exhibet Tabula II. quam modò aperiemus. In summo arcus apice area quædam circularis inspicitur, in qua plura notatu digna, sed perperam ab aliquibus descripta; tum quia ætas 1250. annorum plurimum nocuit evidentiae colorum; tum quia à superiori lignea coronide, quæ subjacet lequeari, impeditur, ne tota appareat. Sæpius tentaveram symbola picturæ Musivæ internoscere, adhibitis etiam instrumentis quampluribus aciem oculorum juvantibus: nam excepto per speculum solis radio parietem reddere lucidiorum, & multâ vitrorum suppellectili visum promovere tentabam: quin etiam amicorum aliqui valentes oculis, & eruditionum copiâ præstantes (quæ cum picturæ vestigia inquirenda sunt, magis quandoque profunt quàm oculi) cum diligenter intenderent, irritò conatu discedendum esse dolebant. Eò tamen acrius ad id impellebar, quò difficilius videbatur: quapropter rogavi Illustriss. & Rever. D. Sanctem de Pilastris, ejusdemque Basilicæ Canonicum, ut copiam faceret propius inspicendi parietem, ablati etiam à laqueari contiguis tabulis, quo clariùs tota figuræ orbicularis area appareret. Petitioni meæ libenter indulgit, propterea denuò accessimus, amotisque partibus tabulati, cum integra circuli superficies in conspectu esset, facillimum fuit illam diligentius exscribere, & schedulam delineare, quod præstitit laudatus Abb. Fabrettus in conservandis antiquis memoriis studiosissimus.

Dum hæc scriberem, non solùm in explicatione præfatæ orbicularis fi-

guræ maxima difficultas occurrit, verùm etiam in aliis imaginibus, quia ob earum vetustatem adeò denigratæ, ac pulvere obductæ erant, ut etiam acutissimo visu præditi eas dignoscere minimè possent. Rogavi iterum eundem Illustriss. de Pilastris, daret operam, ut Basilicæ ejusdem Capitulum, tam venerabile testimonium antiqui Ritûs Catholicæ & Romanæ Ecclesiæ magis conspicuum redderet, ac proinde emundari, ac ab omnibus fordibus expurgari juberet, ut inde faciliùs explicari possent. Petitioni meæ non solùm indulgit, verùm etiam propriis sumptibus emundari Musivum opus curavit (utinam aliæ supra coronidem expressæ Tabulæ eandem fortunam sortitæ fuissent) imò avulsâ lignea corinde, quæ summitatem Figurarum primi ordinis usque ad capita earundem tegebat, veram historiam, quam dictæ Figuræ repræsentabant, aperuit. Detectus etenim fuit Spiritus Sanctus, & Gabriel Angelus, Beatissimam Virginem MARIAM annuncians. Quatuor Evangelistæ formis animalium expressi: Capita Apostolorum Petri & Pauli: necnon gemmata Crux, & Arcus columnis impositi, Porticum representantes.

Omnia igitur explicaturi, à præfata orbiculari figura, tanquam in excelsiori & digniori loco sitâ, initium sumimus; hæc autem ut visui magis distincta esset, formâ ampliori delineavimus, quàm locus pateretur in tabula arcum triumphalem repræsentante. Locus ubi hæc circularis figura cernitur, signatur in Tab. lit. A. ipsa verò figura ampliata cum omnibus in ea contentis lit. B. C.

Exprimitur in ea veluti altare, cuius

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVILNSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVILNSIS

jus in medio jacet uolumen signatum sigillis septem, super quod imminet nigra Crux, veluti in velamine expressa, & in ejus apice corona gemmata, à qua ipsum velamen pendere conspicitur. Retrò coronam alia Crux gemmata attollitur, cujus à tergo stat thronus, & ipse gemmis distinctus, & infessili ejus medio pulvinar panno coopertum. Summis autem extremisque ab ipsius throni lateribus extant duo canum capita, è quorum ore duplicatus pendet funiculus, cujus extremitatibus floccus annexus est. Circa sedis medium, ad dexteram lavamque pulvinaris, singuli hinc inde visuntur orbiculi referentes SS. Petri & Pauli capita, eodem ferme ritu, quo Imperatorum effigies militibus signis insertæ in vetustis marmoribus conspiciuntur. Thronus iste nonnullam speciem præfert Memoriar, seu Confessionis, Martyribus olim dicari solitæ, de quibus supra in Cap. XIX. Tab. XLIII Fig. 2.

Valde diversam hujus picturæ descriptionem reperies in historia Basilicæ Liberianæ, quam conscripsit Paulus de Angelis, ille siquidem Pictore fortasse usus non satis accurato, agnum loco voluminis, multasque alias figuras pro lubito variatas exhibuit. Nos accuratiùs, aut certè morosiùs ista prosequentes, labori nulli pepercimus, aut expensæ, ut fide quàm fieri posset maximâ è prototypo singula describerentur: propterea si quædam interpretabimur, æquo nostro jure id præstare videbimur, cum minuta quæque non prætermiserimus observare.

Occurrit primò de Mensa, sive Altari aliqua breviter annotare, quod

floccis ornatum est, ut hodie videmus in eorundem Altarium vestibis, sive frontalibus.

Secundò animadvertendum volumen complicatum, & septem sigillis obsignatum; quod profectò nihil aliud donotat, nisi volumen Euangeliorum, quod sigillis olim obsignabatur, de quo plura peculiari capite XVI. supra congeffimus, ubi de magnâ voluminis Euangeliorum veneratione fusè differuimus. Cur autem septem obsignaretur sigillis; quid aliud in causa, nisi quòd librum illum repræsentaret, de quo in Apocalypseo cap. 5. num. 1. ibi: *Et vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.* Antiqui enim Patres in pingendis figuris ut plurimum usi sunt mysticis sensibus in Apocalypsi latentibus, ut infra videri poterit in Ecclesia S. Pauli, & præcipuè in ejus majori arcu, tempore Leonis Magni constructo; & in aliis Ecclesiis in nostro opere describendis.

Tertio loco velamen, & in ejus medio depicta Crux, supraque velum gemmata corona notanda est. Ego quidem asserere non dubitaverim, velamine Cruce insignito priscos Fideles velum illud innuere voluisse, quo CHRISTVS Dominus noster ad detergendum sudorem suæ passionis tempore usus est, quod Veronica dicitur: Coronâ verò gemmata, illam è spinis quæ ejusdem sanctissimum caput transfixit, indicasse.

Quarto loco gemmata Crux, quæ cum supplicium esset apud gentes, ac rei & latrones in ea criminum poenas luerent, antiqui Christi Fideles maxime circumspècti, noluerunt in ea imaginem Christi patientis affigere,

sed potius gemmis, margaritisque ornatam exposuerunt, ut facilius insipientium oculos absque horrore ad se alliceret, qui earundem gemmarum auriq[ue] fulgore perculsi, illam venerarentur. Similes gemmatae Cruces adhuc hodie h[ic] Romae visuntur in antiquissima Ecclesia S. Pudentianae; in Ecclesia S. Stephani in *Rotundo*, & in Ecclesia Lateranensi, quin etiam depictae in nonnullis Coemeteriis cernuntur, ut narrat Aringhus in sua *Roma Subterranea* lib. 2. cap. 22. & Casalius *De vet. sacr. Christian. Ritibus* par. 1. cap. 1.

Quintò post Crucem cathedra observanda est, sive thronus, quem ornatum fuisse antiquissimum apud Majores nostros animadverto: adeò ut Salamonis aëvo mos iste viguerit thronum regalem decorandi cælaturis & signis. Id apertè legitur lib. 3. Regum cap. 10. ubi sacer Historicus ait: *Fecit etiam Rex Salamon thronum de ebore grandem, & vestivit auro fulvo nimis, qui habebat sex gradus; & summitas throni rotunda erat in parte posteriori, & duæ manus hinc atque inde tenentes sedile: & duo leones stabant juxta manus singulas, & duodecim leunculi stantes super sex gradus hinc atque inde. non est factum tale opus in universis Regnis.*

A Regibus fortè Israëuitarum edocti cæteri Principes, postmodum thronis suis ornatum conciliaverunt. Alexander Wilthemius in suo *Diptheco Leodiensi* (ex quo postea transcripsit Ferrarius in suis *Analectis De re vestiaria* pag. mihi 60.) pulcherrimum affert exemplar cujusdam Consulis Romani in throno sedentis, cujus brachiolis stabant duo leones,

ie sedili verò visuntur gemina hominum capita, sicut in eo quem descripsimus. Hinc divinari non erit absolum, ideo jussu Pontificis Xysti thronum hunc BB. Apostolorum Petri & Pauli capitibus consultò decoratum fuisse, quia ipsis potestas à Christo Salvatore collata est judicandi duodecim tribus Israël; quique ipsi Regi gloriæ, tanquam à latere ad extremum orbis criterium assistere debent. throni autem in summitatibus exprimi canum capita voluit idem Pontifex, ad denotandam fortasse vigilantiam & curam, quæ in Ecclesiis habenda est, quando legitur Euangelium, & in sede Majestatis suæ Deus adoratur. Huic hieroglyphico adaptari sanè potest S. Augustini locus in *Epist. 56. ad Dioscorum de curiosis Questionibus*, ubi sic: *Episcopi isti etiam si adolescentes, eodem quo tamen raperis animi ardore, vel potius errore, quasi aliquid magnum hæc dicere curant usque ad Canes Episcopales, & usque ad cathedras Ecclesiasticas.* Quare hæc S. Augustini auctoritas videtur hoc idem hieroglyphicum de Canum capitibus in summitate throni appositis luculenter explicare, illorumque temporum morem in Episcopalibus cathedris similia Canum capita cælandi, seu appingendi: hinc etiam istud doctoris maximi dictum aliquibus antea obscurum, illustrari videtur. Cum nonnulli censuerint loco *Canes*, *Canos* legendum esse. Non incongruum etiam puto, si aliud afferam exemplum picturæ, quæ est in codice magnæ molis imaginibus ornato, qui olim erat in Monasterio S. Martini Metensis, nunc verò asservatur in Bibliotheca Colbertina. Exprimatur in eadem de-

depicta tabula Carolus Calvus Rex in throno sedens, in actu accipiendi eundem codicem sibi dono datum. In angulorum summitate visuntur duo Canes invicem se respicientes, ore expanso quasi latrantes; ex quo deduci posse existimo antiquum morem similibus Canibus thronorum sublimia ornandi. Hanc Tabulam in lucem edidit eruditissimus Stephanus Baluzius in suis notis ad Capitularia to. 2. pag. 1276.

Sexto per pannum, quo tegebatur pulvinar, designasse Christi Fideles eam syndonem, qua Christi Domini è Cruce depositum corpus fuit involutum, rationi maximè consonum est.

Et hæc sunt, quæ in hujus orbicularis Figuræ brevi declaratione proferre congruum duxi; plura & meliora dicendi cui libeat liceatque, facultatem ac spatium relinquens.

Hanc verò mediam excipiunt duo viri, nempe S. Petrus à læva, & à dextera respectu aspicientis S. Paulus, & ipse albâ tunicâ, pallioque superinduto conspicuus: in cujus oris laciniisque legitur monogramma I. de quo fusè sæpius egimus in cap. *De vestibus literatis*. Hinc inde capiti D. Petri imminent, Aquila à dexteris, Angelus à sinistris; & ordine eodem à læva D. Pauli Leo, Bos autem à dextera: quæ quatuor animalia, ut sæpius dictum est, & supra in Ecclesia S. Sabinæ, quatuor Evangelistas repræsentant.

Sub eadem orbiculari figura nomen Pontificis hujus operis auctoris insertum est verbis sequentibus XYSTVS EPISCOPVS PLEBI DEI.

Si benè perpendantur hæc hieroglyphica, situsque quo posita sunt, ac

consuetudo quandoque à priscis fidelibus observata, Romanorum ritus in proprios transfundendi, animadvertemus, nil congruentius in triumphalis arcûs fastigio Xystum locare potuisse, quàm victorem Christum, quem exaltata Crux denotat, cum in prophanis triumphorum arcubus triumphantis imago supernè collocaretur, ut supra ostendimus.

Adde, quòd & in cæteris aliorum templorum arcubus, quos describemus hoc loco, semper imago Christi locata est, ac in summa eorundem facie, quæ pavementum respicit, aliquod monogramma conspicitur, Christi quandoque nomen, quandoque Pontificis Musivorum operum constructoris complectens, præsentis autem arcûs monogramma est, quod in eadem Tabula lit. C. demonstratur. Literæ monogramma constituentes, videlicet Christi nomen, exprimunt, ut fusè demonstrat Aringhius in sua *Roma Subterranea* lib. 6. cap. 23. Scio Fortunium Licetum lib. 6. cap. 47. *De reconditis antiquorum lucernis*; simile monogramma à Gentilibus etiam usitatum referre; nihilominus id non obstat quin prisci Christi Fideles pro Christi nomine illud usurpassent, cum (ut sæpè aliàs diximus) multa ab eisdem Gentilibus mutuati fuerint. Aliæ duæ literæ A, & Ω, nempe Α'λφ'α, & Ω'μ'ε'γ'α Græcæ sunt, ac ipsummet Deum innuunt, ut ipse Evangelista Joannes innotescere, ac terrarum orbi palàm fieri voluit. Apocal. enim cap. 1. & 22. *Ego sum* (inquit) *Alpha & Omega, principium & finis*; plura de hisce (si cupis) habes apud Aringhium loco cit. cap. 22.

Antequam tamen ad aliarum figurarum explicationem progrediamur, indagandum est, quidnam Xystus Pontifex per verba illa PLEBI DEI, denotare voluerit. S. Cyprianus vocem hanc *Plebis* in Epist. ad Florentium nobis sic exprimit: *Ecclesia à Christo non recedit, & illi sunt, Ecclesia Plebs Sacerdoti adunata, & Pastori suo grex adhaerens*. Unde *Plebs* nil aliud innuit, quàm Ecclesiam, seu coetum fidelium. Eundem ferè sensum huic voci tribuit Pontius Diaconus Carthaginensis in vita S. Cipriani, ubi sic: *Majores nostri Plebejis, & Catechumenis martyrium consecutis, tantum honoris pro Martyrii ipsius veneratione dederunt, ut de passionibus eorum, multa, aut prope dixerim, penè cuncta conscripserint, ut ad nostram, quoque notitiam, qui nondum nati fuimus, pervenirent*. Quo loco pro *Plebejis* accipiendi sunt laici, nullo ordine initiati. Sic enim observat eruditissimus Holstenius, in notis ad *Passionem SS. Martyrum Perpetuae & Felicitatis* pag. 86. paullo inferius distinguit idem Pontius: *Multa sunt, quae adhuc Plebejus, multa quae jam Praesbyter fecit*. Quae Pontii auctoritas nobis suggerit aliam conjecturandi materiam, quod Xystus Summus Pontifex voluerit his imaginibus Christi ortum denotantibus, Dei plebem erudire, ut conjicitur ex illis vocibus *Plebi Dei*, videlicet oculis plebis Dei, idest oculis laicorum, quos eà tempestate ut plurimum, sacrarum historiarum ignorantia praemebat.

Hinc (nō fallor) intelliges, cur familiare fuerit aliis etiam Pontificibus, simili epigraphae opera sua inscribere. Ita Hilarus Papa, qui floruit anno 461.

in Hyperthyrio januae oratorii S. Joannis Baptistae in Baptisterio Constantiano insculpi fecit: HILARVS EPISCOPVS SANCTAE PLEBI DEI.

Ac Simplicius Hilari successor in Ecclesia S. Andreae in Exquiliis, sive Catabarbara Patricia, in versibus subtus Musivum opus expressis, de quo infra, ubi ista etiā legebatur vox, *Plebs devota veni, &c.*

Itidem Felix III. sive ut alii vocant IV. qui electus Ann. 526. in, restauratione sive ornatu Ecclesiae S. Stephani hanc inscriptionem à Grutero relata pag. 1164. n. 17. posuit.

OPVS QVOD BASILICAE BEATI MARTYRIS STEPHANI

DECVIT A JOANNE EPO MARMORIBVS INCHOATVM

IUVANTE DNO FELIX PP. ADDITO MUSIVO SPLENDORE SANCTAE PLEBI DEI PRAEFECIT.

In Ecclesia item S. Pancratii, quae etiam S. Victoris & Pancratii, fuit appellata, olim in ejus Tribuna sequens inscriptio legebatur. OB INSIGNEM MERITVM ET SINGVLAREM B. PANCRA-
TII MARTYRIS, BASILICAM VETVSTATE CONFECTAM EXTRA CORPVS MARTYRIS NEGLECTV ANTIQVITATIS EXTRVCTAM, HONORIVS EPISCOPVS DEI FAMVLVS ABRASA VETVSTATIS MOLE RVINA, QVAM ANTE A FVNDAMENTIS NOVITER PLEBI DEI CONSTRVXIT, ET CORPVS MARTYRIS, QVOD EX OBLIQVIO AVLAE IACEBAT, ALTARE INSIGNIBVS ORNATA METALLIS, LOCO PROPRIO COLLOCAVIT. Iste autem Honorius fuit Summus Pontifex ejusdem nominis I. qui floruit anno 626.

Leo etiam III. qui vixit in fine octavi saeculi, in janua confessionis S. Pauli Apostoli sequentia verba insculpi jussit:
LEO

LEO GRATIA DEI TERTIVS EPISCOPVS
HVNC INGRESSVM SANCTÆ PLEBI
DEI MIRO DECORE ORNAVIT. Narrat
id Panvinius *de Septem Urbis Ecclesiis*
in eadem Basilica S. Pauli Apostoli
pag. 75. Martius verò Milesius Sarra-
zanius in Notis ad carmina S. Da-
masi, ad carm. XXI. refert quosdam
versus Leonis IV. qui erant in introitu
urbis Romæ, per Portam Æliæ Arcis,
ac inter illos iste legebatur:

PRO PATRIÆ AC PLEBIS ECCE SALVTE
SVÆ.

Pariter in Porta Suburbii S. Pauli
alia fuisse carmina Joannis VIII. inter
quæ istud erat:

PLEBSQVE SACRATA DEI LIMINA SAN-
CTA PETENS.

Ut autem idem Xystus arcum hunc
triumphalem Incarnationis ac Nati-
vitatæ Domini nostri Jesu Christi mi-
steriis illustraret, motus hoc maximè
fuit, quòd tunc temporis Nestoriana
blasphemia jam adulta passim serpere
coeperat, illaque in Ephesino Concilio
sub Cælestino I. Ann. 431. ejusdem
Xysti Prædecessore proscripta & pro-
fligata. Sapientissimus igitur Ponti-
fex, Plebejis eruditionem intendens,
icones illas compegit, ut ex assiduo
exemplarium intuitu Christiana Plebs
fidei firmitatem contra infandum Ne-
storii ausum nancisceretur.

Brevis Nestoriana hæ- reseos enarratio.

PORRò Nestorius Byzantine Ecclæ-
siæ Præsul, execrandæ blasphemie
defensor, sive Auctor fuit, quâ dignif-
simum DEIPARÆ titulum Sacratissimæ
Virgini DEI Genitrici denegare præ-

sumpsit: dixi, sive Auctor, sive defen-
sor, quia primus, qui palàm pestife-
rum hunc errorem eructauerit, Ana-
stasius fuit Constantinopolitanæ Ec-
clesiæ Presbyter, qui impiâ concione
elata voce in Ecclesia, Nestorio in
throno sedente, populisque auscul-
tantibus, teterrimum vomuit impii
dogmatis virus, de quo Euagrius *Hist.*
Eccles. lib. I. cap. 2. ex Bibliotheca PP.
maxima tom. 2. ubi sic: *Anastasius*
(inquit) *ut à Theodulo in Epistola*
quadam de iis rebus scriptum est, in
disputatione apud Populum Christia-
num sanctè colentem, in Ecclesia Con-
stantinopolitana habità, palàm ausus
est dicere: Nemo MARIAM DEI-
PARAM vocet. Nam Maria homo
erat, atqui ab homine Deus nasci non
potest; quæ quidem verba, cum Popu-
lus Christo consecratus graviter &
acerbè ferret, & disputationem illam
non sinè caussa haberet pro blasphemia.
Nestorius istius blasphemie auctor &
Dux, non solum non prohibuit illum,
neque rectam sanamque doctrinam
tutatus est, verum etiam ejus verba,
re vera in primis roborare contendit, &
in eisdem defendendis acrius institit,
atque sua ipsius opinione hisce adjuncta,
atque adeò ascripta, venenoque animi
sui in Ecclesiam effuso & ejecto, multò
majorem blasphemiam docere conatus
est, adeò ut ad sui ipsius capitis perni-
ciem, hanc impiam sententiam, nimi-
rum, Ego eum qui spatiis mensuris,
hoc est bimestri, & trimestri, & ita
deinceps adoleverit, Deum certè non
appellavero, proferre non dubitaret.
Item Cyrillus Patriarcha Alexandri-
nus quoad ea, quæ ad hujusmodi hæ-
reseos ortum spectant, hæc ait epist. I I.
14. 22. ad Cælestinum Papam, & ad
Aca-

Acacium Berrhensem, ubi sic: *Erat Episcopus quidam Dorotheus nomine, Constantinopoli, eadem, quæ Nestorius sapiens & sentiens; vir quæstus causâ adulationi impensè deditus linguâque ad temeritatem usque promptus. Hic, dum sacra peragerentur, Reverendissimo Nestorio in Cathedra Ecclesiæ Constantinopolitanæ sedente, surrexit, magnâque & elatâ voce inclamare ausus est: si quis MARIAM DEIPARAM dixerit, Anathema sit.* Tum sic de Nestorio Cyrillus: *Quamvis id ore suo facere noluerit, attamen sedens & audiens Dorotheum, ut hoc diceret induxit subornavitque, cui etiam confestim, cum à Cathedra descendisset, in divinorum mysteriorum celebratione communicavit.* De hæreseos hujus exordio multò ante hos auctores egerat Socrates Hist. lib. 7. cap. 32. ubi sic: *Erat familiaris Nestorii Anastasius Presbyter, qui unâ cum illo profectus fugerat Antiochiâ. Hunc Nestorius magno in honore habebat, ejusque consilio in rebus gerendis utebatur. Hic igitur Anastasius quodam die cum in Ecclesia doceret, dixit hæc verba: Nemo MARIAM VOCET DEIPARAM. Maria enim homo fuit: ex homine autem Deus nasci non potest: id ubi auditum fuisset, multos tam ex clero, quàm ex plebe pariter conturbavit, &c.*

Ut ut tamen sit de primo hujus impietatis assertore, certum est, Nestorium pervicaci animo acerrimum, hujus temerariæ thesæos defensorem, etiam antesignanum evasisse; cujus etiam consequens scelestissima execrandaque opinio, negans Christo Divinitatem, totumque dogma Christianum evertens, ab Ephesinâ Synodo damnata est tanquam fædissimè

judaizans: Judæi enim eâ ratione Salvatorem crucifixere, quòd cum videretur homo, filium Dei, Regemque se faceret, ut animadvertit præcisè in hoc proposito Lupus in Scholis Canonis Ephesini pag. 314. §. Tertia ratio. Imò Nestorianum scelus Judaicum longè superat: quippè Nestorius adeò pertinaciæ adhæsit, ut nunquam ab obstinatione desciverit; Judeorum autem multi portentis in Christo obitu convicti, fateri exclamando coacti sunt: *Verè filius Dei erat iste.* Matth. cap. 27. vers. 54. Atque hæc de Nestorii historiâ satis superque. Modò iterum calamum ad hujus Basilicæ triumphalem arcum convertimus, præcitâque figura circulari, in qua diutiùs quàm par erat, videbimur immorari, ad reliqua ejusdem arcûs ornamenta, sed breviter describenda, accedimus. Ne tamen dicendi brevitatis, & figurarum copia perspicuitati officiat, distinguam geminas picturæ sectiones, dexteram lævamque in quinque partes, prout ab ipso Pictore divisæ sunt; & exorsus à superiori, ad inferiores gradatim descendam.

In læva itaque sectione, secundum aspectum, prima pars duplicem continet historiam, ortum videlicet D. Joannis Baptistæ Præcursoris Domini, quem Zachariæ parenti num. 1. Angelus, ut num. 2. prædixerat, & Christi Domini conceptionem ab Angelo pariter Virgini Deiparæ nunciatam. Videre est accuratam Pictoris diligentiam in historiarum dispositione ad Evangelistæ mentem probè digestæ. Angelus enim, quem denotat Figura 2. locatus est à dextris Altaris incensi, ut num. 2. pallio tunicâque candidâ insignis, & pendulam ab utroque

que humero stolam caruleam gerens (quem habitum omnibus Angelis in hoc opere datum videmus) Zachariam alloquitur, qui croceo pallio tunicam albentem cooperit, eique filii nascituri laudes enunciare videtur. In fimbria vestis Angelicæ adest monogramma I. quod etiam commune est alteri Angelo sub num. 4. prioris veluti comiti. In hoc hieroglyphico animadvertenda est Pictoris solertia in locando Altare Incensi, quod concinnè expressum fuit. Confer enim edificium 3. hujuscæ partis, quo altare significatur, cum ædificio num. 8. partis adversæ, per quod templum notatur, videbis templo quidem præponi porticum, & gradus ascensionis subterni: Altare, verò Incensi per tabernaculum exhiberi, si ex capite Exodi formam illius repetis; ibi enim legitur: *Posuit & Altare aureum sub tecto testimonii contra velum, & adolevit super eo incensum aromaticum, sicut jusserrat Dominus Moysi. Posuit & tentorium in introitu Tabernaculi testimonii.* Notandum est, duo fuisse Tabernacula, ut indicat. D. Paulus Apostolus qui toties ea vidit in Ep. ad Heb. cap. 9. *Tabernaculum enim (inquit) factum est primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta. Post velamentum autem secundum Tabernaculum, quod dicitur Sancta Sanctorum, aureum habens thuribulum &c.* Secundum hoc Tabernaculum à Pictore fuit expressum, præ foribus pendens habens vas, prout in icone à nobis exhibita, ubi inter veli, five tentorii sinus ab utraque parte collectos idem vas pendulum nō valde abfimile illis, quibus etiamnum utimur in thure adolendo cernitur.

Qua de re Julius Morosinus Venetus in Bibliotheca Vaticana Hebreorum Codicum scriptor, & Sanctæ linguæ in Urbano Collegio de Propaganda Fide Lector, consulendus est in suo Tractatu Italicè conscripto: *Via della Fede mostrata alli Ebrei* cap. 41. Qui plura cupit, adeat Marium in suis *Commentariis in Sacram Scripturam* cap. 30. Exod. vers. 6. & seqq. ubi discutuntur opiniones de loco Altaris Incensi, & de Altari, in quo beatus Zacharias pater S. Joannis Baptistæ incensum adolevit.

Sex quæ in hoc ordine supersunt figuræ, meo quidem judicio ad mysterium Dominicæ Conceptionis pertinent; Spiritus Sanctus 5. & Angelus Gabriel 6. de Coelo descendentes. Idem Gabriel Angelus 7. tantæ legationis minister in loco 7. stans alloquitur Virginem, quæ ut arbitror, per imaginem 8. notatur sedens, & intenta nuncii verbis, cujus vestis altera candida est, altera crocea, monileque gemmis discriminato circumdatur. Duo illi à tergo Spiritus astant 9. 10. five Gabrielis asseclæ, five Deiparæ custodes, aut potius incarnato tunc verbo obsequium exhibentes, ut innuit S. August. in Psal. 56. circa medium ibi: *Omnes enim Angeli creatura serviens Christo est. Ad obsequium mitti potuerunt Angeli, ad servitium mitti potuerunt, non ad adiutorium: sicut scriptum est, quod Angeli ministrabant ei, non tanquam misericordes indigenti, sed tanquam subjecti Omnipotenti.* Cæterum ex hoc etiam probandum est Pictoris ingenium, quod ut Angelicam naturam corporis expertem ostenderet, januam clausam adjecit, cui nos num. 11. appingimus, quâ

quâ adhuc obferatâ Angelus penetra-
le ingrefus est . Haberi etiam potest
tanquam symbolum integerrimæ vir-
ginitatis in Deipara , cum Ecclesia
præfertim ad eandem referat simile
Ezechielis hieroglyphicum , dum ait :
*Ante multum tempus propheta-vit Eze-
chiel , vidi portam clausam , ecce Deus
ante sæcula ex ea procedebat pro salute
Mundi , & erat iterum clausa , de-
monstrans Virginem , quia post partum
permanfit Virgo . Et rursus : Portam
quam vidisti Dominus solus transibit
per illam .* De hoc Annunciationis
myfterio sic cecinit Aurelius Pruden-
tius in suo Testamento novo .

*Adventante Deo descendit nun-
cius alto*

*Gabriel Patris ex folio , sedemque
repente*

*Intrat Virgineam : Sanctus te Spiri-
tus , inquit ,*

*Implebit Maria : Christum paries
sacra Virgo .*

Secunda verò pars primæ , seu fini-
stræ sectionis Magorum Regum ado-
rationem descriptam habet , ex Matth.
cap. v. Stella , quæ veniens stetit su-
pra ubi erat puer ; notatur num. 12.
Puer JESUS num. 13. MARIA mater ejus
num. 14. Num. 15. alterius figuræ bra-
chium visitur , reliquâ ejusdem figu-
ræ parte in recenti restauratione muro
coopertâ . Angeli duo num. 16. 17. se-
dem , seu lectum circumstant , in
quo Christus Dominus sedens exhibe-
tur . Inconveniens tamen id videre-
tur nato paucos ante dies infanti , nisi
idem ipse esset antiquissimus ille die-
rum , ante sæcula genitus , cui Pater
idem dixerat Psal. 2. *Filius meus es tu .
Ego hodie genui te . Postula à me , &
dabo tibi gentes hereditatem tuam &c.*

quia alibi dixit in Ps. 109. *Sede à dex-
tris meis donec ponam &c.* addens paul-
lò post : *ante Luciferum genui te .* Vide-
tur itaque prius inventor operis con-
tendisse , ut exprimeret Christi divi-
nitatem in humanitate apparentem :
Infantem propterea exhibuisse seden-
tem , ut ostenderet eundem esse , cui
pater simul dixit : *genui te , & sede à
dextris meis .* Hinc fit , ut sedes cui
Christus infidet , solii potius speciem
præferat , quàm cunabuli : adeò ut
ad myfterium potius in hoc respexerit
Pictor , quàm ad historiam . Magi
Reges num. 19. 17. 20. prope urbem
Bethleem num. 21. visuntur , ac seden-
tem puerum adoraturi , eidemque mu-
nera oblaturi accedunt . Horum pri-
mus , qui senior depingi solet , pallio
cæruleo per totum cooperitur , quo
etiam ipsius caput circumvolvitur : re-
liqui autem duo ad pedes usque brac-
cati , gemmisque pluribus renidentes ,
cum galeis cristisque sequuntur , qui
ferè omnium hîc expressorum militum
habitus , si ornatum & pretium exci-
pias .

Figuræ verò 22. & 23. fortasse sunt
duo Magorum socii , ac S. Joseph à
tergo stat Beatissimæ Virginis , ut col-
ligitur ex brachio , quod prope caput
ejusdem Virginis visitur , ut num. 24.
Ignorandum non est Musiva opera in
utroque angulo , qui cum Ecclesiæ
pariete laterali formatur , ob restau-
rationem ejusdem mutilata fuisse . De
hoc itidem myfterio metricè scripsit
supra memoratus Prudentius : videli-
cet .

*Hic pretiosa Magi sub Virginis ube-
re Christo .*

*Dona ferunt Puero , myrrhæque ,
& thuris , & auri .*

✧ Est Angelus vespertinus poeta Mira-
chianus tom. VIII Bibl. Ap. Paris. pp. 703

*Miratur Genitrix tot casti ventris
honores,*

*Seque Deum genuisse, hominem;
Regemque supremum.*

Variae sunt Patrum sententiae de loco & tempore istius adorationis, quas exponit Gerardus in suo *Elucidario Romae Sanctae* tom. 2. lib. 6. cap. 7.

Tertia pars Innocentium stragem exponit, ubi tantum figuræ dimidium conspicitur, ob supradictam restaurationem, ac super illius caput leguntur tantummodo tres literæ, videlicet DES, quæ sunt partes integri nominis HERODES, ut colligitur tum è strage Innocentium, quam ipse iussit, tum è figura huic simili, è conspectu in altera parte, super quam hi characteres leguntur HE. reliqui ob eandem rationem defunt. Notanda est hæc Herodis figura, quæ in utraque parte habet in capite diadema, quod Magnatis aut Regis insigne erat, ut demonstravimus supra capite XIV. *De Coronis*. De hac Infantum in Bethlehém cæde ita Prudentius.

*Impius innumeris infantum cadibus
hostis*

*Perfurit Herodes, dum Christum
querit in illis.*

*Fumant lacteolo parvorum sanguine
cunæ,*

*Vulneribusque madent calidis pia
pectora matrum.*

Quarta pars urbem Hierusalem denotat, ut apposita inscriptio docet. Quinta denique continet nonnullos agnos, non Musivo opere, sed pictura efformatos. Agnoscendi sunt per hoc symbolum Christi Fideles, ut in sequentibus emblematis uberius explicare conabimur. Hi tamen agni antiquitus Musivo opere expressi

erant, qui postea temporis injuriâ expuncti, picturâ iterum restituti fuere.

Absolutâ sectionis sinistræ explicatione, quinque partes adversæ, seu dexteræ sectionis, exponendæ supersunt. In harum suprema exhibetur Præsentatio pueri JESU in templo, quadraginta diebus expletis, ut in lege Moïsi præcipiebatur, de qua S. Lucas Cap. 2. Per figuram I. intellige, Deiparam Virginem, quæ unigenitum suum deferens, templum ingreditur, ut sistat cum Domino. Vestis ejus crocea est, gemmis versicoloribus fulgida, præter monile, & hoc gemmeum, collo circumdatum; uti etiam alibi in hoc arcu depicta est. num. 2. Simeon Sacerdos (quem virum justum & timoratum Evangelium Lucæ fuisse tradit. cap. 2. 24.) tam pallio, quam tunicâ albens obvolutus occurrit expansis ulnis ad excipiendum infantem; 3. S. Joseph, haud diverso quo Zacharia in prima parte hujus arcus descripsimus, habitu nempè, albâ tunicâ, & pallio croceo sponsam suam præcedit. Anna Prophetissa filia Phanuël, quæ supervenit, num. 4. notatur, cujus & vestis & amictus, quo caput ambit, & inde per humeros ad usque poplites fluit, manibusque, sub tollitur ante pectus, colore subrubro splendent. Nu. 5. & 6. sunt duo Angeli comites, sive custodes Beatissimæ Virginis; num. 7, itidem alius Angelus custos sive comes S. Josephi; n. 8. templum indicat; num. 9. par turturum, aut pullos columbarum juxta legis præceptum offerendos. Reliquæ figuræ pro pictoris arbitrio adjectæ Levitas templo inservientes, aut alios Hebræos referunt inibi astantes, tunicâ & pallio subalbis indutos.

In secunda autem parte exprimitur disputatio Christi Domini adhuc pueri cum Doctoribus. Ejus vestis hinc peculiaris non est; alba enim, ut etiam alibi. Notâ tamen speciali dignum est diadema duobus crucibus insignitum utrisque pueri Jesu vertici imminentibus, quarum tamen unam complectitur diadema, altera ut vides num. 1. illud excedit. De hac autem disputatione hinc Lucas Evangelista audiendus est cap. 2. n. 40. *Puer autem crescebat & confortabatur, plenus sapientiâ; & gratiâ Dei erat in illo. Et ibant parentes ejus per omnes annos in Hierusalem in die solenni Paschæ. & cum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis Hierosolymam secundum consuetudinem diei festi, consumatisque diebus, cum redirent, remansit puer Jesus in Hierusalem, & non cognoverunt parentes ejus, existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos; & non invenientes regressi sunt in Hierusalem, requirentes eum. Et factum est post triduum invenerunt illum in templo sedentem in medio Doctorum, audientem illos, & interrogantem eos. Stupebant autem omnes, qui eum audiebant, super prudentia & responsis ejus, & videntes admirati sunt. & dixit Mater ejus ad illum: Fili quid fecisti nobis sic? Ecce pater tuus, & ego dolentes querebamus te: & ait ad illos, quid est quod me querebatis? nesciebatis, quia in his quæ patris mei sunt oportet me esse? Visitur enim eo loci Jesus n. 1. Virgo Mater num. 2. num. 3. Sanctus Joseph; num. 4. & 5. duo Angeli Pueri Jesu custodes; nu. 6. item alius Angelus; 7. Doctores, quorum vestes verfi-*

colores, alter enim albertem, alter cæruleam, quidam croceam, vel subrubram, alius etiam viridem habet; verum præcipue notandus est primus, cujus pallium monogrammate insignitum, & ultimus, in cujus dextero humero signum ✠ visitur; in tunica vero fimbriis, aliud signum à cæteris longè diversum, nempe à forma, & colore, cum viridis arboris ramus appareat: denique nu. 8. Hierusalem urbem conspicias, & hæc de secundæ sectionis parte secunda.

In tertia autem cernitur historia Herodiadis, quam sacer scriptor Marcus in Euangel. cap. 6. 21. sic exponit: *Et cum dies opportunus accidisset, Herodes natalis sui cœnam fecit Principibus & Tribunis, & primis Galilææ; cumque introisset filia ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simulque recumbentibus; Rex ait puellæ: pete à me quod vis & dabo tibi: & juravit illi: quia quicquid petieris dabo tibi, licet dimidium Regni mei. Que cum exiisset, dixit matri suæ: quid petam? at illa dixit: caput Joannis Baptiste. Cumque introisset statim cum festinatione ad Regem, petiit dicens: volo, ut protinus des mihi in disco caput Joannis Baptiste. Et contristatus est Rex propter iuramentum, & propter simul discumbentes noluit eam contristare, sed misso spiculatore præcepit afferrî caput ejus in disco, & decollavit eum in carcere, & attulit caput ejus in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ. Num. 1. est Herodes diademate insignis; 2. filia Herodiadis; 3. mater; 4. alia saltatrix, ut vestes indicant, non quidem tales, sed succinctæ; 5. spiculator; 6. discus, in quo caput Joannis Baptiste velo*

coopertum est; 7. & 8. milites seu custodes Herodis. De his sic meminit Prudentius.

Premia saltatrix poscit funebria virgo.

Joannis caput, abscissum quod lance reportet.

Inest in gremium matris fert regia donum

Psaltria, respersis manibus de sanguine justo.

Quarta item pars oppositæ cognitione picturæ respondet; sicut enim in illa urbs Hierusalem, ita in hac civitas Bethleem expressa est, ut impositus titulus docet. De harum urbium hieroglyphico fati dictum est in Ecclesia S. Sabinæ: Hic tantummodo nonnulla ejusdem Prudentii carmina etiam referre placet, scilicet.

Sancta Bethlem caput est Orbis: quæ protulit Jesum,

Orbis Principum, caput ipsam principiorum.

Urbs hominem Christum genuit: qui Christus agebat.

Ante Deum, quàm Sol fieret, quàm Lucifer esset.

In quinta demum & ultima parte, prout in opposita, plures adfunt agnorum figuræ, de quibus sermonem alibi instituemus.

Hæc de imaginibus in triumphali Arcu à Beatissimo Pontifice Xysto III. Musivo opere expressis: modò ad alias transeundum est, quæ super coronidem ambarum interiorum Porticuum, sive in mediana navi, tam ad dexteram, quàm ad sinistram recurrentium, cernuntur. Quòd hæ quoque sacræ imagines auctorem eundem habuerint, quem superiores, præter epistolæ Hadriani I. ad Carolum Magnum supra

allatæ testimonium, videlicet, quod in *metallis aureis* (idest Musivis operibus) *quamquam in diversis historiis sacris decorando imaginibus &c.* patet etiam ex ipsorum Musivorum operum structura, ac specie tum delineationis, tum lapillorum; nam quoad structuram, glutine albo compacta sunt, quod magnum certumque antiquitatis indicium est, ut demonstravimus supra in capite XI. Ex *quanam materia opera Musiva componantur, & quomodo ipsæ materiæ præparentur*: sunt etiam formæ lapillorum, operis nempe medii; ulterius nulla extat memoria alium Pontificem præter eundem Xystum, neque ullum omnino quempiam hæc opera construxisse: sed de auctore fati; propiùs jam ad explicanda accedamus.

Si tempus invidum, ea quæ summi, sanctissimi quæ Romani Pontifices in primis Ecclesiæ sæculis ad erudiendam Dei plebem, scripturis, picturis, Musivis operibus, aliisque Ecclesiasticis monumentis posteritati demandarunt, non devorasset, innumera antiquæ Pietatis & Religionis testimonia superessent quæ nos posterisque nostros ad Deum colendum, & vehementius Deum amandum impellerent. Testes sunt hujus inclytæ Liberianæ Basilicæ Musivorum operum reliquæ, quæ super coronidem porticûs interioris, ad utrumque latus adhuc visuntur; licet alicubi corrosæ sint, ideoque picturis à bo. me. Dominico Cardinali Pinello, ejusdem Basilicæ restauratore, suppletæ. Hæ, cum ob illarum vetustatem ac altitudinem visui vix perceptibiles sint, & cum earundem exemplaria in celebri Barberina Bibliotheca reperirentur, ut mihi

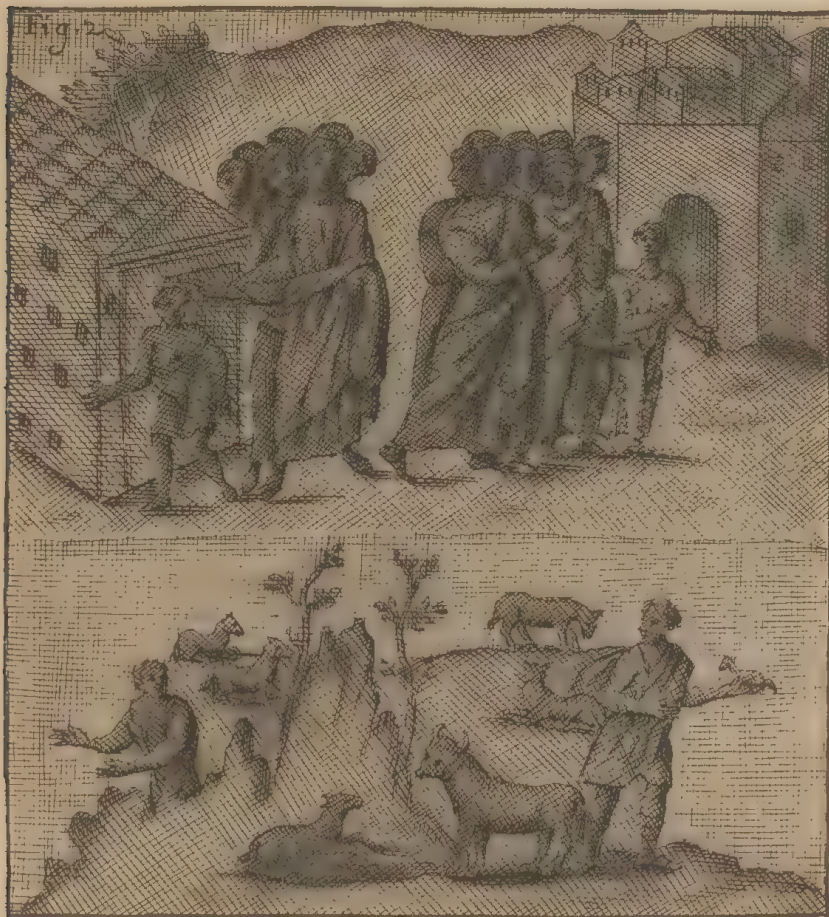
commodarentur curavi, cui meæ petitioni prompto ac hilari animo indulgit Illustrissimus & Reverendissimus Dominus Franciscus Barberinus Cameræ Apostolicæ Clericus, ad præsens præfatæ Bibliothecæ dominus, cui ob id non exiguas rependo grates.

Prima igitur tabula, quæ choro proximior est ad sinistram introëuntium, seu inmeridiem, Melchisedech denotat, qui præ manibus habet canistrum repletum panibus, & vas vino; occurritque Abrahæ redeunti à quinque Regum profligatione, spoliis hostium & laudibus onusto, ei que benedictionem impertitur Gen. cap. 14. 19. Deus inde è nubibus prodiens conspicitur, ac Melchisedech omnia hæc suggerens. Hanc picturam exhibeo in Tab. L. sub fig. 1. Lectorem autem admonitum volo, tabulas æri incisas fuisse, antequam illarum descriptionem inchoarem, & earundem ordinem, prout jacet, à Pictore minimè servatum. Quare satius existimavi in earum descriptione eum ordinem sequi, quæ in pariete habere cernuntur, quàm illum à Pictore tributum. Ne graveris itaque Lector si aliquando Picturas in descriptione narratas in supra relatis tabulis te inquirere oporteat. Præterea quædam Musiva opera, quæ ab injuria temporum læsa: picturâ suppleta fuere, ut dignoscantur, stellulis picturam notavimus.

Nec dubitatio aliqua inferri potest, Melchisedech panes offerre contra id quod habetur in sacris Bibliis vulgatæ editionis, nempe *panem*, quia in Græca versione 70. Interpretum, Rex protulit *panes* & *vinum*: in Arabica verò *cibum* & *vinum*.

Secunda tabula quam ponimus nu. LI. Abraham refert, quum tres Angelos excepit hospitio, & tres videns unum adoravit, in quo Trinitatis augustissimæ latet mysterium. Adi Genesios cap. 18. ubi hæc: *Apparuit autem ei Dominus in convalle Mambre sedenti in ostio tabernaculi sui in ipso fervore diei: Cumque elevasset oculos, apparuerint ei tres viri stantes prope eum: quos cum vidisset, cucurrit in occursum eorum de ostio tabernaculi, & adoravit in terram. Et dixit: Domine, si inveni gratiam in oculis tuis, ne transeas servum tuum: sed afferam pauxillum aquæ, & lavate pedes vestros, & requiescite sub arbore. Ponamque buccellam panis, & confortate cor vestrum, postea transibitis: idcirco enim declinastis ad servum vestrum: qui dixerunt; fac ut locutus es. Festinavit Abraham in tabernaculum ad Saram, dixitque ei: accelera, tria sata simile commisce, & fac subcinericios panes: ipse verò ad armentum cucurrit, & tulit inde vitulum tenerrimum & optimum, deditque puero: qui festinavit et coxit illum &c. Ex quibus verbis patet jam totius historiæ explicatio; habes porrò tres viros stantes in altiori typi parte notatos literis A. I. B. C. ante quos Abraham designatus ait. D. adoraturus prosternitur, qui etiam in parte inferiori præcipit Saræ uxori notatæ lit. E. ut tres panes subcinericios apponat, ut ex litera F; qui etiam postea in mensa visuntur triangulares, ut G. quâ figurâ Pictor etiam Sanctissimam Triadem adumbravit. Stat à sinistris Abrahæ mensa, ad quam tres Angeli occumbunt, qui ut insigniores, diademate distinguuntur. Hanc historiam eximiis illustrant ponderatio-*

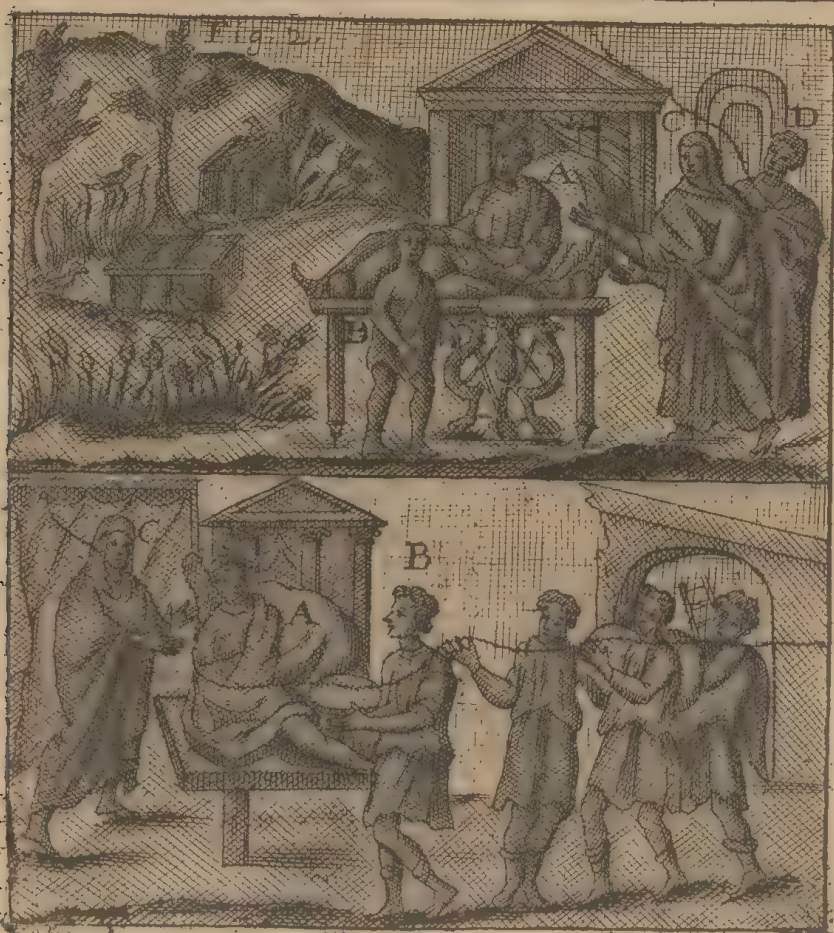

BIBLIOTHECA
VNI^{VER}SITATIS
BRACOVENSIS

tionibus Patres, tanquam augustissimum Trinitatis arcanum edocentem, inter alios S. August. *serm.* 171. circa medium, ubi sic: *Nonne unus erat hospes in tribus, qui venit ad patrem Abraham? hospes, & amicus pransor, & mansor, & omnia illi in Trinitate sunt exhibita humanitatis obsequia, quia Trinitatis gloria resulget. Trimum attulit vitulum pater, tres mensuras similaginis conspergit futura mater, paritura filium, pro quo pater mactaret agnum; & ipsum corpus Christi in Trinitate jam fecerat Sacramentum.*

Tertia, quæ hinc inde figuras exhibet iter oppositum abripientes, historiam Loth & Abraham repræsentat: ut in dicta tab. L. fig. 2. de his cap. 13. *Genes.* ubi exorto inter utriusque pastores jurgio divisi sunt, unus ad dexteram tendens, alter ad sinistram, verba scripturæ sic habent: *Ne quæso sit jurgium inter me & te, & inter pastores meos & pastores tuos; fratres enim sumus: ecce universa terra coram te est: recede à me obsecro, si ad sinistram ieris, ego dexteram tenebo, si tu dexteram elegeris, ego ad sinistram pergam; & paullo post: Elegitque sibi Loth regionem circa Jordanum, & recessit ab Oriente, divisi que sunt alterutrum à fratre suo.*

Post hanc aliæ tres tabulæ sequebantur, quæ demolitæ fuerunt occasione constructionis magni arcûs ante cappellam Paulinam.

Quarta in dicta Tab. LI. fig. 2. expressa, habet Jacob benedictionem ab Isaac patre loco sui fratris Esau sub dolo, sed innocuo, matris, extorquentem. Quæ ut apertiùs agnoscas, en verba *Geneseos* cap. 27. *Senuit autem Isaac, & caligaverunt oculi ejus, & videre non poterat: vocavitque Esau*

filium suum majorem, & dixit ei: fili mi? qui respondit: adsum: Cui pater: vides, inquit, quòd senuerim, & ignorem diem mortis meæ. Sume arma tua, pharetram & arcum, & egredere foras: cumque venatu aliquid apprehenderit, fac mihi inde pulmentum sicut velle me nôsti, & affer ut comedam: & benedicat tibi anima mea, antequam moriar. Quod cum audisset Rebecca, & ille abiisset in agrum, ut jussionem patris impleret, dixit filio suo Jacob: audi vi patrem tuum loquentem cum Esau fratre tuo, & dicentem ei: affer mihi de venatione tua, & fac cibos ut comedam, & benedicam tibi coram Domino antequam moriar. Nunc ergo fili mi acquiesce consiliis meis, et pergens ad gregem, affer mihi duos hædos optimos, ut faciam ex eis escas patri tuo, quibus libenter vescitur: quæ cum intuleris, & comederit, benedicat tibi priusquam moriatur. Cui ille respondit: nôsti quòd Esau frater meus homo pilosus sit, & ego levis, si attrecta verit me pater meus, & senserit, timeo nè putet me sibi voluisse illudere, & inducam super me maledictionem pro benedictione. Ad quem mater: in me sit, ait, maledictio ista fili mi: tantum audi vocem meam, & pergens affer quæ dixi. Abiit, & attulit, deditque matri. Paravit illa cibos sicut velle noverat patrem; & vestibus Esau valde bonis, quas apud se habebat domi, induit eum: pelliculasque hædorum circumdedit manibus, & colli nuda protexit; deditque pulmentum, & panes, quos coxerat, tradidit. Quibus illatis, dixit: pater mi: at ille respondit: audio. Quis es tu fili mi? dixitque Jacob: ego sum primogenitus tuus Esau, feci, ut præcepisti mihi: surge, sede, & comede de venatione mea,

ut

ut benedicat mihi anima tua. Rursum-
que Isaac ad filium suum &c. dixit-
que accede mihi, ut te tangam; &
probem, utrum tu sis filius meus Esau,
an non: accessit ille ad Patrem, &
palpato eo dixit Isaac; vox quidem,
vox Jacob est, sed manus sunt Esau.
Inferius verò Esau à venatu regres-
sus, præceptæ sibi benedictionis igna-
rus, patrem Isaac adit, afferens ei ci-
bos de venatione sua, & hinc astum-
fratris intelligit. En verba Scripturæ
cap. eodem: Vix Isaac sermonem
impleverat, & egresso Jacob foras; ve-
nit Esau, coctosque de venatione ci-
bos intulit Patri, dicens: Surge Pater
mi, comede de venatione filij tui, ut
benedicat mihi anima tua. Dixitque
illi Isaac: quis enim es tu? Qui res-
pondit: Ego sum filius tuus primogeni-
tus Esau. Expavit Isaac &c. cum
reliquis quæ sequuntur.

A. Isaac. B. Esau. C. Rebecca. D. Jacob.

In quinta verò expressa sub Tabula
LII. fig. 1. quinque imagines vides, &
ovium gregem; Jacob à Laban avun-
culo excipitur, cui pro obtinenda in-
uxorem Rachelem consobrinam, sep-
tenne servitium præstitit, quod in-
de iterare, & implere coactus est; ut
Geneseos 29. ubi sic: Quam (idest
Rachelem) cum vidisset Jacob, &
sciret consobrinam suam ovesque Laban
avunculi sui &c. osculatus est eam, &
elevatâ voce flevit, & indicavit ei,
quod frater esset patris sui, & filius
Rebecca, at illa festinans nuntiavit
patri suo, qui cum audisset venisse Ja-
cob filium sororis suæ, cucurrit obviam
ei, complexusque eum, & in oscula-
ruens, duxit in domum suam. In infe-
riori iconismo describitur vespertina
introductio Liæ loco sororis Rachelis,

quam Laban promiserat Jacob, ut vi-
dere est cap. eodem, num. 20. ubi. Qui
(idest Laban) vocatis multis amico-
rum turbis ad convivium fecit nuptias,
& vespere Liam filiam suam introdu-
xit ad eum, dans ancillam filiæ Zel-
pham nomine, ad quam cum ex more
Jacob fuisset ingressus, facto mane, vi-
dit Liam, et dixit ad socerum suum:
Quid est quod facere voluisti; nonne
pro Rachel servi vi tibi? Quare impo-
suisti mihi &c.

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob. D. Lian.

Sexta in eadem Tab. LII. fig. 2. con-
tinuat Historiam Rachelis & Jacobi,
quæ eodem cap. 29. Genes. sic traditur:
Jacob facto mane vidit Liam, et dixit
ad socerum suum, quid est quod facere
voluisti? nonne pro Rachel servi vi tibi?
quare imposuisti mihi. Respondit La-
ban: non est in loco nostro consuetudinis,
ut minores ante tradamus ad nuptias,
imple hebdomadam hujus copulæ: et
hanc quoque dabo tibi pro opere, quo
serviturus es mihi septem annis aliis,
acquievit placito, et hebdomadâ tran-
sactâ duxit Rachel uxorem, cui pater
servam Balam tradiderat; tandem-
que potitus optatis nuptiis, amorem se-
quentis priori prætulit, serviens apud
eum septem annis aliis. In hac Tabu-
la Laban videtur Jacobo indicare,
quod operam suam præstet in grege,
& prope Laban est Rachel.

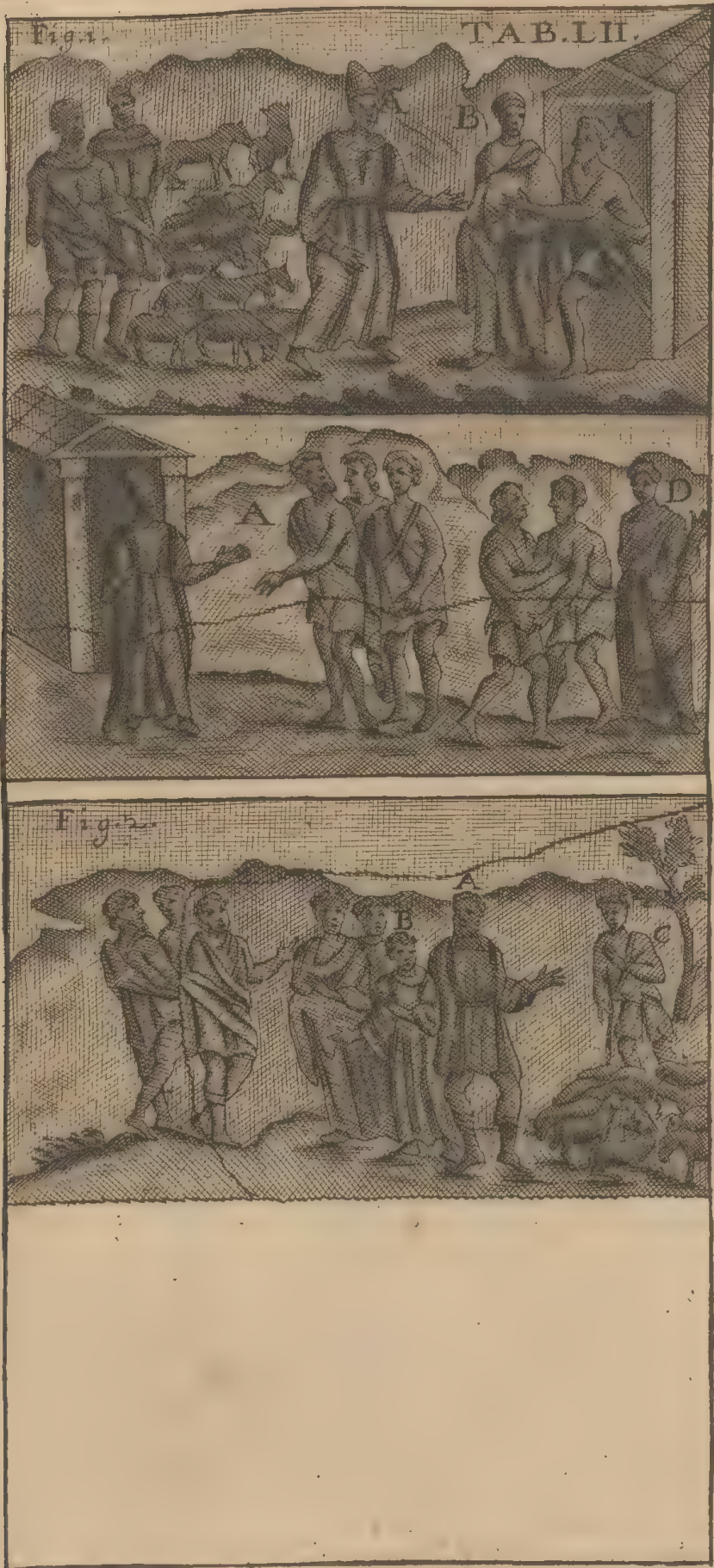
A. Laban. B. Rachel. C. Jacob.

In septima sub Tabula LIII. fig. 1.
Jacob finitâ hebdomadâ redit ad La-
ban, & instat pro uxore promissa
Rachel. In infima autem tabulæ ejus-
dem parte tam diu, tam anxie exp-
tatæ Rachelis, & Jacob nuptiæ cele-
brantur.

A. Laban. B. Rachel. C. Jacob. D. Balam.

Octa-

BIBLIOTHECA
VINDOB. NAT.
HIST. NAT.
MUSEI
VIENNAE

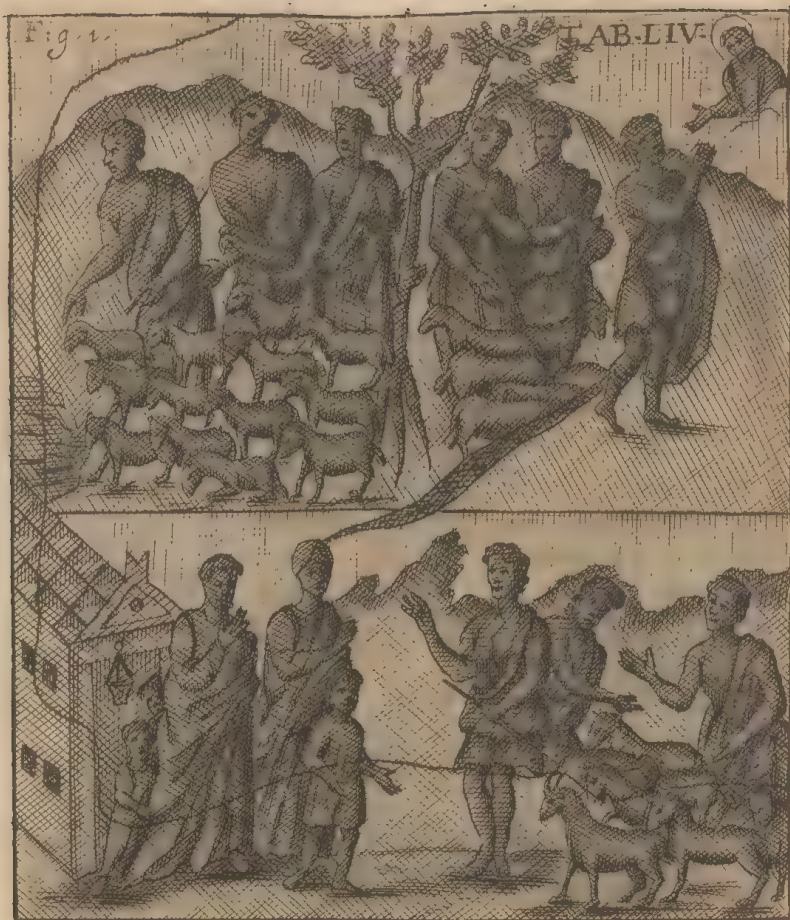

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} CRACOV^{ENSIS}

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS}
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

Octavus iconismus in eadem Tab. LIII. fig. 2 spectat ad historiam, de qua Genes. cap. 30. 31. ubi ab invicem segregati fuere greges Laban & Jacob, sacer textus sic: *Cyra (inquit Jacob) omnes greges tuos, & separa cunctas oves varias, & sparsa vellere: Et quodcunque furrum, & maculosum, variumque fuerit tam in ovibus, quam in capris, erit merces mea respondebitque mihi cras justitia mea, quando placiti tempus advenerit coram te, & omnia quæ non fuerint varia, & maculosa, & furræ tam in ovibus, quam in capris, furti me arguent. Dixitque Laban, gratum habeo quod petis, & separavi in die illa capras, et oves, et hyrcos, et arietes varios, atque maculosos &c.*

Nona sub Tabul. LIV. fig. 1. expressa, docet historiam, de qua Genes. 30. ubi dicit Jacob apposuisse virgas decorticas in aquis, ut in conceptu bibentes oves ex undarum varicolorum intuitu vehementique imaginatione foetus suos coloribus variegatos eniterentur, quod & imagines ipsæ, & grex cum virgis in canali expositis satis iudicant. Inibi etiam cernitur Deus dicens ad Jacob: *Revertere in terram patrum tuorum, et ad generationem tuam; eroque tecum* Gen. cap. 31. In inferiori autem parte Dei præcepto Jacob obsequentissimus; vocat uxores suas Rachel & Liam in agrum, ubi greges pascebant, ac Domini mandatum eis patefacit.

In decima pictura, & eadem Tab. LIV. fig. 2, superiori parte, Jacob ad Esau viros mittit in terram Seir, qui se fratri reconciliarent, & munera offerrent, & ut sacra Scripturæ verbis

utar Genes. cap. 32. *Misit & Nuncios ante se ad Esau fratrem suum in terram Seir Regionis Edom, præcepitque eis dicens: sic loquimini Domino meo Esau: Hæc dicit frater tuus Jacob: apud Laban peregrinatus sum, & fui usque in præsentem diem; habeo boves & asinos, & oves, & servos, et ancillas, mittoque nunc legationem ad Dominum meum, ut inveniam gratiam in conspectu tuo &c.* In inferiori verò Esau fratri occurrit, eumque lacymabundus amplectitur, quod factum Scriptura sacra sic tradit c. 33. *Elevaris autem Jacob oculos suos, vidit venientem Esau, & cum eo quadringentos viros &c. currens itaque Esau obviam fratri suo: amplexatus est eum, stringensque collum ejus, et osculans flevit &c.*

A. Esau. B. Jacob. C. Virorum turma.

In undecima sub Tabul. LV. fig. 1. Emor pater Sichem, & ipse Sichem, qui Dinam filiam Jacob ex Lia rapuerat ac violaverat, adeunt Jacob, & ejus filios, Dinamque in conjugem postulant, offerruntque ipsi mulieres suas, ut inita sanguinis vinculo societate, simul habitent, & in populum unicum coalescant. Sic verba Genesios cap. 34. *Egresso autem Emor patre Sichem, ut loqueretur ad Jacob, ecce filii ejus veniebant de agro, auditoque quod acciderat, irati sunt valde; eo quod sceleratam rem operatus esse in Israël, et violatam filiam Jacob rem illicitam perpetrasset loquutus est: itaque Emor ad eos: Sichem filii mei adhæsit anima filiae vestrae, date eam illi uxorem, et jungamus vicissim connubia; filias vestras tradite nobis, et filias nostras accipite, et habitate nobiscum. Terra in potestate vestra est, exercere* nego-

negotiamini, et possidete eam; sed et Sichem ad patrem, et fratres ejus ait: Inveniam gratiam coram vobis, et quaecunque statueritis dabo, augete dotem, et munera postulate, et libenter tribuam quod petieritis, tantum date mihi puellam hanc uxorem.

A. Emor. B. Sichem. C. Jacob. D. E. F. filii Jacob.

Inferior autem pars, habet Simeon, & Levi fratres Dinæ, qui ut sororis injuriam facilius, & impunè ulciscerentur, Emor & Sichem suasere circumcisionem, & ii cæteris ejus oppidi civibus. Cum autem die tertio dolor sæviret, & gravissimus esset, sumptis gladiis, Emor & Sichem conveniunt, ut eos occidant, quod inde exequuti fuere, interfectis cum illis cæteris masculis, cujus cædis argumentum, & indicium præfert cadaver inibi stratum, quod tamen picturâ expressum est. En Genes. cap. eodem vers. 25. Et ecce: Die tertio, quando gravissimus vulnere dolor est, arreptis duo filii Jacob, Simeon & Levi fratres Dinæ, gladiis, ingressi sunt urbem confidenter: interfectisque omnibus masculis, Emor & Sichem pariter necaverunt, tollentes Dinam de domo Sichem sororem suam; quibus egressis, irruerunt super occisos cæteri filii Jacob, & depopulati sunt urbem &c.

D. Emor. E. Sichem. G. Simeon. H. Levi.

Duodecima, in dicta Tab. LV. fig. 2. in prima area, superiorum historiam continuat, quum Jacob à cæde, & ab urbis depopulatione reversos filios objurgat, conqueriturque de hiis, quæ patraverant, unde in se odium finitimorum, & arma excitassent, sic habetur in eodem cap. Quibus properatis audacter, Jacob dixit ad Simeon, &

Levi: turbastis me, & odiosum fecistis me Chananæis, et Phæzeis habitatoribus terræ hujus. Nos pauci sumus, illi congregati percutient me, et delebor ego, et domus mea &c.

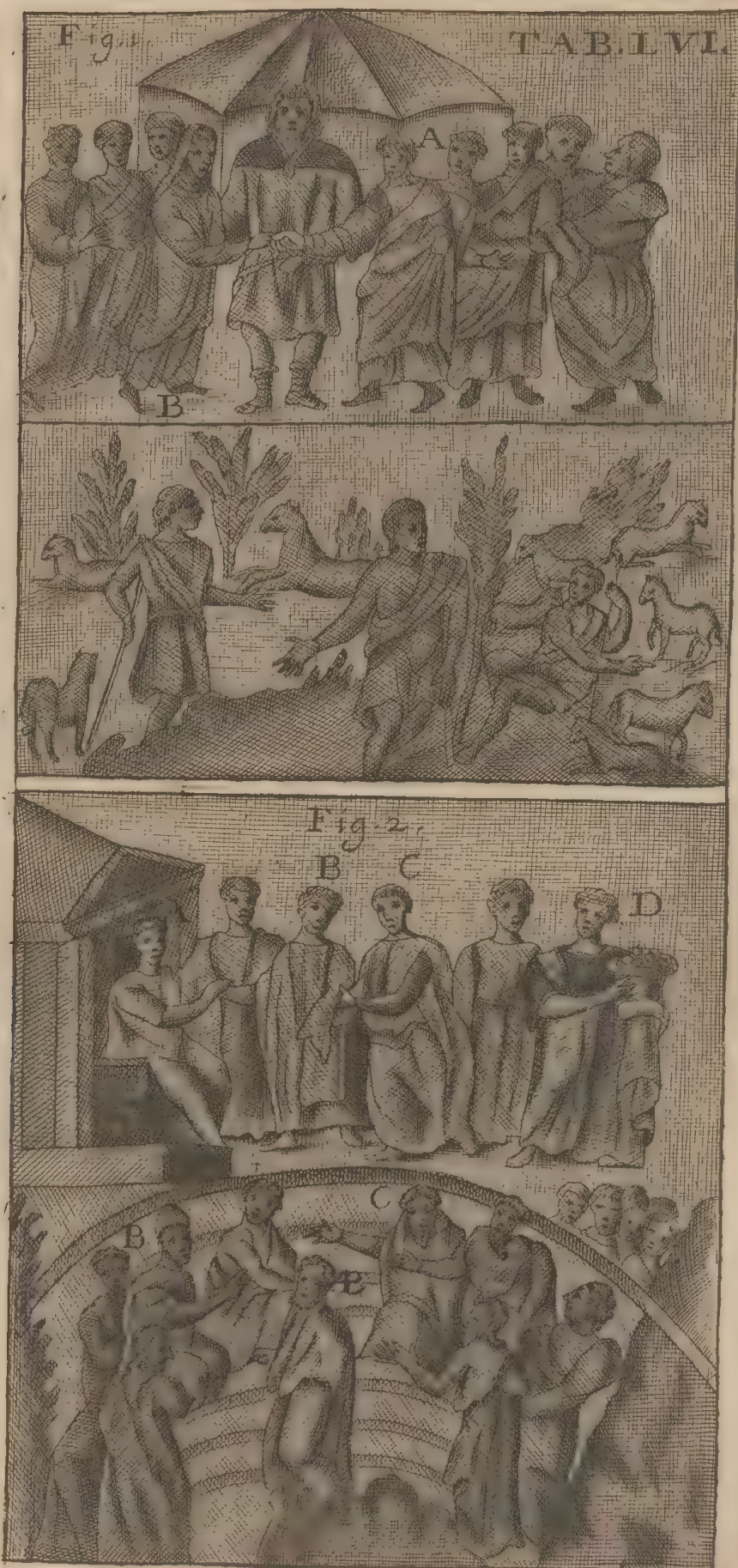
A. Jacob. B. Simeon. C. Levi.

Denique in infima Tabulæ hujus area, Deo novum iter jubente, Jacob familiam convocat, dicitque, quod eundem, qui dicitur faciendum sit? etiam hoc legitur, in Genes. cap. 35. Jacob vero convocata omni domo suâ, ait: abjicite Deos alienos, qui in medio vestri sunt, et mundamini, ac mutate vestimenta vestra. Surgite, ascendamus in Bethel, ut faciamus ibi altare Domino, qui exaudivit me in tempore tribulationis meæ, et socius fuit itineris mei &c.

Perlustratis jam è dextero principio aræ cornu iconismis, superest ut sinistrum lustremus, figuræque in eo fitas interpretemur. In hac ergo sinistra navis medianæ parte, quæ Xystinæ Capellæ proxima attollitur, ac Aquilonem respicit, prima Musivi operis Tabula supra coronidem deest, annorum fugâ dilapsa; ideoque area picturis oppleta est. In hac fortè Moïsis historia referebatur; quum puer fiscellæ scirpeæ creditus, in carecto Ripæ fluminis expositus fuit: quod mecum quisque colligere potest ex aliis Tabulis, quæ sequuntur, nempe Exod. cap. 2.

Ex his, quæ extant, Picturis, quæ est sub Tabul. LVI. fig. 2. Moïsis historiam prosequitur hic enim filia Pharaonis A. inventi pueri matrem B. alloquitur, eidemque mercedem pollicetur, si eum enutriet. Huic tres puellæ comites, quarum vna C. puerum in sinu involutum gerit, alia D. fiscel-

BIBLIOTHECA
VNI^{VERSITATIS} CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
VNIK. & FACILL.
CRACOVIAE

fiscellam è vimine, in qua illum repererunt: sed ut melius, ac certius hæc conspiciantur, Exodi verba referam, in dicto cap. 2. ubi sic: Egressus est post hæc vir de domo Levi: & accepit uxorem stirpis suæ, quæ concepit, & peperit filium, & videns eum elegantem, abscondit tribus mensibus. Cumque iam celare non posset, sumpsit fiscellam scirpeā, & linivit eam bitumine ac pice: posuitque intus infantulum, & exposuit eum in carecto ripæ fluminis, stante procul sorore ejus: et considerante eventum rei. Ecce autem descendebat filia Pharaonis, ut lavaretur in flumine: & puellæ eius gradiebantur per crepidinem alvei, quæ cum vidisset fiscellam in Papyrione, misit unam è famulabus suis, & allatam aperiens, cernensque in ea parvulum vagientem, miserta ejus ait: De infantibus Hebræorum est hic. Cui soror pueri: Vis, inquit, ut vadam, & vocem tibi mulierem Hebræam, quæ nutrire possit infantulum? Respondit: Vade: perrexit puella, & vocavit matrem suam, ad quam locuta filia Pharaonis; Accipe, ait, puerum istum, & nutri mihi: ego dabo tibi mercedem tuam. Suscepit mulier, & nutrit puerum, adultumque tradidit filiæ Pharaonis, quem illa adoptavit in locum filii, & vocavitque nomen ejus Moses, dicens: Quia de aqua tuli eum.

Alter, qui immediatè subiicitur Iconismus, Mosi gesta continuat, & ea præcipuè, quæ dictum Exod. cap. 2. exequitur de viui Ægyptii cæde, quem Moses obrutum sabulo interemit. En sacra verba: In diebus illis postquam creverat Moses, egressus est ad fratres suos, viditque afflictionem eorum, & virum Ægyptium percutientem quendam de Hebræis fratri-

bus suis; cumque circumspexisset hunc atque illuc, & nullum adesse vidisset, percussit Ægyptium abscondit sabulo, & egressus de altero conspexit duos Hebræos rixantes, dixitque ei, qui faciebat injuriam; Quare percutis proximum tuum? Qui respondit: quis constituit te Principem & Judicem super nos? Num occidere me tu vis, sicut heri occidisti Ægyptium? timuit Moses, & ait: Quomodo palam factum est verbum istud? audiuitque Pharaos sermonem hunc, & quærebat occidere Mosem. Qui fugiens de conspectu ejus, moratus est in Terra Madian, & sedit juxta puteum. Signum A. denotat Mosem. B. Hebræum increpantem illum de homicidio. C. Pharaonem cum turba Mosi sermonem audientem.

Secunda in eadem Tab. LVI. fig. 1. in superiori fronte connubium ipsius Mosi cum Sephora expressum habet, ut Exodi eod. cap. 2. Juravit ergo Moses, quod habitaret cum eo (idest Sacerdote Madian, Sephoræ parente) accepitque Sephoram filiā ejus uxorem. In posteriori verò ipsum indicat, oves foci Jethro pascentem, ut Exodi c. 3. ubi sic: Moses autem pacebat oves Jethro foci sui sacerdoti Madian.

A. Moses. B. Sephora.

Tertia in Tab. LVII. fig. 1. Domino præcipiente, Moses in Ægyptum è Mediana revertitur cum uxore, & filiis, virgam præferens, in qua signa facturum erat, cui per desertum iter habenti, frater Aaron occurrit, ut ei Deus præceperat; auditisque à fratre, quæ Deus juberet, Seniores Israëlitarum congregat, eademque eos edocet, non verbis solum, sed signis, quod parte inferiori videtur exprimi; & hæc habentur in Exodi

E e cap. 4.

cap. 4. Dixit ergo Dominus ad Moſen in Madian : Vade , & revertere in Aegyptum ; mortui ſunt enim omnes , qui quærebant animam tuam . Tulit ergo Moſes uxorem ſuam , & filios ſuos , & impoſuit eos ſuper aſinum , reverſuſque eſt in Aegyptum , portans virgam Dei in manu ſua &c. & infra : Dixit autem Dominus ad Aaron : Vade in occurſum Moſi in deſertum , qui perrexit obviam in montem Dei , & oſculatus eſt eum . Narravitque Moſes Aaron omnia verba Domini , quibus miſerat eum , & ſigna , quæ mandaverat , veneruntque ſimul , & congregaverunt cunctos ſeniores filiorum Iſraël ; loquutusque eſt Aaron omnia verba , quæ dixerat Dominus ad Moſen , & fecit ſigna coram populo , & credidit populus , audieruntque , quod viſitaſſet Dominus filios Iſraël , & quod reſpexiſſet afflictionem illorum , & proni adoraverunt . A. Moſes . B. Aaron .

Quarta , quæ eſt in Tabul. LVIII. fig. 1. quæ inde ſuccedit tabula , hiſtoriam vituli aurei explicat ex cap. 32. Exod. ibi : Videns autem populus , quod morâ faceret deſcendendi de monte Moſes , congregatus adverſus Aaron dixit : Surge , fac nobis Deos , qui nos præcedant , Moſi enim huic viro , qui nos eduxit de terra Aegypti , ignoramus , quid acciderit : dixitque ad eos Aaron , tollite in aures aureas de uxorum filiorumque , & filiarum veſtrarum auribus , & afferte ad me , fecitque populus quæ juſſerat , deferens in aures ad Aaron . Quas cum ille accepisset , formavit opere fuſorio , & fecit ex eis vitulum conſtatilem : dixeruntque : Hi ſunt Dii tui Iſraël , qui te eduſerunt de terra Aegypti ; quod cum vidisset Aaron , edificavit altare coram eo , & præconis

voce clama-vit dicens : Cras ſolennitas Domini eſt , ſurgentesque mane , obtulerunt holocauſta &c.

In quinta & d. Tab. LVIII. fig. 2. altè conſpicuus Moſes ad populum verba facit , & ea , quæ à Deo acceperat præcepta , legemque promulgat : è quibus pauca hæc reponam quæ habentur cap. 35. Exod. ibi : Igitur congregatâ omni turbâ filiorum Iſraël , dixit ad eos : Hæc ſunt , quæ juſſit Dominus fieri . Sex diebus facietis opus ; ſeptimus dies erit vobis ſanctus , Sabbathum , & requies Domini : qui fecerit opus in eo , occidetur ; non ſuccendetis ignem in omnibus habitaculis veſtris per diē Sabbathi . Et ait Moſes ad omnem cateruam filiorum Iſraël ; Iſte ſermo , quem præcepit Dominus , dicens : Separate apud vos primitias Domino . Omnis voluntarius , & prono animo offeret ea Domino , aurum , argentum & æs &c.

In ſexta , quæ eſt Tab. LIX. ſub fig. 1. vides Iſraëlitas rubri maris profunda ſiccō veſtigio tranſeuntes ; hinc inde Virgæ Moſaïcæ imperio recedentibus undis , ac ſtantibus , quæ deinde iterum reſolutæ , inſequentes Aegyptios , cum equis & curribus ruerunt ; ut Exod. cap. 14. teſtatur his verbis : Dixitque Dominus ad Moſen &c. Tu autem eleva virgam tuam , & extende manum tuam ſuper mare , & divide illud , ut gradientur filii Iſraël in medio mari per ſiccum . Ego autem indurabo cor Aegyptiorum , ut perſequantur vos , & glorificabor in Pharaone &c. cumque extendiſſet Moſes manum ſuper mare , abſtulit illud Dominus , ſtante vento vehementi , & urente totâ nocte , & vertit in ſiccum , diſiſaque eſt aqua , & ingreſſi ſunt filii Iſraël per medium ſicci maris . Perſe-

quen-

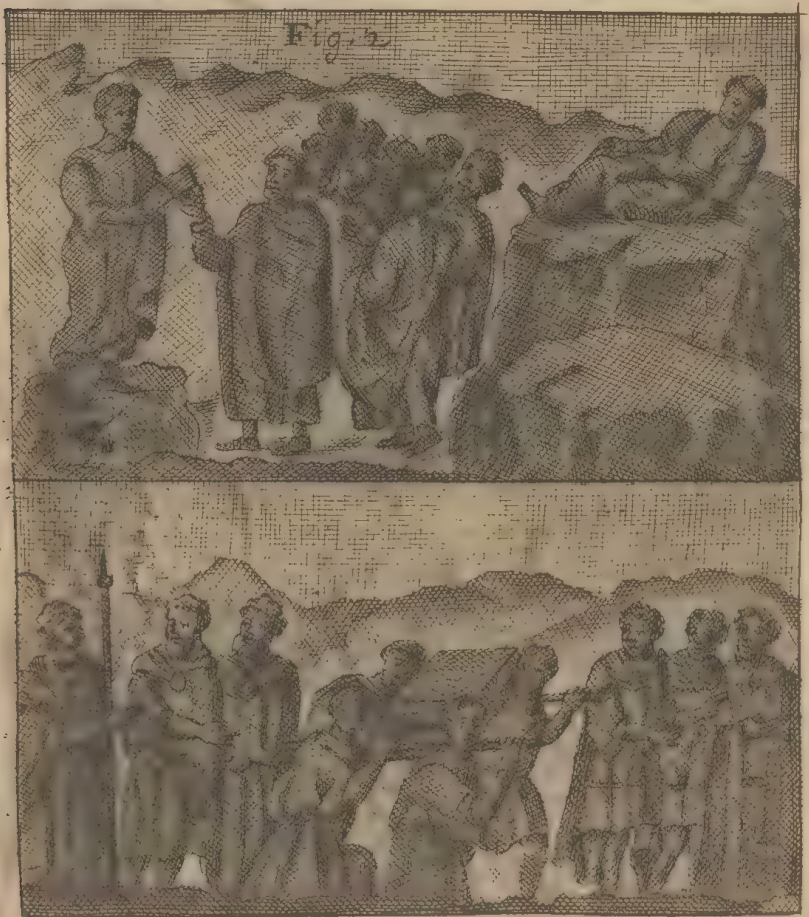

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. JAGELL.
CRACOVENSIS

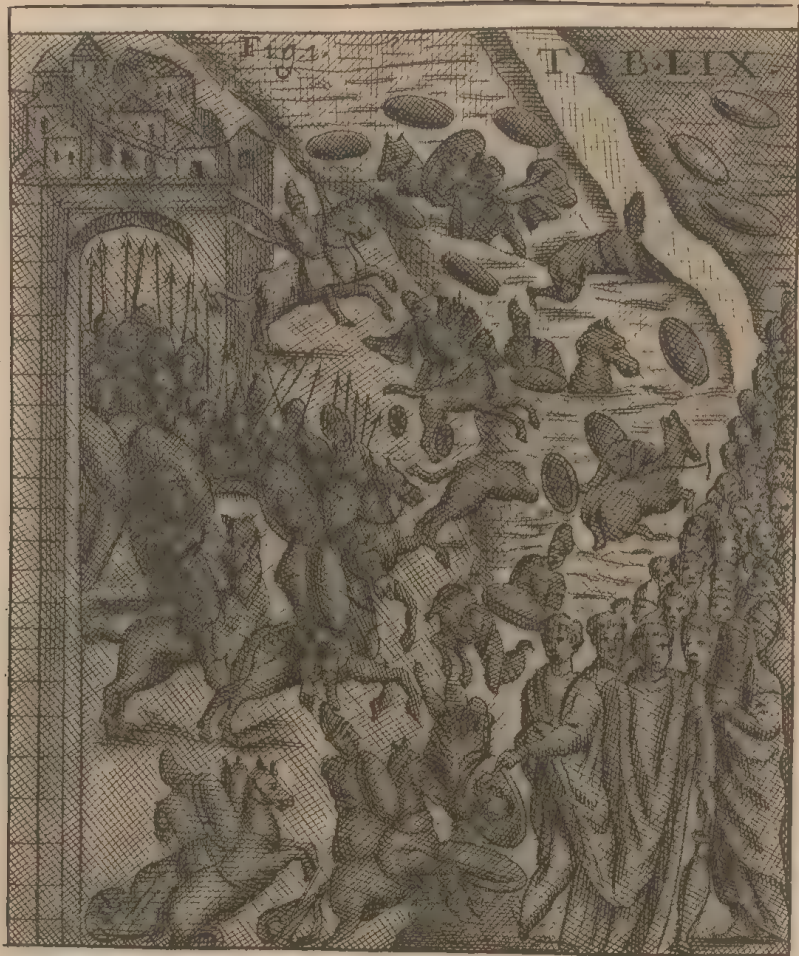

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} MAGILL.
CRACOVENSIS

quentesque Aegyptii ingressi sunt post eos, & omnis equitatus Pharaonis, currus &c. cumque extendisset Moses manum contra mare, reversum est primo diluculo ad priorem locum, fugientibusque Aegyptiis occurrerunt aquae, & involvit eos Dominus in mediis fluitibus, reversaeque sunt aquae, & operuerunt currus, & Equites cuncti exercitus Pharaonis, nec unus quidem superfuit ex eis &c. De hoc per mare transitu hæc carmina cecinit Aurelius Prudentius:

*Tutus agit Vir justus iter, vel per
mare magnum*

*Ecce Dei famulis scissim freta rubra
dehiscunt.*

*Cum paccatores rabidos eadem freta
mergant.*

*Obruitur Pharao: patuit via libera
Mosi.*

In septima sub Tab. LVIII. supra relata fig. 3. Congregatio filiorum Israël queritur, missitatque adversus Mosem, quare ejus tum questus, tum fames à Deo sedatur pluviis ad vespeream coturnicibus per castra in circuitu, sic text. Exod. cap. 16. Loquutus est autem Dominus ad Mosem, dicens: audi-vi murmurationes filiorum Israël; loquere ad eos, vespere comedetis carnes, & mane saturabimini panibus; scietisque, quod ego sum Dominus vester. Factum est ergo vespere, & ascendens coturnix cooperuit castra. Mane quoque ros jacuit per circuitum castrorum &c.

Hanc historiam sic metricè describit præcitatus Prudentius.

*Panibus Angelicis albent tentoria
Patrum,*

*Certa fides facti, tenet Vrcus aureus
exin*

*Servatum manna. Ingratis venit
altera nubes*

*Atque avidos carnis saturat congesta
coturnix.*

In octava autem sub Tab. LX. fig. 1. Superius Moses è petra ictu virgæ undas elicit, ut sitientes, & aridas populi fauces recreet, & maledictis, quibus impetebatur occurrat: totum hoc habes in cap. 17. Exodi ibi: Et ait Dominus ad Mosem; antecede populum, & sume tecum de senioribus Israël, & virgam quâ percussisti fluvium, tolle in manu tua, & vade. En ego stabo ibi coram te supra petram Horeb: pecutiesque petram, & exibat ex ea aqua, ut bibat populus. Fecit Moses ita coram senioribus Israël, & vocavit nomen loci illius, tentatio.

Inferius autem cum Amalec Israëlitas invaderet, Moses præcipit Josuë, ut hosti militibus lectis occurrat, & pugnet adversus eum, qui dicto parens, copias in Amalechitas educit; Moses interim comitantibus Aaron, & Hur montem oraturus ascendit, audi Exod. cap. 17. Venit autem Amalec, & pugnabat contra Israël in Raphidim: dixitque Moses ad Josuë: Elige viros, & egressus, pugna contra Amalec cras. Ego stabo in vertice collis habens virgam Dei in manu mea &c.

Nona, ut in Tab. LIX. fig. 2. pugnam eandem repræsentat, & Mosem supra montem orantem, cujus Cælo supinas, ac fessas manus hinc inde Aaron & Hur fulciebant, de quo eodem cap. Fecit Josuë ut locutus erat Moses, & pugnavit contra Amalec: Moses autem, & Aaron, & Hur ascenderunt super verticem collis, cumque levaret Moses manus, vincebat Israël.

Ee 2 De-

Decimæ prior area in Tabul. LXI. fig. 1. Coræ, fociorumque ejus adversum Mosén & Aaron seditionem designat, qui postquam eos objurgavere, quòd supra populum elevarentur, eundem in illos incitaverunt, quod fusè Num. cap. 16. n. 1. ubi: *Ecce autem Coræ filius Isaar, filii Caath, filii Levi, & Dathan, atque Abiron, filii Eliab. Non quoque filius Pheleth de filiis Ruben, surrexerunt contra Mosén, aliique filiorum Israël ducenti quinquaginta viri proceres synagogæ, & qui tempore Concilii per nomina vocabantur. Cumque stetissent adversum Mosén & Aaron, dixerunt: sufficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, & in ipsis est Dominus, cur elevamini super populum Domini? pluribusque interjectis, sequitur facer text. nu. 18. Quod cum fecissent (Coræ scilicet, & reliqui ejus affeclæ, quos Mosés & Aaron jusserat seorsim ab Aaron incensum adolere) stantibus Mosé & Aaron, coacervassent adversum eos omnem multitudinem ad Ostium Tabernaculi, apparuit cunctis gloriam Dei &c.*

In secunda autem area populus Mosi infensus, iratusque propter exitium Coræ, Dathan, & Abiron, quos terra dehiscens vivos exhauferat, & ducentum quinquaginta Procerum, quos ignis ultor absumpserat, impetum facit in eos, qui ad tabernaculum Dei confugiunt; illudque nubes cooperit, ut a furijs improborum reddat incolumes. Audi nu. 41. eodem cap. *Murmuravit autem omnis multitudo filiorum Israël sequenti die contra Mosén & Aaron dicens: vos interfecistis populum Domini, cumque oriretur seditio, & tumultus increfceret (vel*

ut vertunt Septuaginta, cum irrueret synagoga super Mosén, & Aaron) Mosés & Aaron fugerunt ad tabernaculum fœderis, quod postquam ingressi sunt, operuit nubes &c. licet ultimis hisce verbis versio Septuaginta aliquantulum dissonare videatur: cui cæteræ ferè concinunt; nam hæc prius nube obvolutum tabernaculum tradit, quàm Mosés, & Aaron ingressi essent: en verba: *Et cum impetu iruerunt ad tabernaculum testimonii; illud verò obtexit nubes, & apparuit Gloria Dei, & intravit Mosés, & Aaron in faciem tabernaculi Testimonii: vel ut translatio ex Hebr. 5. Pagnini: Et operuit illud nubes, & conspecta est gloria Dei, et venit Mosés et Aaron coram tabernaculo Ecclesiæ.* Unde, ut verum fatear, nubes hæc maxima Tabulæ tenebras offundit, præsertim cum eam tres viri circumdet, populumque fugientes appareant, & in Sacra scriptura nonnisi duo, Mosés & Aaron enumerentur. Sed fortè in hac aliquantulum ab historia pictor divertit, & quodlibet audendo semper sibi datâ potestate usus est, Mosi, & Aaron summo Dei Sacerdoti Levitam adjungens, ut ferè ubique in hoc opere duos Mosi comites dedit, Aaron scilicet, ac tertium nescio quem, licet aliquando fuisse Hur expressè legamus; quòd vide in Tab. LIX fig. 2. & Tab. LX. fig. 1. in inferiori parte: in quibus Mosés duobus viris medius est. Præterea quòd magè angebar, & an pedibus (vt aiunt) in eam sententiam irem, necne, dubium diutius tenuit, ille virorum globus fuit, non utcunque irruentium, sed lapidibus impetentium fugientes; quod tamen minime sacro cujusque versionis Textui con-

BIBLIOTHECA
UNIV. X. INCELL.
GRADUENSIS

concors est. Quare cum hæc vera lapidatio videatur, sacram Bibliam consulens operosius, nullam apidationem haurire potis fui, quæ hisce Figuris aptior esset, nisi eam quâ Josuë cap. 7. Achan cum omni domo sua concidit, quodd contra Dei præceptum in Urbis Hiericho depopulatione, quædam subripuisset, quo circa lapidibus obrui fuoque igne consumi Deus imperavit. Sed neque hæc cum ista Tabula concordat; nam post Mosi obitum sequuta est, hæc verò cum adhuc viveret; ejus enim excessus in sequenti undecima Tabulâ videmus. Imò Achan post Hiericho expugnationem, quæ Tabulâ decimaquarta exprimitur, interemptus occubuit, ac proinde in decimaquinta repræsentari debuerat, & sic ordo præposterus: quia si hanc Deus lapidationem imperaverat, cur lapidatum nubes prodigiosa protegeret? cur extrema superficies illius lapidum impetus frangerent, & ab ea resilirent? Adde quodd extra castra, procul à tabernaculis, tentoriisque lapidibus ictus excidit; quomodo ergo ei foederis ad tabernaculum confugium patuisset? dum hic iis coram tabernaculo impetitur, & in ipsum rectò confugiunt. Quapropter priori de Mose & Aaron adhærens, ideo lapides populo datos dicerem, ut ejus impetus quoquomodo exprimeretur, qui nunquam inermis est, nudis enim (ut alius cecinit) *furor arma ministrat*, & prima, potioraque iratæ plebi, ut plurimum terra sufficit, & in promptu jacent.

In undecima, ut Tabul. LX. fig. 2. Moses Levitis volumen tradit, in quo Deuteronomium descripserat, iussitque in Arca foederis Domini custo-

diri; ut ex Deuter. cap. 31. hausimus: en verba: *Postquam ergo scripsit verba Legis hujus in volumine, atque complevit, præcepit Levitis, qui portabant Arcam foederis Domini, dicens: tollite Librum istum, et ponite eum in latere Arce foederis Domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium; Ego enim scio contentionem tuam, et cervicem tuam durissimam &c. & paullò post: Congregate ad me omnes majores natu per Tribus vestras, atque Doctores, et loquar audientibus eis sermones istos &c.* Quibus cum Dei beneficia recensuisset, cumque ingratitude expro-rasset, hortatur ut Dei sua præcepta custodiant, ac feruent his verbis, quæ in sequenti cap. ejusdem libri leguntur: *Ponite corda vestra in omnia verba, quæ ego testificor vobis hodie, ut mandetis ea filiis vestris custodire, et implere universa, quæ scripta sunt in volumine Legis hujus, quia non incassum præcepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent, quæ facientes longo perseveretis tempore in terra, ad quam Jordane transmissio ingredimini possidendam.* Quibus completis, Deo jubente montem Abarim, idest *transituum*, explicat ipse textus, ascendit, & supra verticem Phasga, qui pars Abaris est, omnem terram ultra Jordanem promissam Israëlitis intuitus contemplatusque, ibidem ultimum vitæ suæ diem claudit, & à Deo sepelitur: quæ accipe ex ultimo Deuter. *Ascendit ergo Moses de campestribus Moab super montem Nebo in verticem Phasga contra Hiericho, ostenditque ei Dominus omnem terram Galaad usque Dan, et universum Nephtali, terramque Ephraim, et Manassè, et omnem terram Juda usque ad mare novissimum,*

num, et Australem partem, et latitudinem campi Hiericho Civitatis palmarum usque Segor. Dixitque Dominus ad eum: Hæc est terra, pro qua iuravi Abraham, Isaac, et Jacob, dicens: semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis, et non transibis ad illam, mortuusque est ibi Moses servus Domini in terra Moab jubente Domino: & sepelivit eum in valle terræ Moab contra Phogor, & non cognovit homo sepulcrum ejus usque in præsentem diem. Universa hæc in altiori hujus Tabulæ parte adamussim videas: in infima vero Josuë habemus à Deo Mosis loco suffectum, Ducemque populi constitutum, ut indicat hasta, quam gerit. Hic itaque monitu Domini electis duodecim viris è duodecim tribus Israël, præcepit, ut irent ante Arcam Domini ad medium Jordanis, & inde singuli singulos lapides juxta numerum filiorum Israël asportarent in humeris suis, sic Josuë cap. 4. Vocavitque Josue duodecim viros, quos elegerat de filiis Israël, singulos de singulis Tribubus, & ait ad eos: Ite ante Arcam Domini Dei vestri ad Jordanis medium, & portate inde singuli singulos lapides in humeris vestris juxta numerum filiorum Israël, ut sit signum inter vos.

In duodecimæ Picturæ superiori area, ut Tabul. LXII. fig. 1. prædicta continuatur Historia; cerniturque duodecim virorum reditus lapides duodecim succollentium è medio Jordane petitos: necnon Arcam foederis, quam Josuë comitatur; ut legitur in lib. Josuë cap. 4. Fecerunt ergo filii Israël sicut præcepit eis Josuë, portantes de medio Jordanis alveo duodecim lapides, ut Dominus ei imperârat, juxta

numerum filiorum Israël usque in locum in quo castramentati sunt, ibique posuerunt eos: sic poëticè cecinit de istis lapidibus Prudentius supra memoratus:

In fontem refluo Jordanis gurgite fertur

Dum calcanda Dei populis vada sicca retinquit.

Testes bis seni lapides, quos flumine in ipso

Constituere Patres, in formam discipulorum.

Inferior autem area, cum sequentibus Tabulis describenda sit, Urbis Hiericho maximè admirabilis expugnatio, altiùs historiâ repetit, orditurque à duobus exploratoribus, qui Josuë jubente Hiericho Civitatem subintrant, & à meretrice excipiuntur. Ad cap. 2. ejusdem lib. ubi hæc: *Misit igitur Josuë filius Nun de Setim duos viros exploratores in abscondito, & dixit eis: Ite, & considerate terram, Urbemque Hiericho; qui pergentes ingressi sunt domum mulieris meretricis nomine Raab, & quieverunt apud eam.*

In decimatertia, ut eadem Tabula LXI. fig. 2. & inferiori parte Raab meretrix; quæ exploratores prædictos hospitio exceperat, clanculum è fenestra per funem dimittit: accipe Josuë testimonium cap. 2. *Demisit ergo eos per funem de fenestra; domus enim ejus hærebat muro; dixitque ad eos: Ad montana conscendite ne fortè occurrant vobis revertentes* (milites hîc intelligit, qui feminæ ejusdem dolo ad inquirendos extra Urbem exploratores contenderant) *ibique latitate tribus diebus, donec redeant, & sic ibitis per viam vestram.* Hi porrò reduces omnia quæ acciderant Josuë enunciant,

ut

BIBLIOTHECA
VIND. MUSEI
CRACOVENSIS

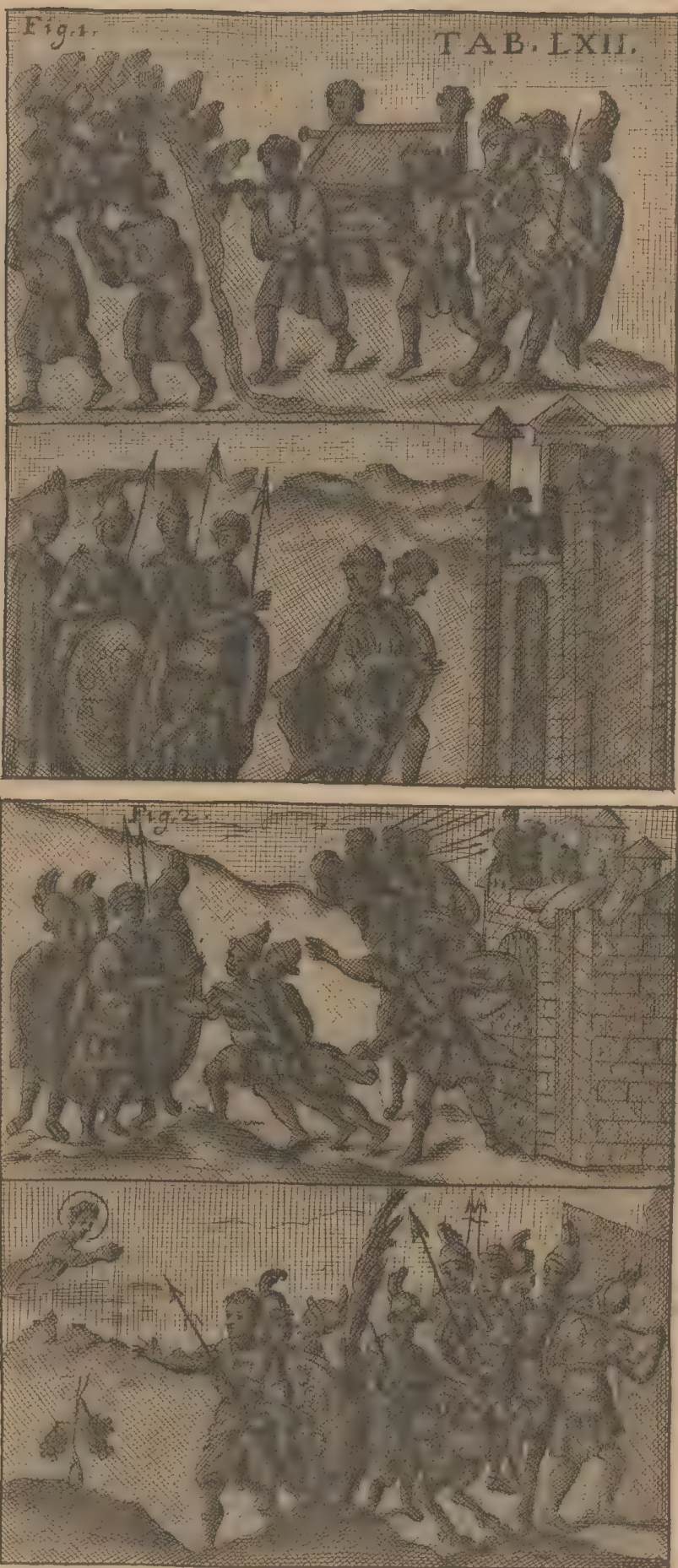

BIBLIOTHECA
VNIV. CRACOV. PUBL.
CRACOVILNSIS

ut ex eodem cap. *Quibus* (idest militibus in eos immixtis) *Urbem ingressis, reversi sunt, & descenderunt exploratores de monte ex transmissio Jordane, venerunt ad Josuë filium Nun, narraveruntque ei omnia, quæ acciderant sibi &c.* & hæc in ima Tabulæ parte visuntur: in altiori verò continuatur historia, quàm sacer Textus Antiquæ vulgatæ versionis in eod. lib. c. 5. ita narrat: *Cum autem esset Josuë in agro Urbis Hiericho, levavit oculos, & vidit virum stantem contra se, evaginatum tenentem gladium perrexitque ad eum. Et ait: Noster es, an Adversariorum? Qui respondit: Nequaquam; sed sum Princeps exercitus Domini* (prout talis è diademate capiti ejus imposito arguitur, hoc enim insigne Principum est, ut supra Cap. 14 De coronis ostendimus) *& nunc venio. Cecidit Josuë pronus in terram, & adorans ait: quid Dominus meus loquitur ad servum suum? Solue inquit calceamentum de pedibus tuis; locus enim in quo stas, sanctus est: fecitque Josuë, ut sibi fuerat imperatum.*

In decima quarta Tab. LXIII. fig. 1. videtur ejusdem urbis excidium, clangentibus tubis, populo Israël vociferante, & arca Domini septies moenia circumducta, collapsa. Hæc Scripturæ verba in Josuë cap. 6. Igitur omni populo vociferante, & clangentibus tubis, postquam in aures multitudinis, vox, sonitusque increpuit, muri illico corruerunt, & ascendit unusquisque per locum, qui contra se erat, ceperuntque civitatem.

In decima quinta, ut in Tab. LXII. fig. 2. obsidium urbis Hiericho, est, quod nullus egredi, aut ingredi audebat, oppugnantibus, instantibusque

Israëlitis; quæ Tabula mirum quantum consonet sacris paginis, è quibus hæc Josuë cap. Hiericho autem clausa erat, atque munita timore filiorum Israël, & nullos egredi audebat, aut ingredi. Subtus verò Josuë Deus alloquitur, edocetque, quid opus ad urbis expugnationem; ut in eodem cap. *Dixitque Dominus ad Josuë, Ecce dedi in manu tua Hiericho, & Regem ejus, omnesque fortes viros. Circuite urbem cuncti bellatores semel per diem, sic facietis sex diebus: septimo autem die Sacerdotes tollant septem buccinas, quarum usus est in Jubilæo, & præcedant arcam fœderis, septiesque circuibitis civitatem &c.*

Decima sexta sub Tab. LXIV. fig. 1. Josuë exhibet cum copiis suis pugnantem contra Amorrhæos, in quos Dominus grandinem lapideam immittit. Vide Josuë cap. 10. ubi hæc: *Irruit itaque Josue super eos repente tota nocte ascendens de Galgallis, & conturbavit eos. Dominus à facie Israël, contrivitque plagâ magnâ in Gabaon, ac persecutus est eos per viam ascensus Beth-horon & percussit usque Azeca & Maceda, cumque fugerent filios Israel, & essent in descensu Beth-horon, Dominus misit super eos lapides magnos de Cælo usque ad Azeca, et mortui sunt multo plures lapidibus grandinis, quàm quos gladio percusserant filii Israël.*

In decima septima, ut Tab. LXIII. fig. 2. cernere est, ut Josuë contra Amorrhæos pugnantis imperio Sol stat, ac eo usque differt Occasum, donec integram palmam ex hoste referrent Israëlita: hoc docet idem cap. 10. Josuë: ubi sic: *Tunc loquutus est Josuë Domino in die quâ tradidit Amorrhæum in conspectu filiorum Israël, dixitque co-*
ram

ram eis : Sol contra Gabaon ne movearis : et Luna contra Vallem Aialon : steteruntque Sol et Luna , donec ulcisceretur se Gens de inimicis suis .

In decima octava , ut dicta Tabul. LXIV. fig. 2 Reges, qui ne victoribus manus darent, delituerant in spelunca, Josuë imperante extrahuntur, & ad eum vincti ducuntur. Ibidem nu. 22. & 23. hæc habentur : *Præcepitque Josuë dicens ; aperite os speluncæ , et producite ad me quinque Reges , qui in ea latitant feceruntque ministri , ut sibi fuerat imperatum , et adduxerunt ad eum Reges de spelunca &c.*

Tabulæ decima nona & vigesima defunt , sed earum areæ , ac lacunæ Picturis suppletæ sunt.

Et hæc sunt figuræ , quæ ad nostra usque sæcula perennavere .

C A P U T XXIII.

De Ecclesia SS. Nazarii & Celsi , vulgò Gallæ Placidie appellata , in Civitate Ravennatensi ; ac operibus Musivis ab eadem Gallæ Placidia anno 440. constructis .

GALLA Placidia, qua in illustranda, cum Augustæ Prosapiæ nobilitas, tum pereximiae animi doctes, præsertim verò Religio, certarunt, præter quamplurima, egregiaque pietatis suæ monumenta, non modò Romæ, sed etiam Arimini, & alibi constituta, quæ restauratis Basilicis, aut ornatis, quæ à fundamentis erectis; Ravennæ quoque quatuor conspicua templa excitavit, unum quidem S. Joanni Baptistæ, ac aliud Joanni Evangelistæ, tertium verò S.

Cruci, quartum denique (de quo in præsentia plura dicemus) SS. Nazario & Celso Martyribus. Hujus templi structuram circa nonum lustrum quinti sæculi accidisse colligimus ex Ru-beo in sua Historia Ravennatum.

Basilica hæc, ut Hieronymus Fabri, quem sequimur, auctor est in suis sacris memoriis antiquæ Ravennæ, nobilibus ab Historicis celebratur; cum ab Alexandro Alberto: *ditissima aedes, maximæ profectò artis & industriæ, maximique sumptus opus*, dicatur. Prope alia duo templa unum S. Vitalis, alterum S. Crucis tolluntur, molis quidem haud ingentis, sed materiâ, atque opificio nulli secunda; cum non modò tribuna, sed fornix in ipso muri pulcherri-mo Musivo opere varias cum hominum, tum animalium figuras ad vivum referant.

Eam in Crucis formam prædicta Galla Placidia Imperatrix ædificavit an. sal. 440. & pro Mausoléo delegit, ut ibi non fuimet solum, sed & aliorum è sua gente Cæsarum cineres re-conderentur. Propterea Regiam januam ingredientibus, per quam hodie Cassinensium Monachorum hortus aditur, geminæ hinc inde urnæ conspiciuntur ex Istrio quidem lapide, sed operis inelegantis, in quibus duos Valentiniani & Honoræ, filiorum Gallæ Placidie, morum Magistros, sepultos fuisse, fama est. Utraque earum adeo muro inhæret, ut inde vix octo uncias promineat. Ea quæ ad dexteram ingredientium est, uti etiam aliæ conspectu, quatuor, aut quinque uncias à pavimento elevatur, habetque in longitudine sex pedes, & unciam unicam cum dimidio; in altitudine

BIBLIOTHECA
VNI. IACELL.
CRACOVENSIS

dine verò duos, & uncias septem; & Crucis signum in fronte præferebat. Altera autem, quæ à sinistris est, nullum omnino signum insculptum habet; longa tamen est pedes sex, & uncias septem, alta tres pedes: ambarum tamen operculum in acutum angulum definit: Paullò supra has Urnas, duo Augustorum monumenta tolluntur, ex Græco marmore, sed opificii, atque structuræ magnificentiam multò nobiliora. Illud à dexteris Honorii Imperatoris, qui Ravennæ decessit, exuvias asservat, Alterum verò à sinistris, Valentiniani III. sive Constantii Augusti, ut scribit Faber: Ferretus tamen asserit in eodem sepulchro duorum cadaverum ossa reperiri, eademque amborum Imperatorum Valentiniani, & Constantii esse arbitratur. Nec ob stare ait, Valentinianum Romæ obiisse, ibidemque sepultum: nam haud inverisimile est, postmodum ius cadaver illuc asportatum, & in majorum suorum sepulchro reconditum. Hic sarcophagus in longitudine sex pedum est, ac uncias septem, in altitudine pedum quinque, in latitudine trium. In fronte tres agni insculpti sunt, duo in lateribus, unus in medio. Porro hic stat veluti supra rupem, ex qua quatuor flumina erumpunt: in eorum speciem, ac symbolum, quæ à Paradiso terrestri Genes. cap. 1. defluxisse narratur, vocanturque Phison, Gehon, Tigris, & Euphrates. Agnus stans supra rupem caput habet diadematum cum litera P. & Hieroglyphicum est, quo prisci Christi Fideles Christum Dominum nostrum exprimere voluerunt; sicut per agnos stantes Apostolos, ut infra fusiùs dicturi sumus. Ab agnorum la-

teribus duæ Palmæ fructibus graves assurgunt, quæ (ut opinor) nihil aliud denotant nisi victoriam, & iustitiam. Ad sinistrum tumuli latus altare prospectans omni Hieroglyphico caret. Dexterum verò ingressum respiciens, habet duas Palmas, quarum in medio positum est vas ansatum, unde fons quidam videtur efluere, in quo duæ columbæ tanquam bibentes expressæ sunt. Hieroglyphicum sic explicarem: Fons Christum Dominum innuit, ut docet S. Augustinus in Psalm. *Quis est fons vitæ, nisi Christus*. Columbas verò Christi Fideles, qui Christum sitire debent; columbarumque gemitus, charitatem, candorem, simplicitatem, ac mansuetudinem imitari. Operculum monumenti in arcæ formam fastigiatur, habetque à lateribus hæc Hieroglyphica A. & Ω. è quibus A. & Ω. communiter pro principio, & fine accipiuntur. Verò pro Christo. Unde juxta earundem literarum ordinem, sic legi possent: *Principium Christus est, & finis*.

Quartus sarcophagus, qui regiam januam ingredienti dexterior objicitur, Honorii Imperatoris (ut dictum est,) & Gratae Honoriae cineres continent, cum in eo duo cadavera conspiciantur, teste citato Ferretto. Hujus in facie tres januæ cælatae sunt. Harum quæ media est anguli acuti tympanum habet; lateralium verò tympana portionem circuli præferunt. Omnes in medio Cruce insigniuntur, sed quæ medio est in ipsius brachiis duas columbas habet, & inferiùs ad pedem stat agnus veluti supra rupem, ex qua quatuor flumina dilabuntur: quæ Hieroglyphica satis superque in superiori sepulchro explicuimus. Præterea hujus

à tergo eadem figuræ cernuntur, ruditamen scalpro elaboratæ, & imperfectæ. Hinc inde à lateribus vas est, cujus labro duæ columbæ insident, quæ supra explicatæ sunt. Sepulchri operculum rotundum est, & squammatim cælatum; aliqua sui parte ab utroque laterum prominet, & ea, quæ altare respicit iidem characteres A. R. cum arabicis figuris insculpti sunt: in altera verò opposita Palmæ arbor cum fructibus, ac duo agni, Marmoreæ hujus arcæ altitudo est pedum quinque, & unciarum quinque; longitudo sex pedum; latitudo verò trium, & unciarum novem.

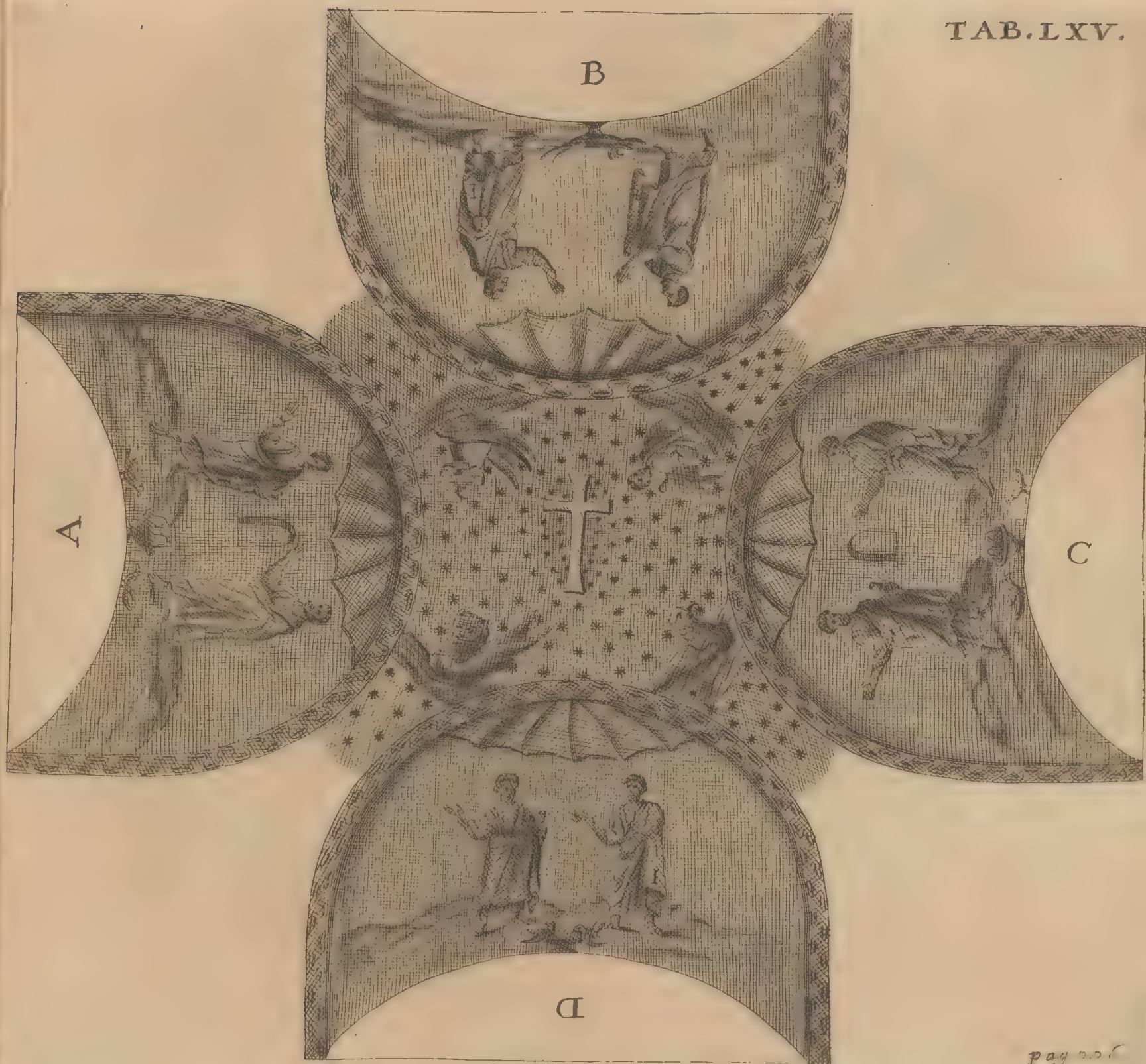
Omnium tamen, quæ in hac Ecclesia conspiciuntur, nobilissimum monumentum est, quod ad ejus caput, videlicet post aram maximam elevatur. Hoc non amplitudine solum, sed etiam majori marmoris nitore cætera antecellit: in cælatura verò simplex est, cum solummodò tam in anteriori, quam posteriori facie, duæ cernantur illiteratæ volutæ, anaglyphico opere sculptæ. Intus Gallæ Placidia cadaver excipit; quod quidem, non uti mos est, stratum, atque supinum in eo tumulo conditum fuit, sed in pulcherrima sede cipressina, tanquam federet. In hoc autem statu, ut quamplurimum testimonio cognitum est, ultra mille annorum spatium permansit, & adhuc etiam permaneret, ni fors diversa tulisset: Anno enim Domini 1573. die 3. Maii; cum quidam pueri per foramen, seu rimam sepulchrum immixtis facilis introspicerent, tantum illicò incendium cipressinas tabulas, quæ tumulum intra circumambiebant, invasit, ut omnem quam vis sollicitam, expedi-

tamque Monachorum opem præverterit, & nihil præter arida tantæ Imperatricis ossa reliquerit, quæ quàm proceræ staturæ ipsa fuerit, argumento sunt.

De titulo autem hujus Ecclesiæ non parva disceptatio est. Rubeus enim, in sua historia Ravennatum, à quo Faber plurima mutuatus est lib. 2. ad an. 384, pag. 89, Divis Nazario, & Celso dicatam tradit his verbis: *Divis etiam Nazario, & Celso elegantissimam extruxit ædiculam, in qua sepeliri voluit, ab Crucis baud procul: Parietes præclaro marmore undique incrustati; pavimentum, ipsaque ædiculæ testudo vermiculato opere pulcherrimè exornata.* Discrepant tamen Leander Albertus, & Blondus, eam Sanctis Gervasio, & Protasio Martyribus sacratam fuisse affirmantes: nunc verò omnis tituli quæstio sopita est, cum Ecclesia ista vulgò Gallæ Placidie denominetur.

Hujus ædificii Tholus pulcherrimo, atque scitissimo Musivo opere ornatur. Coelum enim stellatum repræsentat, ut videre est in tab. LXV. in cuius medio Crux deaurata coruscat, longitudinis secundum aspectum trium pedum, latitudinis verò unius circiter. Caput ipsius Crucis Honorii sepulchrum respicit; pes vero illud Valentiniani. In quatuor tholi angulis, quatuor Evangelistæ sub animalium figura expressi sunt, & in singulis quatuor arcubus, qui tholum eundem sustentant, nonnullæ figuræ hominum. In arcu enim signato lit. A. qui Gallæ Placidia sepulchro superstat, duo viri cernuntur, tunica, ac pallio vestiti, in cuius fimbriis I. monogramma insertum est. Inter hos par-

BIBLIOTHECA
VNI. MAG. C. LXXXII.
BRATISLAVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. FACULT.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. FACULT.
CRACOVENSIS

Fig. 1.

Fig. 2.

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIVERSITATIS
CRACOVENSIS

Fig. 1.

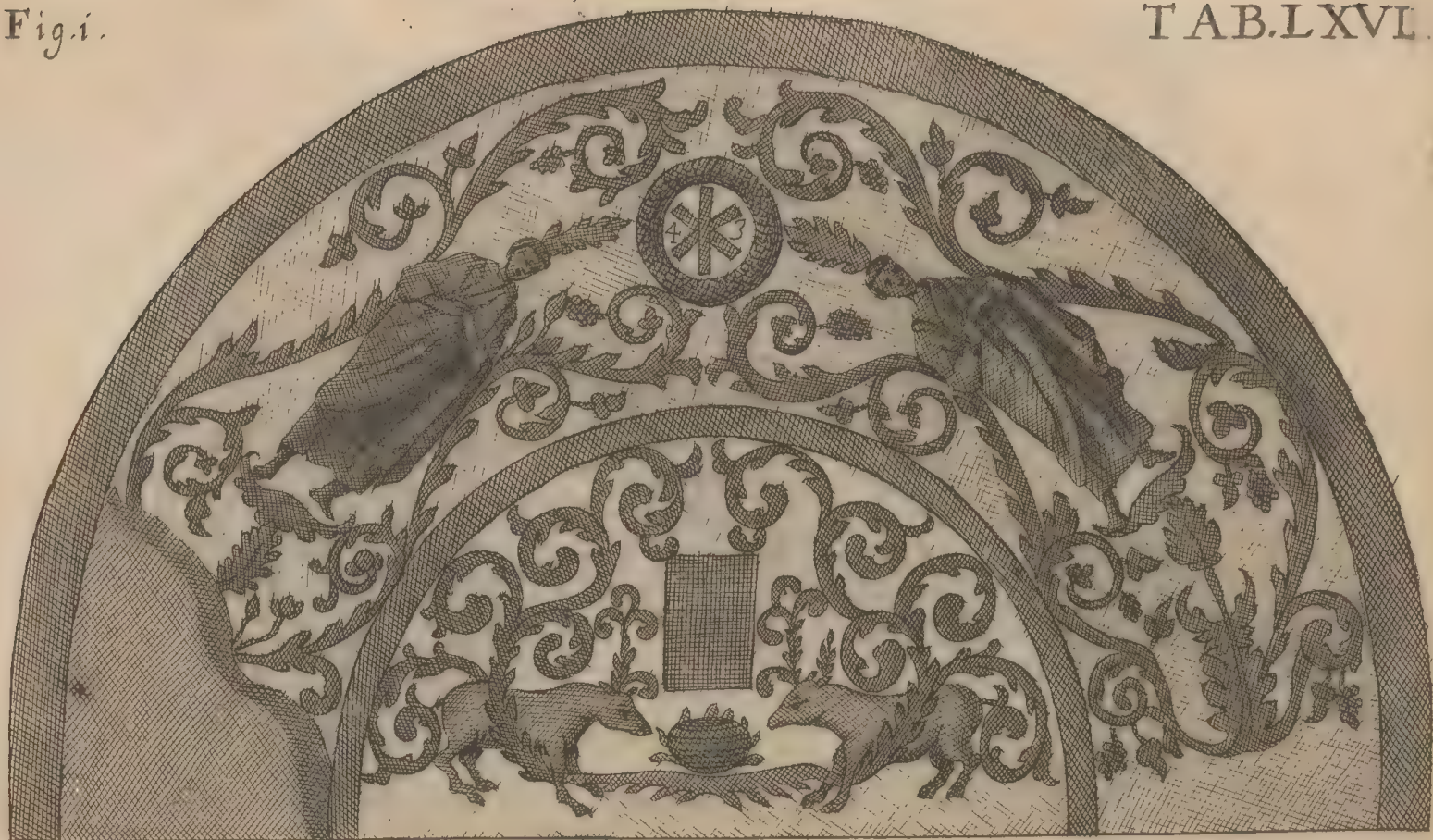

Fig. 2.

parva ad lucem excipiendam fenestra aperitur: uniuscujusque enim sub pedibus concha aqua plena depicta est, fontem referens, ad quem advolant duæ columbæ, quod Hieroglyphicum supra in tertii sarcophagi descriptione jam exposuimus. In dextro quoque arcu, qui lit. B. repræsentatur, sunt duo viri cum fonte, & columbis, ut etiã in reliquis duobus arcibus lit. C. D. designatis. Notandum hîc, quod duo viri in areolâ lit. B. notatâ expressi, in opposita areola ad pedem Crucis collocandi erant, ac illi qui in opposita areola C. in istorum loco ponendi, ut nobis significavit D. Franciscus Negri, qui has, aliasve figuras musivorum operum Ravennatensium, illorumque descriptiones à nobis absentibus factas cum originalibus pro sua humanitate contulit. Post has figuras sequuntur alię eodem Musivo opere perelegantèr elaborate, extantque in parietis summitate, retrò Gallæ Placidie sarcophagû, quę in tab. LXVI. fig. 2. demonstrantur.

In medio hujus musivi operis visitur Christus Dominus veluti incedēs, Crucem humero dextro bajulans, ac sinistra librum apertum tenens: pallii fimbriæ, ac si vento inflatæ sint, elevantur, habentque monogramma I. ante pedes Christi craticula expressa est, sub qua ignis; supra verò parva fenestra, ac prope eam, craticulamque, codicum scrinium apertum, in quo librorum tituli leguntur, videlicet: *Lucas, Matthæus, Joannes*. Quid autem per hæc duo Hieroglyphica, nempe craticulam, & scrinium denotetur, sdivinari mihi fas sit, exprimi per ea putaverim nuperrimum Theodosii, & Valentiniani decretum, quo impii, sacrilegi que Nestorii codices in Ephe-

sina synodo damnati, cum diligenti studio requiri, ac publicè comburi jubebatur; ut habetur in lege ultima in Cod. Theodosiano; quem morem publicè comburendi libros hæreticorum ostendit eruditissimus Gothofredus in notis ad supradictam legem; ubi alterum huic simile decretum refert Constantini Magni, promulgatum, cum Arius, ejusque opera damnata fuere: en Constantini decreti verba: *Illud etiam mandamus, ut si quis librum ab Ario compositum occultasse deprehensus sit, & eum non statim in medium adductum igne combuserit, morte mul-ctetur* Proximo autem scrinio significatur, quàm magna, ac sollicita sacrosanctis Evangeliorum còdicibus veneratio, atque cura habenda sit, qui in scriniis, seu arcis sunt custodiendi

In arcu ingredientibus dextero, ac supra sepulchrum Valentiniani visuntur etiam in muro nonnullæ musivæ figuræ, ut in Tab. LXVI. nu. 1. Duo sunt viri stantes, volumenque manu tenentes; eorum alter in fimbriis pallii habet monogramma I; inter utrumque caput est laurea corona nonnullis lemniscis inserta; & in ejus medio est monogramma Jesu Christi nomen exprimens cum A. & O. de quibus literis supra jam dictum est. Reliquus tabulæ campus arborum truncis, & foliis, ac duobus cervis, aut apris, ornatur, aliquâ tamen parte injuriâ temporum corrosus calce obductus est.

Alterum huic simile cùm hominum, tùm animalium, atque arborum figuris in muro è regione opposita jacet supra sepulchrum Valentiniani, ut in Tab. LXVII. nu. 1. In muro quoque, qui est supra januam majorem, per quam, ut diximus, hortus Mo-

nachorum aditur, est aliud musivum, sed in aliqua sui parte dilapsum, ut in eadem Tab. LXVII. num. 2. In qua Christus Dominus saxo insidere, sinistra Cruci inniti, dextra verò ovi blandiri videtur. Circa eum stant aliæ quinque oves, quasi ad ejus vocem vertentes capita, illumque intuentes. Quid autem per istud symbolum denotetur, clarissimè patet ex Joanne, cap. X. ubi Jesus ait: *Ego sum Pastor bonus. Bonus Pastor animam dat pro ovibus suis.* Et paulò post: *Ego sum Pastor bonus: & cognosco meas (videlicet oves) & cognoscunt me meæ. Et inferiùs: Oves meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me.* Et ex communi Patrum suffragio, qui sæpe pro Christi Fidelibus oves accipiunt.

CAPUT XXIV.

De majori Arcu, Musivo opere in Basilica S. Pauli viâ Ostiensi à Sancto Leone I. Anno 441. ædificato.

Ostiensis via, quæ ad supremum vitæ, ac religionis certamen Doctorem Gentium perduxerat, emeritos Apostoli triumphos, sacrarum ædium testimoniis concelebrat. Cætera tamen templa D. Paulo nuncupata longè antecellit, cum amplitudine molis, tum adorati sarcophagi pretio, regium illud, quod ab Imperatoria Magni Constantini liberalitate, teste Bibliothecario in vita Sylvestri, basilicè excitatum, ornatumque tantum addidit piissimi Principis nomini, quantum Christiani populi supplicationibus, & orantium opportunitati.

De hoc Prudentius inter antiquos Poëtas, necnon inter Catholicos jure receptus, cecinit in ea parte *Περὶ τῆς ἐκείνης* quam Apostolorum Passioni addixit.

Parte alia Titulum Pauli Via servat Ostiensis,

Qua stringit amnis cespitem sinistrum.

Regia pompa loci est; Princeps bonus has sacravit arces.

Clausitque magnis ambitum talentis Bracteolas trabibus sublenit ut omnis aurulenta.

Lux esset intus ceu jubar sub ortu.

Subdidit & Parias fulvis laquearibus columnas

Distinguit illic quas quaternus ordo.

Tum camuros hyalo insigni variè cucurrit Arcus.

Sic prata Vernis floribus renident, &c.

Constantini Magni religio, uti sceptrum, in alios, aliosque Cæsares transmissa est. Quare maximo splendide pietatis exemplo permoti Valentinianus, Theodosius, & Arcadius, pluresque ex Augusto germine Principes, cultum formamque nobilissimi hujus templi sanctiori quadam æmulatione, promoverunt. Hos deinde, sequutus Honorius, Sallustii Præfetti Urbis operâ, molem ab Atavis inchoatam absoluit.

Ita demum in eam amplitudinem, ac majestatem redacta est Basilica, quam hodie usque retinet: quotidianis piorum erogationibus, priscae elegantiae sæpius restituta.

Cæterum cum Augustis Principibus, Augustarum foeminarum animus certavisse videatur, in hujusce templi ornatibus comparandis; Galla Placidia Imperatoris Theodosii senioris filia,

filia, uxor Constantis Cæsaris, ac mater Valentiniani III. Imperatoris, non exiguam præstitit operam, ut sacrorum parietum cultus niteretur: siquidem (suassu S. Leonis Papæ hujus nominis I. Arcum triumphalem) Musivo picturæ genere excoluit, pro ut illius reliquæ adhuc superstites apertè testantur. Illas hîc à me annexas consule. Arcus ejusdem Iconem Hadrianus Papa describit in Epist. 3. ad Carolum Magnum, ubi in responsione ad interrogata in Actione V. *In Basilica, (inquit) B. Pauli, S. Leo, qui electus fuit anno 440.) Arcum ibidem majorem faciens, & in Musivo depingens Salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum, seu viginti quatuor Seniores nomine suo versibus decoravit, & à tunc usque hætenus fideliter à nobis veneratur.*

Leguntur adhuc reliquæ duorum versuum, quos edax temporum fames nondum penitus laceravit. Hi, prout in icone annexa, sic habent.

Placidia pia mens operis decus homn...

Gaudet Pontificis studio splendore Leonis.

Integros vero eosdem retulit Grutherus in suis inscriptionibus in Appendice pag. 1170. num. 6. quinimò & alios, qui sequuntur, præposuit.

Theodosius cæpit, perfecit Honorius aulam

Doctores Mundi sacratam corpore Pauli.

Placidia pia mens operis decus omne paterni.

Gaudet Pontificis studio splendore Leonis.

Aliis verbis supplevit Baronius mutilum carmen, præteritis omnino prioribus versibus, quippè qui nec

hodie visuntur. Tomo itaque VI. ad aunum 449. num. 167. ita priorem lacunam implet.

Placidia pia mens operis decus hoc faciebat,

Gaudet Pontificis studio splendore Leonis.

Pace tanti viri dixerim, præstare Grutheri sententiam, cum in Musivo opere palmaribus literis legatur HOMN. non verò HOC post verbum DECVS, ut assertum Baronii deposceret. Quòd si aspirationem H abundare dixeris, si juxta Grutheri mentem legamus, facilè invenies, eo sæculo hujusmodi accessionem contra omnes orthographiæ leges; prout videre est in quamplurimis inscriptionibus, ab eodem Gruthero relatis. Utinam illâ ætate nihil iniquius bonis artibus evenisset, quàm unius literæ abusus? At expende, quàm labe factatæ tunc fuerint scientiæ, artesque uniwersæ, cum integri sæculi sopor altus (si sopor dicendus est undequeque gravissimus, horridusque bellorum strepitus) veterum conclamatum ingeniis hominum induxisset. Non astruit tamen Grutherus hac unicâ coniectura, sententiæ suæ firmamentum: asserit, se quatuor eosdem versus descripsisse ex quodam libro membranaceo Bibliothecæ Palatinæ, qui centum annis ante conscriptus videbatur, exhibebatque Epigraphes plurimas, è templis almæ Urbis, præsertim verò è DD. Petri, & Pauli, transcriptas.

Ut verum temen fatear, mihi non fatis, liquet, quonam in loco duo priores Grutheri versus consisterent, cum nullum appareat in universo arcu vestigium literarum, præterquam

in intimo arcus limbo, cui proculdubio appositos non fuisse docent ornamenta, quæ ibi habentur, & tituli supra Apostolorum imagines adhuc conspicui, quorum area satis impletur ab aliis versibus, quos legis in Icone.

Nisi tamen (qui suspicandi locus unicè superest, vel in summo parietis fastigio fuerunt adscripti (ut sæpe solet) Angelorum illorum manibus, qui porrectis brachiis, curvatoque paulisper corpore quidpiam simile detinuisse videntur: ut ut sit, vel operi vermiculato inserti fuerint, vel marmori insculpti, hodie nullibi nec ipsorum quidem vestigia cernuntur.

Diutius fortasse, quàm par fuit, hæsimus in historia literarum: facto igitur gradu, Figurarum explicationem aggredimur, præmissâ de more brevi earundem descriptione.

Summo in arcu Christi Servatoris effigies eminet, prout Tab. LXVIII. indicat, rotundo, auratoque diademate ornata, quod circum caput inflectitur: erumpunt è postica diadematis parte quamplures radii, quibus subjacet circulus coloris albiduli: hunc verò excipiunt quatuor orbes sensim crescentes, illisque coloribus exornantur, quos in Apoc. cap. 4. D. Joannes exhibuit. *Et qui sedebat similis erat aspectui lapidis Jaspidis, & Sardinis; & Iris erat in circuitu sedis similis visioni smaragdinae.* Ad hanc utique respexisse videtur Pictoris intentio, & illius ad normam, Iridem suam composuisse, quam interiori quidem ex parte veneto primum, deinde thalassino colore insignivit, extima verò e regione janthinis primum, tum violaceis stellis compegit. Christi vestes

sunt tunica, & pallium, utrumque colore rubro coruscum.

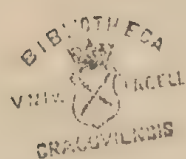
Manus sinistra (nam dextera ferè tota excidit, cujus vestigium videtur indicare librum tenuisse) bacillum sustinet humero impositum, ac ultra caput è regione occipitis excurrans, cui abitor Crucem fuisse innexam supremo in fastigio, licèt inibi Musivi operis portio desideretur. Conjecturam confirmat similis Christi Donini effigies in arcu S. Laurentii in Agro Verano, ubi baculus paritèr cruce insignitus apponitur. Liberum cuique fuerit judicare, an ad avitum morem ista sint referenda, quo Imperatoribus, Regibusque Sceptum, & Insignia dignitatis appingimus; an verò ad illa Psalmi 22. verba. *Virga tua, & Baculus tuus ipsa me consolata sunt.* Diadema symbolum Regni est, atque imperii, ut Isaia cap. 62. *Diadema regni in manu Dei.* Radii verò undequaque erumpentes Divinitatis indicium: insita enim luci majestas coeleste quidpiam apud animos antiquorum referebat. Hinc lampades (ut notat Iustus Lipsius in excursibus ad Tacitum lib. 1. Annal.) inter Principatus insignia olim Imperatoribus præferebantur, eo quidem tempore, quo sacrilega hominum assentatio Augustos, humanitatem, ut plurimum, honoribus priùs quàm obitu exuentes divinitate donabat.

Hæc de præcipuâ operis figurâ: Exponenda; modò est series illarum, quæ circa arcum utrinque sitæ sunt. Facile ex istis ideam operis erit arguere desumptam fuisse ex 4. cap. Apocalypseos: conspicuum enim est, quatuor supra viginti seniores, quos eo in loco recenset D. Ioannes, hîc adumbrari,

ri, licet injuria temporum tres ex illis absumpserit. Visuntur hodie a dextera Salvatoris, sive ad Aquilonem decem nudatis capitibus; undecim verò a sinistra, sive ad Austrum, capitibus velatis; singuli albo pallio, & tunica induti. Vestium verò sinus super utramque manum projecti, & digitos decentèr velant. Coronas insuper similes offerentibus, ac linteola sub coronis, & prono (more adorantium) capite tenent, ita ut dixeris, eos Apocalypsis verba repetere: *Dignus es Dominus Deus noster accipere gloriam, & honorem, & virtutem, quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creata sunt*. Sæpe mihi de Senioribus istis instituendus erit sermo, cum in quampluribus illorum operum, quæ descripturi sumus reperiantur: semel itaque de illis egisse præstiterit, ne in singulis templis recoctam eandem crambem apponere videamur. Religiosa æque, ac elegantia Patrum ingenia, quò aptius cum majestate templorum ornatum componerent, ea præ cæteris elegerunt emblemata, quæ & sacris continerentur literis, & augustiori specie oculos, animumque inspectantium detinerent; utrumque ad gravitatem, & ad dignitatem pertinebat. Elegerunt itaque præ cæteris, mysterium illud, quod prophetico D. Joannis stylo in Apocalypsi cap. 4. designatur; rati tum demum divinæ sedis imaginem concinnè se exhibituros, cum illam è coelesti prototypo ad imitandum susciperent. Sicut itaque prima post Cælum apertum visio ea est, de qua ibi Apostolus agit; ita introeuntibus ad tabernaculum Dei cum hominibus aptè voluerunt, nihil prius occurrere, quàm ean-

dem throni coelestis effigiem. Dignissimo templi igitur loco eam ubique, ferè collocatam inspicimus, itaut per maximam portam ingredienti, ad eundem accedere nos pio quodam, & intimo honore sentiamus, cujus altissimam Majestatem Cœli non capiunt, quemve universi Beatorum Ordines in ampliora laudum tributa profusi, & innoxie, feliciterque trementes adorant.

Cur verò præ cæteris Prophetarum, & Apostolorum enarrationibus, seu figuris Deum exhibentibus, hanc Beato Joanni spectatam elegerint, non difficile judicatu erit: siquidem Joannes ea quæ ad theologiam spectant, uberius præ cæteris inspexisse, & fusiùs explicasse videtur, ut patet ex uno ejus hitorix Evangelicæ initio, in quo plura concludit unicâ periodo, exprimiturque distinctiùs, quàm integris alibi capitibus recenseantur. Quærendum etiam foret, quidnam per Seniores illos designetur, quos ibi evangelicus vates, hic verò imitator artifex exhibet. In ea sententia est Andreas Episcopus Cæsareæ Capadociæ, qui floruit sæculo iv., ut existimet, duodecim Judæorum Patriarchas, & totidem Ecclesiæ procures Apostolos per hunc numerum adumbrari: quod ad rem nostram aptè admodum interpretatus videtur, cum pro Patriarchis intelligendi sint illi, qui obvoluta habent capita; pro Apostolis verò qui nudata; nam apud Judæos mos erat, ut non orarent; nisi prius velato capite, ut ostendit Joannes Lightfootus in *Horis Hebraicis*, & in Epistola 1. ad Corinth. cap. 11. n. 4. qui sicut in eruditione, utinam in Religione florisset! Is enim in eodem loco assignat

gnat causas, cur Judæi velato capite orarent; scilicet ut hoc ritu demonstrarent, se reverentes, & pudefactos coram Deo, atque indignos, qui aperta facie in eum respicerent. Cur autem Apostoli revelato capite sint expressi, id desumitur ex eadem Epist. ad Corinth. loco citato, ubi dicitur, quod, *omnis vir orans, aut prophetans velato capite deturpat caput suum. Quæ verba Remigius Episcopus, sive alius sit auctor: in explanatione ejusdem loci, sic interpretatur: Omnis vir orans in Ecclesia, aut prophetans, idest docens vel prophetans, explanans, velato capite deturpat, idest debonestat Caput suum; vel orans, idest orationem Dominicam dicens; prophetans, symbolum Apostolorum recitans, ubi prophetatur adventus in Christi judicium. Christus verò Dominus, qui in medio storum Seniorum depingitur, idem hinc præstare videtur, quod alibi ab Apostolo Petro recensetur *factus est in caput Anguli &c. & qui facit utraque unum*, nempe utramque Ecclesiam; & eorum, qui sub lege erant, & eorum, qui sub gratia degunt suo interjectu unicam facit, & singularem. Aliquid etiam addemus de his Senioribus in templo Aquisgranensi, de quo in nostra secunda parte, ubi Patrum auctoritates afferentur. Cæterum quid candidæ vestes, quid aureæ coronæ significant, nulli arduum fuerit definire, aut saltem conjicere; utrumque scilicet Insigne ad Beatorum merita, & felicitatem spectare; vel etiam ad eorum virtutes, qui ad divinam Sedem adorantes accedunt, quos & præclarâ innocentiae veste indui æquum est, ne illud audiant. *Amice quomodo hunc intrasti, non habens vestem nuptia-**

lem? & plenas manus, bonorum nempe operum fructu refertas habere, ut illud caveant: non apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui. Præcinente etiam in eandem ferè sententiam Regio Psalte, dum ait: *Quis ascendet in Montem Domini, aut quis stabit in loco Sancto ejus? Innocens manibus, & mundo corde &c.* Aurum verò in Sacris literis symbolum sæpe est munditiei, quandoque lætitiæ, nec non dignitatis, ut constat ex Hieremiæ cap. 4. quæ omnia illis aptari possunt, qui Deum adoratum appropinquant; mundo enim corde esse, & ei exultare in lætitia, & tremore jubentur. Imminens Senioribus animalia, quæ Joannes Apocaly. 4. describit: duo tamen ex illis ævo absumpta interciderunt; reliqua duo, Leo, & Aquila alis instructa rotundo diademate ornata sunt.

Geminæ etiam supersunt Imagines describendæ potius, quàm explicandæ, cum apertissimè constet, per eas Sanctos Petrum, & Paulum ambos Apostolos referri. In ea arcus parte, quæ respicienti læva est, D. Pauli; in altera verò, quæ dexterâ occurrit B. Petri effigies videas invicem se respicientes; utrasque cum diademate & sandaliis, cum tunica, & pallio albentibus, mutilas tamen: priori nanque ambæ manus cum haud parva corporis, & Musivi totius portiones vetustate interciderint: alteri verò, quæ Petrum refert, dextera solùm, altiùs enim protendebatur, quàm sinistra, quæ pectori admota, claves, notissimum suæ, Successorumque suorum potestatis Insigne, adhuc stringit. Præter manus Apostolorum, verba etiam plura desiderantur in his Carminibus, quæ vertici utriusque superscripta fuerunt.

fuere. Quare supra Paulum hæc femefa leguntur.

*Persequitur dum Vasa Dei fit . . .
 . . . & delectum gentibus.*

Supra Petrum hæc adhuc remanent.
*. . . Dei Petra culmen honoris
 . . . or & omne decus.*

Literarum series, & dictionum quantitas satis ostendit, duplex dystichon ibi fuisse, hexametro utrumque & pentametro constans. Nullo in commentario illa reperio. Si Poësim illius ævum liceat imitari, suppleri fortasse ita possent ea, quæ interciderunt.

Persequitur dum Vasa Dei fit Paulus honoris

Vas, se & delectum gentibus esse probat.

Voce Dei sis Petre Dei Petra, culmen honoris,

Aulæ Cælestis splendor, & omne decus.

At quia nostra præcipua intentio, est, de Musivis operibus tractare, prætermittere nolumus quædam carmina eodem Musivo opere descripta, quæ leguntur in parte exteriori porticus Atrii, sive claustrum, mutilata tamen, ut hîc referuntur.

Agmina sacra regit locus hic, quam splendor honorat.

Hic studet, atque legit Monachorum cœtus, & orat.

Claustres claudens, claustrum de claudio vocatur,

Quo Christo gaudens, fratrum pietas turba seratur.

Hoc opus exterius præcunctis pollet in Urbe.

Hic . . . chalis regula turme.

Claustri per girum decus auro s. . . coratum.

Materiam mirum præcellit materiaturum

. . . . . oopus arte sua quem Romæ carta beavit.

Natus de Capua Petrus olim primitia . . . it

Ardea quem genuit quibus Abbas vixit in annis

Cætera disposuit benè provida dextra Iohannis.

CAPUT XXV.

De Ecclesia S. Joannis in Fonte in Civitate Ravennatensi à Neone ejusdem Civitatis Episcopo anno 451. musivo opere ornata.

Acceptissimus priscis Christifidelibus mos fuit sacros Baptismatis fontes prope, & extra Ecclesias ædificare, ut bene animadvertit Joannes Stephanus Durantes de Ritibus Catholicæ Ecclesiæ lib. 1. cap. 19. nu. 4. Nos igitur hujusmodi sacrorum fontium exempla quædam afferimus in nonnullis celebrioribus nostræ Italiæ Urbibus extantium; Romæ videlicet, Pisis, Florentiæ, Bononiæ, Parmæ, ac Ravennæ, & in aliis fortasse, quod nos adhuc latet. Inter antiquiora autem Fontium Baptismalium ædificia jure connumerandum videtur istud Ravennatense, quod ante lateralem Ecclesiæ Metropolitanæ portam situm est: De illius antiquitate sat constat, cum à Neone Ravennatensi Præsule anno Domini 451. reædificatum musivoque opere ornatum fuerit, ut ex infra scriptis carminibus, quæ eodem musivo opere expressa in præfato fonte legebantur, quævè Hieronymus

Fabri refert in Sacris Memoriis Ravennæ antiquæ, ubi hanc Ecclesiam describit; & hæc sunt.

*Cede vetus nomen, novitati cede,
vetustas,*

*Pulchrius ecce nitet renovati gloria
fontis.*

*Magnanimus hunc namque Neon,
summusque Sacerdos.*

*Excoluit, pulchro componens omnia
cultu.*

Licet verò præmemoratus Fabri, ac Seraphinus Pasolini, qui in aliquibus penè ad verbum Hieronymi sectator est, de huiusmodi ædificii structura quædam tradiderint; nihilominus, cum hæc pro materia perpauca sint, luculentiorẽ huiusce Ædificii descriptionem expiscari coacti sumus. Confugimus itaque ad Reverendissimum Dominum Franciscum Cavallo in Ravennatensi Ecclesia Archidiaconum, qui ad nos illam quàm humanissimè, cum ædificii Ichnographia transmisit, quæ Tab. LXIX. exhibetur. Vides ibi ædificium octangulare, duabus octanguli faciebus exceptis, è quibus duo semicirculi prominent; asseriturque à nonnullis antiquitatis alios duos his omninò similes semicirculos, sive loculamenta in faciebus oppositis extitisse. Olim enim Baptisteria octogonali forma constructa fuisse animaduerti. Lit. A. denotat Oratorium, sive Cappellam, ubi in præsentī Sacra Missarum solennia celebrantur. Lit. B. alteram Cappellam sive loculamentum, in quo antiquitus erat janua Occidentem æstivum respiciens, nunc verò ibi è lapide Græco Vas est variis anaglyphis ornamentis elaboratum, utpotè Angelis, encarpis, & avibus: Vasis labrum

ferè octo pedes in gyrum protenditur; in basi verò quatuor, & in altitudine duo. In hoc autem vase sacri Baptismatis Ritus ad præsens peragitur, cum olim, quando baptismus per immersionem dabatur, in medio Ædificii perageretur, ut indicat Lit. I. ubi octangulare aquarum receptaculum erat, C. marmoreum pulpitu, in quod per duos gradus in eodem marmore excisos ascendebatur: hoc ex pulpito Episcopus (ni tamen fallor) parvulos baptizandos in aquam immergebat. Lit. E. januam ingressus. F. alteram januam, sed angustiorẽ, per quam Parochi domus aditur. Sub Lit. G. sunt octo parvæ columnæ Græci marmoris, altitudinis quatuor, ac in gyro duorum circiter pedum Ravennatensium; earum verò capitulum unius pedis altitudinem non excedit: modò aliquantulum pavimento obrutæ sunt; an ita à principio locatæ fuerint haud scio; fortè tamen in pavimenti reparatione, eo sublevato, columnæ eatenus coopertæ fuerunt. His octo arcus imminet, quorum summitas plana est. Super hanc aliæ columnæ Histrii marmoris attoluntur, quæ in altitudine tertiam inferiorum partem excedunt. Hisce columnis alii octo arcus incumbunt, qui tholum, seu testudinem fulciunt, & alio substructo arcu stringuntur. Hujus autem interioris arcus latera duabus columnis imposita sunt; unde quælibet (ut ita dicam) parastata tres alias columnas habet, quarum major in medio sita est, ad latera verò duæ inferiores, altitudines quinque pedum cum basi unciarum sex, & Capitulo unciarum quinque. Omnes hæ columnæ ex præfato Histrio marmo-

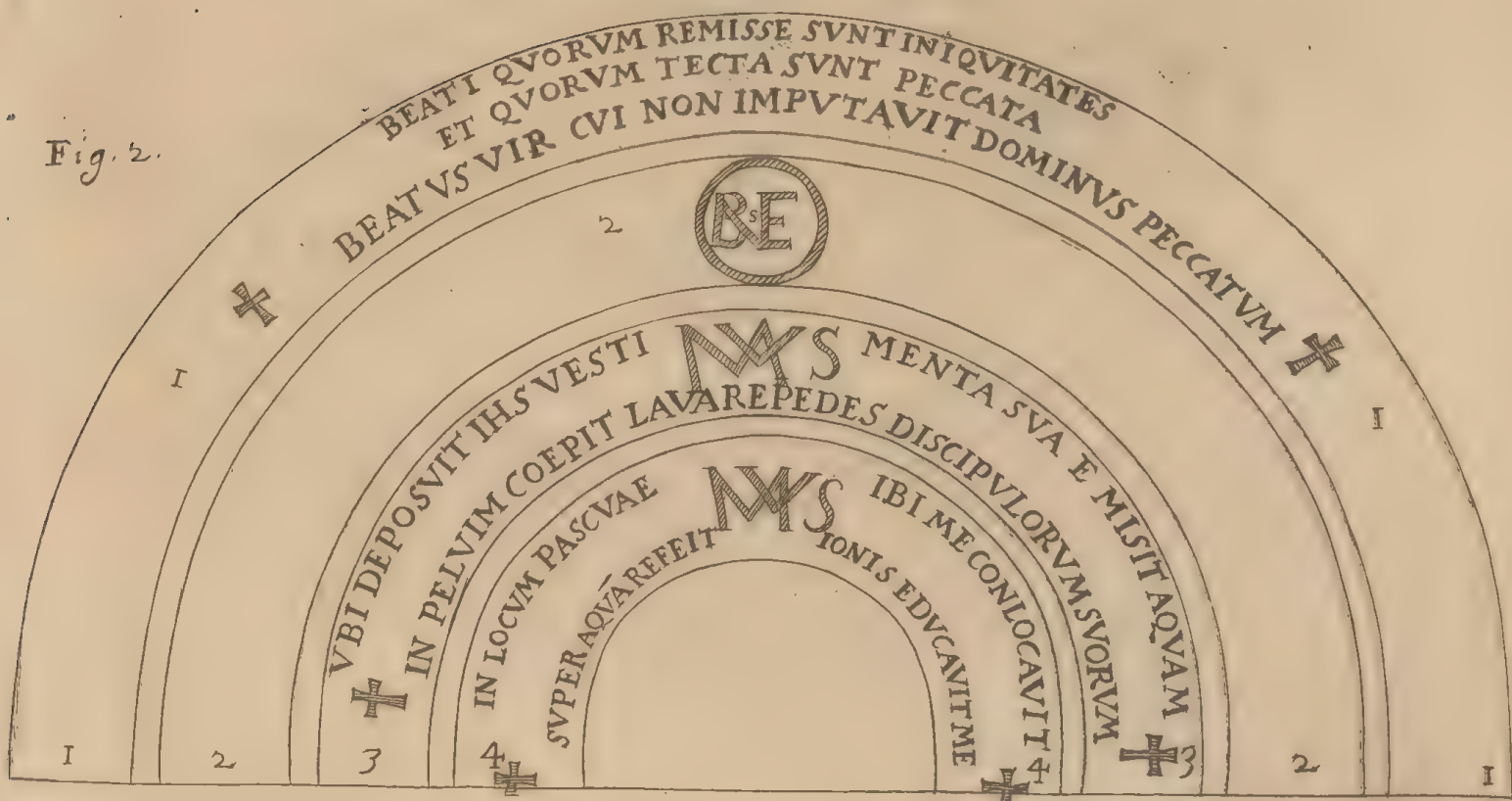

Fig. 1.

Scala decem pedum Romanorum

Fig. 2.

BIBLIOTHECA
VNI. S. MARCI
VENETIARUM

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. CRACOV.
CRACOVENSIS

re sunt numero viginti quatuor.

Hujusmodi arcus substructionem posterioris temporis esse puto pro firmiori tholi sustentatione excogitatum, quo superiores arcus navium gravabantur.

Tholus hinc pereleganti Musivo opere ornatur: in ejus enim medio Tabula orbicularis nonnullas Imagines exhibet, ut in Tabul. LXX. quarum media Imago est Sancti Joannis Baptistæ pallio violacei coloris amicti, ac ad ripam fluminis stantis, tenentisque sinistrâ oblongam Crucem, dextrâ concham, seu quidpiam aliud, unde in caput Christi Domini in flumine ad umbilicum usque immerfi aqua profunditur: Supra Christi Domini caput diademate insigne, sub specie columbæ visitur Spiritus Sanctus. Notandus autem hinc est ritus ipsius Baptismatis per asperisionem, & per immersionem expressus, de quo in nostra Secunda Parte veterum monumentorum plura dicenda sunt, occasione quorundam Baptismalium Fontium structuræ, ac marmoreæ tabulæ anaglyphicè elaboratæ, in qua sic administrandi Baptismatis ritus representatur. Ejusdem marmoreæ Tabulæ exemplar Illustrissimus, & Reverendissimus Dominus Andreas de Aquino, olim Episcopus Tricaricensis summâ suâ humanitate Nobis communicavit, afferens, illam hodie aservari in Palatio Excellentiss. Principis de Caramanico sui fratris germani. Notandum hinc etiam est, Tabulæ hujusmodi Opificem non solum flumen viridi panno cincto, verum & ipsius fluminis nomen expressisse, cum illud literis indicaverit, nempe: IORDANN. Idem præterea falsas,

ac vanas Ethnicorum opiniones sequutus, Jordanem ipsum appinxit sub specie hominis aliquantulum è fluvio prominentis, linteolumque, seu mappulam, veluti ad detergendam, qua Christus aspersus fuerat, aquam, dextrâ tenentis; sinistra verò arundinem, quam, ut insigne quoddam, ac peculiarem notam domini, gentium superstitione fluminum, cæterarumque aquarum numinibus, vel manu gestandum dabant, vel capiti circumponebant. Hinc illud Virgil. Æneid. 8. v. 31.

*Huic Deus ipse loci fluvio Tyberinus
amæno*

*Populeas inter senio se attollere
frondes*

*Visus: eum tenuit glauco velabat
amictu*

*Carbasus, & crines umbrosa tegebat
arundo.*

Qua etiam coronâ arundineâ caput inclyti amnis Danubii in columna Trajana insculpti, redimitum inspicitur.

Circum has centrales figuras duodecim Apostoli depicti sunt, suumque eorum unicuique nomen appositum. S. Petri vestis aurei, Pallium vero albi coloris est; è contra S. Pauli vestis alba, Pallium aureum, & hoc alternato colorum ordine, aliorum Apostolorum cernuntur vestes. Eorundem verò elevatâ ambabus manibus anteriori pallii parte, super illam unusquisque suam defert coronam, quæ inter se colore differt. Speciali tamen notâ dignæ videntur, illa S. Petri rubei, S. Pauli verò aurei coloris, quæque in medio gemmis cerulei coloris decorantur, & alludunt ad illud Apocalyp. cap. 4. ubi describuntur viginti qua-

tuor Seniores, qui procedentes mittebant coronas suas ante Thronum. Est enim communis Patrum consensus, per illos viginti quatuor Seniores duodecim Prophetas, ac duodecim Apostolos denotari. Subest Apostolis alius circulus, variis & ipse figuris ornatus, quarum singulas describemus, præscripto à Pictore ordine servato. Numerus primus denotat pulpitem, sive suggestum aurei coloris, quatuor columnis suffultum, in cuius medio stat liber apertus, in quo hæc literæ impressæ sunt: EVANG. SEC. MATTHEVM, idest; *Evangelium secundum Matthæum*. Num. II. aliud suggestum, ut in superiori, cum libro, in quo legitur: EVANG. SEC. LVCAM. Idem in III. num. repræsentatur, cum hisce verbis in libro: EVANG. SEC. MARCVM. In IV. quoque suggestum est cum libro, in quo hæc: EVANG. SEC. IOANNEM. Ab utraque istorum suggestorum parte, duæ cernuntur Sedes Episcopales, faldistoria appellata, albi coloris, quarum pedes, sive sustentacula aurea cernuntur: alii quatuor numeri, nempe V. VI. VII. & VIII. sibi ex adverso respondent, nec aliud referunt, nisi Martyrum, Confessorum, ac Pontificum, seu Episcoporum sepulchra; de quibus supra Cap. XIX. de sepulchrorum formis, tam apud Ethnicos, quàm apud antiquos Christianos, ubi in Tab. XLIII. num. 2. eadem hæc figura grandiori formâ exprimitur, luculentiusque explicatur. A latere huiusmodi sepulchrorum hinc inde alia duo parva sepulchra sunt, partimque ex eorum medio palma, partim verò lilium affurgit, quæ hac quidem in Tabula ob figurarum parvitatem di-

scerni vix possunt, grandiori tamen formâ, etiam exhibentur in eadem Tab. XLIII. num. 1. & 3. ubi diximus, palmam sepulchrum Martyris, lilium verò sepulchrum Confessoris, vel Virginis indicare.

Absolutâ hac explicatione ad reliqua Musiva opera devenimus, in interstitiis primorum octo Arcuum depicta, quæ tholo subiacent, sive testudini, & Arabicis numeris adnotantur, ut in Tab. LXXI. & LXXII. sub. nu. 1. Viri cuiusdam imago est, qui togâ, ac pallio albi coloris superinduitur, in cuius fimbriis est monogramma I. tenetque involutum volumen: quem tamen novinè, vel veteris Testamenti virum repræsentet, ignoro. Figura hæc encarpis, sive arabicis ornatibus circumquaque nobilitatur, ut in schemmate videri potest.

Numerus 2. aliam figuram habet à prima, præterquam in gestu, vel loco voluminis, libri nihil ab similem. Idem de reliquis. Tertia tamen, & octava, temporis injuriâ corrosæ sunt, ut ex ipsis emblematis patet.

Descriptis hucusque, tum hujus edificii structurâ, tum Musivis operibus, superest modò, ut aliquot versus inibi extantes, ac quoddam monogramma explicemus, ut in dicta Tabul. LXIX. fig. 2. In arcu igitur, qui altari imminet, notato num. 1. hæc leguntur ex Psalmo 31. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. Beatus vir, cui non imputavit Dominus peccatum.*

E conspectu hujus Arcus alter attollitur notatus num. 3. ubi nunc Baptismus, administratur, in quo hæc: *Ubi deposuit Jesus vestimenta sua, & misit aquam in pelvim, cepit lavare pedes*

Fig. 1

Fig. 2

TAB. LXX

Fig. 3

Fig. 4

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
VNI^{ERSITATIS} CRACOVENSIS

Fig. 5.

Fig. 6.

Fig. 7.

Fig. 8.

BIBLIOTHECA
UNIV. FACULT.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
UNIV. FACULT.
CRACOVENSIS

pedes discipulorum suorum. Hæc autem licet cum iis coincident, quæ Io: cap. 23. continentur; nihilominus quo ad literam, neque antiquæ, neque vulgatæ Sacrorum Bibliorum editioni respondent. In medio horum versuum est monogramma, quod habes in eadem Tabula eodem num. 3. & de quo infra.

Præterea in arcu, qui januæ imminet signato num. 4. hæc notantur: *In locum Pascuæ ibi me contocavit super aquam refectiois educavit me.* Quæ sumpta sunt ex Psalmo 22. num. 1. quamvis duabus in vocibus discrepent, cum ibi *locum* pro *loco*, *contocavit* pro *collocavit*: inscriptum sit. Medium inter hos versus est monogramma, simile alteri.

Demum in eo Arcu, qui est è conspectu, nuper memorati unicum cernitur monogramma, ut num. 2. quid autem sonent hæc monogrammata, incertum est. At si hac in re mihi Oedipi vices implendæ sunt, dicerem, in eo Monogrammate, quod in arcu spectatur sub. num. 2. omnes literas hanc vocem BEATVS exprimere. In aliis verò sub num. 3. & 4. quantumvis primâ fronte tres tantum literæ videantur, nempe M. V. S. si tamen aliqua ingenii vis, & acumen adhibeatur, ex illis tribus nonnullæ aliæ formari possunt, videlicet A. X. I. N. Præterea si M. A. I. geminentur habebimus insimul decem literas, quæ vocem hanc constituunt: MAXIMIANVS, qui, ut Ughellius testatur, trigesimus Ravennatenfis Episcopus fuit.

Licet autem nonnullis hoc monogramma MAXIMIANO tribui nequitiam posse videatur, cum illum in hoc Ædificio restaurando, ornando-

que animum applicasse minimè constet: si tamen hac in historia virisimilibus, & conjecturis stare oporteat (ut oportet quidem, cum adeò densâ annorum caligine sit obvoluta: nam ab ævo Maximiani, qui floruit circa medium sæculi sexti, undecim, & ultra sæcula præteriere) id satis apertè conicitur, ex ejus præcipuo quodam genio, atque animi propensione ad sacras Ædes excitandas, aut ornandas. Fabri enim in suis *Sacris Memoriis*, ac ejusdem Antistitis Vita, ipsum ornasse refert Basilicam S. Andreae splendidis iis columnis è marmore Græco, quæ adhuc extant: absolvisse magnificum Ædificium Tricolli, sive Canonicam, a Chrysologo ejus prædecessore inceptam: ædificasse Ecclesiam S. Stephani, ac illam S. Joannis decollati, quæ nunc solo prostrata est: alias præterea plurimis, pretiosisque donariis locupletasse. Propterea maximè verisimile est, hoc quoque Ædificium ab ipso aliquâ sui parte restauratum fuisse, aut ornatum: fortè verò restorationem, eam scilicet Arcuum substructionem incoepit, quam nos supra narravimus, & morte præventus haud absolvit; unde Agnellus ejus in Sede Archiepiscopali successor eandem ad debitum finem perduxit. Ne autem hujus restorationis memoria periret, ejusdem Maximiani nomen hoc Monogrammate expressit, suumque Agnelli reliquit, eo quòd laudem cum aliena jactura quærere, & ea, quæ alii seminaverant, metere minus æquum existimavit. Neque aliquibus in Ecclesiastica historia minus peritis Epithetum illud *Beatitudinis* Maximiano attributum obstare potest, cum ea tempestate inter Episcopos familiaris, ac hono-

honorarius titulus esset, ut ex S. Augustini Epistol. XI. LXXVI. CXXXIX. & passim apud alios antiquos Scriptores.

C A P U T XXVI.

De Oratoriis SS. Joannis Baptista, & Evangelista in Lateranensi Baptisterio: ac Musivis operibus in iisdem Oratoriis contentis, Hilario Papa jubente, Anno 462. elaboratis.

COelius Mons eo potissimum titulo venerabilis, quod universalis Ecclesiae principem cathedram fulciat, dignitatis suae testimonia etiam in minoribus facellis profert amplissima. Quatuor mihi describenda modò sunt, quae Oratoria dicimus ab Hilario sanctissimo Pontifice ibi constructa, quorum meminit Bibliothecarius in ejusdem Pontificis vita. Adjacent ista, imò, ut verius dicam, insunt veluti appendices quaedam Baptisterio Lateranensi, Divi Joannis nomine ab annexa Basilica nuncupato. Exeuntibus ex illa Basilicae janua, quae post summum chorum locata est, area sese offert parietibus circumsepta, in cuius fronte, quae in Caurum tendit occurrit, a leva eminent porticus, a dextra verò Oratorium, five Ecclesia S. Venantii, olim etiam Basilica Domini Theodori, prout in secunda Parte docebimus, dictum. Ceterum porticus aditum praebet in Aedem octogonam, Sacrae regenerationis Lavacro asservando addictam (Baptisterium compendiosè appellamus) Aedem hanc totidem pro angulis polygonae fulciunt columnae, a parietibus adeo conjunctae, ut latum ambulachrum cir-

cumquaque efficiant. In eo latere, quod Eurum prospectat, Aedicula visitur D. Joanni Evangelistae dicata, cui è diametro in adverso parietum latere opponitur alia S. Joannis Baptistae, & adventus Dominici Praecursoris sacra. Quae duo sunt è quatuor Oratoriis, de quibus est sermo. Tertiū locum designavimus, cum prope porticum Baptisterii S. Venantii Aediculam memoraremus, quae eadem omnino est, ac Oratorium S. Stephani, quod capite peculiari prosequi suo loco debemus. Quartum verò, de quo nihil exhibere, ni desiderium, potis sum, sanctae Cruci olim sacratum erat; sed in Ecclesiae Lateranensis refectione per Xistum V. fel. record. dirutum est.

De hoc eodem Oratorio Severanus in *Sacris Memoriis septem Ecclesiarum Urbis*, à se Italico idiomate in lucem editis: & deinde bo. mem. Eminentissimus Caesar Cardinalis Rasponus in sua *Basilica, & Patriarchio Lateranensi* lib. 3. cap. 9. scripsere.

Exordiar modo ab eo, quod D. Joanni Evangelistae nuncupatum, ac ad dexteram occurrit jis, qui per porticum in Aedem Baptisterii se recipiunt. in zophoro, quod imminet portae hujus facelli, hæc leguntur.

LIBERATORI SUO BEATO
JOHANNI EVANGELISTAE
HILARVS EPISCOPUS FAMU-
LUS XPI.

Quod D. Joannem liberatorem suum Hilarus vocaverit, ad illud procul dubio discrimen referri debet, quod Ephesi subiit, & ejus Apostoli patrocinio tandem evasit. Cum enim jussu S. Leonis Papae Hilarus tunc temporis Diaconus se ad Ephesinum Concilium con-

contulisset (postea reprobatur) restitit ipse Dioscoro Alexandriae Episcopo in eodem Concilio Praesidenti, subscribere renuens damnationi S. Flaviani. Cujus tam generosae constantiae praemium, invidiam sibi Dioscori maximam comparavit; unde clam Romam fugiens, D. Joanni Ephesinae Civitatis Patrono pro sua liberatione Votum vovit. In alio epistilij zophoro praeteritis annis additum, fuit: **DILIGITE ALTERUTRUM** nescio quo authore, scio tamen, ipsum Evangelistae praeceptum esse: ego autem tantum Sacrae vetustatis monumentum antiquae suae puritati relinquere maluissem.

Hujus Oratorii valvas argento fustas fuisse ab eodem constructore Hilario narrat Bibliothecarius, quae cum inde fortassis in Urbis multiplici populatione direptae, & aliud asportatae fuissent; plura post saecula, tempore scilicet Caelestini III. Cencius Cardinalis Camerarius ex nobilissima Sabellorum familia, postea Pontifex creatus, & Honorius III. dictus, in earum locum aereas conflari curavit, prout Inscriptio docet in angulo superiori ad dexteram introeuntium insculpta, quam huc fideliter retuli.

ANNO V. PONTIF. DNI CELESTINI III.
PP. CENCIO CARDIN. S. LUCIAE EIDEM
DNI PP. CAMERARIO JUBENTE

OPUS ILLUD FACTUM EST.

In sinistra verò parte valvarum aerea, quaedam viri imberbis Imago prominet, vix palmum alta; sedet enim talari tunicâ, casulâque superinduta: caput ejus quodam integumento circumambitur, duos circulos, sive coronas referente, prout in apposito schemate Tab. LXXIII. videre est; dex-

tera globum, sinistra verò librum sustinet.

TAB. LXXIII.

pag. 239

Aliquantulum libet in istiusmodi viri non injucunda descriptione moram trahere; nam plura ex illius inspectione ad rem ecclesiasticam pertinentia deduci possunt. Primò enim figura Casulae, sive Planetæ, quæ antiquitus rotunda erat, & undique clausa, eo modo, quem nunc apud Græcos obtinet, cujus formam exhibet. Macrus in suo Hierolixico, in verbo *Casula*. Integumentum illud capiti circumfusum *Fanonem* barbarè vocitamus. *Fanon* verò (omissis aliis explicationibus) velum est variegatum, quo Papa post Albam ornatur, quando solemniter celebrat, & circa collum, ac supra caput ad formam cuculli reflectitur, donec planetâ induatur. De hoc ornatu, sive Fanone, Innocentius lib. I. *De Mystero Missæ* cap. 13. ita scribit: *Romanus Pontifex*
post

post *Albam*, & *cingulum* assumit *Orale* (quod idem est ac *Fanon.*) quod circa caput involvit, & replicat super humeros, legalis Pontificis ordinem sequens, qui post lineam strictam, & *Zonam* induebatur *Ephod*.

Præter *Fanonem*, tegumen aliud rotundum in capite animadvertimus. Diu quæsi vi an *camaurum*, vel *came-laucium* dici posset: authoritatibus tamen allatis ab eruditis Viris *Macro*, & *Du Cange* in suis Lexicis, quæ diligenter perpendi, birretum posse denominari autumo, quod tegumen capitis Pontificum erat: Legitur enim in Vita S. Henrici Episcopi Upsallensis nu. 5. *Quod tollens de capite S. Pontificis birretum, quod gestare consueverat imposuit capiti suo*: Extant etiam sequentia verba in bulla Bonifacii VIII. *Illudque* (id est beneficium Ecclesiasticum) *eidem Thomæ contulimus, necnon de ipso per nostrum birretum præsentialiter investi vimus*. Alia apud eundem *Du Cange* in hac voce videri possunt. Superest, ut aliquid etiam de globo attingam, quem dexterâ tenet: si liceat à simili arguere iudicaverim, longè diverso consilio Imperatorum, ac Pontificum Romanorum Iconibus (qualem hanc esse contendendo) Globum appingi posse: sicut enim in illis Globus appositus indicabat terrarum Orbem eo tempore notum, sub ditione Principis constitutum, ita facile arbitror, designare posse eandem in universas Terras potestatem Rom. Pontifici tanquam Christi Vicario collatam. Sæpè laudatus *Du Cange* in fine sui Magni Glossarii eruditam dissertationem inserit de inferioris ævi numismatibus, in qua num. 18. & 19. luculentam intexit Auctorum colle-

ctionem, qui de crucigeratis Globis aliquid enarrarunt. Inde fortassis extrahi potuissent nonnulla ad rem nostram illustrandam, nisi a scopo nimium abduci timerem, si hæc prosequer, de quibus Viri præstantissimi integras dissertationes instituunt. Ex hucusque perpenſis non temerè dicturum me arbitror, si contendam, Iconem hanc æream referre *Coelestinum. III.* cuius fortassè jussu *Cencius Camerarius* valvas construxit.

Sed nimis, quàm par fuerat, hæſimus in limine, adeo ut expeditius eadem totam inspecturi simus, quàm valvas. In fornice enim licet Musivum opus asservetur pluribus sæculis vetustius, quàm valvæ; cum tamen nulla humana figura in eo reperiatur, nihil est, quod longa animadversione detinere nos possit. Fornix itaque hujus Oratorii antiquo vermiculato opere elaboratus, variis segmentis constat, prout visitur in Tab. LXXIV. in quibus diversi generis aves, floresque interpositi, non inconcinnâ dispositione locantur. In meditullio situs est *Agnus* diademate ornatus, & laureâ Coronâ circumdatus. Supervacuum esset hujus Hieroglyphici sensum inquirere: quis enim nesciat, per *Agnem* istum, quemadmodum olim per typicum legis, illum designari, qui tollit peccata mundi: qui vel leviter in Sacra historia versatus, ignoret, Christianos antiquos hujusmodi emblematis potiora fidei Sacramenta ab Infidelibus irrisoribus vindicasse? Cum enim tum *Cathecumenis*, tum *Neophitis*, Christus cruci affixus proponeretur, periculum erat, nec occupatione minus decorâ (supplicium enim *Crux* ingerebat pravis hominibus

BIBLIOTHECA
VNI. MAGELL.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
VNI. MAGELL.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
VNI. IAGELL.
CRACOVENSIS

BIBLIOTHECA
VNI. IAGELL.
CRACOVENSIS

bus destinatum; usque ad tempora Constantini (ut docet Lipsius in suo tractatu *de Cruce*) in eorum animos aliquid horroris irreperet, nisi tantæ Christi humilitatis, & quæ captum superat exemplar, mollius in fide novis proponeretur, & jis, quibus illud Apostoli prima ad Corinth. Cap. 1. 23. nuper dici potuisset. *Nos quidem prædicamus Christum Crucifixum; Judæis quidem scandalum; Gentibus autem stultitiam.*

Simul itaque exponebatur Dominicæ Passionis veritas, Imagine Christi Domini in cruce pendentis, propositâ simul ejusdem innocentia; idque conquisitis ad hoc aptissimis, cum testimoniis, tum Symbolis Sacræ Paginæ graphicè exhibebatur. Quod verò hanc præ cæteris Agni Figuram in hoc Sacello, sicuti etiam in adverso os Joannis Baptistæ Oratorio depingi voluerit Hilarus Pontifex admodum scitè, ac prudenter fecisse videtur; cum uterque Joannes Baptista scilicet, & Evangelista sub Agni Allegoria Christum Dominum nominaverit. Ille quidem cap. 1. 29. de Christo ad se accedente ait: *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata Mundi.* Iste vero Apocalypsis cap. 5. & alibi passim Agni nomine Christum indigitat; quod evidentiùs patet, quàm ut probatione indigeat, vel expositione. Peculiarem & haberi canonem scio de Agno sic picto, cum diademate circa cervicem inflexo, qui canon legitur in Concilio Quini Sexto, sive Trullano, & in ordine est secundus supra octogesimum. Sed qualis auctoritas tribuenda sit huic canonis, velim quæras ab Auctoribus doctissimis eam indagentibus, nempe à Baronio Binio, & aliis etiam, præ-

sertim verò à Christiano Lupo in Scholiis ad hunc eundem canonem.

Aliquid etiam attingendum esset de laurea corona Agno circumducta, & floribus multis, ac fructibus distincta; quam tamen ad ornatum potius arbitror pertinere, quàm ad mysterium, nisi quispiam interpretari mallet laurum tanquam Triumphatorem mortis, & inferni, fuisse dedicatam; flores verò, ac fructus tanquam Ecclesiæ amantis donaria Sponso suo oblata, & hujusmodi plurima, ad Oratorem potius, quàm Interpretem Sacræ vetustatis pertinentia.

Altari superstat ænea Statua humano corpori par, D. Joannem Evangelistam referens, de qua non constat, an inter veterum, an verò inter recentiorum Artificum paulò nobis ætate præeuntium ponenda sit.

De Oratorio S. Joannis Baptistæ.

EX adversa Baptisterii parte (ut supra diximus) Oratorium aditur S. Joannis Baptistæ, structurâ, & magnitudine parum discrepans a superiori: nam Hilarum eundem Auctorem habuit. Hujus etiam Sacelli fusili ex ære fores obstruunt, in quibus legitur.

IN HONOREM B. JO. BAPTISTÆ HILARUS
EPISCOPUS DEI FAMULUS OFFERT.

Supra Oratorii januam in zophoro inter Epistylum, & coronam unico ordine literarum Pontificis nomen legitur. ✠. HILARUS EPISCOPUS
✠ SANCTÆ PLEBIDEI.

Supra verò interiorem ejusdem portæ coronam in porphyreticâ zonâ incisa hæc habentur.

DOMINE DILEXI DECOREM DOMUS TUÆ

Hh

quæ

quæ recentèr sunt apposita . Fornix hujus Oratorii Musivo opere decoratus est avibus , floribusque , quibus pingitur aptè distantibus , & in areas probè digestas concinnè distributis , ut præfert Tab. LXXV. Medium occupat Agnus cum diademate circum caput , & corona è lauro , floridaque circa corpus inflexâ , prout in superiori vidimus . Duæ ad Oratorii latera sitæ sunt exiguæ fenestræ , quarum in angulis duo hinc inde viri adsistant , numero Evangelistarum , quos referunt , respondentes , diademate insignes , & apertum præ manibus librum habentes . Horum autem supra caput singulis suum nomen inscriptum est , & supra nomen Animal medium extat , quod è mysticis illis quatuor unicuique Evangelistarum proprium tribuitur : De quibus porro Animalibus , cæterisque Hieroglyphicis in Ecclesia S. Sabinæ satis egimus .

Hujus autem tam posterioris Musivi , quàm & prioris , Hilarus Auctor fuit ; nam utrumque Sacellum construxit ; idemque ex allatis Inscriptionibus absque dubio argui posse existimo , & ipsorum operum musivorum vetustas miranda nos docet .

C A P U T XXVII.

*De profanata Ecclesia S. Andreae in Barbara , seu Cata-Barbara Patritia
Ac musivo opere nuper in ea
extante a Simplicio Papa
Anno 643. decorata.*

EDaci temporis morfu semefas hucusque prædas vindicavi , cum Ecclesias describere , plures utique

graves casus , vicesque perpeffas , at tamen stantes . Nunc verò ex ipsis , cineribus , fatalique sepulchro reliquias quasdam eruere , & luci reddere aggredior , si tamen reliquias dixeris ea Musiva opera , quæ sua cum Ecclesia funditus corruere . At licèt id negligentia eorum contigerit , ad quos maxime pertinebat curare ne laberentur , mihi certè eandem incuriæ notam inuri non patiar , quàm jure subirem , nisi beneficio literarum posteris restituerem , quod ultima temporis indulgentia nostris oculis intueri concessit . Præmissis itaque nonnullis ad Ecclesiam spectantibus , ut moris nostri est , & peculiaris dilapsæ Basilicæ memoria postulat , ad musivi operis descriptionem gradum faciam .

Occurrit itaque in vetustis Codicibus mentio Basilicæ Sicinianæ , sitæ ad Macellum Livianæ , cui tractu temporis inditum fortè fuit nomen S. Andreae in Barbara , sive Cata-Barbara Patritia . Prima , quam legerim apud Auctores memoria hujusce Ecclesiæ , reperitur apud Bibliothecarium in Vita Simplicii , qui ab hoc Pontifice dedicatam fuisse narrat Basilicam B. Andreae Apostoli juxta Basilicam S. Mariæ . Satis apertè constare cuicumque potest , hanc eandem fuisse , quam nos hoc Musivo opere insignitam asserimus , si Versus legantur ipsi musivo subscripti , prout , opere incolumi , à Platina lecti fuere , quorum testimonio in ejusdem Pontificis Vita sic ait : *Simplicius Vir Sanctissimus has Basilicas interim dedicat Basilicam Stephani Protomartyris in Cælio monte , Basilicam Andreae Apostoli non longè à templo S. Mariæ Martyris . In qua adhuc vestigia quædam antiquitatis apparent , quæ*

BIBLIOTHECA
UNIV. JACELL.
CRACOVENSIS

haec tibi me aualide de creuit pr
 cunctestatoropus detulit ille s
 AEDIA XPE SIMPLICIV SQVAE PAPA SACRIS CAELESIBVS APIAN S ET QVOD APOSTOLICIDE ESSENT LIMINANO BIS VITVRHACHERES TITVLISECCLESIAVSIS PLEBS DEVOTAN
 VAS EFFECIT VERE MVNERIS ES SET VI MARIYRIS ANDREAE NOMINE COMPOS VIT SVCCEDEN SQVEDOMOMYSTICAIVRALOCAT TERRENO SENS V REGNA *superna peni*

quæ persæpe flendo etiam inspexi, ob incuriam eorum, quibus ipsa templa jam ruinam minantia commissa sunt. Hoc autem in templo hæc Carmina legisse me memini musico opere descripta.

Hæc tibi mens valide decrevit prædia Christe,

Cui testator opes detulit ille suas. Simpliciusque Papa Sacris Cælestibus aptas

Effecit verè muneris esse tui.

Et quod Apostolici deessent limina nobis,

Martyris Andrea nomine composuit.

Utitur hæc hæres Titulis Ecclesie justis.

Succedensque domo mystica jura locat.

Plebs devota veni, perque hæc commercia disce

Terreno censu Regna superna peti.

Mihi quoque præteritis annis contigit Versus eosdem, qua parte adhuc supererant, recognoscere priusquam Absis, & Musivum opus prosternerentur: quare quæ ego ex his Carminibus legi grandiori, quæ verò supplevi ex Platina, minori caractere, exprimenda curavi, ut in Schemmate hîc in Tab. LXXVI. appposito.

Hujus itaq; Basilicæ dedicatio Simplicio Pontifici proculdubio assignanda est: verùm Constructio longè diversum habuisse videtur Auctorem. Etenim ex aliquibus conjecturis profanam fuisse arguo hanc Basilicam; temporaque superiora Simplicio referre: hinc fit, ut credam illam a Pontifice ab omni Ethnicorum labe expiatam, in usus Christianorum conversam. Cum enim constructio lateritia sit, & fenestrarum amplitudo magni-

fica, suadet ætatis suæ primordia incidisse in tempora superiora; nam ex jis, quæ diximus Cap. VIII. & IX. constat, utrumque hoc indicium ad prima sæcula pertinere fortassis, nec absonum erit, Basilicam hanc inter eas connumerare, quæ à magno Imperatore, Constantino redditæ sunt Christianis, antea templorum usu spoliatis per impiissimas leges Diocletiani divino cultui, & sacris ædibus usque ad excidium infensi; ut narrat Eusebius lib. 8. Hist. cap. 2. & lib. 12. itidem cap. 2. & lib. 2. de Vita Constantini cap. 21. necnon Lactantius Firmianus nuper editus à Cl. V. Stephano Baluzio lib. 2. Miscellan. num. 48. Profanum Basilicæ usum ante quàm Sacris Veri Numinis manciparetur, indicare videntur plures animalium imagines, aliæque figuræ nihil sacri referentes, quas Cap. superiori VII. attulimus, ubi de Ecclesiæ istius ornatu sermonem institui. Quin etiam ferarum multiplicitas aliquibus ansam dedit opinandi, templum hoc olim Dianæ sacrum fuisse, antequàm expiandum Christianis concederetur. Nec verò me fugit, apud Christianos toleratum quandoque morem animalia in Ecclesiis effingendi, ut apertè constat ex Epistola S. Nili ad Olympiodorum, quæ id Actione 4. Conc. 2. Nicæni secundum Anastasii versionem sic habetur: *Scribis mihi (inquit S. Nilus) si putas, decorum, si tibi extructuro templum maximum ad honorem tam Sanctorum Martyrum, quàm Christi, quem ipsi per certamina, & dolores, ac sudores testificati sunt, vel imagines etiam ponere in sacrario, & variis animalium bestiis parietes implere, à dexteris, & à sinistris ita ut videantur*

in terra quidem extensa linea, & lepores, & caprae, & cætera animalia fugere: Porro illi capere festinantes cum catellis alacriter insequi: In mari verò laxari retia, & omne genus piscium capi, & ad aridam Piscatoris manibus ferri: Insuper & gypso fingi omnes species, & ostendi ad desiderium oculorum in Domo Dei: Sed & in communi Domo mille Cruces infingi, & picturas volucrum, ac jumentorum, & repertum, ad diversorum germinum fieri. Ego ad ea, quæ scripta sunt, dixerim, quia nimirum infantium est, & parvulos decet his, quæ prædicta sunt, seducere fidelium oculum: firmi verò, & virilis sensus proprium, est in Sacrario quidem ad Oriëntem divini templi unam, & solam Crucem formare.

Scio, inquam, ex aperto hoc S. Nili testimonio probari receptam fuisse, etiam apud Christianos consuetudinem ornandi Ecclesias non modò Sacris, sed etiam variis animalium figuris. In nostra tamen Basilica cum præter animalium effigies, nonnullæ etiam cernerentur, tempora constructionis apertè indicantes, non infirmatur conjectura asserentium ædificii profanos usus ex Musivorum animadversione. Longè minus officit nostræ assertioni subtilior quædam interpretatio, quam verbis Bibliothecarii nonnulli tribuunt, qui cum scripserit *Basilicam &c. Simplicius dedicat*, ita explicant, ut dedicandi verbum constructionem significare contendunt: Mihi verò non ita sonare videtur legitima vocis illius vis, præsertim cum evinci possit ex pluribus locis ejusdem Scriptoris non modò verbum *dedicavit*, sed etiam *fecit* ab eo promiscuè tùm constructoribus tribui, tùm restauratoribus, necnon

jis, per quos Basilicis incrementum, aut ornatus accessit. Hæc ipsa (ut alias diximus) optimè animadvertit Abbas de Angelis in sua Liberiana Basilica, Unde benigniùs quandoque, quàm dura patiatur Grammaticorum severitas, verba Scriptorum interpretari fas, immò magis decorum est.

Basilicam hanc eandem fuisse, quæ ab Ammiano Marcellino describitur nomine Sicinianæ, me audivisse recorder a laudatæ me. Cl. Viro Joanne Lucio rerum antiquarum eruditissimo: verùm licèt omnino nullas ad id probandum rationes adduceret, asserentis unicum testimonium tanti habui, ut Auctores plurimos duxerim evolvendos, magna spe fultus id aliquando repertum iri: quærentem tamen hucusque fefellit spes ita præcox; nec aliquid satis certum inventum est, præter nonnulla, quæ mecum quæ lectitando, quæ meditando attentius revolvens, tenuem obscurissimæ rei lucem afferre posse arbitratus sum, ideoque literis consignanda.

Ejusdem itaque Ammiani ethnici scriptoris auctoritatem profero, qui lib. 27. Hist. cap. 3. *Damasus* (inquit) *& Ursinus supra hominum modum ad rapiendam Episcopatus sedem, ardentes scissis studiis asperrimè conflictabantur, ad usque mortis vulnorumque progressis: Quæ nec corrigere sufficiens Juvenius, nec mollire coactus, vi magna secessit in suburbanum, & in concertatione superaverat Damasus, parte, quæ ei favebat instante, constatque in Basilica Sicinini, ubi ritus Christiani est conventiculum, uno die centum triginta septem reperta cadavera peremptorum efferatamque tandem diu plebem, agrè postea delinitam.*

In hac Narratione ut Basilicæ Siccinini nomen profertur, ita situs non designatur. Conati sunt Scriptores aliqui illum diligentius indicare. Omnes in eo consentiunt, quod propè Forum Exquilinum Basilica extiterit, cujus Fori memoria nuperrimè reperta est in lapide Tiburtino, Vineæ PP. SS. Cosmæ, & Damiani Via Labicanâ supra Coemeterium B. Castuli, ibi fortasse, translato, quam nos propriis oculis legimus.

C. CACIVS. C. L. HERAC.
ARGENTARIUS. DE. FORO
ESQVILINO. SIBI. ET. LIBE.
ET. LIBERTABVS.

Romanorum Ædificiorum Scrutator Nardinus, sequutus (ut arbitrator) Pancirolum, peculiarem eidem Basilicæ locum assignat; ibi fuisse existimans, ubi nunc sita est Ecclesia Sancti Viti, nullis tamen rationibus id evincit: quin etiam bona, Viri tam gravis, venia dixerim, eum haud benè ejusdem Ecclesiæ situm antiquum tenuisse. Distabat enim vetus Ecclesia Sancti Viti aliquantulum ab ea: quæ nunc visitur, fundata à Sixto IV. ut erui ex Codice M. S., in quem regeruntur Visitationes Ecclesiarum Urbis pag. 1249. mihi communicato ab Illustriss. & Reverendiss. D. Raphaele Fabretto, tempore quo hæc imprimuntur gloriosissimi Pontificis Alexandri PP. VIII. libellorum supplicum à secretis, Qualis autem antiquæ Ecclesiæ Sancti Viti constructio fuerit, tam Pancirolus, quam Nardinus scire non potuerunt, cum illam minimè viderint, utpote etiam Codicem M. S. quia sæculo præsentis scripsere, & ipsius Ec-

clesiæ Visitatio habita fuit die 6. Julii 1574. Quare ab eorundem Auctorum sententia recedens, statuere posse videor, Basilicam Sicinianam Ecclesiam esse S. Andreæ, de qua loquimur; tum propter Basilicæ formam, quam retinet, tum propter antiquitatem, tum etiam obvicinia Liberianæ.

Si singulas, quæ in hujus Ecclesiæ narratione quæstiones insurgunt, examinare vellemus, nimis recederemus à brevitatis scopo: sufficiat igitur tantum hîc indicasse Scriptorum discrepantiam in præfatæ Basilicæ denominatione: eam etenim aliqui Siccinini alii Sisimini, nonnulli verò Siccinii vocant, prout etiam quidam Vrsinum nominant, alii Urficinum.

Ut ut sit, ista de nomine quæstio ociosioribus Criticis relinquatur, & ad graviora nos accedamus. Libet aliquid hîc attingere de historia paulo ante ab Ammiano Marcellino recensita; hoc est de eadē in schismate Vrsicini perpetrata. Nam si Ammiani testimonium attendas, cædes illa contigit in Basilica Sicciniana: sin autem aliorum placita proferantur, constabit hoc sacrilegio pollutam fuisse Basilicam Liberianam. Posterius assertum videre est in præfatione Libelli Faustini & Marcellini Presbyteri ad Imperatorem Valentinianū; in hoc enim legitur centum & sexaginta Viros eadē sublatos obsidione occubuisse in Basilica Liberiana. Quis itaque Judex hanc inter Auctores coævos Damasolitem tutò definire audebit. Erit itaque dignoscendum, uter ex illis majorem apud prudentes fidem obtineat, ut alter à testimonio ferendo removeatur.

De Ammiano plura congefferunt
To-

Tobias Magiri in Eponymologio critico, ac Hofmannus in suo Lexico, diverforum Auctorum suffragio nominant Ammianum Scriptorem veritatis studiosum, prudentem, gratum, ac ferum, necnon dignum, qui ab omnibus ametur, & floruisse sub Gratiano, & Valentiniano.

Contrarium de Marcellino Presbytero sentit Baron. in to. 4. ad Ann. 367. vocat enim hominem istum, Schismaticum, mendacem, infensum, inimicum S. Damasi, Catholicorum calumniatorem, necnon Luciferianæ hæresis Sectatorem. Baronii sententia ex lectione præfationis ipsiusmet libelli confirmatur; si enim legatur attentè, constabit non esse ab iisdem Faustino, & Marcellino conscriptam, sed ab alio ejusdem factionis Luciferianæ, ac mendaciorum plenam. Communi ergo suffragio præferenda est Ammiani sententia, cum in ipsum consentiant Ruffinus, Socrates, Sozomenus, Nicephorus, & alii posteriores Scriptores.

Hæc levi calamo prosequuti sumus in gratiam eorum, qui cum locorum notitia conjungere historias amant. Incitat modo nos ad cetera perstringenda, diversa ejusdem Ecclesiæ nomenclatura, quam ab initio exposuimus in ipso capitis titulo. Bibliothecarius itaque in Vita Gregorii II. Basilicam istam appellat *Monasterium S. Andreae in Barbara*; & in Vita Leonis III. *Cata-Barbara Patritia*; eandem in *Barbaris* vocat Ciaconius in præfati Simplicii Vita, eò quia in ejus muris variæ ferarum imagines à Diana venatrice, & ab Hippocentauris confectarum visebantur, opere partim tessellato, partim

vermiculato, ut supra exposuimus in Cap. VII.

Martinellus verò in sua Roma Sacra appellat in *Exquiliis*, & in *Aurifario*, Grimaldi auctoritatem sequutus. Causam autem, cur in *Barbara* vocitetur, exponit Severanus in suo tract. de septem Urbis Ecclesiis, ubi sic dicta asserit à nobili quadam ejusdem nominis Matrona, quæ tempore Gelasii I. Corpus S. Severini Neapolim transferri curavit, ut apud Baronium ad ann. 496.

Quid autem vox *Cata-Barbara*, *Patritia* ostendat, varium est: cum *κατά* græca vox sit diversas habens significationes, quas hinc referre supervacaneum esset, sed solummodò illam indicabo, quæ quæstionem nostram ferire potest; nempe denotare *apud*. *Cata* Matthæum pro secundum &c. Ex quo inferri potest olim prope Basilicam Siccinianam fuisse domum Barbaræ cujusdam Matronæ Patritii sanguinis splendore, conspicuæ; unde *Barbara Patritia* fuerit appellata. Atque hinc *Siccinianam Basilicam* prisco relicto nomine, novum *S. Andreae in Barbara*, vel *Cata-Barbara Patritia*, idest juxta Domum Barbaræ, five *Barbaræ Patritiæ* adeptam fuisse. Has nominum mutationes nostris etiam temporibus experimur. Sic Plateam Sfortiam in Barberinam, & Plateam Senarum in S. Andreae de Valle mutatas audimus. E quibus etiam perspicuum est, vias, aut plateas fuisse ab Illustrioribus Domibus propter eas, aut in eis extantibus quovis tempore denominatas.

Sicuti nominis lapsum sæpiùs reparavit antiqua hæc Basilica; ita quoque per nos utinam tum nomina, tum

orna-

ornatus duraturâ restitutione asseri possent: conabimur equidem Musivum opus ab oblivionis periculo liberare, cum de nomenclatura satis hucusque dictum sit. Ideo eò libentiùs aggredior, quo rationabiliùs à nostra ætate repetere potest restitutionem in integrum venerandum hoc Antiquitatis vestigium, quod ultimum nostris diebus excidium ex incuria aliquorum perpeffum est. Funditus itaque hoc, quod describimus, opus Musivum interiit anno superiori 1686. cuius tamen Diagramma diligentèr incidi iussimus, antequam prototypus dilaberetur: figurarum dispositio peti potest à Tabula LXXVI. in qua septem videntur Virorum effigies. Medium obtinet Christus Dominus monti insistent, à quo quatuor flumina propagantur:

Dextera Christi Domini benedictis more elevata est: sinistra verò volumen utrinque complicatum inserto indice detinet, & collectum in plicas pallium cubito sustentat. Pallii fimbria notatur monogrammate H. Christi Caput diademate ornatum est ab insertæ Crucis imagine concinnè decussato. Notandum verò Figuræ partem lineâ circumvallatam, ubi adest lit. A. additum esse ex Pictoris iudicio, cum Musivum opus temporis diuturnitate inibi deletum fuerit. Volumen illud, omissis aliis interpretationibus à Durando *In Ration.* lib. 1. cap. 3. & ab Arringho *In Roma Subterranea* tom. 2. lib. 6. cap. 16. & excogitatis, nihil aliud significat (ut opinor) quæ novæ legis editionem Christo Domino referenda: sicut enim Deus legis antiquæ Tabulas Moyfi traditurus, illum accersivit in summum apicem,

Montis Sinai, ut ab ipsa loci altitudine sublimitas Præceptorum dignosceretur; ita æternus Dei filius *majora Præcepta* oblaturus *Populo quem charitate jam liberari conveniat.* Et D. Augustinus ait lib. 1. *De serm. Domini in monte*: Par erat ut è montis Cathedra coelestis Doctrinæ suæ aperiret exordium. Præstat ipsius Augustini verba referre: *Si queritur* (inquit ibidem S. Doctor) *quid significet mons, benè intelligitur significare majora præcepta Justitiæ, quia minora erant, quæ Judeis data sunt.* Volumina similia, quæ in Apostolorum Christo assistentium manibus videntur, acceptam ab eodem docendi facultatem indicant; quam non incongruè manibus retinent, cum ab eodem Christo didicerint *facere, & docere.* Literæ H. significationem &c. in Dissertatione de monogrammate vestium supra in Cap. X. explicavimus.

Quatuor autem flumina, quæ è monte decurrunt, quatuor illa denotant, quæ è terrestri Paradiso erumpunt. De quibus Moses Barceph. Syrus cap. 2. *In Genesim in Commentariis de Paradiso* par. 1. cap. 28. sic ait: *Postquam is fluvius rigasset Paradisum, diductus, divisusque esset in quatuor fluvios, quos Moses (quia ipsius sæculo noti erant) suis & nominibus, & locis describit inquiens: Nomen unius Phison; is est qui circuit universam Terram Havilæ, Nomen igitur unius horum quatuor fluviorum est Phison; sive, ut Græcus vocat, Diyabis, qui fluvius postquam avulsus ab illo majore, & primario Paradisum pellente; in terramque demersus est, sub ipsis etiam Oceani vadis fluit, donec ebulliens prorumpat in Occidentem; unde versus Septentrionem*

nem regyrans delabitur, per universam Regionem Indorum, (quam vocat Moses Terram Harvile) ac tandem desinit in Mare Indicum. Sunt autem qui putent Phison appellatū esse à verbo Phas; propterea quod cesset à fluctu spectabili, quippe qui sub multis pelagis majorem cursus sui partem peragat; & ibi est aurum, & aurum ejus terræ præstans est; ibi Bedolach & lapides Berilly fuerunt in pleraque hujus fluminis arena, atque in ipsa ripa aurum probum, admirandasque margaritas ubertim reperiri. Hebræum enim Bedolach gemmas vocat, Beryllos verò lapides pretiosos. Alii Bedolach candidas uniones significare existimant, Beryllos verò sardos, Topazios, & cæteras id genus gemmas. Et nomen fluvii secundi Gibon, is est qui circuit omnem Terram Chus. Secundus fluvius nomen habet Gibon, Græcus Nilum appellat, alii Sichor vocant: & hic quoque fluvius ut separatus est ab illo majore sub Oceanum descendit, donec scaturigine evomitur in plagam Australem, atque peragrās perluit terram Cusiorum (Ethiopas vocamus) & Aegyptiorum, tandemque desinit in Mare Adriaticum, quod est apud Aegyptum. Cæterum nomen Chionis obtinuit à fluendo cum inundatione: hæc enim ripa suâ supergre-diens, irrigat Terras sibi circumiacentes. Et nomen fluvii tertii Diklat, qui it adversus Assur. Quartus denique fluvius est Perath. Diklat appellatus est tertius fluvius, quod impetuosus, ac rapidus sursum deorsum feratur, quasi homo violentus, ac fervidus, qui ad præ-rumpendas angustias aliquas, nunc se subrigit, nunc demittit. Quartus denique fluvius dicitur Perath, quia fecundissimus est. Et hi quoque duo flu-

vii simul atque derivati sunt ab illo principali flumine, absorpti sub Oceanum, tandem profiliunt in medio terrarum Orbe fontibus non procul inter se dissipatis, ac prolapsi desinunt in Mare Australe ipsius Boreæ. Porro Assur vocat regionem Astur, & Ninevitarium, ac Bethgarme, aliaque circum- quaque his adiacentia loca.

Accipiuntur & quatuor hæc flumina pro quatuor Evangelistis. Sic Christianus Grammaticus In Exposit. in Matthæum cap. 1. Per Gebon (inquit) qui dicitur terrenus, significatur Matthæus, qui terrena acta de Christo narravit. Per Tygrim, qui velocitas interpretatur, Marcus, qui cursim acta Domini exposuit. Per Euphratem, qui fertilitas interpretatur, Lucas, qui uberius, & latius Domini gesta decurrit. Per Phison, qui insufflatio potest dici, Joannes, qui excellentius afflatus Spiritu Sancto de Domini dignitate attingit. Sicut ista quatuor flumina irrigant omnem Mundum, sic quatuor Evangelistæ irrigant omnem Ecclesiam.

Sed prosequamur jam reliquarum figurarum expositionem. Stat Salvatori deterior senex pallio coopertus, quem D. Paulum suspicor: exerit hic è pallio dexteram, sinistrâ volumen sustinet, pari, quo Christus, modo. Habetque in fimbria pallii monogramma L. Hujus picturæ inferior pars à Pictore suppleta est.

Secundæ, & tertiæ figuræ (& ipsæ à dextera Salvatoris) nil nisi Caput extabat, reliqua verò à Pictore reposita sunt.

Senior alter sinistram tenet, stans ipse quoque pallio coopertus, qui fortè Principem Apostolorum denotat: emi-

eminet è pallio cervici obvoluto dextra, sinistraque, uti aliæ Imagines, volumen obstringit.

In utraque palli fimbria legitur Litera L. recta & inversa; ea fortasse de causa, quia interior pars fimbriæ exterius reflexa est. Teguntur sandaliis pedes, quorum sinister picturâ expressus est. Secunda Imago dexteram elevat more fermocinantis; habetque in ora pallii L. monogramma. Tertia demum, & ultima, quæ imberbem juvenem refert, dextram & ipsa manum attollit, atque indicem ori admoveat; sinistra pallio tectâ dextrarum cubitum sustentat. In utraque togæ fimbria visitur litera L. recta & inversa, pedesque, quorum sinister, veluti ad incessum paulò elevatior, sandaliis, ut aliæ omnes, ornantur.

In supra expressis figuris cum quædam notari possint, ac debeant, ipsarum à capite exordium ducam. Non omnes igitur sunt eodem modo capillatæ, ac barbatae, sed ad morem Regionis, ut credo. Hanc coniecturam suggerit nobis eruditissimus Casaubonus in notis ad Julium Capitolinum, ubi loquens de Vero Imperatore, qui ad Amicæ vulgaris arbitrium in Syria barbam posuerat, illustrat hunc locum, demonstrans Antiochenes, & Syros averfatos esse, & subfannasse eos, qui barbam alerent: è quibus hæc ego: Cum Sanctus Petrus Antiochiæ, ubi septennium explevit, Cathedræ Apostolicæ præsideret, ne Antiochenibus risui esset, & invisus, barbam eorum genio composuit, posuitque; licet ultimò Romæ, ubi mos dispar vigeat, iterum resumpserit.

Principis Apostolorum exemplo ejus Successores Romani Pontifices ra-

ram barbam gestavere usque ad Julii II. tempora, qui omnium prius contra majorum consuetudinem prolixam aluit, ut majorem intuentibus reverentiam incuteret: idque reliqui post eum Pontifices Maximi probasse usu videntur, testante Ciaconio in ipsius Vita. Sed pace tanti Viri, tam Leo, quàm Clemens Julii Successores resectam omnino habuere: Clemens verò, Borbonis exercitus Romam depopulantis impiam rabiem declinaturus, per septem menses in Arce Sancti Angeli, seu Mole Hadriana delituit, quo tēporis tractu nullatenus in mento novaculam passus fuit: dierum deinde suorum, casusque luctuosioris moerori tam proprius barbæ prolixioris horror sibi visus est, ut ad extremum vitæ tristem consuetudinem servaverit.

Testantur hoc ipsum Icones utriusque Pontificis in argenteis nummis expressæ, quorum nonnullos me penes asservo; & notat etiam Oldoinus in Addit. ad ipsum Ciaconium.

Animadvertendum insuper est in Emblemate, quod exhibeo, figuras omnes Sandalia deferre; quod certè non ad placitum Musivarii factum credas, nec ad temporum mores, vel Regionis, sed juxta Domini jussu, qui Marc. 6. præcepit Apostolis, *ne quid tollerent in via, nisi virgam tantum: non peram, non panem, neque in zona es, sed calceatos sandaliis &c.*

Observatione dignos etiam judico vestium Colores, ubi Christi tunica, & pallium rubei, Apostolorum verò pallia albi, tunicæ verò cærulei coloris erant.

CAPVT XXVIII.

Ecclesia S. Agathæ in Subura, ejusque musivo Opere, olim in ea à Fl. Recimero circa ann. Domini 472. constructo.

O Pulentissimum sacrarum memoriarum solum jure Romana Civitas denominari potest, cum non tantum ob ethnicorum templorum, verum etiam effulgente Evangelicâ Veritate ob ædium in Martyrum, aliorumque Sanctorum honorem dedicatarum numerum, & elegantiam inclytum super alias evaserit: Sed temporis diuturnitate, & tot Barbarorum incursionibus, ruinis, ac reparationibus in Ecclesiis factis, vix eadem dignosci possunt; itaut quandoque nonnullæ ex iisdem in propriis sedibus perquisitæ non inveniantur. Eorum, quæ asserimus, exemplum præbere potest Sanctæ Agathæ Ecclesia in Subura nuncupata, de quo Floravantes Martinellus Romæ an. 1638. peculiarem tractatum edidit, asseritque esse in regione Suburæ; ac illam, quam Magnus Gregorius ab Arianis pollutam expiavit, deindeque tot miraculis insignem. Contrariam tamen tuetur sententiam Famianus Nardinus in tractatu *De antiqua Roma* Italicè scripto, ubi non solum non esse in Subura, sed neque illam à Magno Gregorio dicatam. Quare ad hanc indagandam veritatem prolixiorē præter meum institutum esse cogor in referendis utriusque rationibus, ut iis ad trutinam reuocatis, nostrisque additis, Veritas è tenebris (si possibile sit) elucescat.

Martinellum igitur primo loco, tanquam qui prior scripsit, audiamus. Is enim ad scrutandam melius hanc veritatem à nominis etymologia initium sumit, Varronis auctoritatem adducens, qui lib. 4. De ling. Lat. *Subura* (inquit) quod sub muro terreo Carinarum in ea est Argeorum sacellum sextū. *Subura Junius scribit, ab eo quod fuerit sub antiqua Urbe, cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur?* Nihilominus ipse Varro aliam sequitur etymologiam, nempe Suburam à pago Succusano potius dictam fuisse, quia succurrebat Carinis. Festus verò ex Verrio eadem ferè habet, *Suburam à pago Succusano dictam: hoc verò maxime probat eorum auctoritate, qui ajunt, ita appellatam, & Regionem Urbis, & Tribum à stativo præsidio, quod solitum sit succurrere Esquiliis infestantibus eam partem Urbis Gabinis. Indicioque esse quod adhuc ea tribus per C. literam non B. scribatur.* Jis Martinellus addit, quod aliquid amplius ejusdem Festi fragmentum habeat ex Farnesiano Exemplari descriptum; *Suburanam* videlicet *Tribum*, antea *Succisanam* dictam. Veteremque Horatii Interpretem à Jacobo Cruquio editum, habere: *Suburam dictam esse à suburendo, quod in ea Regione Romæ aliquando subustionibus Paludeta siccata fuerint.* Hæc de Etymologia: Deinde idem Martinellus ostendit, *Suburam* unico R. scribendam esse quod lapideis subscriptionibus probat; at, cum hæc sit Ortographica quæstio, Lectorem brevitatis gratiâ ad eundem Martinellum remittam. Nunc propius accedamus nempe ad situm, quo indagando Antiquarii verbis invicem

vicem se laceffunt; fed à nemine huc ufque inventus eft, & in futurum perquam difficile invenietur.

Præcitatus igitur Varro **I N T R A U R B I S P O M E R I V M**, Suburam fuiffe indicat, inquiens; *Reliqua Urbis loca olim difcreta, in feptem & viginti partes Urbis funt difpofita: Equæis prima eft fcripta Regio Suburana.* Porro **E X T R A I L L U D** conftituere videtur cum ait. *Subura fub muro terreo Carinarum, & fubiungit: Subura Junius fcribit ab eo quod fuerit fub antiqua Urbe.* Urbs verò antiqua non Carinas, fed Palatinum, & Capitolinum Colles comprehendebat; ficque Subura inter Carinas, & antiquam Urbem, videlicet extra Pomerium conftituta erat, quod probat Thomas Dempfterus, cum Martiale; ita dicente.

Tonfrix Suburæ faucians fedet primis,

Cruenta pendent qua flagella Tortorum,

Quia fervus publicus, feu Tortor in Urbe habitare non poterat. Contrarium tamen elicitur ex Jvuenale Satyr. 10. ubi cum Annibale loquens, ait.

Actum, inquit, nihil eft, nifi Poeno Milite portas

Frangimus, & media vexillum pono Subura.

Quafi dicere voluiffet: Nihil adhuc fecimus, nifi Romam capiamus, & vexilla noſtra in Subura fitâ in media Urbe ponamus. Idemque etiam indicaffe videtur præcitatus Martialis lib. 12. epift. 3. quo mittit librum in Urbem ad Stellam Confulem, & Poëtam in prima Subura habitantem, ubi fic.

Ad Populos mitti, qui nuper ab Urbe ſolebas,

Ibis tu Romam nunc peregrine liber.

Jure tuo veneranda novi pete limina Templi;

Reddita Pierio funt ubi Tempia Choro.

Vel, ſi malueris, primâ gradiere Suburra:

Atria funt illic Conſulis alta mei.

Laurigeros habitat ſacundus ſtella Penates.

Subjungit ſupra laudatus Martinellus, admodum difficile eſſe Suburæ locum designare ob Auctorum in hac re varietatem, quos ipſe in unum collegit, ac in tui gratiam lecta, ſummatim infero.

Junius apud Varronem ſub antiqua Urbe Suburam eſſe dixit, cujus testimonium eſſe poterat, quod ſubeſſet ei loco, qui Terreus murus denominabatur.

Joannes Annius. Suburam poſuit in vico Thuſco incipientem è Palatino Colle, & protenſam uſque ad murum fori Venalium circa Tyberim, & ad forum Piſcarium.

Blondus Monticulum exiſtimat, ubi ſitum eſt monaſterium Sancti Laurentii in Pane, & Perna, ac totam illam viam, quæ incipit a Sancta Lucia in Silice, & porrigitur uſque ad Sanctum Hadrianum in foro Boario, Suburam comprehendere.

Marcellus Donatus ſequitur Blondum, locans in Subura Olympiadis, & Agrippæ Thermas juxta præfatam Eccleſiam Sancti Laurentii in Pane, & Perna, ubi Sanctus iſte aſſatus fuiſſe dicitur, & pro ſua confirmanda ſen-

tentia Prudentii Poëtæ Christiani locum adducit Hymn. 11.

*Non contentus humum, Cælsæ intra
mania Romæ,*

Tingere Justorum cadibus assiduus.

*Janiculum cum iam madidum, for-
ra, rostra, Suburam.*

*Cerneret et vuie sanguinis as-
fluere.*

Pomponius lætus initium Suburæ esse vult, ubi Titi Amphitheatrum, illiusque spatium usque ad Esquilias producit.

Andreas Fulvius vix à præcitis discedit, dum ait: Ea inchoabat à regione Tabernolæ iuxta Colosseum, ubi Suburæ caput, & principium Labicanæ versus Auroram tendentis. Subura verò per radices Exquiliarum longo ambitu producebatur usque ad ædem Sanctæ Lucie in Orphea, sive in Capite Suburæ.

Bartholomæus Marlianus Suburæ caput non ad Amphitheatrum, sed ad forum Romanum posuit.

Aloysius Contarenus Marlianus sequitur, & Suburæ plateam collocat inter Quirinalis, & Viminalis Montium extremam partem, ubi Probæ puteus; qui puteus (ut refert Fulvius) erat sub proximo Templo S. Agathæ in Valle Quirinali, & juxta S. Mariam in Campo, ubi à fronte incisæ literæ juxta Hospitale Epirotarum, quod nunc est Ecclesia SS. Sergii, & Bacchi, quare Platea ista (ni fallor) nunc est ante ædem B. M. V. ad Montes in ea parte, ubi nunc fons cernitur.

Raphael Volateranus, cæteri que recentiores à Trajani foro usque ad S. Martinum in Montibus, & S. Agatham protendunt.

Pyrrhus verò Ligorius, qui Italico idiomate scripsit, sic latine redditus, ait: Subura non erat in Esquiliis, sed in Suburana Regione, in quo signanter erat Cæliolus, ac Carina, & ut ipse perpendere potuerat, facile existimabat Suburam in illa fuisse valle, quæ est inter Cælium Montem, & Palatinum. Hoc suum judicium deduxisse videtur Pyrrhus ex Lupanariis, quæ Q. Ruffus & P. Victor recensent.

Panvinus Ligorium sequitur, ac profitemur, se multa ab illo didicisse, & ejus vestigiis inhærens ait: Suburam voco viam illam, quæ Amphitheatrum, & Arcum Constantini ex uno capite habet, ex altero verò Septizonium Severi, & SS. Andreae, & Gregorii in Clivo Scauri Basilicam. Septizonium erat ante dictam Ecclesiam Sancti Gregorii.

In tanta tot Auctorum, & sententiarum varietate subjungit supræmemoratus Martinellus: Non est facile de rebus præsertim remotissimis liquido pronunciare. Postea Ligorii auctoritatem refellit, allegans Epigramma Martialis, qui à suis ædibus, quæ ad Pilam Tiburtinam sitæ erant, ad Esquilias per Suburanum clivum ascendi dicebat. Tiburtina Pila erat ad Circum Floræ in Quirinali Monte, ubi nunc Platea Barberina, sive Capuccinorum. Martialis carmina hæc sunt ex lib. 5. Epig. 23.

*Mane domi nisi te merui, voluique
videre:*

*Sint mihi, Paule, tuæ longius
Exquilie.*

*Sed Tyburtinæ sum proximus Acco-
la Pila,*

*Qua videt antiquum rustica
Flora Jovem.*

Alta

*Alta suburbani vincenda est semita
Clivi.*

Non dissimile habetur in alio Epigrammate, quo Musam alloquitur, jubens, ut librum deferat ad Plinium in Exquilis habitantem, ubi sic l. 10. Epig. 20.

..... *Brevis est labor peracta.*

Altum vincere tramitem Suburæ,

Idem etiam videtur indicare Sextus Pompejus, qui Suburam inter Montes commemorat. *Septimonium*, inquit, *dies appellatur mense Decembri, qui dicitur in fastis Agonalia, quod eo die, septem montibus fiunt sacrificia Palatio, Velia, Fagutali, Suburæ, Germano, Caelio, Opio, Cispio.*

Quàm levi autem fundamento nitatur Ligorii sententia nemo non videt; frivolum est enim ejus argumentum desumptum ex Lupanariis descriptis in regione secunda Coelimontana, cum illa alibi etiam fuisse appareat. Tacitus loquens de stagno Agrippæ, ait: *Crepidinibus Stagni Lupanaria astabant, illustribus fœminis completa, & contra scorta viscebantur nudis corporibus* ex lib. 15. Annal. cap. 37.

Alterum lupanar extabat in Agonali Circo, ad quod ducta B. Agnes Virgo, & Martyr. Alia similia loca habebantur in Circo maximo, ex quibus non una, sed plures Suburæ deduci possent.

Nec firma Romanorum Regionum Auctoribus à Panvinio editis fides haberi potest, cum inter se contrarii sint. Nam P. Victor ab Aldo impressus in regione secunda Coelimontium, lupanaria ponit nullo alio adjecto. Panviniana verò editio addit: in *Subura*. Idem Victor juxta plures alio-

rum editiones *Suburam* in tertia Regione reponit, quam Panvinus in *Suburæ caput* commutavit. Denique sex. Rufus ab ipso Panvinio vulgatus in Regione quinta Exquilina ponit *Vicum Succusæ* à quo Subura nomen traxit. Propterea præcitatus Martinellus sic distinguendum existimat.

Si agatur de antiqua Urbe, in cujus Pomerio Palatinus, & Capitolinus Colles includebantur, dicendum est *Suburam* fuisse *viam sub antiqua Urbe extra Pomerium in ea Valle*, ubi nunc est Amphiteatrum Titi: Ex quo deinde probat, quod ibi meretrices prostabant, cum Subura dicta fuerit sub antiqua Urbe, ac sub terreo muro Carinarum, & locus iste à nonnullis *Summænium* denominetur; Quare Martialis lib. 3. Epig. 81.

*Conviva Zoili quisquis potest esse,
Summæniæ cœnet inter Uxores.*

Et lib. 12. Epig. 32.

*Nec plena turpi Matris olla resina
Summæniæ qua pilantur Uxores.*

Et lib. 11. Epig. 62.

*Lingua Maritus, mæchus ore Mancius,
Summæniæ Inquinator buccis.*

Quibus adde Epig. 35. lib. 1.

*At Meretrix abigit testem, veloque
serâque,
Raraque Summæniæ fornice rima
patet.*

Ex his igitur argui potest, quod lupanaria à Ligorio allegata ad hanc Suburam referri queant.

Si verò loquamur de aucta Urbe, Suburæ limites videntur extensi usque ad forum Piscarium, & finem Vici
Thu-

Thufci, ubi Janus Quadriformis, & imum Argiletum (nunc ni fallor Pons quatuor Capitem) & illa via, quæ ducit ad Sanctam Mariam Ægyptiacam, dicta Porta Leone. Perpendendus igitur est Martial l. 2. Epig. 17.

Tonstrix Suburæ faucibus sedet primis,

Cruenta pendent qua flagella

Tortorum:

Argique letum multus obsidet Sutor.

Tonstrix locum fuisse demonstrat ipse Martinellus Suburæ principium, ubi solebant verberari fontes, & tortores flagella suspendere, & erat prope Argiletum, quod pertingebat ad Theatrum Marcelli, nunc Plateam Montanariam.

Perpendendus est etiam Juvenalis, qui Sat. 5. vers. 105. sic ait:

Aut glacie aspersus maculis Tyberinus & ipse

Vernula Riparum pinguis torrente Cloaca

Esolitus mediæ cryptam penetrare Suburæ.

Ad quem locum notat laudatus Martinellus; Si Subura Tyberim versus non protendebatur, quomodo possent Pisces Suburæ Cryptam penetrare, ut tibi pinguescerent.

Rediens postea ad suam primam enarrationem demonstrat, quod aucta Urbe Subura etiam producta fuit, ut ad forum Nervæ pertingeret. Inde verò per planitiem inter Viminalem, Quirinalem, & Esquilinum Colles ad S. Luciam in Silice porrigeretur. Quod si (subjungit) divinari in re obscura, & antiqua tantisper liceret, Servio Rege, sequentibusque proximè temporibus id contigisse crediderim. Col-

locatâ enim in Exquiliis Regia, ac Vico Patrizio Senariis Civibus ad ædificandam distributo per eam planitiem, valde Urbem crevisse non abs re judicari potest. Verum de tempore ad libitum quisque sentiat, Suburam quandoque tandem eò pervenisse, ex vulgatissima loquendi ratione, quæ à majoribus accepta, ad nostra usque tempora propagata, certissimè comprobatur. Hac eadem ratione ex ipso quod hodie in usu est, nomine Capitolii, Circi, Palatii, horum omnium sedem, ac locum, ita nos certè existimamus, ut nemo audeat dubitare, cum ergo idem in Subura locum non habeat. Interdum verò à vulgo recepta sunt falsa; Verum ad hoc, ut falsa dicantur, debent apertissimis argumentis coargui, quæ hic nulla sunt, ut idem ostendit. Faciunt huc, quæ supra narravit de Clivo Suburano, qui a Pila Tiburtina tendenti ad Esquillas post Suburam scandendus superest teste Martiale. Hæc enim, & similia, nisi hoc loco Subura locetur, explicari non possunt, cum ex alia parte in hac sententia facillimè possit *Clivus Suburanus* designari, ut nimirum sit ille ipse, quem ad S. Luciam in Silice, Templum ascendimus, & adhuc Suburæ nomen retinet. Huc usque Martinellus, qui multa dixit, sed Gordianum nodum non dissolvit, ut infra ex Nardino demonstrabitur. Pergit deinde indicans loca Auctorum, quæ Suburæ qualitates patefaciunt.

Primò, quod hominum multitudine abundaret, refert Juvenalis Sat. 11. V. 50.

Cadere namque foro jam non tibi deterios, quam

Esquillas à ferventi migrare Subura.

Se-

Secundò, quòd ibi venalium rerum copia adesset, Martialis lib. 7. Epig. 31.

Quidquid Villicus UMBER, aut Colonus,

Aut Tibusci, tibi, Tusculi, ve mittunt.

Aut rus marmore tertio notatum;

Id totà mihi nascitur Suburà.

Et lib. 10. Epig. 94.

Hæc igitur media quæ sunt mihi nata Suburà

Mittimus Autumni Cærea Poma mei.

Quare quòd clamoribus Præconū, & aliorum res venales, ac promercales clamitantium perpetuò streperet, clamorifam eam vocat. idem Martialis lib. 12. Epig. 18.

Dum tu forsitan inquietus erras

Clamofa Juvenalis in Subura.

Non edulia tantum verum etiam, medicamina ad Mulierum ornatum, ibidem vendebantur: quod sic testatur Martialis lib. 9. Epig. 38.

Cum sis ipsa domi, mediâque ornere Suburà.

Tertiò, quòd eam coluerint etiam spectatissimi Viri Svetonius de Cæsare narrat, asserens eum *habitasse primò in Subura Modicis ædibus*; ac Martialis lib. 12. Ep. 3. de Stella Consule.

Vel si malueris primâ gradiere Suburâ:

Ætria sunt illic Consulis alta mei.

Concludit denique idem Martinellus, intervallum istud obscurum esse, non potuisse, in quo Romanorum Nobilissimi diversabantur; mirum ergo non erit, si Subura cum Sacra via, toti Urbi celeberrima pari propemodum jure contenderet. Ait enim Festus: *October equus appellatur, qui in Campo Martio Mense Octobri immolatur quotannis Marti, bigarum Victri-*

cum dexterior: de cujus Capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacravienfes, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrim Mamiliam id figerent.

Sed nihil ad Suburæ dignitatem, perindè facere alicui videtur, quàm quòd prima Regio, seu Tribus scripta est, teste Varrone, quæ ab ipsa Suburanæ nomen invenit. Hoc est quod Tullius *De lege Agraria*, ait: *A Suburana usque ad Arniensem nomina vestra proponat.* Neque verò alio ordine, dum Tribus Urbanas enumerat, utitur Plinius: Aliter Dionysius, qui à Platina incipit: Conciliare tamen, utrosque nititur Manutius inquit: *Rem commodè posse temperari, ut Dionysius Ordinem quo facta sunt: Varro eum, quoad lationem suffragii vocabantur spectaverit.* Equidem hanc Varronis fuisse mentem affirmare non ausim: Cæterum hoc ipsum, quod prima citaretur, non honorificum esse non potest.

Scire oportet, temporum decursu ab Urbanis Tribubus ad Rusticas defecisse primarios vicos, quòdque necesse fuit, illarum amplitudinem immutatam; sed non ideo Suburæ suæ dignitas periit, adeout dicere potuerit Juvenalis Satyr. 3.

Ego vel Prochyta præpono Suburæ. Quasi nihil esset in Urbe præstantius.

Hæc à præcitato Martinello dicta, fideliter exponenda duxi. Modò in judicium est vocandus Famianus Nardinus, qui in sua *Roma antiqua* aliter ac Martinellus sentit.

At antequam ad Nardini narrationem deveniam, operæ prætium fuerit summatim ejusdem assertiones referre cum opus posthumum sit ab Auctore

non

non revisum, neque correctum, ideoque in aliquibus locis obscurum.

Prima igitur Nardini assertio, sive argumentum est opponere se Donati iudicio, & nimium Suburam dilatare.

Secunda, Ecclesiam S. Agathæ, de qua sermo, illam minimè esse, cujus meminit D. Gregorius, neque esse in Subura.

Tertia, Diaconiam S. Agathæ illam esse, de qua differimus, diversam tamen à Monasterio S. Agathæ in Subura.

Quarta, S. Gregorium Ecclesiam prius in honorem S. Severini juxta domum Merulanam, postea occasione novarum Reliquiarum in honorem S. Agathæ mutasse.

Quinta, huic ambiguitati ansam dedisse musivum opus in Tribuna Diaconiae extans, in quo Fl. Ricimeri nomen extabat. Negat propterea Nardinus contra opinionem Baronii Ricimerum Arianum fuisse.

Sexta, tempore Herulorum quatuor ex Septem Urbis regionibus Catholicas extitisse, nempe 1. 3. 6. 7. reliquas verò tres, ubi erat Diaconia, integras Arianas.

Septima, Musivum opus non fuisse in Ecclesia à S. Gregorio expurgata; quoniam, si illa fuisset, in decentiori loco hæretici nomen non reliquisset.

Octava, se diffundit in Suburæ situ describendo: Prolixius ipsum Nardinum loquentem nunc audiamus. qui lib. 3. cap. 6. accerrimè tuetur Suburam extitisse inter Ecclesiam SS. Petri, & Marcellini, & Amphitheatrum Titi, Colosseum appellatum. Ait enim se legisse in Rufo *Subura, & lupariæ*; ac in Victore *Lupariæ in Subura*. Ex hoc deducit validissimum argumētum du-

bitationis expers, nempe in Regione secunda, ubi sunt lupariæ, ibidem extitisse Suburam. Ac juxta Varronis scripta major pars Suburanæ Tribus fuit Coelius Mons, & vice versâ in Coelii Regione juxta præfatorum Rufi, & Victoris dicta Suburæ via fuit, quæ si recens fuisse asseratur, pernecepsè indagandus est modus, non solum Suburanam Tribum à S. Joanne in Laterano, & à S. Gregorio ad S. Luciam in Silice, verum etiam Celimontanam regionem ad Ecclesiam S. Mariæ in Montibus, ac ultra extendendi, quod impossibile esse per se patet; ipse enim jam ostendit, quod Tribus Palatina, & Esquilina aded conjunctæ erant, ut earum Collium radices inter se connecterentur. Quare Suburanæ Tribui è Cælio ad recentem Suburam se extendendi omnem adytum prohibeant. Secundò ex quatuordecim regionibus tertia Isidis; & Serapidis dicta, & quarta Templi Pacis ad invicem conjunctæ, eam ab Amphiteatro remotam apertè declarant. Secunda Regio è Cælio ad planitiem descendens illam Isidis, & Serapidis finitimam habebat, quæ in Esquiliarum parte à S. Matthæo in Merulana usque ad S. Petrum in Vinculis includendo Amphitheatrum, se extendebat, quare ab isto Coelimontana sejuncta erat. Hæc etiam quartæ Regioni templi Pacis, ut dictum est, vicina fuit; quæ progrediens per Palatium, & Amphitheatri fines lambens, Metam sudantem eidem Amphitheatro proximam, ac Titi arcum amplectebatur. Per quam igitur viam, per quem adytum, per quem Pontem (Nardinus exclamat) Celimontana ad recentem transire Suburam potuerit?

Huic

Huic sententiæ Alexander Donatus eruditè, ac peracutè accurrit, tuendo contrariam; ac duabus præcipuè de causis movetur.

Prima ex Gregorio Magno desumpta est in 3. Dialog. cap. 30. qui *Arianorum* (inquit) *Ecclesia in Regione Urbis hujus, quæ Subura dicitur, cum clausa usque ante biennium remansisset, placuit, ut in Fide Catholica introductis illic B. Sebastiani, & S. Agathæ Martyrum Reliquiis dedicari debuisset, quod factum est.* Ac in lib. 3. ep. 19. *Quia ergo* (inquit) *Ecclesia S. Agathæ sita in Subura, quæ spelunca fuit aliquando pravitatis hæreticæ, ad Catholicæ fidei culturam, Deo propitiante, reducta est* &c. quæ Ecclesia sita est in illa Quirinalis parte, quæ Viminalem respicit, nunc sub Viridario Excellentissimæ Aldobrandinorum familiæ.

Secunda autem ratio elicitur ex Martiale Epigr. 20. lib. 10. in quo de Plinii Nepotis domo sic cecinit.

Illic Orphea protinus videbis

Altum vincere tramitem Suburæ,

Udi vertice lubricum Theatri,

Mirantesque feras, Arvemque

Regis,

Raptum quæ Phryga pertulit Tonanti.

Ex iis antiquam Suburam à Clivo S. Luciae in Silice ad *Pantanos*, nunc vulgò dictos, ad Amphitheatrum Titi, ad Cæsaris forum, ad S. Agatham in Quirinali, & per consequens ad magnam Viminalis partem extendit.

At hæc adductæ rationes minimè quæstionem solvunt, talisque dilatio, vastitatem sapit. Primò Urbanæ Tribus quatuor fuere: Esquilina, quæ secundum Varronem, Esquilias capiebat, Collina Quirinalem, ac Vimina-

lem; Palatina Palatinum collem, & Suburana Coelium Montem; Et possibile erit (exclamat idem Nardinus) quòd Subura Esquilinæ partem occuparet, ubi nunc S. Lucia in Silice, magnam Collinæ portionem, ac in se etiam Viminalis, & Quirinalis partem capiens, montique Coelio à se disiunctissimo, atque remotissimo Suburanæ Tribus nomen, imponeret? Præterea Coelimontanæ Regionis ista, Vicus semper extitit, ob idque minor una ex quatuordecim, quas divisit Augustus, sed eo modo sola Subura totam integram quartam Regionem coepisset, magnam partem quintæ, videlicet Esquilinæ; partem sextæ, quæ est alta semita, partem tertiæ, quæ est Ifidis, & Serapidis, ac solummodò Coelimontana, in qua Victor, & Rufus eam ponunt, longè distaret. Perquiratur demum (subdit Nardinus) altera antiqua Regio tantæ amplitudinis, sed tertiâ minor ea non invenietur. Quisnam legit, & quisnam constanter asserere poterit, Carinas, Ceriolsensem, Pacis Templum, Forum Nervæ, illud Cæsaris, ac mille alia ædificia, quæ in tam magno spatio, ac diversis Regionibus sita sunt, in Subura extitisse? Præterea idem Nardinus, se cogitare minimè posse ait, quænam causa impulerit duos tam diligentes indagatores, simulque scriptores quatuordecim Regionum, ut Suburam in secunda Regione, ad quam non spectabat, describerent absque mentione saltem quartæ, in qua non extremitatem, sed umbilicum habebat, & ferè totam eam detinebat. Observat tandem quòd, si Umbilicus in secunda Regione locetur, & caput in tertia, quod fuit intra Amphitheatri limites, cætera

membra à capite distantia absque monstruositate habere minimè potuerunt.

Ecclesiam S. Agathæ ad Quirinalē, de qua S. Gregorius loquitur, nemo est qui asserat, subdit Nardinus, cum ista in diverso situ, etiam à recenti Subura posita sit; Erroneum est id suspicari, numquid credere? Quadringentas, pluresve antiquas Ecclesias jam extitisse, quæ amplius non extant, vel nomen immutarunt, asseruit Martinellus in sua Roma Sacra. Inter tot non abs re connumerari potest Sancta Agatha in Subura; sed certitudo, & evidentia obiicientur ex Anastasio in longa donariorum serie, quæ Leo III. Urbis Ecclesiis fecit; sæpenumerò enim posuit Diaconiam Sanctæ Agathæ absque ulla denominatione, sæpe Monasterium, vel Basilicam Sanctæ Agathæ super Suburam; ac sæpiùs alia Oratoria, vel Ecclesias Sanctæ Agathæ videlicet: *Et in Diaconia S. Agathæ fecit vestem de Stauraci cum periclysi de Platin.* & infra; *& in Monasterio Sanctæ Agathæ Martyris super Suburam fecit vestem rubeam alythiram*: inferiùs: *Immò & in Diaconia Sanctæ Agathæ fecit coronam ex argento*; Et paulò inferiùs; *& in Monasterio Sanctæ Agathæ Martyris, quod ponitur super Suburam similiter fecit* &c. deinde *& in Oratorio Sanctæ Agathæ, quod ponitur in Monasterio apud Africi Canistrum* &c. & penè immediatè: *simulque & in Oratorio Sanctæ Agathæ, quod ponitur in Monasterio Templi fecit Canistrum similiter*: & infra: *Immò & facta tecta Basilicæ B. Agathæ Martyris sitæ supra Suburam, quæ præ nimia vetustate jam emarcuerant*, inferiùs: *Porro in Diaconia S. Agathæ Martyris*

fecit ipse Sanctissimus Pontifex Vestem &c. Et tamen in Anastasio Diaconiarum, Titulorum, Monasteriorum, Oratoriorum, aliorumque ædificiorum nomina distincta observantur. Et quod Monasteriū extitit, eodem tempore Diaconia esse non potuit, quoniam Monachi non poterant exercere munus, quod proprium septem Diaconorum erat, & si in veteri Ecclesia Diaconissarum Monasteria extiterunt: Hæ ab Aurelianensi Concil. II. an. 533. celebrato: videlicet 263. Annos ante Leonem III. à Latina Ecclesia interdicta fuere. Hinc absque dubio pronuntiandum est, Diaconiam S. Agathæ in Quirinali diversissimam esse à Monasterio S. Agathæ in Subura.

Ac ad demonstrandum verisimilitudinis argumentum idem S. Gregorius in præallegato lib. 3. Dialogorum cap. 30. narrat ejusdem Ecclesiæ Sanctæ Agathæ dedicationem, introductis in eam Reliquiis SS. Agathæ, & Sebastiani. Et ferè anno ante in Epist. 19. lib. 2. Indictione 11. scripta ad Petrum Subdiaconum Campaniæ, se velle dedicare Ecclesiam ab Arianis occupatam, ac in ea S. Severini Reliquias deponere ait, ideo easdem Romam mittere. *Quia igitur* (inquit) *Ecclesiam positam juxta domum Merulanam Regione tertiâ, quam superstitione Ariana diu detinuit, in honorem Sancti Severini cupimus consecrare; experientia tua Reliquias B. Severini summo perè debita cum veneratione transmittat* &c. De cujus Ecclesiæ in Sancti Severini honorem factâ dedicatione non constat, ac ferè eodem tempore ipsum Pontificem duas consecrassè Arianorum Ecclesias non apparet, idque absque audaciæ nota affirmari nequit.

quit. Imò hujus Ecclesiæ S. Agathæ consecratio, tanquam singulare Sancti Gregorii opus narratur ab Anastasio. A veritate igitur alienum non est, quòd eadem Ecclesia, quæ in Sancti Severini honorem consecranda erat, supervenientibus aliorum sanctorum venerabilioribus reliquiis, vel ex alia causa in S. Agathæ honorem dedicata fuerit. Quæ Ecclesia sita erat juxta Domum Merulanam, idest propè Ecclesiam Sancti Matthæi, jam in Merulana appellatam; jure denominari potuit super Suburam, ut melius infra ipse Nardinus demonstraturum se pollicetur.

Magnæ huic ambiguitati (idem sequitur) dedisse ansam creditur vetus Musivum opus, quod in ejusdem Diaconiae Sanctæ Agathæ Tribuna visebatur, teste Baronio in Annotationibus Martyrologii ad 5. diem Februarii FL. RICIMER. V. I. MAGISTER VTRIVSQ. MILITIÆ PATRICIVS ET EX CONS. ORD. PRO VOTO SVO ADORNAVIT.

Quòd Ricimerus Arianus fuerit, non constat; Sidonius in Panegyrico ad Anthemium Suevum dicit: at Suevia unà cum aliis Occidentalibus Provinciis Valentiniano, & Gratiano Catholicis Imperatoribus subdita erat, ideo tanquam Catholicæ illo tempore reputandæ sunt. Exercituum Dux sub nonnullis Imperatoribus Ricimerus fuit in Ætii locum Valentiniani III. tempore subrogatus: Anthemii Imperatoris gener evasit, & magnam Italiæ partem gubernavit; quare tanquam Catholicus probabilius reputandus, licet barbaris moribus indutus: ex hoc enim non deducitur, quòd Ecclesia ab ipso ornata Ariano-

rum fuerit. Sed concessio quod talis fuerit, sola non fuit, neque fuit Ecclesia S. Agathæ supra Suburam. Jam vidimus (idem ait) tempore Herulorum & tunc verè Arianismo Roma inquinata fuit) quatuor solūmodo in Regionibus ex septem extitisse Catholicos, nempe in prima, tertia, sexta, & septima: reliquæ verò, præsertim quarta, ubi hæc erat Diaconia, ab Arianis occupabatur; & illa Ecclesia, quam Sanctus Gregorius ab Arrianorum labe expurgavit, hinc non fuit, sed iuxta domum Merulanam. Dato etiam, quod Ricimerus Arianus fuerit, Sanctus Gregorius in illa expurganda Ecclesia, ad hoc, ut omnis antiqua memoria aboleretur, & quasi Ecclesia renouaretur, Musivis ornavit operibus, picturisquæ. Ita se habet epistola Hadriani Papæ ad Carolum Magnum de Imaginibus. Ea tempestate Musivis operibus sacrarum ædium tribunas ornare mos erat, si igitur addit Nardinus) in S. Agathæ Diaconia nostri Patres musivum opus viderunt, inscriptionemquæ S. Gregorio antiquiorem, ipsa non fuit S. Agathæ in Subura ab eodem renovata; nam, procul à veritate est, tantum Pontificem in expurganda ab Ariana labe Ecclesia, in decentiori, honorabiliori quæ loco hæreticam relinquere voluisse memoriam, cum ipse Pontifex destructor, & everfor profanorum Centilitatis monumentorū asseri possit, ac per consequens etiam hæreticæ pravitatis.

Orpheum à Martiali descriptum in recenti Subura ob solam nominis congruentiam Sanctæ Lucæ in Orpheo, sanctique Laurentii in fonte, valde infirma est conjectura. Præ-

ter S. Luciae in Orphea legitur etiam in Orthea, neque à Donato negatur nomen Moenianum, sive Pergula ad instar Septizonii non procul distantis, ac etiam quod fuerit in Orphea, & id intelligendum sit de aliqua Orphei statua, quod abs re minimè est; talem enim statuam fuisse perhibetur in Thermis Trajani, aut Titi, quæ huc protendebantur. Innumeri tandem Romæ undique fontes erant, ut ab illo S. Laurentii in fonte nomen fortiretur; alienum est à veritate: Veluti ex uno fonte Domus Stellæ Poetæ, positæ in Subura, Martialis narrat lib. 12. Epigram. 3.

Vel si malueris prima gradiere Subura,

Atria sunt illic Consulis alta mei.

Laurigeros habitat facundus Stella Penates

Clarus Hyanthææ Stella sititor aquæ.

Fons ibi Castalius vitreo torrente superbit,

Unde novem Dominas sæpe bibisse ferunt.

Alium non absimilem asseri potest fuisse in Plinii domo juxta Suburam in Esquilis cum Orphei statua, nec ob tam leves causas Suburæ situs, & magnitudo commutanda sunt. Sed, ut veritas elucescat. In fonte S. Laurentii ædes nominata fuit, ob venerabilem fontem, qui adhuc perennat, in quo idem Sanctus, Lucilli, foriorumque crimina coelesti lavacro expiavit. Parum mea interest (exclamat Nardinus) in descriptione Regionum, quæ in utriusque Imperii notitia legitur, Suburam in quarta Regione positam esse, cum mihi sat sit, Victo-

rem, & Rufum dissentisse, ac etiam Jovis statoris Templum contra istorum assertionem extat; deinde sic sequitur.

Antiquam Suburam juxta Panvinum fuisse inter Palatinum, & Cœlium Colles in illa intercapedine ab Ecclesia S. Gregorii usque ad Constantini Arcum, dicendum est; sed aliter ipse Nardinus existimat, Varronis, & Festi dicta examinans. *A Pago potius Sucusano* (inquit Varro) *dictam puto Sucusam; nunc scribitur tertiâ literâ B. non C. Pagus Sucusanus, quod succurrit Carinis; ac Festus Suburanam Tribum antea Sucusanam per C. appellabant, ex nomine Regionis, nam partem imam illam quoque credunt fuisse dictam. Verrius autem ait, se miratum esse, cur non à nomine Pagi Sucusani, in quo milites exercebantur, & infra Verrius in alio libro. Suburam à Pago Sucusano dictam ait. Hoc verò maximè probat eorum auctoritate, qui ajunt; ita appellatam, & Regionem Urbis, & Tribum à stativo præsidio, quod solitum sit succurrere Esquilis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis, indicioque esse, quod ea Tribus per C. literam non per B. scribitur: Addit ad hæc: Vera aut adulterina sit derivatio, credidisse sufficiat Succusanum Pagum, à quo Subura nomen sumpsisse fertur, eidem fuisse conjunctum. Exinde arguitur, eundem Pagum in Esquilis extitisse, ubi præsidium contra Gabinos, Urbem infestantes easdem Esquilias succurrere consuevit, antequam tamen à Servio in Urbe includerentur; Postea verò non amplius Pagus, sed Vicus, ac ob id inter Esquilinæ Regionis Vicos connumeratur à Rufo: Sed ista Regio nunquam Con-*

stan-

stantini Arcum, neque Amphitheatrum, neque ædem Sancti Clementis attigit; cum ab Iside, & Serapide pars illa occuparetur, imò neque ad Sanctum Petrum, & Marcellinum, quia illuc usque, aut paulò ultra Isidis, & Serapidis templa progrediebantur. Vicus ergo Succusanus, qui in Esquilina erat inter Sanctum Petrum, & Marcellinum, ac Portam Prænestinam, nunc Majorem, per illam viam, quæ Labicana fuisse creditur, ac per consequens Subura, quæ exinde nomen desumpsit, cum Vico Succusano conjuncta esset; quare inter Sanctum Petrum & Marcellinum, ac Amphitheatrum Subura extitit; ex præcitis Festi verbis argumentum corroboratur. *Stativo præsidio, quod solitum est succurrere Esquiliis infestantibus eam partem Urbis Gabinis.* Præsidium istius Pagi in Esquiliarum contra Gabinos defensionem ineptè inter Palatinum, & Coelium ponitur, cum longè ab Esquiliis, & Gabinis remotissimum extitisset; & è contra inter Sanctum Petrum, & Marcellinum, ac Prænestinam Portam locus defensionis aptus fuit. Hinc addi potest Ivuenalis, qui differens de Tyberino pisce, sic ait Satyr. 5. vers. 105.

*Aur glacie aspersus maculis Tyberinus
Et ipse*

*Ternula riparum pinguis torrente
Cloaca,*

*Et solitus mediæ cryptam penetrare
Suburæ.*

Piscibus facilis patebat adytus ad Cloacam maximam, ac in præcipua brachia, quæ in eam se exonerabant, quâ faciliùs poterant subitus permeare Suburam inter Coelium, & Esquilias; at quòd inter Palatinum, & Coelium

permeassent, conjectura non est, aut saltem facilitas, quæ id suadeat; sed Plinii Secundi domus, quæ ipsomet teste in epistola ultima lib. 3. in Esquiliis erat: *Alloquitur Musam, ut domum meam in Esquiliis quærat*, ac, juxtà supracitati Martialis assertionem ibi erat annexa Subura, penitus locum inter Coelium, & Palatinum secludit, quòd Esquilias nunquam pervenisse patet.

Nec momenti est, Varronem scripsisse Suburam, *quæ sub muro terreo Carinarum, quia cum Cælio conjunctæ Carinæ, sed inter eas, quæ locum Cero-liensem appellatum apparet*: & inferius: *Ceroliensis à Carinarum junctū dictus Carinæ.* Carinarum nomen etiam Cero-liensi inserviebat; qui erat ubi nunc est Titi Amphitheatrum, ad quod Suburæ caput pertingens, Succusanus Pagus per eam usque ad Carinas transire potuit; salvo tamen, antiquissimarum Carinarum partem non fuisse Suburam, antequam tale sibi nomen asciceret.

Tandem Panvinus deceptus Junii dictis à Varrone relatis, nempe: *Subura ab eo quòd fuerit sub antiqua Urbe, cui testimonium potest esse, quòd subest ei loco, qui terreus murus vocatur*, sub Palatino Romuli veram Civitatem sitam fuisse credidit, sed antiquâ Urbe, sub qua Subura erat, & Succusanus Pagus in Esquiliarum defensionem, antequam à Servio Tullio Romæ includerentur, jam Coelium ambiebat, ad quem aut à Romulo, aut à Servio jamdiù antea protensa fuerat; ideo Coelius, ut Esquilie à Gabinis incursionibus agitato non erat; ex hoc murus terreus potius supra Coelium, quàm supra Palatinum fuit. Succusanus Vi-

cus Pagus denominari non potuisset, si inter duos non fuisset Montes, muris inclusos, ut Romuli, ac Hostilii temporibus; quia in Romæ centro extitisset, dum Esquilæ incursionibus obnoxia alio Pago, aliove, quod eas tueretur, indigebant auxilio.

Nec infirmum argumentum, addit idem Nardinus, mihi videtur esse Plutarchi verba in Problemat. ubi de Equi capite Marti sacrato differit. *De capite verò inter se decertant alii de Sacra via descendentes, alii de Subura aduersus eos impetum facientes*; cum oporteret, utraque acies, uti ad invicem sibi obviam euntes, ac inter se confligentes, ex oppositis diametraliter viis discedere.

Idem copiosè à Festo narratur: *October (inquit) Equus appellatur, qui in Campo Martio mense Octobri immolatur quotannis Marti bigarum Victricum dexterior, de cujus Capite non levis contentio solebat esse inter Suburanenses, & Sacravienenses, ut hi in Regiæ pariete, illi ad Turrin Mamiliam id figerent*. Ex quibus deducitur, quòd sicuti Regia, in cujus muro equi caput à Sacravienensibus figebatur in Via Sacra erat, ita etiam Turris Mamilia in Subura fuit. Si verò certius indagetur argumentum: in Baronio ad annum 795. nu. 29. legitur Ecclesia SS. Petri, & Marcellini *de Subura*, ac in libro Anniversariorum Sanctissimi Salvatoris Lateranensis Martinellus refert, erratè legi *de Secura*. Et dicendum erit, alienam esse à S. Petro, & Marcellino, quæ adhuc extat juxta S. Joannem Lateranen. Sed quo speciali iudicio, & quare? Solummodò ad suam tuendam sententiam Ecclesiam S. Agathæ in Monte. *Balnea Pauli* vulgò

Magnanapoli, ab antiqua S. Agathæ in Subura non discrepare subdit, licet nec sit in recenti Subura, ac ab Anastasio diversa exprimatur.

Demum, quòd una inclyta vetus regio locum permutaverit, ac non sine magno intervallo, non erit difficile judicatu illi, qui tot Barbarorum incursiones, quas Urbs passa est, benè perpenderit, ac signanter, facillimèque existimabit Gregorii VII. tempore, quando Roberti Guiscardii exercitus Romam ingressus in Pontificis defensionem, ac quicquid inter Capitolium, & Lateranum habitabile erat evertit, Suburæque Cultores in alteram Esquiliarum partem se recepisse, ibique inhabitasse. Quare, cum Regio hæc in Suburanorum incolarum conversa esset, hinc fortè eversæ Suburæ nomen reviviscere capit eo modo, quo Burgi Regio dicta, adhuc denominatur *Saxia*, quia Saxones eam inhabitaverunt: antiquus Vicus Tuscus à Tusciæ populis nomen traxit, qui è Coelio Monte, quem colebant, in illam Vallem translati fuere.

In Subura Luparia, ac Lupanaria fuere; quod præter Rufi, & Victoris, qui hinc ea locant, ex innumeris Poëtarum auctoritatibus probatur Horatii præcipuè ode 5. Epod. cum antiquo Scholiaste, Propertii eleg. 7. lib. 4. Martialis diversis in locis, & aliorum.

Ob Populi frequentiam, locique amœnitatem inter præcipuas Urbis Regiones Subura connumerabatur. Quare Juvenal. Sat. 3. in Umbricii Sat. personam cecinit.

*Ego vel Prochyta præpono Suburæ.
Quare tanquam amœnum ambulacrum in eam*

Meretricantes Mulieres confluebant.
Efcu-

Esculentarium mercium frequens
inibi emporium erat. Martialis Epig.
31. lib. 7.

*Raucae Cortis aves, & ova matrum;
Et flavas medio vapore cibus.
Et foetum querula rudem capellae,
Nec jam frigoribus pares olivas:
Et canum gelidis holus pruinis
De nostro tibi rure missa credis?
O quam, Regule, diligenter erras!
Nil nostri, nisi me ferunt agelli.
Quidquid villicus Umber aut Co-
lonus,
Aut Tusci tibi, Tusculive mittunt,
Aut rus marmore tertio notatum,
Id tota mihi nascitur Subura.*

Et Epig. 94. lib. 10.

*Hec igitur, mediae quae sunt mihi na-
ta Subura*

*Mittimus, Autumni caerea poma
mei.*

Ibique etiam hora Vespertina furtivae
res vendebantur, ut scribunt Acro, &
Porphyrius Horatii Scholiastes ad Sa-
tyram 7. lib. 1. Ibidemque flagellorum
Officina, ac Tonstricis, ut testatur idem
Martialis Epigr. 17. lib. 2.

*Tonstrix Suburae faucibus sedet pri-
mis,*

*Cruenta pendent qua flagella Tor-
torum.*

Suetonius Cap. 46. Coesarem Suburam
coluisse narrat: *Habitavit primò in Su-
bura modicis aedibus.*

Omnis planities igitur inter Coeliũ,
& Esquilias à S. Petro, & Marcellino
usque ad Amphitheatrum Subura de-
nominata fuit, ac in Regione secunda
Coelimoniana extitit. Animadverten-
dum tamen est, fines suos prope Am-
phitheatrum in Isidis, & Serapidis Re-
gione fuisse. Huc usque Nardinus.
Audistis igitur quas unusquisque ex

præcitatis Auctoribus rationes afferat
pro sua de Suburae situ tuenda senten-
tia. Superest modò, ut pro ipsis con-
ciliandis (si fieri potest) meas afferam
conjecturas, quæ licet auctoritatibus
careant, fortassè apud indagandæ ve-
ritatis studiosos locum invenient.

Concordes Auctores sunt ex Var-
ronis auctoritate, quòd Subura dicta
fuerit, quia sub muro terreo, ac cum
Martinello per locum istum aliquando
dictum fuisse summoenium, quod
idem est, ni fallor, ac Suburbanum,
unde Subura, quare Suburae etymon
non à Pago Succusano, sed à Subur-
bano corruptè contrà Varronis, & alio-
rum sententiam desumi existimo. Sed
hic statim audio contra me clamantes
Varronem, & alios Scriptores anti-
quissimos, ideoque illis fides non
est deneganda; sed increpantis pace,
respondeo: Varronem anno Urbis
conditæ 726. videlicet ante Christi ad-
ventum 25. obiisse, ac scripsisse de
Historiis à suo tempore valde remotis
nempe de Quirinali, Viminali, & Es-
quiliarum Collibus intra Urbem in-
clusarum à Servio Tullio, qui præcef-
sit Varronem anno circiter 575. quare
non abs re est, ipsum Varronem in
hujus nominis Etymologia errasse,
quod concisè forsitan etiam tempore
Servii dictum fuit loco *Suburbii, Subu-
ra*: Neque nos possumus præcisè asse-
rere, qualisnam fuerit Latina lingua,
transactis jam bis mille, ac tercentis
annis. Si Junii dictum Varrone anti-
quioris perpendatur, meam fovet con-
jecturam: ille enim *Subura* ait, *quòd
fuerit sub antiqua Urbe*. Hunc locum
videtur declarasse Isidorus de Origini-
bus lib. 15: cap. 2. ubi: *Suburbana*,
(inquit) *sunt circumjecta Civitatis
ædi-*

edificia. Hanc meam conjecturam aliâ quoque ratione suffulcio.

Si Subura est locus Suburbanus, & sub muro terreo Carinarum; indagandum nunc est, quo nam loco fuerit; quod ita explico: Antequam Romana Civitas in decorem, & vetustatem redacta fuisset, septem aderant colles, prout adhuc sunt, quorum nonnulli inter se adedò conjuncti erant, ut ab ipsis effecta Vallis valde angusta esset, quare ad illam amplificandam, ac planitiem eodem tempore formandam, pernecessè fuit collis crepidines refecare, sicque illa pars resecti collis remansit, veluti murus terreus; si collis erat ex duro lapide, substructione non indigebat; si verò ex terra: indigebat substructione, scilicet lateritii, vel lapidei muri pro sustentanda terra; ut pluribus Urbis in locis observari potest, præsertim ubi nunc dicitur *Muro Torto*; ubi expressè visitur murus iste ad Montis crepidines situs, tam ad ipsum Montem, quàm ad Vallem complanandam constructus. Ex hac conjectura aliam deduco, nempe omnibus in locis, in quos Suburæ nomen cadere potest, hujuscemodi muros terreo olim fuisse, postea verò lapideos, vel lateritios, ac ut ulterius veritas appareat, eos recensendos existimo. Si Suburæ initium, sive caput constituamus penes Ecclesiam S. Hadriani in Foro nunc Boario, in ipso principio sinistrorsum erat murus terreus, qui Capitolium sustentabat: deinde si ulterius procedamus per forum Nervæ nunc Arcum (*De Pantani*) & per viam Baccinam divertamus, ibi erat alter murus terreus, qui sustentabat crepidinem Quirinalis collis; si ulterius progrediamur ad S. Mariam in

Montibus, ac flectamus ad sinistram, non procul ab hac via sinistrorsum inveniemus Ecclesiam S. Agathæ ad ejusdem Quirinalis radices, quæ pariter sub muro terreo sita est: si retrocedamus, & iterum progrediamur per viam rectam ante Ecclesiam S. Mariæ ad Montes in plateam Suburæ perveniemus: si ad sinistram tendimus intramus in Vicum olim Lateritium non procul à S. Laurentio in Pane & Perna, in quo visuntur alii muri terrei: & si denuò retrocedamus ad plateam Suburæ, flectamusque ad sinistram, & ascendamus per clivum novæ viæ denominatæ *Gratiosa*, quæ anno præterito 1684. referata fuit, ad ejus viæ medium ad dexteram invenitur alius vicus, qui ducit ad Monialium Monasterium, vulgò *le Torchine* noviter constructum. Prope igitur dicti Vici ingressu in angulo inchoata nunc est domus D. Dominici Ciampini mei germani, ubi dum ipsius fabricæ effodiebantur fundamenta, repertus fuit antiquissimus murus reticulati operis, in quo adsunt tres magnæ concamerationes, & fortassè aliæ plures inventæ essent, si ulterius effodissent. Omnes tamen terræ repletæ erant, ac Theatri formam, & prospectum præseferabant; sunt autem retro, ac supra Ecclesiam S. Laurentii in Fonte, olim in Vico Lateritio: istæ magnæ concamerationes musivis operibus ornatæ erant, ut nonnullæ demonstrabant reliquiæ, & ad sustentandam collis à tergo imminentis terram inserviebant. Ante concamerationem in medio positam quadratus lapis ex marmore Pario ad instar columnæ basis inventus fuit aliquantisper acuminatus, in cujus medio foramen erat, ex quo in altum aqua erumpebat, prout

prout plumbeus aquæ ductus ibi repertus testabatur. Una ex ipsis concamerationibus non solum simplici terrâ repleta, verum etiam Urnarum fragmentis, ac nonnullis cadaveribus brachiis extensis more Gentilium, & non in modum Crucis more Christianorum, magnisque tegulis inclusa erat. Ante concamerationem sub dio, ac propè fontem tria statuarum fragmenta adinventa fuere, inter quæ unum Mulierem Bacchantem representabat. Post hæc adinventa, præcitatum consideravi Epigramma 3. lib. 12. Martialis, ubi ad suum librum loquens ait:

*Jure tuo veneranda novi pete limina
Templi,*

*Reddita Pierio sunt ubi templa,
Choro.*

Vel, si malueris, primâ gradiere Suburâ;

*Atria sunt illic Consulibus alta mei.
Laurigeros habitat sacundus Stella,
Penates,*

*Clarus Hyanthææ Stella sititor
aquæ.*

*Fons ibi Castalius vitreo torrente
superbit,*

*Unde novem Dominas sæpe bi-
bisse ferunt.*

Ac aliud Epigramma, scilicet 20. lib. 10. in quo librum suum mittit ad Plinium, sicque ait:

*Nec dictum satis, & parum severum
Sed non rusticulum nimis libellum
Facundo mea Plinio Thalia*

*I perfer: brevis est labor peractæ
Illic Orphea protinus videbis*

Altum vincere tramitem Suburæ

Udi vertice lubricum Theatri

Mirantesque feras: avemque Regis

Raptumque Phryga pertulit Tonanti.

Illic parva tui domus Pedonis

Cælata est Aquilæ minore penna.

Ex quibus coniicio, istic fuisse Suburanam viam, & Stellæ Poetæ domum, in qua atria, & fortasse Orphei statua erant, posterioribusque seculis auctum hoc ædificium Orphei domum appellatam fuisse; de qua mentio fit à Benedicto Canonico in suo Cæremoniarum libro manuscripto, occasione qua Processionem narrat, quæ fiebat in die Purificationis è Laterano ad Sanctam Mariam Majorem, in qua aderat statio, sic inquit: *Pontifex cum aliis dicit Psalmos, & procedens discalceatus ante arcum Nervæ, intrat per Forum Trajani, & exiens arcum Auræ in porticu absidata ascendit, per domum juxta Eudosiam, & transiens per Silicem iuxta domum Orphei ascendit per titulum Sanctæ Praxedis usque ad S. Mariam &c.*

Idem Benedictus Canonicus alteram describens Processionem, quem fiebat in die Assumptionis Beatæ Mariæ Virginis, sic prosequitur: *Deinde transeunt juxta domum Orphei propter Basiliscum, qui tunc temporis latitabat ibi in caverna &c.* quæ duo Benedicti Canonici loca una cum Bacchantis statua, ibidem reperta proprium Orphei locum à Martiale descriptum, nobis indicant: Nam, si consideremus ipsius Bacchantis statuam, unam ex illis mulieribus, quæ Orpheum decoriarunt, repræsentare dicemus: unde si ulterius terra effoderetur, fortasse aliæ Bacchantium statuæ, prout etiam illa ipsius Orphei, invenirentur: Quare existimandum est, locum istum ab eisdem statuis Orphei nomen desumpsisse: Sed hîc liceat ab instituto sermone aliquantisper deflectere: Diximus supra in

Carimoniali Benedicti Canonici legi: *juxta domum Orphei propter Basilicum; qui tunc temporis latitabat ibi in caverna; de quo vide Bibliothecarium in Leonis IV. Vita.*

Hinc ego coniicio, in illis magnis concamerationibus, seu cavernis subterraneis, cadaveribus repletis, olim forsitan Basilicum latitasse; unde processiones cogebantur ab eadē via deflectere, & aliam tenere, scilicet iuxta Ecclesiam Sanctæ Lucie in Silice, quæ etiam in Orphea dicebatur, ac huic loco proxima, sed unde discesserat, oratio revertatur.

Istis suppositis, etiam in eodem loco domus Orphei, murum terreum, fuisse, coniici facile potest. Concludendum propterea esse iudico, omnia supra relata loca ab initio muros habuisse terreos, deinde lapideos reticulati operis, ut sæpè in diversis locis animadvertitur.

Quare, cum extra Urbem essent ædificia, meritò suburbia, & corrupto vocabulo, Subura denominata fuere.

Pro majori meæ coniecturæ robore perpendendum est, quod, ut supra narravimus, in Subura olim Emporium fuisse, in quo omnis generis merces vendebantur. Et non valde distans ab Ecclesia Sanctæ Lucie in Silice, sive Orphea, quæ caput Suburæ existimatur, nunc est alia Ecclesia S. Viti in Macello: quid autem vox hæc *Macellum* denotet, ostendit Fulvius *De Antiquitatibus Urbis* lib. 2. Cum *Varia*, inquit, est de *Macello* hoc *Ety-mologia*: *Quidem id dictum putant Macellum Libiæ P. Victor scribit Macellum Liviani in 6. Urbis Regione, nec desunt, qui velint à Macello, idest*

cede Martyrum derivatum. Plura, fuerunt in Urbe Macella, sed duo præcipua; Macellum magnum in Caelio monte, & Macellum Liviani in Esquiliis, de quo nunc agitur. Macellum propriè locus est, ubi venalia omnia ad usum humanum contrahuntur. Plautus in Aulularia, Venio ad Macellum, inquit, rogito pisces, indicant caros, Agninam caram, Bubulam, Vitulinam, Cetum, Porcinam, cara omnia. Macellum verò à Macello quodam Viro dictum, qui in Urbe latrocinium exercebat, quò damnatò, Censores Acimilius, & Fulvius statuerunt, ut, domo ejus diruta, obsonia ibi venderentur; redactis in Fiscum bonis. Aliqui tradunt, quòd ibi fuerint hortus, quem Lacedemonii Macellum vocant, ab eo Macellum in foro. Hæc Fulvius: quare ambigi nō posse autumo, locum istum fuisse illum, in quo variæ res vendebantur, ut innuit supracitatus Martialis. Hucusque de Subura propè Esquillas diximus.

Nunc perpendamus aliam Suburam in Quirinali, ad Pilam Tiburtinam, quæ secundum laudati Martinelli sententiā, erat ad Circum Floræ, ubi nunc magnificum, ac celebre Barberinorum Palatium: ibi etiam erant muri terrei cum substructionibus.

Retrocedamus ad Amphitheatrum Titi, & observemus Suburam Nardini, sitam ab Amphitheatro usque ad Ecclesiam SS. Petri, & Marcellini, & inveniemus etiam ibidem murum terreum cum substructionibus, qui sustentat collem Esquiliarum.

Hinc convertamus nos ad aliam Suburam Panvinii ad Arcum Constantini usque ad Septizonium, quod ante Ecclesiam Sancti Gregorii situm erat,

erat, & videbimus etiam duos muros, quorum unus imperiale Palatium, alter verò Ecclesiam, & vineam SS. Joannis, & Pauli sustentant.

Tandem ad Theatrū Marcelli procedamus, prope quod est Forum Piscarium, ubi finis Vici Tusci, ac Janus quadrifons: ibi etiam est murus terreus Capitolii prope Plateam Montanaram. Quare in hunc locum rectè applicatur Martialis Epigramma de Tonstrice, ac Juvenalis dictum de Piscibus, qui Suburā per Cloacam subintrabant, quæ quidem cloaca per eandem Plateam nunc etiam (ni fallor) transit, ac ante Viridarium Conventus S. Bartholomæi in Insula non procul à cloaca maxima in Tyberim ingenti gurgite se exonerat. Iis allatis coniecturis, aliam pro coronide afferro, & est, quòd Martialis in præcitato Epigrammate de Libro suo ad Stellam Poetam ait.

Vel, si malueris, primā gradiere Suburā.

Ubi notandū, hanc vocē primā, quæ licet à Domitio Scholiaste interpretetur pro prima parte Suburæ, attamen cenſeo intelligi debere, vel saltem posse, quòd plures essent Suburæ, ac illa denominaretur prima, quæ fortasse eo tempore antiquior erat. Si igitur ex his coniecturis plures fuisse Suburas admittatur, nulla erit inter præcitatos Auctores discrepantia, atque lis.

Intactam tamen relinquere nolo aliam à Varrone, tanquam propriam deductam nominis Ethymologiam, nempe: à Pago Sucufano Sucufam ac suo tempore per Litteram B. non C. Pagum Sucufanum scribi consuevisse, quia succurrebat Carinis. Hic Lectorem rogo, ut istum locum attentè

perpendat. Si igitur lit. C. in B. fuit commutata; ergo loco *Sucufæ* dicendum erat *Subufæ*, sed vox ista nil denotat. Quare autumo Amanuensis errorem codicibus manuscriptis irrepsisse, tam in tertia, quàm in quinta literis, nempe in tertia, quæ erat B. ut scribit Varro, in quinta verò R. quibus literis sic restitutis, resultat vox *Subura*. Voluit enim (ni fallor) Varro suā proferre sententiā, Suburā à Pago Suburano (videlicet Suburbano) dictā fuisse, in quo aderat militum præſidiū ad succurrendū Carinis.

Verrius autem citatus à Festo, qui floruit sub Tiberio, desumpsit à Varrone, sed illius dicta conturbavit: nempe, quod Subura à Pago Succufano dicta fuerit, ac ita etiam appellata Regio, & Tribus à stativo præſidio, quod solebat succurrere Esquiliis, infestantibus eam partem Urbis Gabinis, indicioque esse, quòd adhuc ea Tribus per litteram C, non per B scriberetur. Perpendatur etiam istius assertio, qui, tanquam Grammaticus statim Orthographiam corrigit, addens unam litteram, nempe C; ac scribens Succufam, ad confirmandam sententiam suā, quòd vox *Subura* derivet à verbo *Succurrere*.

Quintilianus etiam lib. 1. cap. 7. de hac eadem voce sic scribit: *Subura cum tribus literis notatur, C. tertiam ostendit*. Quid verò denotare voluerit Quintilianus, Lector judicet; observet tamen, quòd ille, tanquam Grammaticus voci Subura addidit unum R contra Inscriptiones antiquas marmoreas, à Martinello relatas, quibus demonstrat, unica litera R Suburam scribendam esse, ut supra retulimus.

Paulus verò Diaconus, qui vixit nono seculo à Festo, desumpsisse videtur, dum scripsit: *Subura Regio Ro-*

me à Pago Succusano vocabulum traxit, quod ei vicinum fuit.

Omnia, etiam minima indicare volui, suam Lector sententiam certiùs promere possit, quæ si opinioni meæ adhæreat, nempe, plures fuisse Suburas, lis absoluta est, ac pax inter Auctores inita.

Modò ad secundum argumentum à Nardino allatum accedamus; cum ad primum, Suburæ situm concernēs, pleno calamo iam responderimus. Nardini igitur sententia est: Nostram Ecclesiam illam minimè esse, cujus meminit D. Gregorius: plures enim in honorem, hujus Sanctæ Ecclesias dedicatas fuisse, quæ ad præsens non extant, aut alio nomine insignitæ sunt.

Sed antequam Nardini objectionibus responsum demus, audiamus ipsū Gregorium sic in cap. 30 Dialog. lib. 3. loquentem: Sed neque hoc fileam, quod ad ejusdem Arianae hæreseos damnationem in hac quoque Urbe ante biennium Pietas superna monstravit: ex his quippe quæ narro, aliud populus agnovit, aliud autem Sacerdos, & Custodes Ecclesiæ se audisse, & vidisse testatur. Arianorum Ecclesia in Regione Urbis hujus, quæ Subura dicitur, cum clausa usque ante biennium remansisset, placuit, ut in Fide Catholica introductis illic Beati Sebastiani, & Sanctæ Agathæ martyrum Reliquiis, dedicari debuisset: quod factum est: Nam cum magna populi multitudine venientes, atque Omnipotenti Domino laudes canentes, eandem Ecclesiam ingressi sumus. Cumque in ea jam missarum solemnities celebrarentur, & præ ejusdem loci angustia populi se turba comprimeret, quidam ex his, qui extra Sacrarium stabant, porcum subito intra suos

pedes huc illucque discurrere senserunt: quem dum unusquisque sentiret, & juxta se stantibus judicaret, idem porcus Ecclesiæ januas petiit, & omnes, per quos transiit, in admirationem movit: sed videri à nullo potuit, quamvis sentiri potuisset: Iterum ipsū audiamus in Epist. 16. lib. 3. indict. 12. ita differentem: Locorum venerabilium cura nos admonet de eorum utilitate per omnia cogitare: Quia ergo Ecclesia S. Agathæ sita in Subura, quæ spelunca fuit aliquando pravitate hæreticæ, ad Catholicæ Fidei culturam, Deo propitiante, reducta est: Ideo hujus auctoritatis tenore commotus, pensiones omnium domorum in hac Urbe constitutarum, quas prædictam Ecclesiam temporibus habuisse Gothorum constiterit, annis singulis congregare non desinas, & quantum in fartis tectis, vel luminaribus, aliaque reparatione ejusdem Ecclesiæ necessarium fuerit, erogare modis omnibus studebis. Quidquid verò exuberare potuerit, fideliter te rationibus Ecclesiasticis inferre præcipimus. Ex præcatis igitur locis clarissimè deducitur, S. Gregorium de Ecclesia Arianorum, scilicet Gothorum, sita in Subura, in honorem S. Agathæ dicata, differere: His præmissis respondeo, nostram Ecclesiam in Regione Suburæ esse (scilicet in antiqua Subura, non autem in hodierna, quia aliter ipsa se habet) ut supra probavimus. Quòd etiam Arianorum esset Ecclesia, ipsa Inscriptio patefacit, cum Fl. Ricimerus, ut infra ostendam, Natione Gothus, & per consequens Arianus esset, ac Gothorum Natio tum Arianismo polluta esset, ut ostendit Baronius ad an. 370. num. 105.

Quod esset Natione Gothus, sic cum

cum describit Sidonius *In Panegyrico ad Anthemium*.

*In Regnum duo regna vocant : nam
patre Suevus ,*

*A Genitrice Gethes : simul & remi-
niscitur illud ,*

*Quod Tartessiacis arvis hujus Uval-
lia terris*

*Vandalicas turmas , & juncti Mar-
tis Alanos*

Stravit &c.

Sidonius sequutus est Sigoniam *De Occidentali Imperio* ad ann. 454. ubi sic : *In ejus locum substitutus est Ricci-
mer Suevus , ut inquit Sidonius nam
alii Vandalum prodiderunt , qui genus
maternum ad Valliam Gothorum Re-
gem proximum referebat .*

Cum ergo Ricimerus ex materna profapia descenderit à Vallia Gothorum Rege , qui Arianus fuit : ergo & ipse Ricimerus , uti talis reputandus est , eò magis , quòd diversi id asserant scriptores : etsi Arianus esset , etiam ipsam S. Agathæ Ecclesiam ab ipso musicis operibus decoratam , Arianorum templum fuisse haud est ambigendum , atque adeo etiam illud esse , de quo S. Gregorius differit , cùm sit in Regione Suburæ , ut est demonstratum :

Nec subsistit Nardini assertio : Nempe Ricimerum Arianum fuisse minimè apparere , Sidoniumque in Panegyrico ad Anthemium Suevum appellare , ac Sueviam unà cum aliis occidentalibus Provinciis Valentiniano , & Gratiano Catholicis Principibus subesse , quare ita Catholicum existimandum esse . Hæc Nardini assertio , tanquam frivola reiicienda est , cùm nihil probet , quoniam Sueviæ duæ sunt ; & ex quanam Suevia Ricimerus fuerit Nardinus non asserit . Unà enim

illa est , quæ magnam illius Regionis partem , per quam Suevus labitur fluvius ; continet , nimirum Provincias Mechelburgiam , Pomerianam , & Marchiam . Altera verò Suevia est , Provincia ampla Germaniæ , Bavarique contermina , deque ista locutum fuisse Nardinum judico , at de prima suam duxisse originem Ricimerum existimo , eamque Sueviam tunc temporis Arianam fuisse : scio , probandum hic ad nos spectare , Sueviam à Gothis fuisse inhabitatam ; sed difficilima admodum hujusmodi redditur probatio , cum de Gothis , quinam ipsi fuerint , inter Scriptores valdè disceptetur , ut fusè demonstrat Cluverius in sua *Germania antiqua* lib. 3. cap. 34. Ideo calamum , in hoc dilucidando dubio suspendo , cum à brevitatis scopo nimium discederem . Admisso etiam , quòd Suevia fuerit Catholica , non per hoc sequitur , quòd fuerit libera , & immunis ab omni hæresi , quoniam inter Catholicos aliquando nonnullos Hæreticos intermixtos fuisse probatione minimè indiget , cùm meridianâ luce clarius sit . Quare concludo , non ob id , quòd Suevia fuerit Catholica , etiam Ricimerus Suevus esse debuit Catholicus , cum potuerit esse Arianus . Fatetur ipse Nardinus Herulorum tempore in quatuor tantum Regionibus ex septem Catholicos fuisse , in reliquis verò tribus Arianos habitasse . Quæro etiam ; omnes isti Ariani , qui Romam colebant , erantnè Romani , vel ex unica tantum Natione ? Respondendum puto , non solum Romanos , sed etiam alios cæterarum Nationum simili Arianismi labe inquinatos fuisse , inter quos fuerit prædictus Ricimerus .

Ad

Ad tertium Nardini Argumentum, Diaconiam nempe, de qua est sermo, diversam esse à Monasterio S. Agathæ in Subura, facilis est responsio; Nam tota argumenti vis consistit in asserendo, Anastasium pluribus in locis simpliciter Diaconie S. Agatæ mentionem fecisse; quando verò de Monasterio sub ejusdem Sanctæ denominatione, ipse Anastasius loquitur, Suburæ vocem addit.

Insuper laudatus Nardinus sic suam prosequitur orationem: illam Ecclesiam, quæ Monasterium erat, minimè potuisse eodem tempore Diaconiam esse: Quibus Nardini conjecturis sic respondeo. Nihil officit, quòd, quando narratur Monasterium Suburæ, denominatio addita reperitur: quoniam hanc adjectionem Bibliothecarius apposuit ad alterius Monasterii distinctionem, in ejusdem Sanctæ honorem dicati, quod dicebatur apud Affrici.

Quare, cum vicina esset Diaconia sub ejusdem Sanctæ nomine, ideo illa nullâ indigebat distinctione. Quo verò ad alteram conjecturam, nempe, quòd Diaconia erat diversa à Monasterio, etiam respondeo, nos cum eodem Nardino unanimes esse, idque comprobamus ex relatis R. P. Mabillon. in suis Analectis Tom. 4. p. 407. ubi Diaconiam, prope Monasterium fuisse demonstratur. Si igitur Monasterium erat in Subura, ergo etiam & Diaconiā in eadem Regione fuisse asseri posse existimo ob illius vicinitatem.

Quartum Nardini Argumentum, desumptum est ex Epistola 19. lib. 2. Indict. 11. S. Gregorii, qui Petro Subdiacono Campaniæ sic scribit: *Cor nostrum pia Divinitatis inspiratione com-*

pungitur, loca quondam execrandis erroribus deputata in Catholica Religionis reverentiam dedicare. Quia igitur Ecclesiam positam juxta domum Merulanam Regione tertiā, quam superstitio diu Ariana detinuit, in honorem S. Severini cupimus consecrare, experientia tua Reliquias B. Severini summo perè debita cum veneratione transmittat: quatenus quæ nostris animis perficienda decrevimus, implere Omnipotentis gratiā suffragante possimus. Ex hac epistola, ut supra narravimus, Nardinus deducit, nullam extare memoriam consecrationis hujus Ecclesiæ S. Severini, ac absque audaciæ nota asseri minimè posse, S. Gregorium duas Ecclesias consecrasse, unam S. Severino, alteram S. Agathæ. Sed quàm frivolum hoc argumentum sit, nemo non videt.

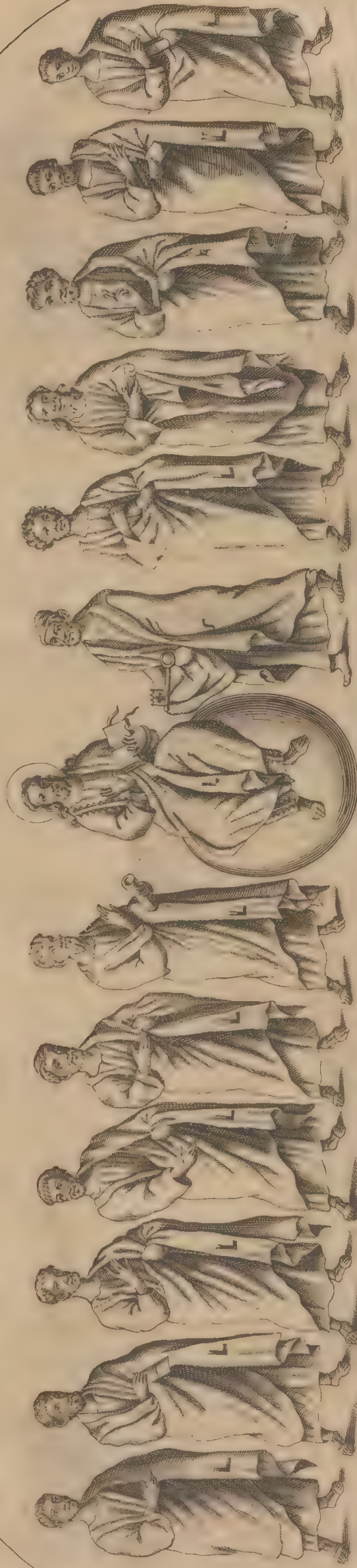
Dixit enim Nardinus, tres ex Urbis Regionibus Arianismo coinquinatas fuisse, & vult quòd unica tantum Ecclesia ab Arianorum labe expurgata fuerit; quomodo hoc verisimile sit quisque dijudicet; ego autem puto, diversas fuisse in ipsius Regionibus Ecclesias simili arianā labe coinquinatas, ac à S. Gregorio, ut præfertur, expurgatas, sed illarum memoriam periisse. In hac ferenda sententia Nardinus oblitus est adagii: *desingue tempora, & concordabis Scripturas.* Supradicta enim epistola ad Petrum Subdiaconum Campaniæ scripta est Indict. XI. quæ incidit in annum 593. ac ipsius Epistolæ tenor respicit futurum, nempe quòd transmittat Reliquias, quare Ecclesiam consecrare intendit; sicque Ecclesiæ consecratio, vel ipso annos 593. vel sequenti peracta fuit. Dialogorum autem liber à S. Gre-

BIBLIOTHECA
VIV. IACUL.
CRAGOVENSIS

TAB. LXXVII.

S. IACOBUS ALPHEI · S. SIMON ZEILOTES · S. IACOBUS · S. IUDAS · IACOBI · S. PHILIPPVS · S. PAVLVS · S. SALVS · TOTIVS GENERIS HVMANI · S. PETRVS · S. ANDREAS · S. IOHANNES · S. THOMAS · S. MATTHEVS · S. BARTOLOMEVS

S. Gregorio verisimiliter compositus fuit eodem anno 593. ut ex ejus epistola 50. lib. 2. Indict. XI. quæ cadit in eundem annum : cujus epistolæ tenor est : *Fratres mei , qui mecum familiariter vivunt , omni modo me compellunt aliqua de Miraculis Patrum , quæ in Italia facta audivimus , sub brevitate scribere &c.* quando igitur D. Gregorius per hæc tempora Miracula scripserit , animadvertendum est , ipsum in eodem lib. 3. *Dialog.* cap. 30. differere , quòd ante biennium Ecclesia in Subura fuerit ab Ariana hæresi expurgata : sic id accidisse colligitur anno 591. & ideo ante consecrationem Ecclesiæ S. Severini ; quod etiam aliâ conjecturâ firmatur , nam in lib. 3. Epistolarum Indict. XII. scilicet 594. Epist. 19. scribit idem Pontifex Leoni Acolyto , cui Ecclesiam S. Agathæ commendat : ex cujus Epistolæ lectione deducitur , jam antea ipsam Ecclesiam consecratam fuisse .

In quinto Argumento Nardinus negat , Ricimerum Arianum fuisse . Cui argumento jam supra respondi-
mus , quando de secundo differuimus .

Sextò asserit , tres Regiones integras fuisse Arianas . Hoc argumentum pugnat contra se ipsum , ut diximus in quarto .

Septimo colligit , quòd S. Gregorius in expurganda Arianorum Ecclesia , non reliquisset hæretici Ricimeri nomen in decentiori loco : ergo nostra non fuit illa Gregorii . Cui argumento responderi posse autumo . Antiqui Pontifices , alique Patres , non adeo proclives fuere in abolendis Gentilium memoriis , quando Catholicæ Fidei ipsæ non repugnabant . Nam usque ad nostra tempora vidimus in Basilica

Siciniana , de qua supra Cap. VII. & Cap. XXVII. differuimus , diversas extitisse profanas figuras , quæ fidelium mentes à devotione avertabant : nihilominus cùm Ecclesiæ ornatum respicerent , illas reliquere . Idem dicendum arbitror de nomine Ricimeri , relicto in musivo opere , quod , cum non esset nomen antesignani hæretici , ibi relictum fuerit , ne musivum opus deturparetur . Aliam addi posse conjecturam judico , nempe Ricimeri nomen in Catholicorum exemplum relictum fuisse , ad eos docendos , qualiter ipsi erga Divinum cultum Ecclesiarumque ornatum se exhibere deberent , cùm & ipsi Hæretici hoc facerent .

Ad octavum diximus in Subura describenda se diffundere ; sed de hac satis differuimus .

Nobis autem , ab enodando hoc diversarum opinionum nodo tandem liberatis , superest , ut ad musivi operis explicationem pro nostro instituto deveniamus .

Hoc Musivum opus , suâ vetustate consumptum , ruit anno 1592. cujus memoria penitus periisset , nisi sedula diligentia bo. mem. Francisci Pessæ Sacræ Rotæ Auditoris , illiusque Decani , antiquorum monumentorum , amantissimi occurrisset , illudque antequam periret delineari jussisset . Ejus exemplar nunc in Bibliotheca Vaticana asservatur , à quo nos etiam aliud diagramma fieri curavimus in aliquo à prototypo immutatum , cùm in illo singulæ Apostolorum figuræ sint separatim expressæ , ad altitudinem unius palmi Romani & ultra : Nos illas in unum colligi fecimus , ut verisimiliter in ipsa Tribuna extabant , ut videre est in Tab. LXXVII. Quid figu-

gurae ipsae repraesentent, ipsa epigraphae indicat; colores tantummodò describere debemus, cum his impressoria ars destituatur.

Vestium colores, ut in Vaticano exemplari cernuntur, sic se habent. Christi tunica versicolor est; nam ubi ex umbris obscurior est, ceruleus, ubi verò clarior, albus color apparet. Stola crocei, Pallium coccinei, Monogramma itidem crocei, Sandaliorumque ligamina nigri coloris sunt; Apostolorum vestes in coloribus ab illa Christi minimè discrepant. Stola tamen caerulei, palliaque cinerici, monogrammata coccinei, ligamina sandaliorum nigri coloris itidem sunt. Hæc de coloribus. Modò ad alia animadversione digna descendimus, scilicet ad figurarum explicationem. In medio est humani generis Salvator Christus Dominus noster globo insidens, dexteramque pectori admotam, palmam verò expansam habet, ac si benedicat. Sinistrâ librum tenet. Pari modo eundem Redemptorem nostrum expressum observo in Tribuna Musivi operis constructa à Pelagio II. in Ecclesia S. Laurentii in Agro Verano, & in alia Tribuna Ecclesie S. Theodori, de quibus suo locò differemus. In uno tantum à præsentis differunt, nempe quòd loco libri hastam cum parva Cruce in summitate tenet. Quid autem denotet globus ille, in quo Christus sedet, explicandum est. Prisci Christi fideles per globum illum orbem terrarum indicare voluerunt, Christumque super illum insidentem, scilicet dominantem, necnon triumphantem, ut Crux demonstrat, quæ trophæi nota dici potest, ob partam de diabolo victoriam.

Ad Christi lævam stat S. Petrus, in cuius figura duo notanda sunt. Primum capillitium, tres in ordines, sive circulos distinctum: quòd mysterii expers minimè est; nam aliam similem Imaginem cum pari capillorum ordine Urbani V. tempore, scilicet circa annum 1362. depictam asservari in archivo Vaticanæ Basilicæ narrat Turrius in suis *Cryptis Vaticanis* pag. mihi 76. hocque hieroglyphicum explicat, nempe per hunc triplicem capillorum ordinem denotari triplex Regnum, de quo infra, occasione quæ de tribus clavibus differemus, aliqua dicenda sunt.

Secundum in D. Petri figura notandum est, quòd unicam tantum clavem in manu tenet contra inveteratum morem appingendi cum duabus clavibus, ut demonstravit Alemannus in suis *Lateranensibus parietinis* Cap. IX. ubi plura affert numismata sive signa, quorum duo tantum adduco, cum reliqua apud præcitatum Auctorem videri possint.

Primum est Victoris II. qui floruit Anno 1054. Secundum vero Alexandri II. qui Victori Synchronus fuit. Eadem signa in eorundem Pontificum vitis à Ciaconio etiam relata sunt: at, ne præcitatos Auctores adire cogaris sub oculos pono in eadem Tabula LXXVI. figur. 1. & 3. ibi unica tantum est clavis, ut in fig. 2. & tres claves simul annulo inclusas præ manibus S. Petrus habet. Huic Hieroglyphico duo alia addere possem, quæ brevitatis gratiâ omitto, ac curiosum Lectorem ad laudatum Alemannum ablego.

Quid autem unica tantum denotet clavis S. Ambrosii auctoritate suffultus

tus Petri fidem denotare autumo: quæ conjectura, Victoris II. numismatis allati inscriptione, confirmari potest, nempe: *Tu pro me navem reliquisti, suscipe clavem*, scilicet: tanta fuit tua fides in relinquenda nave, unde accipe supremam auctoritatem, in fidelium animas: ut innuit Alexandri II. alterius numismatis etiam inscriptio, ubi: *Quod nectes nectam, quod solves ipse resolvam*

Audiamus nunc ipsum Divum Ambrosium in fine sermonis *De jejuniis Eliæ* sic loquentem: *Ecce video Caelos apertos, & stantem Jesum ad dexteram Dei. Ergo cui clausi sunt Caeli, agendum est, ut aperiantur illi, quatenus super Caelos Christum possit aspicere: Nam quamdiu clausi sunt hominibus, Christum non potest videre regnantem. Quemadmodum autem clausi cæli aperiendi sunt, inquirere nos oportet. Puto autem aliter eos aperiri non posse, nisi claves Petri Apostoli sumpserimus, quas Domino largiente suscepit, sicut ipse dixit: Tibi dabo claves Regni Cælorum. Immo rogemus Petrum, ut ipse nobis tamquam bonus Janitor Regiæ Cælestis aperiat. Quæ autem ista clavis sit, diligentius requiramus. Clavem Petri, fidem esse dixerim Petri, per quam Caelos aperuit, penetravit inferna securus, maria calcavit intrepidus: Sancta enim Apostolicæ Fidei virtus est, ut cuncta illi elementa pareant, hoc est, non illæ Angelicæ claudantur januæ, non portæ prævaleant tartari, non aquarum fluentia subsistant. Ista autem ipsa clavis quam fidem dicimus, videamus quemadmodum constet, & quemadmodum solida sit: Arbitror illam duodecim Artificum operatione conflata: Duodecim*

enim Apostolorum Symbolo fides Sancta concepta est, velut periti Artifices in unum convenientes, clavem suo consilio conflaverunt: Clavem enim, quandam ipsum Symbolum dixerim, per quod referantur diaboli tenebræ, ut lux Christi adveniat: aperiantur conscientie clausa peccata, ut justitiæ fulgeant opera manifesta. Igitur hæc clavis ostendenda est fratribus nostris, ut ipsi tanquam discipuli Petri inferna sibi referare, cælos aperire consuecant.

Altera verò unius clavis explicatio assignari potest: nempe denotari per illud Symbolum clavem illam David, de qua Divinitatis intimus haud par contemplator S. Joannes in *Apocalypsi* cap. 3. 7. loquitur sic. *Qui habet clavem David: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit. Cujus Sacræ Scripturæ locum diversorum Patrum, & Theologorum auctoritate sic explanat Cornelius à Lapide. Clavis David est referatio, & intelligentia Sacræ Scripturæ, & omnium Prophetarum, inter quos David genere, gestis, regno, vaticinio emittit, & ad vivum mysteria Christi expressit: ut qui Davidem intelligat, cæteros Prophetas facile intelligere possit. Sic enim Luc. 2. 52. dixit Christus Scribis: Tulisti clavem scientiæ. Hæc de unica clavi.*

De duabus autem clavibus: alii proprius, ac literalis sensui Sacræ Scripturæ se accomodare volentes, nimirum supra citato loco Matthei cap. 16. 19. *Tibi dabo claves Regni Cælorum, & quodcumque ligaveris super terram, erit ligatum & in Cælis, & quodcumque solveris super terram, erit solutum & in Cælis. Duas appinxere claves. Per unam enim dixerunt denotari*

Scientiam, per alteram verò Potestatem claudendi, & aperiendi, scilicet ligandi, & solvendi, ut tradit Magister sententiarum 3. dist. 18. Quem sequutus est Theologorum Aquila. D. Aquinas In 3. lib. Sentent. dist. 18. quæst. 1. ubi De clavibus sic. Claves istæ sunt non corporales, sed spirituales, scilicet discernendi scientia, & potentia judicandi, idest, ligandi, & solvendi, qua dignos recipere, indignos debet excludere à Regno Ecclesiasticus Iudex. Qui sicut habet jus ligandi, ita & solvendi. Unde Ambr. Dominus par jus solvendi esse voluit, & ligandi, qui utrumque pari conditione permisit. Ergo qui solvendi jus non habet, nec ligandi habet. Et infra. Certum est quòd Ecclesiæ utrumque licet, hæresis utrumque non habet. Jus enim hoc solis permixtum est Sacerdotibus. Recte ergo Ecclesia hoc sibi vindicat, quæ veros Sacerdotes habet. Hæresis vendicare non potest, quæ veros Sacerdotes non habet. Hæc breviter de duabus clavibus; modò de tribus explanatio.

Laudatus Alemannus in dicto cap. 10. tres claves sic exponit: Triplici ergo clave cum amplissimam Petri potestatem majores adnotaverint, quid præter geminum illud ligandi, solvendi-que jus, ulterius innuerunt? scilicet senserunt potestatem illam, quæ ad continendam in Officio Christianorum Rempublicam Petro concessa est, jure suo longè latèque manare, extendique cum opus est, ad civilem quoque statum temperandum, qui tum optimè temperatus, ordinatusque putatur, cum ne latum quidem unguem à pietate discedit, qua una & uno animorum bono civile omne negotium meretur Christiana Religio. Tertiæ igitur classis munus

est illud, quod ex ligandi, atque solvendi jure consequitur, nempe sæcularia ad Spiritualia dirigendi auctoritas. Earundem trium clavium alteram nobis suggerit explicationem eruditissimus Raynaudus in suo tractatu De Corona Romani Pontificis, ac prænotione 4. §. Et juxta, ubi fusè nostras confirmat assertiones, nimirum: Ad clavem primam pertinet reformatio, sive propositio veræ doctrinæ. Eam quippe propositionem Christus ipse Lucæ 11. expressit nomine clavis Scientiæ, cum dixit, ve vobis Pharisei, qui accepistis clavem Scientiæ, idest quibus in vestro supremo capite data est potestas directiva, seu legislativa, & consequenter correctiva delinquentium. Ad clavem tertiam pertinent functiones aliæ in reformatione adæquata incluse, quibus & dispensationes, & Sacramentorum administrationes, ac hujusmodi alia continentur. Et juxta hoc, ut significaretur omnes has inadæquatas potestates integrasse unam plenam Sancti Petri potestatem in universam Ecclesiam, olim (seclusâ etiam clave inferorum, quam Ecclesiæ præter claves vitæ tribuit creditus Augustinus homil. 2. in Apocal. ea, inquam, clave seclusâ, quæ à Deo non est collata, sed ab unoquoque sibi perversè fabrefacta;) ternæ claves S. Petri appingi solebant. Passim tamen non nisi binæ claves S. Petro appinguntur, & quidem una aurea, alia argentea, ut ex multis Ecclesiis Romanis, & portis variarum Italiæ Civitatum, ac insignibus Pontificum notat Molanus lib. 3. de Imag. cap. 21. auream referens ad potestatem judiciariam in foro pœnitentiæ, argenteam verò ad potestatem vitæ brandi excommunicationem. Dixerim potius hoc clavium binario, exprimi-
duo

duo illa vulgata membra; clavium scientiæ, & potentiæ; comprehendendo sub potentia Jurisdictionem; & omnia ad eam paulò ante reducta. Et infra: Est verò longè manifestissimum; quomodo claves adequatè sumptæ, ac ut comprehendentes functionem referendi infallibiliter mysteria Fidei, sive docendi Veritates revelatas, specialiter solo Petro, ejusque Successoribus sint commissæ. Et paulò inferiùs: Tametsi enim alibi, datus legitur cæteris quoque Apostolis, & sequentibus illos Sacerdotibus, clavium usus; non tamen in ea plenitudine, ac excellentia, qua datus est Petro; ita scilicet, ut claves extendantur ad omnes functiones supremæ potestatis fidelium rectoris, & nominatim ad potestatem ordinariâ irretractabiliter tra-

Adendi doctrinam Fidei. Hæc de clavibus. Modò ad alias earundem figurarum explanationem devenimus.

Inter alias figuras notandus est S. Philippus, qui in capite tonsuram habet, quam primo aspectu calvitiam esse putabam, sed ostensâ figurâ R.P. Josepho Mariæ Tomasio sæpè citato, ipse indicavit mihi Baronii locum ad ann. 394. num. 4. ubi Theodosii Senioris numisma refertur, cujus in una facie Bipsius Imperatoris Imago est, in altera verò (ut ipse Baronius asserit) S. Joannes, & S. Philippus ambo Apostoli, ambo tonsurati cernuntur, qui tamen potiùs Arcadius & Honorius ipsius Theodosii filii ab aliquibus esse putantur. Hujus numismatis exemplar, ne Baronium adire cogaris, habes hic:

Notandæ etiam sunt in musivis figuris literæ, sive characteres, aut signa in vestibus. At de his differuimus supra in cap. XIV. de Monogramm. L. & c.

Pariter observatione digna videntur volumina, quæ omnes Apostoli præ manibus tenent. Sed de his etiam differuimus in cap. XVI. De Evangeliorum volumine & c.

Pro hujus igitur antiquæ Ecclesiæ Dissertationis corona vetustam admodum inscriptionem, in ea olim extantem, à Martinello primùm, ac postea

ab Aringhio in sua *Roma Subterranea* lib. 1. cap. 26. relatam addere libet, in qua plura eruditus Lector observatione digna notare poterit; cujus inscriptionis tenor sic se habet.

IC REQVIESCIT IN PACE DOMNA BONVSA
QVÆ VIXIT ANNOS XXXX. ET D. MENNA
QVI VIXIT ANN. .... E ABEAT ANATHEMA
A IVDA, SI QVIS ALTERVM OMNE SVPER ME
POSVER... ANATHEMA ABEAS. .... DA
TRICENTI DECEN ET OCTO PATRIARCHÆ,
QVI CANONES EXPOSVERVNT, ET DA SAN-
CTA CHRISTI QVATTVOR EVGVANGELIA,
Li-

Licet aliqua notatu digna exponere omiserim ad finem properaturus, nolo sub silentio præterire Canon. II. Capitularis incerti anni à Baluzio in suis Capitularibus Reg. Francor. Tom. I. pag. 153. relat. ubi pariter mortuum super mortuum ponere interdicitur.

Accipe benigne Lector has meas lucubrationes, quas, si tibi gratas in-

veneris, non mihi, sed omnipotenti Deo, Patrique Luminum, ac bonorum omnium Datori grates rependere debes, utpotè qui sua infinita bonitate mentem meam illuminare, ac vitam, bonamque valetudinem, opesque in lucem edendas concedere dignatus est. Vale.

F I N I S.

BIBLIOTHECA
VINDOB. IMPERIALIS
CAROL. QUINTI

I N-

INDEX RERUM, ET VERBORUM OMNIUM

IN HOC OPERE CONTENTORUM;

Ubi numerus primus paginam designat; secundus columnam denotat, literæ verò A.B.C.D. quæ in impressione omiffæ fuere, mente concipiendæ sunt; exemplum habes in penultima pagina, scilicet 274. ubi quælibet litera undecim linearum spatium singularum columnarum in se continet.

A

A Et Ω. Christi nomen significant 303. 2. D.

A Hieroglyphicum 225. 2. C. 226. 1. B.

Abbas Bartholomæus Piazza laudatur 183. 1. A.

Abel & Cain Deo munera primi obtulerunt 2. 1. A.

Abraham Deo Aram construxit 2. 1. A. Eiusdem historia, quum tres Angelos hospitio excepit 212. 2. A.

Abſida cum B. nè vel P. ſcribendum ſit 8. 2. A.

Abſida ideſt lucida 8. 2. A. idem ac Tribuna. Ibid. 1. D.

Acceptris caput vide Oſiris.

Achan lapidatio 221. 1. A.

Ædiculam in ſepulchris fuiſſe ex antiqua inſcriptione colligitur 172. 1. D.

Ædificia lateritia antiqua, Romæ adhuc extantia 69. 2. B.

Ædificiorum constructionis tempus ex cæmentis quomodò argui poſſit 65. 2. A. Eorundem diviſio apud Romanos 2. 2. D.

Egyptiorum pompæ 58. 1. D.

Eorundem Sepulchra 163. 2. C.

Eoſdem aquas adoraffe Firmicus affirmat 60. 1. B.

Æternitas denotata per Phœnicem, ſivè Pavonem radiatum 115. 2. C.

Æthiopum Jacobitarum unio cum Eccleſia Romana 45. 2. A. Eorundem Legatorum in Urbem ingreſſus 45. 1. C.

S. Agathæ majoris Eccleſiæ Ravennæ deſcriptio 184. 2. A.

Agni in Arcu triumphali S. Mariæ Majoris figuris expreſſi 209. 1. D. 211. 1. C.

Agni Symbola Apoſtolorum 225. 1. D. Agnus Chriſtum Dominum repræſentans, quo tempore depingi cœperit 28. 2. B.

Agnus ſupra rupem caput habens diadematum Symbolum Chriſti 225. 1. D. Cruce inſignitus Symbolum Chriſti Crucifixi eſt 27. 1. B. Symbolum Chriſti 240. 2. D.

Albanus lapis in duritie differt à Gabino 5. 1. C.

Alexander Magnus diademate uſus eſt 111. 1. A.

Alexander VII. è nobili Chiſiorum familia laudatur 34. 2. C. Valdè ſolicitus de Urbis magnificentia 169. 1. A.

Altare Deo Moyſes erexit. 2. 1. A.

Altare Domino Noë ædificavit 2. 1. A.

N n

Al

I N D E X R E R U M.

- Altare incensum 207. 1. B.
 Altare majus in Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin 182. 1. D.
 Altaria, Confessiones appellata 178. A.
 Memoria Martyrum 180. 1. B.
 Ambo marmoreus in Ecclesia. 18. 1. C.
 22. 2. D. duplex 23. 1. A.
 Ambonis vocis origo 18. 1. D.
 Ambrosius Spetia laudatur 84. 1. A.
 Amerina Corona 108. 1. B.
 Ammianus Marcellinus Auctor veridicus 245. 2. D.
 ANACTATIC, idest, revocatio ad vitam. 38. 1. D.
 Anaxenor Citharædus 53. 1. D.
 Andreas de Aquino olim Episcopus Tricaricensis laudatur 235. 1. D.
 Angeli Capite diademate redimiti. 212. 2. D. Cur baculos manuteneant. 125. 2. C.
 Angelus de Nuce Archiepiscopus Rossanen laudatur 19. 2. B. 84. 1. B. 135. 1. C.
 Animalia diversa in Ecclesiarum Januis ad ornatum insculpta. 35. 1. B. in Ecclesiis appingendi vetus mos 243. 2. D. & seqq. Evangelistas representantia ubique ordo eorundem non observatur 193. 2. D.
 Anna profetissa depicta in Arcu Sanctæ Mariæ Majoris 209. 2. C.
 Annulli ferrei in januis Ecclesiarum pro suspendendis velis 12. 2. A. 14. 1. C.
 Annuntiatio B. M. V. expressa in Arcu S. Mariæ Majoris 207. 2. B. in altari Majori S. Mariæ in Cosmedin 183. 1. A.
 Antinoja Corona 107. 2. D.
 Antis quæ 6. 1. A.
 Antonius Triumvir primus, qui Leones jugo submiserit 52. 2. B.
 Anubin idest Cynocephalus apud Ægyptios cum capite canis designatus, apud Græcos idem ac Mercurius 59. 1. A. & seqq.
 Apii Corona. 108. 1. B.
 Apostoli nudato capite depicti, & cur 231. 2. D. 232. 1. A. ubique Sacras Synaxes celebrabant 138. 1. D.
 Apostolorum XII. imagines depictæ in tholo Baptistarii S. Joannis Ravenaten. 235. 2. D.
 Aqua icu virgæ è petra erupit 219. 2. A.
 Aquæductus Mariæ ex lapidibus quadratis cloaca maxima itidem 66. 1. C. ejusdem aquæ origo, & ductus, ibid. 1. D.
 Aquila in Epistilio Januæ Ecclesiæ Sancti Laurentii in agro Verano 29. 2. B. In Epistilio Januæ Ecclesiæ SS. Joannis, & Pauli descriptio, & Symbolum 30. 1. D. 33. 2. D.
 Arabicum opus quale 197. 1. C.
 Aræ in Sepulchris 173. 1. C.
 Archisubdiaconus à Secretario Evangelium deferrebat 128. 2. C.
 Aramacea Corona 108. 2. A.
 Arcus Aure ubi 265. 2. B.
 Arcus musivo opere ornatus in Basilica S. Pauli. 239. 1. B.
 in Arcu S. Mariæ Majoris Annuntiatio B. M. V. expressa 207. 2. B. Bethlehem Urbs in eodem 211. 1. B.
 Arcus Constantini constructus ex ruinis Arci Trajani 13. 2. B.
 Arcus major, sive Triumphalis Basilicæ Liberianæ 197. 2. D. Nervæ ubi 265. 2. B.
 Arcus Triumphales Ecclesiarum adhuc extantes 199. 2. D.
 Arco de' Pantani 264. 1. D.
 Argiletum, ubi olim 254. 1. A.
 Argonautarum cœna. 62. 1. B.
 Argentariorum Basilica 8. 1. C.
 Aarii Codices Constantini Magni jussu combusti 227. 2. A.
 Artes bonæ Romæ olim deperditæ 13. 1. C.
 Arundo Symbolum fluminis. 235. 2. A.
 Ascensionis Domini figuræ explicatio 49. 2. A.
 Assumptio B. Mariæ Virginis 50. 1. C.
 Auctoris opinio de coronarum inventoribus 107. 1. A.
 Ejusdem conjectura de vestibus literatis 100. 2. B. & seqq.
 S. Augustinus Rethoricam docuit in Ecclesia S. Mariæ in Cosmedin 12. 1. D. Ejusdem locus illustratus usque ad Canes Episcopales 202. 2. B.
 Ex Auro primo ab India advecto deauratum fuit laquear S. Mariæ Majoris 197. 2. C.
 Aurum Symbolum munditiæ, ac latitiæ 232. 2. A.

INDEX RERUM.

B

Bacchus & Janus idem est 107. 1. C.
 Coronarum inventor 107. 1. B.
 Baculi 116. 2. D. Antiquitus deponen-
 bantur in lectione Evangelii 117. 2.
 B.
 Baculorum Episcopaliū forma 122.
 1. D. Fractio 121. 1. D. Ligneorum
 antiquissimus usus 121. 2. D. Eorun-
 dem usus quando cessavit 119. 1. A.
 Usus in quibus Ecclesiis remansit
 119. 1. C. Usus apud Abbates 121. 1.
 1. A. Usus hodie apud diversas per-
 sonas 119. 2. D.
 Baculus S. Augustini ubi servatur 124.
 1. D. Gubernium significat 124. 2. D.
 S. Hermagoræ ac S. Vedasti 124. 1. D.
 S. Isidori 124. 1. D. E' Sambuco 122.
 1. A. B. S. Saturnini 122. 2. B. Pastoralis
 quid denotet 122. 2. C. S. Petri ubi ser-
 vatur 124. 1. C. Regius aureus 124. 2.
 B. C.
 Baculus vnde dicatur 116. 1. D. Idem ac
 Virga pastoralis, Pedum, Ferula, ,
 Caputa 121. 2. A.
 Baptisterii Lateranensis descriptio 238.
 1. D.
 Baptismum per asperionem, & immer-
 sionem 235. 1. C.
 Barbam Antiochenſes & Syri averſa-
 bantur 249. 1. D. Prolixam Julius II.
 primus gestavit 249. 2. A. Rasam an-
 tiqui Pontifices gestavere, & cur 249.
 1. D. Resectam postmodum prolixam
 Clemens VII. gestavit, & cur 249.
 2. A.
Barbetti qui sint 120. 2. A.
 S. Barnabæ Apostoli corpus inventum
 cum Evangelio 132. 1. A.
 Basilicæ atymon 7. 1. D. 9. 1. B. Basilicæ
 seu Basiliculę forma sepulchrorū 183
 2. A. Argentariorum 8. 1. C. Liberiana
 196. 2. C. S. Mariæ Majoris cur ita vo-
 cata 196. 2. C. S. Pauli in via ostienſi
 constructa à Constantino Magno
 228. 1. D.
 Basilica S. Pauli à Valentiniano, Theo-
 dosio, & Arcadio in nobiliorem for-
 mam reducta, ac à Sallustio Urbis
 Præfecto absoluta 228. 2. C. A Galla
 Placidia musivo opere ornata, ibid.

Eiusdem Ichnographia 10. 1. C. Or-
 thographia 11. 1. B.
 Basilica iuxta Macellum Liviae 196. 1. B.
 S. Mariæ ad præsepe 196. 2. B.
 Basilica Siciniana eadem ac S. Andræ in
 Barbara 245. 2. A. Est in foro Esquili-
 no 245. 1. A. Eiusdem Basilicæ deno-
 minationes variæ 245. 2. B. Ichnogra-
 phia & Orthographia 9. 1. C. Eadem
 ad Macellum Liviae 242. 2. C. Eius-
 dem constructio 243. 1. D. olim Dia-
 næ templum, ibid. C. 2. Eiusdem or-
 namentorum descriptio 52. 1. A. In
 eadem pugna 244. 2. C.
 Basilicæ Sessorianæ Ichnographia, &
 Orthographia 9. 2. A.
 Basilicę cur à viris Romanis ædificatæ 7.
 2. A. Romæ novemdecim fuisse 8. 1. D.
 Earundem forma 7. 2. A. 8. 2. C. De
 Basilicis qui scripsere 7. 1. C. In jis quid
 peragebatur 7. 2. B. 8. 1. A. In jisdem
 porticus duplex 7. 2. D.
 Basilicæ vox quid denotet 183. 2. D.
 Basiliscus olim latitabat in caverna,
 iuxta domum Orphei 265. 2. C. 266.
 1. A.
 Belphegor, vide Phegor.
 Benedictus Cardinalis Pamphilius lau-
 datur 77. 2. A.
 Benjamin tumulus 165. 2. D.
 Bethleem & Hierusalem cur in Musivis
 expressæ 189. 1. C.
 Bethleem Urbs depicta in opere musivo
 Arcus S. Mariæ Majoris 211. 1. B.
 Biretum ducale 114. 2. D. Eodem Præfe-
 ctus Urbis insignitus, ibid.
 Boetii locus de literis P. T. O. 97. 1. A.

C

Cadavera coronandi antiquus usus
 109. 2. C. Procerum purpureis
 velaminibus contigi consueta 179.
 2. B.
 Gentiles extensis brachiis sepelie-
 bant 265. 1. A.
 Cælestius hæreticus abjuratus in Eccle-
 sia S. Clementis 11. 2. A.
 Cæmentorum species quo tempore im-
 mutatæ 70. 2. C.
 Cæmeteria diebus natalitiis Sanctorum
 frequentari solita 150. 2. A. Diu ha-
 bitare non permittitur 147. 1. C. In
 N n 2 jis

INDEX RERUM.

- jis missæ & Concilia celebrata 151.
 1. B. Eorundem amplitudo & vastitas 141. 2. B. Descripta à S. Hieronymo 147. 2. B. Eorundem habitatio quomodo intelligendum 149. 1. C. & seqq.
 Cameterii janua obruta, tempore quò multi Christiani intus aderant 150. 2. C.
 Cæsar Pronti laudatur 184. 1. C.
 Cæsar Vaechi Mulivarius 88. 1. A.
 de Caffarellis nobilis familia 66. 2. C.
 Calices lignei 122. 1. D.
 Calyptra quid? 45. 1. A.
 Cambuta quid sit 121. 2. A.
 Camillus Cardinalis de Maximis antiquitatum amantissimus 58. 1. B.
 Cantharum quid sit 27. 2. A.
 Canum capita cur expressa in Throni summitate 202. 2. B.
 Capita canum in Thronis 202. 2. B.
 Capisuccæ familiæ insignia 181. 2. C.
Capo di Bove 721. 2. A.
 Capuita idest Baculus Pastoralis 121. 2. A.
 Carmina in atrio Ecclesiæ S. Pauli 233. 1. C.
 Carmina in libris Evangeliorum 137. 1. A.
 Carolus Antonius à Puteo Eques laudatur 58. 1. C. 83. 1. B.
 Carolus Cardinalis Barbarinus laudatur 82. 2. C.
 Carolus Bartholomæus Piazza laudatur 12. 2. B.
 Carolus Magnus Imperator primus qui Canonicus S. Petri creatus fuerit 134. 2. B.
 Carpentum quid sit, 55. 1. D.
 Caryatides in fabricis cur appositæ 52. 1. A.
 Cassandra cum circulo, sive diademate in capite 114. 1. C.
 Catabarbara vox quid denotet 246. 2. B.
 Catalogus persecutionum Christianorum 150. 1. C.
 Cathedra Episcopalis in Ecclesiis 18. 1. A. Siue thronus expressus in fastigio Basilicæ Liberianæ 202. 1. B.
 Cathecumenis exponebantur contenta in Evangeliiis. 1301. C. Eorundem & poenitentium stationes in Ecclesiis 18. 2. C.
 Cencius Cardinalis Camerarius construxit valvas æneas Oratorii S. Iohannis Lateranen. 239. 1. C.
 Cereostata in pavimento posita 19. 1. A.
 Cerimonix variæ antè lectionem Evangelii 129. 1. A.
 Chaldæorum, & Maronitarum cum Ecclesia Romana unio 45. 2. C.
 Characteres, scilicet literæ cur adinventæ 126. 2. C.
 Chorus marmoreus in Ecclesia ubi 18. 1. C.
 Christiani primitivæ Ecclesiæ variis coronis utebantur 109. 1. D.
 Christi nomen significant literæ A. Ω 203. 2. D.
 Christi Symbolum Agnus 240. 2. D.
 Supra rupem caput habens diadematum 225. 1. D.
 Crucifixi symbolum est Agnus Crucis insignitus 27. 1. B. Disputatio cum Doctoribus expressa in arcu triumphali S. Mariæ Majoris 210. 1. A. Tunica inconsutilis 103. 2. C. Infans in folio sedens cur sic expressus 208. 1. D.
 Chori Ecclesiæ S. Clementis Orthographia 19. 1. C.
 Ciborium quid sit 19. 1. D. Ciborii vox quid denotet 180. 2. C.
 Ciceronis caput detruncatum in Comitibus Marco Antonio exhibitum 55. 2. D. Ciceronis locus à Victorio emendatus, sed male, 53. 1. A.
 Cinocapulus 58. 2. D. Idem ac Anubin, ibid.
 Circus, idest Diadema 115. 1. A.
 Circus extra portam Capenam à quo constructus 70. 2. C.
 Cifratæ vestes 99. 1. A.
 Civitates in multis operibus Bethleem, & Hierusalem demonstrant 189. 1. C.
 Clavata vestes 95. 2. D.
 Claves duæ, insignia Romanorum Pontificum quid denotent 44. 1. D. Una, duæ, ac tres, Depictæ in manu S. Petri quid significant 272. 2. A. & seqq.
 Clerici Romæ antiquitus educabantur in Patriarchio Lateranensi, aut Monasteriis Urbis 187. 1. D.
 Cloaca maxima ubi 267. 1. B.
 Codex Evangeliorum pulcherrimus, & anti-

INDEX RERUM.

antiquissimus in Bibliotheca Cottoniana 132. 2. C. Antiquissimus Sacram Scripturam continens, in quo Regis Francorum imago depicta conservatur Romæ in Coenobio Monachorum Casinensium 135. 1. B. Virgilianus celebris in Vaticana Bibliotheca 127. 2. B.
 Codex unde dictus 127. 2. A.
 Codicis & voluminis differentia 128. 1. D.
 Codices Aarii combusti jussu Constantini Magni 227. 2. A. Nestorius combusti jussu Theodosii Imperatoris 227. 1. D.
 Coelestini III. Papæ figuræ explicatio 239. 2. C.
 Coenacula in superiori ædis parte antiquitus erant 138. 2. D.
 Color violaceus lugubris nota est 120. 1. C. Viridis infaustus 120. 1. D.
 Columbæ quid denotent 191. 2. A. Symbolum Christifidelium 225. 2. C.
 Columbaria quæ erant 173. 2. D. Innumera in Via Appia 174. 1. D.
 Columna ante Ecclesiam Sancti Pauli 25. 1. A. Pro cereo paschali usa 22. 2. D. 23. 2. D. 24. 2. D.
 Columnæ in Basilica S. Pauli desumptæ ex Mole Hadriana 10. 2. C.
 Columnæ Marci Aurelii Antonini 170. 1. A. Trajanæ 169. 2. C. Pro sepulchris adhibitæ 175. 1. C.
 Comes quis dicatur 54. 1. B.
 Concilia Martyrum appellata sepulchra 177. 2. C.
 Confessio locus in Ecclesia, & quid denotet 19. 2. A.
 Confessiones quandoque Altaria 178. 1. A. Quandoque Sepulchra Martyrum appellata 177. 2. C.
 Constantinus Pogonatus misit Evangelia aurea gemmisque ornata ad S. Petrum 132. 1. B. Imperator vigiliam Paschatis lucernæ splendore celebrabat 190. 1. B. Magnus erat Ecclesiæ liberalis 142. 1. A.
 Constructiones ex lapidibus quadratis antiquissimæ 66. 1. C.
 Consulatus tempus Felicis, & Rufini ignoratur 80. 1. C.
 Consules Theodosius Aug. & Romoridus V.C. 174. 2. D.

Conventicula idest Ecclesiarum ædificia 144. 2. C.
 Coræ & Sociorum contra Mosen & Aaron seditio 220. 1. A.
 Corniculi opus reticulatum ex marmore tiburtino 68. 2. B.
 Coronæ cur inventæ 107. 2. A. Coronarum inventor 107. 1. C. Earundem usu Antiquissimus ubi moris tempore, ibid.
 Corona Amerina 108. 1. B. Antinoia 107. 2. D. Apii 108. 1. B. Aramacea 108. 2. A. Arundinea 61. 2. A. Castrensis 109. 1. A. Convivalis 107. 2. B. ejusdem Ethimon 106. 1. C. gemmata 201. 2. D. graminea 109. 1. B. Hederaea 107. 2. C. Hypoglottis 107. 2. D. Hypothymis 108. 1. A. Imperatoris III. 2. C. Laurea 108. 2. A. Laurea circa agnum 241. 1. A. Lotina 107. 2. D. mortuorum 109. 2. C. muralis 109. 1. A. Myrtea 107. 2. C. Navalis 109. 1. A. Obsidionalis 109. 1. B. Ovalis 109. 1. B. Querna 108. 2. D. Rosacea 107. 2. D. Rostrata 109. 1. A. Triumphalis ibid. 1. B. Violacea 108. 2. A. Vallaris 109. 1. A.

Corona turrita in capite Virginis quid denotet 27. 1. C.
 Coronæ stellarum, Poetarum figmenta 112. 1. D. Quid denotent 232. 1. D.
 Coronandi cadavera usus antiquus, 109. 2. C. Ab antiquis Christianis reprobatus 110. 1. A.
 Coturnicum pluvia 219. 1. C.
 Craticula in mulivo expressa quid 227. 1. D.
 Crustumii rudera ubi 67. 2. A.
 Crux duplex in diademate 114. 2. B.
 Crux Signum Pontificiæ Majestatis 179. 2. D.
 Curia Calabra ex lapidibus quadratis 66. 2. D.
 Custodiæ Sacrorum Lipsanorum 181. 1. B. Plurimæ Romæ, ibidem. In Ecclesia S. Maria in Campitello 183. 2. A.

D

Deiparæ titulus Beatissimæ Virginis 205. 1. D.
 Delongarii qui 120. 2. D.

Delu-

I N D E X

Delubra quæ 5. 1. D.
 Delubri exemplar 5. 2. B.
 Deorum templum Alexandriæ extru-
 ctum à Severo Imperatore 145. 1. B.
 Deus est Circulus seu Sphæra intelli-
 gibilis, cujus centrum est ubique cir-
 cumferentia nusquam 115. 2. B.
 Deuteronomii voluminis traditio Le-
 vitis facta à Mose 221. 1. D.
 Diaconia S. Agatha diversa à Monaste-
 rio 258. 2. B. 270. 1. C.
 Diadema Aurelianus Imperator primus
 adhibuit 110. 1. D.
 Diadema in capite Herodis 209. 1. C.
 210. 2. D. Fascia candida subtilis, ca-
 pitisque vinculum 110. 2. D.
 Diadema Christi cum duplici cruce
 210. 1. A.
 Diadema cur Christiani imaginibus ap-
 posuerint 115. 1. B. In capite Ange-
 lorum 212. 2. D. Insigne Principis est
 223. 1. C. Dicitur etiam sphærule sive
 circulus, aut nimbus 115. 1. A. Non
 solum hominibus, sed etiam anima-
 libus antiquitus dabatur 115. 2. C.
 Eo Alexander Magnus usus est 111.
 1. A. Ejusdem ac Coronæ discrimen
 111. 1. D. Ejusdem capitibus statua-
 rum impositi Henrici Salmuth senten-
 tia impugnatur 115. 1. D.
 Diademata sive Circuli in Sanctorum
 capitibus cur posita 113. 1. D. Etiam
 in capitibus Imperatorum, ibidem.
 Umbellæ non fuerunt adinventæ ad
 avium stercora submovenda 115. 1.
 D. Jisdem ornandi capita heroum
 mos per plura sæcula duravit 114.
 2. C.
 Diis templa quibus in locis Sacrabant
 Romani 4. 1. B.
 Didoron 68. 2. D.
 Dipteros quid 6. 2. B.
 Disputatio Christi cum Doctoribus in
 Arcu Triumphali S. Mariæ Majoris
 expressa 210. 1. A.
 Divisio adificiorum apud Romanos 2.
 2. D.
 Dominicum idem ac Ecclesia 144. 1. D.
 Dominicus Cardinalis Pinellus instau-
 rator Liberianæ Ecclesiæ 197. 2. C.
 Domus Merulana 259. 1. B. Orationis
 idest Ecclesia 144. 2. D. Stellæ Poëtæ
 ubi 260. 1. B. Juxta Eudisia ubi 265.
 2. C.

R E R U M.

Dormitio B. Mariæ Virginis 50. 2. B.
 Dromus idest cursus 3. 2. B.
 Drungarii qui 120. 2. D.
 Ductus Aquæ Marcia ex lapidibus qua-
 dratis 66. 1. C.

E

Ecclēsiarum in tribus primis Eccle-
 siæ sæculis per universum orbem à
 fidelibus extructarum Elenchus 154.
 2. C.

Ecclesiæ non Cryptas, aut speluncas
 habuisse priscos fideles demonstratur
 141. 2. A. 142. 2. C. Easdem super
 cæmeteriis fuisse ostenditur 148. 1. C.
 & seq. Easdem alicubi semper fuisse
 indicatur 140. 2. C. Easdem fuisse
 tribus primis Ecclesiæ sæculis con-
 tendunt Hæretici 138. 1. A. Easdem
 recuperandi facultas data Christianis
 146. 2. B.

Ecclesiæ erectæ in Æthiopia sæculo 1.
 156. 1. B. In Asia sæc. 1. 155. 1. D. In
 Gallia sæc. 1. 159. 1. D. In Hispaniis
 sæc. 1. 159. 2. C. Apud Humos sæc. 1.
 158. 1. C. In Perside sæc. 1. 159. 1. B.
 In Scythia sæc. 1. 155. 2. B. Apud Tun-
 gros sæc. 1. 160. 2. A.

Ecclesiæ erectæ Agenni sæculo 1. 157.
 1. A. Alexandriæ sæc. 1. 157. 1. D.
 Altinæ sæc. 1. 157. 2. A. Antiochiæ
 sæc. 1. 155. 2. A. Arelati sæc. 1. 160. 1. D.
 Asyli Castri sæc. 1. 157. 2. C. Averniæ
 sæc. 157. 1. B. Biturgi sæc. 1. 156. 2. B.
 157. 2. A. Bononiæ sæc. 3. 161. 1. B.
 Burdegaliæ sæc. 1. 156. 2. D. Cæsaraug-
 ustæ sæc. 1. 155. 2. C. Cangranori sæc. 1.
 156. 1. B. Carnoti sæculo 1. 158. 1. D.
 Cataniæ sæculo 1. 155. 2. D. Cherso-
 næ sæculo 1. 160. 1. B. Colonia sæculo
 1. 157. 2. D. Compostellæ sæculo 1.
 155. 2. C. Crotonæ sæculo 2. 160. 2. B.
 Diovanti sæculo 1. 158. 1. C. Ephesi
 sæc. 1. 160. 1. B. Fulginei sæc. 2. 160. 2. D.
 sæc. 3. 161. 1. A. Hieropoli sæc. 1. 158.
 1. A. Hierosolyma prima fundata in
 domo S. Joannis Evangelistæ sæc. 1.
 155. 1. C. Interamnæ sæc. 3. 161. 1. C.
 Lemovici sæc. 1. 156. 1. D. 158. 1. D.
 Luca sæc. 1. 156. 1. D. Mantuæ sæc. 1.
 157. 1. C. sæc. 3. 161. 1. A. Mediolani
 sæc. 1. 160. 1. C. sæc. 2. ibid. 2. C. Metis
 sæc. 1.

INDEX RERUM.

- ſæc.* 1. 157. 2. B. Prope Moshaim *ſæc.* 1. 157. 2. D. Mutinæ *ſæc.* 2. 160. 2. B. Narbonæ *ſæc.* 1. 159. 2. D. Natoober *ſæc.* 1. 159. 1. C. Paduæ *ſæc.* 1. 157. 1. D. 160. 1. C. Papiæ *ſæc.* 1. 156. 2. A. 158. 2. B. Pariſiis *ſæc.* 1. 159. 2. B. D. Peruſiæ *ſæc.* 2. 160. 2. C. Puteoli *ſæc.* 1. 158. 2. A. Ravennæ *ſæc.* 1. 160. 2. A. Remis *ſæc.* 1. 158. 1. B. 2. D. Romæ *ſæc.* 1. 156. 1. C. Senonæ *ſæc.* 1. 158. 1. B. Soræ *ſæc.* 3. 161. 1. C. Syracuſæ *ſæc.* 3. 160. 2. D. Traviſi *ſæc.* 1. 159. 2. A. Thebaidæ *ſæc.* 1. 159. 1. C. Tholoſæ *ſæc.* 1. 157. 1. B. Trajecti *ſæc.* 1. 160. 1. D. Treveri *ſæc.* 1. 157. 2. C. 158. 2. B. Vaſati *ſæc.* 1. 155. 2. D.
- Eccleſia S. Agathæ major Ravennæ 184. 2. A. Ejusdem deſcriptio, ibid. Ejusdem Sanctæ Romæ in Subura 268. 1. C. Ejusdem deſcriptio 250. 1. A. Eadem quo anno expurgata ab Ariana labe 271. 1. B. Dedicata à S. Gregorio magno 257. 1. A. 258. 2. C. Hoc negat Nardinus 258. 1. A. Ejusdem Sanctæ diverſæ Eccleſiæ in Urbe 258. 1. C.
- S. Anaſtaſiæ in Urbe 15. 2. B. Ejusdem navium magnitudo, ibid. 1. D.
- S. Andrea in Barbara 52. 1. D. Ejusdem diverſa nomina 246. 1. D.
- SS. Celfi & Nazarii Ravennæ à quo conſtructa 224. 2. D. Ejusdem encomia, ibid. 2. A. Ejus ornatus & forma, ibidem.
- S. Clementis de Urbe antiquiſſima ac titularis Cardinalis 11. 1. D. Ejusdem deſcriptio, ibid. 1. D. 2. A. 13. 1. B. 14. 2. B. Ejusdem geographica tabula 11. 1. C. Ejus Ichnographia 14. 1. C.
- S. Joannis Baptiſtæ in fonte Ravennæ à quo reſtaurata 178. 2. B. Muſivum opus in eadem extans, ibidem 2. C.
- S. Luciæ in Scilice ſeu in Orpheæ creditur caput Suburæ 266. 1. D.
- Eccleſia S. Mariæ in Coſmedin 12. 1. D. Ejusdem Ichnographia, ibid.
- S. Mariæ trans Tyberim in Urbe antiquiſſima 140. 1. D.
- S. Michaëlis in Burgo Piſarum 16. 2. D. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
- Narni 17. 1. A. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
- SS. Nazarii & Celfi Ravennæ à quo conſtructa 224. 2. D.
- Otricoli 16. 2. D. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
- S. Pancratii olim Monafterium Monachorum S. Benedicti 24. 2. A.
- S. Pauli ad Rippam Arni Piſarum 16. 1. D. Ejusdem navium magnitudo, ibid.
- S. Perini Piſarum 16. 2. B. Navium magnitudo, ibid.
- S. Petri in Arce Veronæ 16. 2. C. Navium magnitudo, ibid.
- SS. Petri & Marcellini de Subura, ſeu de Secura 262. 1. D.
- Primitialis Piſarum 15. 2. D. Ejusdem deſcriptio, ibid.
- S. Pudentianę de Urbe antiquiſſima 140. 1. B.
- S. Sabinæ reſtaurata à Leone III. 188. 1. D. Eadem picturis ornata ab Eugenio II. ibid. 2. A. Quale ædificium olim fuerit 186. 1. D. Ejusdem navium magnitudo 188. 2. C.
- S. Severini tempore S. Gregorii Magni 258. 2. D.
- S. Xiſti Piſarum 16. 1. C. Navium magnitudo, ibid.
- Eccleſiæ dirutæ tempore Severi Imperatoris 145. 1. A.
- Eccleſiæ Imperatorum Gentilium tempore extantes ſæculo 2. 145. 1. C.
- Patriarchales V. in Urbe 196. 2. C.
- Tituli appellatæ tempore Evariſti Papę 141. 1. B.
- Eccleſiæ vox non ſolum pro fidelium coetu, verum etiam pro ipſo ædificio ſumpta, 143. 1. C.
- Eccleſiæ ex Circumciſione imago 195. 1. A.
- Ex Gentibus Icon, ibid.
- Emanuel à Schelſtrat 174. 1. A. Idem laudatur 4. 2. C.
- Emor, & Sichem, Dinæque hiſtoria 215. 2. C.
- Epiſtola Hadriani PP. ad Carolum magnum de muſivis operibus Romæ extantibus citata 211. 1. D.
- Equimmolatio in Campo Martio 262. 1. B.
- Eſau benediſtus à Patre Jacob 213. 1. D. Eſſedum

I N D E X

Effendum vehiculi genus 54. 2. C.
 Evangelia in Altaris quatuor angulis
 deportabantur 130. 1. B.
 Sub S. Barnabæ Apostoli corpus
 inventa 132. 1. A.
 Cathecumenis exponebantur 130.
 1. C.
 In Conciliis ac sublimiori loco po-
 sita 133. 1. B.
 Deosculandi consuetudo 129. 2. B.
 A Judicibus pro tribunali pone-
 bantur 133. 2. C.
 Maridemerfa triduo post pulchrio-
 ra reperta 132. 2. A.
 Obvoluta & signata Archisubdia-
 conus è Secretario deferebat 128.
 2. C.
 Ante Pontificem deferebantur 129
 2. D.
 In scriniis asservata 227. 2. B.
 Sepulchris imposita 135. 1. A.
 Sigillo obsignata & cur 130. 2. C.
 In veneratione magna habita 131.
 2. C.
 Evangelii ante lectionem cerimonie
 varie 129. 1. A.
 In lectione Auditores tam masculi
 quam foemine olim stabant M. Magi-
 ster Equitum Hierosolymitanorum
 in die Nativitatis B. Mariæ Virginis
 evaginat enses 137. 1. B.
 Poloni gladium stringunt 137.
 1. B.
 Evangeliorum Codex cur antiquitus
 ornaretur 132. 2. D.
 Gemmis ornatus à Constantino
 Pogonato ad S. Petrum missus 132.
 1. B.
 Gemmis ornatus à Leo III. 132.
 1. B.
 Itidem à Paschale.
 Evangelistarum symbola quatuor ani-
 malium quid denotent 191. 2. C.
 Evangelistæ quatuor in forma anima-
 lium expressi in arcûs summitate
 S. Mariæ Majoris 203. 1. D.
 Supra januam Ecclesiæ S. Sabinæ
 191. 2. C.
 In Oratorio Lateranensi S. Joannis
 Baptistæ 242. 1. B.
 Evangelium collo vel in pectore pen-
 dulum prisci fideles deferebant 134.
 2. D.

R E R U M.

Evaristi Papæ tempore Ecclesiæ tituli
 denominatæ 141. 1. B.
 Eugenii IV. effigies genuflexi ante ima-
 ginem Divi Petri 45. 1. A.
 Europæ fabula musivo speciei minime
 expressa 82. 2. B.

F

Foemina in Ecclesiis seorsim à viris
 stabant 19. 1. A.
 Facere verbum, aliquando dedicare so-
 lummodo denotat 244. 1. D.
 Familiæ Capisuccæ insignia 181. 2. C.
 Fana quæ fuerint 3. 1. A. 2. B.
 Fani vox quando cessavit 5. 2. D.
 Fanon quid sit 239. 2. D.
 Fanum Phogor Numen Moabitarum
 & Madianitarum 2. 1. D.
 Fascia idem ac Diadema 111. 1. B.
 Faustini & Marcellini Presbyteri libel-
 lus ad Imperatorem Valentinianum
 245. 2. D.
 Februarii mensis die 2. quæ festa age-
 bant Gentiles 163. 1. B.
 Christiani in pium ritum illa com-
 mutarunt, ibid.
 Fenestræ Basilicæ Sessorianæ cur magnæ
 75. 1. C.
 Sicinianæ cur magnæ 75. 1. C.
 Vaticanæ, ibid. 2. A.
 Veronensis cur parvæ 77. 2. A.
 Ecclesiarum cur magnæ, & cur
 parvæ 77. 1. B.
 Ecclesiæ S. Sabinæ cur magnæ 75.
 1. C.
 SS. Cosmæ & Damiani, ibidem
 1. D.
 S. Gregorii Turonensis, ibidem
 2. C.
 SS. Joannis & Pauli, ibid. 1. A.
 S. Pauli, ibid. 1. A.
 S. Sabinæ, ibid. 1. B.
 S. Simphorosæ, ibid. 2. A.
 SS. Cosmæ & Damiani in Vico
 aureo cur parvæ 77. 2. B.
 S. Gregorii in Clivio scauri, ibid.
 2. A.
 S. Priscæ, ibid. 2. A.
 S. Sabbæ, ibid. 2. B.
 SS. Vincentii & Anastasii ad
 aquas salvas, ibid. 2. B.
 Ferula idest baculus Pastoralis 121. 2. A.
 Festum

INDEX RERUM

Festum Lucernarum 62. 1. A.
 Fictile opus encaustô pictum non durabile 86. 1. A.
 Fideles antiquitus in ædificiis imitatores Gentilium erant 9. 1. A.
     Antiquitus vigiliam Paschatis maximâ cereorum copiâ celebrabant 190. 1. C.
 Figlinum opus encaustô pictum 79. 2. A. Nostro tempore revocatum 81. 1. D.
 Figura orbicularis in majoris arcûs Basilicæ Liberianæ summitate explicata 200. 2. D.
 Flagellorum officina in Subura 263. 1. C.
 Flavius Cardinalis Chisius laudatur 83. 1. A.
 Fl. Ricimer Arianus minimè fuit 259. 1. B. & 268. 2. D. & seqq.
 Flumina paradisi Terrestris quatuor, eorumque nomina 248. 1. A. & seqq.
     Quatuor quid denotent 247. 2. C. 248. 2. B.
 Fluminum imagines cur arundinibus depingi 135. 2. A.
 Fons Baptifimalis Ravennæ 233. 2. D.
 Fons symbolum Christi 225. 2. B.
 Forum Trajani ubi 265. 2. B.
 Franciscus Barberinus laudatur 212. 1. A.
 Franciscus Cardinalis Nerlius laudatur 58. 1. B.
 Franciscus Blanchinus laudatur 4. 2. C. 16. 2. C. D.
     Brandi laudatur 184. 1. C.
     Cavallo laudatur 234. 1. C.
     Maria Granchi vestis inconsutilis Artifex 105. 1. C.
     Maria Lancianus laudatur 68. 2. C.
     Negri laudatur 227. 1. B.
     Eschinardi Soc. Jesu laudatur 70. 1. B.
     Penna laudatur 271. 2. C.
 Furtivæ res in Subura horâ vespertinâ vendebantur 263. 1. C.

G

G Litera in vestibus 98. 1. D. 99. 1. A. & seqq.
 Gabinius lapis qualis 5. 1. A.

Differt ab Albano, ibid. 1. C.
 Gabriel à Puteo Eques laudatur 83. 2. B.
 Gallæ Placidia Sacra monimenta 224. 1. D.
     Sepulchrum 226. 2. C.
     Casu combustum, ibid.
 Gammadia erat vestis sacra 98. 1. C. 99. 1. A.
 Gammadia vestes 90. 2. A.
 Gaspar del Torto laudatur 15. 2. B. 46. 2. C.
 Geniorum apud Romanos infinitus numerus 171. 1. D.
 Genius populi Romani in Nummo Diocletiani expressus 172. 2. A.
 SS. Gervasii & Protasii Ecclesia Ravennæ 226. 2. C.
 Gibellinorum, & Guelforum origo 29. 2. D.
 Globus in manu potentium appingi solitus, quid denotet 240. 1. D.
     Super quo Christus sedet, quid significet 272. 1. D.
 Gluten indicat tempus constructionis musivi operis 87. 2. D. Pro musivo opere quale 86. 1. B. Quanto tempore tractabile 87. 2. B. Ut muro adhæreat, quid faciendum 87. 1. B.
 Gothi quinam fuerit inter Scriptores disceptatur 269. 2. B.
 Graduale locus quid sit, & ubi Graduale cantetur 21. 1. B.
 Græci ab Hebræis, Hebræi ab Ægyptiis multa desumpsere 2. 2. B.
 Græcorum sepulchra qualia 167. 1. A.
 Grando lapidea in Amorrhæos 223. 2. C.
 S. Gregorius Magnus Homilias in Ecclesia S. Clementis recitavit 11. 2. D.
     Ejusdem mentio de Ecclesia S. Agathæ 268. 1. C.
 Guelforum, & Giubellinorum origo ex Germania 29. 2. D.

H

H Litera in vestibus 99. 1. A. 2. B. & seqq.
 Hederacea Corona 107. 2. C.
 Hæresi laborantes, inordinatè fratres dicuntur 137. 2. B.
 Hæretici sacras literas adulterant 131. 1. C.
     Oo Harpo-

I N D E X R E R U M.

- Harpocrates, silentium denotans 60. 1. C.
 In templorum vestibulis positus, & cur 60. 1. C.
 Hebræi in sepulchris sepeliebantur 166. 1. C.
 Eorundem sepulchra varia 165. 2. A. & seqq.
 Heliogabalus primus, qui Diademate usus est 110. 2. A.
 Herodes depictus cum circulo capiti circumducto 114. 1. D.
 Ejusdem figura diademate insignis 209. 1. C. 210. 2. D.
 Herodiadis historia opere musivo expressa in Arcu S. Mariæ Majoris 210. 2. B.
 Hierichi Urbis excidium, & clangētibus tubis moenia collabuntur 223. 1. D.
 Ejusdem expugnatio, ibid.
 Ejusdem obsidio, ibid.
 Hieroglyphicum A Ω 225. 2. C. 226. 1. B.
 Leonum 30. 2. C.
 Hierusalem Urbs depicta in musivo opere Arcūs S. Mariæ Majoris 210. 2. B.
 In Ecclesia S. Sabinæ 189. 1. A.
 Hierusalem, & Bethleem in musivis operibus cur expressæ 189. 1. C.
 Hilaria ibi defuncta, ubi Ecclesia edificata 148. 1. D.
 Hilarus Papa fundavit Oratorium S. Joannis Baptistæ 241. 1. D.
 Hilarus Papa ædificavit Oratorium S. Joannis Evangelistæ Romæ 238. 2. D.
 Hippocentauri imago in Basilica Sici-niana 56. 1. B.
 Andetur, ibid.
 Historia Abrahamæ quando tres Angelos hospitio excepit 212. 2. A.
 Honorii Imperatoris sepulchrum 225. 1. B. 2. D.
 Horrea Babylonis Joseph ex quadratis lapidibus ædificavit 67. 1. C.
 Horus, idest mundus 58. 2. C.
 Hospiniani Lapsus Chronologicis detegitur 155. 2. C.
 Hospitale Epirotarum Ecclesia SS. Sergii & Bacchi 252. 1. D.
 Hylæ fabula marmore insculpta 60. 2. C. 62. 1. C. 63. 1. D.
 Hypethros quid 6. 2. C.
 Hypoglottis Corona 107. 2. D.
 Hypothymis Corona 108. 1. A.
- I
- J**acobi benedictio loco Esau fratris, expressa in corona Ecclesiæ S. Mariæ Majoris 213. 1. D.
 Ejusdem historia de nuntiis missis ad Esau 215. 1. D.
 Ejusdem historia, quæ exprimit ipsum Jacobum objurgare filios 216. 1. D.
 Ejusdem continuatio, ibidem 2. B.
 Ejusdem historia de Virgis decor-ticatis, appositisque in aquis 215. 1. C.
 Jacobi, & Laban, necnon Rachaëlis historia, expressa in eadem corona Sanctæ Mariæ Majoris 214. 1. C. & seqq.
 Jacobitarum Æthiopum unio cum Ecclesia Romana 45. 2. A.
 Janua clausa symbolum virginitatis 208. 1. A.
 Ecclesiæ S. Pudentianæ quo tempore extructa 28. 2. A.
 Ejusdem januæ descriptio 26. 2. B.
 Janus & Bacchus idem sunt 107. 1. C.
 Quis fuerit 161. 2. D.
 A Gentilibus pro Deo habitus, ibid. & seqq.
 Jao Deus Gnosticorum 59. 2. D.
 Idem ac Sol, ibid.
 Ichnographia Ecclesiæ S. Clementis 14. 1. B. 18. 1. B.
 Idolorum templa quando devastata 71. 1. C.
 Ildeprandi Monachi, & Archidiaconi mentio in Valvis æneis Ecclesiæ Sancti Pauli 42. 1. D. & seqq.
 Imagines cur radiatæ 112. 2. A. D.
 Sceptra manu tenentes 125. 1. C.
 Imperatoris Paleologi Ferrariam pro unione Græcorum cum Latinis accessus 44. 2. A.
 Ejusdem ad pedes Pontificis genuflexio 44. 2. C.
 Itidem Sessio in Concilio Florentino, ibid.
 Imperatores, ac Reges Romam venientes

INDEX RERUM.

tes Canonici S. Petri creantur 134.
2. A.
Imperatoribus lampades præferebantur
230. 2. D.
Innocentium strages, musivo opere ex-
pressa in Arcus summitate S. Mariæ
Majoris 209. 1. B.
Inscriptio antiqua Musivi operis 80.
1. A.
In basi columnæ ante Ecclesiam
S. Pauli 25. 1. A.
In Astragulo 25. 2. B.
FL. Ricimer in musivo S. Agathæ
259. 1. C.
Sepulchralis antiqua, & barbara
olim in Ecclesia S. Agathæ 276. 1. A.
In valvis æneis Ecclesiæ S. Pauli
errata contra Baronii assertionem 42.
2. A.
Inscriptiones familiæ Capisuccæ 182.
1. C. 2. A.
Insignia concessa Guelfis, & Gibellinis
30. 1. A. D.
Gentilitia Eugenii IV. in valvis
Vaticanæ Basilicæ 44. 1. D.
Intervallum, sive spatium inter ædificia
privata quantum olim erat 65. 1. A.
Jovannes Baptista Callandra Musivarius
88. 1. B.
S. Joannis Baptistæ ortus ab Angelo Za-
chariæ denunciatus in arcus S. Ma-
riæ Majoris expressus 206. 2. D.
Joannes Dominicus Ricciardi laudatur
172. 2. A.
Joannes Matthæus Naironus Bibliothe-
cæ Vaticanæ Orientalium linguarum
Scriptor, & Interpres laudatur 42.
1. A.
Joannes Pastricius laudatur 104. 2. C.
Joannes Petrus Bellorius laudatur 169.
2. C.
S. Joannes Theologus apud Græcos idem
ac apud Latinos, ac Evangelista 37.
1. B.
Joseph Maria Thomafius laudatur 21.
2. A.
Joseph Ponthia laudatur 205. 1. D.
Josue cum Amalechitis pugna 219. 2.
B. D.
Ex præcepto solvit sibi calceamen-
ta sua 223. 1. C.
In locum demortui Moſis succedens
222. 1. B.

Solem stare jubet 223. 2. D.
Jovis Capitolini areæ substructiones ex
lapidibus quadratis 66. 2. B.
Iris coloribus expressa retro Salvatoris
caput in summitate arcus Basilicæ
S. Pauli 230. 1. D.
Isai patris David sepulchrum 165. 2. B.
Isaiæ Prophetæ tumulus 165. 2. B.
Isidis fabula 58. 2. B.
Eadem ac Luna, ibid. D.
Simulacrum quando eversum 34.
2. B.
Ubi effosum 34. 2. C.
Isidis, & Serapidis Templum olim erat,
ubi nunc Ecclesia S. Mariæ sopra Mi-
nervam 34. 2. A.
Judæi velato capite orant 232. 1. A.

K

K Alendæ Januarii potius cavendæ
antiquius dicendæ erant 161.
2. D.
Celebres apud Gentiles 161. 2. C.
Kalendis Januarii prisce fideles jejunia-
bant 162. 2. D.

L

L Litera est gamma græcum inver-
sum 100. 2. A. & seqq.
Lampas accensa in manu Virginis quid
significet 27. 1. D. 2. C.
Lampades inter Principatus insignia
connumerabantur, ac Imperatoribus
præferebantur 230. 2. D.
In portis Civitatum quid denotent
190. 1. A.
Lance spezzate qui sint 120. 2. A.
Lapidatio Achon 221. 2. A.
Lapides duodecim, è medio Jördani pe-
titi 222. 1. D.
Lapidibus quadratis antiquitus moenia
fiebant 64. 1. D.
ex Lapidibus quadratis Cloaca maxima
66. 1. D.
A quo constructa, ibid.
Lapidum proprietas circa duritiem 5.
1. C.
Lapis Albanus 5. 1. C.
Gabinus 5. 1. A.
Peperinus 5. 1. B.
Lateranensis regio ab exercitu Roberti
Guif-

I N D E X R E R U M.

- Guiscardi everfa 262. 2. B.
 Lateritia ædificia perpulchra 69. 2. B.
     Antiqua Romæ adhuc extantia 29.
     2. B.
 Lateritium opus cur sumptuosum 70.
     2. A.
 Lateritium tectorium opus è Græcia
     Romam allatum, & quo tempore 69.
     1. D.
 Laterum copia quando cœpit 68. 1. D.
     2. C.
     Eorundem differentia 68. 2. D.
 Laurea Corona 108. 2. A.
 Laurentius Zacagna laudatur 174. 1. A.
 Legatorum Æthiopum ingressus in Ur-
     bem 45. 1. C.
 Legile marmoreum 21. 1. A.
 S. Leo Magnus suadet Gallæ Placidia, ut
     musivo opere arcum Ecclesiæ S. Pauli
     ornet 229. 1. A.
 Leo Taurum dilanians in Basilica Sici-
     niana 56. 1. D.
 Leones in basi Obelisci Vaticani anti-
     quitus erant 32. 1. D.
     Cur illorum Fontana Architectus,
     & Mereatus historicus non memine-
     rint, ibid. 2. D.
     In Fontibus 31. 1. D.
     In janua Ecclesiæ SS. Joannis, &
     Pauli 33. 2. C.
     Eorundem descriptio, ibid.
     In janua Ecclesiæ B. Mariæ Purifi-
     cationis 34. 1. A.
     In janua Ecclesiæ S. Laurentii in
     Agro Verano 29. 2. B. 33. 1. B.
     Eorum symbolum, & descriptio,
     ibid.
     In janua S. Laurentii in Lucina 34.
     1. A.
     In janua Patriarchii Lateranensis
     34. 1. B.
     Ad pedes Capitolii, ubi antiquitus
     stabant 34. 1. D.
     In porticū Ecclesiæ S. Sabæ 34. 1. A.
     In sepulchris 31. 2. C.
     Qui stantes ad fontes prope Ther-
     mas Diocletianas, ubi antiquitus siti
     erant 34. 1. B.
     Eorum descriptio, ibid.
     Trahentes currum in tabula mar-
     morea insculpti 52. 2. A.
     In throno Consulis Romani 31.
     1. D.
     In throno Salomonis 31. 1. C.
 Leonum Hieroglyphicum 30. 2. C.
 Leonini versus quo tempore inventi 28
     2. C.
 Leopardus, Cervum devorans, expressus
     in Basilica Siciniana 56. 1. D.
 Liber quid sit 128. 1. D.
 Lingua latina qualis fuerit à bis mille
     & 300. annis, difficile est asserere 265.
     2. D.
 Litera T. Crucem Salvatoris denotat 96.
     2. D.
 Litera in vestibus non nomen alicujus,
     sed ad arbitrium texta 100. 1. C.
 Literæ, scilicet characteres cur adinven-
     ti 126. 2. C.
 Literatæ vestes 90. 2. A.
     In diversis figuris Ecclesiarum Ur-
     bis 101. 2. B.
 Literatæ ac cifrata vestes 99. 1. A.
 Literæ in Laciniis Palliorum 91. 1. D.
     In vestibus Christianorum pecu-
     liare quoddam mysterium denotant
     96. 2. D.
     Symbola sive tessera appellatæ 90.
     2. A.
     Non nisi Artificis nomen, seu offi-
     cinarum insignia denotabant 105.
     2. D.
     Erant occultæ notæ 99. 1. D.
 Literæ P. T. Θ. in Philosophiæ veste in-
     scriptæ 97. 1. A.
 Lithostrata quid 79. 1. A. & seqq.
 Loth, & Abraham historia depicta mu-
     sivo opere in corona Ecclesiæ S. Ma-
     riæ Majoris 213. 1. B.
 Lotina Corona 107. 2. A.
 Lucernæ, sive lampades in portis Civita-
     tum expressæ quid significant 190.
     1. A.
     Eorundem accensio ab Ægyptiis
     defluxit 191. 1. C.
     Eorundem Festum 62. 1. A.
 Luciani testimonium priscos Fideles
     habuisse 141. 2. C.
 Ludovici Imperatoris imago cum Dia-
     demate 114. 2. D.
 Lumina antiquitus nocte accendeban-
     tur 190. 1. A. & seqq.
 Lupanaria ubi olim 253. 1. C.
 Luparia, ac Lupanaria in Subura erant
     262. 2. C.
 λυχοναίον 62. 1. A.

INDEX RERUM.

M

MAtelli vox quid denotet 266.
1. D.

Marci opinio de literis in vestibus 98.
1. D.

M. Magister Religionis Hierosolymitan.
in die Nativitatis B. Mariæ Virginis,
quando legitur Evangelium, evagi-
nat ensem 137. 1. C.

Magorum Regum adoratio, expressa in
summitate arcûs S. Mariæ Majoris
208. 1. C.

Majoreses qui 120. 2. D.

Manus, è Cælo erumpens quid denotet
194. 2. D.

Marcellus Severolus laudatur 92. 2. D.
98. 2. D.

Marcus Antonius ex Herculis prosapia
56. 2. B.

Ejusdem triumphus de Artabazo
57. 1. A.

Marcus Scaurus marmore obduxit pa-
rietes 79. 2. B.

B. MARIA Virgo, an assumpta cum
corpore, nec ne? 50. 1. C.

S. Mariæ in Cosmedin Ecclesiæ Ichno-
graphia 11. 1. D.

S. Mariæ Magdalena domus, in Eccle-
siam conversa 155. 1. D.

Maris rubei Israëlitarum transitus 218.
2. C.

Marmorata 86. 1. C. 87. 1. A.

Marmore parietes primus obduxit Mar-
cus Saurus 79. 2. B.

Marmorearum crustarum copia vnde
prodierit 71. 1. B.

Maronitarum, & Chaldæorum unio
cum Ecclesia Romana 45. 2. C.

Martyrum memoriæ Altaria 180. 1. B.
Eorundem sepulchrorum ortho-
graphia demonstratur 178. 2. D.

Materiæ plures ad scribendum adinven-
tæ 126. 2. D.

Matronarum quid & ubi 18. 2. B. & seqq.
Mausolea etiam Hebræi construxere,
165. 1. A.

Regum sepulchra erant 164. 2. C.
Mausoleum Artemisiæ inter septē mundi
miracula annumeratum 163. 2. D.

Hadriani Imperatoris 168. 2. C.

Octaviani Cæsaris Augusti in

Campo Martio 167. 2. D.

Primum quale fuerit 163. 2. D.

de Maximis Cardinalis Antiquitatum
amantissimus 58. 1. B.

Melchisedech historia musivo opere
expressa in coronide Ecclesiæ S. Mariæ
Majoris 212. 1. B.

Memoriæ erant sepulchra 176. 1. A.

Mevania olim Civitas 83. 1. C.

Michaël Baudrand laudatur 3. 1. B. &
seqq.

Mima Cytheris quæ? 52. 2. C. & seqq.

Mœnia antiquitus ex lapidibus quadra-
tis fiebant 64. 1. D.

Monachi Benedictini olim degebant in
Ecclesia S. Pancratii 24. 2. A.

Monachorum locus in Ecclesiis 18. 2. D.

Monasteria Benedictinorum olim erant
quingentaduomillia 78. 1. A.

Monasterium S. Agathæ Ravennaten.
185. 1. A.

Monasterium S. Agnetis in via Nomen-
tana quo tempore constructum 72.
1. D.

Monasterium Monialium *le Torchine*
denominatarum ubi 264. 2. C.

Monialium, siue Virginum locus in Ec-
clesiis 18. 2. D.

Monimenta sepulchralia Magistrorum
Gallæ Placidia filiorum 224. 2. D.

Monogramma quid 90. 2. B.

Monogramma A. & ω. Christi nomen
exprimens 227. 2. D.

Monogramma I. in Christi veste 227.
1. D.

Idem in fimbriis vestis cujusdam
viri 227. 2. C.

Monogramma in arcu S. Joannis in
Fonte, Ravennæ explicatur 237. 1. C.

In summitate arcûs S. Mariæ Ma-
joris Christi nomen denotat. 203. 2. B.

In Ecclesia S. Clementis, contra
opinionem Ugonii Alemanni, & du
Cange explicatum 12. 1. A.

In veste Christi Ecclesia S. Agathæ
Ravennaten. 185. 1. D.

Monogrammata varia in vestium fim-
briis 210. 2. A.

In vestibus Apostolorum 249. 1. A.

Monogrammata vestes 90. 2. A.

Monogrammaticum erat insigne Pa-
triæ, vel Gentis 100. 2. B.

Monoptera quid 6. 2. D.

Mons

INDEX RERUM.

- Mons Balena Pauli, seu *Magnanapoli* in Musivo opere vitanda figurarum
262. 2. D. copia 89. 2. A.
- Montis Testacei incrementi Auctoris Musivorum origo 78. 2. C.
opinio 175. 1. D. Varia nomina . 1. A.
- Moses Deo Altare erexit 2. 1. A. Sub Sillia incepere 79. 2. B.
Legem promulgat 218. 2. A. Eorundem diversę species; alię ma-
Supra montem orans durante bel- jores, alię minores, seu medię, alię
lo contra Amalechitas 219. 2. D. minimę 81. 2. D.
- Virgam præferens 217. 2. D. Majores 82. 1. A.
- Mosis, & Aaron ad Tabernaculum fuga Medię sive minores 82. 2. B.
220. 1. D. Eorum exemplum, ibid.
- Mosis historia, musivo opere expressa in Minorum exemplum, ibid. 1. C. &
corona Ecclesię S. Marię Majoris 216. 2. C.
2. D. & seqq. Musivum opus ad hoc, ut pulchrum sit,
Ejusdem Levitis voluminis Deu- quid requiratur 88. 2. C.
- teronomii traditio 221. 1. D. In Basilica Siciniana constructum
Ejusdem obitus, & humatio 221. à Simplicio Papa 242. 2. D.
2. D. In Ecclesia S. Agathę 259. 1. C.
- Mosi duo Comites à Pictore dati, scilicet S. Agathę Ravennaten., ejusque de-
cum musivo expressi 220. 2. C. scriptio 185. 1. B.
- Mulier sedens, dum Evangelium lege- Immortale est 89. 1. B.
- batur vocem audivit, quod surgere Lugduni 81. 1. C.
- deberet 137. 1. A. Mevania 83. 1. C.
- Multioculus, sive Osiris, idest Sol 58. Minimum, ac mirabile 88. 1. D.
2. B. Oratorii SS. Joannis Baptistę, &
Sub accipitris forma 59. 1. C. Evangelistę constructum ab Hilario
Munera Deo primi obtulerunt Abel, & Papa 242. 1. C.
- Cain 2. 1. A. Perennitate suā superat picturam
Muralis corona ex auro 109. 1. A. 89. 1. C.
- Muro tortu* ubi 68. 1. A. Præneste in Palatio Exc. Principis
Murus terreus ad Capitolium 203. 1. A. Barberini 81. 1. A.
- Ad Ecclesiam SS. Petri, & Marcel- Aliud, ibid. C.
- lini 266. 2. D. Romę quo tempore cessaverit 84.
Ad Imperiale Palatium, & Eccle- 2. A.
- siam SS. Joannis & Pauli 267. 1. A. Ecclesię S. Sabinę, ejusque descrip-
Ubi nunc Barbarinorum Palatium tio 188. 2. D.
266. 2. C. In tholo Baptisterii S. Joannis Ra-
Olim ubi erat Domus Orphei 266. vennaten. 235. 1. A.
2. B. Myrtea Corona 107. 2. C.
- Musiva opera, in Basilica Liberiana con- Eā qui primus usus fuerit 109. 1. C.
- structa à Xysto I. Papa 158. 1. A.
- Ex qua materia componantur, & quomodo formentur 84. 2. C. & seqq.
- Musivarii Artifices, Constantinopoli evocati 84. 1. C.
- Musivi operis antiqua inscriptio 80. 1. A.
- In Ecclesia S. Agathę descriptio 271. 2. D.
- In Ecclesia S. Andreę in Barbara descriptio 247. 1. B.
- Romę pretium laboris quantum olim, & quantum hodie 88. 2. A.

N

Nardini opiniones de Ecclesia San-
tę Agathę summatim relatę,
256. 1. A. & seqq.

Nationes finitimę ad invicem ritus, ac
mores mutant 161. 2. B. 163. 2. B.

Navalis Corona 109. 1. A.

Naves Ecclesiarum disparis latitudinis
erant, & cur 14. 2. D.

Nestorius auctor Nestorianę hęreseos
205. 1. D.

Ejus.

I N D E X R E R U M.

Ejusdem Codices, jussu Theodosii
Imperatoris combusti 227. 1. D.
Nicolaus V. Obeliscum Vaticanum trās-
ferre in mente habuit 32. 2. A.
Nimbus, idest Diadema 115. 1. A.
Noë Altare Domino ædificavit 2. 1. A.
Nomen, in vestibus expressum 95. 1. D.
2. D.
Numisma à Baronio relatum potiùs
filios Theodosii Imperatoris, quam
SS. Joannem, & Philippum repræsen-
tat 275. 2. C.

O

Obeliscus parvus, erectus ab Alexan-
dro VII. ante Ecclesiam S. Mariæ
supra Minervam 34. 2. C.
Obsidionalis Corona 109. 1. B.
Octavianus Roboretus laudatur, 77.
2. D.
Opus tumultuarium quando coeperit
72. 2. C.
Oratorium S. Joannis Baptistæ funda-
tum ab Hilario Papa 241. 1. C.
Orbiculi in vestibus quid 92. 1. B.
Ornamenta templorum, propria cuili-
bet Deitati 4. 1. C.
Ornamentorum Basilicæ Sicinianæ de-
scriptio 52. 1. A.
Orphei denominatio 259. 2. D.
Orphei domus ubi 265. 2. A.
Orthographia ambonum 23. 2. D. 24.
1. C.
Chori Ecclesiæ S. Clementis, 19.
1. C.
Ossiris frater Isidis 58. 2. B.
Multioculus, ibid.
Sub accipitris forma 59. 1. C.
Deus Gnosticorum, ibid. 2. D.
Dictus est Sol, ibid.
Ovalis Corona 109. 1. B.
Oves circa Christum stantes quid deno-
tent 228. 1. B.

P

Pagus Succufanus 267. 1. D. & seqq.
Palma symbolum Victoriæ & Justi-
tiæ 225. 1. A.
Pannus pulvinar tegens expressus in
summitate arcus S. Mariæ Majoris
Christi syndonem denotat 203. 1. B.

Pantaleo Consul Auctor Valvarum Ec-
clesiæ S. Pauli 40. 1. D. 42. 1. A. D.
Papæ Cælestini III. figuræ descriptio
239. 2. C.
Parietes privatarum ædium ultra ses-
quipedem crassæ olim non erant 69.
1. A.
Paschalis vigilia à Fidelibus cereorum
copia celebrabatur 190. 1. C.
S. Pastoris imago 28. 1. A.
Patera boni ominis nota est 62. 2. C.
Patriarchæ XII. Hebræorum velato ca-
pite expressi 231. 2. C.
Patriarchales Ecclesiæ quinque in Ur-
be 196. 2. C.
S. Pauli Basilicæ Icnographia 10. 1. C.
Ortographia 11. 1. B.
Ejusdem decollatio ubi facta 46.
1. A.
Eundem Romæ fuisse ostenditur
139. 1. C.
Eundem cum S. Petro Romæ præ-
dicasse, ac passos fuisse demonstratur
67. 1. C.
Pavo radiatus æternitates symbolum
115. 2. C.
Pedium, idest Baculus Pastoralis 121.
2. A.
Pentadoron 68. 2. D.
Peperinus lapis qualis 5. 1. B.
Periptera quid 5. 2. D.
Peripteros quid 6. 1. D.
Persecutionum Christianorum Catalo-
gus 250. 1. C.
Petrus Cardinalis fundator Ecclesiæ
S. Sabinæ 186. 2. C.
S. Petrus, depictus cum triplici ordine
Capillorum 272. 2. A.
Et eum unica clave, ac cum dua-
bus, & tribus, ibid. & seqq.
Ejusdem crucifixio ubi facta 46.
1. C.
Eundem Romæ fuisse demonstra-
tur 139. 1. D.
Idem à læva, & S. Paulus à dextris
203. 1. C.
Eosdem Apostolos Romæ prædi-
casse, ac passos fuisse ostenditur 65.
1. C.
Eorundem effigies, in arcu majori
in Ecclesia S. Pauli expressa 232. 2. C.
Philippus Bonarota laudatur 58. 1. C.
Philippum Imperatorem fuisse Chri-
stianum

I N D E X

stianum demonstratur 145. 2. A.
 Phoenix radiata æternitatem denotat,
 115. 2. C.
 Pictura antiqua in Basilica Siciniana,
 64. 1. B.
 Picturæ antiquæ ut plurimum desump-
 tæ ex Apocalypsi 201. 2. C.
 Pila tiburtina ad Circum Floræ 252.
 2. D.
 Pisarum Ecclesiæ Primitialis descriptio
 15. 2. D.
 Plebs Dei vox quid denotet 204. 1. A.
 Sæpius à Pontificibus usitata, ibid.
 Plinius 119. annis decessit post Cicero-
 nem 53. 1. C.
 Ejusdem domus juxta Suburam,
 260. 1. C.
 Pluvia Coturnicum 219. 1. C.
 Poenitentium locus in Porticu 14. 2. C.
 Eorundem, & Cathecumenorum
 stationes in Ecclesiis 18. 2. C.
 Poloni in lectione Evangelii gladium
 stringunt 137. 1. B.
 Pontifex Romanus an utatur Baculo,
 122. 2. D. 123. 1. A.
 Pontifices quo tempore cessaverint de-
 ferre baculos 123. 2. D.
 Eorundem sepulchrorum ortho-
 graphia ostenditur 179. 1. C.
 Porticus duplex in Basilicis 7. 2. D.
 Et aliquibus in Ecclesiis cur, 17.
 1. D.
 Posthumius Tubertus primus myrteâ
 corona usus fuit 109. 1. C.
 Præfecti Navales qui 120. 2. C.
 Præfectus Urbis cum Biretto 114. 2. D.
 Præsentatio Pueri Jesu in templo opere
 musivo expressa in arcu S. Mariæ Ma-
 joris 209. 2. A.
 S. Praxedis imago 27. 2. D.
 Presbyterium, sive confessus Presbyte-
 rorum ubi in Ecclesia 18. 1. B.
 Liberianæ Basilicæ cur altum con-
 structum fuerit 197. 1. D.
 Priamus depictus cum circulo capiti
 circumducto 114. 1. C.
 Primatus Romani Pontificis tempore
 Celestini demonstratur 187. 2. A.
 Processio in die Purificationis antiqui-
 tus fiebat è Laterano ad S. Mariam
 Majorem 65. 2. B.
 Pronai vox quid denotet 3. 2. A.
 Prostylos quid 6. 1. B.

R E R U M.

Pseudipteros quid 6. 2. A.
 S. Pudentianæ Ecclesiæ januæ descriptio
 26. 2. B.
 Ejusdem imago 27. 1. D.
 S. Pudentis imago 28. 1. C.
 Puteus Probæ ubi 252. 1. D.
 Pyramis ad Portam Ostiensem 169,
 1. A.
 Scipionis 169. 1. D.
 Pyramidis Scipionis Affricani imago.
 46. 1. C.
 Pyramides apud Ægyptios in usu 164.
 1. C.
 Hebræi etiam fabricarunt 165.
 1. B.
 Diversarum adhuc Memphis ex-
 tantium orthographia 164. 1. D.

Q

Q Uercina Corona 108. 2. B.
 R

P. T. O. Literæ in Philosophiæ veste,
 97. 1. A.
 Raab meretrix Exploratores è fenestra
 per funem demittit 222. 2. D.
 Radiatus vultus Moïsis 112. 2. B.
 Radii in capitibus Cæsarum 112. 1. A.
 Raphaël Fabrettus laudatur 4. 2. C. 135.
 1. D. 169. 2. D. 200. 1. D.
 Libellorum supplicum à Secretis à
 Summo Pontifice Alexandro VIII.
 declaratus 245. 1. D.
 Ravenna antiquissima Urbis Romæ
 æmula 184. 1. A. B.
 S. Agathæ majoris Ecclesiæ descrip-
 tio, ibid. 2. A.
 Raymundus Cardinalis Capisuccus lau-
 datur 181. 2. A.
 Reges, ac Imperatores Romani venien-
 tes Canonici S. Petri creantur 134.
 2. A.
 Reges quinque, à Josue victi, deque ejus
 jussu è spelunca extracti 224. 1. A.
 Regionibus Urbis tantum quatuor ex septē
 erant Catholicæ tempore S. Gregorii
 259. 2. B.
 Religio Christiana quando antiqui-
 tus repræsentata 195. 2. A.
 Restauratio murorum Urbis facta à Be-
 lisario 71. 2. C.

Facta

INDEX RERUM.

Facta à Carolo Magno 72. 1. A.
 Reticulatum certum opus 67. 2. D. 68.
 1. B.
 Incertum opus 67. 1. D.
 Rhedarum varia nomina 55. 2. B.
 Fl. Ricimer Arianus minimè fuit 259.
 1. C.
 Idem natione Gothus, & Arianus
 dicitur 268. 2. D. & seqq.
 Ritus in Evangelii lectione 22. 1. B. 23.
 1. B.
 Romani à Græco fonte nonnulla hau-
 sere 2. 2. C.
 Rosacea Corona 107. 2. D.
 Rosæ in vestibus 102. 1. D.
 Rostrata Corona 109. 1. A.

S

de **S** Abellis familia laudatur, 183.
 1. D.
 Sacrificia in monimentis fieri docet an-
 tiqua inscriptio 172. 1. C.
 Sacrificium Boni eventus 62. 2. A.
 Salaria antiqua ubi 66. 2. D.
 Salmuti sententia impugnatur quo ad
 diadema, impositum capitibus statua-
 rum 115. 1. D.
 Salomon templum Domino ædificavit
 2. 1. B.
 Salvatoris imago, crucem manu gerens
 230. 2. B.
 Quid denotet, ibid.
 Salvatoris imago, depicta in summitate
 arcus Basilicæ S. Pauli, illiusque ex-
 plicatio 230. 1. C.
 Sanctuarium ubi in Ecclesia 18. 1. B.
 Sandalia Apostoli gestabant ex Domini
 præcepto 249. 2. D.
 Saturnus, coronarum inventor 107.
 1. C.
 Saxa, in agris jacentia, in restauratione
 Urbis concessa 71. 2. B.
 Saxia, à Saxonibus dicta 262. 2. C.
 Scaligeri sententia impugnantur quo ad
 diadema impositum capitibus statua-
 rum 115. 1. D.
 Scarabæus radiatus Solem denotat 115.
 2. D.
 Sceptrum manu tenentes diversæ ima-
 gines 125. 1. C.
 Supremæ dignitatis, & dominatiq-

nis est nota 124. 2. D.
 Schola stimulatorum quæ 120. 2. D.
 Scipio Provenzalis Musivarius 88. 1. A.
 ad Scribendum materiæ plures adin-
 ventæ 126. 2. D.
 Scrinium librorum in musivo expref-
 sum 227. 1. D.
 Sectile opus quale 80. 2. B.
 Sedes Apostolica Avinionem translata
 adduxit secum Urbis decorem 72.
 2. B.
 Sedes appellata sepulchra 177. 2. A.
 Sedes Episcopalis, sive Faldistorium; ex-
 pressum in tholo baptisterii S. Joan-
 nis Ravennaten. 236. 1. C.
 Senatorium quid, & ubi 18. 2. B.
 Seniores xxiv. expressi in arcu Basilicæ
 S. Pauli 230. 2. D.
 Sepulchra Ægyptiorum quæ 163. 2. C.
 Apud Athenienses lege fuerunt
 moderata 167. 2. A.
 Columnis ornata 175. 1. C.
 Ad Basilicæ formam 183. 2. A.
 Ad Confessiones, sive Confessionis
 formam 183. 1. D.
 Gallæ Placidie 226. 2. D.
 Honorii Imperatoris 225. 1. B.
 Metellæ 72. 2. A.
 Valentiniani III. Imperatoris 225.
 1. B.
 Magistrorum Gallæ Placidie filio-
 rum 224. 2. D.
 Græcorum qualia 167. 1. A.
 Lateritia mirificè elaborata 170.
 1. D.
 Martyrum, &c. expressa in tholo
 Baptisterii S. Joannis Ravennaten-
 sis 236. 1. D.
 Memoria dicta 176. 1. B.
 Regum domus David 165. 2. C.
 in Sepulchris adiculas fuisse docet anti-
 qua inscriptio 172. 1. D.
 Sepulchrorum internarum partium de-
 scriptio 170. 2. A.
 in Sepulchris adiculæ Genii familiæ
 erant 170. 2. D.
 Servius Tullius Romanorum Rex, natus
 ex nobili foemina Corniculana 68.
 2. B.
 Eiusdem Palatium Corniculi olim
 erat, ibid.
 Sessorianæ Basilicæ ichnographia; &
 Pp ortho,

INDEX RERUM.

Orthographia 9. 2. A.
 Severus Imperator templum Deorum
 Alexandria extruxit 145. 1. B.
 Siciniana Basilica ad Macellum Liviae
 242. 2. C.
 Ejus constructio 243. 1. D.
 Olim Dianæ templum, ibid.
 Ejusdem ichnographia, & ortho-
 graphia 9. 1. C.
 Ejusdem ornamentorum descrip-
 tio 52. 1. A.
 Sigillo cur Evangeliorum volumina ob-
 signarentur 130. 2. C.
 Signa in vestibis quomodo ab Auctore
 explicata 102. 1. D. & seqq.
 Silicum, marmorearum crustarum, ac
 topiorum ædificia quo tempore facta
 70. 2. D.
σημα quæ? 91. 1. C.
 Simeonis Justi sepulchrum 165. 2. C.
 Simeonis, & Levi fratrum Dine historia
 216. 1. B.
 Simplicius Papa construxit musivum,
 opus in Basilica Siciniana 242. 2. D.
 Sol ab Ægyptiis dictus multioculus 58.
 2. B.
 Sol denotatus per Scarabæum radiatum
 115. 2. D.
 Solis statio jussu Josue 223. 2. D.
 Somni imago, musivo opere expressa 82.
 2. A.
 Spatium, sive intervallum inter ædifi-
 cia privata quantum olim erat 65.
 1. A.
 Speluncæ Hebræis pro sepulchris inser-
 viebant 166. 1. D.
 Spherula, idest diadema 115. 1. A.
 Sphinges lapideæ erant in fanis, 3.
 2. C.
 Stellæ in capitibus Cæsarum, 112.
 1. B.
 Stellæ Poëtæ domus ubi 260. 1. B. 265.
 2. A.
 Stemma Congregationis Casinensis 25.
 1. A.
 Stephanus Fantonus laudatur, 82.
 2. D.
 Suaresii opinio de literis in vestibis 97.
 2. C.
 Suburæ vox correctæ 297. 2. A.
 Ejusdem initium 257. 1. D. 260. 2.
 B. 261. 1. B.

Subura, an intra, vel extra Pomerium
 251. 1. A. 253. 2. B.
 Unico R. scribenda 250. 2. D.
 Unde dicta 250. 2. A. & seqq.
 Dicta quia sub muro terreo 263.
 2. B. 264. 1. A.
 A pago Sucufano dicta 260. 2. B.
 263. 2. C.
 Hominum multitudine abundabat
 254. 2. D.
 In ea venalium rerum copia erat
 255. 1. A.
 Clamoribus plena 255. 1. B.
 A Spectatissimis Viris inhabitata,
 255. 1. C.
 Ad S. Luciam in Silice 266. 1. B.
 Inter præcipuas Urbis regiones
 connumerata 262. 2. D.
 In quirinali ubi 266. 2. C.
 Olim Emporium fuit 266. 1. D.
 Suburæ plures fuere, 263. 2. A. cum
 seqq.
 in Subura officina Flagellorum, ac Ton-
 stricis erat 263. 1. C.
 Inibi furtivæ res hora vespertina
 vendebantur, ibid.
 Suburana via ubi 265. 2. A.
 Sucufanus Pagus unde dictus, 260.
 2. B.
 Olim per B. scribebatur, 267.
 1. D.
 Sueviæ duæ 269. 2. A.
 Symboli Apostolici articulus: *descendit
 ad inferos* explicatus 49. 1. B.
 Symbola Apostolorum Agni, 225.
 1. D.

T

T Litera Crucem Salvatoris denotat
 96. 2. D.
 Tabellæ quadratæ in vestibis quæ? 91.
 2. D.
 Tabernacula duo erant in Templo 207.
 1. C.
 Tabularium ex lapidibus quadratis 66.
 2. D.
 Tempa, & Ecclesias priscos fideles ha-
 buisse demonstratur 152. 1. D.
 Tempa unde dicta 4. 1. D.
 Antiquitus absq; recto erant, ibid.
 2. C.

Vel.

INDEX RERUM.

Vel habebant in summitate ma-
gnum foramen 4.2.D.
Quibus diis antiquitus locis sacra-
bant Romani 4. 1. B.
Prope sepulchra 170. 2. D.
Eorundem partes quatuor erant 4.
2. B.
Forma 6. 1. A.
In jis sepeliendi cadavera ritus 171.
1. C.
Templi antiqui forma reperta, 4.
2. C.
Templum Isis, & Serapidis olim erat,
ubi nunc Ecclesia S. Mariæ supra Mi-
nervam 34. 2. A.
Deorum Alexandria extructum à
Severo Imperatore 145. 1. B.
Domino Salomon ædificavit, 2.
1. B.
Tempus constructionis ædificiorum,
quomodo ex cæmentis argui possit,
65. 2. A.
Tessellatæ vestes 95. 2. B.
Tessellatum opus quid sit 80. 1. C.
Tessera in vestibus quæ? 91. 2. D.
Tetradoron 68. 2. D.
Texendi genera duo apud veteres 104.
1. B.
Theagenes Thasius in Olympicis excel-
lentissimus lucratur mille & ducentas
coronas 108. 2. B.
Thronus Caroli Calvi qualis, 203.
1. A.
Consulis Romani 202. 1. D.
Salomonis qualis 202. 1. C.
Thronus, five Cathedra expressus in
summitate arcûs Liberianæ Basilicæ
292. 1. B.
Tituli Romæ tempore Cornelii Papæ
quot fuere 141. 1. C. 146. 1. D.
Tonsura in capite S. Philippi Apostoli
expressa 275. 2. B.
Tophorum quadrilaterum ædificia quo
tempore facta 72. 1. B.
Tophorum, & Laterum insimul, 70.
2. C.
Transennæ ubi erant, & quid denota-
bant 19. 2. D.
Transitus Beatæ MARIÆ Virginis, 50.
2. B.
Tribuna à Tribunali nomen sortita est
8. 1. D.

Tribuna etiam Absida dicitur, ibid.
Tribus Urbanæ quatuor 257. 1. D.
Triumphalis nomē quare Arcubus ma-
joribus Ecclesiarum inditum, 198.
2. C.
Triumphalis Corona 109. 1. C.
in Triumphis victimæ humanæ cæsæ
57. 2. B.
Triumphus de Artabazo M. Antonini 57.
1. A.
Τετραίοφρος Arcus cur denominatus,
199. 2. B.
Tumultuarium opus quando cœperit
72. 2. C.
Turris Mamilia 262. 1. C.
Tusci ædificabant ex lapidibus quadra-
tis 67. 1. A.
Typhon 58. 2. C.

V

V Alentiniani III. Imperatoris sepul-
chrum 225. 1. B.
Vallaræ Corona 109. 1. A.
Valvæ æneæ in Ecclesia S. Pauli, earum-
ve descriptio 35. 2. A.
Earundem constructionis tempus,
42. 1. D.
Vaticanæ Basilicæ, ab Eugenio IV.
constructæ 43. 2. D.
Earumve altitudo, & latitudo
44. 1. A.
Tempus duodecim annorum, in
earundem fabrica consumptum 44.
1. A.
A Paulo V. restauratæ, ibid.
Versus qui olim apud eas sta-
bant, ibid.
Earundem icon, ibid.
Earundem descriptio 43. 1. B.
Pisarum quo tempore, & è quo-
nam loco in illam Urbem adductæ,
46. 2. D.
Eadem ante millesimum confla-
tæ, earundem in Ecclesia primitiali
descriptio 47. 1. A.
Valvas æneas construxit Honorius III.
Papa in Oratorio S. Joannis Latera-
nen. 239. 1. C.
Valvæ argenteæ olim in Vaticana Basi-
lica, & quando direptæ 43. 1. D.
Quando denuo etiam argenteæ re-
fectæ,
Pp 2

I N D E X R E R U M.

fectæ, 43. 2. B.

Construxit Hilarus Papa in Oratorio S. Joannis Lateranensis, 239. 1. C.

Vander Linden Decanus Ecclesiæ Aquigranensis laudatur 7. 2. D.

Varro obiit anno ante Christi nativit. xxv. 263. 2. C.

Vas, expressum ad pedes imaginis Sancti Pauli quid denotet 45. 1. B.

Vela in foribus Palatii Imperatoris antiquitus erant 64. 2. B.

Velum purpureum, in sepulchro magnatum olim positum 179. 1. D.

Vermiculatum opus 81. 2. B.

Verrius floruit sub Tiberio 267. 2. B.

Versus in arcu S. Pauli mutili, ac à Baronio suppleti 229. 1. D.

Alio modo ab Auctore, ibid.

In basi columnæ ante Ecclesiam S. Pauli 25. 1. D. 2. A.

In epistyllo januæ S. Pudentianæ 26. 2. D.

In libris Evangeliorum 137. 1. A.

Inscripti circa peripheriam Agni cruce insigniti 27. 1. B.

Circa peripheriam imaginis S. Pastoris 28. 1. A.

Circa peripheriam imaginis S. Præxedis 27. 2. D.

Circa peripheriam imaginis S. Pudentianæ 27. 2. B.

Circa peripheriam S. Pudentis 28. 1. C.

Leonini quo tempore inventi 28. 2. C.

Mutili in arcu Basilicæ S. Pauli, 229. 1. C.

Integri à Grutero relati, ibid. 1. D.

Insculpti in valvis æneis Ecclesiæ S. Pauli 37. 2. C. 40. 1. D.

Qui erant in tribuna Basilicæ Sici-
nianæ 243. 1. A.

Vestis antiquitus inconsutiles, 103. 2. C.

Gammadiæ 90. 2. A.

Candidæ, ac Coronæ quid denotent 232. 1. D.

Literatæ 90. 2. A.

Variis figuris depictæ 93. 2. A. 94. 2. C.

Pretiosæ Virginis quid denotent, 27. 1. C.

Inconsutiles nostro ævo revocatæ 104. 1. D.

Vestis empta pretio centum viginti talentorum 94. 2. C.

Inconsutiles; Artifex Franciscus Guiot 105. 1. D.

Via *Gratiosa* 264. 2. B.

Victimæ humanæ cæsæ in triumphis 57. 2. B.

Vincentius Cardinalis Ursinus laudatur 35. 1. C.

Violacea Corona 108. 2. A.

Virga justitiam denotat 124. 2. D.

Pastoralis, idest Baculus, 121. 2. A.

Ejus ictu aqua erupit 219. 2. A.

Virginum sepulchrorum orthographia extenditur 179. 1. B.

Viridarium Excell. Familiæ Aldobrandinorum ante Ecclesiam S. Agathæ in Subura 257. 1. C.

Vitreum opus 81. 2. A.

Vituli aurei adoratio 218. 1. C.

Ulyssis tunica variegata animalium figuris 92. 2. B.

Umbellæ, in statuarum capitibus positæ pro tegumento, nè ab avibus conspurcarentur 115. 1. D.

Unio Chaldæorum, & Maronitarum, cum Ecclesia Romana 45. 2. C.

Jacobitarum Æthiopum cum Ecclesia Romana 45. 2. A.

Volumen in Christi manu quid denotet 247. 1. D.

Evangeliorum obvolutum, & signatum 128. 2. C.

Idem cur sigillo obsignatum 130. 2. B.

In magna veneratione habitum, 131. 2. D.

Septem sigillis obsignatum, ac expressum in arcu Triumphali Basilicæ Liberianæ quid denotet 201. 2. A. 2. B.

Voluminis, & Codicis differentia 128. 1. D.

Volumina unde dicta 127. 1. D.

In Apostolorum manibus quid significant 247. 2. B.

INDEX RERUM.

X

Z

X Litera in vestibus 100.1. C.
Xystus III. Papa multis operi-
bus ornavit Basilicam Liberianam,
196. 1.A.

Z Accharia Profeta sepulchrum,
165. 2. C.
Zeno Imperator Evangelium S. Barna-
bae reposuit in suo Palatio, 1.A.

FINIS.

ERRATA SIC RESTITUANTUR.

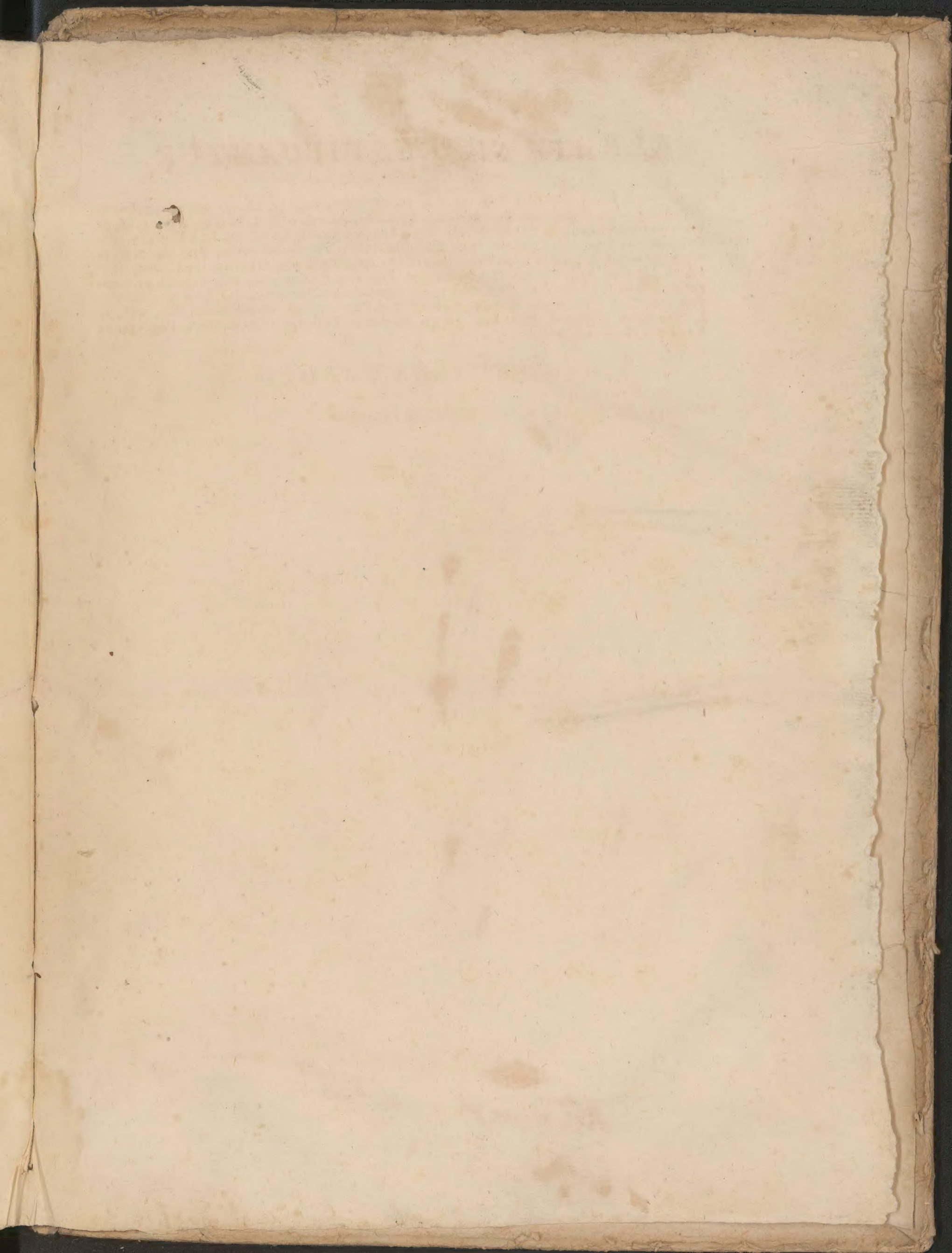
Pag. 11. col. 1. lin. 13. lege VII. Pag. 21. 2. l. 17. lege verò. Pag. 34. 2. l. 17. parvum obeliscus.
Pag. 56. 2. l. 39. triumphum. Pag. 62. 2. l. 3. fig. 9. Pag. 97. 1. l. 5. P. 11. T. Pag. 109. l. 1. fig. 9.
l. 35. Pirimigenios. pag. 111. 2. l. 31. lege 225. Pag. 114. 2. l. 16. fig. 1. l. 19. fig. 2 Pag. 115. 2. l. 11.
l. excogitare. Pag. 136. 2. l. vlt. contracta. Pag. 137. 1. l. 7. Theodoricum. Pag. 165. 2. l. 11.
ortographiam, & l. 39. non enim. Pag. 169. 2. l. 26. Republica. pag. 161. 14. l. ad. Pag. 184.
1. l. 28. l. Prandi. Pag. 206. 2. l. 17. præcitataque. Pag. 210. 2. l. 6. duabus. Pag. 216. 2. l. 25. Cap-
pellæ. Pag. 217. 1. l. 37. viri. Pag. 221. 1. l. 3. lapidationem. Pag. 224. 1. l. 6. nè in victorum.
Pag. 224. 13. l. Imperatoris. Pag. 230. 2. l. 8. arbitror. Pag. 232. 2. l. 17. imminent. Pag. 238. 1.
l. 38. lævigatæ columnæ. Pag. 242. 1. l. 35. Simplicio. Pag. 245. 2. l. 8. viciniam. Pag. 254. 1.
l. 1. Tusci, & col. 2. l. 1. esquiliis.

COMMISSA IN TABULIS.

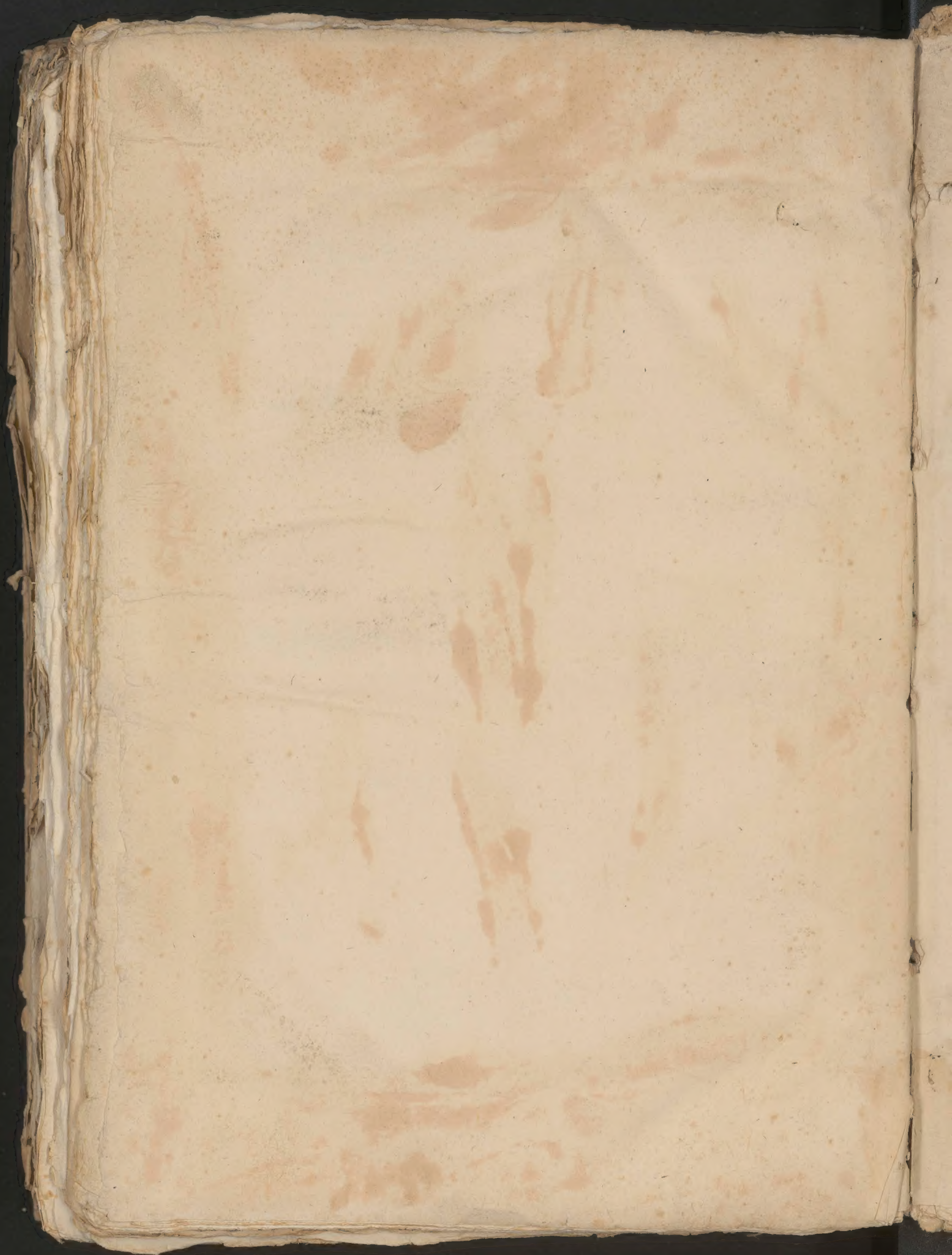
Tab. XLIV. fig. 3. lege: Hoc opus fecit Magister Deodatus .

6.000 73
50

